

СОРБОН

КУЛЛИЁТ

ЧИЛДИ

VI

ДУШАНБЕ

«ЭҶОД»

2009

ББК 84 тоҷик 7-4
С-75

**Муаллиф аз саҳмгузори чопи «Қуллӣёт»
Абдуҳалил ва Қомрон сипосгузор аст.**

Мухаррир:
Салими Зарафишонфар

Сорбон. Қуллӣёт. Ҷилди VI. — Душанбе: «Эҷод», 2009.
- 432 с.

ISBN 978-99947-39-83-7

© Сорбон, 2009.

POMAH

ЗАРАФШОН

ШАРИФА

КИТОБИ ДУВВУМ

ГУМ

Усто Қодир се писар дошт: Бурҳон, Ҷӯра, Сангин. Ба писари бузургаш Бурҳон эътибори хоса меод ва ҳунари меросӣ меомӯхт, ҳамроҳ мегардонд ва чун ба хона ояд, ғамбарораш писари хурдӣ Сангин буд; хандаҳои ӯро, садои ӯро дӯст медошт: «Писар ба тағо мекашад, хушхон мешавад» – гуфта, таъриф мекард ва ҳам ба занаш Шарифа мефаҳмонд, ки ҳамноми писари хурдӣ – бародари шаҳиди ӯро ёд мекунад; ба писари миёнааш Ҷӯра, ки қанду қурсро дӯст медошт, чун падар менигарист. Ва ҳарфаш ин буд: «Моли нар барои қор, моли нар барои қорд...» Ва ҳама қорҳое ки молҳои нар бояд бикунанд, қатор мекард: гови нар ҷуфт мекунад, хирман мекӯбад, аспи нар буз мекашад, саворӣ дорад, хари нар бор мекашад... ва вазифаи модаро зоидан медонист, занмичозонро бад меид, мардони хуносоро ба ин тоифа ҳамроҳ мекард ва боз аз ин тоифа бароварда, инсон ҳам намешумурд... Духтарро моли қас медонист. Занаш – Шарифаро барои пурбардошт ва шучоъ буданаш эҳтиром мекард ва худ ба худ меандешид, ки ӯ набошад ҳам, завҷааш рӯзгор ва кӯдаконро саришта мекунад. Аз чинси латиф Ширбаданро ёд мекард, вале дар ҳеҷ ҷо даракашро наёфт. Баъд солҳоро лаънат хонд: «Чӣ дунёе шудааст ин дунё? Саг рӯз дораду инсон на».

Чунин буданд он солҳо: ошӯбу балвоҳо андаке фурӯ хобида, гумоштағони Ҳукумати Подшоҳӣ ба андозчинӣ ва гирд овардани сарвату дунёи пардохтанд; дар ноҳияҳо ва волостҳои водии Зарафшон ягон-ягон нохушиҳо, роҳзаниҳо, қасду қасосгириҳо рух заданд, хавфу хатари раҳу рӯ афзуда буд. Дар чунин айём қасони худро андаке шинохта ва аз рафти замона рамузгирифта, сипоҳ, муғамбир ва чаптаст худшиносӣ доштанд, давлаташон кӯр гирифта буд ва гӯё камарбандашон ҳафтнигин гашта. Яке аз чунинон Зухур буд. Зухур ба назари мардуми деҳ яқбора ҷашмнамо шуд, чунон ки аз миёни кӯхнадеворе хуми тилло ёфта бошад. Гашташ дигар, пойгузориаш дигар, даму нафасаш дигар гашт. Ба назар ҳама ҷиз дошту иморати ҷаҳор қас меидагӣ надошт, аз ин рӯ, аз усто Қодирӣ гулдаст пурсид, ки барояш иморати болохонадор пӯшонад. Шояд барои он бошад, ки дар болохона меҳмонони олиқадр – намояндағони Ҳукумати Подшоҳӣ ва беку бекҷаҳои гирду атрофро пазирай бикунанд, нону намак диҳанд ва бо чунин роҳ худро миёни мардум обрӯманд гардонанд. Гӯё дунё, шароит

ба рафтори онҳо мусоидат мекарда бошад; олам осуда гашта, айёми фароғат фаро расидааст; укёнуси гетӣ чунон ором, ки на мадд дораду на чазр... Беҳабар аз он ки Зарафшон зери Дупула гирдоб карда, гум созад ва чунон фуру барад инсони ангро, ки мурдаашро чанд фарсах поёнтар ёбанд. Гирд гардад, даҳана созад ва дар талоши қурбониҳои зиёд аст...

Зарафшон аз баландиҳо ҷорӣ шавад. Сар ба сангҳо зада, пазад. Аз чашмаву шохобҳо руди азим ба миён ояд; маҷроро пур кунад, дамад, хунталаб шавад; ду маҷрои зери пулҳои Дупуларо пур карда, гирдоб офарида, гум сохта, қурбониҳоро фуру бурда, майиту хасу хошокро бори амонат доништа, канор афканда, ҷористу ҷорӣ...

Зухур худро дар диёр хочатбарор ва мушкилосон медонист ва каси ба ин диёр сар халондаро нон дода метавонист; ӯ деҳаро бедеҳхудо дида, ба кадом чизи ғайбӣ умед баста, аз паи беҳбудии қор ва рӯзгор афтод: ба нияти иморати хуб як сабоҳ ба даргоҳи усто Қодир рафт ва ба оҳанге, ки деҳхудо шуда бошад, аз ӯ пурсид, то барояш хидмат кунад. Усто Қодир дарун-дарун тугён кард, ки ин марди зоғсор ўро ҳамчун хидматгор донад; ӯ хост, ки Зухур ҳамчун хунареманд бишносадаш. Ва вақте ки Зухур вазъи ўро пай бурда, оҳанги суҳанаширо дигар карда «аз шумо як хотира монад, усто» гуфт, усто ба қадри хеш сўхт ва ҷавобе нагуфта, косаи сарширо назди меҳмон гузошта, аз паи овардани чизҳои дигар рафт. Вале пай набурд, ки ҳолиё ду дил дорад; як дил мегуфт, ки бирав, дили дигар талқин мекард, ки марав. Дар ҳайрат буда аз рафтори ӯ: «чӣ шуда бошад ба ин одам?»

— Меҳмон – атои Худо... ҷой гиред! – ҳарф дигар қарданӣ шуд усто ва дид, ки Зухур ба дастархони ӯ эътибор намедихад, миёни абруёнаш гирех афтод.

— Дунё ба умед, усто, – чӣ андеша дошт, ки гуфт Зухур ва идома дод: – Замона – аҷоиб... ҳар рӯз ба сад ранг гардад...

— Ҳа-а, дунёи бӯқаламун...

— Имрӯз – ҳут, фардо – тут. Дунё ба умед, як иморатча карда монем, кӣ медонад, фардо соҳиби дам чӣ фармояд?

— Худаш донад...

...Баъди мулоҳизаи беандоза усто Қодир афзори хунари гирифта ба даргоҳи Зухур омад ва баробари аз дарвоза ворид гаштан ҳавлии ўро бо ҳавлии бобои Наврӯз муқоиса кард ва баъди ошно шудан рафтору рӯзгорашро низ. Ва ба ҳар қадаму гиру мони аҳлу аёли ин хонадон сеҳн монд. Устои пурдида чунон вонамуд мекард, ки ба чизе, ба касе эътибор намедихад, гирифтори қори ҳештан аст. Аз ин рӯ зану духтари хонахудо чунин ҳислати усторо дида, рӯ напӯшиданд. Духтари коқулдори ӯ ва писари девонафеълаш чандон диққати усторо нақашид, вале Бурҳони ҳамчун ёри қор омада дуздид ба духтарак менигарист ва аз рафтори писарак

гаш мекард. Умари некони ро ёд оварду ба писарак бадикқат нигарист, муқоиса кард онҳоро ва дилаш накашид, ки бо ӯ бозӣ бикунад. Гарангу воздаҳон ба ҳар чиз нигаристан ҳамчу мулӯҳ ва забон зери бинӣ ёзидани он бохтаақдро бад дид. Агар падараш ӯро дӯстдорӣ кунад ва падари устоиш барои дили Зухур ва ё ягон расмӣ суҳанони ӯро нерӯ бахшад, гаши Бурҳон меомад, ба падараш саҳт менигарист.

— Мулло Забур, шери амакаш, ҳамин дӯлчаро ба об партофта биёед, — хоҳиш кард усто ва Забур хоҳиши ӯро ба ҷо овард: дӯлча ба об афканд, усто завқ бурда, фаҳмонд: — Об биёред, об!

— Ёх-ҳа, ҷо кунам, ҷонам баромад! — гӯён сари воти юнучка қачпаҳлӯ зад. Бурҳон ҷунин калонигарии ӯро дида, ноаён ба замин туф кард ва тозон рафта, дӯлчаи оббурдари дошта, об пур карда овард. Ва баъде ки усто рӯи таксинҷ нишаста, оби дӯлчаро ба сар кашид, Забур баланд гирифта ба сари падар рафт, ки усто покиза обро хӯрда, ҷуръае ба ӯ надод: «Ман — ташна!»

— Ҳа-а усто! Шумо ҷӣ гӯм!? — сӯи усто дасти таҳдид афшонд падар. — Ҳолӣ истед, ба писар об наодед!

Ҷунин таҳдиди дурӯғин низ гашу ғазаби Бурҳонро паст накард.

— Додо, иморати ҳаминҳоро дигар усто созад-ҷӣ? Ҳоло ҳам...

— Сабр бикун писарам, гап ҳаст!

Ва гапи ӯ баъд баромад: ҷун усто таҳҳонаро рост кард, ҳамчу марди нисфи кӯҳи баландро баромада, нафаси осуда кашада, як даҳан ба ӯ гуфт: «Дили писари мо ба духтари шумо кашол.» Ин суҳан дар андаруни Зухур шӯр барангехт. Ӯ сурхи тоҷи хурӯсӣ гашт, вале ҷизе нагуфт. Усто мазмун гирифт, ки Зухур ор кард, ки як устои ланг ба духтари марди мӯхтарам даҳан андохт... Усто потеша ба ҷӯбҳо андохта, раву дорбому забаррав, синҷу сарсинҷ, шаҳпулу шаҳсутуну болору васса метарошид, вале потешааш монанди позаи ҷуфтгаре, ки ба замини заранг андохта бошад, рӯғозак мерафт. Ҳамону ҳамон усто дигар аз ин боб ҳарф назад. Сонӣ худӣ Зухур ба забон омад, ки усто сари калобаи суҳанро кушоду ҷаро зуд печонд?

«Ҷаро розигии Бурҳонро нагирифта даҳон андохтам?»

— Ту ҷӣ мегӯӣ, Бурҳон?

Бурҳон гардан қач кард: «Надонам.»

— Занро ту гири, баччам, на ман... Дурусттар фикр бикун...

Ва баъди ҷунин сӯҳбат Бурҳон дар ҷеҳра ва қаду қомати духтарак нишонае аз Ширбадан ҷуст; монандие пайдо накард. Пасон Норӣ аз Бурҳону падараш мегурехтагӣ шуд. Бурҳон хӯ дошт: Ширбаданро пеши назар меовард ва орзу мекард, ки зани мард ҷунон бошад. Дар бедорӣ ёд меовард, дар ҳоб медид Ширбаданро, аммо шарм дошта ниятро гуфта натавонист...

— Забур, харро об додӣ? – аз дарвоза ворид гашта пурсид падар.

— Хара гург хӯрд, додо! – бинӣ кофта ҷавоб дод Забур.

— А? Дар рӯзи равшан?

— Ҳо, додо, дар пушти гӯристон.

— Ту пушти гӯристон чӣ номаъқул мекардӣ?

— Ҳамроҳи хар будам.

— Гург чӣ хел туро нахӯрду харро хӯрд? – вазъаш ночӯр пурсид падар.

— Ман зӯр-дия!

— Зӯр бошӣ, хара об дех!

Забур пеш рафт, ки кисаи падарро хабар гирад, то барояш чӣ оварда. Чун кисааш холӣ дид, биншаст ба замин ва по зад. Фигон бардошт, ки додои ганда ба ӯ чизе наоварда.

— Ту холо ҳам кӯдак, ки коко орам? Имрӯз зан гири, пагоҳ занат мезояд... Хез, хара об дех!

Забур ба замин дароз кашида, гел гашт ва чун падар назди усто рафт, тозон хона даромада, аз миллаи Норӣ кашида бурун овард:

— Падарлаънат, хара об те!

Норӣ фарёд зад ва аз шарм ба замин нишаст.

— Имрӯз зан гири, пага занат мезояд... Хара об те!

Падар гавғои эшон шунида дартоз омад. Забур, ки аз омадани ӯ беҳабар монда буд, мӯи Нориро сар дода харосо рӯи хок гел зад. Падар чунин ҳолро дида, ба шохи тут дароз шуд, то химча шикаста химчақӯбаш кунад. Вале Забур фурсат ганимат дониста, парида хест ва бо ҳамон шаст аз сари девор сӯи кӯча чаҳид.

Зухур Нории гирёнро дилдорӣ кард: «Аз ӯ хафа нашав, духтарам. Худо чунин халқ кардаст... Ба гуфтан нашуд. Намедонам, ки бо ӯ чӣ кор кунам? Хез, духтарам, хез, хона даро! Чанги доманатро афшон... Боз дар назди онҳо... Нашавад, ки саги чинӣ барин бурда пушти кӯҳ партой, то гургҳо хӯранд...»

Норӣ бархеста зери чашм ба устову писараш нигарист ва сӯяш дида дӯхтани Бурҳонро дида хичолатманд шуд, гӯшаи рӯймоли ба китф афтидари зери дандон гирифта, хона даромад.

— Мулло Зухур, ин чо биёед, бачча-дия, ба онҳо баробар на-шавед!

— Бачча – баччаю бисёр гаранг мекунад: ба гуфтан нашавад, ба кӯфтан нашавад...

— Духтарро азоб меодагӣ барин... Хубаш, муҳими хайрро пеш гирем...

— Буз дар чонканиву қассобро ғами чарбу...

— Пиндорам чунин, ки ҳама чиз рӯи об мелаппад... Зиндагӣ як бинои амонат барин. Дар дилам ғулғулае ҳаст...

— Усто, авлиёӣ ҳам доред? Аз начоди Хоча Баҳоваддини Ба-логардон ё...

— Не, мулло, на ину на он. Дар зиндагиам ду шахси мӯътабар дидаам: бобои Наврӯз ва Нақибхони Туграл... Мегӯянд, ки ба касони мӯътабар имон оварӣ, дил пайрави эшон гардад.

— Ҳм, – тамасхуромез хандид Зухур,– эшон чӣ эътибор доштаанд? Имоманд, шайханд, саиданд, киянд, чиянд?

— Инсонанд... Дунёбохабаранд... Бобои Наврӯз гузаштанд. Нақибхони Туграл ҳар гоҳ, ки ба Самарқанд рафта оянд, хабари тоза меоранд аз аҳволи амири Бухору Оқпошшо... Он чӣ ба шумо гуфтам, аз гуфтаҳои эшон бармеояд.

— Яъне, зиндагӣ бар об аст ва шумо барои ман рӯи об иморат месозед?

— Ин ҳарф танҳо барои шумо не, барои ҳама... Ману шумо ҳокӣ ҳастем...

— Бояд обӣ шавем?

— Бад намешавад, зеро обиён покизатар ҳастанд аз хокиён.

— Магар мо олудаем?

— Гайри ихтиёр олуда шавем... барои нафс, барои эътибор, барои мартаба...

— Усто, метавонед, тешаву потешаатонро бардошта равед.

— Чӣ аҷаб, – афзор аз миёни синчу болорҳои тарошида гундошта гуфт усто.

— Ман иморат созонданӣ будам, усто, на киштӣ.

— Хуб буд, агар киштӣ месохтем... Агар дунёро об пахш кунад, танҳо киштӣ рӯи об монад.

— Ва он киштӣ ба кӣ лозим?

— Ба касоне, ки танҳо ғами ҳештанро ҳӯранд.

Зухур ба андеша рафт. Усто омадани Бурҳонро дида, фармуд:

— Биё, потешаро бардор!

— Вазнин шавед, усто,– бархоста гуфт Зухур.– Ман аз барои ун ҳудозада бо шумо чунин рафтор кардам. Фарзанд душмани ширин... вале ман чунин душмани талхро ёд надорам. Кошкӣ инҳо зиёд бошанд; ду тан; ҳамин ду тан ҳам... Шумо хафа нашавед, усто... Вай махлуқаш ин хел; очизааш – якка. Барои ҳамин ба мо домод лозим, ки ҳамроҳамон зиндагӣ кунад.

Усто ҳалтаи афзор сари китф партофт ва арраи калони дукаш ба дасти чап дандонболо гирифта, гӯё ки ҳарфи Зухурро нашунида бошад, ба писар ишора кард, то аз зери дарахт потешаро низ бигирад.

— Мардум чӣ гӯянд, усто?

— Мардум чӣ мегӯянд? – бозистода ва гардан қач карда пурсид усто...– Мегӯянд, ки савдошон напухт. Мулло Зухур сахтӣ кард, усто иморатро нимкора партофта рафт.– Ва боз ба роҳаш равон шуд.

— Пушаймон мешавед, усто.

— Қатори пушаймон шудаҳо! – рӯ натофта гуфт усто.

Киштие, ки ба назар, лангар андохта миёни баҳр ором меистод, аз вазиши боди тунд ба чунбиш даромад; киштии давр нооромӣ дошт ва ин чиз танҳо ба назари усто меҳӯрд... Аз ин рӯ имшаб ӯ шайтанатбодно хоб дид, ки киштии ҳаёлии ӯро аз миёнаи баҳр бардошта, канор бурд, нопадид кард... «Чӣ муаммоест?» таъбири хоб мечуст. Дарёфта натавонист хобашро ва ба касе хобгузорӣ накард, то дар деҳа маломаташ накунамд. Ӯ дарку дарёфт кард, ки дар ниҳодаш нерӯе ҳаст, гоҳ мисли забонаи чароғ аз бархӯрди бод боло мешавад, гоҳ тира.

— Усто! Ҳо, усто! – аз дами дарвоза садо омад ва дили усто фуру лағзид. Садоро фоли нек надонист ва ба занаш фармуд, ки нигоҳ кунад, то кӣ садо дорад.

— Ҳу-у-у, кадомед? – садо дардод зан.

— Усто дар хона ҳастанд? – пурсид овоз.

— Нестанд! – аз рӯи фармуди усто ҷавоб дод зан ва пештар рафта, як одами шиносро дида, «биёед, ако!» гуфт ва баргашта ба усто хабар расонд, ки акои Қурбонмурод меоянд.

Усто Қурбонмуродно пешвои гирифта, рӯи суфаи зери дарахти чормағзи азим бинишонд.

— Ман аз назди Мулло Зухур омадам, усто, – баъди даст ба рӯй кашидан фармуд ӯ.

— Хӯш?

— Ба давоми иморатро сохтану насохтанатон қорам не, лекин ба нияте, ки қардаед, қордор мешавам. Илоҳӣ рӯи мурод бинед, усто! Ман омадам, ба шумо расонам, ки одаматонро фиристед.

Усто Қодир ба андеша рафт, ки ин чӣ гуфторест? «Чаро Зухур ин қасро фириристодааст, то ман хостгор монам? Наход таъбири хобам ҳамин бошад?...»

— Ин ҳарф миёни мо буд, аз қучо ба шумо рӯшан гашт?

— Э усто-е, э, усто-е! – сар чунбонд ӯ, – Нияти шумо ба ҳама маълум; мурод аз устой – қудой.

— Ба ҳар ҳол, қазманд набудам ба ин қор ва ҳоло ризоии Бурҳонро нагирифтаам..

— Ман аз қониби ӯ ризоият медиҳам,– хандида гуфт Қурбонмурод.– Мулло Зухур аз дунё, аз Худованди қарим умеди зиёд доранд...

— Саҳв мекунад, он қас умед аз Худо қанда...

— Тавба қардам, гӯед. Фармуданд, ки аз осмон ваҳй омадааст, ки ояндаи заминро Худованд ба Зухур барин қасон супорад...

— Яъне, қазоне қасад, ки наҳангон моҳичаҳоро фуру ба-ранд...

— Раҳмат бар падаратон! Зинда ба зинда.

— Хуш омадед, ако! — якбора аз даҳонаш баромад, гӯё пеш кард ўро, аммо вай эътибор надод. Усто пай бурд ин чизро ва илова кард: — Ман андеша мекунам...

Ва андеша кард усто: аз писараш гап гирифт, аз завҷаш пурсид, пасон ҳамсояш Абдулло-бойбачча ва эшони гузарро ба хонаи Зухур хостгор фиристод.

Хостгорон оварданд, ки Зухур таъна кард: «чун шуд рӯи усто, ки аз даргоҳи ӯ қаҳр карда, боз ба духтараш хостгор фириштад?» Усто китф дарҳам кашид ва ҳайрон монд, ки зери коса чӣ нимко-саест. Сонӣ фаҳмид, ки Курбонмурод аз пеши худ омада будааст, то ба чунин восита «қасри амал»-и Зухур бунёд гардад ва худро барои Зухур ширин кунад... усто ба андеша фуру рафт, ки чӣ маънӣ дорад ин ҳама.

— Бурҳон! Ба духтари Зухур дил дорӣ ё надорӣ?

— Надонам...

— Чӣ хел надонӣ? Фикр бикун! Ин чиллаку лоф не, ки «як чон таги тор» гӯй».

...Ба хонаи усто худи Зухур омад; чунон ки он вақт омада буд. «Шумо истода, ман аз дигар ҷо усто биёрам, нохуб мешавад» ва имрӯз такрор мекунад: «Кори сар кардаи шуморо каси дигар анҷом диҳад, ҳуб нест, шукри Худо, шумо қайди ҳаётед».

Ва баъди се рӯз усто боз афзори хуна бардошта ба даргоҳи Зухур омад, вале бе Бурҳон.

...Зухур синҷбардорон кард: букҷачаи сесоларо кушта, дар ду дег хомшӯрбо андохт ва миёнбандони деҳаро қадхудо хабар дод: «Қадхудое, ки бошӣ, хонаи Зухур биё!»... Пасон зиёфати дигар пеш омад: тӯй барпо шуд — тӯйи якгӯву якгир. Тамоми расму русумро ба ҷо оварда Нориро ба хонаи усто Қодир бурданд ва арӯсу домодро дар хонае танҳо гузоштанд. Янғаҳои аз ҷониби арӯс омада ба умеди «ба-шорат» пушти дар буданд... Дили онҳо низ мисоли дили арӯс бозӣ дошт.

Дили Бурҳон ҳам бозӣ мекард. Домод зери ҷодари арӯсӣ даромад, то арӯсро бароварда, рӯи бистари висол гузорад, вале арӯс, ба ҷои он ки ба саломии шаҳ омода бошад, беҳушу беёд ба замин фуру афтад, бо қафи дастон чашму рӯ пӯшида буд.

— Ассалому алайкум! — одоб кард шаҳ.

Арӯс магар аз рафтори шаҳ хичолат кашид, ки як қад парид ва боз ғунҷатар шуд. Бурҳон ҳам шуда ўро чунон ки ғунча буд, бардошта аз ҷодар бурун овард, рӯи рахти висол шӯхиомез партофтани шуда, даст суст кард. Дили духтар, ки пайваста метавид, аз чунин рафтори нобаҳангоми шаҳ они воҳид бозмонда, боз тапид. Шаҳ ўро охиста рӯи бистар гузошт. Пай бурд, ки дилаш саҳт занад. Ва хангоми ҳам хӯрдан садои дили арӯс ба гӯшаш бархӯрд, аммо надонад, ки чаро чунин саҳт ва номураттаб тапад...

Ҳар ду арақшор шуданд... Арӯс холо ҳам чашм ва рӯй бо кафи дастон мепӯшид.

Чароғи давра хира месӯхт.

Бурҳон либоси шаҳӣ аз тан афканд, либоси арӯс низ канд...

Арӯс беқарор шуд ва фарёд зад...

Бурҳон пай бурд, ки фарёди дурӯғин аст. Хун ба сараш зад ва пиндошт, ки дили бозигараш аз қор бозмонд, ӯ паҳлӯ ғалтид. Барои ором гаштани ҳештан мешумурд, ки дар як кодоқ чанд васса ҳаст. Ҳашт кодоқи хонаи нӯҳболорро вассашумор кард, ором нагирифт. «Чӣ хел? Чигуна ба ин аҳвол гирифторм шудааст?» Пиндошт саволашро арӯс шунид. Оҳиста сар ғел гардонда ба арӯс нигарист. Арӯс даст ёзид, то куртаашро бигирад. Бурҳон дасти ӯро боздошт.

— Ба ту курта лозим нест, бояд лучи модарзод аз ин даргоҳ бирави,— баъди салом ҳарфе буд, ки имшаб ба миён омад.

Дасти арӯс зайле ки ба курта дароз шуда буд, бозмонд.

— Кӣ расида буд ба ту?

— ...

— Бигӯй, ман бояд бидонам!

— ...

Хомӯш буд арӯс. Ва чунин нописандона хомӯш истоданаш ғаши Бурҳонро овард. Дар домани бистар лучи модарзод, ғунча гашта ва ғӯё аз шарм даст ба рӯй паҳш карда, мурдаосо дамбада-рун, ҳобидани арӯс олуғда кард шахро... Дар зери партави хираи чароғи давра мисли моҳи пурра тофтани тани сафеди арӯс дасти домод аз кадом воқеаи нохуш ва ё қасди бад боздошт. Ӯ рӯй тофт, то худро ваҳшиёна бар тани тухмипӯстканда барин лағжони арӯс наандозад; то барои ҳаловати якдамина, нафси шаҳвонӣ гуноҳи барояш номаълумро набахшад... Аз ҳаяҷон ангушт мушт кард ва лаб ғазид. Ва монда буд, ки ӯ бархезад ва аз дасти арӯси бараҳна гирифта, бурун андозад аз дар. Ҳамин қадараш монда буд. Вале ӯ дар пиндору андешааш чунин қорқоро кард: ғесӯи ӯро буррид. Чӣ суд? Оби рехта бардошта нашавад. Гушу бинии ӯро буррид. Пой равонашро буррид, сар буррид... Нашуд. Ҳеҷ кадоми ин қорқо аламашро паст карда натавонист, баракс ба дили ӯ тазйиқ овард. То алвақт Бурҳон намедонист, ки фишор хӯрдани дил чӣ ранг шавад, сари қас ба чӣ саҳтӣ дард кунад, рағҳои ду қасқаи сар чӣ гуна зананд. Инсон чӣ сон ҳамчу шағол худ аз худ дандон сояд. Безобита шуд. Беқарор гашт...

Арӯс пай бурд; беқарории ӯро пай бурд. Вале гумон накарда буд, ки домод аз нобақоратии ӯ чунин азоб кашад.

Норӣ боз ба курта даст ёзид.

— Ба ту гуфтам, ки лучи модарзод барову бирав!

Дасти ба курта ёзидааш бозмонд.

— Агар ту баромада наравӣ, ман куртаатро пӯшида баромада, мееравам!

Бархост шах. Куртаи арӯс гирифт, тори сар бурд, то пӯшад...
Якбора курта ба замин зад ва фарёд кашид:

— Не-е! Гунаҳгор ман нестам, ки баромада равам! Дафъ шав!

Лаълии тори дар овехта зӣ-зӣ садо дод. Арӯс гунчатар шуд. умед дошт, ки шах аз феълаш мегардад, тараххум мекунад ба ӯ...

— Хез, баро! Муттаҳам!

Аз оринҷҳои арӯс дошта бардошт, то дарро лагад зада, кушода, ӯро бурун афканад; пеши пой янғаҳои паси дар афканад ин шармандаро. Вале баробари бар кад бардоштаниш аз нафасу тафси бадани арӯс дасту пояш суз шуд, мадори ӯро бардоштан накарда, баробари арӯс рӯи бистар бознишаст. «Агар гуноҳи ӯро бахшам?» Дар сараш ғалмағал шуд. Қувваи фикр қарданро аз даст дод. Баъд худро дид, ӯро дид... дид, ки ҳамон тани бепӯсту бепарда дар оғӯшаш бечон аст: наҷунбад, нағӯяд, нафас ҳам нагирад...

Якбора ғазаб кард, шӯрид: ғазабаш бар он тани ба назар ин қадар поку тоза афзуд. Сӯхт... Арӯсро озод бардошта то дами дар бурд, дарро пуршаст бо пой зада, кушод ва тани барахнаи арӯсро бурун афканд ва аз болои он гузашта, зери торикии боғ ғайб зад.

...Янғаҳои баумеди паси дар, дам ба дарун, арӯсро куртаву эзор пӯшонда, ба хонаи падар бозоварданд. Ҳама зебу зинате, ки биноӣ таманно карда ба хонаи шах оварда буданд, аз сару рӯй ва тани арӯс фуру рехта, бева нишон медоданд арӯсро.

Ба ҷои тӯю сур имшаб новақт ба хонадони Зухур яъсу навмедӣ ва ҳузн қадам ниҳод.

— Нориро оварданд! – ба гӯши хоболуди шавҳар гуфт зан.

— А? – ба ҳарфи зан сарфаҳм нарафта пурсид Зухур.

— Нориро оварданд...

— Нориро оварданд? Барои чӣ?

— Намедонам...

— Намедонӣ?! Бояд бидонӣ!

Бедор шуд Зухур, аммо ҳуш дар сар надошт. Беҳушона корд аз наём кашид.

— Пеши потон мурам, аввал пурсед! – ба банди пой шавҳар печида, зорӣ кард модар.

Зухур по зада ҳалос хӯрдани буд, аммо зан маҳкамтар часпид.

— Ҷонам садқа, маро корд занед...

— Навбати ту ҳам мерасад...

Зухур бо зарби лагад, пой аз ҳалқаи дастонн зан бароварда, аз хона бадар рафт. Ошхона, айвон, оғилу қаҳдон ва ҳар ҷоеро, ки одам қарор гирифта метавонист, дид, вале ӯро пайдо накард. Боз ба сари зан омад: «Қучост духтарат?!»

— Ҳамин ҷо буд, зери айвон буд,— ларзон гуфт зан.
 — Ков! Биёв! — наъра зад Зухур ва тозон ба хонаи нимбуд рафт.
 Дар он ҷо низ духтарро пайдо накард.
 — Меёвӣ, пешӣ ман меорӣ,— таъкид кард ӯ,— вагарна сари худата мегирам.
 — Охир аз кучо ёвам?
 — Аз зери замин, аз осмон!
 — Худоё... Боз Зарафшон нарафта бошад! — Фарёди талхи модар, ки синаи шабро шикоста буд, миҷаи Зухурро ҳам накард.
 — Гуфтам-ку... ёв! Ёв, то дигар рӯзи равшанро набинад!
 Зан барои он ки аз таҳдид халос хӯрад, аз дарвоза бурун рафт, аз пай ҷустуҷӯи духтар шуд, танҳо ба хотири он ки оташи ғазоби мардак паст шавад: «Норӣ, Норичонам! Кучо шудӣ?» шеван кард модар, то садо ба гӯши шавҳар дарояд.
 — Ёфти? — аз ҳавлӣ бурун нашуда пурсид Зухур.
 — Не! — аз кӯча ҷавоб гардонд зан.
 — Муттаҳам! Ёро дар хоб дидӣ ё дар бедорӣ? — аз дарвоза баромада пурсид Зухур.

— Ман кӯр не-ку?
 — Кӯр мебудӣ, хубтар буд... Безурёт мешудӣ, беҳтар буд.. Ин дарду аламро пешӣ кӣ барам!? Напурсидӣ, ки чӣ-ба оварден?
 — Домод лучи модарзод бароварда пеш кардааст...

Ҳамчунон ки паси гарданаи шамшер зада бошанд, сари ӯ пеш афтод. Пойҳояш низ вазнашро бардошта натавонистанд. Лаби оби равон нишаст... Хурӯсон бонг заданд. Дигар ҳама ҷо ором буд. Гуё ҳама дар зери таъсири базму сури имшаба ба хоби фароғат рафтаанд. Ба назари Зухур танҳо Аваз бедор аст; Авази дузд. Ва ҳоло бимаш аз он, ки духтарро танҳо дида бошад, бардошту бирафт, чунон ки гург барраро...

...Бурҳон аз болои тани бараҳнаи Нории беруни дар афканда қадам гузошта, аз ҳавлӣ бадар рафт. Шабхангом, норозӣ аз қисмати худ, миёни деҳаро гузашта, сӯи Боғи Гарон, ки аз қабристон он тараф дар домани талу теппа ва ҳамвории ҷониби офтоббаро мавқеъ гирифта буд, раҳ сипарид. Ва аз роҳи боғ, ки қабристонро буррида мегузашт, дар ин ғояти шаб рафтан ваҳмангез буд. Ё қадам боздошт ва андешаманд шуд: «Мабод, ки мурдаҳо кафан ба сар бардошта хезанд». Даштро давр гашта аз домани боғот рафтани шуд, вале аз раъяш гашт: қисмат ҳамин бошад, на ҷои тарсу на ҷои ҳарос. Ғазаб саропояшро месӯзонд, дидаву доништа миёни гӯристонро убур кардан хост. Миёнаҷои қабристон омад. Воҳима пахш кард, раъша давид дар тахтапушташ; чунин намуд, ки мӯи сараш токиро бардошт. Қабристон ғалмағал шуд ба назари ӯ, гуё ҳама чиз бар қасди ӯ, оромиро фаромӯш карда, миёни қабрҳо мегашта бошанд: ҳам гӯрқобу шағол, ҳам калламушу

гурбаҳои ваҳшӣ барои ғашӣ ўро овардан пеши роҳашро буррида, ин тарафу он тараф гузаранд. Бурҳон пиндошт, ки умри дидааш ҳамин аст. Имшаб зиндадаргўр шавад, фардо мурдаи талхака-фидаашро аз буни кадом гўр пайдо кунанд. Миёни қабристон рост истод чунон ки меҳкўбаш карда бошанд. Аз ҳо он хонақоҳи сари баландӣ, ки Бурҳон чи гуна азиз буданаашро надонад, садои воҳимаангези бум меояд; чунон шум ва воҳимаангез, ки майнаи сари ўро сўроҳ мекунад. Пиндошт, ки зинда намонад; розӣ шуд ба марг. Гўё зодагон дидаю доништа ўро ба чунин ҳол оварданд: «Мурдан авлост.»

Вале касе ўро тела дод. Як қадам пеш андохту бозистод ва баргашта ба пас нигарист, касеро надид. Воҳима гирифташ, ки каси ба чашм ноаён бо қисмати ӯ бозӣ дорад. Баланд дод задан хост. Натавонист. Чунон ки касе бо нафаси гургона дами ўро гардонда бошад. Паҳлӯи гўри фурўрафта дароз кашидан хост, аммо ҳам шуда натавонист. Афсуншуда тофт... Боз каси пурқуввате тела додагӣ барин ду-се қадам парид. Дасту пой ва сару гарданаш ҳам ба қор даромад, ҳаракатҳо кард, аммо майли ба боғот рафтан накарда, паҳлӯи гўреро авло донист. Паҳлӯи гўри кўҳна, ки сангаш паҳлӯ зада буд, дароз кашид. «Кас набояд аз ин ҷо тарсад, дар қабристон зараргоре нест». Вале тарсид: ба гўшаш чунон расид, ки дар қучое як торақ баргусаст; ё дар майнааш ё дар дилаш. Оташ баровард. Сўхт. Арақ пахшаш кард... Арақ хушк ва сард шуд. Хунук хўрд. Ларзид. Гўё дар яхистон хобида бошад. Сардӣ бар устухон ва ҷону дилаш қора кард. Башиддат ларзид. Ҷоғҳояш ларзида, дандонҳо садо бароварданд. Гўри кўҳна ба назараш шум тофт. Ҳоло меҳост, ки ба ҷои гўр сандалие бошад, то танаашро гарм кунад...

«Бурҳо-о-он!»

Садо омад. Садои шинос: овози модарро монад. Бурҳон ҷавоб надод. Зеро ба ӯ таълим дода буданд: кас баъди се бор ҷеғ задани номгирак бояд ҷавоб гардонад, вагарна аз забон мемонад. Номгирак чунон овозашро ба садои наздикон монанд кунад, ки кас беихтиёр бале гўяд. Се бор, ҷаҳор бор ном гирифтанд ўро. Бархост ва ҷониби овоз нигарист, касеро надид. Ва садои шиноси модар сабаб шуд, ки ӯ хама чизро фаромўш кунад: ларзиши бадан, дарду фишори дилу асаб, гўри кўҳна ва мурданро. Аммо ба дасти падару модар афтидан намехост, шарм мекард, гўё гунаҳгори шаби арўсӣ ӯ бошад. Аз шарми ҳеш, аз таъқиби падару модар гурехт; то девори боғот тохту қарор гирифт. Метохту гумон дошт, ки мурдаҳои қабристон қафанпўш аз паси ӯ медаванд. Ва чун нигарист, на қафанпўшон буданду на соҳибони овоз. Дар ин шаби ширмаҳтоб ҷуз хонақоҳи баландӣ чизи дигаре ба чашм намерасид. Ором гирифт, нафаси дароз баровард. Аз садои нафаси ҳеш ҳаросид. Дам ба дарун гирифта, гўш дод: танҳо садои ҳазонрезии боғот ба гўш мерасид; садояшон ба пичир-пичири инсон монанд.

Ҳоло ҳам баданаш гарм нашуда буд, ҳоло ботинаш меларзид. Садои ошно ларзиши ботинии ўро боздошт: «Бурҳо-он!» Ва ў даруни боғот рафт. То назди боғхона рафт. Инак садо аз миёни қабристон не, ҳо аз он гўша меомад, ки Бурҳон дил қарда ба он қанор рафтани шуду ба худ марг хоста, миёни гўристонро убур қард. «Бур-ҳо-он!» боз омад садо; дар хонақоҳ акс андохта, қониби ў омад. Дикқат дод. Дигар садоро нашонид. Ором шуд. Хост ба боғхонаи шамолпаноҳ дарояд.

Дари боғхонаро тела дод, кушода нашуд. Даст ба роғи миёни дару пахлӯдарӣ бурд, ки шояд занчиру зулфин дошта бошад, занчиру зулфин надид: «Шояд меҳкӯб қарда бошанд?» дар дил гуфт ў ва сахттар тела дод. Дар якбора пас рафта, Бурҳон аз пайи он ба боғхона даромад. Торик. Ҳавояш вайрон. Чунон ки ҳайвони бадбӯро чой қарда бошанд. Истод. Миёни боғхона дер истод, то чашмаш ба торикӣ одат қарда, чизеро бинад. Чизе надид. Садои нафаскашии хешро мешуниду бас. Баргашта ба дар нигарист. Равшани ширмоҳтоб дами дар зада, пешғаҳи боғхонаро ториктар нишон медод. Ў бо нуги пой миёни хона, фарши буни девори пахлӯ, паси дарро хабар гирифт, вале чуръати пешғаҳи хона рафтани накард. Миёни хона нишаст рӯ ба дар. Дам ба дарун гирифт, то нафасе ҳама чизро фаромӯш кунад. Шунид, ки нафаси мушона меояд аз қадом самти хона. Дам ба дарун хеле дикқат дод. Магар «муш» қасди ўро пай бурд, ки нафас набаровард.

Бурҳон сурфид, баланд сурфид ва аз чунин рафтараи ҳаросида, дар баданаш мурғак дамид.

— Кӣ?

— ...

— Пишт! Тур!

— ...

Тоқат накарда, аз дар баромад, ки гумчӯйҳо садо диҳанд ё на.

Ҳазон мерехт. Боди сабо онҳоро аз ҷое ба ҷое мекӯчонд.

«Бурҳо-он!»

«Забу-ур!».

Бурҳон боз худро дами дар қашид: «Чаро Забур?» савол қард ва боз ба пешғаҳи боғхонаи торик нигарист. «Ў имшаб набуд, ки хоҳарро пушти асп савор қарда барад. Маълум, ки ў низ гум аст. Чаро?»

«Забууур, хооо Забур!»

«...»

«Ба ту лаънати мегӯям! «

«Ман не-е» – базӯр садо омад.

Бурҳон пуршаст бадар рафт, ки ин овоз ба овози одамии намонад.

«Бурҳон!»

«Забууур!»

Бурхон дигар илоҷ надошт: на ба боғхона даромада метавонист ва на гуруҳа. Аз нӯгҷӯбии боғхона дошта, худро пушти бом гирифт. Дароз кашида, аз лаби пардабом менигарист, то ба пешвои овозҳо кӣ барояд.

«Бурҳо-о-он!» аз наздикиҳо шунида шуд. «Забу-у-ур!» аз дуриҳо омад.

Якин кард, ки модараш ҳамроҳи касе ба суроғи ӯ ҷониби боғхона меояд... Ғур-ғур доранд, ҳазон кӯбанд.

«Бурхон!» – ин дафъа танҳо номи ӯро гирифтанд. Аз дари боғхона сар ҳалонда ӯро ҷеғ заданд. Дарун даромаданд. Падару модар буданд, вале аз ҷӣ рӯ падар хомӯш будо модар садо мекард: «Бурхон! Ҳо, Бурхон!» Аз дарун пушти бом мезад садо.

«Ман не!» – садои ҷонхорош омад.

— Ё наъузан биллоҳ! – садои падараш буд. – Ту кистӣ?

— Ман не! Ман не!

— Ҷӣ ту не!? – пурсид падар, – Инсӣ ё ҷинӣ?

— Ман не, ман не! Ба Худо, ман не!

Шарифа аз гиребони ӯ кашида бурун овард.

— Ин ҷо ҷӣ кор мекунӣ? – пурсид усто Қодир.

— Ман не, ман не! – вазн ба замин андохта, по зад ӯ.

— Чаро ин ҷо пинҳон шудӣ?

— Вай мекушад...

— Кӣ?

— Вай... Бурхон – девона!

— Чаро ӯ туро кушад? Ҷӣ гуноҳ кардӣ?

— Ман не-ман не! Ба Худо, ман не!

«Кори ҳамин ғӯрамарг...» ба ғӯши шавҳар ғурунғид зан.

Ба сари усто ҳам зад, ки фарёди ӯ бебало нест.

Бурхон тори бом тоқат карда натавониста, худро ба сари Забар андохт ва ба замин парчин кардаш. Сонӣ корди аз дасти ӯ паридаро гирифта, дур андохт...

...Зухур духтар аз тори бом фуруварда, аз милааш дар шохи дарахт овехт, дар шохи дарахти тут. Баъд чилҷӯбро гирифта заданро аз пой сар кард. Ҳар бор, ки зад, тани дар милаҳои чилбоғи арӯсӣ кашоли ӯ алвонҷ мерафт. Ӯ мезад: садо накарда, напурсида, лом нагуфта мезад. Ва мепиндошт, ки ҳар бори задан саволу ҷавоб мешуд ва медонист, ки аз ҷӣ рӯ мезанад. Медонист, ки чаро як шабро – шаби арӯсиро рӯз накарда, ба даргоҳ баргашт; медонист, ки арӯси талабидаро ҷунин беҳурматона барнагардонанд. Бинобар он мезад.

Арӯс алвонҷ меҳӯрд, забон газида алвонҷ меҳӯрд, то фарёд назад. Азоби беҳи тораҳои мӯй, азоби зарби чилҷӯб, озори забони газида ӯро аз ҳадди тоқат берун карда натавонист. Ӯ чашм

пӯшида, дам ба дарун гирифта, сабурӣ мекард, то дар субҳдам фарёди баланд зада, ҳамаро безобита накунад. Ҳар боре, ки аз зарби чилчӯб алвонч хӯрда, он тараф мерафт ва бозомада ба зарбаи нав дучор мешуд, аз чашмаш як даста оташ мепарид. Ва ягон-ягон чашм кушода ба падар менигарист, ба гурбаи газаболуд монанд шудани ўро медид; модари лаби марза сарпечидаро медид, ки аз нангу номус ва ё азоби духтар ёрои ин сӯ нигоҳ кардан надошт. Модар дар дил чизи дигар хоста буд: меҳост шавҳар заданро бас кунад, милаҳои беҳашон озурдаву дардманд ва хуншорро кушояд ва агар тавонад, гуноҳи беақлонаи духтарро бахшад: чуръат надошт барои чунин хоҳишро гуфтан ва забонаш намерафт... Ба мардум чӣ мегӯяд? Ба мардуми даҳанкалони деҳа, ба ёру ошноҳо, ба писхандчиёни маҳалла. Оё духтар аз ин хусусҳо андеша карда буд? Оё вақте ки ба гуноҳ кардан хоҳиш пайдо шуд, чехраи падару модарро аз ёд бароварда буд? Модар чунин андеша дорад... Ҳа-а... шояд ҳоло, ки саропояш дар азоб аст, дар деги дард мечӯшад, аз ин хусус биандешад: «Ана, оқибати арӯсбозӣ». Лекин «арӯсбозиро» чуз ҳудашу «домод» ҷондоре надонад. Духтар арӯс шуду ў домод ва шӯхӣ-шӯхӣ.....

«Чаро рӯидӣ? Аз шиками очат сарғалтон меомадӣ, намешуд?» аз дил мегузaronд ў ва мезад. Нӯги борики химчаҳои чилчӯб мепариданд, мешикастанд. Вале аз духтар садое барнамеомад. Ў хикеро мемонд, ки дам карда дар он ҷо овехта бошанд; ё молеро барои пӯст кандан. Ў даҳон мекушод ҳамчу моҳии беруни об; барои дарди беҳи милаҳояшро сабук ҳис кардан даҳон мекушод ва хангоми даҳон пӯшидан сахттар дард меёфт. Ва ў чашмон низ сахттар мефишурд. Модар чунин ҳолати духтарро дид, тоқат накард, ҳудро пеши пой шавҳар андохт:

— Бас кунед, мардак! Мурд...

Зухур ба хоҳиши ў эътиборе надода заданро давом медод. Магар монда шуд, ки «ҳаҳ!» гӯён мезад.

— Пеши потон мурам, ҳоло чизе маълум не... Бас кунед!...

Зухур намешунид. Занаш, ки ба пой ў печида буд, илоче наёфта, занро пеши по зад, чилчӯбро канор андохта, ўро лагадкӯб кард: «Ту кадом гӯр будӣ, ки ў ба чунин рӯз афтод?»

...Садои кушода шудани дарвоза омад. Зухур пой аз задан боздошт. Омадани усто Қодирӯ занашро дида гурезон шуд ва чашмаш ба Забур афтида пой гурез боздошт. Забурро дошта овардани онҳоро дида, ҳайрон монд ва сурфид. Сурфид, то занаш огоҳ гардад, бархезад. Вале ҳочат ба сурфаи ў набуд, усто Қодир аз дами дарвоза фарёд зад: «Мулло Зухур! Ҳо, мулло Зухур!». Зухур боз сурфид, то онҳо донанд, ки ў дар ҳамин ҷост. Ва пеш рафт, то онҳо пеш наоянд; дар шоҳи дарахт ҳамоил будани арӯсро набинанд. Вале модар ин чизро андеша накард: ба пешвози онҳо

рафтани шавхарро дида, зуд хест ва назди духтар рафта хошиш кард, пойхо бар дӯши ӯ гузорад, то дардаш камтар бошад. Вале аз Норӣ садо наомад. Торҳои таранги милаҳо сари ӯро баланд медоштанд ва ба ягон сӯ афтодан намегузоштанд. Мурда ё зинда будани ӯро доништан душвор буд.

— Вой, до-од! – ӯро хомӯшу беҳаракат дида, мурда пиндошта фарёд зад модар.

Онҳо ҳайрон монданд: усто Қодир ба он сӯ тохтан хост, вале Зухур намонд:

— Ҳочат не.

Усто Қодир Забурро фаромӯш карда ва ба монест шудани Зухур нигоҳ накарда, зӯран он сӯ лангон давид ва арӯсро дар шохи дарахт кашол дид. Корди аз дасти Забур гирифта дар даст, рӯи кунда баромад ва гиреҳи кокулони арӯсро буррид. Арӯсро боздоштани буд, аммо мувозинатро гум карда, аз рӯи кунда баробари арӯс ба замин зад.

Модар худро ба рӯи арӯс андохта, гӯш ба сари дили ӯ гузошт ва вовайло рафт. Шевану гуфтораш ҳамагуна фикру андешаро бартараф кард. Ӯ мисли духтараш беҳушу беёд гашта буд...

Усто Қодир фурсат мечуст асрор хувайдо кунад, то дер нашавад. Гуноҳи марги арӯс ба гардани ӯ бор нашавад.

— Гурехт! – садо омад аз дони дарвоза. – Дастӣ маро газида гурехт. Забур гурехт! – нидо дардод Шарифа.

Ва Зухури «беҳабар» аз кори ҷаҳон, ки ба писараш эътиборе надода, аз паи усто Қодир баргашта буд, дӯғ бар ӯ мезад:

— Шуморо кӣ гуфт, ки ӯро аз дор гиред?!

— Шумо магар аз ӯ чизе пурсидед, ки ба дор кашидед?

— Шумо, ки дар ин ғояти шаб ӯро аз даргоҳатон рондед, чӣ хочати пурсу посух?

— Пурсидан лозим буд... Дар ин дунё ҳам пурсанд, дар он дунё ҳам.. Дидед, чун гурехт?

— Кӣ?

— Писаратон!

— Аъ! – аз хуш рафт ӯ ва паҳлӯи зану духтараш афтод.

Онҳо тарсиданд. Мурдабонӣ кардан мебуд. Вале Шарифаи зирак яктоз ба ошхона рафта обу пиёз пиёз овард. Об ба рӯяшон пошид, пиёз дар димоғашон дошт. Онҳо ба худ наомаданд.

Баъди фурсатҳо зани Зухур девонавор сар бардошта, дуру дароз бз усто Қодир нигарист ва пурсид:

— Чӣ гуфтед?

— Худаш гуфт, худӣ Забур гуфт!

— Не-е, – сар ҷунбонд ӯ. – Магар дунё охир шудааст?

— Охир мешудагӣ барин. «Дунё бар об аст» гӯяд фолбин...

— Не-не, чӣ гуфтед?

— Худаш гуфт: «Арӯсбозӣ» кардаанд.

— Эй хо-ок бар сарам! – боз афтод модар.

Зухур ҳамчунон ки ба мурда чон ато карда бошанд, сар бардошта саволомез ба усто Қодир нигарист ва аз чунин фочиа шарм дошта, сар бар замин парчин кард, ки то қиёмат нахезад.

Арӯс холо ҳам бедаму дуд буд. Зани усто Қодир тамоми нафрату ғазабашро фуру нишонда, ба рӯи арӯс об зад, ба димоғаш пиёз дошт, паси гардану пушти гӯшашро молид.

— Чӣ балое ба сарамон омад? – аз худ пурсид усто.

Модар боз сар бардошт. Магар ба худ омад, ки вазнашро пеш кашида ба нозанини хуфтааш нигарист, бовараш наомада сар такон дод ва аз фаро расидани субҳ шарм карда, чун пири замингир миёни дуто рост накарда, ба хона даромад.

Зухур чунбид. Сар бардошт. Хест. Вале ба касе нигоҳ накарда, сӯи дарвоза равон шуд. Онҳо гумон карданд, ки бар асари Забур равад. Вале ӯ барнагашт. Як рӯз гузашт, ду рӯз гузашт, се рӯз гузашт, ӯ барнагашт. Ҳар ду – падару писар беному нишон шуданд...

Духтар ба худ омад. Ҳамроҳи модараш. Аз беруни дарвоза баромадан номус мекунад..

Иморати сар кардаи усто Қодир нотаомон монд...

СЕЛОБ

Ҳаво соф буд ва беғубор. Аз боло, аз паси кӯҳи Гаҳвора як чангол пахтаи ғозид барин абре пайдо шуд ва онро бод ғоз-ғоз паҳн кард ва абр кӯҳпораҳоро соя афканда, тиратар гардонда, осмонро фаро гирифтани шуда, дудвор ба авчи фалак сар кашид. Вале нисфи деҳа ва аз рӯди Зарафшон он тараф кӯҳҳои рӯерӯ ҳама офтобӣ буданд. Садои тундар омад; чунон омад, ки тире абрро сӯроҳ карда, ба ҳамон суръат фарқи замин фуру рафт. Сонӣ як алмоси фурузон дар синаи абри тира «қисмат» навишт... Абри тира магар аз боло рафтани монда шуд, ки пойҳояшро нишеб карда, то замин расонд; борид. Деҳа монанди оина буд: як рӯ равшан, рӯи дигар сирандуда. Гуфти амондарағиҳо он рӯз дар деҳа ва кӯҳсор қиёмати сагир шуд: аз Новаи Сурх сел омад, сел не, боло. Ҳама хасу хошок, чӯбу чахс, сангу ғӯт, устухону шохи ҳайвонот, мору сузмор, сангушту тухму чӯчаи парранда ва ҳар чӣ дар он нова буд, рӯфта ва пешбода овард. Пешопеши селоб селовардҳо бозӣ карда, чангу бод ба осмон хеста, деҳаро воҳима гиронд. Шайтанатбодде пештар аз селоб заминро замонро ларзонда, шохи дарахтонро ба ҳам зада ва ҳар қадар меваю ғӯрае, ки дар шохсорон буд, афканда, чониби дашт рафт ва аз пасаш сел омад; селе, ки гӯйи даммаи ягон кӯли азим канда, обаш якбора равон гашта бошад. Аҳли деҳ чониби кӯҳ шитофтанд. усто Қодир ба зану фарзанд фармуд, ки зудтар тори дарахт бароянд. Шарифаи чолок аз ваҳму

харос ларзида, баромада натавонист. Падар фарзандонро тори дарахт баровард гурбаосо ва зуд фуромад, то занро низ барорад. Дер шуд. Селоби азим аз тори камар нишеб шуда, пардаосо дахони онро пӯшонд. Сангҳои азим аз тори камар парида, бо вазну шаст аз маҷро баромада, ба бари адир ё ба харсангҳо бархӯрда, қарор мегирифтанд. Шасти сел ҳамон шаст буд. Ҷазабаву боду шайтанат кард, гуррида, гӯё ки дехаро зеру забар мекарда бошад, фуру мешорид. «Бало!»

Усто Қодир рафтори ин балоро дида ҳайрон монд, ки дар роҳи сел девор буд ё набуд. Ҳамчунон ки мерафт, пешандоз бурд. Онҳо аз буни хона омадани селро тамошо мекарданд. Тавонистанд шоҳи азими шикастаи чормағзро кашида ба даҳанаи паси бино хобонанд, то сел якбора гашта, буни таҳкурсии хонаро нақобад. Вале сел ба боғ даромада, ба сарчӯю чӯйчаҳо тақсим шуда палҳои алафу сабзавотро пахш карда, андаке дамаш гашт ва сангҳои вазнинро бозмонда, регу лои зиёдеро хобондаю ғелонда ба ҳавлӣ даромад ва сӯи ҳавлиҳои дигар равон шуд; бо кӯчабоғи ба роҳи калон баромада, доду фарёди мардумро бароварда, деворҳоро афтонда, ҳавлиҳоро регпӯш карда, ба рӯдхона фуромад. Аз он ҷо низ садои воҳимаангези рӯд, садои ба ҳам задани сангҳои азим меомад, ки дехаро меларзонд. Ҷазаб буд, бало буд, газавотро мемонд. Рӯ-рӯи селоб бузу ғусфанду гову ғусолаю кундаи дарахтон меомад ва чизҳои дигар, ки аз ҳад зиёд... Қариб се ҳазор сол мешавад ба бунёди баъди яхбандии ин деҳа, вале чунин ҳолро касе надида ва нашунида. Аввалин бинои сарғаҳи деҳкада, бинои сангии вайронаи таги тути хурусӣ буд, ки селоб ҳамвор карда, гил хобонда, ҳамсони замин гардонд ва қорӣ шуд поёнрӯ. Селобаи Новаи Сурх ҳавливу ҳарамҳоро зери рег гузошта, ба селоби азими рӯдхона ҳамроҳ шуд, аз маҷро дамида, Санглохро фаро гирифта, поядевори боғи Зухурро кофта, афканда, инчунин ғаллазори канори рӯдхонаро пахш карда, ба Зарафшон ҳамчоя гардид, ки дар ин айём Зарафшон чандон гилолуда набуд...

Боде бархост, ки чангҳои дарахтонро афшонд; аз нав рӯи деҳаро губор фаро гирифт. усто Қодир низ кӯдаконашро ҳамчун бори амонат аз шоҳи дарахт фурувард. Шикастадил ба осебу зиёни селоб диққат дод: қордевори хонаи таваллуд шудааш наметофт, шохсуфаҳо наменамуданд; гилобаву рег бо марзаҳо баробар гашта буд. Боғу ҳавлӣ, роҳу раста – ҳама ҷо яксон метофт: сурх – гили сурх, реги сурх...

Усто Қодирро ба ҳоли худ монему аз Зухур хабар гирем:

Зухур шабе баргашт, ки ситораҳои осмон ҳам наметофтанд; шаби тира ва меғгирифта буд. Зухур баргашту Забур на... Зухур аввал хонабанд буд, сонӣ рӯшод шуд ва ба рағми қору кирдорҳо – сохтмон нимбуд партофта рафтани усто Қодир, аз қучое усто

овард ва гӯё, ки ёв омада бошад, мардикор андохта, биноро буд кард, пасон дар кӯчаҳо рух намуд. Ба меҳмонхонаи ба бинову таманно созондааш меҳмонони «олиқадр» меомадагӣ шуданд; аз узди Самарқанд, волости Панҷакат, волости Киштӯд ва ҳатто аз узди Хучанду губернияи Туркистон... Чуз Зухур касе намедонист, ки онҳо кистанду барои чӣ меоянд. Ба ҳар ҳол баъди чунин омаду рафтҳо Зухур қомат боло гирифта, китф бардошта, худро мағруру мутақаббир нишон медод ва аз дигарон як сару гардан боло. Аммо барои чӣ чунин рафтор мекард? Касе намедонист. Шояд барои ба усто Қодир нишон додан бошад? Лекин ин марди ҳунарманд ба қору бори ӯ эътибор ҳам намедод. «Зухур ҳамон Зухур аст, ки даюсиву чоплусӣ кунад». Аммо дар назари баъзеҳо одами дигар намуд – ба назари эшон муллои деҳа. Зеро Зухур савобҷу гашта, дар роҳи ризо ҳудоиву қурбонӣ мекардагӣ шуд. Пасон дар ҳаққи ӯ мулло гуфт, эшон гуфт, авом гуфт, муриду ғумоштагон гуфтанд ва Зухур худ аз худ эътибор пайдо кард. Дар ҳавлиаш асп пайдо шуд. Ӯ аҳли рикоб гашт.

Боде, ки чангу ғубори шоҳи дарахтонро барафшонда буд, ба гирдбоду тӯфон бадал гашт. Аз чорроҳаи бунӣ девори боғи Зухур гирдбод ба барҳоста, мисоли як сутуни азим дар ҷояш гирд гашту гирд, пасон гӯё пой бароварда, рӯ-рӯи роҳ равон шуд, чангу бод карда, миёни деҳа мерафт ва якбора рӯи деҳаро қадам карда гузашт; ба адир часпид ва ҳамон зайл бо роҳи Сафедхок ҷониби Кафтархона рафт, ноаён шуд.

«Ин балои дигар» гуфтанд мардум. Ва ҳарду: селобу гирдбод як бало шуданд; овозаи шуми чанг омад... ва баъд... Баъди анҷоми чанг мардуми Кӯхистон низ ба доми бало заданд: нохост фармони император Николайи II дар бораи «сафарбарии бегонагон» ба қорҳои ақибгоҳ эълон шуд. Мувофиқи фармон мебоист 250 ҳазор мардикор даъват карда мешуд, ки 38 ҳазораш ба дӯши вилояти Самарқанд афтод. Дар вилоятҳо, уездҳо, волостҳо, деҳаҳо рӯйхат-гирии мардикорон сар шуд. Ҷазое буд. Дар деҳаи Амандара низ ҷазои азим ба миён омад: миёни дасту по Зухур арзи ҳастӣ кард: камар баст ба хидмати Николай ва ҳама ӯро «оқсақол» хонданд, ки то алвақт чунин лафз барои мардум бегона буд, чунин унвон аввал ба Зухур насиб кард. Ӯ саводе надошт, ки рӯйхат кунад. Ҳамроҳаш марде буд, бегона, тоторӣ мегуфт ва мусулмонӣ; мусулмонӣ аз «бисмиллоҳу омин ва авлоҳу ақбар» иборат буд. Як лафз ба тоҷикӣ мегуфт ва сад лафз ба туркиву тоторӣ. Ғумон мекард ҳама ҳарфашро деҳотиён мефаҳманд. Алҳақ фаҳмиданд муроди ӯро, лафзи «мардикор» ба ҳама маълум буд. Ва ӯ ба ташвиқот гузашт. Матлабу мурод фаҳмонд... Дар деҳа одам намонд... Як вақтҳо – солҳое ки «ёв омад» гуфта мардумро метарсониданд, ҳамон ҳел ҳама бору буна баста, ҳару хингил карда, ҷониби кӯҳ рафтанд, танҳо онҳое монданд, ки ба Худо умед баста «тани ману

тақдир ҳақ» гуфтанд. Ва ҳоло касоне монда буданд, ки ба чизе умед баста, касеро пушту паноҳ медонистанд...

Касе бо касе машварат накарда, ҳар яке аз пеши худ тараддуд доштанд. Касе хоб накард: касе дар андешаи қарзи худро ситонидан ва ё қарзи касеро адо кардан набуд, балки ҳама гирифтори хештан, андешаи зану фарзанд шаби дароз бор бастанд; чизу чора бар аспу маркаб бор бастанд, ба сару дӯш бардоштанд ва чун қорвониён баробари тулӯи ситораи Қорвонкаш раҳти сафар бастанд. Қӯдаку ғаҳвораҳоро низ бор бастанд, молҳоро пеш андохтанд. Қӯдакон аввал хомӯш буданд, сонӣ садо дардоданд, садои ҳоболуди онҳо садои ҳаргуна баччаи ҳайвонро мемонд, ки аз гуруснагӣ, танҳой, нотавайн ба имдод меҳонад бошанд.

Баъзеҳи адири Сурҳок, баъзеҳи адири Сафедхок ва як гурӯҳ Новаи Сурҳро рост шуданд, то пушти кӯҳ гузаранд рӯз фаро нарасида. Чунон ки мардуми водии Зарафшон ба омадани Искандари Макдунӣ, ба омадани арабҳо, ба омадани муғулҳо ҳамчунон водиро воғузошта, ба кӯҳу камар шуда буданд, аз рӯи одат боз раҳти сафар бастанд. Таърих шудааст ин ҳама: устухон, косахонаи сар, зарфпораву танғаҳои эшонро аз зери хок, камари кӯҳҳо, ғорҳо, роғҳо, тарқишҳо, аз деворҳои вайронаҳо пайдо карда, ҳулоса бароранд ва пиндоранд, ки шохон чӣ хуш зистаанд ва омиён чӣ талхӣҳо чашидаанд; силоҳ пайдо кунанд аз ҳафриёт; дар бораи шохон гӯянд; аз хусуси лашкаркашу сипаҳбоду сипаҳсолор ҳикоят кунанд, вале касе нагӯяд, ки гуноҳи мардуми бегуноҳ чӣ буд? Гуноҳи Спитамон чӣ буд, гуноҳи Деваштич кадом буд? Муқаннаъ чӣ гуноҳ дошт? Гуноҳи тифли ғаҳвораи Чалолиддини Хоразмшоҳӣ аз чӣ иборат буд? Ҳо, бесоҳиб аст олам, соҳибдоранд шохон, ҳуношомон, лашкаркашон... Бадро аз рӯи Нек бояд шинохт, на Некро аз рӯи Бад...

Гӯё хонаи занбӯри асалро вайрон карданд ва ҷонварон аз чунин марҳамати нобаҳангоми соҳибони «меҳрубон» дар ҳайрат монда, ҳафаву ноумед гашта, маҳрум аз нағҳати гулҳо, ба гирудори рӯзгор чашм кушода, вачоҳати замонро пай бурда, ҷониби кӯҳсор парвоз карданд. Занбӯрон шох доранд, вале мардуми Амондара монанди кӯчиёни зӯракианд: на сарвар доранд ва на ҷои рафт. Онҳо бояд баробари чашми рӯз қафидан дар офтобруёҳи буни шаҳи Ҳисор, шаҳи Миёна ва шаҳи Ғаҳвора чун ҷӯғиён хайма зананд, вале онҳо аз бари шаҳҳо убур карда, ҳамчу кӯчманчиёни Ибтидой бар-бари адир, сар-сари қир, рӯ-рӯи дара, қад-қадӣ об боло меҷафтанд. Гурӯҳҳо ба ҳар роҳе, ки омада бошанд, дар Сойи Қалон ҷу қатраҳои симоби парешон бо ҳам шуданд... Рафтанду рафтанд, ба сари ағба расиданд. Рӯз шуду шаб...

Дар гарданаи ағба бори аспону харонро фуруварданд, дами фароғат заданӣ буданд, ки дар ҳамгашти кӯҳи рӯ ба рӯ оташе фурузон шуд ва сонӣ паиҳам дар ҳар ҷо оташ афрӯхта гашт, ҷу-

нон ки дар хонадонҳо баъди шом чароғ афрӯзанд. Кӯчманчиёни амондарағӣ аввал онро оташи чӯпон пиндоштанд ва баъде ки дар чанд ҷой оташ равшани кард, оташи чин гуфтанд. Ва дар тахлука афтада оташ наафрӯхтанд. Нахостанд, ки ин ҷо будани онҳоро донанд, вале метарсиданд аз садои моле, ки аз пас меояд; ба бонгу баъ-бӯъ сирри онҳоро ошкор месозад...

...Ва пагоҳ диданд, ки тоифае на хона доранду на хайма, мисли эшон дар шамолпанаҳи шах бору буна андохта, эмин аз хавфу хатар чунон хобидаанд, ки барои фароғат омада бошанд. Ин ду тоифа ба назар ҳамчу лашкарони рӯёру метофтанд, ки размгоҳ интиҳоб карда, мунтазири навохтани шайпури чанг ҳастанд. Он «лашкар» амондарағихоро дид, ки хурду калон парида хеста, сарокир саф ораста ва дастҳо нургардони офтоб карда, болои чашм медоштанд, то кӣ будани лашкари ба тозағӣ омадаро бидонанд ва аз қасдашон огоҳ бошанд. Амондарағихо, ки ларзаи ҳарос аз танашон дур нашуда буд, пас гаштанро авло донистанд. Чунин рафтори онҳо ба Бурҳон хуш наомад ва бо падар машварат карданд, ки ба ҳар тақдир, ӯ рафта аз эшон шарҳи ҳол пурсида биёяд. Мардум ба ин кор розӣ нашуданд ва усто Қодир чунин хидматро ба зимма гирифт... Ӯ равон шуд ва Шарифа аввалин бор забон бароварда, аз роҳ боздоштан хост: «Мардак, наравед!» Лекин усто Қодир ба ҳарфи ӯ гӯш накард; адиру сойчаҳоро лангон гузашт ва бо машаққат рафтани ўро ҳама диданд. Аён бувад бо машаққат рафтани марди ланг, дар асл бардам асту чолок.

«Яке усторо гиранду кушанд...»

«Онҳо ҳам аз сарашон тарсанд...»

«Кӣ медонад: дар ин дунё ба касе бовар карда намешавад...»

«Шояд онҳо ҳам мисли мо гурехта, омада бошанд?»

«Ҳа-дия, ин мардикоргири дар ҳама ҷо ҳаст!»

— Ман ҳам меравам, оча,— азм кард Бурҳон.

— Ой, бачча! Дунё амонӣ бошад, додот ҳама чизро фаҳмида меоянд,— розӣ нашуда гуфт модар.

Ва дар ин миён, ки усто Қодир ба он даста наздик шуда буд, ба пешвозаш сагон фиғон бардошта омаданд ва то сохибонашон «тур-тур» гуфта тохтанд, ки сағҳо «меҳмон»-ро ҳалқа гирифтанд ва монанде, ки касе ресмони ҳалқадавакро мекашида бошад, ҳалқаи сагон торафт танг мешуд.

Амондарағихо аз ин сари кӯҳ фиғон бардоштанд ва бар он кабила таҳдид карданд, то сагон боздоранд. Бурҳон токат накарда он ҷониб ҳавола ҳурд.

Усто Қодир бо асои муттако гирифта сагонро таҳдид карда, дур гурезонд, вале онҳо аз тарс як пас гаштанду боз ҳамлавар шуданд. Гирудори сагон дер давом накарда сохибонашон расида омаданд ва кучукҳои беодобро ҳар сӯ пеш карда, меҳмони нохондари ҳамроҳ гирифта, гӯё назди сарварашон бурданд. Бурҳон

низ пуршаст ба он чо расида, дар балои сагон монд. Модар аз ин чо дастак заду фиғон кард, ки сагонашонро боздоранд... Онҳо ҳамчунон карданд: Бурҳонро аз ихотаи сагон вораҳонда, назди падар бурданд.

Ин чо амондарагиҳо дар тахлука афтоданд, ки чаро меҳмонони нохондари ба зудӣ барнамегардонанд. Дасту пой модар меларзид: «Куштанд магар?»

Он чо кӯдакону занон, ҳанӯз ҳам сароқир истода, амондарагиҳоро тамошо мекарданд ва чунин тамошо дили ин ҷониб будагонро ба ғаш овард. Шарифа тоқат карда натавонист ба ҷунин тамошо ва сӯйи ҳамдиёрон фарёд зад: «Дар баданатон гармӣ ҳаст!» Вале ба фарёдаш ҷавобе нагирифта, усто Қодирӣ писар аз қир памоён шуданд. Одамони он тоифа эшонро ихота карда меомаданд. Омаданд ба назди амондарагиҳо. Парешон тофтанд, малъл буданд.

— Мо аз Боғи Мазор,– посух ба пурсиши амондарагиҳо дод пирамарди нуронӣ, ки риши риндона дошт ва идомаи андеша гуфт: – Мардумони дигар чо исён карданд. Мо, ки мисли шумо камқувват будем, ба кӯҳ часпидем. Ман медонам, ки ба онҳо лозим нестам, дар ҳамон чо бошам ҳам, бо ман коре намешавад, лекин аз пой халқ намонам, гуфта омадам. Усмон Мерган наомад: дар болохонааш – ҳамон болохонаи шумо сохтагӣ, усто, шинак гирифта, шишт, ки касе наздик шавад, аз чашмаш меандозам. Масҷид ҷои г.. не, мегӯяд. Оқпошшо ҷанг кардааст, ин тарафашро ҳам саришта кунад, мегӯяд... Рост-дия, саришта кунад... Дар дунё ба ғайр аз ҷанг ягон кори дигар ҳаст ё не, мегӯяд. Усмон Мерганаш одами аҷиб, булбула аз чашмаш мезанад, ҳамин қадар қолгир... Лекин дилам месӯзад, ки ба умеди мерганӣ нобуд нашавад... Худатон омадани қазокҳоро медонед, таслим нашавед, ба тири тӯп мезананд... Ҳоҷати гӯр кофта ҳам не, якбора... Ба нобуд шудани ҷунин одам ҳайфи кас меояд... Ният дорам, ки рафта, хабар гирам, лекин тарсам, ки худам тоvon нагиранд...

— Натарсида ҳам намешавад... Хеле вақт шуд ин чо буданатона? – пурсид усто Қодир барои донишманди дигарон.

— Хеле... Ин кор ба шумо нав маълум шудааст... Мардуми мо кайҳо боз шӯриш мекунанд... Тавба... Дунё чаро ҷунин шудааст-а? Ба худат хизмат карда наметавонӣ, ба кишварат хизмат карда наметавонӣ, лекин ба қадам золим, ба қадам истилогар хизмат мекуни, товони ҷангашро медиҳӣ, андоз медиҳӣ, фарзандатро медиҳӣ; оё бармегардад ё не? Оё рӯи гармашро мебинӣ ё не? Сари лучу пой луч ба як мамлақати бегона, боз зидди дину оини худ рафта, ғулом шуда хизмат кунӣ. Ин гапи кучо? Мо ҷӣ дидем аз онҳо?

— Мо аз кӣ ҷӣ дида будем, ки аз инҳо бинем? Ҳамаи истилогарон ба ҳам монанданд... Қитоби ҳунари ҳамашонро як кас навиштааст: забт кардану гирифтани бурдан...

— Гирифтану бурдан дарди бахайр... мебаранду лекин худашон мемонанд; хубтарин чиз ва беҳтарин ҷой барои онҳо... Усмон Мерган ҳайф мешавад, чаккӣ истод. Лозим не истоданат, гӯям ҳам, гӯш накард. О ту истодан катӣ кия мебарронӣ? Некалай набиёяд, ана вай сардори дар Туркистон буда набиёяд, кия мебарронӣ? Чӣ лозим беҳуда ҳуда хонабанд карда, чона дар хавфу хатар монондан?

— Амаки Фозил, – Бурҳон магар сӯҳбати онҳоро дилгир донист, ки ба пирамард рӯ овард: – Сайхун аз ҳамин ҷо ибтидо мегирад? Аз ҳамин чашмани зери по?

— Не, писарам, Сайхун аз кӯҳҳои Тяншон ибтидо мегирад... ба назари мо, ки аз чашмаи наздик ибтидо мегирифта бошад... Лекин ба ту чӣ лозим ин чиз?

— Лозим... лекин ин чизро намедонам... доништан мехоҳам... Амударогиҳо гумон мекунам, ки Зарафшон аз чашмаи зери Шахи Сиёҳ ибтидо мегирад.

— Дунё беохир, писарам... дар як ҷо истода сару нӯги онро ёфта наметавонӣ...

ПАСОБ

Селоб гузашт. Лойоба ва пасобаш ҳоло ҳам мезаҳид. Соҳили рӯд, дар хавлию боғҳо ва беҳи деворҳои қадоба селовардҳои зиёде хобида, мардумро ба ташвиш андохта буд; ачибтар аз ҳама дар селрав пайдо шудани мори азим буд – ним берун ва ним даруни рег. Ин мор якбора ба чашми Алиӣ бузғолабон бархӯрда умрашро ба охир расонд. Писарак зери шиками сафеди онро дида, пиндошт, ки думдароз хила мекунад: ним даруни рег гирифта ними дигарро офтоб медихад ва баробари наздик шудан сар аз хафол кашида, ба ӯ ҳамлавар хоҳад шуд. Мӯи сари ӯ токиашро бардошт ва дар баданаш раъша дамид. Ба назараш заҳри мор дар ҳунаш омехт. Қора кард... Падараш Муҳаммадмуроди бечорааҳвол аз рӯи гуфтаи писар: «дар селрав мор дидам» гуфту аз забон монд, рафта, ними дигари морро аз зери рег берун овард ва дид, ки сари мор чун тагсангу рӯсанг шуда, маҷақ гашта. Ӯ мори мурдари сутунча барин рӯи рег хобонду рост кард ва зуд сӯи хона равон шуд, то ба писар фаҳмонад, ки мор мурдааст, ӯ беҳуда тарсида. Вале писар рӯи дастӣ падар аз зери манаҳи ӯ менигаристу чизе гуфта наметавонист: аз забон монда, ақлу ҳушаш низ кор намекард. Падар аз нигоҳи маъсумона ва узрталабонаи писар маънӣ кашида, гиря дар гулӯяш гиреҳ зад. Муҳаммадмурод ашк дар чашмон хандаи дурӯгин кард: «Нағз мешавӣ, писари додо. Хушёр ист.» Ва писар дар ҷавоб заҳрханда кард: «Ман мураму ту хандӣ.»

Модар дар ошхона гӯё аз оби чашм барои писари бемор атола мепахту мегирист ва чун назди писар омад, ашк месутурду табассум

мекард, гуфтораш ширин буд, то рӯхи ӯ бардошта шавад. Аммо писар чигот андохта, ба атола нигоҳ ҳам накард.

Баъди се рӯз писари мортарсидаро ба хок супориданд. Муҳаммадмурод аз дунё сардидил шуд. Дар мотами писар нишаст. Ба мардикоргири эътиборе ҳам надода, аз деҳа бурун нарафт... Ва пагоҳи он шаби пуртахлука Зухур ва он марди тотор диданд, ки дар деҳа чанд тан пирон, муллоу эшон ва Муҳаммадмуроду зани азодораш мондаанд... ва боз нафаре, ки ба чашми касе натобад; ӯ дар хонаҳои бекас, оғилу қаҳдон зиндагӣ мекунад, касе огоҳ нашавад. Ӯ моли партов, ашӣи вомонда ва матои бозоргир кобад. На ҳамроҳи кӯчиён аст ва на ҳамроҳи Зухур. Гашту гашт, дар ҳезумхонаҳо ҳезум, дар қоҳдонҳо қоҳ, дар оташдонҳо хокистар пайдо карду бас; кӯчиён дигар ҳамаро бурда буданд: тахмонҳо, ҳаммаҳо, хонаҳо ҳолӣ буданд. Он каси номаълуму ношинос, ки аз қасди Николай огоҳ будану набуданашро кас намедонист, аз хонаҳои вомондаву бесоҳиб чизе пайдо карда натавонист, барои нафсашро ором кардан маҷбур шуд ба хонаҳои соҳибдор шабохун занад. Гову хари Зухур дар як шаб гум шуд, Зухур аз усто Қодир донист. Ғусфанди домумлло гум шуд, сандуқи эшон гум шуд. Онҳо дугумона шуданд: «шояд кори усто Қодир набошад...» Зухур дар сероҳаи ҷониби кӯҳ одам монд, то касони аз он ҷо омадаро зехнишин кунанд ва бинанд, ки дар бозгашт ҷӣ баранд. Одамони ӯ се шаборӯз дидбонӣ карданд, аммо касеро наидиданд, ки аз кӯҳ ба деҳа даромада бошад. Ҳамоно дуздӣ буд дар деҳа. Ривоят ёфтанд, ки селоб ҳамроҳи худ аз кӯҳ бало овардааст ба шакли мори мурда. Балои ноаён деҳаро тороч кунад: асп намонд, гов намонд, ғусфанд намонд, ҳатто сағҳо гум шуданд ё нобуд, аммо дузд дастгир намешавад...

Ва ин кор то даме идома ёфт, ки мардум ҳама ҷоро ором дида, бозпас ба деҳа омаданд. Овозаи шӯришҳои бузурги шахрҳои азим ба ғӯши халқ расида, талоши ҳаққу ҳуқуқ карданд; дилпур гашта хонаву дарро соҳиб шуданд ва Зухур ба сари усто Қодир тӯҳмат бор кард, ки молу чизу ҷораи деҳаро ӯ ба яғмо барад. Ва аммо дар ин миён дуздодуздӣ хотима наёфта, молу чизу ҷораи усто Қодирро низ дуздиданд. Зухур аз асп фаромаду аз рикоб на. «Усто Қодир барои рупӯш кардани кирдор моли хешро низ дуздад» гуфт. Халқ рад кард даъвои ўро, зеро чанд муддате ки сари кӯҳи Якабурс қарор доштанд, устову фарзандонаш аз назди онҳо дур нашудаанд. Дилашон монд аз Зухур, ки тӯҳмат занад ба марди бегуноҳ ва шаъни усто Қодирро резонданист.

Ҳарфи нав баромад: ғусфанди парвории Зухур гум шуд; аз оғил гум шуд. Зухур зуд дузд ро муайян кард: усто Қодир. Зеро аз рӯи доништаи Зухур-ғусфанди оғили ўро ҷуз усто Қодир касе намедонист. Ва боз даъво чунин аст, ки ғайри усто касе ҷурба-ти ин корро надорад. Аз рӯи тахминҳо Зухур ба кӯча баромада,

дар парчи пул – чои чамъомади мардон, фарёд зад, ки имшаб аз оғил гӯсфанди ба ният парваридашро дузд бурдааст ва ӯ дузд ро медонад: «Кори усто Қодир ланг аст!»

Усто Қодир он чо набуд. Аз устои баргашт, ба ӯ фаҳмонданд, ки Зухур чунин даъво дорад. Усто Қодир, ки аз чунин тӯҳматҳои ӯ ба танг омада, тарки деҳа кардани буд ва писаронаш намегузоштанд, аз кирдори навбатии ӯ хашмиву пурғазаб гашта, потеша сари китф ба дарвозаи Зухур рафт.

— Ҳа-а, устои гулдаст, омадед!? – тамасхур кард Зухур.

— Ҳо, омадам... омадам, то туро тарошам...

Садои потеша баромад ва Зухур як қад парида дид, ки потешаи усто ба сутуни дарвозахона бархӯрд, нисфи сутунро буррид. Тарсид Зухур. Тарсид, ки рафтори усто шӯҳи нест. Пас-пас рафт. Неши потешаи усто бар сутун фуру монда буд. Зухур дам ғанимат дониста, рӯ тофта, дар болохона ҷой шуд ва дар аз дарун баст.

Усто потешаро аз сутун ҷунбонда-ҷунбонда бозгирӣ ва поғундахоро боло шуда, ба дари болохона омад ва онро тела дод. Маҳкам. «Кушо дарро!» хитоб кард ӯ ва мунтазири ҷавоб хеле истод. На садое буд ва на дар боз шуд. Усто мӯҳраи потеша ба дар зад: «Кушо, одамвор гап занем!» Боз садое наомад. «Кушо! Ман моли киро дуздидам? Эзори зани киро бурдам?»

«Даҳонатро пӯш, ки баромада тиккаву пораат мекунам!» – аз дарун дӯғ зад Зухур.

«Баро! Тиккаву пора бикун! Ман ҳам барои ҳамин омадам! Хуб буд агар ба мардум мегуфтӣ: усто фалон қадар барои ман кор кард, як мири надодам... Ё ба тӯҳмат маро муттаҳам карданиву худро порсо? Баро, бигӯ! Тушбераро хом шумурдай... Ман ту нотарошидаро мисли ҷӯб метарошам!» – потеша ба дар зада гуфт ӯ, боз ҷавобе наомад. Ва усто неши потеша аз зери дар чо карда, як паллаи онро бардошт.

— Дарро мешиканӣ!

— Шиканам, боз месозам. Дар дил нест...

— Набардор усто, набардор!

— Дар хоҳӣ, баро!

— Усто, ту гумроҳ ҳастӣ, ҳоло ҳам мисли одамони қадим бо ҷӯбу калтак чанг кардан хоҳӣ... Надонӣ, ки дунё дигар шудааст, одамон пеш рафтаанд, ҷӣ асбобу аслиха доранд, бесадо ҷонатро гиранд, тухматро безанд, очаи зоратро надида равӣ.

— Не-е... дунё дигар нашудааст, дунё ҳамон дунёи кӯҳна аст. Одамон дигар шудаанд; ту дигар шудай – дигар не, балки бозичаи дасти дигарон шудай. Чунин не!? Ту гуфтани, ки Николай-пошшо бароят тиро туфанг фиристодааст ва пеши он калтаку тешаи мо қурбе надорад? Чунин?!... Саҳв мекуни...

— Дафъ шав, ки неши тир кунамат!»

— Нагуфтам?! Гуфтам, ки Николай-пошшо ба ту тире туфанг додааст...

Усто андаке худро паҳлӯ кашида, пушт ба девор така дод ва мунтазир шуд, ки садои тир барояд.

Садо набаромад. Сонӣ усто бо мӯҳраи потеша сахт ба дар зад, ки нақши гули дар фуру рафт. Ва дар паяш тир он чоро сӯроҳ карда баромад. Усто ҳаросид, ки Зухур ба ниҳояти ғазаб омадааст, зеро ба чунин дари бо бинову таманно созанда дилаш насӯхт.

— Ку биам, чӣ хел маро метарошӣ, устои ланг! – Зухур гуфт аз дарун ва дам фуру баст. Хомӯши хомӯш буд даруну берун. Зухур тоқат карда натавонист:

— Забон ба комат часпид, устои ланг?!

Чунин таънаи ӯ ба усто сахт расид. Арақ паҳш кард сару та-нашро. На аз садои тир, балки аз заҳри забон арақ кард. Сар низ ба девор така гузошт: «Тире туфангдор шудааст... Аз кучо?» Сӯи дар нигарист, гумонаш, дар чунбид. Вале ночунбон буд дар. «Ба як тир намердагистам, то чон баромадан як теша ба фарқи сари ӯ зада метавонистагистам...» Хам шуд, то турми дар ба неши потеша барорад. Нашуд.

— Кӯрмуш барин дар хона чой нашав! Ё баро, ё паррон!

— Мепарронам... лекин ин ланг ба тир наарзад!

— Ба тир наарзад, ба потеша арзад! – кашидаву кушода потеша ба дар зад усто. Як тахтаи дар фуру рафт. Усто зарбаи дигар зада онро шикаст ва сар дарун карда гуфт: – Чаро намерарронӣ? Нангу номусатро рӯпӯш мекарда бошӣ, паррон!

Дар ҷавоб садои тир баромад. Усто сар берун кашид, ки аз роғ даромада наметавонад. Тир боз як тахтаи паҳлӯро сӯроҳ кард. Усто тахтаи дигарро низ шикаст...

Ғалмағали зиёд шуд ва усто сар тофта дид, ки рӯи ҳавлии Зухурро мардону кӯдакон паҳш кардаанд. Потешаи дасти усто ба замин ҳам хӯрд.

...Таппонча доштани Зухур дар деҳа паҳн шуд, аз деҳа ба деҳот рафт. Онҳое ки ба Зухур имон доштанд, ӯро мӯътабартар донистанд ва онҳое ки тағу тирези ӯро медонистанд, ба нағмаҳои ӯ хайрон буданд. Нафрат меҳонданд ӯро. Як нағмааш ин буд, ки андоз мечид, аммо касе намердонист, ки ин корро ба ӯ фармудаанд ва ё аз пеши худ мекунад. Бар аспӣ давр нишаста, қасоси шахсиашро тавассути бочу хирочи ҳукумати каснадида мегирифт. Бисёр балоҳои олам аз хусумат ва қасду қасос рух задаанд, шояд чунин нияти Зухур низ балое барангезад.

Аввалин ҳадафи Зухур усто Қодир буд: барои духтараш, барои нимбуд мондани имораташ дод ситонидан меҳост. Усто Қодир нияту ҳадафи ӯро медонист, анҷоми нохуби ин корхоро тахмин мекард. Кӯчидан хост. Писарон гуфтанд: «Ӯ кӯчад, чаро мо кӯчем?» Андеша кард падар...

Боз ҳаво гирифт, боз жолаву борони набуда омад, боз селоб деҳаро пахш кард, боз мардикоргири шуд. Ин дафъа ҷои гурез ва илоҷи фирор набуд. Зухуру марди тотор танҳо не, балки дастаи аскарони округи Туркистон ҳамроҳ буд. Рӯихат ба гуфтаи Зухур мешуд ва албатта усто Қодир ҳамчун марди ҳунар сархат буд. Мардум ин дафъа шӯру ғирев карда натавонишанд; паррандаҳои ба дом афтодаро мемонданд.

Усто Қодир, ки муроди Зухурро медонист, ба нею нестон кардан забонаш нагашт, саркашӣ ҳам накард, балки сар андохта розӣ шуд, аммо... аммо ҳамин, ки поёнтар номи Бурҳон ҳам дарҷ шуд, дили усто гирифт ва худдорӣ карда натавониста, фарёд зад:

«Ин чӣ рӯз аст, чӣ беадолатист?! Бурҳон чӣ рӯз дидаст дар ин дунё? Ғурамарг накунед!» Касе нарасид ба додаш, балки боздоштанд, пеш омадан нагузоштан. Сарбозе бозпас тела додаш... Қалавиду худро боздошт усто ва дандон соид, аз ноилочӣ дида ба замин дӯхт. Пасон наъра кашид; ба сарбоз эътибор надода, аз болои сари ӯ назар сӯи калонпояҳо равои кард: «Ман меравам, ман-худам меравам, лекин писарам барои чӣ равад?! Охир ӯ кӯдак аст, аз дасташ коре намеояд!» – гуфта усто аз тӯда бурун омад, то писарашро хона барад.

Аскарон пеши роҳи ӯро гирифтанд. Усто ба каллапӯшҳои сурхи баднамои онҳо зеҳн монд, нафраташро ба эшон фаҳмондани шуд, вале ба нармӣ гардонд: «Ман меравам, намегурезам», вале аскарон лафзи ӯро нафаҳмиданд. Зухур ба назар эътибор намедод, рӯяш дигар тараф, аммо чашму хушаш сӯи усто буд.

«Сар дихед, вай ланг дур намеравад! – хитоб кард Зухур, – Лекин писарашро нагузored, ки равад!»

Усто гардан тофта, нимрӯя гашта, хирсвор, ки вақти ғазабаш таҳқир карда бошанд, дидаи нафрат ба Зухур дӯхт.:

— Агар писари ман меравад, духтари ту низ бояд равад! – ба «меҳмонони олиқадр»-и Зухур чизеро фаҳмондан хоста, изҳор кард усто Қодир.

— Дидед ин бедину диёнтро?! – ба марди рус рӯ овард Зухур, ки ӯ ҳама сирру савдору медониста бошад. Аммо он мард китфон дар ҳам кашид: «нафаҳмидам.» Ва марди тотор матлабро ба ӯ фаҳмонд ва марди рус «ҳа-а-а!» гӯён сар баланд кард ва пурсид:

— Яъне, бад?

— Бисёр бад, таксир... Чанд тан аз инҳо бошанд, коре карда намешавад!

— Ғам нахӯред, осон... Ин корҳоро ё тег осон кунад ё тир!...

Дар ин миён, ки онҳо ба маънидоди суханонашон овора буданд, усто писарашро аз дасти сарбозҳо раҳо карда, хона бурд ва фармуд рӯй пинҳон кунад: «Гурез!... То басанда шудани ин корҳо нанамо!»

Бурҳон шикастадил ба падар нигарист ва изҳор дошт, ки ҳамроҳи ӯ биравад. Вале падар рад кард:

— Меҳохӣ, ки тухмамон бехта шавад? Решакан шавем? Ман равам, ту равӣ, як каси нонёб намонад, модарат, додаронат аз гуруснагӣ муранд... А? Он гаҳ чӣ мешавад?»

Бурҳон сар андохт. Ба нӯги мӯйи замин ҳарошид ва якбора худро ба оғӯши падар партофт ва мардона қомат рост гирифта, бо падар вироҷ кардани буд, ки аз дами дарвоза садое омад: «Амаки усто!»

«Пушти хона гузар, тори бом буро... парчин бишав бар бом... дидӣ, ки маро бурданд, ба Тангӣ гурез... Эҳтиёт бишав...» пеш аз он ки ба садои каси дами дарвоза ҷавоб диҳад, писарашро хонд; сипас ҷониби дарвоза овоз дод: «Қадоми?»

— Ман, амаки усто,— писари Раҳматуллои чорукдӯз сар аз дарвоза дароварда ҳешро шиносонд: — Ҳамроҳи писаратон зуд равед будааст...

— Кӣ оқсақол кард туро?

— Оқсақол не, гуфтанд, омадам...

— Бирав, меравам...

Усто Қодир зуд баргашта Бурҳонро аз тори бом фурувард ва ба занаш фармуд, ки ба писараш нону тӯша диҳад, то дар кӯҳу камар аз гушнагӣ намурад. Писарро сӯйи тангӣ роҳӣ кард, фармуд, ки рӯзҳо дар камари кӯҳҳо бошад ва шабҳо дар тори бом. Пасон аз дасти писарони кӯчакаш Ҷӯраю Сангин гирифта, сӯйи кӯча рафт. Вале аз асбоби ҳунар чизе нагирифт, балки ба занаш фармуд, ки онҳоро гиём кунад ва қадом рӯзе, ки Бурҳон майли қор фармудан кард, бидиҳад.

Зан ба ҳаёл рафт аз ин ҳарф, хеле хомӯш истод, пасон пурсид:

— Шумо абадӣ меравед?

— Кӣ медонад? Шояд абадӣ бошад ва шояд муваққатӣ...

...Қўдақонашро сари дўшу бағал бардошта омадани усто Қодир ба онҳо хуш наомад. Аммо Зухур хушнуд буд, ки усто ҳамроҳи қўдақонаш набуд мешавад ва занашу писари калониаш Бурҳон мемонад, ки Зухур илоҷи онҳоро меёбад.

— Ана мо омадем, ба ҷои як кас — се кас,— нешдор гуфт усто.

— Ба мо нонхӯри зиёдатӣ лозим не, қорғар лозим! — изҳор кард марди низомипӯш.

— Маро, ки гирифтед, инҳоро кӣ меҳўронад? — паст наомад усто. — Магар, ки инҳоро зери хок кунам, сонӣ равам.

— Барои қори ман бошад, марав,— изҳор кард марди низомипӯш.— Ҳукми подшоҳ — вочиб, бояд биравӣ...

— Ҳо, ҳукми подшоҳ — вочиб, лекин ҳамун подшоҳ донад, ки ман дар ҷӣ ҳолам, раҳм мекунад, магар, ки Заҳҳок бошад...

— Ту чӣ гуфтӣ, беимон? Чӣ гуфтӣ? Оқпошшоро ба Заҳхоки морон нисбат додӣ? Забоната аз пушти сарат мекашам,— ширин кард худро Зухур.

— Худата ҳашт лахт нақун, ғоида надорад. Хубаш, номи кӯдаконро ҳам нависон, то саршумори андозат буд шавад,— пичингомеЗ гуфт усто Қодир ва илова кард:— Кӯдакон хунашонро дар он дунё ситонанд аз ту!

Фурсати ҷавоби Зухур нашуда, ду тан нафасгардон назди Зухуру намояндаҳо рафта, «нест, дар ҳеҷ ҷо нест!» гӯён маълумот доданд ва Зухур бо ҳамроҳон гӯшаки карда, рӯ ба усто овард:

— Пирхар, писаратро ба кадом гӯр фиристодӣ?

Усто Қодир ҳаёл кард касе як торсаки ба баногӯшаш зад. Пасон абрӯ баланд бардошт ва саҳт нигарист ба Зухур:

— Ба гӯри падарат, мочахар!

Зухур низ як қад парид ва ҳашми ба усто таҳдид кард аз ҷояш ва рӯ ба ҳамраҳон оварда чизе фаҳмонд. Боз ҳамон ду тани хабар оварда пеши роҳи устон сӯйи намояндаҳо майл кардари гирифтанд; даст тофта, тела дода, аз маърака бароварданд; ду тани дигар кӯдакони гирёни устори низ пеш андохта бурданд...

Дере нагузашта устори даст баста бозоварданд, аммо кӯдакон набуданд. Пасон ўро ҳамроҳи ҳазору чихил нафар мардикорони волости Панҷакат ҷониби Россияи подшоҳи раҳ намуданд...

ОБИ ЗУЛОЛ

...Барфҳо об нагашта, дар саҳни ҳавлии усто Қодир пирамарди қаландарсурате пайдо шуд, ки сару пояш латтабанд буд; ангуштони дастонаш низ латтапеч буд ва нарангушти дасти росташ ҷудогона, шояд барои нигоҳ доштани асо бошад. Дар тан шинели фарсуда дошт. Танҳо чашму ришу мӯйлабаш метофт, дигар ҳама даруни ҷанда буданд. Маълум, ки одами солим худро чунин напечонад. Ў зери дарахти чормағзи азим тақя бар асо зада, орому хомӯш меистод; намечунбид, раҳ намерафт, ки асрори ниҳонаш ҳувайдо мегашта бошад. Ў дербоз истода, аз субҳдам. Кадбонуи сахархез надидаш. Гоҳи сатил бардошта ба об рафта сӯяш даст ёзидани сурати пурвоҳимаро дида, фарёд зад, сатил аз дасташ парид. Писарон тохта баромаданд, аммо модар нагузошт, ки онҳо пеш раванд. Аз либосашон дошта пас кашид. «Аъзу биллоҳи мина шайтони рачим... Инсӣ ё чинсӣ? Заҳракаф кардим!» — пӯписа кард модар, аммо сурат наҷунбид, чашмонаш аз миёни латтаву мӯй ниммурда тофтанд. Воҳимаангез буд сураташ, аммо тифлонро масҳара тофт. Онҳо хостанд таҳқир кунанд гадоро, масҳараашро кашанд, ки имрӯзҳо зиёд шудаанд. Дӯст кашанд ба дарҳо, талаб кунанд ҳар чизе: поре нон, муште гандум кифоя аст, ки бозгарданд аз дарҳо. Аз ошхона як лаб нон овард модар ва ба Сангини хурдсол дароз

кард, то ба гадо бидихад... Ва ба сараш зад, ки чаро соил дӯст намекашад, дарвозаро монда бо роҳи мазор омадааст?

Сангин нонро ба гадои чандапӯш ёзид, аммо ӯ нагирифт. Ба модар рӯ овард:

— Оча, ноз мекунад гадо! Нонро намегирад!

Гадои ношинос даст сӯи нон ёзиду гирифт, аммо дошта натавонист: нон аз дасташ афтид.

«Кистӣ?»

Сурат ҷавоб надод. Чунон ки аз ҷашми хирси ранҷур ашк резад, аз ҷашмони ин каси ба сурат ваҳшӣ сиришк таровид. Безабону бемадор воситаи ашк роз кардан хоҳад. «Кистед, охир!?»

Ҳайкали чандапӯш ба ҷои ҷавоб ҷашмонашро пӯшид, шуррӣ об рехт, рӯ-рӯи тораҳои ришу бурут шорид. Рӯи бинӣ ва сари рухсораш захмию хунӣ буданд – сурхи пӯстрафта... Гӯё барои тарсондани кӯдакон саропояшро рангубор ва латтапӯш карда, омада бошад. Ҳатто мӯзааш латтапеч. Домони шинелаш тар. Пораҳои кашоли латтаи сару гардан, даридаҳои аз ҷоки шинел намоён меларзиданд чун барги дарахти сафеддор. Занак диққат дод, ки тани ӯ ларзад, аз ин рӯ латтапораҳо чунбанд.

«Инсӣ ё чинсӣ? Кистӣ?»

Ӯ боз ҷавобе надод, балки дастон пеш ёзод. Асои аз шохи дарахти заранг сохтааш, ки пӯстнакандаву дағалу дурушт буд, ба замин афтод ва пойҳо вазнашро дошта натавонистанд. Тана ба дарахт соида фуру нишаст. Нигоҳҳо гӯё ўро шамъвор об карда буданд. Нишаст. Пои росташ дард кард, зуд пеш ёзод, сар андохт: «Намешиносанд». Сар бардошт, ба онҳо ҷашм дӯхт: «Нашинохтед?»

Нашинохтанд.

— Чӣ талаб доред, бобо? – пурсид модар.

Лабони варамида ва торс-торс кафидаи ӯ ларзиданд ва хориаш омада боз гирифт: «Ҳеч...» Ҷониби зан даст дарёзид.

Соҳиба ҳудро пас кашид, ки бемардина мондани ин хонадонро дониста, омадааст ин гадо ва ё касе фармудааст ўро.

«Бу-буб-буб...» калимаро ифода карда натавониста, азоб кашид ӯ; лабони хуншор, ширешбаства ва часпидааш ҳаёле ва ё ба зӯри нафас аз ҳам дур шуда, чунин садо баромад; чунон ки пирамарди сахтхоб ва димоғнафас кунад. Донад, ки ҳарф зада натавонад, дастони латтапеч пеш ёзид, то онҳо матлабу муродашро дарёбанд. Онҳо сарфаҳм нарафтанд. «Биё, пеш биё!» мегуфтанд дастони ларзони ӯ... Дер истод он зайл ва дид, ки соҳибони хона ба ӯ нафрин мехонанд ва нафратзада менигаранд, хандид. Захрогин буд хандааш, талх буд, батар аз гиря буд... ашқаш шашқатор рехт... Хост баланд хандад, сонӣ ба ҳамон овоз гиряд, вале овози гирифта, лабони варамидаву кафида ва мадори рафта ба нияти ӯ ёвар набуданд. Хандааш бозмонд, аммо хоҳад, ки саҳт бигир-

яд, чунон гирияд, ки ба вачҳе ором карда натавонандаш. Гирияду гирияд, дилаш холи шавад ва ё баробари гирия чонаш барояд, то чунин рӯзро набинад. Аз зери пардаи ашк ба онҳо нигарист: «Ҳа-а, нашиносед, ман бегона». Чӣ ҳиссиёте дар вучудаш пайдо шуд, ки дандон соид, вале дандонҳояш на садо доштанд ва на зарбу фишори ҳамдигарро эҳсос мекарданд. Ҳамон зайл – дандон ба дандон монда, майли хестан кард, аммо мадораш нарасид. Сангин асо аз замин бардошта ба ӯ дароз кард, то муттақо карда хезад. Ӯ ба асо нигоҳ накарда, балки ба писарак дида дӯхту даст ёзид, то мадад кунад. Писарак ё ҳазар кард ва ё ҳаросид, ки асоро ба замин бозандохта, пас рафт ва рӯ ба модар овард: «Метарсам!»

«Натарс...»

Ва ношинос дид, ки аз онҳо бўи умед нест, ҳамчу тифли нав-по аввал чорғов шуд, сонӣ даст аз замин канда коматашро рост кард, меҳкӯб бозистод. Магар қуввату мадор чамъ кард, ки қадам андохт; лангид. Ҷӯраи мушоҳидакор якбора фарёди талху тунде зад: «Додо!»

Ӯ афтид. Баробари «додо!» гӯён фарёд задани писар афтид. Аз тамоми азобҳои кашидааш лати афтоданааш гаронтар буд; аламангез буд, хориовар буд, ки ўро нашинохтанд, гадо пиндоштанд.

— Худоё Худовандо! – гиребон гирифт зан ва назди ӯ сари зону зад: «Усто!?!»

Усто чизе гуфта натавонист. Ўро бардоштан хост, зӯраш нарасид. Чашмони варамида, пилкҳои сурхи обшор, афту андоми ваҳмангези усто занашро тарсонд. «Усто!» – боз ифода кард занак, ки беш аз ин сухан намедониста бошад. Аммо занак бисёр меҳост, ки сухан кунад ва пурсад, ки Бурҳонро дидааст ё на? «Усто!» Усто хомӯш буд. «Бардоред!» ба писаронаш фармуд занак ва ҳам шуда аз зери каши ӯ даст андохт. «Бардоред, мегӯм, чаро гирия меку-нед? Агар ба гирия кор буд мешуд, очам аз оби чашми ман зинда мешуд... Бардоред!» – амр кард Шарифа ва усто пай бурд, ки дар набудани ӯ занак фармонфармо шудааст. Аслан чунин буд: усто, ки деҳа ба деҳа мегашту иморатсозӣ мекард, хонадориву тарбияи кӯдакон ба зиммаи зан буд... аммо усто ҳеҷ гоҳ чунин баланду пуриштироб садо кардани ўро нашунидааст. Шояд аз танҳои бошад?

«Ё пирам!» – талвасаи хестан кард усто, аммо натавонист. Ҷӯраву Сангин ба модар ёвар шуданд, то усторо бардоранд, вале усто даст боло кард: «Накобед...» Писарон дастони ба либоси ӯбадаву чиркини падар расидаро бозпас кашиданд.

— Доред, бардоред! – фармуд модар ва илова кард: «Дар чу-нин хол мондан мумкин не... Бинед, хас барин шудаанд, – гуфт модар ва пай набурд, ки чун ларзад овозаш. Аз нигоҳи дардолуди писарон пай бурд пур шудани сари дилашро. Аз азобу уқубатҳои дар ғойби шавҳар кашидааш алам тоза карданд: – Бардоред гуф-

там-ку! – Гиряаш маълум буд, аз ин ҳол усто алам кашид, ки боз даст боло кард, то чисмаш лағжида, аз дастони зан раҳо гардад: «Азоб накаш!» Ва сар боло карда ба қаъри чашмони зан чунон нигарист, ки шабхангом ба қаъри осмони баланд ба ҳаваси ситора менигаранд. Ҳо, ду ситораи умедбахш ба чашмонаш тофтанд: «Андаке мадад кунед, худам...» дастони латтапечашро чунбонда фаҳмонд ӯ.

— Мӯзаҳоро кашед! – ба писарон фаҳмонд модар ва худ ягона тугмае ки дар нӯги гиребони зери манаҳи шӯ буд, кушод, ки нафаси усто не, нафаси худааш танг мешуда бошад...

Писарон баробари мӯзаҳоро кашидан аз пойҳои ӯ тарсиданд: нӯги панҷаҳояш суп-сурх гӯшт ва обравон буданд...

— Хунук задааст додота! – ба писарон рӯ овард модар. Онҳо хайрон буданд, маънии сармозаданро намефаҳмиданд. – Дилу чигар сихат? – рӯй ба рӯйи латтапечи усто расонида пурсид Шарифа. Усто ба ҷои ҷавоб ба сару рӯйи ӯ илтиҷоомез нигарист. Шарифа чизе нагуфт, пай бурд, ки аҳволи усто хуб нест. – Худоё Худовандо! Ин ҷӣ рӯзе буд, ки ба сари мо овардӣ? Ҷӣ шуд ба шумо, усто?–усто Фақат сар чунбонд: «Барои шумо». Аммо маънии ботинии сухани ўро зан нафаҳмид. Усто низ фаҳмонда натавонист, ки барои ба дилдори эшон расидан ба чунин ҳол афтодааст...

Баччаҳо оби чашм мекарданд. Усто боз ба зан нигарист: «Оби чашм хосият надорад». Усто пай бурд, ки зан боз ишораи ўро нафаҳмид, табассум карданӣ шуд, то кӯдакон осуда бошанд, аммо натавонист; табассумаш хандаовар буд: ҳамчу одами фалаҷ лабонаш инч гашта, қач шуда, қарахшҳои часпида ва ҳунобаи баста нагузоштанд, ки лабонаш аз ҳам дур шаванд. Табассум ба гиря гашт. Ҳо, гиря ояд, бо табассум дошта нашавад... Мардак овоз баровард, овози гулӯй.

— Бардоред, оча, додом мусича барин сабук шудаанд,– садон Ҷӯра буд.

Ва ин дафъа Шарифа аз зери бағали ӯ дастон харпанча андохта зӯр зад, мардона бардошт. Ҷӯраву Сангин низ қувват гирифта, пойҳои падарро оғӯш карда бардоштанд... Ҳона дароварда, ҳобонданд. Чашм кушоду чашм пӯшид: «Чаро омадам? Дар ҷӯлу биёбон мемурам, хуб набуд? Зери тарма мемондам, беҳ набуд?» Ў ба Шарифа ишора кард, ки фӯтаи ба сару гардан кӯргиреҳ бастаро кушояд. Гиреҳ чунон саҳт шуда буд, ки ба ноҳун кушода натавонист, сар зери манаҳи шавҳар ҷо карда, кӯргиреҳ ба дандон кушод... Ба назару димоғаш усто саропо бӯ гирифта буд. Вақтҳое ки усто моҳ-моҳ устой мерафту бармегашт, Шарифа дар тани ӯ чунин бӯйро нашунида буд, вале ҳоло... Чун Шарифа сар пеш бурда, ба кӯргиреҳ даҳон андохт, аз дами нафасаш усто ҷон гирифт; як нафаси гарми ошноро дар тан дарк карда, зинда шуд. Ҳама азобро фаромӯш кард, беҳтарин лаҳзаҳои умраш ёд омад,

дарди бадан ва сӯзиши захмҳо фаромӯш шуданд. Фақат як лахза. Ҳамин ки зан фӯтаро кушода, гӯшҳои сармозадаи шавҳарро дид, хангаш канд ва даҳон кушода «О-о-ох!» гуфт, дарди усто аз нав хуруҷ кард. Пай бурд, ки ба гӯшаш гармӣ мерасад; озор медиҳад гармӣ гӯши сармозадаро. «Тамом шудай, мардак» аз дил гузаронд Шарифа.

Усто каландари сармозадаро мемонд: мӯйи сар расида, то китфон фаромада буд. Тораҳои он беҳу паси гӯш ба хунобаҳо омехта, ба пӯст часпида буданд. Чунин ба назар мерасид, ки усто аз ин ҳол огоҳ нест, зиёни сарморо намедонад. Чашмонаш пӯшида, лабонаш баста, дарди хешро фаромӯш карда, ғами дигар дар сар дорад: «Бурҳон кучо бошад?» ва чашм во карда шикастадил нигарад ба зан: «А, кучост Бурҳон?» Шарифа таҳмин мекунад суоли ӯро, вале ҷавоб намедихад ва мебинад, ки усто бекарор аст, ба суҳан меояд:

— Бурҳонро мепурсед?... Бурҳон мардикори рафтагӣ...

«Мардикорӣ? Кучо» – нигоҳи ӯ мепурсад.

— Ба кучо мегӯед? Самарканд...

Усто чашм пӯшид ва сар ғел гардонд: «Бовар намекунам.» Ва боз чашм кушода ба зан зехн монд: «Рост бигӯ».

...Ҳасан табиб аз дар даромад. Салом дод ба усто, усто мижа ба ҳам баста ба таври худ саломӣ ӯро алейк гирифт. Табиб нишасту даст ба дуо бардошт ва сару рӯйи усторо хабар гирифт, аммо чизе напурсид: аёнро чӣ ҳоҷати баён? «Барф лозим» дар дил гуфт ӯ ва ҷониби Ҷӯра нигарист, ки ӯро рафта аз хонааш оварда буд.

— Барф лозим!

Ҷӯра маънии сухани табибро нафаҳмида, ҳайрон менигарист ба ӯ.

— Сангро санг шиканад, барфбурдаро барф буррад... Медонам, ки аспатон нест,— ҳамин қадар гуфт ӯ, вале давомашро нагуфт, то усто ошуфта нагардад.— Хонаи мо раф... Не, гард, худам аспро зин зада диҳам... Ба кӯҳ меравӣ, барф меорӣ...

Вассалом. Нафаҳмонд, ки барои чӣ. Ҷӯра ҳам тагпурсӣ накард. «Лозим будагист, ки мегӯяд.» Ва табиб ӯро ба асп шинонду таъкид кард: «Барф бигир... тарма не... Зудтар!» Ман ба хонаатон нарасида бояд баргардӣ! Фаҳмидӣ?»

— Фаҳмидам!

Табиб зуд баргашт ба хонаи усто ва ба зани ӯ фармуд:

— Янга, каландро рӯи оташ гузоред ва то сурх шуданаш алоб кунед!

Шарифа, ки аз матлаб огоҳ буд, ҳарфи табибро ду накарда, ба ошхона рафт ва каланди бедаста бар оташ гузошт.

...Усто ба табиб менигаристу чизе гуфта наметавонист, лекин бисёр мехост, ки кучо будани Бурҳонро донад. Вале табиб нигоҳи ӯро ба таври хеш дарёфт:

— Ин рӯзо ба сари мард меояд, усто... Баъди шумоён боз чӣ микдор гирифтанду...

«Бурҳонро ҳам?»

— Занозаниву кушокушӣ шуд баъди шумо...

— Каландро биёрам? – аз дар пурсид Шарифа ва миёни су-ханро буррид.

— Барф омад?

— Омад, ако!

Чӯра сатили барфро бардошта даромад.

— Офарин, писарам,– шерак кард ўро табиб.– Аз кучо овар-дӣ?

— Аз Барфи Кач...

— Барф об шудааст-дия... Каландро биёр.

Каландро худи Шарифа бо оташгирак бардошта ва аз зераш бо каланддастаи кӯҳна дошта овард, ки дудаш мебаромад. Табиб намадро яклаба кард, то каландро гузорад. Пасон ба усто мутта-ко шуд, ки хезад. Бардоштанд усторо. Сарашро ба рӯи каланди тафсонӣ сурхгашта ҳам карданд.

— Начунбед, усто, токат кунед! – гуфт табиб ва бар каланди тафсон як чангол барф андохт. Барф хавр гашта боло шуд ва сару рӯи усторо фаро гирифт. Усто дар умраш инак гармӣ эҳсос кард, ки як форида сонӣ захмхоро сӯзонд: – Ҳоло ки ба сару рӯятон барф молида намешавад, буги барф мебуррад. – Табиб боз барф андохт бар каланд, хавр сару рӯи усторо пӯшонд, пасон аз нӯги бинӣ ва пешонии ӯ катраҳои хавр чакид.

Усто чон гирифт, чоғаш гарм шуд, дандонҳои зиҳзада кушода гаштанд. Ё ишора кард, ки латтаҳои дастонашро низ кушоянд. Аз нав каландро тафсонда, барф андозанд, то дасту пой низ дар хаври барф дорад... Ончунон карданд.

Табиб «пешин шуд» гуфта рафтани буд, аммо Шарифа нагу-зошт. Дастархон овард, атола кашид ва ба усто ҳӯронд. Атолаи ба даҳони усто рехтаи Шарифа аз кунчи лабонаш шорида, занакро ба ташвиш овард. усто базӯр гулӯ чунбонда, катра-катра атоларо фуру мебурд. Равон мебахшид атолаи ба гулӯ рафта. Пасон лакот кард. Арақ пахш кард усторо. Усто мурдаи таппа-тайёр гашт. Гуё атола бурдаш. Ба назар ғанаб карду бедор гашт ва дида ба сакфи хона дӯхт. Маззае дар даҳонаш буд, равшание дар замираш. Ба табиб нигарист, ба зану фарзанд.

— Дигарон кучо шуданд, усто? – чон гирифтани ўро дида, пурсид табиб; якин аз пайвандонаш дар сафар буданд.

— Но-обуд... Раҳо-ора-аҳ...

— Шуморо ҷавоб доданд?

— Кӣ?... Магар по-ошшо ра-аҳм до-ора-ад?... Гу-ре-ехта-анд... Ра-аҳо-ора-аҳ му-ур-да-аанд... Ми-иси-ир дар Сӯ-ӯхта... Қа-ама-ар дар пу-ушти а-ағба... О-он-ҳо зе-Ёри ба-арф...

Усто дастонашро намуд.. Табиб дарёфт, ки усто чӣ мегӯяд. «Ҳозир» гуфту бархост ва дере нагузашта баргашт. Латтапораи бастаро боз кард, кӯфтаи хокрангро ба захмҳои пой ва дасту гӯшу сари бинии усто пошид. Захмҳо мисли реши равон хокаро зуд тар карданд ва аз миёнаи хамираи часпида зардоб таровид. Табиб то дами бозистодани зардоб ордаки решаи гиёҳеро ба захмҳо пошид, пасон ба сухан даромад:

— Ин хокаи решаи эрбаҳосӣ – баҳои замин, ҳар навъ решу захмро сихат мекунад, хатто захми меъдари... Ноёфт. Чанд бехро раҳмати бобои Нури ҷӯпон оварда буд, ба шумо тақдир карда будааст, усто... Шифо ёбед. Аз некон – шарофат...

— Мулло Ҳасан, Худо амону имон диҳад, кавруни некиатонро мегардонам. Рафту умр бақо накунад, ба хизмататон розӣ шавед.

— Ин хел нагӯед, усто... Иншооллоҳ сихат мешавед, захмҳои бех мешаванд... Ана ин дору... баччаҳо мепошанд. Боз хабар мегирам... Гуфта монам: эҳтимол нохунҳо афтанд...

Захмҳо рӯ гирифтанд. Нохунҳо афтиданд, ҷои нохунҳо пӯст гунча зад, вале усто ҳолати рафтору гуфтор надошт. Қору кирдори дар набуданаш шударо шунида, нокору беҳолтар шуд... Ӯ медонист, ки Зухур ба ҳонадонаш амон намедихад; медонист, ки Бурҳонро ба шиканча мекашад, қасос меситонад, вале намедонист, ки зиндаҷудо мешаванд: «Чаро ҳамроҳ нагирифтам, инак мурдаи ҳамдигарро намебинем...»

...Бурҳон баъди рафтани падар чанд вақт гуреза шуд. Зухур ба ҷои ӯ модару додаронашро азоб дод ва ҷун барф заду ҳаво сард гашт, Бурҳон аз кӯҳу камар фурумад, одамони Зухур дастгираш карда, бурданд, ба баталиони коргарӣ фиристоданд...

Алами усто тоза шуд. Дарди захмҳои хуруҷ кард...

Усто андаке ҷон гирифт ва мадори рӯи зин ништастан кард. Ӯро ба асп нишонда бурданд, то ҷои мурдаҳои зерин барфро нишон диҳад... Мурдаи Мисиру Қамарро оварда ғӯру кафан карданд. Навҳаву мӯя карданд занон, шиква доштанд аз дасти замона, аз подшоҳи ғайру ситамкор. Зухур нафиру шикваи занон шунида, бофта баровард, ки ин кори подшоҳ не, балки усто ҷунин карда: ҳамроҳонашро кушта, зерин барф карда омадааст. Агар ҷунин не, чаро онҳо мурданду усто намурд? Ва усто низ паст наомада, миёни мардум суол кард: «Хуш, гуфтем, ки ин ду танро ман куштам, лекин дигаронро, ки то ағба нарасида, раҳорах набуд шуданд, кӣ кушт? Магар Зухур не? Магар Оқпошшо не?!» Бо вучуди он Зухур паст наомад: тӯхматҳо мезад, аз номи Оқпошшо таҳдидҳо мекард ва ғӯё ҷун гумоштаи ҳукумати подшоҳи устори барои бозпурс наздаш меҳонд, аммо усто намерафт назди ӯ. Оқибат ҳуди Зухур омад ва дар ҳонадони ӯ мочарое сохт – ҷунон ки гоҳи набудани усто ин корро карда буд: ба Бурҳон гуфта буд, ки духтарашро

барад, муросо кунад; аз баталиони коргарӣ ҳам халос меҳӯраду аз оворагӣ ҳам ва падараш – усторо аз Русия даъват карда меорад... Худи усто омад, инак ба сари ӯ наъра занад: «Ҳамаатонро бадарға мекунам? Шумо аз марҳамати Оқпошшо сар кашидед! Писарат гуреза! Худат гуреза!... Хоин!»

— Ҳоло маълум нест, ки кӣ хоин!? Ватанфурӯш кист?! Офтобро бо домон пӯшида нашавад ва дуздиву гаррӣ зери саргини хар намонад...

— Саркашӣ мекунӣ, ки гаҳвораат аз осмон омада бошад! Чӯбро сардор хонанд, итоат бояд кард.

— Бисёр чӯбҳо сардор буданд, итоат кардем; ҳазор сол, сад ҳазор сол итоат кардем... Лекин туро кӣ сардор хонд, ки мо итоат кунем? Чӣ сардорӣ? Ба кӣ хизмат мекунӣ? Худат ба сари хеш сардор шудай, итоат қардан гир... Ман медонам, ки ту ба касе хизмат намекунӣ, беимон ҳастӣ, ҳама қорат барои хештан аст... Ман Русия рафта, дида омадам, ту ҳам рафта, дида, биё, сонӣ ҳарф мезанем... Нияти онҳо дигар, лекин ту дигар чиз мегӯӣ. Тушбераро хом мешуморӣ. Ман медонам нияти туро ва ба халқ мефаҳмонам...

— Медонам: душмани ашаддӣ ман тӯӣ.

— Хато мекунӣ. Агар душман бошам, мегӯям, ки қоратро давом деҳ, зеро ман оқибати кори туро медонам... Вале мегӯям, ки аз ин қорат даст бикаш. Дер ё зуд пушаймон хоҳӣ шуд. Камарбандатро кушода парто, шамшер биафкан, қамонро биспор... вағарна ҳама асбобат зидди худат равона хоҳад шуд...

— Чӣ-чӣ-чӣ?

— Гуфтамат... дӯст занад табарвор, душман занад шақарвор.

— Ман хуни шуморо меошомам!

Усто, ки то алвақт касалиашро баҳона карда рӯйи пӯстаки зери айвон менишаст, тақя бар сутун карда хест ва рӯ ба рӯйи Зухури «номдор» омад; ба сару рӯи ӯ нигарист, ба қаъри чашмонаш ҳам. Медонист, ки ба ҳавои дасти Зухур мепаррад – на ҷон дораду на мадор, бо вучуди он пеш омад. Пеш омад, то аз гиребони ӯ гирифта, сӯйи замин кашад; вазн андохта, қоматашро ҳам кунад, кофист; мардум донанд, ки усто бо чунин бемадорӣ, беҳолӣ ва заифию ночорӣ аз гиребони Зухури «ҳоким», вале дар асл – беҳаё, гирифтааст; донанд, ки ин ҳӯсаи сари полез пешӣ халқ эътиборе надорад...

Усто бо ҷанголи ногиро аз гиребони Зухур гирифт ва пеш кашида сари ӯро ҳам қардан хост. Зӯраш нарасида, ба гӯшаш чизе гуфт, ки Зухур як мушт ба банди дасти усто зада, гиребон раҳо қарданӣ шуд, натавонист...

Шарифа омад, дов кашидаву фарёд зада омад. Сангину Чӯра омаданд. Вале дастони усто во нашуд ва гиребони Зухур раҳо. Зухур шамшер кашид аз наём, ба банди дасти усто гузошт, то бибуррад. Усто эътибор надод ва худро бепарво вонамуд. Аз ҷон

гузар карда буд усто ва ё рафтори ўро бозӣ мепиндошт. «Бибур!» гиребон раҳо накарда, гуфт усто. Зухур зайле ки шамшер рӯи соиди ӯ гузошта буд, нигоҳ медошт.

Ба зону нишаст усто. Мазмун, зӯри сари ўро ҳам кардан надошт ва бо чунин роҳ сари Зухурро ҳам кардан меҳост. Усто вазн андохт, то Зухур зону занад, ба ҳок чӯлад. Миёни ӯ дард кард, ки ҳам хӯрд, бар сари усто вазн андохт, вале ба ҳок нарасид.

— Вой, хонем!!! – фарёд зад Шарифа. Ҷўраву Сангин дартоз омада, аз паси гиребони Зухур дошта, кашиданд, аммо қувваташон нарасид. Нафаси Зухур тангӣ кард, сурх шуд, дам кард. Усто ба замин ҳамвор мегашт, то бо вазнаш Зухур биафтад. Аммо нафасгардон ноилоч будани корро пай бурда, гиребони ҷомаашро қолаби мушти усто бо шамшер буррид. Дастӣ усто шалапӣ ба танаш бархӯрд, аммо «гиребон» раҳо накард.

— Вой дод-э! Кушт! Золим мардакро кушт!

Овоз баровард Шарифа ва Зухур ба худ омада, каме ҳешро пас кашид ва пас-пас рафт, аз дарвоза баромад...

...Ҳамсояхо омаданд ва шамшери урён дар даст шитобон кӯчаро нишеб шудани Зухурро дида, овоза карданд, ки бар қасди дӯхтараш усторо куштааст...

Усторо ӯ накуштааст, фақат боиси маргаш шуд...

Гуфторҳои пурмаъниву пуралам рӯзи дигар шуданд; вақте ки занҳо овоз меандоختанд, ҷаҳр меафтаданд судур, қиссаи марги муфочоти усторо мегуфтанд: дар нафиру шевану мӯяи занҳо фоҷиаҳои замон ифода меёфт. Аз ҳунари усто, аз мардикории ӯ, аз ёрони бохтааш, аз маҳрумии дидори писар ва аз золимии Зухури худнамо гуфтор мекарданд; баъзан яккагӯӣ буд, буррову фаҳмо; баъзан мағал мешуд, ношунаво... Шахи Сафед, ки болои боғи усто чу соябон буд, шояд қабат-қабат сабт карда бошад навҳагариҳоро...

Чил гузашт, сол гузашт... Модар Ҷўраву Сангинро нишонду гуфт: «Бурхон нест, агар шумо қасоси падар ситонида натавонед, худам меситонам.»

Ҷўра падарро хоб дид. Хоб дид, ки саропо сафед пӯшида, аз кадом сафари дур омада, бо писарон такудав ҳам накарда, модарро сару либоси тоза пӯшонд ва арӯсифат гирифтӣ бурд. Ҷўра харчанд аз паси онҳо дод зад, ки дар хона саробон нест, онҳоро сағир кардан гуноҳ аст, падар эътиборе надод. Ба ҷои ӯ Шарифа нигашта, ишора кард, ки осуда бошанд, ӯ баргашта меояд... Онҳо меафтаданд, баччаҳо мегиристанд. Аз кучое Бурхон пайдо шуда, ҳамчу марди бузург, ҳатто аз падар ҳам калонтару босалобаттар ба онҳо муроҷиат кард: «Бас кунед, гирия хосият надорад!» ва худ бар асари падару модар нигарист, ки ҷӣ тозаву озода пӯшидаанд, мисли як ҷуфти кабӯтар ва ғайб зад. Ҷўра розӣ нест, ки падар

модарро бубарад ва ба Сангин рӯ овард, то аз пасашон рафта модарро боздоранд, зеро имкон надорад чунин руҳдод... падар мурда... Аммо Сангин сар меафшонад, ки ба падар гап гузаронида наштад. «Ту донӣ, ки чунин мард дар музофот нест, чун ба ӯ гап гузаронӣ?» Розӣ мешавад Ҷӯра, аммо қаноат намекунад... Онҳо аз ноаи боғ баромаданд, Ноаи Сурх рафтанд. Ҷӯра ҳайрон, ки чаро падар модарро ҷониби ҳамвориҳо, шахрҳо набурда, ҷониби кӯҳҳо барад... Онҳо дур нарафтанд. Пушти боғ бозистоданд ва ҷониби шахи Сафед нигариста имову ишораҳо карданд. Ҷӯра низ он сӯ нигарист ва ҳайрон монд. Ба Сангин низ шахи Сафедро намудан хост. Сангин набуд.

Аввал ба назараш дар токи шах лонаи уқоб тофт. Бодикқат нигарист, ки лона ба як тахти шохӣ бадал шуд, ки гӯё маҳсус сохта, бароварда он ҷо часпонда бошанд. Ҷӯра ба рафтору хушҳолии онҳо эътибор дод: падар масрур буд, ба модар ишораҳо карда чизеро мефаҳмонд, ҷониби шах даст ёзанд. Пасон дастон болсурат ба ду тараф кушода, афшонд ва ба модар низ фармуд, ки чунон кунад. Чунон кард. Падар уқобвор қаҳид. Пойҳояшро аз замин канда, ба фазо парвоз кард, тори сари модар пар-пар зада, ба Шарифа фармуд, то ӯ низ нарвоз кунад. «Натавонам!» гуфт Шарифа ва ба фармуди падар паррандавор вазн бар пойҳо андохту қаҳид ва пару бол бароварда, дар ҳаво шуд, ҳамболи усто гашт. Онҳо мубаддал гаштанд ба ҷуфте парранда. Падар уқоби сиёҳ буд ва модар уқоби сафед. Ҷӯра то алҳол чунинашро надида буд. Онҳо аввал хуб болои Ноаи Сурх давр гаштанд, Муддаои табъ рақсиданд, шодмонӣ карданд, ғубори дил бароварданд ва ҳаста шуда, ба кӯшкҳои тори шах рафтанд, бозӣ доштанду ханда... гӯё Бурхонро гум накарда бошанд...

Ва яке уқоби сиёҳ аз кӯшк парид ва дар фазо давр гашт; меҷархиду меғардид, пар-пар мезаду болҳо рост медошт ва аз боло сӯйи замин менигарист, гардан ёзида, чашм кушода, якрӯя сар тофта, ба замин менигарист ва боз пар-пар мезад, боз гирд меғашт, боз суръат мегирифт; болҳояш ба сурати панҷа гашта, роғҳо ме-тофтанд. Меҷархиду меҷархид, гӯё барои Шарифа. Ёро ҳамчу маликаи ҳубон тори кӯшкҳои баланд нишонда, ба ӯ хунаро менамуд, чунон хунаро, ки касе ёд надорад. Давр меғашту чарх мезад, пар-пар зада, ҷониби кӯшк меҷафт ва Маликаро бод дода мегузашт ва Малика ба дари кӯшк омада, на ба нозу адову таманно, балки бо як салобат, бурдборӣ ва зебӣ аз он баландӣ сӯйи деҳа менигарист, ки русто ҷӣ ҳол дорад, усто барои ӯ ҷӣ хунаро нишон меҷаҳад, чунон хунаро, ки дар бадали бисту ҳашт соли ҳаёташон чунин санъатварӣ накарда. Ба ӯ мегуфтанд, ки шавҳарат хунароманд аст, дасташ – гул, аз ҷӯб одам месозад... инак ба чашм дид, ки ӯ мӯъҷиза меофарад: аз одам парранда сохт... Баногоҳ парранда

аз назархо дур шуд, чунон дур, ки ба авчи фалак баромад. Дур шуду дур ва ба осмон часпида, ситораи тобон гашт. Инак Ҷӯра ягон ситораро бо ин ситора баробар намедонад, бадал намекунад. Баробари сӯйи осмон нигоҳ кардан онро мешиносад ва ачибаш он ки ситора дар рӯз ҳам метобад – ситораи Тобон... Модар дар токи шах ангушти хайрат мегазад ва гардан қач карда, сӯйи ситора менигарад, ки маҳбубаш ин қадар баланд рафта ва аз он баландии дур ҳам равшан тобад... Ӯ низ бол афшонда аз кӯшк бар хаво шуд, то сӯйи ситора бол афшонад. Аммо зӯру мадораш нарасид. Бол афшонду бол афшонд, боло рафту фурумад, пар-пар заду гирд гашт; деҳқадаро хуб тамошо карда, зӯри сӯйи осмон рафтани наёфта, боз ба кӯшк баргашт, боз Малика шуд ва боз андар дари кӯшк фариштасурат истод...

Ҷӯра охиста-охиста пеш омад, пушти боғ гузашт ва ба кӯшки баланд нигарист, тоқӣ аз сараш афтид. Вале модар ба дигар тараф нигоҳ мекард – ба фазое, ки уқоби сиёҳ парвоз карда рафта буд. Яқин хафа буд, ки чаро усто ӯро ҳамроҳ набурд; усто моҳ-моҳ устой рафта, Шарифаро ҳамроҳ намегирифт. Зан хафа намешуд, аммо холо ғамист, ки усто набурд. Вале Ҷӯра шод аст, ки модар ҳамроҳи он уқоби сиёҳ нарафт ва инак абад-уд-даҳр дар он кӯшки барин мисли Модархудо мемонад ва мардум ба чунин баландӣ расидани ӯро шунида, ба зиёрат меоянд ва ё ба тамошо.

«Оча-а-а!» – садо кард Ҷӯра, аммо садояш ба он баландӣ нарасид. Ба назараш кӯшк баландтар тофт ва овози пасту тифлонаи писар то ба он ҷо нарасид ва худӣ ӯ ба як тифли навқадам табдил ёфт. Ӯ хайрон буд, ки чаро очаи меҳрубон садояшро намешунавад, сӯяш наменигарад. «Фуру, оча! Нафуруй, уқоб мебарадам!»

«Кӯ уқоб? Қадом уқоб?» – сар ҳам карда, гардан ёзида, пурсид оча ва дид, ки ҷӣ зайл хурди хурд гашта, то ноф куртача дораду ззор на.

— Фуру, оча! Уқоби сиёҳ сӯи ман бад-бад менигарад.

— Ин ҷо биё!

— Пару бол надорам, оча!

— Осон: дастонатро кушо, бол барин афшон...

Писар ҳарчанд даст кушоду афшонд, нашуд.

— Намешавад, оча!... Уқоб!

Ва модар дид, ки уқоби сиёҳ аз авчи фалак сангосо лӯнда гашта, сӯйи бачча меояд, худро аз сари кӯшк сӯйи писар андохт. Домони куртаашро бод мисли сабади сарнагун сохта, модарро намегузошт, ки ба замин парчин гардад, балки охиста-охиста фаромад ва ӯ ҳамон зайл то сари кӯдак омада, ӯро зери домон гирифт...

Уқоби сиёҳ, ки пӯшида шудани рӯи кӯдакро дид, андаке роҳашро дигар кардани шуд, аммо натавонист; санг, ки гашта буд, пару бол кушода натавонист. Ба лаби домони модар ва санги сиёҳ бархӯрда, ҷо ба ҷо мурд... Ва боз ҷон гирифт: болҳояш ба ду ҷониб

кушода шуд, даҳонаш боз, забонаш андаке намуда, оғиштаи хун гашт; чашмонаш ҳоло зинда буданд, сӯйи онҳо илтиҷо доштанд. Бачча ба оча нигарист ва оча ба бачча. Ҳамин лаҳза уқоби мурда ҷон дароварда, нимбисмил ба қаландаре табдил ёфт, ки зери да-рахти чормағз латтапеч ва сару рӯяш пурпашм буд... Модар домон аз сари Ҷӯра бардошта хест ва ӯ мисли ҷӯчаи сафед аз зери боли модар озод шуд. Ва хайрону пуршигифт ба модар нигарист, ки чаро ӯ ин қадар ба ин паррандаи сиёҳи дахшатбори бол кушода хобида бо меҳр менигарад. Ҳол он ки ин мурғи қавиминқори тезчанг ба қасди чони ӯ аз осмон омада буд.

— Чаро ба ин мурғи безеб ин қадар дилсӯзӣ мекунӣ, оча?

— Ин мурғ не, дурусттар нигар!

Модар аз як нӯги боли уқоби ночунбон дошта, бардошт. Уқоб на танҳо ҳаракат накард, балки параш ба дасти ӯ монду боли урёнаш ба замин бархӯрд. Модар шикастадил парҳои дасташро рӯи боли урён гузошт, пӯшонд ва андаке пахлӯ гашта, аз куртаи кӯтоҳи писар дошта, поён кашид. Домони кӯтоҳи Ҷӯра ёзида то зону омад.

— Рафтем! – воҳимаангез будани уқобро пай бурда, бо ҳарос хест модар. Чун онҳо аз рахнаи боғ даромаданд, садои «чу!» гуф-тани мурге баромад. Баргашта диданд, ки уқоб ҷон гирифта, пару бол бароварда, аз замин бархоста, ба ҳаво рафт.

— Маро пинҳон бикун, оча, уқоби сиёҳ мебарад!

— Осида бош, вай хабаргирӣ омада буд, рафт...

Ҷӯра бовар накард. Ба модар ҷафстар шуд ва дуздида ба тори шах нигарист, кӯшки зеборо тамошо мекард.

— Меҳохӣ, ки бар он тахти баланд нишинӣ? – нигоҳи ӯро пай бурда пурсид модар. Писар ризоманд сар афшонд. Модар аз дасти ӯ гирифт: «Бичаҳ!» Писар хайрон буд, ки чӣ гуна бичаҳад. – «Ана ин хел! Вазн бар пой биандозу бичаҳ!» – Писар чунон кард, ки модар фармуд. Ҳар ду бар ҳаво шуданд ва бар тахт нишастанд. Модар кӯдакро тахтнишинӣ омӯхт ва худ ба он ҷонибе, ки уқоби сиёҳ парвоз карда буд, бол кушод.

Ҷӯра дергоҳ нигарон истод, ки модар бармегардад, аммо аз ӯ дараке нашуд... Гардан ёзида, ба пас нигарист ва модарро дар ҳамон аҳволи табиӣ дид, ки либоси азо бар тан, бо доси кундак дар боғ алаф медавад.

...Садои дуову санои модар баромад, ки касе озораи додааст. Ва ин садо ӯро бедор кард, аммо дергоҳ чашм накушод. Хоби зебое дида буд, намехост зебоиро гум кунад, ҳарчанд уқоби сиёҳ чандон нафоридаш.

— Одам ин қадар серхоб намешавад! Хоб кунӣ, аз файзи саҳар мемонӣ! – Ҷӯра пай бурд, ки ин суханон ба ӯ равонаанд, вале хестан нахост. – Э, хез-э! Мардаки каппа-калон шуда, то ними рӯз хоб мекунӣ? Гов аз пода мемонад!

— Оча!?

— Ха!

— Оча!?

— Чӣ мегӯӣ? Зан гирифта те, мегӯӣ?

Ӯ дигар чиз гуфтани буду модар дигар чиз фаҳмид. Гапгардонӣ накард. Намехост, ки яки модарро ду гӯяд. Баъди ин модарро аз занҳои оддӣ намедонист: шохзан, балки аз он ҳам зиёд – Модар-худо: тахтнишин, бозхитром, тоза озода, покиза ва начиб...

ШОХОБ

Шарифаи сияхпӯш гирду домони деҳа мегашт, то чизи гум-кардаашро дарёбад. Мегашту мегашт, аз деҳа поёнтар, рӯ ба рӯи Хонақоҳ, ки Бурҳонро дар ҳамин ҷо видео гуфта буд, қарор мегирифт ва рӯ ҷониби хонаи хурди сари шахча даст бардошта, Зухурро дуои бад мекарду писараш Бурҳонро дуои нек. Зеро Зухур одам монда аз кӯҳ Бурҳонро дошта омад; бо духтарам муросо бикун, гуфт. Бурҳон напазируфт ин ҳарфро, аз паи падар бифиристонд ўро. Инак модар вақту новакт ин ҷойҳо мегардад ва зери остин корд дорад. Медонад, ки Зухур ин роҳро савора ё пиёда мегузарад. Дарафтиданист Шарифа. Вале нияти ўро пай бурдааст ва ё касе фаҳмондааст, ки намегузарад – мор.

Чунин рафтори Шарифаро мардум ба девонагӣ бароварданд: васвос шудааст, дилаш буғз мекунад, дар хона шишта наметавонад, гуфтанд. Ҷўраву Сангин шарм аз гапи мардум карда, ўро ба гап дароварда, хона мебурданд: «Оча, Бурҳон бо ин роҳ намеояд, бо роҳи падарам омада меояд.» Ва модар «Меояд, бо ҳамин роҳ меояд» гуфта, ба эшон фаҳмондан мехост, ки ҳар рӯз ба роҳбонии писар мебарояд. Аз хона рафтан саркашӣ мекард ва дуздида ҷониби боғи Зухур менигарист, ки гӯрсӯхта метобад ё на? Пайдо нест. Аз рӯи гуфтаҳо – калон шудааст, моҳҳо меравад, масъалахоро ҳал карда меояд; пайдо шуда аз номи Губернияву Окпошшо қору кирдоре мекунад ва боз ғайб мезанад.

— Хуб, ман дигар кӯча намебароям... ту аз омадани Зухур огоҳ мекунӣ, – ба Ҷўра мегӯяд модар ва ў хайрон мешавад, ки Зухур ба модар чӣ лозим аст.

— Писарчаи акомро талаб мекунӣ, оча?

— Хо... талаб аз ў зиёд аст...

Ва ҳамин талаб намегузорад, ки Шарифа дар ҷогаҳ ором бихобад; аз хоби хуш парида меҳезад ва корди зери сар мондари зери остин зада, аз дарвоза мебарояд, то миёнаҳои деҳа мераваду боз ба худ омада, бармегардад; ягон кас мебинад ўро ва фардо овоза мешавад, ки Шарифа ақл бохтааст...

Рӯзе тифли парпече аз сари девори Зухур боло шуд. Дасте онро бардошт, дошт-дошту бозгирифт ва дере нагузашта, боз бардошт.

Шарифа Ҳангоми аз роҳи паси девор гузаштанаш ин ҳодисаро дид ва яқин қард, ки қори Норист. Момо бинад, меғӯяд. Момои ғирифтори андешаҳо ба ин чиз эътибор намедихад, бегона медонад, ки ҷӣ шумтолеъ аст ин тифл. Меравад пасттар, рӯ ба рӯи ҳонақоҳ қарор мегирад; даст ба дуо бардошта, ба қисмати Зухур омини чаппа мекунад – пушти дастон ба рӯй мекашад. Гӯшаи ҷашм ба сари девор қарда, қизеро ҷӯё гашта, ғирди деҳа меравад. «Илоҳо аз сари асп паррӣ!» дуо мекунад Зухурро ва медонад, ки сухани ҳавой суде надорад. «Агар Бурҳон мебуд... аз дасти ин тифлон қоре намеояд».

Кӯдакҳо ўро масҳара мекунанд: аз сари деворҳо, аз роғи дарвозаҳо, аз пушти бомҳо ба вай ҳар ранг нағмаҳо менамоянд, ҳар гуна сухан меғӯянд, ҷунон ки ба девонагон. Ў лаб мегазад, алам фуру мебарад, сар меафсонад, бугзи ғиря фуру медиҳад – сабур бояд буд. Атрофи деҳаи хурдро, ки дар як соат ғирд гаштан мумкин аст, соатҳои зиёд давр мезанад, ҷуз масҳараи кӯдакон қизе намебинад; ҳатто дугонаҳои ҷамолакиаш омаданаширо бинанд, худро паси девор ё пушти дарвоза кашанд ё роҳ дигар кунанд. Шарифа заҳрҳанда кунад дар ҷунин ҳолатҳо ва ҷашми ҷапаширо саҳт фишурад, ки дар қучои дилаш тораке қанда шуда озораш медиҳад. «Ҳа-а-айр, мегузарад.» Шалпар мешавад ва ҳаёл мекунад, ки қорди зерӣ остин вазнин аст, онро бояд афқанд. Қасду қасос аслиҳаи одамони нек набувад, Худо қасос биситонад... Вале мебинад, ки аз он қадар илтиҷо мурод ҳосил намеғардад – Худо ба Зухур қароматаширо нишон намедихад, ба ҳулосае меояд, ки ба умеди қасе ё тасодуфе шудан нашоад.

Шарифа қорди аз усто Қодир мондаро ба латтае печонд ва миёни кӯрпаҳои таҳмон гузошт ва тасмим ғирифт, ки дигар кӯча набурояд; буд-набуд зӯраш ба Зухур нарасад ва агар писараш Бурҳон ояд, роҳи ҳонаро медонад. Ин қор ҳам ба ҳости ў нашуд: дар деҳа миш-миш қарданд, ки Шарифа ба қарде мубтало гашта, аз ҳона буромада натавонад; писарон занҷирбанд ва дар оғил ҷой қардаанд. Шарифа шунид ҳарфҳоро ва худӣ ҳамон лаҳза дар кӯчаҳои деҳа пайдо шуд. То ғуруби офтоб рӯ ба ҳонақоҳ истод. Ягона қасе, ки ҷуръат қарда аз ў пурсид, қампири Моҳбӣ буд:

- Рӯзи дароз дар ин ҷо ҷӣ қор меқунӣ, Шарифа?
- Роҳи Бурҳонамро мепоям.
- Меомадааст?
- Меомадааст.

Вале он рӯз Бурҳон нею Зухур омад. Зухур аз ҷониби дашти Дупула ҳамроҳи савори шапкапӯше омад, ки Шарифа қизе ғуфта натавонист, балки ҷониби ҳонақоҳ ғурехт... Пахлӯи ҳонақоҳ бозистод ва бо гӯшаи ҷашм нигарист, ки Зухур дами дарвоза аз асп фуромада, лаҷоми аспӣ меҳмонро меғорад ва рикоб пахш мекунад, то меҳмон аз зин зер шавад. «Нобакор!» худ ба худ ғуфт

Шарифа ва рӯй ба гӯристони пушти Боғи Гарон овард: «Нобакор... нахонд надонӣ, ки оқибати ин даву тозҳо чист? Ана, ана ҳамун як мушт хоки баланд, ки он ҳам оҳиста-оҳиста ба замин яксон мегардад.»

Буми кӯр магар аз пичирроси ӯ огоҳӣ ёфт, ки худро пуршаст аз кафтарнишини айвони хонақоҳ сангосо ба замин андохт ва ба замин нарасида, бол кушода, парвоз карда, аз назар гоиб шуд. Шарифа ба сангдевораи хонақоҳ така зада, рӯ чониби хонаи Зухур нишаст ва зехн монд, ки онҳо чӣ кор мекунанд.

Зухур меҳмонро рӯи боғ давр занонда, чиҳоро фаҳмонд ва оҳиста-оҳиста ба болохонаи бинову таманно монда сохтааш буровард. Шарифа низ дид, ки Забури девона сагвор аз дунболи онҳо кашола шуда, назди зинапоя қарор истод ва ду чашм он ҷо дӯхт – ба дари болохона. «Пайдо шудааст девона» аз дил гузаронд Шарифа ва дурудароз нишаст, ки чанд бор Зухур барои меҳмоннавозӣ аз болохона поён мешаваду боло ва писари фисини дахонялааш чӣ зайл ба ин сӯ – он сӯ гузаштани ӯ ҳалалгӯр мегардад... Ҳама кирдори эшонро мушоҳида кард ва фурурафти офтоб бархосту доман афшонд: «Имрӯз ҳам наомад.» Бурҳонро дар назар дошт ӯ. Зеро дилаш гувоҳӣ меод, ки меояд.

Ӯ бозистод, миёни майдони бузқашӣ – дар Санглохи байни хонақоҳу боғи Зухур худ аз худ пой рафт боздошт: «Магар бо оташ бозӣ намекунам? Даст сӯйи мори афӣ намеёзам... Не, медонам, ки бо думи шер бозӣ мекунам... Лекин ўро ба ҳоли худ намемонам... оташ бошад ҳам, мор бошад ҳам, думи шер бошад ҳам, ҳамту намемонам.» Азм кард ӯ. Ба ҳаёл рафт, ки ягон роҳи қасос наменонад...

...Шарифа боз дар шохи хами тути марвориди Чилламазор як латта баст. Ӯ мисли дигарон кӯдаки бемор наовард, чалпак напухт, «бӯй» набаровард, балки пешонибандашро кушоду дар шохи дарахт баст ва дуру дароз ба латтапораҳои рангаи шохҳои урӯн дида дӯхт; гӯё мешумурд онҳоро, гӯё ҷудо мекард рангҳоро; боз барои он менигарист, ки ҳамчу гӯр наву кӯҳна буданашонро фарқ кардан мумкин бошад. Латтапораҳои ранга алвонҷ меҳӯрданд аз бод. Кӯҳнаву фитшуда буданд аз офтоб, борон ва мурури замон; аз яке гирех монда буд, аз дигаре пай. Шохҳои қадрасу гирдогирди тут латтапораҳо буданд... Шарифа аз кори кардааш хавф бурд, ки касе ин кори ўро дида бошад, мегӯяд, ки Шарифаи девона бе бӯю таф дар шохи тути Чилламазор латта баст.

Шарифа дар шохи тут латтаи ният баст ва сӯйи Тангно раҳ сипарид. Пушти дарвозаи Офтобхони бихалифа бозистод. Хеле истод, бихалифаи мактабдорро пеши назар овард; китобхониву маънидод кардана, аз пайдоиши оламу одам ҳарф задана, баду некро ҷудо кардана, пеши назар омад ва ҳалқа ба дарвоза кӯфт.

Фигони саг баромад, пасон сурфаи занона ва дарвоза боз шуд. Ба чои бихалифа як духтараки наврастай дидадаро пайдо шуд.

— Бихалифа дар хонаанд? – баъди одоби салом пурсид Шарифа.

— Намоз мегузоранд... Мархабо!

— Сабр мекунам.

Шарифа ё аз тарси саг ё аз сабаби нохонда буданаш дарвозаро пӯшиданий шуд, духтарак нагузошт.

— Бихалифа фаҳманд, ки шумо паси дар мунтазир шудаед, хафа мешаванд.

Духтарак ё аз фаросат гуфт ва ё одати бихалифа чунин аст, ба Шарифа ачиб тофт; баъзеҳо аз дарашон дарой, хафа мешаванд, бихалифа аз дараш надарой, хафа мешудааст. «Ҳо, баду неки дунёро медонад ин зан». Баъди андешаи зиёд пой аз остона дарун ниҳод Шарифа.

— Ин чо мунтазир мешавам.

— Ақаллан рӯи суфа шинед!

Суфаи гили андар миёнаи боғ буд зери дарахти сада. Ҳоло сада ҳам, суфа ҳам урён буданд. Миёни шохҳо лонаҳои холии зиёде боқӣ монда, андарунашон ҳазон чамъ шуда. Сафедорони гирдогирди боғ низ чунин лонаҳои холӣ доштанд. Дарахти олучаи паҳлӯи харсанги сафеди пушти хона баргрехта ва мевааш пажмурдаву нимхушк ҳамоил буд. Шарифа ба ин чизҳо эътибор надод, гӯсола ва барраҳои рӯи боғ ҳам диққати ӯро нарабуд. Ҳушаш ба дари хона буд, ки кай бихалифаи чашмбанду фаранҷӣ бар сар барояд. Магар безобитагиаш аён буд, ки духтарак «ҳозир мебароянд» гуфт ва кори зарур доштагӣ барин қониби оғили таги адир рафт...

Бихалифа баромад. Чашмбанду фаранҷӣ надошт, балки кушодарӯ буд ва дурраи тоҷвор бастааш қоматашро болотар нишон медод; бихалифаи хушқомат дар чашми Шарифа аз будаи зиёд намуд: тоза, озода, дилрабо... хавасангез... пок. Ба саломи занонаи Шарифа, ки ду даст зери остин ба сари сина мебаранд ва ҳаёле тавазӯъ мекунанд, ҳамчунон сар пеш хамида алейк гирифт ва домони дарози пироханаширо бо соқи пой тела дода-тела дода, аз зинаҳои сангӣ фурумад; миёни кавши булғорӣ ва почомаи шерозадори рӯи пояш ҳамхӯрда сафедие метофт чу доси мох.

— Биёед, Шарифабону!

— Омадам, Бихалифа, шуморо дидан омадам... Сихат ҳастед?

— Шукри Худо... Худатон? Кӯдаконатон? Аз Бурҳониддин хабаре ҳаст?

— Нест, хабаре нест... Омадам, ки чизеро бипурсам: оё дар ягон замон занон бо мардон ҷангидаанд?

— Ҷанги хонагӣ, авлодӣ ё ҷаҳонӣ?

— Қабилавӣ...

— Будааст... хеле зиёд: чанги Рухшона, давлатдории Хотун, киссаҳои зиёдро шунидаед, дар афсонаҳо кам нестанд ин хел занон... Ин чиз ба шумо чӣ лозим шуд, Шарифабону?

— ... доништанӣ шудам, ки зан ҳам чанг карда метавонад?

— Зарур ояд, раво бошад... Ба хона бифармоед...

— Миннатдор, Бихалифа.

— Барои ҳамин омада будед?

— Барои ҳамин... Доништан хостам, ки зан ба чанг хезад, маломат...

— Занон ҳамин чизро доништа аз остон бурун пой наме-ниҳанд.

— Мешунавам, ки мардум маро девона хондаанд, минбаъд бароям зиндагӣ маънӣ надорад, чанг кардани ҳастам.

— Чанг? Бо кӣ?

— Бо Зухур-кофир...

Бихалифа хомӯш монд ва бари камзӯли пушт рафтaro пеш кашида, сар андохт ва ба нӯги пояш нигарист, то чӣ гӯяд. Чанде баъд сар боло карда ба Шарифа зехн монд. Ё низ ба замин, гӯё мунтазири фармоиши Бихалифа буд.

— Маслиҳат нест! – қатъӣ буд овози Бихалифа ва Шарифа як қад pariда ҳайрон нигарист ба ӯ:

— Чӣ хел?

— Ман азоби шуморо медонам... ҳама медонанд... аммо раво нест, ки худро ба панҷаи шер занед.

— Ман дигар роҳи осоиш надорам...

Садои сурфаи мардона омад. Шарифа саргирак пеш кашид, то рӯй пӯшад. «Эшонбобо» шавҳарашро дар назар дошта гуфт Бихалифа, ки аз ӯ рӯй пӯшидан раво набошад.

— Маслиҳати моро нафаҳманд...

— Наефаҳманд. Ба Эшонбобо мегӯям, ки маслиҳати «мавлуд» кардем.

Эшонбобо боз сурфид. Назди зани сафедпӯшаш зани сиёхпӯши саргиракбасарро дида, сурфид. Бихалифа аз сурфаи шавҳар маънӣ кашида «Шарифабону» гуфт. Эшонбобо медонист, ки занаш ба номҳо иловаҳо мекунад, зуд дарёфт, ки зан Шарифа аст, вале мақсади ташрифахро намедонист ва пурсидан ҳам аз рӯи одоб нест, зеро рӯзгори онҳо чунин одобро талаб мекунад. Касе дар ҳаққи онҳо бад намегӯяд ва онҳо ба касе қор надоранд. Бисёр қасон наздашон барои маслиҳату машварат меоянд... Марди нуронии химчақомати сафедришро дар рӯяш «Эшонбобо» ва дар ғойбаш Эшони Саид мегӯянд... Ва ҳикоят мекунанд, ки аввалин касе, ки дар ин деҳа баъди харобиҳо манзил кардааст, бобокалони калони калони... ҳамин эшонбобо будааст; дар Тангно манзил кардааст, ки сари об аст, бод намерасад, ду соат дертар офтоб рух менамояд ва ду соат пештар тарк мегӯяд. Аз домони деҳа то ин ҷо ҳамин қадар

фарқ ҳаст. «Чаро усто Қодир бо Эшонбобо маслиҳат накарда...» аз дил гузаронд Шарифа ва хост бо Бихалифа хайрухуш карда равад, саволи Эшонбобо ўро боздошт:

— Аз Бурҳониддин хабаре ҳаст?

— Нест, Эшонбобо,— ба нўги пояш нигоҳ карда ҷавоб дод Шарифа.

— Шунидам, ки аз дехаҳои дигар чанд тан баргаштаанд, шояд Бурҳониддин ҳам баргардад.

— Қурбони нафасатон, Эшонбобо! – гуфт Шарифа ва шарм дошт, зеро зан шуда ба касе чунин сухан нагуфта буд.— Шод бошед, Бихалифа,— ҳаёлаш ноҷо гуфт. Бихалифа чӣ андеша кунад.

Ва дид, ки шом наздик, бо роҳи омадааш нарафт. Боғи бекаси Машрабиро деворпар гузашта, сўйи хонааш рафт. Даст ба чапардари роҳи мазор бурда, сурат гашт. Гўё дасташ дар ҷўби дарвағна часпид. Онсўтар паҳлўи дарахти чормағзи азим Бурҳонро дид. Хайрон шуд, ки ў кай омада бошад; чӣ қадар ў роҳбонӣ кард, наомад, дар як лаҳзае назди Бихалифа рафтаниш омадааст... Бурҳон аз буни дарахт ҷониби модар нигариста хандид. «Очаат мурад!» фарёд зад модар ва аз гўрхонаи мазори паҳлў садое омад, ўро ба худ овард ва сурати Бурҳон аз паҳлўи дарахт ғайб зад. Ба назараш намудааст ва чунин ҳол ўро ба ташвиш овард: баданаш раёша карда, мўйи сараш рост гашт, дилаш воҳима кард. Дарвағнаро пуршаст кушод, то зудтар аз мазор дур шавад ва ҳарчанд кўшиш мекард, ки ваҳм ба дил нагирад, як ҳисси вазнин ўро пахш кард. Бори дигар паҳлўи дарахт нигарист ва пои рафт боздошта, дуру дароз сеҳн монд, ҷуз танаи азими ночунбони дарахт чизеро надид: «Намудааст ба чашмам» дарёфт ў ва якбора садо баровард: «Ҳа-а бадбахт!» ва мўйи баданаш дамид. Зери лаб чизе хонд ва сўйи дарахт «куф» кард. Лаҳзае ҳаяҷонаш паст шуд ва боз хуруч кард.

Сағ фиғон бардошта омад, Сангин аз кучое пайдо шуд ва модар дил бақувват медошт, то наафтад. «Ба назарам, гург буд он ҷо, садо кардам, гурехт...» Писарро ором кардани шуд, аммо худ ором нагашт... Бистарӣ шуд. «Наход, ки умри ман ҳам ба охир расида бошад... Наход, ки ба муродам нарасам... Наход Зухур ҳукмрон гардад?» Шарифа дар бистар паҳлў гашт, чашм ба дар дошт, ки ҳамон сурати дар паҳлўи дарахти чормағз дидааш аз дар медарояд. Охир, Бурҳон буд, чаро ин қадар тарсад аз писари худ. «Кӣ?» пурсид модар.

— Ҷўра! –ҷавоб дод Сангин.

— Ҷўра? Наход ў мисли Бурҳон шуда бошад? – ҳамлаи хестан кард модар, натавонист.— Ин ҷо биё!... Бурҳон, ки омад... гўед, ки назди Бихалифа равад ва пурсад, ки модараш чӣ ният дошт...

— Чаро ин хел мегўед, оча? – пеш омад Сангин.

— Барои эҳтиёт...

Олой мегуфт модар ва гоҳ-гоҳ даррандавор ба дар менигарист, ки ягон бадхайбат намуда бошад. Менигаристу касеро намедид ва чашм пӯшад, пеши назараш сурати Зухур ба ҳазор ранг меомад: чин мешуд, дев мешуд, чорпои дандондароз мегашт, ҳамчу аждар менамуд, танхайвону сародам, сархайвону танодам, одами болдор... ва гоҳе устухон, саропои одам устухон метофт, искилети равон ё хандон... Пасон ӯ ба шишти хона менигарист ва маймунчаҳои зиёдеро медид, ки аз кодок ба кодок мечаҳиданд ва ё дум ба вассаҳо часпонда алвонч мерафтанд, дасту чангол ёзид, ўро бардоштанӣ мешуданд... шабаҳ гашта ва ё ҳамчу ҳубобчаҳои ҳавоӣ миёни кодокҳо ғайб мезаданд, боз ба сурати ҳаргуна чонвар аз ғӯшаи хона ё тахмон менамуданд... Ў чашм мепӯшид ва гумон мекард, ки ин ҳама корҳо дар торикӣ такрор мешаванд ва ҳамин ки ковок мешуд ё пахлӯ мегашт ва ё аз дар касе меомад, ҳама чиз ғайб мезад... Боз ба ҳаёл меравад: чои ин ҳама суратҳо Зухур пайдо мегардад, ки аз кодоки тори сандалӣ аввал сараш метобад, гардану танаш; дандонҳои дарози якгазӣ дорад, меҳандад ба назар ва охишта-охишта нишеб мегардад, нӯги думаш дар васса кашшак мешавад, маймун гашта алвонч меравад, якбора чаппа гашта чангол ба болор зада медорад ва мақъади сурх ба Шарифа намуда меҳандад. Шарифа чашм мепӯшад ва боз чашм мекушояд, ки ӯ ғайб задааст... Боз аз миёни вассаҳо мисли замбӯруғ мерӯяд. «Ҳа-а-ад!» шиддату таҳдид мекунад Шарифа ва Зухур худро аз кодок ба замин партофта ва ба корди дасти занак дида дӯхта, аз қасди Шарифа огоҳ мегардад, бадар меравад. Шарифа аз дунболи ӯ метозад... Гирд-гирди деҳа таъкиб мекунад ўро, наздик шуда корд заданӣ мешавад, ки пояш лағжида меафтад, Зухур баргашта меҳандаду мегурезад. Ин ҳол алами Шарифаро меафзояд, масҳара шуданаширо дониста, метозад ва чун Зухур дасташро сӯтта карда «мана гир!» мегӯяд. Шарифа дандон ба дандон монда, корд чониби ӯ меандозад. Аммо Зухури фиребгар реб дода кордро мегузаронад. Корд кучо шуд, Шарифа намебинад. Ноумед нишаста, сар бар сари зону мениҳад ва аз болои сараш хандаи масҳараомези Зухур мебарояд: «гирифтӣ?» сӯтгаро дар назар дошта мегӯяд Зухур ва Шарифа чун модашерӣ ҳашмӣ чонибаш мегуррад... Зухур ба писари девонааш Забур табдил гашта, ўро масҳара мекунад: забон бароварда, зери бинии фисинаш мебаррад, мечунбад. Шарифа таъкиб кунад, дупоя мечаҳад, яккалинг меравад, ки занак дорадаш.... Шарифа чиносо мӯйҳо ба рӯй кашида, чашмон шокоса карда, чангол гиро дошта, пеш меравад, то писараки девона тарсад. Ў пас-пас рафта ба ғӯт дакка хӯрда меафтад ва харвор ба ҳок ғел зада, боз ба шакли Зухур меояд; дандон ба дандон монда, чониби занак меларзад: «Киро метарсон-й-й?!» Шарифа ҳамон зайл худро чин гардонид ва дандон ёзид, монанде ки ана-ана ўро медошта бошад, ја-јака пой монда гурбавор мушро таҳдид мекунад: «Ҳа, бадбахт, ҳа,

номусулмон, ачалат расид...» Ва Зухур мебинад, ки чин аз роҳаш намегардад, пас-пас меравад наздик шудани ўро дида, рӯй тофта мегурезад, дуртар рафта, ба пас менигарад, ки расам-расам меояд, боз мегурезад ва ба обканди жарф афтида, ғайб мезанад. Чин боз Шарифа мешавад, нишаста сар ба сари зону ниҳода мегирад, ки ба муродаш нарасид; Зухурро дошта зери пой помол карда натавонист: «Шон мулкро соҳиб мешудаанд, боғи Эшонбоборо мегирифтаанд, Бихалифаро миёни мардум бароварда буз мекашидаанд... Бадбахт... Буз кашиданро ба ту нишон медиҳам... Барои аз авлоди усто Қодир қасос гирифтани ин мулкро ба кадом омадае фурухта, ба пули он ба кадом мамлакате рафта, шох мешудаанд... Бештар барои он чунин мекардаанд, ки қиссаи духтараштон фаромӯш шавад... Ҳа, боз духтари шохӣ ҳамон мамлакатро гирифта, баъди ғавти шох подшоҳ мешудаанд... чуғзи сархӯр...»

...Бистари Шарифа аз арақ тар шуд. Паҳлӯ гашта, таачҷуб кард, ки чаро чунин андешаҳои мағшуш оромаш намегузоранд. Паҳлӯ гашт, ҳаёло низ паҳлӯ гаштанд: ҳамон деҳаи қадима хуб буд; хонаҳои сангевору поҳсаи паст-пасти бомҳояшон ба ҳам часпида, дар ёдҳо монда. Кас аз як ғӯшаи деҳа ба бом барояд, дар канори дигараш аз бом мефуromaд; ҳамон хуб буд: зуд-зуд якдигарро медидаанд мардум, меҳр доштанду оқубат... Ин замон, ки хонаҳои ҷудогонаи боғдор месозанд, на ҳавзи об; ба болохонаву меҳмонхона меҳр бастаанд ва он хонаҳои пастаки поҳсаву сангиرو оғил кардаанд, меҳру оқубат кам шудааст, эҳтиром костааст, одамгарӣ намондааст; ҳамон хонаҳои пастак хуб буд – касро зимистонҳо гарм нигоҳ медошт. Ғусфандон барои он ҷафс меҳобанд, ки гарм шаванд. Одамон ҷафс-ҷафс хона мепӯшонданд, ки ҳамдевор бодҳои самумро гардонанд, аз балоҳо ниғаҳ доранд. Ҳама замонҳо бало дошт, ин замон пурбалотар шуда. Дар хонаҳои пастак ҳайвонҳо гарм ҳастанд, дар хонаҳои ҷудогона одамон хунук меҳӯранд, азоб мекашанд. Дунё охир шудагӣ барин – Оби Азов мешавад, мазмун. Ғӯе ҳама чиз муаллақ, амонат: одамони шинос якдигарро мефурушанд, ба ҳамдигар бахили мекунанд, яке аз дигаре чизе меситонад, яке дигареро мазлум мекунад; яке ба зӯрӣ зиндагӣ дорад, дигаре ба зорӣ. Дар ибтидо хуб мезистанд одамон – ҳайвонона бошад ҳам, озор намедоданд ҳамдигарро; аввал бар муқобили ҳайвонҳо олот сохтанд, пасон бар зидди якдигар... ва сар шуд қасду қасос, инак мерос шудааст... «Парвардигоро, ниғаҳон бош! Бурҳони бурдаатро бозовар!» Чӣ хел одамонанд ин калонсолон? Ба ҷуз насиҳат чизеро намедонанд: бад нақун, фиреб мадеҳ, дурӯғ нагӯй; рост раб, рост гӯй, рост шунав; ба пешӣ поят нигар, сари ҳамро шамшер набуррад; пешхезӣ нақун, гап магардон... э-э-э, боз он қадар масалу мақол, ки ғӯе ҳамааш барои бечорагон бошад... аммо барои золим як шиор: теғат бурро бод! Хуб буд он замонҳое, ки одамон суханро намедонистанд... Инак

калонсолон пушаймон: на ба фурутанӣ, балки ба мубориза даъват кардан лозим будааст...

Хоб бурд Шарифаро ва дид, ки Эшонбобо дастори сафед дар сар, мӯйи сару ришу бурут пероста, чомаи сабз дар бар ва токии ҳамранги чома аз миёни салла хиргоҳак боло шуда, ҳашамату салобати он касро нишон медихад, фарох-фарох қадам зада, аз чониби Тангӣ сӯйи хонакоҳ меравад. Ҷамоа гирди хонакоҳ омадаанд ва мунтазир ба Эшонбобо. Ҳама дастҳо пеши бар одоб доранд ва Эшонбобо пешғаҳ гузашта, кушойиш диҳанд, то қурбонӣ шавад: «Мо ба ёди оллоҳ қурбоние мекунем. Омин!» Ҳама даст ба дуо бардоштанд ва қассобон дасту пой Зухурро бастанд, пеш оварданд, то ба ёди оллоҳи таъоло қурбон кунанд. Эшонбобо ба чашмонаш бовар намекард; ба ҷамоа нигарист. Мардум низ хайрон буданд, ки чаро Эшонбобо аз сар задани ин гӯсфанд дар хайрат, китф дар ҳам мекашад. Магар гӯсфанди он кас аст? Қассоб «бисмиллоҳ, Халилуллоҳ, оллоҳу акбар!» гӯён ба дами корд суф кард ва бо гӯшҳо чашмони гӯсфандро пӯшид.

«Сабр бикунед! – хитоб кард Эшонбобо, – Дар роҳи хайр моли ҳаром қурбон накунад».

«Моли ҳаром не, Эшонбобо, гӯсфанди хонапарварди худам!»

«Аз молхонаи худам овардам, Эшон!»

«Як сол аст, ки ба ҳамин ният бонӣ кардаам!»

Эшонбобо ба ҳамаи онҳо нигарист, ба гӯсфанд нигарист ва хайрон шуд, ки аҷобате, чӣ аломате. Чаро инҳо даъвои гӯсфанд доранд, ҳол он ки дар зери корди қассоб Зухур ҳобида. Эшонбобо ба ҷамоа нигарад, ба қассоб нигарад: «Шумо одамро аз ҳайвон фарқ намекунед?» Ва чашмаш ба Шарифа афтид, ки тақя бар сутуни айвони хонакоҳ зада, меҳандад: «Монед, сар бурранд, Эшонбобо!» Ӯ низ бинад, ки зери корди қассоб Зухур меҳобад, на гӯсфанд... Ва мардум ўро дида мағал бардоштанд, ки ин зани осӣ дар маърака чӣ кор мекунад, занҳои дигар аз ӯ ибрат мегиранд, дунё вайрон мегардад; бироҳа кунад занонро. «Ӯро сар занед!» «Сангсор кунед ин бешариатро! Номусулмонро!»

Ва Шарифа розист, қомат афрозад, ки розист дар роҳи ҳақ қурбон шавад; агар Зухур ҳайвони ҳаром аст, қурбониаш раво нест, ўро қурбон кунанд – Шарифаро...

...Ва мардуми «шариатпаноҳ» ҳамаро монданду ба Шарифа часпиданд: «Даст ҳаром накунад!» гуфтанду сангу ҷӯб карданд; санг андохтанд чонибааш, ҷӯб бардоштанд бар сараш... Шарифа чониби қабристон тохт. Саргирakash чу алам парафшон буд... Саргирак парид, рӯймон афтид; парешон ғашт зулфонаш, ки дуде бар сари оташ бошад... Сангҳо меафтиданд дар пахлӯҳояш, мерасиданд дар тахтапушту ҳамаи пойҳояш, медавиду метохт, то худро аз ҳамлаи даррандаҳо раҳонад... Аз пеш Эшонбобо баромад:

— Биист, Шарифабону, – ба забони Бихалифа ҳарф зад Эшонбобо. – Биист, ба ту осебе нарасад.

Вале Шарифа бовар накарда, реб дода гузаштани шуд ва садон эшон ўро боздошт.

— Баргардед, ночавонмардҳо! Наход мард ба зан санг андозад!?

Шарифа бозистод ва ба пас нигарист, ки галаи гургон гўш чур, чашм тез, даҳон хунолуд сўйи ў лаб лесанд.

— Оҳ Эшонбобо! Шумо чӣ хел маро аз марг наҷот додед? Худо умратонро дароз кунад... Шумо медонед, ки ман ба пешвози Бурҳон баромада будам, ин даррандаҳо маро таъкиб доранд.

— Хафа нашав, Шарифабону, инҳо муваққатӣ дарранда шуданд, аз зарурат... хислати одамии ҳамин: ранги замин чӣ хел бошад, ҳамон рангро мегирад; бўқаламун. Кадом тараф пуркуват бошад, он сӯ мегузарад... лозим ояд, гўсфанд мешавад, гург мегардад... Ҳозир чиллаи зимистон, Шарифабону, гургҳо дар чунин айём гала мешаванд... Баргард... натарс!

Шарифа сухани Эшонбоборо нагардонд. Баргашт...

...ва баргашту бедор шуд. Дилаш сахт-сахт мезад.

Тафси танаш баланд буд. Сар ковок карда, аз тиреза берун нигарист. Торик буд. Боз сар гузошт. Хобаш парида, дерё ба ҳаёл рафт. Аммо чизеро пеши назар оварда натавонист, ҳама чиз омехта буд: Эшону Зухуру хонакоху қурбонӣ ба ҳам чӣ нисбате доранд? сарфаҳм намерафт. Хун дар хоб – рӯшноӣ. Хуни Зухур рехт...

— Бихалифа меоянд, оча!!

Шарифаи ғарқи ҳаёл «меоянд»-ро шунида пиндошт, ки Бурҳон меояд. Талвосаи хестан кард ва боз рӯи бистар афтид.

— Оча, оча! Бихалифа меоянд! – даруни дар пой ниҳода хабар дод Сангин. Модар аз меҳмон огоҳӣ ёфта, рӯймоли аз сар афтидаро пайдо карда, ба сар андохт.

— Ба хайр, Шарифабону?

— Ба хайр шавад, Бихалифа!

Талвосаи хестан кард, аммо Бихалифа нагузошт:

— Начунбед, Шарифабону, канда мешавед. Бемор канда шавад, даво надорад, – аз китфи ў дошта гуфт Бихалифа ва паҳлӯи бистараш нишаст.

— Ман аз бемории шумо огоҳ набудам, Шарифабону, барои дигар чиз омадам...

— Ягон хизмати ман ба шумо...

— Не... Фаромӯш шудааст, ки дар ҳхусуси зани занон – Биҳадича ба шумо гўям... Охир Муҳаммадро Муҳаммад кардагӣ Биҳадича буд.

— О Бихалифа, наход барои ҳамин чиз саргардон шавед!?

— Гулсифатро фиристодани будам, нисбатдор гуфта, раво надидам. Худам омадам, ба шумо гўям, ки аз Биҳадича бузургтар

зане нагузашта. Аз китоби «Мавлуд» ёд доред-а?... Бале... Бихадича Муҳаммадро талаб карда гирифт, тоҷир кард... Ба тичорат фиристод ва хоб дид; хоб дид, ки Офтоб дар ҷойгаҳу оғӯшаш даромад... Раммолон хобгузори карданд ва гуфтанд, ки Бихадича ба касе мерасад, ки бузургтарин инсони рӯи дунё мегардад... ва чунин касро дар симои Муҳаммад диданд.... Бихадича ба хидматгори аз ҳудаш бисту панҷ сол хурд расид ва ўро машхури олам гардонд... Кӣ будани Муҳаммадро медонед...

Шарифа як лаҳза Бихалифаро фаромӯш кард, саргузашти Муҳаммадро ёд овард...

— Вале Муҳаммад ба болои Бихадича занҳо гирифт...

Шарифа ҳайрон буд, ки чаро Бихалифа чунин гӯяд; магар ба ў марде хостгор шудааст? Магар Бихалифа рамузгирӣ омадааст? Шарифа чашмони хаста ба Бихалифа дӯхт ва ҳайрату андеша бартараф карда натавониста «Хуш омадед, Бихалифа!» гуфт ва хестан хост.

— Осуда бошед, Шарифабону, ман вақт надорам, пешин наздик... омадам, ки ба шумо ҳамин чизро ёдрас кунам, Бихадича аз ёдҳо нараванд, танҳо бо ҷангу ҷидол ном баровардан шарт нест, некӣ низ номдорист... Ман меравам, шогирдон нигаронанд. Китоб хондан лозим, онҳо низ бояд фаҳманд, ки зани порсо марди дарвешро кунад подшо.

— Чӣ хел мешавад, Бихалифа? Даҳони хушк...

— Боке не, ман нону намаки шуморо бисёр насиба кардаам... Вақте ки усто меҳмонхонаи Эшонбоборо меپӯшонданд, ҳар рӯз дар миёнашон ноне баста меомаданд: «Хухарам, Бихалифа, малол нагиред, ин одат», мегуфтанд ва ҳикоят мекарданд, ки мусофиреро тирмор ба шикам бархӯрда, сӯроҳ карда гузаштааст ва нонро сӯроҳ карда натавониста, мурдааст... Аз нон шарифтар чизе нест... Сихат шавед, боз аз он нонҳои деғии шумо меҳӯрем... Зинда бошед!

— Шод бошед, Бихалифа!

Бихалифаи мактабдор рафт. Шарифа деворхоро дошта, то беруни дарвоза баромад. Аз паси Бихалифа менигарист ва медид, ки ҷӣ зайл сари ҷодардори ў дар тангкӯчаи Чилламазор пасту боло мешавад, чунон ки мавҷсавор бошад.... Ва бовар намекард, ки чунин инсони шарифа барои як даҳон гап ба даргоҳи ў омада бошад. Мақсад дигар бояд бошад ва ўро бемор дида, матлаб нагуфта рафт. «Чӣ меҳост Бихалифа?»

...Тойчаи ба Саманд монанд, гуфта, овардаи Бурҳон сесола шуд, аммо аз ў дарак нест. Баъди падар рафту барнагашт. Ҳудаш тойчаро бурда дар алафпаяи пушти шахи Гаҳвора сар дода буд; зимистон Ҷўраву Сангин рафта, оварда, катори гову гӯсола дар оғил баста буданд, вале имсол хабар намегиранд, ки хаст ё нест. Модар низ аз ин хусус фикр мекунад.

— Охо, баччаҳо! Самандро рафта намеоред?

Писарон дар боғ аз модар пинҳон гашта, ҷавобе нагуфтанд. Шарифаи каммадор сари девор рафт ва сар аз сари девор боло карда пурсид:

— Самандро намеоред?

— Самандро?! – баробар пурсида ба ҳамдигар нигаристанд онҳо.

Модар аз суоли писарон ҷӣ маънӣ кашид, ки аз рахна гузашт ба боғ ва пурсид:

— Дулдулро кай меоред?

— Намерем...

— Чаро?

— Лозим нест.

— Лозим аст!

...Ва онҳо Самандро оварданд: рӯзе ки барфи аввал борида буд, онро аз пушти шахи Гахвора пайдо карда, вале дошта натавониста, пеш андохта, оварда, дар чари Хокканак ҷо карданд, ба гарданааш ҳалка андохтанд...

Баробари дидани Саманд чашми Шарифа равшан шуд; гумонаш Бурхонро дид. Саманд, ки аз дари оғил намедаромад, онро дар як гӯшаи айвон бастанд ва худ Шарифа аз санг охур сохта, қаҳбеда андохт. Шарифа Самандро хорумол мекард ва ба чашмони калон-калонаш менигарист, ки онҳо дунёро дар худ ҷой дода бошанд. «Бурхон меояд-а, Саманд?» Саманд як кишна карда ва гардан тофта, ба дарвоза нигарист. Шарифа низ бар асари нигоҳи Саманд ҷониби дарвоза нигашт. Дарвозаро баста дид: «Ягон хабарро пай бурдӣ? Ягон касро дидӣ, Саманд?» Саманд ба ҷои ҷавоб дум афшонд ва сар ба охур бурда қаҳбедаро бӯй кашид. Гӯш сик дошта сум кӯфт. «Чаро безобитаӣ? Аз озодӣ маҳрум кардем, барои ҳамин?» Пасон бар асари нигоҳи Саманд ҷониби дарвоза рафт ва баробари як табақаи онро кушодан мӯи сараш рост шуд: зани никоҳии Бурхон бачча дар бағал гунгу хамӯш паси дарвоза меистод. Шарифа низ гунгу хамӯш буд...

Писарчаи сари дасти Норӣ хеле ба Шарифа нигарист ва рӯ гардонда, саҳт ба модараш часпид. Боз ба Шарифа нигоҳ карду хандид ва завқида, ба модар ҷафс шуда, аз гарданааш оғӯш кард... Шарифа чашм пӯшиду кушод ва аз дил гузаронд, ки чаро ин вақтҳо – дар хобаш ҳам, дар бедориаш ҳам воқеаву ҳодисаҳои гайри чашмдошт мебинад.

— Барои ин кӯдак дар хонаи бобош ҷой нест?! – якбора матлаб изҳор кард арӯс.

— Дар хонаи кӣ ҷой ҳаст барои чунин кӯдак? – андеша накарда гуфт Шарифа ва ҳамон лаҳза пушаймон шуд: «Ин хел гуфтан лозим набуд». Қадами аз остона бурун гузоштаре дарун гирифт ва хост табақаи дарвозаро пӯшад, ки писарча боз завқ кард:

— Чӣ, ту баччаро ба ман монда рафтани ҳастӣ?
— Не,— сар чунбонд арӯс, — ҳамту гуфтам... Ман омадам,
ки...

— Набояд меомадӣ!

— Ҳо... набояд меомадам... лекин фикр кардам, ки тифл гуноҳе
надорад.

— Гуноҳаш он, ки писари туст... аз хуни Зухур! — ошуфта ва
пургазаб буд Шарифа.

— Не, хуни Зухур дар ин нест, хуни усто Қодир аст... Ман дар
ин дунё ба касе ҷавоб гуфта натавонистам, намедонам, ки дар он
дунё чӣ ҷавоб мегӯям.

— Дар он дунё ҳама гуноҳҳои моро медонанд, лекин дар ин
дунё касе гуноҳи касеро намедонад, гумон доранд, ки худ поканд,
дигарон нопок.

...Ба баргашт арӯс. Баъди рафтани ӯ Шарифа ба андеша да-
ромад, ки ҳарфҳои арӯс чӣ маънӣ дошт; чаро дар хонаи бобо
барои тифлак ҷой нест, мегӯяд, чаро ўро бегуноҳ мешуморад?
Воқеан чӣ чурм дорад он маъсумак? Шарифа чунин биандешид
ва аз дунболи арӯс бирафт, аммо пайдо накард. Бозпас омад ба
назди Саманд. Ёлу гардану сарсинаи онро кафмол карду пурсид:
«Саманд, магар қисматҳо дар атрофи ман мегарданд?... Ту бисёр
чизҳоро намедонӣ, Саманд... Бурҳон ҳамагӣ як лаҳза бо арӯс хуфта
буд... Магар ин писарак набераи ман аст? Ба Худо маълум... Ту
намефаҳмӣ ин чизҳоро, Саманд... Худи одамм ба ин кирдорҳо
сарфаҳм намеравад... Он қадар мураккаб сохтаанд ин дунёро...
Ғалат гуфтам, Саманд; бино ба гуфтаи Бихалифа, ин дунё чунон
оддӣ буд, ки инсон на танҳо талоши ҳаққу ҳуқуқ надошт, ҳатто
фаросати таншӯӣ намекард... Сонитар худшинос шуд инсон, кадри
хешро аз ҳайвон боло донист, бараҳнагиашро пӯшид, ҳаё кард... аз
они ману аз они ту шуд; ба қабилаву авлоду начод тақсим гашт;
нафс, кина, хусумат, қасду қасос ба миён омад, ҳаваси ӯ ба ҳар
чизи хуб афзуд; барои чизи хуб чизакҳо қурбон шуданд... ҳавову
ҳавас фирӯз омад ба тамкину сабурӣ... Рафта-рафта хидматгори
ҳайвон шуд инсон, то дар рӯзи бадаш суд кунад... Ба ман нигар,
Саманд... ана чунин — рост ба чашмам... Нигоҳатро нагурезон!
Мегӯм, ки навод як тифлак дар хонаи Зухур ҷой нашуда бошад?
Ҷавоб намедихӣ... Мегӯм, ки чаро дунё пур аз савол аст? Бечавоб!
Агар ҷавобе шавад, аксаш шавад, на он чизе ки ту хоҳӣ?»

Саманд сум зад; дасти рост ба замин кӯфта, ҷой тоза кард; каф-
каф хокро ба пас партофт ва ҷаҳор дасту пой дар як ҷой оварда
майли хобидан дошт, вале гашт аз раъяш; ё аз тангии ҷой, ё аз
нобахангом будани ин қор; пасон сар афшонд, то раҳо кунандаш;
сарафзораш гиранд ва гӯянд, ки паси шахи Гаҳвора бирав; ҳамчу
инсони ибтидоӣ, ки ба касе итоат кардан намехост...

Ва Шарифаи каммадор хоҳад, ки зӯри ин той дар ӯ бошад Самандро лаҷом занад; либоси мардона пӯшида, пой дар рикоб таранг кунад ва шамшер дар ҳаво ҷавлон дода, паррон аз рахнаи боғи Зухур дарояд ва сар аз тани ӯ чудо сохта бозгардад... ва дар пахнои дашт шамшер тори сар гардонда асп тозонад, ки Аҳриманро кушт... «Ҳай сабил монада... мадори рафта мисли умри рафта барнамегаштааст...» Худ ба худ гуфт ӯ ва аз ошхона намадкӯхнаеро баровард, то пушти Самандро пӯшад... Саманди хомӯш баробари дар пушташ афтидани намад часту хез кард, чароғоя гашт, шиҳа кашид то аз пушташ афтидани намад... Ҳайр, дигар намекунам, хунук нахӯрӣ, гуфтам... некиро намефаҳмида бошӣ, лозим нест... Ту чунин қайсар бошӣ, матлабу муроди ман чӣ шавад? Барбод раванд нақшаҳоям; нақшаҳое ки ақли зан нарасад ба он... Бурҳон мешуд, мадад мекард, туро зин зада, савора мекард... онгоҳ ман метавонистам саворӣ омӯзам ва коре, ки хоҳам, бикунам. Ҷӯраву Сангин ҳоло кӯдак ҳастанд, кӯмак карда натавонанд, зеро ба касе кин наварзидаанд, ғазаб надоранд; ақлашон надавад ба ин чизҳо... надонанд, ки падарашонро Зухур ҷабран кушт... Шояд калон шуда, сарфаҳм раванд ба ин чиз...

— Ҷӯра, Сангин! Шумо Самандро савор шуда метавонед?! – баробари ҳезуми пуштора ба замин гузоштанишон аз писарон пурсид модар. Онҳо ба модар ҷавоб нагуфтанд, балки ба ҳамдигар нигоҳ карда, хандиданд.

— Раҳорах дар чунин фикр будем, ки модар савора кардани Самандро рухсат медода бошанд? – барфи бар тоқӣ нишастаро афшонда гуфт Ҷӯра.

— Агар тавонед, чаро «не» гӯям?

Кӯдак рӯи чогаҳ хоболуд буд, ба чизе сарфаҳм намерафт, касеро мечуст.

— Ба ҳонақоҳ равед, бинед, ки пай кучо рафтааст, – ба писарон фармуд модар. Шояд Боғи Гарон рафта бошад, шояд дар ягон боғхона бошад ва ё Дупула... Медонед-а, каси ҷониби Дупула рафта барнагаштааст.

...Ва боз Ҷӯраву Сангин нафасгардон омаданд: «Ҷониби Боғи Гарон ягон пай нарафтааст.»

— Пеши очам мерам! – ғаш кард кӯдак ва Шарифа намедонист, ки ӯро чун ором кунад.

— Ту донӣ, ки мо шаҳи баланд дорем, баҳорон уқоб он чо лона монад, ҷӯча барорад. Ҷӯчаҳояш аз тори шах рост париди, аввал ба ҳонаи мо оянд, баъд ба дигар ҷоҳо раванд...– диққати писарак ба чунин бофтаи Шарифа ҷалб шуд ва ӯ идома дод:– Дар ҷанори баланди Чилламазор аспӣ пайғомбар ошён гузорад, мисли уқоб ҷӯча барорад. Морҳои газандаро дошта, дар ҷанголаш кашол карда, аз тори ҳонаи мо гузарад. Морро назди ҷӯчаҳояш

бурда, аввал ба чашму сараш, сонӣ ба тану думаш нӯл зада, пок покиза хӯранд... – Писарак даҳон кушода, ҳама чизро фаромӯш кард ва мароқ дошт, ки занак боз гӯяд: – Биё, ман, туро бурда нишон диҳам, ки чайра дар кучо бачча мекунад... Биё, биё... Ана он камарро мебинӣ? Дар он ҷо не. Болотар харсанги хонамонандро мебинӣ? Он ҷо ҳам не. Болотар Ҷайраҳона гуфтани ҷой ҳаст. Ана дар ҳамон ҷо зери сӯрохиҳои харсангҳо ҷайраҳо ҳафол доранд. Одамо, ки диданд, сикашонро боло кунанд ва ҷониби душман тирвор парронанд. Дидаӣ? – ба аломати рад сар ҷунбондани писаракро дида боз давом дод: – Намедонӣ? Надидаӣ?... Болотар рӯбохҳо зиндагӣ кунанд, рафтани гири, гургҳо, хукҳо ва хирсҳо бароянд... Дар паси ин кӯҳ се шахи азим ҳаст: яке Ғафвора ном дорад – шаклаш ба ғафвора монанд; дигаре шахи Ҷукка – монанди кулоҳи қаландар; саввумӣ – шахи Ҳисор, гирдоғидаш шаҳчаҳои зиёд посбонҳо барин меистанд. Ана дар ҳамон шаҳҳо кабҳо ҷамъ омада, рӯзҳои офтобии зимистон тӯй мекунанд... Ин чизҳоро ба ту касе гуфта буд?

— Не.

— Ҳамроҳи мо гардӣ, бисёр чизҳо меғӯям...

Ва он чизе, ки Шарифа ҳаёлу пиндор мекард, баъди се рӯз овоза шуд: духтари Зухур ҳамроҳи писараш ғайб задааст. Аввал Зухур эътибор надодааст, баъд ҷуста, дарёфт накардааст. Дар таҳлука монда, барои аз қадом сафари муҳим маҳрум шуданиш ҳам духтарро дашном додаасту ҳам Бурҳонро... Ин ҳарфҳо Моҳбӣ овард ва Шарифро анҳеҳт, ки Бурҳон ин ҷо мебуд, он ҳуки ваҳширо ба ҳолаш намонд. Дар дили Шарифа оташ зад ва гӯё чизе нашуда бошад, порчаи нонро дар остини саргирак андохта, тори сар гузошт ва рони росташро бардошта, чиллакро тоб дод ва пашми ришта бепарвою беғам аз дарвоза баромада рафт. «Дина, парер, перор таку боло давидани писаронатро дида, ҳайрон мондам, ки ба шумо чӣ шуда бошад, ҳайрият – осуда будаед...» Гуфту рафт, аммо ин ҳарфҳо ҳоло ҳам дар гӯши Шарифа садо диҳанд..

Ҷ вақти омадани Моҳбӣ пушти бом буд. Зуд фурумада, ба писаронаш фармуд, ки Ёдгорро гирифта, паси боғ раванд ва баъди рафтани пиразан оранд. Ёдгор дар паси боғ онҳоро безобита кард: ду пой ба як мӯза хаста, ки модарамро ёфта дех. «Очет пеши отет рафт, баччем, пагоҳ ба ту савғои зиёде бардошта меорад», ором кардани шуд Шарифа...

Шарифа бемориашро фаромуш кард; пайдо шудани кӯдак, ғайб задани Норӣ, ташвиши кӯдакону асп дарди ўро рабуд. Шабу рӯз кирдори Нориро андеша кунад ва аз худ пурсад, ки дар кучо сахв шуда бошад? Гуноҳи худӣ Норӣ. Аммо ин қадар вақт сабр карда, имрӯз ба ҷунин ҳулоса омадан чӣ маънӣ дошта бошад: «Очаат кучо меравам, гуфта буд?» суол тайёр кард барои кӯдак, аммо аз раъяш гашт, алами ўро тоза кардан нахост, базӯр одат кард ба ў,

ёд орад, боз гаш кунад. «Ман нони қоку чормағзу тугдона кӯфта будам, меҳӯри?» ба ҷои саволи тайёр кардааш пурсид Шарифа.

— Не! Ман пеши очем мерам! – по зада аз бағали ӯ фаромадан хост Ёдгор. Ёдгор номи гузоштаи Шарифа, модараш Ҳасрат ном додааст. – Сар тед, пеши очем! – худро пушт андохта гаш кард кӯдак, Шарифа аз тарс ўро оҳиста ба замин гузошт. Кӯдак дароз кашиду сар ба замин задан гирифт; сахт-сахт зад ҳамчу чафокашидаи бегуноҳ.

— Ин хел накун, баччем, сарат кафад, ягон духтар ба ту на мерасад.

Тифлак маънии ин суҳанро нафаҳмид. Сар ба замин мезад, ки ягона роҳи тасалли ҳамин бошад. Сангҷаи сиёҳи ҳолмонанд ба сари ӯ фуру рафт ва ӯ фиғон бардошта, дод зад.

— Ман дили гириябардор надорам, баччем, дили ман аз дили ту ҳам хурд шудагӣ, мусича паррад, ларзад, тобу тоқати гирия надорад...

Ёдгор нафаҳмид чунин ҳарфҳоро...

— Имшаб дар поёни деҳа, гург омада, хари Рауфбоборо хӯрдааст...

Ҳап шуд писар ин хабарро шунида, зеро медонист, ки гург баччаҳоро меҳӯрад, аммо ҳар хӯрданаширо намедонист. Ба Шарифа ҷафс шуд. Шарифа дарёфт, ки ӯ аз гург метарсад: «Ман мекушам ўро, луллиро мекушам!» – мушт ҷониби дар таҳдид кард.

...Ва ҳамин вақт коре шуд, ки набояд мешуд: Моҳбӣ даромада омад; дарвозаро нақӯфта, садо навода: яку якбора дарвозаро кушода даромад ва Шарифа натавонист писаракро пинҳон кунад: «Бирав, баччем, тохта назди саманд бирав!» оҳиста ба Ёдгор гуфт Шарифа, аммо кӯдак маънии сухани ўро нафаҳмид ва то фаҳмонданааш Моҳбӣ даст дар миён наздик омад

— Чӣ мегӯед, ки Зухур аз тамоми музофот обдонҳоро оварда, аз Дупулаи Зарафшон андохта, то пахнои Хӯчапанҷ таку рӯи рӯдборро қобондааст, аммо духтарашро наёфтааст... Духтар – гум. Норӣ зими сиёҳ задааст.

Писарак баробари шунидани номи бобову модар аз зери домони ҷомаи Шарифа баромад. Вале Моҳбӣ аҳамият навода, суҳанаширо идома дод:

— На ҳудаш пайдову на писараш, – ӯ бозистод, писаракро дид, хуб зехн монд ва пурсид: – Ин кист? Ин баччаи кист? – пеш омад ӯ. – Дар чашмот ҷонам, баччаи кӣ мешӣ?

— Ин хоҳарзодаам, башкон Роч рафта буданд, ҳамроҳ оварданд...

— Хоҳари шумо Шаҳрбону дар Роч-а? Волло ман ин кӯдакро дар кучое дидаам... Дар чашмот ҷонам, дар кучо дида бошам, туро?

— Агар Роч рафта бошед...

— Эн-не, ман Рочи гӯр мерам, дар хамин чоҳо дидаам. Ҳолӣ ба ёдам меояд. Хайр, сикҳат ҳастӣ? Аз Бурҳониддин дарак ҳаст?

— Не, дарак нест.

— Хобаш дидам, даракаша ёфтам... Шӯхӣ нафаҳм, пеши зани Кабир рафта будам, дар пушти оина дид... Меояд Бурҳониддин... Ёдам омад, Шарифабону!

Аз хитоби ӯ Шарифа тарсида Ёдгорро зери бари чома пинҳон кард.

— Ёдам омад! Омад ба ёдам! Бо хотираи ман шӯхӣ карда намешавад... Ман ин баччаро дар дасти кадом аёле дидаам... Ҳа, Шарифабону, нагуфта намонад, ки зани Кабир духтари Зухурро ҳам хоб дидааст: гӯё ӯ худро дар ҳавзи обе андохтааст, ҳамроҳи кӯдакаш... Онҳо зери об рафтаанд. Таги ҳавз даричае пайдо шудааст. Модару кӯдак даромадаанд. Он ҷо бихишт будааст ва ҳоло онҳо дар бихишт зиндагӣ мекардаанд...

— Бегуноҳ бошад, чунин шавад...

— Чуни мегӯянд, лекин ман бовар надорам... Ман ин фисинро дар кучое дидаам, унту дор, бидам, ёдам меояд.... Ҳо! Волло дидаам... Хайр, ман рафтам, Шарифабону, боз меоям...

...Ва ӯ дер наомад; дили Шарифаро дар панҷаи гургон гузошта, дигар наомад. Шарифа аҳд кард, ки аз ӯ пурсад, то ин ҷо будани кӯдакро овоза накунад, вале худдорӣ кард. «Омад ба сарам, аз он ҷӣ метарсидам...»

— Шарифабону! Ҳо, Шарифабону!

Садо омад аз паси дарвоза ва Шарифа гумон кард, ки ин давоми ҳаёлаш аст, вале вақте ки дарвоза ғарҷӣ садо дода, кушода шуд, ӯ сар афшонда, ба худ омад ва дид, ки Моҳбӣ тори сар табакеро гузошта ва ду дасташ ба ғоз дода риштани пашм банд, даромада омад.

— Ёдатон ба хайр, холаи Моҳбӣ, пеши чашмам будед ва мегуфтед, ки барои Бурҳониддин гилем мебофам.

— Ту ҷӣ гумон кардӣ? Гилем аз Бурҳониддин беҳ аст? Мебофам, пойандозаш мекунам... Гумонат ман дар ин чанд рӯз кучо будам?

— Пашм риштед, гилем мебофтед.

— Неъ! Наёфтӣ... Ман Роч рафта будам...

— Роч? — як қад парид Шарифа.

— Ҳо, Роч... Рафтам, хоҳаратро дидам, гап кушодам. Ӯ гуфт, ки ман пеши алаам бачча-мачча нафистодаам... Чаро дурӯғ мегӯӣ? Шинохтам ин кӯдакро!

— Ман ўро надуздида бошам, ёфтам... Аз буни девори Мазор. Вале шинохтам...

— Бибӣ шуда, шиносӣ набараро... ин ҷӣ замонест?... Лекин Зухур ҳамту намонад... Медонӣ, ҳозир ӯ кист? Амин! Амине деҳа.

Барои Оқпошшо пул гун меорад, андоз мечинад; боз ким-чӣ хел зарфҳои тиллоӣ лозим будааст, ки ману ту надорем. Ё ту дорӣ?

— Дорам, се дона тилло дорам...

— Ту донӣ-Худо?

— Писаронам тиллоӣ мананд...

Моҳбии сипоҳ пушаймон вонамуд кард худро, вале дар дил андешаи дигар, сухани аввалро идома дод:

— Оқпошшо он қадар афтода будааст, ки ба тангаи ману ту эҳтиёҷ доштааст... «Ба ту чӣ?» гӯ-я. Роч қучову ман қучо? Феъли бада Худо гирад: як гапа то ба тагаш нарасонам, як кора то ба субут наорам, илмам қарор намегирад... Медонистам, ки ин тифлак набаи ту, Шарифабону, шояд сухани ту рост бошад, гуфта, Роч рафта омадам...

...Ва бародарон донистанд, ки Ёдгор бародарзодаашон, дар дил қарохат пайдо шуд. На аз он ки тифлак додарзодаашон аст, балки аз он ки нафрат ба модар ва бобои ӯ дошанд... Кӯдак муносибати онҳоро дида ҳайрон монд; ба биби менигаристу ба амакҳо, чизеро сарфаҳм намерафт. Аранге пай бурд ва дарёфт, ки муносибати эшон дигар шуда бар ӯ; нигоҳаш намекунанд, назди асп намебаранд, нонашро «шутур» намекунанд, сари сандалӣ ништа, гандумбирён ба нӯги забон чида намехӯранд, рӯи хона чормағзбозӣ надоранд, гӯшӣ гирифта худашонро зер андохта, ӯро ба рӯи шикам намедоранд, тори бом барфтозақунӣ намебароранд... табассумашон гум шуда; ӯро бардошта, бар гардан наменишонанд, зери каш дошта «Барра мефурӯшем, кӣ барра мехарад? Арзон қардед, нишон намедихем!» намегӯянд. Гуё замоне буду бигзашт; кампири маданги сиёҳ омаду ҳамашро барбод дод: кӣ ва аз қадом хонадон будани Ёдгорро донистанд, тирашон хок хӯрд – аз ӯ гурезон шуданд.

— Қаҳри Худо меояд, мефаҳмед? Қаҳри Худо! – сӯйи писарон дод мезанад модар ва кӯдак тарсида ба фиғон медарояд. Шарифа ӯро тасалли дода ба банди дил паҳш мекунад, то ором шавад.

— Бурда ба бобош тед, оча! – маслиҳат барин гуфт Ҷӯра. Вале модар як қад парида, гуё дил аз қор монд. Нафасе худро эҳтиёт қард, то кӯдак напаррад аз сари дасташ. Қар буду гунг ва намедонист чӣ ҷавоб гӯяд. Андаке сабр қард, ки шояд Сангин чизе гӯяд. Ў сурфид. Ё ҳарфе надошт ва ё сухани бародарро тасдиқ мекард; андешаманд буд ҳамчун бузургон. Сархам, чанд қадам рафт, бозистод, боз бирафт то пеши Саманд: «Ту чӣ мегӯӣ?» Саманд садо шунида сар бардошт, гӯш сик қард, сар афшонд. «Гуноҳи кӯдак не-а?» Ин дафъа Саманд пой кӯфт. Сангин наздик рафта, ба гӯши ӯ садои паст қард: «Айби ту Саманд, беқарорӣ намекардӣ, сар мефаровардӣ, Ҷӯра ин қадар асабӣ намешуд... Вай асабӣ. Гумон мекунад, ки ин бачча ба рӯзгори мо бало меорад; шуми сархӯр, мегӯяд... Аламаш сахт: барои падарам, барои бародарам... Ин чиз-

ро танҳо ман мефаҳмам: ғами бародарро бародар медонад. Чанг кунад ҳам, боке нест – лагади аспро асп бардорад... Ту надидӣ-дия, Саманд, падарамро медидӣ, бе ҳеҷ нағма маро савор шавад, мегуфтӣ; ман писари ҳамон одам, Саманд... Ба назари ту ҳақир, гаргин, назарногир, гарданаши миёни шонаҳояш фурӯрафта, як сағири бекас метобам... оташи надорад чашмонам, аз ин рӯ писанд намекуни. Лекин бидон, ки ман писари ҳамон устои ҳунармандам. Зинда мебуд тӯро бо ҳар ҳунар савора мекард... аз ҳунармандии ӯ ба мо бародарон чизе намонда... гули зағир барин монда буд, ки ба ту якамех сохтам... Биё ба гап даро, Саманд, ман ба пуштат зин занам, савор шавам, маро ба дуродур бубар... ба пеши Бурҳон, то ӯро пайдо кунем, ҳам тӯро соҳиб шаведу ҳам писарашро... Вагарна Ҷӯра хито шуда, баласеро сар мекунад: Падарамон-ку мурд аз ҷаври эшон, вале Бурҳонро чаро фиристоданд, мегӯяд... Боз он писаракро бад мебинанд, аз тухми Заҳҳок, мегӯяд...»

— Зухур заминро осмонро чанг андохта гаштааст, оча... Агар донанд, ки наберааш дар ҳонаи мо, ҳокамонро мебезад...

— Натарс, Ҷӯра, одам буздил намешавад, худам мебезам ҳоки ӯро! Сад хайф, ки Саманд савора нест...

...Ба Ҷӯра саҳт расид ин суҳан; ба Ёдгор теғ кашида нигарист, ба Сангин гӯшаи чашм кард, ба модар чизе нагуфта, ҷониби боғ рафт.. «Ман мурам, Сангин мемонад-ку... Ё ӯро ҳам барои ман шуда... Он гоҳ тухмаи усто Қодир набуд мегардад... Агар монанд, Ёдгор мемонад аз тухми Заҳҳок. Зухур парвариш мекунад, ин тухмро, сабз мешавад ва... маълум нест, ки чӣ мешавад...»

Рӯзе ки Зухур обдонҳои хӯчапанчиро киро карда, аз зери пулҳои Дупула то пахнои Хӯчапанҷ мурдаи Нориро ҷустанд, даҳҳо мурдаи кӯҳнаву тоза пайдо шуд, аммо дар миёнашон Норӣ набуд; лаб-лаби Зарафшон савора гашт, камарҳоро хабар гирифт, подабону даштбонҳоро пурсид; аз заршӯву моҳигирон нишонаҳои ӯро ҷӯё шуд, аммо касе дарак надод. Ҳар рӯз ба аспии сиёҳаш савор шуда, аз карда пушаймон, сари бораи Дупула мерафт, марзаи ба андозаи сандалии ҳамворро, ки одатан аз он ҷо ҷафодидагон худро ба оби ороми зери пули Калон андохта, гум мешуданд, хабар мегирифт; он ҳамвори монанд ба тахти навҳокимро медид, ки зоро нишонае аз духтар боқӣ монда бошад. Чизе дарёфт накарда, ба андеша мерафт, ки духтарон аз худ нишона нагузоранд, ҳатто рӯймоли аз сар паридаро гирифта, чашм баста, хешро ба об андозанд... Бисёранд онҳо ва ҳар касе, ки худро аз ин бора ба Зарафшон андохта бошад, қисса дорад; қиссааш баъди сараш миёни мардум афсона мешавад. Одамоне миёни худ дар ин хусус баҳс кунанд, кӣ ҳаққи кӣ ноҳақ буданашро гӯянд, аммо дар зиндагӣ ба ёди касе наояд, ки чунин мочарову фоҷиаҳоро таҳлил кунад. Яке аз дасти шавҳар, яке аз дасти модаршӯ, дигаре аз захми забон, оне бо гуноҳи хеш

ва бисёриҳо аз чабри замона ба гирдоби бало гирифтор шаванд... Ва баъд шариатпаноҳони одамкуш гуноҳро ба сари пули хишти Бибиҳонум зананд, ки он зан – зани Темури Ланг рӯи шохобҳои рӯди Зарафшон пули хиштӣ сохт ва занонро бегода кард: гӯё аз ҳамон рӯз инчониб мардон ба занон аз бинӣ боло ғап зада натавонанд, ҳарчӣ гӯянд, он шунаванд. Рафту ғап напухт, зан таҳкир шуд, роҳи халосиро сари бораи Дупула донад...

...Танҳо як мурда ба мурдаи Норӣ монанд омад: ҳамон мурдае, ки ба шохобчаи миёни дарёбод рафтааст: аз миён боло берун аз об буд. Чашмонашро зоғон кофта, рӯйҳо харошида, либосаш ҳуллида, ду милаи сиёҳаш бо чамолак ба ҳам баста, як саибани бекасро мемонд. Зухур аз қаду басташ ўро Норӣ доништа, ба чакманаши печонда овард, ба хок супурд... вале мурдаи набераашро наёфт...

Модари Норӣ гуфт, ки ин мурдаи духтарам нест – нишонаҳое, ки Норӣ дошт, дар ин майита нест; нори паси гарданааш ҳам нест, Зухур гӯш накард. Духтарро ба хок супурд ва дигар ёдаш накард. Агар аз ӯ пурсанд, ки модарро ёфтӣ, писараш ку, девона мешуд... Боз ба асп менишаст қад-қадӣ Зарафшон мерафт, ба обдонҳо мефармуд, ки поёнтар раванд, аз Панҷакат ҳам поёнтар, зеро кӯдак рӯи-рӯи об дур меравад... Ва кофтанду кофтанд, ба синну соли ӯ мурдаи мувофиқ наёфтанд. Дар чунин синну сол тифлон худкуши накунанд, магар ки тасодуфан ба об афтанд...

Ва навбат ба кампири Моҳбӣ расид:

«Он марди дар ҷувол мурда шӯи як ҷавонзани ҳурлиқо будааст. Он ҳурлиқо ошике доштааст. Илочи бо маъшуқа ҳамҷоғаш шуданро наёфта, шӯи ўро кушта, ба ҷувол андохта, ба рӯд партофтааст, то ба муродаш расад. Шарифабону, ана он занаке, ки ҳама ҷояш сиёҳ шуда, зери реги Дупула мондааст ва ҳоло ҳам рӯймоли саҳтбастааш чашмонашро пӯшида аз олам медоранд, аз ҳуди сарғаҳи Зарафшон будааст. Одамонаш омада, шинохта, бурдаанд ва гуфтаанд, ки ҷавонмарг ба як даҳан ғапи падаршӯ, ки «ту чаро намезой?» гуфтааст, чашмонашро баста, аз рӯи пули Ларзон худро ба Зарафшон андохтааст... Э-э-э, хунҳор аст ин Зарафшон! Ҳар сол бешумор мекушад занонро. Ба кӣ гӯям дардамо, Шарифабону! Мудҳиштарини маргҳо марги Малика буд: ўро аввал девона карданд; дар коҳдон ҷой доданд, дар сағкоса пешаш обу дон гузоштанд, ба пояш ишкел заданд, ба дасташ занҷир бастанд. Мӯи сараш рехт, нохунаш як вачаб рӯид, тарру хушқаш якҷоя шуд. Овоза шуд, ки модаршӯ ба ӯ мағзи сари хар ҳўрондааст. Танҳо барои ўро ҷалочин гуфтани арўс; боз оварданд, ки банги девона ҳўрондааст модаршӯ. Модар ба писар шарт мондааст, ки аз баҳри занат мебарой ва шавҳар, ки занашро дўст медоштааст, ҳарфи модарро рад кардааст ва баъди девона шудани арўс шӯ дил накардааст, ки ронад... Рўзе аз рўзҳо аз равзани коҳдон кулўлае

ба рӯи коҳ афтида, пеши пои арӯс ғелидааст. Пасон ба сурати одам гаштааст. Малика хоҳарашро нашинохта фарёд задааст. Ӯ ҳарчанд даҳони Маликаро дошта, «ман – хоҳарат» гуфтааст, арӯс ба худ наомадааст, балки пои ишкелзадаи дарози қоқ ба замин кӯфтааст. Ҳоҳар ба равзана ишора кардааст ва Малика он сӯ нигариста, таноби кашолро дида, ба пою дасти баста ишора кардааст... Ҳоҳар занчири бо ресмон бастаи дастро кушодааст, вале дасти ногирояш натавонистааст, ки ишкели поро кушояд... Бо машаққате қуфли амонатро кушодааст... ҳа, ба қавле пойҳои Малика то ҳадде хароб шудаанд, ки пой аз ҳалқа баромадааст... Ҳоҳар нӯги ресмонро ба миёни апа баста, ба китфи ӯ бор шуда, ҳамчу дорбоз ба ресмон часпида баромада, баъд ҷуссаи лоғару адои апаро кашаида баровардааст. Хона бурда, мувофиқи ҳол парасторӣ кардааст ва як пагоҳ гум кардааст Маликаро... Ин ҳамон, ки медонӣ, Шарифабону, чаноза раво нест, гӯён муллоён фатво додаанд ва мурдаашро се-чор камбағал бурда, дар як гӯшаи кабристон ба хок супурдаанд...

Шарифабону мегӯм, Худо гирад марди беақла, туя чию ба зан рашк кардани чӣ? Ҳамун девонаи писари аробакаша мегӯм: мусича лаби бомаш шинад, рашк мекардааст; муш дар таксандукаи хонааш китир-китир кунад, рашк мебурдааст, азоб меодоаст занаашро, ки ошиқат омад; ҷўпоне дар лаби теппа пайдо шавад, барои ту хозир шуд, мегуфтааст; марде аз кӯча ба ин тангкӯча дарояд, тозон омада аз зан мекурсидаст, ки марди омадаро кучо руст кардӣ? Ҳар ханг занад, барои ту ханг зад, мегуфтааст... А, Шарифабону? Худо гирад чунин шўя. Аз чунин шудорӣ бешў бошӣ, сад тилло... Ва боре саҳт гирифтааст он девона: чаро падарам аз хонаи мо баромад? гуфта, ба қоқаки тори сари зан чунон задааст, ки... ба дамғаҳаш, ба миёни пояш он қадар лағаткорӣ кардааст, ки... гуфтасту кӯфтаст, кӯфтасту гуфтаст то нимчон шудана... ва миёни ду намоз мардум дидаанд, ки бечора ҷониби Зарафшон рафтааст;

Чавонмаргаш духтари Мулло Дароз буд, ки писари қозӣ аввал мегирам гуфта, сонӣ нагирифтааст...

Э-э-э... қадом яки ина гӯям, Шарифабону?

...Ва ривоят кунанд, ки вақти ба ин диёр сафар кардани Биби-хонум, ба рӯди Зарафшон афтидани духтаракеро дида, амирзан фармуда, ки дар ин ҷо пул созанд, то дигар духтарон наафтанд. Пулҳои Дупуларо сохтанд. Занҳо ҳоло ҳам аз тори пул не, аз ҳамон суфачаи тори шахча худро ба об меандозанд... Ҳоло ҳам лаб-лаби рӯди Зарафшон мурдаҷӯи кунанд, ҳоло ҳам мурдаҳои нав пайдо шаванд, аммо Зухур мурдаи набераашро ҷўяду наёбад.

Ва кампири Мохбӣ ё аз дилсӯзӣ ё аз содагӣ ё аз муғамбирӣ ё барои дили писаракро об кардан чашмони ашқолудашро сӯйи бачча тофта, гӯяд:

— Дар чашмонат мураме, рӯи хуноки модарро надидӣ.

Аммо писарак маънии ин суҳанро нафаҳмад ва аз таги фӯки бибӣ нигоҳ кунад: «Ӯ чӣ мегӯяд?»

— Дар чашмони роғат чонам-э, очаро ёд накардӣ?— ба таври худ дилдорӣ кунад ӯ, аммо дарк накунад, ки чӣ қадар саҳт расад ин ҳарф.

Кӯдак гирифт; рӯй аз кампир пинҳон кардани шуда, ба банди дили бибӣ чафт гашт. Баъд гирифт, чунон гирифт, ки Моҳбӣ аз гуфта пушаймон шуд. Так зад, боло зад: «Ҳо, Лайлӣ!» хонд, чунбиду раксид; хандиду абрӯ парронд, ўро ҳап карда натавонист.

— Э, гӯр ман шавам-э! Дилата об кардам!

Баландтар гирифт кӯдак, ҳик-ҳик кард кӯдак ва то Моҳбӣ аз ин даргоҳ нарафт, гириаш басанда нашуд.

— Ман матал мегӯм, ту бихоб: Буд, набуд, будгор буд, замин набуд, шудгор буд, як кали арзанкор буд, дар қор қардан бемор буд, дар хӯрдан тайёр буд; ин ҳама дурӯғ буд, як коса дӯғ буд: кампир хӯрад, ба гӯр равад, духтар хӯрад ба шӯ равад, писар хӯрад, сафар равад... Ва марде камбағале буд, аз ин дӯғ хӯрду ба умеди адолату ҳақиқат ба сафар баромад. Ҳай гашту гашт, ҳай кофту кофт, ҳақиқатро наёфт, сарсону саргардон шуд...

Камбағалро дар сарсонихо монему аз оилааш хабар гирем: баъди рафтани камбағал занаш писар зоид... Писар калон шуд. Рӯи падар, ки надида буд, ёди падар кард. Рӯзе модар гандум-бирён кард ва як каф ба писар дод. Писар мушти модарро саҳт дошт: «Ҷои падар гӯй», гуфт. Модар ҷои падар нагуфт, ки писар сарсон мешавад. Писар мушти модар саҳттар пахш кард. Дастанш аз гандумбирёни тафсон сӯхт ва ҷои падар гуфт:

— Падарат дар мулки дур. Агар ба суроғаш равӣ, аз пеш се роҳ барояд: яке раву наё, дигаре раву биё ё набиё, саввумӣ раву биё... Ба роҳи аввал намеравӣ, ба роҳи дуввум намеравӣ, ба роҳи саввум меравӣ...

Писарак ба суҳани модар гӯш накарда ба ҳаёл рафт, ки чаро роҳҳо ҳар гуна бошанд, ҳама чаро ба як роҳ нараванд? Писарак дасти модар сар дод. Нону гандуми бирён гирифт ва ба суроғи падар баромад. Рафту рафт... ба сероҳа расид. Дар сари роҳҳо навишта шуда буд: «Раву наё, раву биё ё наё; раву биё... Писарак фикр кард, ҳаёл кард, суҳани модар ба ёд овард, ба қароре омад: ба роҳи «раву наё» рафт. Рафту рафт, чизе надид ҷуз дашти ҳолӣ ва морони газандаву сусмор, ҳайвонҳои дарранда. Рафту рафт, аз ташнагӣ лабонаш карахш баст. Монда шуд. Шишт, то дам гирад. Борҳалта зери сар ниҳода дароз кашид, хобаш бурд. Ба гӯшаи як салои бадвоҳима даромад ва чашм кушода девбодеро дид, ки миёни дашт чархидаву раксида меомад. Омад-омаду назди ӯ қарор гирифт ва аз миёнаш деве пайдо шуд – дандонҳояш газ-газ буд, ҳар як тори абрӯяш мисли думи ҳар... Ҳа, писарак Ёдгор ном дошт. Ман номи туро аз рӯи номи ҳамон бачча мондам, чунки ӯ

Ёдгори падар буд... Ёдгор девро дида ларзид ва сухани модараш ба ёд омад, ки ба ин роҳ нарав, гуфта буд. Ҳарфи модарро гӯш накард, инак – пушаймон. «Паҳ-пах, бўи одамизод; як луқман хомат кунам!» хитоб кард дев ва аз баландӣ ба писарак нигарист. Ҳамин қадар деви дароз буд он. Писарак аз тарс кару гунг шуд ва гумон кард, ки зинда ба коми дев рафт. Яке баданаш ларзид, ба худ омад: Исми Аъзамро хонда, сӯи дев куф кард ва кордчаро ба даст гирифт, ки дев зинда фуру барад, бо кордча дарунашро чок карда барояд... Баҳодур ру ба осмон оварда, аз Худо талабид: ё чонашро бигирад ва ё бар дев пируз гардонад. Аз Худо нидое наомада, дев баҳодурро бо либосу чизу чорааш фуру бурд: бо ду ангушташ гирифт, боло бардошт ва даҳонашро кушода, андохт. Баҳодур баробари ба гулӯи калони дев фуру рафтан кордчаи алмосос тезашро рост берун зад ва дамашро нишеб дошт. Баҳодур, ки аз гулӯи дев гузашта буд, зер мерафт, корд шиками онро чок мекард. Дев беҳабар, Ёдгори баҳодур аз дарунаш зинда баромада гурехт. Дев шиками чокашро дошта, чанде аз паси ӯ давид ва дар нимароҳ афтиду мурд.

Ёдгор кордро ба остини куртааш пок кард, ба ғилоф андохт, роҳашро идома дод... Рафту рафт, расид ба харобае. Дар хароба мурге буд. Ҳақ мегуфт ва садоаш аз ҳар ҷо мебаромад... Гирду атрофи хароба пур буд аз устухони одамӣ: сарони чудо, дасту пойҳои чудо ва искилети барқади одамӣ; ба назар ҳама сарҳо даҳони хандон доштанд... Воҳимааш афзуд ва хост аз канор равад аммо мурғи ҳақ тори сараш давр мезаду ҳақ мегуфт; ўро андармон медошт, то пеш наравад. Баҳодур ба мурғ эътибор надода гузаро шуд ва корд аз ғилоф кашид, то ба мурғак ҳамлавар шавад, корд бизанад. Баҳодур якбора бозистод ва андеша кард, ки шояд яке аз ин сарҳо сари падари ӯ бошад, зеро ӯ низ ба хоҳири ҳақиқат аз хона баромада буд. Ў, ки падар надида буд, миёни сарҳои устухонӣ сари падар нашинохт. Мурғи ҳақ гирди сари ӯ гашту гашт, таниду танид ва ӯ дид, ки танай сабадшакл пайдо шуд бар сараш. Корд ронд ӯ, аммо кордаш тораҳоро набуррид. Тораҳо меёзиданд, боз бар ҷо меоманд. Баҳодур донист, ки ин кор лоилоҷ аст... вале боз корд ронд. «Накун ин корро!» садо омад, садои одамӣ. Баҳодур боло нигарист, касеро надид, атрофро чашм чаронд, касеро надид ва тӯр ба сараш афтид. Дастӣ корддори ба сар бурда низ андаруни тана бимонд. Тораҳои борики танаро буридан хост, тораҳо меёзиданду канда намешуданд. Арра кард кордро ва бофтаҳояшро аррид. Тораҳо ғӯла шуданд, канда шуданд ва бофтаҳо яла. Тофтаву бофтаҳои тӯр парешон гаштанд ва бод онҳоро ҳамчу тораҳои мӯй пеш андохту бибурд.

Мурғи ҳақ тори сари ӯ мегашту «ҳақ» мегуфт, пар-пар мезаду баландтар мерафт ва бозӣ дошт ҷӯросо. Гурезон шуд. Дар садо-

яш тарсу ларз хувайдо буд... дур шуд садояш... Нопадид гашт худаш.

Баходур роҳ сипард. Ба ҷое расид, ки дарахте дӯлона ҳасту зераш чашма. Мурғи ҳақ тори дӯлона нишаста. Дар танай дарахт шахморе печида. Пуф мекард шахмор, аз дахонаш оташ бурун меомад. Баҳодури ташна оби чашмаро дид, лабонашро лесид. Аммо ба чашма наздик рафта натавонист. Шахмор дум бар дарахт печида, ҳам шуд ба сари чашма ва боз рост гашт бар қадди дарахт. Ё ба мурғи ҳақ нигарист. Ин ҳамон бумест, ки дар вайронаи мазори деҳаашон медид. Мулӯхвор менишаст тори дӯлона ва ба баходур эътиборе намедод... Баҳодури ташна, лабонаш карахшбаста гузаро бишуду бирафт...

Дидӣ, баччем, мурғи ҳақ аз ҷояш начунбид, мор тарафаш натохт. Зеро баходур баднафсӣ накард, худдорӣ кард. Агар оби заҳролудро меҳӯрд, мемурд... Рафт...

Рафту рафт, паси кӯҳи Қоф расид. Тори дарахт мурғи ҳақро дид. Гирди кӯҳи Қофро гашта, ба Офтоббаро рафт. Дар он ҷо ҳам мурғи ҳақро дид. Гашту гашт ва дар мазори пушти боғашон низ он мурғро дид...

Модари баходур сиёҳ пӯшида буд. Баходур гумон кард, ки барои дуру дароз бедарак шуданаш модар сиёҳ пӯшида бошад, маълум шуд, ки падар баргашта, дар ғаму алами баходур нобино гашта, аз олам гузашта...

— Хобат бурд, Ёдгор?

— Не.

— Бихоб!

Сабоҳи мардон садои суми асп баромад. Шарифа нав пеши Саманд як дарза беда андохта буд, садои суми аспро шунида ҳайрон монд. Садо аз ҷониби дарвоза не, аз сӯи дарвағна омад. Шарифа худро паси дарахти чормағз гирифт ва диққат дод, ки савора кист. Зеро ӯ чашмбароҳ аст ва умед дорад, ки рӯзе Бурҳон аспсавор меояд... Вале савор ғайри чашмдошти ӯ буд... Шарифа зери пардаи сапедадам шинохт Зухурро ва кампири Моҳбӣ пеши чашмаш омад, ки кори ўст: чалочин хабар расондааст...

— Аспдор шудӣ-ку, Шарифа?

— Ассалому алайкум!

— Агар ба шаҷараи поки мо иснод оварда бошанд, ту овардӣ!

— Чаро шумо неву ман? Кас аввал гиребони хеш бибӯяд, пасон ба дигарон бигӯяд...

— Чунин ки духтару набераи ман лозим будааст, чаро ба тӯҳмат ҳамаро шарманда кардӣ?

— Духтару набераи шумо ба ман лозим нест!

— Лозим набошад, чаро миёни чатанат гирифта шиштаӣ? Халқи оламу сарсон кардӣ! Ҳамаро ба бузбозӣ андохтӣ...

— Шумо ё ман?

Саманд сайха кашид. Аспи сиёҳи Зухур низ ҳй-ҳй гуфт. Безобита шуд, сӯйи аспи ношинос ҳамла кардани буд, аммо тангкӯчаи паҳлӯи мазор имкон намедод, ки он ҷавлон занад, соҳибашро чувозак гардонад; аз лаҷоми тарангкашида ба танг омада, ҷароғ-поя шуд ва Зухур тарсид. Ҳам хӯрд ба гардани асп, оғӯш кард ва баъди қарор истодани асп як тозиёна ба фарқи сари он зад. Асп гирди худ чувозак гашта, сар ба замин ҳамид – ҷунон ки харона меҳобида бошад. Зухур пуршаст лаҷоми онро кашид.

Шарифа тамошогар буд ва аз Худо талаб дошт, ки золим аз сари асп паррад. Чун дид, ки бо ӯ коре наштад, биандешид, то бо ӯ коре бояд кард ё илоҷе. Корде, ки мисли корди баҳодури афсонавӣ буд, ҳоло зери болини аст, ӯ гумон надошт, ки дар субҳгоҳон лозим шавад. Пас гашт, то кордро бигирад, зеро сабабе ҳаст барои корд задан.

Зухур аз чувозак гаштанҳои аспи обсар ба танг омада, аз зин фурумад ва инони онро сар дод.

— Ку духтари ман?

— Духтарат зери хок!

Якбора баргашт аз роҳ, посух дод, ки рост буд. Зухур ӯро гӯронда буд, инак аз ҷунин посухи Шарифа ғазаб кард, ки дуои бад бошад. Тозиёна андохт сӯйи ӯ.. Тозиёнааш нарасид. Шарм дошт аз ноқобилаш, дандон ба дандон монда гуррид:

— Манчалақӣ, ҳама умедамро барбод додӣ.

— Хуносои номуборак, пою қадамат зери хок, деҳаро бефайз кардӣ!

Зухур чун дид, ки аз зан ҳарфи неқ настунавад – ҳар ҷӣ гӯяд, он шунавад, таҳдид кард; барқосо ҳамлавар шуд сӯяш. Шарифа реб дод ба паҳлӯ ва бели ҷӯбии дар танаи дарахти чормағз рост гузоштаро гирифта, ба ҳаво бардошт.

— Номурод, ин гапро аз кӣ шунидӣ? Кӣ гуфт, ки ман духтари нопоки туро дузида бошам? Як бор пойи номкборакаш ба ин даргоҳ расида, ҳамаро хушк кард, бас набуд? Магар духтари туро оварда... худам... астағфируллоҳ! А, беимон ин гапро аз кӣ шунидӣ? Нарҳи сабзиву пиёзро напурсида, ба сари ман омадаӣ?.. Худам туро мекофтам, ба хунат ташна будам, – белро баланд бардошта пеш омад, Зухур пас-пас рафт. – Чандин бор аз паят баромадам... Таги думи Окпошшоро лесидани рафта будай. Мур, косалес! Мур, беимон! Мур, беномус!

— Ха-айр! – ришак кашид Зухур ва пас-пас рафт. – Ба дастам меафтӣ... налесӣ, номамро мегардонам...

— Ҳо дар даҳанат!.. Ҳо дар гӯри отат... Ҷӯ-ӯра-а! Са-ангин!

— Дамата гир, қанчик! Деҳа хоб аст!

— Деҳа хоб аст, як ту, нарсаг, бедор! Ҳо дар ҳалку даҳанат...

Ва ҳалал расониданд ба ҷанги онҳо. Ҷӯраву Сангин саросема чашмони хоболудашонро муштмол карда омаданд ва аз ҷунн ҳол ҳайрон монданд; надонистанд, ки ба Зухур дарафтанд ва ё бели тори сар бардоштаи модарро боздоранд. Як кӯдаки сарлӯч аз паси Ҷӯраву Сангин омад ва Зухур ўро дида, аланга гирифт:

— Беваи берӯзӣ, надуздида будай, а?

— Магар ин набераи туст? Ту набераи ҳамин беимон мешавӣ, Ёдгор?

— Чӣ хел Ёдгор? Ў Ҳасрат аст!

— Ман намедонам, вақте ки ўро аз буни девори мазор ёфтам, рӯи барф хобаш бурда буд. Бедор карда номашро пурсидам, Ёдгор, гуфт. Падар, модар ва ту барин бобо доштаниро намедонам... Бипурс, ки ў набераи туст?

— Набораи ман набуда, набераи очат аст?

Ҷӯра ҳап меистод, аммо Сангин тоқат накард: санге бар ў андохт; ба Зухур нарасида, ба танаи тут бархӯрд.

— Халоиқ, инҳо маро куштанианд! – занона фарёд зад Зухур.

Шарифа рӯймол аз сар гирифт ва ҷониби ў андохт:

— Ма, пирҳар! Ба сарат банду баъд дод зан! Номард будани туро халки олам медонад! Магар мард дар ин вақт ба сари беваи бечора меояд?... Пирҳар, ман донам, ки ин набераи туст, буни девор мурад ҳам, намебардоштам!

Писарак ба таври худ маънии ҳарфро фаҳмид ва ба замин нишаста, по заду гирифт. Раҳми Шарифа омада, белро канор андохт ва рафта Ёдгорро оғӯш кард. Вале писарак ҳап намешуд... Зухур пӯписа кард:

— Дамата гир, Ҳасрат! Очат ку?!

Писарак лаҳзае хомӯш шуд ва боз гирифт... умедвор буд, ки ин марди ҷоҳил аз хусуси модараш чизе меғӯяд, баракс мепурсад, ки очат ку? Очат гуфту дили писаракро олуғда кард, гирёнд, инак ба басанда карданаҳ рағбат надорад.

Шарифа сари по нишаста, Ёдгорро оғӯш кард. Дар ду паҳлӯяш писаронаш истода, меларзанд. Модар дарк мекунад ларзиши тани эшонро, вале намедонад, ки аз тарс меларзанд, аз ғазаб меларзанд ва ё хунашон ба хурӯш омада. Садои ба ҳам хӯрдани дандонашон меояд...

— Ман надониستم, ки ту набераи ин нокас будай, – ба Зухур расонида гуфт Шарифа.

— Ман набераи ў не...

— Ёд додӣ-а, қанчиқ? Ба гӯшаш хондӣ-а, қанчиқ?!

Ба пурсиши таҳқиромези ў чизе нагуфтанд. Шарифа хомӯш оғӯш мекард ўро; писарак ба гардани момо часпида, ҳайратзада меистод; писарон дар андешаи чора буданд. Як лаҳза ҳама чиз дар сукут буд ва якбора мисли оби бандро зада дар ҳаракат шуд:

Чӯра калтак бардошт, Сангин бели модар партофтaro ва баробар хамлавар шуданд чониби Зухур.

— Истед! Кордор нашавед! Ёро Худо занад! — часта хест модар. — Дар ин хонадон ҳеҷ гоҳ ҷангу ҷидол нашудааст, пой номубораки ин иблис субҳи моро номуборак кард... Ҷазояшро Худо диҳад...

Вале писарон пас нагаштанд. Ҳамла карда, ёро беҳи девори гӯшаи ҳавлӣ бурданд...

— Ин чӣ мағал аст, Шарифабону? — аз чониби дарвоза омад ин садо.

Шарифа овозро шинохт, аммо ҷавоб надод. Садо дасту пой писаронро суфт кард ва Зухурро шердил: «Шоҳид ёфт шуд» аз дил гузаронд Зухур ва миёни лабу дандон сӯйи онҳо гуррид: «Сағбаччаҳо!»

Сангин бел ба тори сари ӯ ронд, аммо белаш ба замин бархӯрд ва Зухур наъра кашид:

— Сағбаччаҳо! Фаромӯш накунед, ки ба кӣ даст бардоштед!

— Ин чӣ шӯрест, Шарифабону? — наздик омада, пурсид Моҳбӣ.

— Барои мурдаи ту, ҷалочин, талош доранд, ки кӣ гӯр мекарда бошад?

Моҳбӣ маънии сухани ёро нафаҳмид. Ҳайрон нигарист ба ӯ. Пасон ба «корзор» зеҳн монд: Зухурро шинохт ва сарфаҳм рафт, ки Шарифа чӣ мегӯяд.

— Аввал пурсиш, в-он ғае кушиш, Шарифабону... Гумонат, ки ман ба ӯ хабар додам? Не-е-е. Бипурс аз худаш... Агар гӯяд, ки хабарро аз ман шунидааст, ҳудамро дар мазор қурбон мекунам, агар не, ҳарфатро гардонда мегириш... ва қадами ман дубора ин даргоҳро пахш накунад.

Шарифа ба сухани ӯ эътибор надод. Гӯё бар ақидаи хеш буд. Садои Моҳбӣ ёро водор кард, то биандешад:

— Ҳой, амини мамлакат! Ман ба ту гуфтам, ки ба ин даргоҳ биё?! А, ҳой марди бешараф, ман хабар додам, ки ин ҷо муродатро меёбӣ? Ҳе дар даҳони қачалукат...

— Ту чиҳо мегӯӣ, ҷалочин? Гап ба ту расид? Меҳохӣ, ки дар думи асп баста тозам? Ҳе, дар фаровези даҳонат...

Ҷўраву Сангин ҳодаву белро миёни онҳо ёзиданд. Зухур калтаку белро ба зарда тела дода, сӯйи кампирак тозиёна андохт. Ва бо ҳамон шаст ба кофтуков даромад, ки духтарашро дар қадом ҷокӣ ё гурбадаве пинҳон карда бошанд. — Шумо ҳоло бо собуни ман чомашуастед!

...Онҳо сайҳаву шӯри аспонро шуниданд, аммо эътиборе надоданд. Танҳо Ёдгор аз паси онҳо нарафта, аспчангро тамошо кард... Онҳо хонахоро кофта, даруни сандаливу таксандукаву пушти тахмонро, ошхонаву оғилу ҳама роғу гурбадаву ҳаволихоро ҳамроҳ хабар гирифтанд, аммо Нориро пайдо накарданд: «Пинҳон

кардӣ, бева... худат бароварда медиҳӣ, агар не, дар думи асп ме-
бандамат».

Чашми Зухур ба аспон афтод: аспаш чаҳор дасту пой боло дам
карда, меҳобид ва Саманд шерона аз хехиртаки он газида, ҳоло ҳам
ба замин паҳш мекард. Аз гардани Саманд низ хун мешорид.

— Худоё, дунё охир шудааст! – дод зад Моҳбӣ. – Нишонаи
Охират аст! Дар китобҳои қадима навишта, ки ҳайвон ҳайвонро
одамвор кушад, дунё охир шавад...

Зухур эътибор надод ба гуфтори ӯ. Тозон бирафт ва ба фарки
сари Саманд дастаи тозиёна бизад. Саманд сар боло кардан хост
ва дандонҳои ба гардани асп фуру рафтааш онро бардошт, пасон
раҳо кард, ки таппӣ ба замин бархӯрд ва Саманд ба Зухур саҳт
нигарист. Чашмонаш косаи хун буданд. Аз биниаш кафк мерехт.
Танаш тар буд чу бороншуста. Охиста ҳӣ-ҳӣ гуфт, ба шиками аспӣ
хобида сум зад. Баъд беқарор гашт... Мардак фоли бад донист ин
корро ба бори дигар суханони Моҳбӣ дар гӯшаш садо доданд.
Баъд гӯшонаш қуфл заданд...

— Кошкӣ мо ҳам мисли ҳамин ҳайвон қасос гирифта метаво-
нистем! – хомӯширо садои Моҳбӣ вайрон кард, Зухурро ба худ
овард:

— Қасос гирифта метавонем, боз чӣ хел қасос...

Ҳамин қадар гуфт Зухур ва назди Саманд рафт, то ресмони
онро кушояд. Саманд ҷароғоя шуд, то ба фарки сари ӯ дуста
кӯбад, аммо ӯ худро дур гирифта, ҷонашро раҳонид. Баъд Зухур
аспи чаҳор дасту пояш боло хобидаро тозиёна зад: «Хез!» ва боз
зад, заду зад, то бефара гаштан. Чун яқин кард, ки аспаш бар-
наҳезад, тозиёнаро қашидаву кушода ба қоқаки сари аспаш заду
партофту рафт...

— Мазор тиккаву пора кунад ту, номусулмонро! – аз нав дуо
кард Шарифа ва Моҳбӣ даст ба дуо бардошт.

— Гумонат, ки ман хабар додам-а? – хомӯшии дуру дарозро
шикаста, худро аз гапу калоча раҳо кардани шуд Моҳбӣ. Вале
ҷавобе нагирифт. Хомӯшӣ идома дошт. Моҳбӣ фаҳмид, ки Шари-
фа хафа шудааст. Хост хапу дам баргашта равад, вале дар дилаш
бугзе ҳаст, бо чунин ҳол рафта нашавад.

Шарифа назди асп рафт; ба назараш муҳимтарин кор ҳамин
буд. Аз чашмони хунгирифтаи Саманд тарсид. «Ҳуни ноҳақ кардӣ,
Саманд. Ба сарам бало овардӣ. Дӯғмаст буд... лекин чун расид
зӯрат ба он бом барин ҳайвон? Бигӯй, ман ҳам чунон кунам. Наме-
донӣ-а? Ту накардай, ҳудаш шуд-а?.. Чаро хомӯшӣ? Сари худатро
ҳам хӯрдӣ, сари маро ҳам... Намедонӣ, ки ба одамон баҳона лозим.
Баҳона лозим, ки даҳон то баногӯш дарронда туро сиёҳ кунанд,
маро гунаҳгор хонанд, то кордашон болои равад бошад. Худо
аз қатори чизҳо нафсро кам мекард, шояд мардум аз Парварди-
гор тарсида, ба якдигар одамвор муомила мекарданд, ба чашми

хамдигар рост менигаристанд... Тамошогари хуб аст ин Худои таъоло, аз ин рӯ инсонхоро ин қадар ба бузбозӣ меандозад... Ҳа, Саманд, ӯ ҳам донад, ки мардум беҳангома зиста натавонанд, зик шаванд; бояд бо чизе машғул бошанд... барои машғули қори сабук хубтар аст – на ақл лозиму на сарват, бозуи қавӣ, даҳони бефаровез, мушти дароз бошад, мешавад... Медонӣ, инак чӣ мешавад, Саманд? Туро ба ивази ин ҳароммурда мебаранд, ба сарат нӯхта меандозанд, ба сағриву гардану думғозаат тозиёна мезананд, он гоҳ қадри моро медонӣ. Ба саворӣ сар мефаровардӣ, башкон гирифта ягон сӯ мебурданд, аз қабри амин халос меҳурдӣ. Ҳоло ту дониву амалат, ман маслиҳат дода натавонам... Ту ҳоло аз гирудор ва кирдукори ҷаҳон огоҳ наӣ: агар аспӣ ӯ туро мекушт, масъала ранги дигар мегирифт: «қори ҳайвони беақл» меғуфтанд... Ту, ки аспӣ ӯро куштаӣ, «аз рӯи ақл» куштаӣ, ранги масъала дигар мешавад. Ту ақл дорӣ, Саманд, ин қор ақлона шудааст. Чӣ хел қардӣ-а? Ақлам намегирад. Ман ҳам ҷунин қарда тавонам? Зӯрам расад? Аз зери манаҳаш газида, нафасгардон қарда, кушта тавонам? Аз кучо ёбам Бурҳонро? Кишна мекунӣ, чӣ гуфтани ҳастӣ? Кӣ? Ҳамин? Ҳамин қудакча? Не, ин бобояшро кушта натавонад...

Саманд сайҳа қашид, кишна қард ва ба роҳи мазор нигарист. Онҳо низ нигоҳ қарданд. Чанд сар аз девор баланд мешуду пафт. Зухур пеш-пеш ва чанд тан аз пас омаданд. Шарифа гумон қард, ки дасту по қарда маслухро аз ҳавлии ӯ бардошта мебаранд. Вале онҳо ба маслуҳ нигоҳ нақарда, аз нав ҳама ҷоро кофта, ҳама ҷизро тақуру қарданд – маълум набуд, ки Нориро меҷӯянд ё дунёӣ. Чизе наёфтанд... Пуштангу банди аспро кушоданд; зинашро қанданд. Саиси Зухур хост Самандро зин занад. Саманд қардан тофта саисро қазид. Саис ғигон бардошта қанор рафт. Зухур тозон омада ба сари Саманд тозиёна зад. Саманд ҷароғпоя ғашт ва пой бар сари ӯ ниҳодан хост, аммо сумҳояш пуршаст ба замин бархӯрда, ғазабаш афзуд; ҷуфтақ зад Саманд, лағад андохт... Ёдгори хурдсол лаби марза завқ мебурд, меҳандид, садо бароварда шодмонӣ қард, ки ба бобо нафорида: «Сархӯр!» сӯи набера қандон зик қанонд Зухур, писарак қарфи ӯро ба таври худ қабул қарда, боз хандид ва баъди сиёсат қардани бобо пай бурд, ки ишораҳои Зухур чӣ маънӣ дорад: «Дамата гир! Ҳайвон!»

Ва Шарифа тоқат қарда натавонист. Қалтаки зери айвон гузоштаи Ҷурро бардошта ба сари Зухур тохт:

— Чанд пулат сӯхтааст ба Саманд?

— Сӯхтааст, насӯхтааст, тоvon мегирам!

— Товон мегири? Аз қанги ҳайвонҳо тоvon мегири? Ман тоvони усто Қодирро аз кӣ гирам?

— Аз Худо!

— Ту ҳам аз Худо бигир!

Ҳамраҳони Зухур ҳайрон буданд аз часорати зан. Ҳама хомӯш монданд; хомӯшӣ буд дар мазор, дар музофот. Ва маслиҳати кӯдаконаи Сангин хомӯширо шикаст.

— Мон барад, оча, боз мегирем.

— Чӣ гуна?

— Осон: худи Саманд гурехта меояд... ё Зухурро аз сари зин парронда мекушад.

Ба гӯши Зухур расид ин сӯҳбати паст, вале мисли таркиш расид ба гӯшу сараш. Бекарор шуд. Ба Сангин нигарист, ба набера нигарист, ба Моҳбӣ, ки ба назараш алмастисурат метофт; ба ҳамраҳонаш, ба ҳама нигаристу ба Саманд. Дасту пой ва рағу паяш суст шуд. Боз нерӯе ўро бардор дод, ғазабашро фурӯ дошта натавонист:

— Аз кучо медонӣ, сағбачча?!

Онҳое, ки аз сӯҳбати модару писар огоҳ набуданд, ҳайрон ба Зухур нигаштанд, то сабаби мочаро донанд.

Сангин чу санги вазнин ба модар шафат меистод, мижа намезад, лом намегуфт, ба назар нафас ҳам намекашид.

— Аз кучо медонӣ, харбачча?

Сангин ҳайратзада буд. Чӯра паҳлӯи ӯ омад:

— Дамата гир, нархар! – калтаки дасти Сангинро гирифтани шуд Чӯра, ӯ надод. Шарифа карахт буд, чизе андешида наметавонист; беҳуш, беёд, беҳотир менамуд.

— Аз ту мепурсам, сағбачча! Кӣ гуфт, ки маро ин ҳайвон парронда мекушад?

— Азизон! – ишора ба мазор карда гуфт ӯ. Модар ларзид. Зухур суст шуд. Моҳбӣ пеш омад:

— Амине деҳа, ту медонӣ, ки ин бачча авлиёӣ ҳам дорад...

— Авлиё бошад, гӯяд, ки ту кай мемури?

— Инро кайхо гуфтааст: даҳ сол баъди фавти ту...– ҳайрату хомӯшии Зухурро дида суҳанаширо идома дод Моҳбӣ: – Аз умри ту рӯзҳои башумор монда, лекин ман боз даҳ соли дигар азоб мекашам, рӯи ҳароми ту баринҳоро мебинам... албатта аз чунин зиндагӣ мурдан беҳ... – Моҳбӣ ором ҳарф мезад, Зухур дандон ба дандон монда, чӣ гуфтанро намедонист. – Аминбой (чунин номид кампир), ин бачча рост мегӯяд: парихоӣ ман ҳам гуфтанд, ки Зухур ба хуни ҳеш чӯлида мемурад: гуноҳи духтараш мегирад ўро, гуноҳи наберааш мегирад ўро; арвоҳи усто Қодир мезанад ўро! Ба ҳубӣ аз даргоҳ баро, вагарна потеша меҳӯрӣ. Парӣён гуфтанд, ки ана ҳамин Сангин бо потешаи усто Қодир ба фарқи сари Зухур зада мекушад...

— Э, зори туву зори парихота...

Ва Моҳбӣ ба дашноми ӯ эътибор надода, рӯй ба осмон оварда, чунон уллос кашид, ки ба тани Зухур раъша давид: «Ху-у-у... Ху-ууу! Ху-ху-ху-ууу!» ва даст сӯйи осмон бурда ба ишораи «биё-биё»

панчаашро мушт карду кушод ва боз ангушти ишорат сӯи Зухур бурду ба таври худ онро ба парӣён намуд: «Хууу, хууу, хо-хо!» ва баъд Моҳбӣ мӯй ба сару рӯй парешон карда, алмастӣ шуд; дардаш гирифт: «Ана-ана омад, ана-ана омад! Ана-ана омад, ана-ана омад!» Лабонашро ларзонда, дасту китфонашро чунбонда, ба ракси парӣёна даромад: чархиду ларзид; чашмонаш барчастанд, пилконаш сурх шуданд; аз даҳонаш кафк рехт, аз сару рӯяш арақ шорид; гирди Зухур гашт, ўро васвос кардан хост: «Ана-ана омад! Мана, омад-омад!»

Дастон ба пеш ҷанголи дарранда карда, ҷониби Зухур ҷизеро пошидагӣ барин «Рав, рас, часп, девона кун, куш, хур!» гуфт. Магар ба Зухур таъсир кард, ки пас-пас рафт. Вагарна то алвакт омода буд, ки Моҳбӣ алмастиро лагад занад. Ҳамраҳонаш моту мабхут буданд ва ин одамони барояш ношинос, аз ҷунин рафтори кампири девонаавзоъ хавф бурда, баробари Зухур низ пас-пас рафтанд; ҷониби мазор рафтанд. Ҷунин ҳолро дида, садои Моҳбӣ боло шуд:

— Қабул кунед, азизон! Пора кунед, азизон! Тикка кунед, азизон!

Ёдгор сари марза меҳандид, писарон низ сари ҳам таги дил хандиданд, вале модар ба лаб табассум ва дар дил мегирист. Гӯё Моҳбӣ барои он ҷунин кард, ки Шарифа ба бегуноҳ буданаш бовар кунад; донад, ки хабари дар ҳонаи ӯ будани Ёдгорро ӯ нагуфтааст...

Баъде ки онҳо аз тангкӯчаи мазор дур шуданд, Моҳбӣ рӯи замин нишаст, пасон якпахлӯ афтид; аз даҳонаш ҳоло ҳам кафк мерехт, аз чашмонаш ашк. Шарифа аз гуфта пушаймон, омада, назди ӯ зону зад ва баробараш гирист. Моҳбӣ беёд буд... Шарифа шунида буд, ки Моҳбӣ парӣ дорад: ҳар вақт сари бом баромада «ё, ё!» мегӯяд ва то монда шуда афтидан ҳамроҳи парӣёнаш меҷарҳаду мерақсад, бардору зан мекунад; мурда, аз нав зинда мегардад... инак ба чашми худ дид.

— Об биёр! – фармуд ба писар ва оби кӯзаҷаро ба каф гардонда, ба рӯи ӯ пошиду пошид, то хунук хӯрда, баданаш вараҷа карда, ба худ омадани Моҳбӣ.

Ёдгор хуб ба рафторҳои Моҳбӣ хандид; аз даҳонаш кафк рехтанро ҳам бозӣ дониста хуб хандид, инак баробари Шарифа ба ҳоли Моҳбӣ мегиряд. Ҷӯраву Сангин забон ҳоянд, то гиряи гулӯро фуру нишонанд... Аҷаб дунёе, аҷиб одамоне. Зухур барои бурдани асп омаду барои бурдани набера на.

— Меравӣ ҳамроҳи бобот?

— Не. Вай бобои ман не...

Ва Шарифа андеша кард, ки беҳуда гуфт ин ҳарфро. Дили писарак гаш мекунад, ки набераи ҳамон одам аст.

— Ҷӯра, Сангин! Чӣ кор мекунад ин маслухро?

— Худаш омада мебарад. Зухур касе нест, ки моли ҳароммур-
даро ба касе роӣгон диҳад...

Писарон андешиданд, ки бо чӣ роҳ аз ӯ халос шаванд. Ба сара-
шон зад, ки маслухро вазза кашид, бурда назди ҳавлиаш парто-
янд, вале зӯрашон нарасид ба бурдани он; чуфти гов ё чуфти асп
лозим, ки онро кашад.

— Ноомади корро дидед? – гӯё то ҳол илочи кор андешида
бошад, лаб кушод Шарифа.

— Ғам нахӯр, Шарифабону, – ба худ омада гуфт Моҳбӣ, – раф-
та ҳама сағони деҳаро чамъ карда меорам, дар они воҳид лахту
палахт мекунамд.

— Ба бало мемонем. Аз ӯ халос хӯрда намешавад, бисёр бад
аст.

— Ҳаволаи бад ба Худо, Шарифабону...

— Мо чунин мегӯем, лекин Худо ба камбағалу бечора мурув-
ват накунад.

Онҳо сари сӯҳбат буданд, ки Қӯраву Сангин ду расани пашмӣ
оварданд ва аз ду пой маслух бастанд. «Зӯратон намерасад!» гуфт
модар. Сангин ба ҷои ҷавоб як нӯги ресмонро ба гардани Саманд
баст ва ресмони сарафзори аспро ба модар дароз кард:

— Шумо Самандро ҷилав кашед, ҳар дуи мо як ресмонро.

Модар пазируфт: лачом кашид. Саманд саркашӣ кард. Модар,
ки ду-се бор «чу-чу!» гуфта ҷилав кашид, асп фӯк пеш ёзида, қадам
андоخت ва зуд дар гарданаи таранг шудани бандеро пай бурда,
бозистод, сар кашид, ки пас менигариста бошад. Қӯра ҳалқаи дар
пой асп бастаро хабар гирифт. Сутунчаеро ба нӯги ресмон баста,
бародарон ҳамчу чуфти гов пеш кашиданд. «Ҷилав занед, оча! Чу!..
Чу, чу!» Саманд ба пеш майл карду бозистод. «Чу! Сабил мон!»
– даст ҷониби асп афшонда хитоб кард Қӯра ва Саманд аз тӯда
мебаромадагӣ барин пойҳои пас ба рост давр занонд.

— Бадбахт! Фиреба ёд нагир! – аз пас садо кард Моҳбӣ ва
наздик омада ба ҷашмони сурхи Саманд нигарист. – Ту ҳайвони
бафаҳм-ку! Пеш каш! – ва химчаи шикастанӯги беҳи дарахти тут
хобидаро бардошта, оҳиста ба думғозаи Саманд расонд. Саманд
лагад андоخت. Шамолаш ба Моҳбӣ расид: – Ҳа, бадбахт! Вай
ҳайвони дупо кушта натавонист, ту куштани ҳастӣ? Айби худат:
куштӣ, мурдаашро каш!

Қӯраву Сангин пой ба замин тир карда, ресмон кашиданд.
Шарифа ҳам лачоми Самандро кашид. Баробар зӯр заданд ва
маслух пеш лағзид... Аз паси худ нақше боқӣ гузошт. Ҳазону ҳасу
хошок ба ду тараф баромада, новаи рӯяк пайдо гашта буд... Та-
мошобини зиёде пайдо гашт: ҳар кӣ аз кӯчаву раҳу рӯ мегузашт,
истода рафтори онҳоро тамошо мекард; чуфт бастани одаму аспро
медид, механдиду ҳайрон мешуд, китф дарҳам мекашид, ки чӣ
аломат бошад ва маслухро кучо мебурда бошанд... Ва онҳое ки

аспи Зухурро дар чунин ҳол диданд, хайронтар шуданд. Тамошо буд. Ҳатто касоне, ки бо коре ба ҷое рафтагор буданд, паси маслуҳ кашола шуданд ва сағҳои бӯйгир паи маслуҳро бӯй кашида, аз дунбол меомаданд... Барои онҳое ки аспи Зухурро шинохтанд, ҳавасангез буд, то кучо баранд? Ба ҳавлии соҳибаш ва ё ба ягон обканд бурда, гӯр кунанд?

Хомӯш мебурданд. Фақат Моҳбӣ бо химча ба баччаҳо таҳдид мекард, ки дур раванд; газандаву зананда будани Самандро мегуфт. Вале баччаҳо аз шунидани ин ҳарф рағбат зиёд карданд ва аз ӯ пурсон шуданд, ки ин аспро кӣ кушт? Кучо баранд? Ва Моҳбӣ шамшеросо химчаро тори сари онҳо ҷавлон дод: «Қафо истед, баччаҳо! Дар чиллаатон ҷароғ надидаед? Гӯшт лозим бошад, аз соҳиби асп мегиред!»

— О, сари асп нобуррида-ку? Ҳаром-ку?

— Барои шумо ҳаром, барои соҳибаш ҳалол. Равед ба қоратон!

...Маслуҳро беҳи сангдевори боғи Зухур партофта, лаҷоми аспро аз дасти модар гирифта, ба пасашон нигоҳ накарда, баргаштанд. Баччаҳо гирди маслуҳро гирифта, ҳар чӣ гуфтанд ва аз сари девори Зухур нигаристанд, ки Забури девона баромада, ба «аспаш» савор мешавад.

...Ёдгор аз паси онҳо кашола шуда рафту омад. Ҳама дидаҳо бори дигар пеши назар орад, аммо лаёқат надорад, ки амиқ дарк кунад, таҳлил кунад ва сабаби ҳамагуна кирдорро фаҳмад. Андешааш ба қадри ҳол. Дигарон андеша доранд оқибати ин қорҳоро. Дили модар тапад, номурақтаб тапад ва саҳт-саҳт ба тахтапушташ бархӯрад. Ҳаяҷонаш аз он нест, ки чунин қард, аз он аст, ки ҳамин замон аз сари девори мазор сарҳои зиёде пайдо шаванд, ӯро мисли маслуҳ ба гардани Саманд банданд ва сарафзорашро гирифта, тозиёна зананд ва аспи шӯҳ ӯро вазза қарда, то назди маслуҳ тозад ва мурдаи сарқафидаву ҳунафшони ӯро он ҷо гузошта, бол бароварда, ба осмон паррида равад... Ҳам шуда дар ғичобаи тағи ҷӯй дасту рӯй шуст Шарифа ва боз ба тангкӯчаи мазор нигарист, ки одамони Зухур наоянд ҳам, Моҳбӣ ягон ҳабар биоварад...

Моҳбӣ барнагашт. Баъди маслуҳро буни девори боғи Зухур партофтан рост қониби хонақоҳ рафт. Бар нӯгҷӯбии зерсинҷи он нишаста, ҷашм ба ҳавлию дари Зухур дӯхт, ки қай аз хона баромада ин ҳолро бинад ва чӣ тадбир андешад. Нишасту нишаст, бо буми дар ғӯшаи дорбӯми айвон сукут варзида ҷашм ба ҷашм нишаст ва дид, ки муроде ҳосил нашуд, бархосту доман афшонд, Санглох фурмад.

Баччаҳо ҳоло ҳам гирди маслуҳ мегаштанду тамошо доштанд; чӣ ранг мурдани онро аз ҳамдигар пурсиданду посух наёфтанд.

Ва наздики намози асп Зухур аз хоб бедор шуда, андаке рӯҳаш тоза зери дарахти тут ҳамёза кашид ва ғалмағали кӯдаконро дар-

воза шунида, бурун омад. Маслухро дида, вазъаш ночӯр шуд, худ аз худ чашмонаш кӯрмуш гашта, чизе нагуфта боздаромад, ки аз чизе огоҳ набошад.

...Вале шаби дароз хобаш набурд: «Аз як чониб омад кунад, аз чониби дигар Худо мегирифтааст». – аз дил гузаронд ва ба гирогире садои хойхояки сагон гӯш дода, дар чогах фел гашт, ки ин чӣ пешомад аст? Номуборак кӣ бошад? Писараш, духтараш ё набера? Ё худаш ё замона?... Ба ҳар ҳол замона на. Ў аз замона шод аст: ўро амини деҳа хонд, нав кордаш рӯи равған омад, аммо...

Садои ғурру фиши сагон, ба ҳамдигар дарафтидану хоидан на танҳо ўро, балки деҳаро аз хоб мононда буд. Базми сагон ба гӯши ӯ нафорида, балки ҳар садоро ҳақорату дашном донист. Хост калтак бардошта, онҳоро зада, пароканда кунад, хушаш наомад. «Чӣ хел? Чйгуна асп аспро чунин кушад? Акли кас намегирад, гӯё мактабашро хонда бошад». Фоҷиа аз пеши чашмаш дур намешуд ва бовар намекард, ки чунин – дар як лаҳза мурдан мумкин бошад; нақшааш пешакӣ кашидагӣ барин... Фел гашт рӯи бистар. Ноором ва фарогате надошт. Паҳлӯтар писари камақлаш ҳар гоҳ нимхобу нимбедор мегуфт:

— Додо, биллои азим, кучукҳо аспа хӯрданд!

Аммо Зухур худро ба хоб зада ҷавобе надод, зеро холо ҳам ба писар зуъм дошт; гумонаш ҳама нохушиҳо аз ӯ сар зада. Баъд дами ӯ дарун зада, садои хур-хураш баромад. Зухур хоб будани ўро дониста, охи вазнин кашид: «Худовандо, чӣ қорам ба ту хуш наомад?» Гӯш дод, диққат кард, ки аз гӯшае ҷавобе меояд ва албатта меғӯяд, ки кирдори бо усто Қодирӯ писараш кардаат...

— Мардак, Норӣ зинда, намурдааст... – паст гуфт зан. Мунтазир буд, то мард чӣ гӯяд. Дурудароз хомӯшӣ буд...

— Ба назари ман ҳам...

Боз хомӯшӣ шуд. Гӯё ҳама чиз ба коми сиёҳи шаб фуру рафта буд. Сағҳо низ сер шуданд ё гӯшт тамоном гашт, ки овозашон намеомад.

— Мо тамоман каси дигарро гӯр кардем... Норӣ дар паси гарданаи нор дошт. Наход, ки об он холи нимранги тукмаосои ўро шуста, сафед карда бошад? Ман бовар намекунам...

— Бовар намекунам, – талха дод Зухур, – Шумо ҳам оча! Кобед, ёбед! Ба ҳамин қор ҳам ман ҳамроҳ шавам? Ҳолӣ мардум чӣ меғӯянд? Ба сари беваи усто Қодир рафтааст, меғӯянд... Ҳасрат дар ҳамон ҷо, очеш ҳам он ҷо будагист? Дигар кучо меравад?

— Ғурсӯхтаи Моҳбино ҳарчанд фан кардам, нашуд. «Надидаам» меғӯяду ҷонаша халос мекунад...

Зухур рӯпӯш дур андохта, часта хест, ҷома сари дӯш бурун рафт. Ба сардии ҳавои охири зимистон эътибор надода рӯи боғ гашт. Гӯё номи Моҳбино гирифтани занаш ба ӯ нафорида, чунин рафтор карда бошад, дар асл дилаш ба танг омад, вазвос барин

парида хест. Аз теппаи Шоёни дасти рости Амондара пинг-пинги рӯбохе омад ва садои пасти рӯдак. Ӯ сари девор рафт. Охиста сар бардошт тори девор; муродаш маслуху сагон буданд. Дар равшании мохтоб ҳама чиз метофт: маслухи нимхӯрда ҳам, сагони ҷо-ҷо чукка нишаста ҳам. Сагон чунон хушёр буданд, ки яке чунбад, дигаре чонибаш меғуррид, ҳамагон гӯш ҷур мекарданд. Зухур сар пас кашид, ки саги маст ўро дида ғуррида бошад. Якбора ғалмағал шуд: ба назар саги бегонаеро ҳама сагон пахш карда, баробар хоиданд. Зухур сар аз тори девор баланд кард ва дид, ки сагон болои ҳам хойхояк доранд ва маълум нест, ки кадоме кадомиро хояд. Садои пасти саге меомад, ки зери пой сагон ҷаҳор дасту пояш боло, барои наҷот фарёд мезад. Ба назари ӯ чунин намуд, ки сагон онро низ ҳамчу асп шикам дарида, аввал дилу чигарашро канда хӯранд, сонӣ лахту палахт карда ҳар сӯ андозанд. Яқин кард, ки саги гурусна худро ба маслух зада, ба ҳақи сагони дигар зомин шуда, ба бало гирифтор гаштаст. Зухур хуб тамошо кард, садо набаровард, то сагонро рамонад, аз тамошо намонад. Тамошо барои ӯ лозим буд, то рафъ гардад ҳама андешаву хастагиҳо. Тамошояш дерёз буд, беихтиёр аз сари девор сангеро канд, миёни сагон андохт. Санг ба тахтапушти саге зад; вай иринҷос зада аз давра баромад ва сагони дигар тахдидеро пай бурда, сар аз набард бардоштанд; саги ҷаҳор дасту пояш боло чунон меҳобид, ки аспӣ ӯ зери дандони Саманд хобида буд... Сагон ду-се қадамӣ пас рафта, ҷо-ҷо чукка заданд. Ҳар қадом ба таври худ меғуррид, ба якдигар дӯғ мезад, таъкид мекард, ки пеш нараванд – яке чунбад, ҳама баробар меғурриданд. Саги хирссурати рӯ ба рӯи Зухур ак гуфт ва сахт ғуррид, пойҳои қаткардаи пасашро бардошт, ки ба ҷаҳидан омода бошад. Зухур ҳаросид, санги дигарро гирифт, то бар фарқи сари саг занад, танааш ларзид, вараҷа гирифт, ки дар ин ғояти шаб сагон ба ӯ ҳамлавар гарданд, хомталош кунанд. Ба дасти чапаш низ санг гирифт. Аз таваккал ба сари саги хеста санг андохт, санг нарасид. Саг дандон гиз карда, ба тахдид гузашт ва майли ба девор ҷаҳидан кард. Сагҳои дигар хушёр шуданд. Сагон на барои он ғурриданд, ки тахдидашон мекунад, барои он дарафтиданӣ буданд, то лукма нарабоянд. Зухур чунин феъли сагонро хуб медонист, барои ҳамин тарсид, ки бо сангу ҷӯб онҳоро аз сари лоша дур кардан муҳол аст. «Ба лонаи занбӯр ҷӯб нахаланд». Бо вучуди он санг ба пешонии саги бедор андохт. Фигони саг баромада, канор рафт ва сагони дигар ҳаросида, ҷой иваз карданд ва баробари ба қафаси шиками асп даромадани саги реза сагчанг сар шуд. «Талоши нафс» аз дил гузаронд Зухур ва андешид, ки ҳама бало аз нафс аст. Лахзае андеша кард, гӯё маслуху сагон аз назараш дур шуданд, одам шудан хост, аммо гуруре дар вучудааш ҷӯшид: «Зиндагӣ ҷои талош аст. Тавону дар намон...»

Чӯраву Сангин гумон карданд, ки ду бори дигар Самандро чунин кор фармоянд, худ аз худ сара шавад; аммо Шарифа гумон дошт, ки аз ўҳдаи рому сараву савора кардани Саманд мебарояд... Ба писарон фармуд, ки аспро зин зада диҳанд, ба он тарафаш корашон набошад. Баъди афзори Самандро ба яккамех кўтоҳ баста, хуб хору мол кардан ба пушташ чул андохтанд, болиштак монданд, зин гузоштанд, ором буд. Чун пуштангро танг кашиданд, бекарор гашт. Чароғноя шудан хост, банди кўтоҳбаста нагузошт. Саманд пай бурд, ки лоимкон аст, ба тақдир тан додан рост меояд. Сайха кашиду кишна кард, гирд гашт, ресмон дар яккамех печид.

Шарифа чома пўшида, миён аз рўй баста, чоруки аз усто мондари ба пой кашида, мўй зери телпаки кўҳна карда, лаби марза ҳозир шуд ва нигарон истод, то писарон чӣ гўянд. Ёдгор гоҳ ба амакҳо менигаристу гоҳ ба момо ва нигарон буд, ки онҳо завк баранд. Вале онҳо модарро дида ҳайрон монданд, сўйи ҳамдигар китфи таачҷуб кашиданд. Модар ҳайрату хароси онҳоро пай бурда пеш омад ва даст ба китфашон гузошт: «Натарсед, ҳар чӣ гўям, он кунед!» гуфт. «Даҳана ба даҳони асп андозед!» Чунон карданд. «Чашми Самандро бандед!» Чашми аспро бастанд. «Ќилав ба дасти ман диҳед!» Ќилав доданд. «Рикоб доред!» Рикоб доштанд ва Шарифа пой чап ба рикоб монд...

— Оча, шумо асп савор нашудаед, мекушад! – баробар дод заданд писарон. Саманд гўш сих кард.

— Асп савор нашудаам, ҳар савор шудаам! Рикоб дор... Бисмиллоҳи раҳмони раҳим... Ё шоҳи мардон! – Худро пушти зин гирифт Шарифа. Саманд бекарор шуд. Ба ҷои он ки пеш равад, пас-пас рафт. Онҳо аз ду ҷониб лаҷом сахт доштанд, аспро пеш кашиданд, Саманд пас рафт.

— Чашмашро кушоям?

— Ҳоло не! Пеш кашед!

Пеш кашиданд. Нарафт. Чўра як чашми аспро андаке кушод. Дигар пас-пас нарафт... Онҳо чун ду шотир аз ҷилави Саманд сахт доштанд. Майл ба пеш доданд. Саманд қадам андохт, равон шуд то кўчаи мазор.

— Ба Сурхнова тоб диҳед!

Ба Сурхнова рост шуданд. Саманд қадам мезад. Ҳар вақт ба уреброҳа гаштан меҳост. Онҳо роҳ надоданд.

— Монда шудам, нагўед! Хизмат мекунед!

Фарози Зонушиканро рост шуданд. Нафаси Саманд дароз шуд. Паси гўшаш арақ кард. Шарифа донист, ки хаста шуд Саманд.

Бозистоданд. Ба умеди истоданд, ки Ёдгор аз роҳи досшакл тоб хўрда, ба фарози якрост барояд ва онҳоро дида ё гирияд ва ё зуъм карда дар ҷояш нишинад. На ин шуду на он.

...Ёдгор пайдо набуд. Дар роҳи досшакл, дар болои мазор, дар ҳавли ва дар хона пайдо набуд. Шарифа аз аспсаворӣ пушаймон

гашт ва якин кард, ки ин кори Зухур аст. Фурсат поида ўро рабу-дааст. Лекин чун бурд, ки садои Ёдгор набаромад? Шарифа ғам хўрд, ғамӣ шуд, сари девори мазор рафта, чониби гўрхона нигоҳ карда, садо дод, ўро суроғ кард, дарак наёфт. «Ку тозон кўча бирав, дараке ҳаст ё не. Мардум миш-миш доранд ё не!» Сангин тозон кўча рафт, Чўра як бори дигар гирду гўша ва роҳи рафта омадашонро аз назар гузаронд... Сангин хабар овард, ки кўча оромист, Зухур роҳи қадам меҳмонро мепояд.

Ва ин ҳама якҷоя шуда ба сари Шарифа бало овард: ўро ба қозихонаи деҳа кашиданд. Шарифа ҳамроҳи писаронаш рӯ ба рӯи қозии хушдастор, ки тарзи бастанашро аз қозихони Бухорову Самарқанд омўхта буд, ба по меистоданд ва Абўмуслим як бор фаши салларо сила кард ва аз он ақлу адолат пайдо мешудагӣ барин ба суҳан даромад:

— Хў-ўш, ту очизаи усто Қодир ҳастӣ?

— Ман очиза не, зан ҳастам, модар ҳастам!

Абўмуслим ба мирзо, Зухур ва чанд тани дигар, ки Шарифа барои ҷӣ даъват шуданашонро намедонист, тааҷҷубангез нигоҳ карда, китф дарҳам кашид: «Осӣ метобад-ку?»

— Хў-ўш, саиба... ту шариатро хуб медонӣ, надонӣ, фаҳмонем, ёд диҳем... Аз рӯи каломи шариф шумо пошикастаҳо ҳақу ҳуқуқ надоред, ки ба рӯи мардон давед ё харфи онҳоро ду кунед... Хў-ўш, саибаи усто Қодир, бигўй, ки Норинисо бинти Абўзухур арӯси хонадони шумо буд, кучо шуд?

— Худои таъоло фармудааст дар каломи шариф, ки занҳо дар дунё ҳақу ҳуқуқ надоранд, ҳарчӣ мардон гўянд, равост. Ва фармудааст, ки иззату эҳтироми қозиву қозикалон ба ҷо оварда шавад, – қозӣ ҷӣ фаҳмид, ки фаши дастор каф зад. – Ман бояд ба арзи шумо расонам, ки Норинисо арӯси даргоҳи мо набуд, чанд лаҳза меҳмони хонаи мо буд...

— Дамата гир, қанчик! – миёни сухани ўро буррид Зухур. Қозӣ «хап шавед!» гуфту монд ва Шарифа суханашро идома дод:

— Ва хуб мешуд, ки кучо шудани Норинисо бинти Абўзухурро аз Зухур мепурсидед... Ў бо ду дасти адаб духтараштро ба ҳок су-пурд. Шумо ва дигарон худойиашро хўрдед, инак аз ман мепурсед, ки Норинисо кучо шуд?

Абўмуслим ба Зухур нигарист ва Зухур безобита шуд.

— Қозии шариатпаноҳ, ў тухмат занад, худам ба ду чашмам дидам, ки набераам – Ҳасрат дар хонаи ўст. Пас, модари ў низ бояд он ҷо бошад!

— Қозии калон, шумо мусулмонед?

— Алҳамдулиллоҳ!

— Пас бигўед, ки ягон мурда зинда шуда, аз гўр баромада, ба хонаи падар ё шавҳар омадааст?

Қозӣ ба ҷавоб душворӣ кашид ва боз ба ҳозирин нигарист.

— Масалан, – идома дод Шарифа, – ба болои шумо дах ман хокро бор карданд, дахани лаҳадро чимбаст карданд, шумо он хокро бардошта...

— Дахоната пӯш, аз дахонат барояду ба гиребонат часпад!!!

— Аз мурдан метарсед, лекин аз Худо метарсам! Ман аз мурдан наметарсам, аз Худо метарсам!

— Осӣ! Русиёҳ! Дузахӣ! Бехудо!.. Ба думи асп бандед ўро!!!

Чӯраву Сангин, ки то алвақт аз суханони модарашон ҳайрон буданд, ба ҳаяҷон омаданд, шӯриданд якбора, то бар сари қозӣ мушт зананд, вале модар ба ишораи даст онҳоро ором кард.

— Шумо подшо нестед, ки ҳукм бароред... Агар надонед, бояд бидонед, Худо донад ва подшоҳ низ бояд донад, ки шавҳару писари ман ба хидмати подшоҳ рафта... ва агар ба арзи ў расонам, ки дар ин ҷо номусулмониҳо мекунам, линги шумо, қозии зархарид, аз осмон меояд... лекин ҳоло сабр мекунам, то аз осмон чӣ ояд. Агар аз Худо некие нашавад, худам чорае андешам... Ба қавли рамолзан замини мо ҳамчу киштӣ рӯйи об лаппад. Агар бандагони осӣ густохиҳо кунанд, ғарқ шавад он киштӣ.

— Қозии олам, ба шумо гуфтам-ку, ҳаққи ин бева – думи асп, – ҳукми дилхоҳашро пеш овард Зухур. – Касе надонад, то аз қозии олам чӣ пеш ояд, аммо ин зоғи даҳансиёҳ мегӯяд, ки замини мо рӯи об мелаппад. Як зоғи даҳансиёҳ мурад, гапе не... Охир одамони мӯътабар ҳастанд дар ин дунё.

— Ҳо, зоғи даҳансиёҳ мурад, гапе не, лекин ту мурӣ – гап. Замин сер мешавад аз мурдаи ҳароми ту.

— Ман бо ту хархаша намекунам, домонам расад, буррида мепартоям... лекин имон дорам, ки қозӣ ҳукми одилона мебароранд...

— Рост, як одил туву як одил – қозӣ...

— Чӣ рӯинатан ҳастӣ, занак, усто чӣ гуна бо ту умр ба сар бурд? – сар ҷунбонд қозӣ ва идома дод: – Ҳа-а, инак фаҳмидам, ки чаро вай бечора ин қадар шаҳр ба шаҳру деҳа ба деҳа мегаштааст.

— Чизе, ки намедонед, нагӯед, қозӣ. Ман назди шумо барои гилаву гузор ё таънаву надомат наомадаам... Ман як одами аз зиндагӣ сер ва аз ҷон гузаркарда; на аз об метарсам, на аз оташ, на аз қозӣ метарсам, на аз амин... Иддаоятонро гӯед!

— Иддао? Чӣ иддао дорам? Тарафдори адолат ҳастам.

— Рост бошад, ҳақиқатро рӯи об бароред. Чӣ хел ба мурда даъво кунанд, ки ман ўро дуздидам. Ман ўро дуздида чӣ кор мекунам? Каси аз даргоҳ рондари магар боз дуздида меоранд? Магар шумо дар ҷанозаи ў набудед?

— Будам, будам!

— Пас чӣ хел ба ҳарфи ин муддаии муттаҳам бовар мекунад?

— Охир ӯ далел меорад, ки майита бинти ӯ нест! Ҳамроҳи писараш ӯро дуздидаанд. Писарро дар хонаи ту дидеанд, аммо духтар-гум.

— Ман гуфтам, ки он кӯдакро аз буни девори мазор ёфтам. Писаронам шохид... Мо он субҳ рӯи барфи тоза нақше дидем, ки кӯдакро ба рӯи барф хобонда баргаштааст...

— Хӯш...

— Агар шумо қозии худотарс бошед, аз рӯи адолат ҳукм кунед. Ҳама гапро аз рӯи салоҳалмӯъминин мегӯям, агар не, сарашу равғанаш.

— Хӯ-ӯш, чӣ гуна будааст он?

— Чанде пеш духтари ҷанобашон писарчаашро ба дарвозаи мо овард, фармуд, ки ин писар аз хуни усто Қодир аст ва бояд ман қабул кунам. Сабаб пурсидам. Гуфт, ки аз ҷабри падар на ба ӯ рӯз ҳасту на ба писар. То ки ҳама дар гуноҳ нагӯтем, ман наберамо гирам, ӯ аз деҳа баромада равад. Ман рад кардам... Ба худатон маълум, ки Бурҳон бедарак аст ва ман намедонам, ки дар ҳақиқат ӯ набераи ман аст ё...

— Даҳаната пӯш, безот! – тоқат карда натавониста барҷаҳид Зухур. – Дидед, тақсир, ин берӯзӣ чиҳо мегӯяд. Яъне, сад дар сад гунаҳгори ғочии духтари ман шудааст!

— Охир, ту чӣ мardӣ? Як дам мегӯӣ, ки вай намурда, як дам мегӯӣ, ки вай мурда? Имон дорӣ ё не?!

— Ором, осуда бошед! – миёна даромад қозӣ. – Яъне шумо аз худкушии ӯ боҳабар ҳастед?

— Не, аз худкушиаш хабар надорам, аз баромада рафтаниш огоҳ карда буд. Маълум, ки кӯдакро ӯ оварда болои барф партофта рафтааст... Ва ҳоло он кӯдак гум...

— Чӣ хел? – фарёд зада хест Зухур.

— Дар рӯзи равшан аз паси мо ба фарози Зонушикан мерафт, зими сиёҳ зад...

— Ман ин ҷалочинро ҳамту наменам, қозӣ.

— Ман гумон мекунам, ки ё модари ӯ зинда ҳасту хомӯш дузда гурехтааст ва ё кори ин пирсиён аст, – ба Зухур ишора кард Шарифа.

— Дидед, чӣ хел тӯҳмат мезанад.

— Қозикалон! Агар гӯркардааш духтари ӯ набошад, духтар зинда ва ин кори ӯст. Агар не, ман аз ин дузд домангир мешавам!

— Бурҳон надорӣ барои ин!

— Магар ӯ далелу бурҳон дорад, қозикалон? – пасти наомад Шарифа. – Шояд далелу бурҳон неву рӯи хотир чизи аввал бошад? Қозикалон! Шумо медонед, ки усто Қодирро аз рӯи хунараш дар ҳама ҷо рӯи хотир мекарданд. Чун ҳудаш нест, рӯи хотираш ҳам рафтааст... вале ман намурдаам! Сад Абӯзӯхурхоро хомоҳом фуру мебарам... Дониста бошед, ки ман зан не, мард ҳастам! Миёни

пой эътибор не, қозӣ! – Шарифа бархост, ки равад, ба писаронаш ишора кард, то берун шаванд.

— Мо ҳукм набаровардаем!..

— Бароварда ҳам наметавонед! Ҳеҷ чиз наметавонед, чизе равшан нест... Даъвогари пасти шумо қозиро муттаҳам кунад; аз ягон тӯхмат рӯ нагардонад. Ман ба хоҳири он ба қозихона омадам, то донам, ки дар дунё адолат гуфтани чиз ҳаётӣ ё не? Гумон доштам, барои шавҳарам, барои писарам маро ба қозихона хондед, то собит гардонед, ки онҳо нодуруст ба баталиони коргарӣ фиристода шуданд; барои хуни усто, барои беному нишон шудани Бурҳон доди ин номусулмонро бидиҳед... Барои ҳамин омада будам... Гумон накарда будам, ки барои ҳайвонро куштани ҳайвон, барои мурдари зинда гардондану даъво кардани ин ғӯсолачашм маро ба қозихона даъват мекунад! Аз ин пеш ҳам занеро ба қозихона даъват карда будед?

— Рӯинатан будай, зан! Ба ҷои он ки ман тӯро бозпурс кунам, ту маро истинтоқ мекуни? Гӯё додгустар ҳаёти ё додхоҳ... Ҳоло дар олам зан қозӣ нашудааст, ки ту шавӣ. Қавли раммолзан дуруст барин: замин рӯи об мелаппад...

— Инак фаҳмидед, ки ин ҷӣ гуна занак будааст?

— Ҳо, фаҳмидам, Абӯзӯхур, аҷали шумо...

Зӯхур як қад парид. Андаке худро пас кашид ва аз ҳукми қозӣ ҳайрон монд:

— Бирав, зан! Лозим шавӣ, боз ҷеғ мезанем...

— Ин дафъа худам меоям, қозикалон! Сари ин рӯймолбасарро меҳӯраму худам меоям...

Шарифа баъдтар асабӣ шуд, аммо Зӯхур ҳамон вақт асабӣ шуда буд. Он вақт Шарифа дида буд, ки марди шикамдори пӯсти зери манаҳаш кашол на танҳо рӯбоҳи маккори домсоз аст, балки ҳайаташ низ ба сурати одамӣ намонад; кингураеро монад, ки дар санҷи зери шикамаш бачча бардоштааст. Ҳолиё Шарифа бо ин махлуқи бебез ҳаёлан рӯ ба рӯ; дар хобаш бинад, тарсад, гурезад, вале ҳаёлан набард кунад; гоҳ аз пас омада, як калтак ба тори сараш зада кушад; гоҳ ба гарданааш ҳалқа андохта пушт кашад; гоҳ дар шасти тохти Саманд шамшер зада, сарашро парронад; гоҳ паси шонаи чапаш корд занад... ба худ омада аз изтиробӣ зиёд сар афшонд: «Бесоҳиб монад ташвиши дунё!» гӯё ба ҳамааш дунё айбдор бошад. Дар хобаш ҳам, дар бедориаш ҳам; вақти кор ҳам, вақти хоб ҳам андеша дорад, ки бо чунин сурат ҷӣ гуна муносибат бояд кард? Чӣ сон мубориза бояд бурд? Ба ҳар ҳол ба ҳулосае ояд, ки зан буданааш пеши роҳашро гирад: ё аз ҷиҳати зӯр ё аз бобати майдон.

— Пуштанги аспро таранг биқун! – фармояд ба Ҷӯра.

— Хумори саворӣ саҳт-а, оча? – рафтори очаро ҳавас доништа пурсид Ҷӯра.

— Сахт, ки ин қадар ҳавои сари зин мекунад... Ҳавои асп хуб, лекин аз сари асп паридан – нохуб. На ҳар савор ҳавои онро бардошта тавонад.

Ин дафъа ӯ чашми Самандро набаста савор шуд ва ба Ҷӯра фармуд то фарозро баромадан ҳамроҳӣ кунад. Ҷӯра, як тарафи ҷилав дар даст, гузаргоҳи мазорро убур карда, ба домани фароз расиданд ва рафти ҳамвори Самандро дида, фармуд, то Ҷӯра нӯги ресмони даҳанаро сар диҳад, то бинад, асп чӣ рафторе кунад. Ҷӯра панҷа суст кард ва гашти Саманд дигар шуд; то алвақт сар яктарафа карда, даҳана хоида, аз даҳон кафк резонда мерафт, ҳоло рост ба пеш нигариста, озод қадам гузорад. «Тез сар фаровард, заруратро ҳис кардагӣ барин» аз дил гузаронд Шарифа ва зуд пушаймон гашта, ба шахҳои баланд чашм дӯхт, то ин фикрро аз сар дур кунад; гумонаш ба Саманд чашм мерасида бошад.

— Инак сар те!

— Не, оча!

— Сар те, сар те! Ҳадисашро ёд гирифтам.

— Хайр, ана! – ҷилавро сар дод ва расани сарафзорро дароз дошта, хоҳиши модарро ба ҷо овард писар. Ва аз канор медид, ки модар чун пою рикоб ба танай асп пахш кунад; зонувонаш на мардона, балки занона – аз ду канори зин часпидаанд; ҳарду дасташ дар кӯҳай зин ва рафту Саманд тозад, ӯ ҷилав кашида натавонад.

— Дастатонро аз қоши зин гиред... Озод истед!

— Ҷунин, ки медонистай, чаро савора накардӣ?

— Медонаму наметонам...

— Ҷуръат надорӣ, тарсат зиёд... Аз тарс мурод ҳосил нашавад. Ягон баҳодур ба роҳи раву биё сафар накардааст. Ҳамаашон ба роҳи раву наё рафтаанд... Ҷасуронро Худо мададгор аст, бузди-лонро – шайтон!

— Чӣ зарурат афтода, ки...

— Чӣ зарурат? Намедонӣ? Ту падар надоштӣ? Бародар падоштӣ? Кучо шуданд онҳо?

Ҷӯра дигар чизе напурсид. Хомӯш мерафтанд. Суми асп дар роҳи теппа гум-гум садо медод, ки зераш кӯзаи холи бошад. Саманд сар фароварда бо роҳи ношно қадам мезад ва мисли онҳо андешаманд буд. Ҷӯра фикр карду фикр ва матлабу муроди модарро ба таври худ дарёфт. Ба ҳулосае омад: коре, ки ӯ бояд бикунад, модар ба ҷо оварданист:

— Шумо Зухурро бад дидаед, оча!

— Магар ту нағз дидай?

— Ман ҳам бад дидаам, лекин илоҷ надорам...

Боз хомӯш монданд. Саманд аз пеши худ ба уреброҳа гашт, ки аломати мондашавиаш буд. Шарифа банди андеша ин чизро пай набурд, вале Ҷӯра бандро кашид.

— Медонам... Аз дасти ту ҳам коре намеояд... Туро зуд нобуд карданашон мумкин... Маро ҳеҷ кор карда наметавонанд...

— Не, оча! Дарранда ба гӯсфанду буз баробар дарафтад... Шумо фармоед, ман кори дилхоҳатонро кунам...

Модар сар афшонд. Оҳ кашид:

— Не-е-е, ин кори ту не... Бурҳон мешуд...

— Бурҳон меояд, оча. Одамон аз Мирбадали мазорӣ пурсидаанд, гуфтааст, ки ҳама зиндаву саломат, шаб ё саҳар меоянд...

Шарифа дар роҳи дашту миёни деҳа савори Саманд намегашт, то мардум нашиносанд. Буд-набуд рӯзе ӯ коре кунад, ки ягон зани дунё накарда бошад. Мардум саворро мард хонанд ҳам, Самандро шинохта, кӣ будани соҳибашро аён созанд. Аз ин рӯ вай дар роҳҳои кӯҳӣ гардад; аз чашми мардум дур – дар ҳамвории Алафпая, пушти шахи Гахвора асп тозонад; ҳамчун тақоварон дар този асп ба замин ҳам шудану рабудани маслухро ёд гирад; зери рону тасма гардондани чизи аз замин бардоштаро омӯзад ва дар бозгашт, ки ҳамроҳи Саманд шалпар шудааст, тори зин пинак рафта, пиндорад, ки аз назди боғи Зухур гузар кунад ва ӯро сари роҳ дида, якбора асп монда, ҷонибаш равад; даст ҳалқа гардонда аз гулӯву гардани ӯ гирад ва дар този рамуздори Саманд сари Зухурро дар қоши зин бандад, танаашро зери рон гирад ва охиста ба забоне, ки Саманд фаҳмад: «ху!» гӯяд. Саманди рамузфаҳм аввал резачорпо гардад ва якбора ба пеш ҳавола хӯрда, чорҳез гирад, бодсуръат равад... Пойҳои Зухур ба кӯрсангҳои роҳ бархӯрда, ҳарош ёфта, хуншор гардад. Аввал ӯ мардигарӣ карда тоқат кунад. Баъзан сар фаровардан нахоҳад. Ҳар лаҳза «ха-айр, ха-айр...» бигӯяд ва пой бардорад, то ба сангҳо барнахӯрад. Бинад, ки аз вазни гаронаш сар канда мешавад, боз пой ёзад, то ба гардан камтар зӯр ояд... Ӯ сари Самандро дар миёндашгӣ раҳо мекунад. Саманд гӯш хобонда, сари нисбатан хурдашро пеш ёзонда, гӯё бол бароварда тозад. Шарифа ҷунин хоҳад – хоҳад, ки Саманд зудтар ба Дупула расад ва ӯ вақти аз рӯи пули Калон гузаштан ин махлуки бетабъро ба рӯд афканад... «Не, рӯдро ҳаром кардан ҳуб нест...»

Саманд ба фарози Зонушикан расид. Шарифа ба худ омада, сар афшонд: «Сабил мон!» ҳаёли хомро дашном дод ӯ. Лаҳзае пеш беҳушона аз бало раҳо ёфт. Ба худ омада дид, ки «Бало» дар пеш аст. Ва аз ҳамин лаҳза Зухур барои ӯ Бало шуд. Зан пушти боғ пиёда шуд. Аспро ҷилав кашид...

...Оташи танӯр аланга мезад. Шарифа сари Балоро кунда сурат миёни оташ дошт, то сӯзад; рӯд обҳез шуд, Шарифа Балоро байни селоби бало афканд, то кундаосо барадаш; дар деҳа бузкашӣ шуд, Шарифа Балоро ҳамчу маслух миёни тӯдаи аспон андохт, то чортоқ кунанд – чордаррон кунанд; ӯро аз сари бораи Сагқуш афканд, аз сари кӯҳ парронд; дар бистари хобаш хафа карда кушт; банги

девона дода девона кард; мағзи сари хар дода, беҳотир гардонд; сеҳр кунонду чоду... Пасон бемадор гашта, шалпар шуда, ба як мушт пар табдил ёфта, гӯшаи хона нишасту гирист, ки Худо чаро ўро зан офарид? Чаро Рустам назод, то ҳама қасосҳо ситонад... Гиристу гирист, то алам ситонад аз гирия. Ў сад бор кушт Балоро, вале ҳоло ҳам вай зинда... «Худоё, марде ҳаст дар ин музофот?»

Дарвоза тақ-тақ шуд. Ў аз кунчи хона хеста баромад ва ду тани бегонаро дид, ки пӯшокашон ба пӯшоки одамони таҳҷой наместонд.

— Ҳавлии усто Қодир ҳамин?

Шарифа надонист, ки чӣ гӯяд. Аз рӯи шунидаш одамони Зухур चुнианд. Яқин, барояш омадаанд. Ва дид, ки илоче нест, посух дод:

— Бале, ҳамин... лекин ҳудашон нестанд.

— Худашон ба мо лозим не, Саманд лозим...

— Саманд лозим?

— Ҳо!

— Усто ба ман гуфтанд, ки касе барои Саманд ояд, гӯй назди худам рафта гирад. Ба амин гӯед, ки назди усто равад...

Фиристодагони ношинос бовар карда рафтанд.

Шарифа андешид, ки нақшаҳояш барбод мераванд, ба мурод нарасад. Зуд Самандро савор ва ба фарози Зонушикан рост шуд. Вале дар роҳ ҷилави онро кашид. «Писаронамро азоб диҳанд». Аз сари фарози Зонушикан ба деҳа нигашт, ба деҳаи на чандон бузург, ки Зухур бар он бало ангехтааст. Дарахтон гул кардаанд, дарди девонагон авҷ кунад. Балоро низ хумори саворӣ гирифта, толиби Саманд гаштааст. Шарифа дар баландӣ андеша дорад, ки Бало ҷавоби фиристодагонро шунида ба шӯр меояд ва худ аз пайи Саманд мегардад. Яқин кӯдаконро азоб диҳанд: инҳоро ҳам аз паи Бурҳон фиристад. Ў танҳои зоғ монад, ҳаёт лозим нест, зиндагӣ харом гардад. «Дер шавад, дер» хулоса кард ў ва: «Ҷадал бояд, фурсат набояд аз даст дод!»

Саманд худ аз худ сар гардонд. Дар нишеби фароз дастанаширо яка-яка қату рост мемонд – ба назар зина ба зина мефаромад, аммо пойҳои пасаш худ аз худ кашола шуда, заминро меғозиданд. Ҷураву Сангин дар хона нестанд: дашт рафта, марзаву ҷўйборҳоро лабшон кунанд ва бегоҳ баргарданд; онҳоро аз ин қасд огоҳ бояд кард. «Самандро савора карда, ба дасти Бало супурдан чӣ маънӣ дорад?» Ҳиссе дар вучуди ў ангехта гашт, ўро бардор дод – тори зин ҳаво гиронд ва ғайрате дар ҷисми ў дамида, то Самандсавор аз миёни деҳа гузашта, бо роҳи Боғи Гарон ба Дашт равад.

Он ду қосиду Бало аз пеш баромаданд. Бало саворро нашинохта, –марди мўкипўши телпакбасари Самандсаворро нашинохт, дар хайрат монд, аммо аспро шинохт. Хайраташ афзуд, ки ин асп саркашро кӣ зину лаҷом зада бошад? Ду тан аз гуфтаи Бало

чизе дарёфта, бозистоданд, вале Бало чониби асп омад, то лачоми онро дорад: «ё ҳолиё ё ҳеч гоҳ» аз дил гузаронд савор ва чилави аспро кашид...

— Марди мусофир, сафар бахайр! – домсозӣ кард Бало.

Савор лом нагуфт, то аспор хувайдо нагардад; чилави аспро чапӯ тофт, зеро шохидон ҳастанд, кораш барор нагирад. Бало тез гашт, то аз чилав ва ё рикоби ӯ дорад. Савор метавонист маҳмез зада ва ё тозиёна бардошта, гашти аспро тезонад, аз ӯ раҳо ёбад, аммо номардӣ пиндошта, аспро бераҳо карда, мерафт. Бало ҳақида пеши Самандро гирифт. Саманд рамида паҳлӯ рафт ва боз равон шуд. «Дигар чунин фурсат нашавад... Баҳона ҳаст: пеши аспро гирифт». Гӯшаи чашм ба Бало андохт ва тозиёна ба дасти чап гирифт. Омода шуд ба чангол зада гиребони ӯро доштан. Дил ба тапидан даромад чун дили дузди ноомӯхт. «Кучо мебарӣ ин аспа?» зери лабу дандон ғурирд Бало. Савор яқин кард, ки корро яқсара бояд кард: ё ғурехта раҳо ёфт ё зери рон гирифта... Тоқаташ тоқ шуд. Чанг заду аз паси гиребони Бало дошт ва пеш кашада ба рикоб ҷафс кард; зӯр зад, то зери рон бигирад. Бало вазн ба зер андохт. Савор маҳмез зад. Саманд гашташро тезонад. Бало кашола шуд. Зӯр зад, то ҷома аз тан барорад, натавонист. Қомат рост карда баробари Саманд тохтан хост ва ба тавалло даромад:

— Пеши потон мурам, беодобӣ кардам... до-оре-ед! Са-ар те-ед! Ҳа... ҳа... ма-а хизмататона ме...

Савор чилави Самандро кашид, гашташ суғт шуд. Бало пеш омад. Савор ҷолокӣ карда, ӯро зери рон гирифт. Дудафта сахт дошт: «Ҳу!» гуфт. Бало як ларзид, ки садо ба садои кӣ монад. Дастони ӯро як назар. дид, ки дасти паҳлавонро намонад... Чорхез гирифтани Саманд нагузошт, то ӯ дар ин ҳусус андешад... Ҳамон ҳаёле, ки Шарифа рӯзи аз паси шахи Гаҳвора баргаштанаш карда буд, имрӯз амалӣ мешавад...

Саманд тохт. Аз пас расораси Саманд омаданд, садо карданд, тезтак шуд асп. Пойҳои Бало ба кӯрсангҳо бархӯрда, азоб дод; нафасаш танг шуда, забони тавалло надошт, аммо мехост, ки таваллову зорӣ кунад, ҳар чиз ваъда диҳад ва гӯяд, ки дигар ба хонадони усто Қодир кордор намешавад... Афсӯс, ки ҷон бар лаб омада ҷои ҳама гуна суханро гирифт.

Савор пай бурд, ки мадори Бало рафта, худдорӣ карда натавонад; вазн андохт, кашол шуд.

Саманд метохт. Гӯё аввалин бузи аз тӯда баровардааш буд. Маслуҳи вазнин, ки ҳафтае пеш кушта ба об хобонда бошанд...

...Ва коре шуд, ки ақл бовар накунад: ду тан аз миёни дарахтони Боғи Гарон баромада, пеши роҳи ӯро гирифтанд; як зан ва як кӯдак. Савор кӯдакро шинохт. Гашти Самандро суғт кард ва маслухро ба замин афканд. Чунон ки бузқашҳо бузи мурдари ба

марра партофта, аспро боз тозиёна зананд, Самандро тозиёна зад, чониби Дупула...

Чуссаи Бало чанд гел гашта, пеши пой онҳо қарор гирифт.

Чавонзан ангушт газид. Писарак чуссаи сарлучи беҳаракатро дида ҳайрон ба модар нигаристу ба ҷисми ором. Нафаҳмид, ки ин ҳама чӣ маънӣ дорад. Кӯдак Самандро шинохт, саворашро ҳам, аммо ба модар чизе нагуфт; гумонаш ӯ ин қору ҳолро намедонад. Чавонзан Норӣ ба ном мурда чуссаи оромро рӯи роҳ хобонда, аз рӯи шунидаву фаҳмидааш гӯш бар сари дили ӯ ниҳод, ки равон дорад ё на, нафасаш рафта меояд ё на? Ў чизеро пай набурд, лаб газида гирияи дарунӣ қард: лабонаш пир-пир париди, сӯроҳҳои биниаш фарохтар шуда, абрувонаш аввал гирифтаву сонӣ боло гашта, гирист. Худро гунаҳгори ғочии доништа, аз зинда будан пушаймон гашт; ҳама чизро, ҳама ҳолро, ки медонист, аз қарда норозӣ, дандон ба лаб фурутар дод... Ў ҳамаро медонист: қиссаи мурдану ба ҳок рафтаниро, сӯғвори падаву модарро, гуфтори падаву Шарифаро... ва ҳайрон, ки чаро зинда? Хубтар набуд, ки дар қору қамар нагардад, дар оғилу қаҳдони мардум нахуспад, дар гӯрхонаи мазору хонақоҳ қой нагирату мурад? Худдорӣ қарда натавонист; лаб саҳттар газида фарёд дар гулӯ боздошт, дил қафам-қафам дошт; якбора чун тир садо баровард ва ба рӯи падар афтид... Писарак низ аз садои модар тарсида фарёд зад ва чониби деҳа равон гашт. Модар ўро боздоштани шуд, аммо қуз ишораи даст қоре қарда натавонист. Писар ишораи дасти ўро наид. Сӯйи деҳа рафт. Аз пеш омадани ду танро дида, баргашт.

— Натаре! — писарро ба банди дил паҳш қарда гуфт Норӣ.

— Кистӣ? Аз қучо пайдо шудӣ? — баробари расидан пурсиданд онҳо.

— Худи шумо кистед?

— Меҳмони амин...

Норӣ дигар нигарони пурсу посух нашуда, паҳлӯи қасад нишаст. Либосҳои қандаи ӯ ҳайрон қард эшонро. Маънии нигоҳи онҳоро Норӣ дарёфт ва хост худро печонад, гунҷатар қунад, то пораҳои почомааш натобад. Бархоста гурехтани шуд, вале андеша қард, ки буд-набуд онҳо ба амин гӯянд, ки як духтару як писарак пайдо шуда ба мурдаи ту гиристанд, баъд чониби Офтоббаро рафтанд. Чандапӯш, харобу лоғар, пӯсту устухон аз қулли башар рӯй тофта, гурезад, қамолашро ба мардум нишон додан нахоҳад.

Ў нигарист ба падар. Риши кӯтоҳзадааш зебе намебахшид, балки ба хуну ҳок оғишта ҷа тақкаи ҳароммударо мемонд...

Оҳиста - оҳиста нафасаш омад: мушакҳои дастон, рӯй ва гарданаш андак-андак чунбиданд. Норӣ нигарон буд, ки боз қаме истад, чун падар қашм қушода, бинадаш, пасон равад...

Вале чониби деҳа ғалмағал шуд: кӯдакони тезтаку қолок пешо-пеш, қалонҳо аз пас ғирев қарда омаданд; қунон ки деҳаро тороч

карда, гурехта бошанд ва онҳо дер огоҳ гашта, таъкиб кунанд, то рабударо бозгардонанд. Чунин ҳолро дида, онҳое, ки дар даштҳо қор мекарданд, белу каланд сари марзаҳо монда, ин ҷониб тохтанд. Норӣ намедонист, ки худро ба кучо занад; бештар аз либоси ӯбадаву ажго-ажго изо кашид ва хост зудтар равад.

— Ма, бипӯш! — аз рафтору безобитагии ҷавонзан рамуз гирифта, ҷома аз тан кашида, ба ӯ дароз кард марди ношинос.

Норӣ чизе нагуфта ҷаҳида хест ва аз дасти писар гирифта, ҷониби Боғи Гарон тохт...

Занаки қапа-калон Шарифа синнаш ба панҷоҳ дакка хӯраду кӯдакона нохун хояд; газаду туф кунад, канаду туф кунад, ба ҳаdde ки беҳи нохунонаш озурдаву хуншор шудаанд. Либосҳои муқаррарии занона дар бараш: куртаву почомаи сиёҳ, рӯймоли докаи сафед, кавши кӯҳна... лекин беқарор. Ба ҳона дарояд, ба ошхона ва ба оғилу қаҳдон; ҳокистари танӯр гирад, ҳезум гузорад; суфра боз кунаду пӯшад; дег бар ошдон ниҳаду гирад; шинаду ҳезад; боғ раваду ояд; ба гову гӯсола об диҳаду алаф; қорӯб ба даст гираду партояд, боз гираду поруи гирди яккамехро тӯда кунад... ва гӯшбақимор, ки қай дарвоза садо карда, кушода шавад. Агар дарвоза кушода шавад, ё писарон оянд ва ё омада ӯро дасту пой баста, зада-зада баранд. Ё аввал Саманду саворашро пурсон шуда, дарак аз он роҳзан ёбанд ва ҳоҷат ба кофтуқоб намонда, ӯро бурда ба шиканча кашанд, бозпурс кунанд... Қозӣ ин дафъа гузашт накунад, балки барои хуни амини дехаро гирифтани сари чандин касро хӯрад; занак аз сари худ натарсад, писаронашро гум кардан нахоҳад. Морғазиди аст ӯ. «Ман кардам! Ба писаронам нарасед!» сухан тайёр кунад ӯ, донанд, ки рӯзе чунин пурсу посух шавад: «Маро парронед! Сангсор кунед! Ба думи асп бандед! Дор кашед! Писарон гуноҳ надоранд!.. Ой! Ой! Шумо ҷаро барои як ҳоин, ватанфурӯш, бегонапарвар писарони ватанро азоб медиҳед?! Аз марзи худ берун нарафтаанд, ба ҳоки ғайр пой наниҳодаанд, ба сари бечорае зулм накардаанд! Ҷаро баред онҳоро?! Инҳо писарони мананд! Ман шири пок додаам, нони ҳалол додаам!.. Ҷазои Бало чунин буд! Ё бояд ба хуни ҳеш оғишта, бимирад... Писарони маро раҳо кунед! Маро баред! Ман куштам ӯро!!!»

...Вале ӯро дасту пой набаста бурданд; ба дори қазо бурданд. Боз қозӣ дастори гарон дар сар дар меҳмонхонаи пеш муроғия сохт:

Қозӣ: — Шарифа бинти Мубин, нашудааст, ки мо як танро ду бор ба дор-ул-қазо кашидида бошем... Дафъаи гузашта гуноҳатро рад кардӣ. Ин дафъа чӣ гӯӣ?

Шарифа: — Дафъаи гузашта он чӣ буд, гуфтам, шумо бовар накардед. Ҳоло ҳамон чизро тақрор хоҳам кард.

Қозӣ: — Ҳаққи ту раҷм аст.

Шарифа: – Пас чиро нигаронед? Фармоед, сангсор кунанд!
 Қозӣ: – Вақташ мерасад...
 Мирзо:– Нависам?
 Қозӣ: – Не! (Ба Шарифа) Бигӯй, ки аспӣ кӣ буд?
 Шарифа: – Нафаҳмидам.
 Қозӣ: – Аспдузд кӣ буд? Ва чаро аспӣ туро дуздида ин корро кард?
 Шарифа: – Ман ҳеҷ гуна аспдуздро надидаам... Ҳама корро ман кардам.
 Қозӣ: – Чӣ хел?!
 Шарифа: – Чунин! Агар ин корро ман накунам, каси дигар накунад.
 Қоз ӣ: – Масхарабозӣ нақун! Ҳар кӣ ин корро карда бошад, бигӯй...
 Шарифа: – Ман кардам!
 Қозӣ: – Шӯхӣ нақун, мардак дами марг аст.
 Шарифа: – Албатта аз мурдани амин қозӣ андӯхгин бояд шаванд...
 Қозӣ: – Забони туро аз паси сарат кашидан лозим... Бо чунин берӯйӣ зане надидаам дар ин мулк.
 Шарифа: – Ҳо, сухан дуруст бигӯйӣ, берӯй шавӣ, рост гӯйӣ, бовар нақунанд... Пас сар ба девори адлия бояд зад ё ба сутуни қозихона? Чаро бовар нақунед, ки он асптоз ман будам? Магар зан натавонад хун ситонад? Қасос гирад? Асп савор шавад? Шамшер занад?
 Қозӣ: – Аз дасти ту ҳар кор ояд.
 Шарифа: – Имон овардед?
 Қозӣ ба сухани ӯ гӯш надода, сӯйи дар ангушта зад ва ду тани барои Шарифа шинос ба дар ҳозир шуданд.
 Қозӣ: – (Ба онҳо) Шумо он рӯз дидед, ки ин зан Абӯзӯхурро буз кашид?
 Шиноси 1: – Не, вай мард буд!
 Шиноси 2: – Мард буд!
 Шарифа: – Номард набуд, мард буд. Ҳамон мард ман будам, фисинҳо!
 Қозӣ қалам ба обгина зад. Қозихона хомӯш гашт. Қозӣ боз сӯи дар ангушта зад. Норӣ даромад.
 Қозӣ: – Ту наздиктар будӣ, духтар, тозанда ҳамин буд?
 Норӣ: – (Шарифаро саропо нигоҳ карда) Не!
 Шарифа: – Чӣ хел не? Ман будам-ку?! Падаратро пеши поят андохтам-ку?
 Норӣ: – Не, вай мард буд.
 Шарифа: – Рост мегӯӣ, мард буд...
 Қозӣ: – Эӣ зани нодон! Дар назди қонун гуноҳи марду аврат якест. Иҷрояш дигар: мардонро ба дор кашанд, занонро ба думи

асп банданд ё сангсор кунанд... Лекин ту ёд дорӣ, ки қозӣ ба зане ҳукми раҷм бароварда бошад?

Шарифа: – Агар занон гуноҳ кунанд, ҳочат ба ҳукми қозӣ нест. Онҳо қатлгоҳ доранд – гирдобӣ зерӣ Дупула қатлгоҳи онҳост.

Қозӣ: – Бигзор ҳамту бошад... Лекин он савор чӣ гӯён ба хонаи ту омад? Ба чӣ ният аспи туро бурд? Маълум, ки он вақт писаронат сари Дашт буданд ва ин корро накардаанд. Он асптоз кӣ буд?

Шарифа: – Ба рост бовар накунад, дуруғ гӯям? Усто Қодир!

Қозӣ: – (фарёд зада) Кадом мурда зинда шудааст, ки усто Қодирӣ ту шавад?

Шарифа: – (Нориро намуда) Магар ин духтарро падараш нагӯронда буд? (Ба Норӣ) Бигӯ, духтар, магар аз ҷаври падар худкушӣ накардӣ?

Норӣ сар фуру дод ва гирист, аммо ҷавобе нагуфт.

Шарифа: – (Ба қозӣ) Ва шумо ба ҷанозаи ин духтар нарафта будед?

Қозӣ: – (Саросема) Рафта будам, рафта будам...

Шарифа: – Чунон ки мебинед, ӯ зинда... Пас, чаро усто Қодир зинда нашавад? Дар дасти қозист: хоҳад, зинда мегардонад, хоҳад – мурда... Инак ман савол диҳам, мумкин?

Қозӣ: – Боз савол ҳам дорӣ? Ку гап зан!

Шарифа: – Вақте ки усто Қодирро, ҳам писарашро бо хоҳиши амини деҳа ба кадом гӯшаи олам фиристоданд, қозӣ касеро бозпурс накард. Имрӯз, ки ба амин осеб расидааст, қозӣ беваю бечораро амон надихад. Ин аз рӯи адолат ё фармуди Худоаст?

Қозӣ: – Ту, аврат, на танҳо худатро, моро ҳам дар назди Парвардигори ҳаждаҳ ҳазори олам осӣ мегардонӣ!

Шарифа: – Хуш, шумо чӣ хоҳед ва ман чӣ бояд кунам?

Қозӣ: – Бояд бигӯӣ, ки асптоз кӣ буд?

Шарифа: – Гуфтам-ку, ман будам!

Қозӣ: – (Ба хашм омада) Ҳукми раҷм!

Дили Шарифа ларзид. Норӣ ҳам як қад парид. Писарони Шарифа бархостанд. Қозӣ аз онҳо чизе напурсид. Муруфия поён ёфт. Фардо баъди намози одина ҳукми қозӣ бояд ба иҷро расад: дар Санглохи миёни боғи Зухуру хонақоҳ мардум бояд Шарифаро сангсор кунанд.

Мусулмонони деҳа дар масҷиди Миёна намоз гузорда, ба Санглох омаданд, то сангсор шудани зани усто Қодирро бубинанд. Санглохи селоварди замони қадим аз рӯи фармуди касе чида ва ҷо-ҷо тӯда карда шуда буданд, то гирифта ба сари Шарифа андохтаниш осонтар бошад, вале аз саҳар боз Қўраву Сангин миёни тўдаҳои санг истода, мунтазири омадани додгару додхоҳ ҳастанд, то ба ҷои модар эшонро сангсор кунанд. Вале аз кушандаҳо дарак нест. Кўдакони деҳа дур-дур истода, Қўраву Сангинро ақлбохта пиндошта, бо ҳар гуна нағма масҳара медоштанд. Сангину Қўра

зеҳнишин мекарданд онҳоро ва чизе намегуфтанд, ки рӯзе мерасад ва онҳо танбеҳ хоҳанд дид. Ҷӯра рӯ ба боғи Зухур, Сангин рӯ ба Хонақоҳ истода, ду самтро муҳофизат карданианд; самти шимолу ҷануб гӯё бодгузар бошад, холист. Мардони намозгузори сари Санглох омаданду бозистоданд... Аз қозӣ, аз Шарифа ва аз додхоҳон дарак набуд. «Шояд додгустар ҳукм дигар карда бошад?» ба ҳамдигар мегуфтанд онҳо ва китф дарҳам мекашиданд, ки чунин руҳдод аз имкон берун. Қозӣ чӣ дорад ба Шарифа, ки ду давр боз ҳукмашро дигар мекунад; он гоҳ обрӯи қозӣ чӣ шавад? Шояд ин кор аз Боло шуда бошад. Шавҳару писари Шарифа мардикори Оқпошшо.

— Ҳой мусулмонон! Магар мо тавонем як бечоаро аз ҷанги бало раҳо кунем? – садо омад аз байни издиҳом. – Ёдатон ҳаст, ки Исо пайғамбар зани зиёнкорро бо як сухан аз ҳукми раҷм раҳо кард. Гуфт: «Ҳар кӣ дар умраш гуноҳ накарда бошад, нахуст ба ин зани осӣ санг андозад!» Сар андохт ва сар бардошт, ки ҷуз зани гунаҳгор дар наздаш касе нест. Ва фармуд: «Эй зан, ту низ бирав, ки гуноҳе надорӣ!»

— Аҷаб русабӣ ҳастӣ, эй мард! Магар ҳарфи мо ҳарфи пайғамбарона аст? Ҳукми қозиро танҳо подшоҳ тавонад дигар кунад!

— Эй беақл, ҳукми халоиқ зӯртар аз ҳама гуна ҳукмхост! Агар халқ Исоро пайғамбар нахондӣ, Исо ҳеч будӣ.

Санглох ғалмағал шуд. Мардум хонаҳез меомад, ки бузкаширо медида бошад; ҳамдигарро тела дода, пеш мегузаштанд, то аз наздик сангсор шудани Шарифаро бинанд. Бештар онҳое пеш омаданд, ки санг андохтан мехостанд – онҳо касоне буданд, ки чунин «рӯинатан» будани зан, сарлучу аспасвор шудан, мардро зери рон гирифта буз кашидан, худро мард ороستاني занро раво намедонистанд; занро махлуки паст мешумориданд... Ва онҳо миёни тӯдаҳои санг ба ҷои маҳкума писарони ўро диданд, ки яке рӯ ба офтоббаро, дигаре рӯ ба офтобнишин сокиту хомӯш буданд пушт ба пушт.

«Говро монда, гӯсоларо мекуштаанд, рав биист!»

«Гов худат, худат рафта ист!»

Ва дастогиребон шуданд ду тан... Тарафгирон пайдо гаштанд ва мардону ҷавонон ба ду гурӯҳ ҷудо шуда, ҷунон занозанӣ карданд, ки на либос монду на рӯи соз – ҳама дарида ва ё харошёфтаву хуншор буданд.... Қозиро лозим меояд, ки боз як муроғия кунад.

Занозанӣ дар Санглох сар шуда, то домони деҳа рафт; назди боғи Зухур, паҳлӯи қозихонаро гузашта поён рафт, зеро яке мегурехту дигаре таъкиб мекард; яке санг меандохту дигаре пушт гардонда, даст ба сар мениҳод, то санг бар сар нахӯрад – ба тахтапушт, паси гардан, думба, пой бархӯрад, боке нест, лекин ба сар занад, ҳаёт коста гардад. Ба ҷои санг пой ва зонуи ҳариф ба думғозаву думбаи марди гурезон бармехӯрд, ки таҳқир доништа

мешуд. Хун ба сари марди гурезон зада, оташин мегашт, на аз мурдан мегашту на аз куштан. Шерона ба ракиб дармеафтид, гургона ханҷол мезад, сагона мегазид ва мардона аз гиребон мегирифт: «Пуштатро гардон, ман ҳам зону занам, баробар шавад». Аммо чавонмард пушт намегардонд, зеро бад буд номусдорӣ; номусшиканӣ ба шумор мерафт ва он кас набояд миёни мардум мегашт. Тарафотараф аз нав авҷ гирифт. Хунӣ шуданд сархо, харошидаву абгор гаштанд танҳо... Кор ба дашному ҳақорат гузашт; ҳамдигарро бинову бунёд карданд, навохтанд, ҳафт пушташонро таъна карданду маломат; вақте ба чунин гуфтор мепардохтанд, ки мисли хурӯси чангӣ монда шуда, аз ҳамдигар канор истода, даҳони хушк кушода забона мезаданд ва ё онҳоро мардуми баномус айб-айб гуфта, ба ду тараф ҷудо карда буданд; онҳо дам мегирифтанд. Аз дашному суҳанони нохуб, таъна, ҳақорат боз ба хурӯш омада, аз нав майдонталаб мегаштанд:

— Буро! Тарсидӣ? Гир-гир!

— Аз ту? Аз ту метарсам? Буро!

Ва хурӯсона гардан меёзиданду намебаромаданд, зеро зӯри якдигар санҷида буданд ва ё барои набарди тоза мадоре надоштанд.

— Ҳолӣ як ҷо биам, ҷӣ кор кунам!

— Хурӣ!

— Хурам?! Хӯрдана нишон диҳам! Канда дар фалонат мезанам!

Ва занон мешуниданд дашноми мардонро. Ба ҷанг медаромаданд. Ҷанги онҳо саҳттар мешуд аз ҷанги мардон; рияму олоям мекарданд ва кор, ки ба ҳадди охир расид, почома бадар карда, ба гардани он марди бедахан андохта, ба қозихона мекашиданд. Зани он мард ба ҷанг медаромад ва мешуд хунрезӣ...

...Вале холо ҷанг ба осонӣ басанда гашт ва ҳама мунтазири қозӣ гирди ду танро гирифтаанд; чунон расад ба назар, ки он ду тан санги зиёдеро гирдашон фаро оварда, нигарони санг андохтани касе ҳастанд.

Намози аср шуд. Шом шуд. Маросим худ аз худ анҷом пазируфт.

Шарифа омад. Дар ин новақтӣ омад ва гуфт, ки қозӣ ба суҳанаш бовар накард; бовар накард, ки як зани лоғар амини филбасро кушта тавонад. Барои ҳамин ўро озод кард. Вале...

...вале мардум ин чизро дигаргуна маънидод карданд: қозӣ беваро шабуруз дар қозихона нигоҳ дошту сонӣ... сонӣ сар дод. Ин ҳарф ба ғӯши Шарифа расид. Аз нав хурӯш кард: «Кӣ будааст ин гапро баровардагӣ?» Аммо оби рехтаро ҷамъ карда нашавад.

«Ман розӣ ҳастам, ки амини шумо мурад, баъд маро сангсор кунед... Ў намурада маро сангсор кардан маънӣ надорад, қозии олам!» ёд овард Шарифа ва ҳаминро ҳам фаромӯш накард, ки «қо-

зии олам» гуфтани ўро қозӣ ҳуб фаҳмид: «гуфтаи аминро масҳара мекунад». Лекин барои чӣ ўро озод кард, намефаҳмад. «Мардум дуруст андеша мекунад: як гап набошад, қозӣ озод накунад». Ва назди қозӣ рафт:

— Қозии олам, маро сангсор кунед ё ба халқ фаҳмонед, ки ман бо шумо муносибате надорам; шумо бо ман бозӣ намекунед...

— Чӣ-й?!

— Овоза, ки ман бо шумо бозӣ мекунам, барои ҳамин маро аз ҳукми раҷм гардондаед.

— Ман? Қозии олам? Бо ту – зани рӯинатан?

— Бале, қозии олам! – оҳанги мазох дошт суханаш.

— Дафъ шав! Ба назарам нанам!

— Ман инро медонам, қозии олам, шумо инро ба халқ фаҳмонед!

— Гум шав! – асои аз эҳтиёт дар гӯшаи қозихона гузоштаро бардошта фарёд зад қозӣ. – Ман кӯрам ё қарам, ки ба ту мазанг эҳтиёҷ дошта бошам? Як бори дигар қадамата аз остонаи дорулка-зо дарун монӣ, поята зада мешиканам! Гунаҳгор шудам туя озод карда?! Ҳе бар падари туву мардумат лаънат!

— Бар падари шумо ҳам, қозии олам!

Хито шуд қозӣ. Надонист бо ин зан чун муомила кунад. На сиҳатиаш маълум, на девонагиаш. На некиро фаҳмад, на бадири. На тарс дорад, на ҳарос. На аз мурдан тарсад, на зиндагӣ қардан хоҳад. Ларзид қозӣ. Ва якбора фарёд зад:

— Марду-ум! Рӯинатан аст ин зан! Ба ҳарфи ӯ гӯш надихед! Бовар накунад! Ошӯбгар аст! Қозиву қозихонаро сиёҳ қардан хоҳад!

Мардум инро ҳам бозӣ донистанд; асрор пӯшонад, гуфтанд.

Шарифа китфи рост така ба яккамехи Саманд дода истоду истод ва ҳама шудахоро бори дигар пеши назар овард; ҳаёлан Самандро дар асписти пушти шаҳи Гаҳвора дид, ба худ омада суол кард: «Чӣ коре шуд?» Гумон надошт, ҳеҷ гумон надошт, ки зиндагиаш чунин ранг гирад; гумон надошт, ки баробари гум шудани шавҳару писар эътибору эҳтиром низ гум шавад. Хонабанд аст ӯ. Худро ба касе нанамояд, касеро набинад, ҳарфе нашунавад...

жураву Сангин зуъм доранд, ки модарашон қаҳрамонӣ қарду барои аз марг раҳо ёфтанд ба қозӣ сар фаровард; уреб-уреб ба ӯ нигаранд; ба коре дасту дилашон наравад. Иштиҳои хӯр надоранд...

Ҳамааш Шарифаро дилтанг гардонад. Истода-истода ба рафтори Норӣ ҳайраташ афзояд: ба марги падар розиву аз дида – мункир. Чунон рафтор қард, ки аслан Шарифаро наменинохта бошад. Намедониста бошад, ки савори Саманд ҳамин зан буд – ҳамин зани лоғарандомӣ сиёҳранг, ки аз ташвишу андешаи зиёд ва аз камхобӣ чашмон ба хонааш фуру рафта, гӯё Шарифа не,

чашмҳо аз зиндагии ташвишзо гурезон бошанд. Хобу хӯр надорад ӯ. Андеша ва яқин кунад, ки бар рӯзгори одамхор зафар наёбад, баракс, қозӣ бо ҳама кирдораш – нобаробариаш, беадолатиаш, ноҳақиаш суллуқвор ўро мақад... Бех аст, ки вақти андаке ҷон доштан худро нобуд созад....Қисмати занони номуродро ёд овард ва гирдобӣ зери пули калони Дупулари. Чашм пӯшиду оби сард ба танааш расид, баданаш раъша кард: «Ҳаром мурдан хуб нест». Пасон андешид, ки одамон баъди сараш ҳам носазо гӯянд, хубаш зиндагиро дигаргуна созад; зиндаву мурдаи ӯ ба дигарон монанд набошад. Аввал миёни мардум ба часурӣ ном баровард. Ин ово-за аз музофот берун рафт... аммо бадномии ӯву қозӣ шасташро гардонд...

Ӯ китф аз яккамех гирифт. Як бор гирди ӯ давр гашт. Саворӣ хумор кард. Сар боло дошта, хаворо бўӣ кашид. Аммо на-донист, ки барои чӣ ин корро кард. Ин рафтори одамиёна не, балки ҳайвонҳо чунин кунанд. Ӯ дасти чап ба яккамех халқа гардонда, гирд гашт, то монда шудан гашт... Ҳамир накард, ҷурғот нахобонд, хона на-рӯфт, бо чунин кор машғул шуд. Баъд ба худ омада дарёфт, ки девона чунин кунад ё маст. «Дашт нарафтед-а? Ҳезум наовардед-а? Зимистон, ки даромад, поятонро таги дег монда месӯзам? Ҳеч аз Саманд хабар гирифтед? О шумо ландахурҳо... Саманд маро бадном карда бошад, боке не. Аз вай бадӣ намебарояд... Аз ода-мон эҳтиёт шавед, аз одамон!.. Сангин! Ин ҷо биё! Ту ваъда дода будӣ, ки касби падарро ёд мегири, чӣ шуд? Арраву теша занг зад... Гапгардонӣ ҳам мекуни-а? Ман иҷозат надодам? Чӣ хел иҷозат? Барои потеша задан ҳам иҷозат лозим? Ҳунар надорӣ? Усто нестӣ? Усто усто не, афзор – усто. Афзор ҳаст, устоӣ осон: зеҳн ва меҳр лозим. Потешаро бароварда, синҷ ё болор тарош, ман ба шавк тамошо кунам... Фақат даст месовию лаб мегазӣ, сар меафшониву афсӯс меҳӯри... Чӣ, афсӯс меҳӯри, ки Худо туро духтар наофарид? Ман бояд чунин афсӯс хӯрам, ки Худо маро мард наофарид...» Ба ёд меовард Шарифа ва гирди яккамех мегашт...

— Шарифабону, худатонро хунук мекунед?

Садо омад ва ин ҳарфи ночо ба Шарифа сахт расид. Ӯ боз-наистод, ба сухани Моҳбӣ ҷавоб ҳам надод, гаштан гирифт. Як назар дид, ки пиразан чархак намересад, остини саргирак тори сараш нест, балки ҳолӣ, паҳлӯи китфи чапаш кашол аст. Гирифта метебад. Сип-сиёҳ, дамаш ба дарун зада.

— Шарифабону, ё шумо муред ё ман!

Худ аз худ пойҳои Шарифа бозистоданд ва ба ҷои салому алейк чунин сурат гирифтани ҳол ўро ҳайрон кард.

— Ман мурам, беҳтар, шумо ҳоло ба мардум қаринаҳо мегӯед! – барои таги гапро фаҳмидан чунин фармуд Шарифа.

— Аз сарам монад қарина, ба сарам об рехт қарина! Гӯё ман миёнҷӣ шуда, шумову қозиро алоқа кунонидаам...

Шарифа ба қадди яккамех шорида фаромад ва пушт така дода нишаст. Моҳбӣ ҳам аз беҳолӣ ба танаи тут тахтапушт гузошта, пойҳои осӯхтаашро дароз кард ва охи пуралам кашид.

Шарифа аламу азоби рӯҳии ўро пай бурд. Медонад, ки Моҳбӣ аз ин ҳарфи тўхматбор азоб мекашад, вале ин чизро ба мардум исбот карда нашавад. Худкушӣ кунӣ, онҳо ба таври худ шарҳ медиҳанд... «Як гап будаст, ки чунин кард, вагарна гуноҳи худкӯширо медонист» мегӯянд. Онҳо ҳамчу ду тани нимҷон, ки ба ҳам намерасида бошанд, ба якдигар бо ҳасрат нигаристанду чизе нагуфтанд; донанд, ки чунин кор набуд, аммо забон надоштанд, то гӯянд. Аз нигоҳи ҳамдигар ба назар маънӣ кашиданд: «Ин дунё чунин як дунё!»

— Худоё Худовандо, аз тўхмати ногаҳону балои охирзамон ниғаҳ дор! – рӯ ба Мазор даст ба дуо бардошт Моҳбӣ.

Дуои ӯ пеши назараш Балоро овард; Балои охирзамонро... «Наход замона охир шавад? Ё Балоҳо замонаро охир кунанд... Занаки фолбин дуруст гуфтааст...»

— Шарифабону, мегӯянд, ки аҳволи Бало бад, рӯ ба он ҷониб дорад.

— Худо барои чунин ҳол маро ҷазо меода бошад?

Моҳбӣ ҷавоб надод. Вонамуд кард, ки саволи ўро нашунид; Дар асл аз дил гузаронд, ки ҳама гапу калочаҳо – ҷазост. Аммо ҷавоби худӣ Шарифа кори ўро осон гардонд:

— Ҳа-а-а, Худо ҷазои маро пеш аз гуноҳам дода буд... – қисмати шавҳару писарро дар назар дошта гуфт ӯ.

— Гуноҳхое ҳастанд, ки ба ҷои савоб гузаранд... Лекин дар зиндагӣ бештар бегуноҳон азоб кашанд... Ман ба кӣ бадӣ кардам, Шарифабону?

— Гуноҳи шумо ин аст, ки некӣ мекунад... Момои ҳама ҷавонону кӯдакон ҳастед. Гуноҳатон ин ки занони зоро аз марг наҷот медиҳед, баччаҳои қач омадаро рост карда мегиред... ва шояд он вақт ба гӯши кӯдак ягон чиз ҳам гӯед?

— Ку-ку! – меғуфтагистам-дия!

Ин ҳарф барои ханда буд, аммо ноҷо буд. Зеро дар дил намегунҷид. Дар дили танги Шарифа ҳам, дар дили ғамзадаи Моҳбӣ ҳам. Аммо чунин ҳарфҳо Моҳбиро касб шуда буд: ё ҳарфи шӯҳ меғуфт, ё қаринаву матал, ё хабари тоза меовард ва худро гирифт-тор мекард; дигаронро андармон медошт... Баъдтар дар назари мардум девонаавзоъ тофт. Мардҳои даҳонбефаровез ўро девона дониста, пиндоштанд, ки ҳар чӣ гӯянд, бедудилагӣ розӣ шавад.

...Ва Моҳбиву Шарифа рӯ ба рӯ нишаста, маҷоли сухан надоранд, вале дар дилу сар андеша доранд, ки чунин зиндагӣ ба чӣ лозим? Кас як рӯзи Худо набинад: дар ширхорагӣ синаи модар газӣ, пой, ки баровардӣ, кафи поят пуробила шавад, дастат, ки ба ягон ҷо расид, кӯтоҳ кунанд:

— А, Моҳбӣ, ҳамин зиндагӣ ба кӣ лозим?

— Ман ҳаминро пурсиданӣ будам, Шарифабону... Худо, ки халқ кардааст, лозим будааст-дия, хоҳ-ноҳоҳ зиндагӣ бояд кард: ману шумо барои азоб, онҳо барои роҳат, мову шумо – маймун, онҳо – маймунбоз... усто Карим ҳудаш нағз сохтагӣ, чунон сохтагӣ, ки... тӯба кардам... Ман набошам, мардони деҳа дар бораи кӣ ҳарф зананд? Киро масҳара кунанд? Шабу ними шаб дари киро кӯбанд, ки духтарамонро наҷот деҳ... Одами бесоҳиб бо нохун чоҳ канад ҳам, кадр надорад...

— Шумо одами хушбахт, Моҳбӣ... Аз пасатон мегӯянд, гуноҳатон мерезад. Фардо рӯзи қиёмат аз Пули Сирот кафтар барин гузашта меравед.

— Ҳамин одамҳо мемонанд, ки кас бемалол гузарад? Аз поятон дошта мекашанд... Кафтар-а, монанд, ба пой худ гузарем, хуб аст. Дар ҳамон чо ҳам амину қозӣ будагист-дия? Мемонанд, ки аз онҳо пеш гузарӣ?

— Рост. Хурӯс дар ҳама чо як хел ҷеғ мезанад...

Садои ҷӯбтарошӣ омад. Шарифа шунидани садои гумгаштаро умед надошт. Аз ин рӯ ба ситораҷаҳои пушти дег дерёз диққат дода, гӯш андохт, ки садои ошно меояд ва ё монанд ба он. Аҳтарони аҳгарини пушти дег мисли ситорапарӣ осмон мепариданду пайдо мешуданд ва ўро ёд меомад, ки ин чизро моли қўтани бобо меғуфтанд ва ў низ ба фарзандонаш чунин омўхтааст. Ҳамин ки ин ҳолҳои сурхак дар сиёҳии пушти дег пайдо шуданд, онҳо ба шумор медаромаданд: кам, зиёд... моли бобо кам мондааст, меғуфтанд.... Шарифа як ҷўбакро гирифта, аз осмон ситора метарошидагӣ барин чанд ситораро афканд, ки ба дуд табдил гашта, набуд шуданд. Ва боз гӯш ба садои ҷўбтарошӣ дод, ки садои ҷўбтарошии киро монад. Баччагона буд ин садо. Ва ў ба дари ошхона омада, як назар Сангинро дид, ҳалал нарасонида, сари дег рафта, нонро рӯ гардонд, то пушту рӯ баробар пазад. Пасон садои потешазании усто Қодирро ёд овард: усто Қодир рӯи ҷўб баромада, аз як сар пай мезад ва баъд муқобили пай потеша зада, синчу сарсинчу болорро чортарош мекард; ғангоми потеша задан пой чапашро мебардошт ва китфонаш боло мешуданд, то потеша ба ҷўб фуру наравад, балки ҳамвор тарошад... Ҳоло Шарифа андеша мекунад, ки Сангин ҳамин усулро надонад.

— Ба ман деҳ!.. Дар вақташ гуфтам, ба кори падар нигаред, ҳама аз пай буд-буд тохтед. Гумон надоштед, ки рӯзе ин касб лозим мешавад...

— Мо гумон надоштем, ки падарамон...

— Ҳо, ман ҳам гумон надоштам... – рӯи ҷўби арча баромада, домонашро нифа зад ва ба кафи дастон андаке туф карда, аз дастаи дарози потеша дошт ва ёд дод: – Ана ин хел: нўги потеша набояд фуру равад, бояд ҳамвор тарошад; пой рост пеш, вақти потеша

задан пой чап бардошта мешавад ва китфон ба қади дастаи потеша боло, – қоматашро боло бардошта нишон дод ӯ. – Аз Худо гилаам ҳамин, ки маро мард насохт... Аз сари чӯб то нӯги чӯб метарошанд... Кай Самандро меорӣ?

— Каме сабр кунед, Зухур гузарад...

Потешаи ба чӯб задаро набардошта, ба Сангин нигарист модар.

— Ин чӣ гуфтагиат?

— Сари сакарот, мегӯянд...

Шарифа рӯи чӯб нишаст. Вазн ба зону андохта, ба андеша рафт: «Наход ҳамин гуноҳ ҳам ба сари ман бор шавад?» Ҳис кард, ки панҷае сари синаи чапашро мушт мекунад ва дилаш фишор меҳӯрад. Зайле ки касе зери кашаш дошта озод бардошта бошад, часта хест:

— Гуноҳ не, савоб аст!

Сангин хайрон, ки модар дар бораи кадом гуноҳу савоб мегӯяд.

— Гуноҳи кӣ? Савоби чӣ, оча?

— Гуноҳи худам! Ман онро савоб медонам, аммо Худо чӣ фармояд?

— Бе амри он султони ҳақ барге наафтад аз дарахт, мегуфтед-ку, оча. Пас ин чӣ хел гуноҳ мешавад?

— Гуноҳ, гуноҳ, саропоямон – гуноҳ, ҳар қадами мондаамон – гуноҳ! – баланд гуфт модар, ки писар аз роҳи бад бозмедошта бошад. – Гуноҳ нақунӣ, зиндагиат хуш намегузарад... барои зиндагии хуб гузаронидан пургуноҳ будан лозим.

Сангин кинояи модарро нафаҳмид. Ҳеҷ гоҳ чунин таълим намедод: он замон ба ростӣ меҳонд, ин замон ба гуноҳ тела медиҳад. Барои он ки модарро дар ҳолати нобоб нагузорад, дергоҳ ба потешаи рӯи чӯб нигарист.

— Гуноҳи хурдон – хурд, гуноҳи бузургон – бузург, – исбот кардан меҳост суҳанаширо модар. – Шутур калон, захмаш ҳам калон.

Ва Сангин ба потешаи калон ва тешаи хурд нигарист, ки кори онҳо низ чени ҳаҷмашон: «Чӣ хел? Гуноҳ нақунӣ, зиндагиат хуш намегузарад? Дуздӣ кардан лозим? Ғаррӣ кардан лозим? Чуниндӣ?» аз дил гузарон Сангин ва саҳт ба модар нигарист: «Ин чӣ таълим аст?» Аммо ҳарфи ботинии ӯро модар нашонид.

— Не, ту ин корро намеқунӣ, чунон ки бобот нақарда, чунон ки додот нақарда буданд. Ту ҳам ин корро намеқунӣ. Ба ту дунёӣ лозим не, шикамат сер шавад, кифоя... Дуздиву ғарриро қасоне қунанд, ки аждаҳо барин ҳама чизро фуру бурдан хоҳанд... Дунёро бин-э, як қас ҳабар намегирад. Ҳол он ки вақти усто зинда будан аз ҳона меҳмон қанда намешуд; ҳатто ҳуди усто набошад ҳам, аз ҳавливу ҳарамаш ҳабар мегирифтанд, қўдақонашро мефурсиданд...

Ҳамин қадар мағал ба сарамон омадаасту касе намекурсад, ки чӣ ҳол дорӣ.

Шарифа барои ҳамин ба Моҳбӣ эътиқод дорад, ки гоҳ-гоҳ аз дараш мебарояд: ё қисса мегӯяд ё хабар меорад. Ва дар ин миён як бор омадани Бихалифа то ҳол оромаш нагузорад; ҳоло ҳам сабабашро надонад. Шояд чизе гуфтани буд; баъди бадномии Шарифа аз раъйаш гашт. Ба ҳар ҳол эшону тӯраҳо козиви аминро бештар ҳурмат кунанд нисбат ба одами оддӣ... Бо вучуди он Шарифа меҳаҳад, ки Бихалифаро бинад. Бинаду дардашро гӯяд; қиссаи бадномиро шарҳ диҳад; кори бо Зухур шударо гӯяд ва аз забони ӯ шунавад, ки ин қор гуноҳ аст ё савоб?

Шарифа як дег об гарм кард. На барои он ки аз ташвишу даву гечи олам танаш қарқ бастаасту шӯяд, балки барои он ки тозаву покиза шуда ба назди Бихалифа равад. Дари дахлэро тамба монда, дар ташнови кунҷак оббозӣ кард. Барои тасаллои дили хеш чунин кард ва ба ақидаи худ покиза ба даргоҳи Бихалифа рафт... Аммо дари дарвоза ноумед шуд:

Чун ҳамеша баробари ба ҳалқаи дарвоза даст расонидан фиғони сағ баромад ва Гулсифат сағро ҳап карда ба дарвоза омад. Дарвозаро кушода, баробари Шарифаро дидан бозпӯшид... Ҳарфе лозим набуд. Шарифа ҳама чизро пай бурд... Кӯхро ба дӯшаш бор карданд. «Ҳама гапу калочаҳо рост будааст... Бадном шудаам».

Шарифа аз пушти дарвоза дар нашуд: «Шояд барои рухсат рафта бошад?» Садои ғурриши сағ баромад. Ба дарвоза мезад худро. Ҳама чиз аён шуд барояш. Зуд дур рафт аз дарвоза. Рӯи санги сиёҳи лаби рӯдхона нишаст. Таги дилаш сиёҳӣ баровард. Дуру дароз ба оби софи шаффоф зехн монда, андаке дилашро равшан кардан хост, вале ангошт, ки дуде андаруни дилаш сайр кунад; боло равад, даруни қафаси синааш пур шавад; даҳонашро талх гардонад; гулӯ гирад; меғосо пеши чашмашро гирад ва дуди боло ҳамчунон бардошта шуда, ўро ба ҷое барад, ки ҳама гунаҳ-горон, осӣён ва рӯсабиҳо умр ба сар баранд...

Як панҷа об зад ба рӯяш. Ҳамтарҳаш аз оинаи об гум шуд. Гуморид, ки оби сард ба танаш равон бахшид. Хост ҳама чизро як лаҳза фаромӯш кунад, ҳама суратҳо аз назар дур шаванд. Дар дунё ҷуз об чизе набошад; на обсофкунакҳои беқарор, на кафлесакҳои думафканда, на ҷомаи сабзи ғук... Аммо... Боз фоли дар косаи об дидаи раммолзан пеш омад ва ҳаёл кард, ки аз чунин зиндагӣ оламро оби азов пахш кунад, хубтар аст. Боз як панҷа об зад ба рӯяш. Оби кӯлмак лаппид. Моҳичаҳо гурехтанд, кафлесакҳо низ ва обсофкунакҳо чунон таниданд, ки кирмвор дароз метофтанд. «Наход мурад-а? Одам мурад, дили кас ганда шавад... Аз осмон ситора паррад, барги дарахт канда шавад, гӯши одам салот кашад... Ба мурдаи ӯ дили ман насӯзад ҳам, дилҳои месӯхтагӣ ёфт шаванд... Наход мурад-а?» Як мор моҳии хурдро уреб гирифта

буд андар даҳон, аммо фурӯ дода наметавонист. Шарифа санг зад, то мохиро раҳо кунад мор; ҳама чиз гум шуд: «Ҳар сайд сайёде дорад!» Ба гӯшаш шарфа расид. Баргашта ба роҳ, ба даҳонаи тангкӯча, ба латтапораҳои рангаи Чилламазор нигарист. Касеро наид. Танааш ваҳм кашид. Бархоста нигарист. Ба чашмаш расид, ки латтапораҳои шохи тути марворидак худ аз худ мелаппанд, бе бод, вале барги дарахтон қароранд. Оби шовахонаи рӯ ба рӯ низ садояшро дигар накунад. «Ҳар сайд сайёде дорад!» Аз гӯшаш наравад ин садо.

«Меғӯянд, ки Зухур гузаштааст!» Аз кучо омад ин садо? Бод набуд, ки орад, касе набуд, ки гӯяд. Ва гӯши ӯ шунавид ин садоҳоро: «Ҳа-а оқибат гузашт... Ҷонашро халос кард, ман гирифторм шудам...» Чунин хулоса баровард ва зери шонаи чапаш сик зад, дилаш афшурда гашт. «Гуноҳам кӯҳ барин шуд». Ӯ бознишаст, ба оби ором нигарист, ки ин дафъа дар оинаи он чӣ меида бошад? Раммолон чун дар обу оина қисматҳо хонанд?

— Оча!

Ин садои ошно ва маълум буд. Шарифаро як қад парронд, вале ӯ зуд ба Сангин нанигарист, балки андешид, ки Зухур даргузашта, инак ба онҳо таҳдид кунанд; Норӣ ба қадри падар расида, даъвогар шавад, ҳама дидаашро гӯяд... ҷои гурез нест.

— Оча!!!

Пуршиддат садо диҳад овоз – дар зераш хавфу таҳлука дорад. Шарифа яқин кунад, ки ин дафъа ҳукми қозӣ иҷро гардад: аввал наберааш Ёдгор сӯйи ӯ санг андозад, сонӣ Норӣ. Ва ӯ қасдашро гирад. Фурсати қасдситонӣ расида. Гӯё то алвақт далеле, бурҳоне набуд. Инак, ки сари падарро бохт, қасди бадномиро гирад... Санг андозанд сӯйи ӯ. Дерёз мардона ба по истад; чун сару рӯяш хуншор гашта, катраҳои охиринаи хунаш таровида фарояд ва дар нимароҳ ҷаҳ бандад, ӯ аз ҳалокат рафта афтад ва набинад, ки сангҳои андохта чӣ ранг гӯраш кунанд. Ин ҷо аввалин мазори сангӣ гардад, ки зераш зан хуфта. Шаҳид. Шаҳиди ростин. Писаронаш туғ бардоранд ва солиёни дароз сипарӣ гашта, зиёратгоҳ шавад ин ҷо. Одамони дида ва дониста қиссаи ӯро гӯянд; даҳон ба даҳон афсона шавад... Лекин чӣ лозим барои як одами ғайр ва дур худдиҳоро озор додан? Мурдаи туро вай омада гӯр накунад; барои тобутатро бардоштан сарбоз нафиристад, харочоти гӯро қафанатро набардоранд... Будӣ ё набудӣ... Лекин ту чон коҳонӣ, ки ба ӯ нағз шавӣ. Магар шиносат туро? Оқпошо туро донанд? Шиносат? Ба мурдаат гиряд? Будӣ ё набудӣ? Ин қадар худшириниро дӯст дорад одамӣ. Ин қадар худнамост инсон? Як чашмаш ба қор, як чашмаш ба сардор, то бинад қори ӯро, ҷонфидоии ӯро, ихлоси ӯро... Чӣ қадар хор дорад одамӣ худро, чӣ андоза ба пастихо фарорад хешро... Чӣ мазлум аст, чӣ золим аст: аз худ пастро ситам кунад, аз худ болоро парастӣ...

— Оча-эй! Аком омаданд!

Шарифа баргашта ба ӯ нигарист. Ҳайрон буд, ки акош кист. Пурсид:

— Чӯра?

— Бурҳон!

Шарифа сар чунбонд. Бовар накард. «Ман аз барои ӯ Зухурро куштам». Ҳамин қадар аз лавҳи хотираш гузашт ва гӯё санг гашт. Ҳарчанд ҳаракат кард, ки худро дорад, калавид. Чашмаш сиёҳӣ зад. Сангин ӯро дошт. Ва пай бурд, ки чунин тани рӯин Зухур барин марди сояхуспро кушта тавонад.

— Ҳушёр истед, оча, одамон гузаранд! Хонаатон пури меҳмон, шумо ин ҷо гардед.

— Меҳмон? Мурдаи Зухурро монда, меҳмони мо шуданд мардум?

— Ҳо, хонатон пури меҳмон!

— Мурдаи Зухурро монда-я?

— Намурдааст Зухур, дурӯғ!

— Намурдааст? Боз дурӯғ...

Фурӯ нишаст модар. Дарёфт, ки ҳама мочаро дар пеш аст... Вале дидори писар ғолиб омад. Бархост. Пиндошт, ки тифлаки сафедаки фатиламӯяшро ба оғӯш кашаду бӯяду бӯсад... аммо мардери дид дар либоси дигар, ки як вақтҳо усто Қодирро дида буд. Либоси ин мард озодатар, навтар, шинамтар ҳамчу ҷавониаш.

— Очат мурад!

Аз садои ба тани ҳудаш, ба тани Бурҳон ва ба тани ҳозирон раъша давид. Бурҳон ҳештанро сӯйи модар андохт. Ва ҳарду ночунбон шуданд. Атрофиён гиристанд. Чунин гирия барои дидор набуд; барои хориҳо, барои зориҳо... нокасиҳо, номардиҳо, аз барои умри даргузар, ки аламаш ин қадар зиёд аст; барои дунё, ки дасисааш одамкуш аст; хор дорад одамо, залил гардонад занро, ба тӯҳмат нобуд созад мардро; дар шиками модарон, дар гаҳвора кушад тифлонро... Вале ашки модарро ба ягон чиз нисбат дода нашавад. Ашки ӯ ашки замин аст, ашки осмон аст – ашки Ҳудовандӣ. Гӯё ҳама чизро фаромӯш кард модар: оламо, одамо, зӯрро, зорро, золимо, мазлумро... чуз ростӣ, ки нест завол онро...

Бурҳон сар бар дӯши модари қоматбаландаш монда истод; гирия накард. Дарёфт, ки писар ӯро ёд карда, ҳумор гирифта, дурудароз сар ба китфе ӯ монданист, то ором гирад, ки дар ғурбат дилаш афғор гаштааст... Дигарон гумон доранд, ки Бурҳон барои мурдаи падар гардани модар гирад, дарун-дарун сӯзад. Модар худдорӣ кард. Дастони ба тахтапушти писар пахш кардари бозгирифт ва ба сару рӯи Бурҳон зехн монда хандид. Фақат дандонаш намуд – хандаи талх. Чехраи дар назар хандонаш гирён буд. Чунон талх буд хандаи модар, ки Бурҳон худдорӣ карда натавонист...

Дар асл гиристан намехост. Вай рафикашро, ки андаке пушттар мунтазири пурсупосуи модар буд, нишон дод. Ишорат кард, аммо чизе гуфта натавонист: гулӯи гирифтааш, гирия ба ғамбода гашта нагузошт, ки шинос кунад. Як донаки саҳти дар гулӯ андармонро фурӯ бурданӣ шуда, қозвор гарданак зад, ёзонд, базӯр садо баровард:

— Умар – писари Ниёз-қонҷӣ!

Модар аз либосаш донист, ки ҳамроҳ будаанд, вале ҳарфи Бурҳон қиссаеро ба ёди модар овард: қиссаи Ниёз-қонҷиро. Шарифа шинохт Умарро ва даст пеш ёзид, то ҳамчу Бурҳон пазиroy кунад. Бӯсид аз пешони ӯ. Умар низ ҳамчу Бурҳон сар бар китфи модар ниҳод ва садои паст баровард: «Чӣ ҳол доред, оҷа?»

— Худоро шукр, зиндаем...

Шарифа барои он чунин гуфт, ки зинда намонданаҳам мумкин буд... Вале андешааш ҳоло дигар аст: «мурдаи додору донад ё не?» Лабонаш беист парранд, ҳамчу тани ларзон, ки ба хоستان боздошта натавонӣ. Гунгона ҳама ҳарфу дархостаҳро фаҳмонад ба ишораҳо: Марҳабо ба рӯи кӯрпача, марҳабо ба дастарҳон, хуш омаданд, нури дида, тоҷи сар...

Либоси тоза, дурраи баланд, рӯи озода, кавши сари по, ки усто оварда буд, модарро дигаргуна нишон медод. Ё дар афсона мебинанд ўро ё мактабдида аст ин зан.

— Омин, қадам расид, бало нарасад!

Даст ба дуо бардошт Амини ҳамсоя ва Шарифа гӯшонаҳро саҳт ба кафи даст паҳш кард, ки ҳозир оят меҳонад аз Қуръон ва ба рӯҳи усто Қодир баҳшад; фарёди талҳи Бурҳон боло шавад: «Додо, додо! Додои зиндаҷудою мурдаҷудоюм, додо!» Вале ҳамсоя як ба Шарифа нигаристу чашмак задани ўро дида хомӯш монд. «Овоз набароварданд, фаҳмондан нахоҳанд» аз дил гузаронд ҳамсоя.

Аммо садои Чӯра баромад аз дарвоза:

— Додом-э, додом-э, хонаҳору чӯл қардед, додом-э!

Шарифа дам ба дарун гирифт, ҳамсоя ҳам дам ба дарун буд, Сангин нафас фурӯ медошт, Умар ҳам, дигарон низ; фақат Бурҳон устухони дар гулӯ фурӯ мондари зӯр зада берун овардан хост; ҳамон устухон, танҳо устухон дорад роҳи нафаси ўро. Модар мижа таҳ кард, на барои он ки ашқаш шорад, балки барои он ки Чӯра нафасашро гирад. Аммо Чӯра дар дами дарвоза, ки аз ин ҷо натофт, доси алафдаравӣ паҳлӯи сутуни дарвозахона гузошта, ду даст аз миёнбанд дошта «Во алам! Во додом!» гӯён овоз баровард. Шарифа ин чизро намехост. Намехост чунин пешвоз гирад писарро. Меҳост аввал аз дидори писар сер шавад, ҳолу аҳвол пурсад, пасон дар омади суҳан гӯяд, ки падарат барои шумо шуда, дашт ба дашту кӯҳ ба кӯҳ гурехта омад ва...

Бурҳон қарахти қарахт шуд, аз нигоҳи Умар ҳам чизе нафаҳмид. Барҳост. Дигар тоқат қарда натавонист.

— Во хонем! Во хонем! Во хонем!

Паст-паст садо баровард модар ва Бурхон ҳама чизро фаҳмид. Гӯё устухон аз гулӯяш парид. Садои баланд баровард ва худро дар оғӯши модар зад. Чӯра омад, Сангин омад; ҳар се ба гардани модар даст ҳалка карданд. Умар ҳам омад ва қиёмат шуд. Гӯё усто Қодир нав мурда буд... Ҳамсояхо омаданд, мардони деҳа омаданд – ҳама боз ба мурдаи усто гиристанд; гардан гирифтанд, гуфтанду гиристанд, гиристанду гуфтанд. Алами модар тоза шуд ва намедонист, ки зимни гирия кадом нағмаро ба Бурхон гӯяд.

Сангин рӯзи дафни падар ин мардумро дида буд; рӯзи сангсор эълон шудани модар ҳамин касонро дида буд ва имрӯз ҳам бинад. Ҳамдиёр-дия, ба тӯю тамошову азо баробар меоянд... Баъзеҳо бозомадани Бурхонро шунида омада бошанд, чанде овози гирияро шунида омаданд; яке бунёд кардани мурдаи усто Қодирро дониста омада бошад, дигаре ба гумоне омадааст, ки ҳукми катли Шарифа амалӣ гаштааст...

Аз ҳама баъд Эшонбобо омад, ки дар Тангӣ офтоб ҳам дер мерасаду хабар ҳам. Баробари омадани Эшон гирия басанда шуд: Эшон сад бор гуфта, ки гирия фоида надорад, аз паси мурда оби чашм кардан хуб нест. Аммо мардум доништаи худро кунанд – гирия накунанд, сабук нашаванд; гуфта, бунёд карда, нагирианд, дилашон ҳоли нагардад ва гӯё нагирианд, қарз адо нашавад – қарзи пайвандӣ, чигарбандӣ...

Чӯра гардани Бурхонро сар дод. Эшонбобо бо Бурхон оғӯш-каш вохӯрӣ кард, сонӣ сари дастархон нишаста оят хонд: «Тариқи раҳмат, шоистаи ҷаннат...» гӯён даст ба рӯй кашид:

— Меҳмон аз кучо? – пурсид вақти ҳолпурсӣ.

— Аз Некон, писари Ниёз-қонҷӣ.

— Шуд-шуд, абераи бобои Наврӯз... Монанд кардам, барои ҳамин пурсидам, – ошноӣ дод Эшонбобо ва сар ҷунбонд. – Ҳ-а-а, он ҳел одамон ягон-ягон мешаванд.... Дар ҳар деҳа яқта ҳамоно ҳел одам бошад, дунё талотум намешавад.

Умар ба тарҳи рӯи Эшонбобо бодикқат нигарист ва нишонаҳои бобокалонро дар симои ӯ пайдо кард: фақат қомати баланду мӯи сафеду озодагӣ не, балки тамкину мулоҳизааш ҳам ба бобокалон монад. Вале аз чизе ё касе бим дорад, ки соате як ё ду бор сурфад – сурфаро намонад, огоҳӣ барин ё хешро аз чизе огоҳ мекунад ё дигаронро, ки сухан доништа гӯянд, қадам оҳиста ниҳанд, бади касро нахоҳанд, дунё кирои «э!» надорад. Ба ҳаёл равад, худ аз худ гиребони қабони сабзашро дорад; бисёр чиз донад, нагӯяд, гӯё гуноҳ шавад, беҳуда гуфтан, пур гуфтан ба назари ӯ гуноҳ аст, зеро миёни даҳ ҳарф албатта як дурӯғ гӯйӣ.

— Абера гӯед... мо рафта будем ба ҷанозаашон! – сар ҳам кард ӯ гӯё нигарон шуд, то Умар ҷӣ фармояд. Умар низ давоми сухани ӯро шунидан хост:

— Ба чанозаи падаратон ҳам рафта будем... Хешовандон хастанд?

— Нестанд...

Чунин ҷавоб дод Умар ва фикр кард, ки ғалат гуфт ё дурӯст? Сабзина ба ёдаш омад: «Рафтан лозим, хабар гирифтан лозим...»

— Дилат ганда нашавад, Бурҳон!

— Аз марг гурез нест!

Ҳамин қадар миёни онҳо дилдорӣ шуд. Ва чорёр сари қабри падар рафтанд. «Қадоме иморат сохтанӣ, аз афти қор» – санг-тӯдаҳои миёни Санглохро дида, гуфт Бурҳон. Сангин ба Ҷӯра нигарист ва Ҷӯра ба Сангин, вале нагуфтанд, ки ин сангтӯдаҳо ғӯри рамзии модарашон аст. Ҷӯра ишорае кард:

— Қатлгоҳ шавад ин ҷо!

— Чӣ хел?

— Ҳар кас гуноҳ кунад, дар ин ҷо сангсор карда кушанд, чун шайтони раҷим.

— Магар дар ин ҷойҳо низ нооромист?

— Нооромист... Раммолзан мегӯяд, ки дунё рӯи об мелаппад.

Бурҳон ба Умар нигарист. Умар пай бурд, ки ӯ ба нооромии Русия ишорат кунад – ба шикаст хӯрдани инқилоби буржуазӣ. Овозаи инқилоб ба ҷор подшоҳ маълум, аммо дар ин диёри дурдаст аз ин чиз огоҳ нестанд. Танҳо раммолзан фол мебинанд, ки олам чун киштӣ рӯи об лаппад. Умар боз ба Бурҳон нигарист: Улянов хуни бародарашро ситониданист; инро ҳама донанд, танҳо ба мардуми ин ҷо равшан нест...

— Ту рост гӯӣ, Ҷӯра?

— Рост мегӯм, қатлгоҳ шавад ин ҷо...

Ва забон ҳоид, то қиссаи бо модараш руҳ задаро нагӯяд. Чунон ки Бурҳону Умар аз имову ишора матлаби якдигарро фаҳманд, Ҷӯра ба Сангин зеҳн монд, то аз қиссаи модар забон накушояд.

Аз он ки Санглох на обод, балки қатлгоҳ шавад, дили Бурҳон пурандӯх гашт. Андеша кард, ки қатлгоҳ барои кӣ шавад? Киро қатл кунанд? Воқеаҳои Русия пеши назар омаданд; яқин кард, ки мазлумон рӯзе ҳаққу ҳуқуқ талаб кунанд ва золимон онҳоро дар ин майдон ба қатл расонанд... Ин қадар пурташвиш аст ин дунё? «Роҳаташ» дар он дунё. Барои ҳамин қасоне, ки дар ин дунё ягон чиз набинанд, умед аз он дунё доранд ва зудтар ба он ҷо рафтан хоҳанд, мисли падари ӯ. «Ба ҷонаш ҷабр кардааст» чунин фаҳмад Бурҳон. Гӯё падар барои ба дидори онҳо расидан худро нобуд сохтааст. Модар гӯяд, ки баъди омадан андаке беҳӣ ёфт ва ғами писар ӯро кушт. Инак Бурҳон ғам хӯрад, дилаш афшурда гардад ва ҳама азоби баталиони коргарӣ, машаққати рохро ҳаёлан саргузашт карда, гулӯгир шавад ва бикӯшад, ки ҳамроҳи туф онро фуру барад, вале дар кому забонаш нам нест. Худро боздоштани

шавад. Умарро аз ҳад зиёд ғамӣ кард: «Хафа нашав, Умар, надонистам, ки кор ба ин дараҷа расида...» Баъд ишора дорад, ки чӣ қадар падарро дар шаҳрҳои Русия ҷустуҷӯ кард, пурсон шуд; гап ҳам шунид, ки падари ноқобилаш беному нишон ғайб задааст. На мурдааш маълум ва на зиндааш; саҳт гап шунид, азоб ҳам доданд... Лозим не, ба кӣ лозим? Худаш донад, кифоя..

— Дар паҳлӯи гӯри бобом-а? — гӯри беғиёхро ба Бурҳон ишора карда, пурсид Ҷӯра, ки бародар намедониста бошад. Вале Бурҳон чизе гуфта натавонист, балки даҳон кушода нафас гирифт ва чунин суол боис шуд, ки ашки ашкдонро якбора берун кунад. Шашқатор рехт ашқаш ва гумон кард, ки дар зери хоки зиёд симои падарашро мебинад... Ба назари ӯ шакли вопасин бор дидааш мондааст, баъд ҳаёле лангида роҳ рафтаниш; ба муқобили Зухур озод сухан гуфтаниш; сар ҳам накарданиш, паст наомаданиш... Ӯро ҳамчун падар ёд дорад ва ҳамчун мард. «Ҳаром мурӣ ҳам, дар диёри хеш бимур, ақаллан зери хок кунандат» мурдаҳои бесохибу бенаворо дар мамлакати бегона дида буд, ёд овард...

Бурҳон бо нияте ҳамроҳи Умар ба Некон рафт, ки иморати сохтаи падарро тамошо кунад; шояд Ширбадани зеборо ҳам бинад... Чашм ба дарвоза дорад, ки ӯ бозгашти писарро шунда меояд ва ё парӣён ўро аз осмон фуруварда, рӯи ҳавлӣ гузоранд ва...

...ва ин дафъа ҳам ба ҷои Ширбадан Сабзина пайдо шуд — Сабзинаи ноороми меҳрубон корсон тори сар аз дарвозаи боз даромад. «Такдир чунин будааст, очаи ман ту будай». Ҳукм кард ӯ, вале тоқаташ тоқ шуд:

— Аз очам хабаре ҳаст?

Сабзина дилшикаста ба ӯ нигарист ва сар ҷунбонд.

— Ҳаст...

— Кӣ гуфт?

— Гуё роҳзане дуздида, аммо касе намедонад, ки он роҳзан кист ва дар кучост... Раммолзан мегӯяд инро.

Умар фоли ҷўғӣ донист ин ҳарфро ва рӯҳи бардоштааш фуру рафт. Дигар чизе напурсид аз ҳаёти деҳа, бо ҳавас ба болохона нигаристани Бурҳонро пай бурда, барҳост ва фармуд, ки Сабзина дари хонаро кушояд. Тамошо карданд болохонаро. Бурҳон падарашро дид, Бобои Наврӯзро дид ва Ширбаданро ҳам дид. Ҳаёлаш рафт ба гузашта ва бисёр меҳост Ширбадан пайдо шавад; ҳам барои Умар хуб аст, ҳам барои ӯ. Чӣ хел ки Ширбадан дар қиёфааш, дар рангаш нури илоҳӣ дорад, кас меҳодад ба ӯ нигарад. «Шояд ҳарфи раммолзан рост бошад».

— Холаи Сабзина, раммолзан дар кучост?

— Дар Сӯфиён.

— Дар тамоми музофот як раммолзан ҳаст ё...

— Якта, якта...

- Ҳамон гуфтааст, ки дунё мисли киштӣ дар рӯи об аст?
- Ҳамон...
- Ў аниқ карда тавонад, ки холаи Ширбадан дар кучост?
- Не, аниқ накард...

...Бурҳон аз ҳама чиз огоҳӣ ёфт: вақте ки қозӣ одам монда, Шарифаро ба додгоҳ бурд, Бурҳон ҳама сирру савдоро фаҳмид, аммо чизе нагуфт. Инак дар дили тангаш ду дунёро бояд гунҷонад; Русия ва кӯҳистонро, ки ягон чизаш ба ҳам баробар набуд, монанд набуд, ҳатто дину оинаш. Ва ӯ мушоҳида дошт, ки кӯҳистониён ҳар қорро бо дасти рости пой рост сар кунанд, мардуми Русия аз чап сар мекунанд... Ин чиз аҳамият надорад; миёни кӯҳистониён ҳам чапдасту чапағай кам нест. Муҳимаш дилу ният рост бошад. Ба мардуми оддии Русия ҳам, Кӯҳистон ҳам озодӣ ва ҳуқуқ лозим аст...

Бародарон то додхона аз паи модар рафтанд ва баъди назди қозӣ даромадани модар Ҷўраву Сангин ҳама қору кирдор ба Бурҳон ҳикоят карданд. Бурҳон ғамӣ нашуд, балки аз рафтори модар шод гашта, ба завқ омад, вале дар гӯшаи дилаш сиёҳие буд, ки оқибати ин қор хушӣ надорад. Ҳарчанд ӯ медонист, ки сар бардоштан лозим, ҳаққу ҳуқуқи ҳешро дархост кардан лозим, аммо бим дошт: муттақо нест, додрас нест, роҳбар нест, роҳнамо нест... беҳуда кас ҳеш ба гирдоби бало занад. «Лозим, сар равад ҳам, лозим... як сари буррида ҳазор сарро амон медорад. Сар қардан душвор. Сари қор сар шиканад». Ў ангушт мушт кунаду раҳо, мушт кунаду боз. Ба ҳама чиз назари дигар дорад: ба сангтӯдаҳои Санглох дигар хел нигарад, ба дари қозихона дигар хел ва ба қозӣ ҳайрон, ки ду бор модари ӯро даъват карда, чаро ҷавоб дод, ҳукм бароварду бекор қард? Чаро? Аҷаб он аст, ки амини деҳ на мурад ва на сикат шавад; на фалаҷиаш маълум, на сарияш ва на ақлбохтагииаш...

— Ман медароям, дари қозихонаро шикаста медароям! – ба танг омад Бурҳон.

— Сабр кунед, аҳо...

— Чӣ хел сабр? Мо се тан! Се тан якҷоя бошад, лашкар! Медонед, ки дунё...

Ва худқорӣ қард. Лозим не ин чизқоро гуфтан. Буд-набуд бовар накунанд. Ба лафзи фолбинзан бовар кунанд, аммо надонанд, ки дар рӯи об лапидани замин чӣ маънӣ дорад. Ё мардум гумроҳанд ё гумроҳ қардаанд... Лекин дар Русия ин маъниро хуб фаҳманд.

Тўдасангҳои Санглох аз дари додхона метобад. Бурҳон биёбон нигарад ба он сӯ. Бародарон тахмин кунанд, ки сангтӯдаҳо ба ӯ хуш наомаданд: «Нест кунем ҳамаашро, бурда ба рӯдхона андозем!»

Ва Бурҳон ҳайрон, ки бародарон чун нияти ӯро дарёфтанд...

Ва андаруни додхона қозӣ бо Шарифа машварати рӯёру до-
рад:

Қозӣ: – Ба ту гузашт кардам, бадном шудам..

Шарифа: – Шумо не, ман бадном шудам...

Қозӣ: – Бигзор ту бадном шуда бошӣ... лекин мефаҳмӣ, ки
барои ту шуда чӣ бори гаронро ба дӯш гирифтам.

Шарифа: – Чаро?

Қозӣ: – Намефаҳмӣ? Қозии калламағз набояд диёрашро олонад,
бадном кунад... Нахостам, ки ту бадном шавӣ...

Шарифа: – Яъне?

Қозӣ: – Агар туро ҳукми раҷм мефармудам, Худо ҳам, банда
ҳам маро лаънат меҳонд.

Шарифа: – Не-е-е, шумо аз Худо тарсидед! Охир, ман чӣ гуноҳ
кардам? Қасосамро гирифтам!

Қозӣ: – Ба ҳар ҳол ту зан ном дорӣ... Бадномӣ барои зан батар
аз марг аст.

Шарифа: – Лекин ман имон дорам, ки як кас сӯйи ман санг
намеандохт.

Қозӣ: – Хато мекунӣ!

Шарифа: – Писаронам мегӯянд, ки чавонон байни сангтӯдаҳо
ҷой шуда, омода бар зидди касе буданд, ки санг андозад...

Қозӣ: – Ҳо, қозии раҳмдил чунин ҳарфҳо ҳам шунавад...

Гӯе дигар ҳарфи гуфтани намонд. Аммо Шарифа муроду матла-
би ўро нафаҳамид. Бардошт кард, то ў боз чизе гӯяд. Қозӣ ришак
кашид, андеша дошт. Ба чап, ба рост, ба арш, ба фарш нигарист,
то хешро мутафаккир нишон диҳад. Аммо Шарифа чунин бо-
зихоро мефаҳмид. Ў дар ягон мактаб нахонда бошад ҳам, саводи
зиндагишиносӣ, одамшиносӣ дошт ва медонист, ки инсон дар
кадом ҳолат ба чӣ намуд гардад. Вагарна ба одам ҳук, гург, рӯбоҳ,
шағол, хирс, сағ, гурба, муш, гов, ҳар, букка, гӯсола, гӯсфанд, мор,
каждум лақаб намедоданд, истиора намекарданд. Мардумшиносии
Шарифа аз рӯи ҳамин буд; аввал касро ба кадом ҳайвон монанд
мекард, баъд ҳислатҳои онро мечуст. Вале қозиро ба ҳеҷ ҳайвон
монанд карда натавонист, магар рӯбоҳ. Маккор гуфт аввал, сонӣ
рӯбоҳ будани ўро дарёфт. Шарифа ба ҳама рафтору ҳаракати
қозӣ диққат диҳад; бинад, ки чашмонаш ба тааннӣ танг шуда, ба
чаши рӯбоҳ монанд гардад. Шод аст, ки дар одамшиносӣ ҳато
накарда. Ба қозӣ танҳо дум намерасад, ки бозӣ доронда касро ё
сайёдро фиреб диҳад. Зеро рӯбоҳ аз ҷанголи сағ танҳо ба фиреби
дум раҳо ёбад. Қозӣ мунтазир, ки Шарифа чизе гӯяд ва ў суҳан
мос кунад. Вале Шарифа ба нӯги пой нигариста, андеша дошт,
ки муроди қозӣ чист:

— Бо диққат гӯш деҳ, суҳанамро набур! Аён, ки Абӯзӯхурро
ту ба ин ҳол расондӣ... Абӯзӯхур мегӯяд, ки баъди сари ман дар

хонадонам саробон намонад... Шарифаро розӣ кунед, Бурхону Норӣ ошті шаванд...

Шарифа тоб оварда натавонист, чунон аз дар баромад, ки писарон аз тарс ба пешвозаш тохтанд.

— Чӣ шуд, оча?! – тез пурсид Бурҳон.

— Ин гургу рӯбоҳҳо боз ба ту дарафтодани!

— Чӣ хел?

— Ту бояд бо Норӣ ошті кунӣ... онҳо аз гуноҳи ман гузаранд.

— Чӣ гуноҳ?

— Намедонам... Агар Зухурро буз кашиданам бошад, гуноҳ нест, савоб!

...Ва миёни ин талотумҳо як рӯзи шодӣ ҳам шуд; Гулсифатро шӯ доданд – ба писари усто Карими сартарош. Бурҳон баъд фаҳмид, ки Гулсифат ҳамоне будааст, ки вақти аз болои боғи Эшон гузашта, шикор рафтани аз раҳна сӯи рӯдхона шуда, либоси шуста ба об мекашид. Он рӯз Бурҳон ҳайрон ба ӯ нигарист, дилаш ширин фуру рафт. Чашм пӯшида кушод ва ӯро ба касе монанд кард. Дарёфт: ба Ширбадан. Бурҳон моили ӯ шуд. Аммо чашми духтар ба вай афтида, зуд рӯй пӯшид. Таълими Бихалифа чунин аст. Бурҳон афсуншуда буд... Гулсифат сарҳам либосҳоро ба об кашид, ғич кард ва корсони лабшикастаро бардошта, аз раҳна дарун рафт. Ҳамон рӯз шикори Бурҳон барор гирифт. Дар бозгашт кабкҳои гирди миён бастаашро намоиш дода, аз болои боғ гузашт.

Бурҳон аз он вақт рӯздармиён пушти боғи онҳоро гузашта шикор равад ва сайдашро намоиш дода баргардад. Рӯзҳои бо Эшон дучор омада аз ӯ фотиҳа гирад ва дар бозгашт аз сари девор фарёд карда, кабк диҳад, ки ба фотиҳаи ӯ шикораш барор гирифт. Аммо тағи гап дигар: ӯ хоҳад, ки ягон бор ба ҷои Эшон Гулсифат баромада кабкро гирад ва Бурҳон як даҳан ҳарф занад. Аммо ҷӣ ҳарф, надонад. Пасон шукр ғузорад, ки Эшон дар хона будааст. Зеро баъди фарёд задан дилаш тапад, чашмаш бинаду забонаш кор накунад. Хуб, ки ӯ набарояд. Ва чун Эшон ба сари девор наздик шуд, Бурҳон ду кабкро аз тасмаи миён кушода диҳад ва дуои ӯро шунида равад. Инак дар дунё чизе, касе вучуд надорад ҷуз Гулсифат. Гӯё ӯ дар зиндагӣ азобе накашида; гӯё модарашро азоб надодаанд; ӯ дар шиканҷаи амину қозӣ нест... танҳо ҳамин масъала: дидори духтар ӯро азоб диҳад, ҳарчанд донад, ки ин кори ношуданист. Зандида гӯянд, бадномшуда гӯянд, номуросо гӯянд ва билохира Эшону Бихалифа ба ӯ розӣ нашаванд, ки Бурҳон кофир аст, дар мамлакатҳои бегона гашта, кофири омӯхтааст. Аз ин рӯ Бурҳон ҷурбат надорад, ки ин масъаларо ба модар гӯяд ё бӯи ин гапро барорад.

Гулсифат духтари Расули зард. Дар мактаби хонагии Бихалифа хонда, хизматгори даргоҳи онҳо низ буд. Аз рӯи баодобу дилиниши буданаш Бихалифа чунин тасмим гирифт, ки ҳам хонад ва ҳам дар хонаи ӯ бошад ва дарси иловагӣ гирад. Барои ҳамин Гулсифат дар хату савод аз шарикдарсонаш фарқ мекунад ва вақти ба маъракаҳои рӯзона рафтани Бихалифа Гулсифат ба ҷои ӯ дигаронро дарс диҳад. Бурҳон ин чизхоро намедонист. Гумон кард, ки Гулсифат ё арӯс аст ва ё арӯсшаванда ва гоҳе ки хабари туй шудани ӯро шунид, ба ёр-ёри тӯяш нарафт. Модараш ҳам нарафт. Зани Расули зард ӯро ба парчабуррон даъват карда буд, аммо нарафт. Чунон ки дили писарро дониста нарафта бошад. Аммо Шарифа барои ҳарфи мардум нарафт, ки ӯро дида ҳар гуна миш-миш кунанд...

Духтарро ёр-ёр карда, ба гузари Таги Фор бурданд. Бурҳон аз ҳамин ҷо истода, рафти арӯсбаронро тасаввур мекард. Баъд дар шахи сафеди Таги Фор бархӯрдани сафедии оташро дида, пеши назар овард, ки арӯсро гирди оташ мегардонанд, шӯълаи оташ рӯи сафеди ӯро лолагун созад.

Бурҳон роҳи шикорашро дигар кард. Баъди андешаҳои зиёд, баъди беҳобиҳо, баъди бечуръатиҳо роҳи шикор дигар кард. Ӯ хурсанд шуда буд, ки ба Ширбадан монанд касро пайдо кард; аммо ба даст оварда натавонист. То андеша кард, то роҳ чуст, то ба сари девори Эшон роҳ ёфт, ки ӯро рабуданд. Ва инак андеша дорад, ки Гулсифати таълимдида ба писари паканаи усто муносиб нест – ҳайф шуд. Роҳи шикор роҳи Таги Фор шуд. Ӯ рӯзона мерафту рӯзона меомад ва қадамашро пушти боғи усто Карим сушт мекард, то дертар гузарад; зеро агар Гулсифат рӯи ҳавлӣ ё даруни боғ бошад, мебинад. Ҳоло рӯзҳои барф ҳам ӯ шикор мерафт, камони душоҳаи меросиро бардошта, чодарро печонда, корду ғилоф дар миёнбанд кашол карда, мерафту меомад. Дергоҳ нигариста, мегузашт ба ҳавлию ҳарами усто ва эҳтиёт мекард, ки ба чашми усто нахӯрад. Аз писари паканаи ба қавли мардум: «норасидаи» ӯ бим надошт, аммо ғазаби худӣ усто саҳт буд. Мерафту меомад, арӯси чилланишинро намедид. Гумон дошт: Гулсифат шарм мекунад, ки рӯй ба мардум намояд, зеро чунин духтар ба чунон писар расида, ки ба ҳеч вачҳ мувофиқ нест...

Рӯзе зоғи сари девори устуро парронда, дар бало монд: аз даруни боғ дашноми қабҳи омад: «Занҳои дучонро тарсондӣ, модарғар!» Бурҳон донист, ки ин садои устост. Гӯш кар кард. Аммо садои усто басанда нашуд. Бозистод Бурҳон, то усто сар аз девор бароварда, ӯро дида, ягон чиз гӯяд, ҷавоб диҳад, мочаро шавад ва Гулсифат бурун омада бинад, ки Бурҳон сари девори онҳо ҳозир шудааст. Лекин усто Карим сағи тарсу барин дар ҷояш меҷакид. Паҳлӯи хона пайдо шудани ду-се зану духтар ӯро шод гардонд. Дид, ки миёни онҳо арӯс низ ҳаст... Садои дашноми дастабиринчи усто

ба гӯши Бурҳон надаромад. Арӯс ё аз дидани Бурҳон ё аз дашноми падаршӯ шарм карда, боздаромад ва дили Бурҳон раг зад...

Мерганин Бурҳон дар деҳа овоза шуд. Инак аз ӯ бим доштанд. Ӯ шикор мерафту меомад, аммо муродаш сайди кабку харгӯш набуд. Муродаш он буд, ки Гулсифат роҳи шикор дигар кардани ӯро фаҳмад...

...аммо масъала ранги дигар гирифт: ӯро ба козихона даъват карданд. «Аз садои камони ту арӯси усто Карим бачча партофтааст» гуфтанд ва камонашро талаб карданд. Бурҳон тааҷҷуб кард ва вақте ки модараш аз ин сирр огоҳ гашт, ҳайрон монд, ки чун наварӯс афгона кунад; ҳоло фурсати бачча карданиш не-ку?! Чиллааш набаромада. Писарон зудбовар, аммо модари таҷриба-андӯхта ба ҳар касу ҳар сухан зуд бовар накунад; гузаронад ҳар гапро, то дер шавад ва тағи гап барояд:

— Не, намесупорӣ камонро, вай нишона аз падари ман, аз бобот! – маслиҳат дод модар ва камонро зери коҳи коҳдон карданд.

Камон Бурҳонро лозим буд, барои аз пушти боғи Гулсифат гузаштан. Аммо қозӣ ӯро ба ҳоли худ намонад. Гӯё чои чони ин хонадонро ёфта буд: «Камонро супор, вассалом!» Бурҳон арз кард, ки камонро аз тори шахи Гаҳвора ба чаҳаннам андохтааст, аммо қозӣ бовар накард: «Шикастаашро биёр!» «Гирифта нашавад, дар қадом ковоқӣ андармон гашта, гирифта нашавад, ҳатто ба чашм нарасад» гуфт. Қозӣ бовар накард.

...Саманд худ аз худ даромада омад. Ёдгор ҳам. Саманд аз роҳи мазор омад, Ёдгор аз дарвоза. Бурҳон на инро шинохту на онро. Ба ӯ шиносонданд. Бурҳон Самандро хорумол кард, навозиш кард, ҳатто сухан гуфт. Аммо ба Ёдгор дасти воҳӯрӣ ёзиду чизе напурсид. Саманд тойчаи овардаи ӯст – ин аниқ. Лекин Ёдгор писари ӯст ё на, надонад. Бовар ҳам накунад, ки писардор бошад. Буду шуд Бурҳону Норӣ як бор пайваста буданд... Омадани Саманд ҳоҷати тафсил надорад, моли емхӯр – порагист, аммо маълум нест, ки Ёдгор ба чӣ роҳ омада? Маҷбуран фиристодаанд ё ёд дода? Шарифа аз хона баромада, аспу Ёдгорро дида, дами дар тӯлонӣ истод ва надонист, ки чӣ муносибате кунад. Илоҷи Бурҳону асп ҳаст, вале бо Ёдгор чӣ бояд кард? Ӯ дар бораи Саманд ҳам, дар бораи Ёдгор ҳам ба Бурҳон гуфта буд. Ҳоло ӯ ба ҳайвон рағбат дораду ба писар не... Шарифа ба рафтори онҳо нигарад; Самандро пушти луч дида ёдаш ояд, ки онро ба зину бандаш ба роҳи кӯҳ сархӯй карда буд, имрӯз безину банд баргаштааст...

— Туро кӣ фиристод, Ёдгор? – пеш омада пурсид момо.

Ёдгор сар ҳам кард, бо нӯги мӯкӣ барф тит кард, чизе нагуфт. Ёд додагӣ барин.

— Хунук хӯрдӣ? Биё, даро!

Ин ҳарфро барои рамуз гирифтани гуфт, то Бурҳон чӣ фармояд. Ў аҳамият надод. Самандро дастмол кард, ба гардану шонааш тап-тап зад ва аз дил гузаронд: «Ба ҷои ман хизмат кардӣ, қаҳрамонӣ кардӣ».

— Ҷав ҳаст? – сӯи модар нигашта пурсид Бурҳон ва дид, ки модар чӣ гуна Ёдгорро дар банди дил пахш карда мегиряд. Саба-башро нафаҳмида рӯй тофт ва надид, ки модар чӣ зайл ба ишораи сар будани ҷавро фаҳмонд.

Саманд бе банду каманд дар ҷои муқаррарӣ – гирди яккамех меистод, чашмони калон-калони сиёҳаш мулӯҳ не, балки зинда буданд ва бозигар. Ба назари Бурҳон дар чашми ҳубобшакли Саманд замини замон мегунҷид. Ва ӯ ба чашмони зиндаву рафторҳои рамузфаҳми Саманд гирифторми шуда, сӯи модару Ёдгор нигоҳ накард, то рафтори модар набинанд. Ба гумонаш модар барои раҳми Бурҳонро овардан чунин рафтор кунад. «Ошғӣ шудани маро хоҳад». Ва чунин рафтор ӯро нафорида. Бурҳон хост аспро зин зада, савор аз Тағи Фор гузарад, то донанд, ки барои ин кор ҳам ӯро ба назди қозӣ хонанд ва ё нағмаҳои қозӣ бо ҳамин тамом шавад. Пас ӯ зину банд кофт: ба оғил рафт, гӯшаҳои айвонро хабар гирифт, наёфт.

— Зину бандашро гум карда омадааст!

Чунин гуфт модар ва аз ошхона лаҷом баровард.

— Ту дар кучо пинҳон будӣ, ки одамони Зухур кофта наёфтандат, Саманд?

Ёдгор аз зери манаҳи бибӣ нигарист, ки чун бо асп сӯҳбат кунад. Магар вай мефаҳмад? Чашм ба Саманд дӯхт, то чӣ ҷавоб гӯяд. Саманд баъди ба сараш андохтани афсор кишна кард, вале кӯдак чизе нафаҳмид. Ў боз ба Шарифа нигарист, ки асп чӣ гуфт? Момо нигоҳи ӯро пай набурда чунон ба Саманд нигарист, ки аз ҳазор як маъниашро кӯдак намефаҳмид. Чунин нигохро нисбати худ ягон бор надидааст, вале ба асп чӣ қадар меҳрубон ва дилсӯз нигарад момо. Ёд надорад, ки ягон кас ба ӯ чунин нигоҳ тақдим карда бошад, ҳатто модар ё бобову бибӣ. Модар оварда, аз дарвоза дарун кунаду равад, рӯи барфи бунӣ девори Мазор гузораду ғайб занад; боз пайдо карда, дуздвор рабояду дар банди дил пахш карда гиряд; бо қаҳру ғазаб занад пучаду дуо кунад; боз оғӯш кунаду бўяду бўсаду гиряд; аз кучое як лаб нон пайдо карда, дар нӯги остинаш оварда, хӯронад; ҳамроҳ дар гӯрхонаҳову хонақоҳу мазорҳо пинҳон кунад; ҳамроҳ гирифта, аз касе гурезонад ва боз оварда аз дари инҳо дарун кунад. Кӯдаки омӯхта ба ҳама кирдору рафтор сар фарорад.

Модарбибӣ ӯро ки дид, шод гардад, ягон чизи баҷо кардаашро бароварда диҳад, рӯ ба рӯяш нишаста, ба сару рӯяш нигарад, гирди чашмону лабу даҳону пешониашро тоза кунад, баъд хобондани шуда, бағал гирифта алла гӯяду гиряд. Вале хоби ӯ

набарад. Дикқат диҳад, ки момо зимни гирия чӣ гӯяд? Бисёр чиз гӯяд, қариб ҳама сирру савдоро гӯяд ба мисоли достон, аммо кӯдак онро нафаҳмад, пай барад, ки момо номи Норино гирад, авлоди усто Қодирро гӯяд, падар гӯяд, писар гӯяд, ҷо-ҷо номи ӯ – Ҳасрат зикр шавад ва аз сӯхтан оби чашми момо рух занад. Гуё дар олам алами аз ҳама зиёдро ҳамин момо дорад, момои модарӣ ва ба гӯши ӯ ҳамааш алла расад. Момо барои хобондани ӯ зиёд азоб кашад ва қасд кардагӣ барин дар чашмони ӯ хоб нест. Боз шунидан хоҳад қиссаи ба дунё омаданаширо, қиссаи зинда ба зинда гӯр кардани модарашро... пасон фаровард кунад момо: «Пурҳасратам, пурармонам, берӯзиам, ал-ла!» Баъд...

...ва баъд Норӣ пайдо шуда, ҷанг зада, кӯдак аз оғӯши ӯ рабояд, ҷониби хонақоҳ тозад...

Бобои Зухур гоҳ саҳт нигоҳ кунад, гоҳ эътибор надихад, гоҳ аз сари роҳ тела дода гузарад, гоҳ аз ҷое омада, аз қиссаи ягон чиз бароварда диҳад, гоҳ «саҳкаи чиз шав!» гӯяд, гоҳ дашном кунад, гоҳ навозиш ва ҳоло ки рӯи бистар аст, мусулмон тобад, пурсад: «Ҳасрат кучост?» Бошад, наздаш дарояд Ҳасрат, набошад, «пайдо карда оред!» гӯяд. Баъд паҳлӯяш нишонад. Чанд бор нигарад, чашм гирад, чашм дӯзад, ки ба ӯ заррае монанд ҳаст ё на ва ба ишораи даст гӯяд: «Бишин, наздиктар бишин!» Наздик шинад. Бобо даст ёзида сару рӯи ӯро молад, пас даст ба пушти гарданаи бурда, пеш қашида, ба банди дилаш паҳш кунад... Ва кӯдак дарёбад, ки ӯ гирияд...

Момои Шарифа аҷоиб: ӯро ки дид, дурудароз нигарад, хомӯш нигарад ва рӯ ба рӯяш нишаста, соқит монад, андешаи зиёд кунаду чизе нагӯяд, ягон чиз напурсад. Дурудароз ба ягон нуқта нигариста андеша кунад – ҷунон ки ҳоло ҳамин зайл аст...

Ва боз амақонаш: на ханданд, на бозӣ кунанд ва на пурсанд...

Боз одамон: байни худ ҷиҳое гуфта, ишораҳо карда, хандида гузаранд: «дупадара».

Ин ҳамаро ӯ бинад, шунавад, аммо чизе нафаҳмад... Агар саҳт дашном кунанд, гирияд...

Инак ин одами нав ба ӯ эътибор надихад. Лекин аз ҳама зиёд диққати ӯро ҷалб кунад... Ба момо нигарад, ки дар ин бобат чизе мегуфта бошад. Ӯ низ ба ҷавонмард нигарад, то илтифоте кунад, Бурҳон эътибор надихад. Надонад, ки чӣ қор кунад. Гирияд? Ва ё аз бари домони ҷавонмард дошта худро овезад?

— Як қас нест, ки бомақои маро тоза кунад! – садои кампири Моҳбӣ ҳама ҷизро пароканд: ҳаёлқоро, орзуқоро, нақшақоро. – Ҷӯрабой ё Сангинбой ҳастанд?

— Биёед, ҳолаи Моҳбӣ... Онҳо ба ҳезум рафтанд.

— Бурҳониддин ҳамин ҷо-ку, дардат занад, нағз ҳастӣ?

— Шукр, ҳола, ман рафта боматона тоза мекунам.

— Ҳо, не-я... волло бомам кӯли об шавад ҳам, монам, ки тори бом барой. О, мо туя чӣ қадар нигарон шудем? Дардат занад-э, балот занад-э, пеши пот мурам-э, наҳод ки ту бом тоза кунӣ?.. Аз дасти ун очизаам коре наояд, ки... Аспат тайёр, боз сафар дорӣ, Бурҳониддин?

— Не, саёҳат! – ҷавоб дод ӯ ва ба сараш зад, ки чӣ шавад, агар ин пиразан назди Гулсифат рафта матлабу муроди ӯро фаҳмонад? Баҳузур зехн монд ба пиразан, ки кайҳо боз ӯро надида буд ва гӯё бо чунин нигоҳ рамуз гирифтани, ки аз дасти ӯ чунин кор ояд ё на? Бинии дароз, чашмони фурӯрафта, абрӯвони дароз-дарози тори хонаи чашм хамида ба Бурҳон чандон нафорид: «Ба ӯ бовар карда нашавад». Нигоҳашро аз пиразан гирифт ва бо гӯшаи чашм писаракро дид, ки ятимона сар ҳам карда, нӯги остин хояд. Дар дили Бурҳон раҳм оташак зад ва барои он ки аланга нагирад, об зад – худро маҷбур кард, ки дар бораи ин писар фикр накунад.

Бурҳон дахона ба дахони Саманд андохт ва ҷаҳида бар пушти лучи асп нишаст. Ҷилав тофт сӯйи Таги Фор. Саманди рамузфаҳм чунон рафт, ки ҳама умр зери рони саворе бошад: ором, итоаткор. Бурҳон ҷилав зад, то Саманд қадам тезонад, вале пушти боғи усто Карим ҷилавро кашид. Шарм кард гӯё, ки аспаш бараҳнапушт аст, Гулсифат дар чунин ҳол бинад, хуб нашавад. Ҷилав гардонд ва баргашта ба хона омад. Моҳбӣ ҳоло ҳам он ҷо буд; пойҳои сармохӯрдари дар оташи сандалӣ тоб дод ва аз воқеаҳои деҳа гуфт:

— Зухур Самарқанд рафтаст. Гуфторо, ки андозро ҷамъ оварда натавонистаст, талаб кардаанд, касалокасал рафтаст...

...Ва қозӣ боз Шарифаву Бурҳонро наздаш хонда маслиҳат дод, ки аз деҳа кӯчида ба ягон ҷои дигар раванд... «Амин Самарқанд рафта. Гӯё аз рӯи қозӣ шикоят дошта, ки аз ӯхдаи қозигӣ намебарояд. Аз ин рӯ халқ на маро гӯш мекунаду на ӯро...» Илова кард, ки ӯ раҳми Шарифаро хӯрда ба чунин рӯз афтода. Шарифа дар фароварди сухан «Мо ҷои рафт надорем, кучо кӯчем?» гуфт. Қозӣ маслиҳат дод, ки роҳи бехтарин ошті қардан аст; ҳам Бурҳон зиндагӣ ба роҳ мекӯнад, ҳам писараш аз ятимӣ мебарояд.

Шарифа ба чашмони рӯбахонаи қозӣ саҳт нигарист, дандон ба дандон монда худдорӣ кард, аммо дер напӯид, кафид:

— Шумо чӣ раҳм мекунед ба ман? Гуноҳам бошад, парронед! Овезед! Аммо ҳар дафъа маломат накумед!

Шарифа бархосту доман афшонд. Бурҳон забон хоид, то аз дахонаш ҳарфи ноҷо набарояд, то зӯри бозу кор нафармояд: «Астағфируллоҳ!» зери лаб гуфт ӯ, то ҳама изтиробу ғазаб фурӯ резад. Шунда буд, ки дар ҳар кор таҳаммул бояд, умри ситеза ва шитоб кӯтаҳ бувад.

Шарифа аз гирудорҳои пешин дар ғазаб нашуда буд, ба танг намода буд, балки ҳукми воҷиб медонист ва сари гурез дошт.

Аммо имрӯз ба танг омад, ғазаб кард, ки қозӣ онҳоро ломакон карданист... Сахт барошуфт. Зеро медонист, ки ўро сангсор карда, кушанд, писаронаш рӯзе қасд ситонанд, аммо бадарға шаванд, дар ғурбат бенишон гарданд. Шарифа дар додхона фикр накард ва напурсид, ки ин кори кист? Ҳоло раҳорах андеша дорад, ки шояд кори Зухур бошад; сари по шудааст, умеди зиндагӣ дорад. Онҳоро бадарға карда болу пар заданист: «Ин ҳукми подшоҳ ё қарори қозӣ?»

Бурҳон низ андеша дошт. Хомӯш мерафт, то модар чӣ гӯяд. Ў низ ором буд. Бурҳон ҳаёл кард, ки рафту кӯчидан ба сар ояд, назди Умар рафтан лозим аст. Аммо ҳарос дошт, ки ба модар гӯяд. Зеро шиори ўро медонист: «Қас бояд зери боми ҳеш бимирад!»

Оташ афтод дар дили ў. Хост занона бигиряд, то нафаси дар гулӯ монда ҳамроҳи ашк барояд. Аммо мардона худдорӣ кард, ки рӯзе Шарифа «ғирист» нагӯяд. Модар нағиристу писар ғирист, нагӯяд. Дар кафаси синааш оташе давр зад, чунон ки оташалоб даруни танӯр. Танҳо мебуд, хуб буд. Зеро ин алам дар дилаш мемурад, танҳо худаш медонист.

Шарифа зиёда аз ў алам кашад ва пай барад, ки Бурҳон дар мегирад:

— Хафа нашав, баччем!

— Хафа намешавам, оча... медонам, ки чунин қорҳоро оқибат нест...

— Қадом қорҳо?

— Қорҳое, ки онҳо қунанд.

Модар бозистод. Ба Санглох нигарист. Сангтӯдаҳоро наид. Ба Бурҳон рӯ овард, аммо чизе нагуфт. Бурҳон сар ҳам кард: «Ба рӯдхона афқандем».

— Гумон қардам, ягон қас бурда иморат қардааст.

— Бурданӣ буданд... пирон маслиҳат доданд, ки аз он сангҳои беҳосияти ба нияти бад ғун қарда иморат насозанд.

Шарифа аз ин ҳарф ба андеша рафт ва ҳис кард, ки пой чапаш аз итоат баромада, майли ҳаракат надорад. «Наход тамом бошад? Наход ҳама азобу дилтангиҳо, тақопӯи зиндагӣ қора қарда бошад?» Нишаст. Зеро эҳсос қард ва пиндошт, ки ларзад-ларзаду афтад.

— Чӣ шуд, оча? – бо изтироб пурсид Бурҳон.

— Поям рағ қашид. – Қавоб дод модар ва даст ёзид, то пояшро молад. Дар асл рағ қақшида, аз қор монд. Надонад, ки молидан суде дорад ё на, аммо донад, ки як лаҳза қобаш қарад, як они воқид ғанаб қунад, ҳам қамаш ояд, ҳам қўфти қанаш қарояд ва ҳам роҳашро қавом диҳад. Қароз қашидан қост, аз маломати мардум шарм дошт. Гӯё асари қарешонӣ ва беобии қиёд аст. Қижа ба ҳам қастан лозим... Қайҳот! Қизе мақад қакунад. Қуфта қатавонад, ҳеста, рафта қатавонад... Қудтар аз қашми мардум қояд қурехт. Қунин қолро қинанд, аршро бо фарш қанданд.

— Бардорам?

— Не, — сар чунбонд модар ва лаб газид. Андешаашро нагуфт: «Мон азоб кашам... Зани пургуноҳ... Қозӣ гуноҳи маро пӯшад... Надонам барои чӣ? Мардум дуруст гӯянд: «қозӣ набояд беҳуда ин корро кунад».

...Боз гуноҳ ба сар омад, раги чаккашро сӯзонд, ба назар як даста оташ аз даҳону димоғаш бурун рафт. Беҳуш шуд. Дар он ҳолат ҳам андешаи мардумро дошт, ки чӣ гӯянд?

Бурҳон ҳолати ўро дида, оҳиста рӯи барф хобонд ва ба атроф нигарист, ки савобталабе ҳаст? Пас ба рӯи модар барф молид. Ду тан тозон омаданд. Чўраву Сангин. Бурҳон чома кашид, модарро болои он гузошта, бардошта бурданд. Беёд буд ў.

Дар деҳа овозаву дарвоза шуд, ки Шарифаро дуои набера гирифта, охи амини деҳа фалаҷ карда ва азизони мазор адабашро додаанд. Зиёда сарсонии Норӣ ўро ба ин ҳол овард. Гӯё тўҳмат задаанд ба Норӣ... Шарифа аз ин ҳарфҳо хабар надошт, бистарӣ буд.

Моҳбӣ омад. Ҳолати Шарифаро дида, ба писарон фармуд, ки садо накунанд, оромаш гузоранд, касе надарояд, андаке роҳат кунад, ҳамааш гузарад. Пахтаву рағғани чароғ ёфта, мазор рафта нўкча монд, аз азизони гўру гўрхона омуришиш пурсид. Баргашта ба Сангин фармуд, ки химчаи бед биёрад чихил дона, латтапора биёрад... Латтапора ба нўги химчаҳо баст, ба нўги латта оташ зад ва гирди бистари Шарифа гардонд: «Алассс... алассс... Ҳа, гум шав! Ҳа, дафъ шав! Паси кўхи Коф рав!» се бор оташ ба рост гардонд, се бор ба чап... Латтаи сўхта афканд, ба чилчўб зад рӯи бистари ў аз нўги пой то фарқи сар, аз фарқи сар то нўги пой. Сонӣ об пошид бар ў. Бемор як қад парид ва ҳа-ха-ха! нафас баровард.

Шарифа рӯзи саввум бедор шуд. Аввал ба ҳуш омад, баъд чашм кушод, лекин фарқ накард, ки дар хона хобад ё дар гўр. Аранге ёдаш омад, ки дар Санглох афтида буд. Ва ҳоло чашм кушода сақфи хонаро бинад, фарқ накунад, ки кучост... Оромӣ, садое ба гўши ў нарасад ва аз ҳамин рӯ гумон дорад, ки дар гўр аст.

— Шарифабону-у!

Моҳбӣ бо нафас гуфт ин номро ва ў шунид: ҳамин зайл паст. Вале начунбид, ки рост бошад ё гўшаш садо диҳад? Мижа таҳ карду кушод. Моҳбии тори сараш ҳозиршударо дид, саволомез ба ў чашм дўхт. Моҳбӣ табассум кард, то ў натарсад. Ба назари Шарифа даҳони инчи ў пурсандаҳои гўрро пеш оварданд: «Ман гуноҳе надорам!» гуфтани шуд, натавонист. Ақлу ҳуш кор кунадубабон на... Моҳбӣ пахта ба об зада, лабони хушқиди ва қарахш-бастаи ўро пок кард. Шарифа сардиву гувороии обро пай бурд ва дарёфт, ки зинда. Даст ба рӯй бурдани шуд, пояшро доштани шуд, натавонист ва боз чашм пӯшид. Хобаш нимкора. Хуб аст, ки бихобад, то чизеро набинад, ёд наорад, андеша накунад.

Се рӯз боз Моҳбӣ сари бистари ўст. Писарони парешонро ором кунад, то осуда бошанд, модарашон сахт хобида, ба худ ояд, хуб шавад. Такрор мекунад, ки даву гечи рӯзгор, ташвиши зиндагӣ, нобаробарии олам, каму коти ҳаёт ўро сахт монда кардааст, чанд муддат хобида, ҳамаро фаромӯш кунад ва ба асли қадим гардад. Аммо меғӯяду дилаш дар такопӯ, ки Шарифа хезад ё на? Як бор чашм кушоду боз пӯшид, чандон хуб набудагӣ барин. Даст чониби писарони нимхобу нимбедор, гуруснаву хаста, ишора кард, то садо набароранд, очаро натарсонанд. Онҳоро берун бароварда, оҳиста гуфт: «Бохабар бошед, сари қадам то хона рафта, очизаамро хабар гирифта меоям» – духтари ҳаёлиашро, ки лаби об баромада бошад, баҷаҳо масҳара кунанд.

— Овоз набароред оташу испанд тайёр кунед, омада, дуд меандозам... Орд ёбед, рағған ёбед, омада, бӯ мебарорам...

Се писар гирди бистари модар сари сукут доштанд, ки ятим монанд, бе аёл холи хонадон чӣ шавад? Чунон шавад, ки дар ин се рӯз буд: на дами гарм, на тани беғам, на хоштири чамъ. Духтар лозим будааст барои модар ҳам, барои бародар ҳам.

Модар ба шифт нигарист. Нигоҳаш сард буд – чизеро фарк намекард. Писарон аз бетачрибагӣ рӯи модар ҳам шуданд, ки онҳоро шиносад ё на. Ў ҳамоно ба сақф менигарист, чунон ки мурда. Бурхон худро пас кашид ва ба дигарон ишора кард, ки ақиб истанд. Сангинро фармуд, ки яктоз рафта, кампири Моҳбиро бозорад. Сангин чаҳида аз дар баромад ва фурсати зиёде нагузашта, баргашт: «Зани Кабир сари зо будааст, момои Моҳбӣ он чо рафтааст». Оҳиста гуфт ў ин харфро, аммо ба гӯши Шарифа расид. Ў рӯй чониби Сангин гардонд, ки чӣ гӯяд. Ў моту мабхут ба ҷавоби нигоҳи модар наздаш зону зад. Сар ҳам кард ба сари синаи модар. Модар сар ҳаракат дод, то писари хурдро бибӯяд. Сангин пай бурд муроди модарро, сар пеши манаҳи ў овард. Шарифа мӯйҳои расидаи писарро бўйид. Бинии Ҷӯра фарох шуд, гиристанӣ буд, аммо лаб газид – худдорӣ кард. Надонист барои чӣ бигиряд? Барои хориҳояшон ё барои ба хуш омадани модар? Онҳо гирия ва нафас дарун дошта, мунтазир буданд, ки модар ба чӣ ҳол гардад –ба худ ояд ё... Инак гирияи гулӯгир туғён карда, ўро ларзонд, чунон ки сарпӯши чойчӯш аз фишори гармӣ ба ларзиш ояд. Худдорӣ карданист. Китфони ларзон асрор хувайдо созанд. Ба назари ў андаке пеш хона ҳолӣ, сард, хомӯш ва бесоҳиб метофт. Чашм кушодани модар гӯё ба хонаи хомӯш ҷон ато кард, нуру гармӣ бахшид. Се бародар низ ҷон гирифтанд.

— Об!

Ин садо базӯр ба гӯши Сангин расид. Нафаси модар ифода кард ин суҳанро ва ў дартоз рафта дар пиёла об овард. Бурхону Сангин аз ду тараф сари модарро бардоштанд. Ў об хӯрд.

— Харидӣ оба?

Фахмиданд, ки модар сер нашуд. Боз оварданд. Нӯшиду ба чапу рост нигарист ва рафтори писаронро дида, хайрон монд:

— Чӣ шудааст?

Ва ҷавоби эшонро нашунида, боз пурсид:

— Дуру дароз хоб рафтам?

— Андак... Бедор накардем, ки...

— Бедор накунед ҳам, худам мехестам... Медонам чӣ қадар корҳои нокарда ҳаст! Ё пирам!

— Момои Моҳбӣ гуфтанд, ки то ман наоям, очат аз чояш начунбад, – чизеро пай бурда гуфт Бурҳон.

— Не, рӯҳам сабук, бояд хезам.

«Зани Кабир сари хишт рафтааст» хабар овард кампири Моҳбӣ. Шарифа чиро дар назар дошт, ки гуфт: «Яке дар бистари беморӣ зардоб гирад, дигаре сипа-сихат мирад...» Ва писарон ба якдигар нигаристанд, ки чаро модар чунин гӯяд. Магар кӯтоҳие гузашт аз онҳо?

— Хуб хоб кардед-дия, Шарифабону! Кӯфти зиндагӣ аз танатон рафъ шуд, – фармуд Моҳбӣ.

Шарифа ба Моҳбӣ нигарист ва дар лабонаш ҳаёле табассум дамид: «Чунин хоб ба касе насиб накунад» гуфтани, гумон кунад, ки мадораш нарасад. «Бигзор ҳаёл кунанд, ки дерёз хобиданамро надонам». Пой чунбонд.

— Инак хезам мешудагист?

— Хезед, Шарифабону... Писаронро зан додан лозим...

Ҳар се дахон кушода нафас гирифтанд, то гирияшон маълум нагардад.

— Як нафас берун бароед! – ба писарон фармуд Моҳбӣ. Ва рӯичо паҳлӯ афканда, дасту пой Шарифаро хабар гирифт.

— Соз! – муроди Моҳбиро дониста гуфт Шарифа. Моҳбӣ сари ўро ба банди дилаш пахш кард, то хушнудиаширо зоҳир гардонад. Баъд мадад кард, то хезад.

Хест. Қадам андохт. Бурун рафт. Писарон ба ў дарафтида, гирия гулӯгирро сар доданд. Моҳбӣ ба модар фаҳмонд, ки онҳо шодмонӣ доранд. Сонӣ ҳаёли ўро дигар кард: – Шарифабону, ба дарвоза нигаред!

Даруни дарвоза Ёдгор сари остин хоида, маътал ба ишораи касе чашм сӯи эшон дошт. Шарифа ба Бурҳон нигарист. Бурҳон сар ҳам кард ва барои дили модар сӯи дарвоза рафт. Писарро сари даст бардошта омад. «Модарон донанд, ки фарзандашон аз кист» аз дил гузаронд ва ба Моҳбӣ фаҳмонд, ки он тарафаш худааш равад...

Бурҳон Ёдгорро пушти Саманд нишонд. Кӯдак ба завқ шикам ба шонаи асп партофта аз ёли он сахт дошт. Шарифа бо барф дасту рӯй шуст, ба рафтори Бурҳону Ёдгор нигарон монд. Ба Ҷураву

Сангин ишора кард, ки бинанд. Бурҳон машғул буд бо Ёдгор, вале кушу ёдаш ба дигар ҷой банд буд. Баъд фаҳмонд:

— Гулсифат ҳайф шудааст, оча!

— Маъқул буд ба ту?

— Ман орзу доштам, ки духтари ба холаи Ширбадан монандро бинам...

— Додот ҳам орзу доштанд, ки ба писаронашон Ширбадан барин арӯс ёбанд.

Бурҳон ин ҳарфро ба таври худ фаҳмид: модар розист, ки ӯ Гулсифатро аз роҳ занад.

Ӯ боз камон аз зери коҳ баровард, роҳи шикор пеш гирифт. Бо роҳи Таги Ғор рафт. Аз гардани боғи усто Карим гузашт. Гулсифатро надид. Ӯ бими қозиро надошт; гумонаш ҳама ҷо оромист. Дигар дар бораи камони ӯ напурсанд. Розист, ки Гулсифатро бинаду дарди дилашро гӯяд ва камонашро гиранд. Бурҳон ин навбат ягон тир напарронд. То ғори гурги Кафтор рафту нишаст, нишасту баргашт. Лекин дар танҳои дами ғори пушти боғи усто Карим аз як гӯшаи дунё даромаду аз гӯшаи дигараш баромад: аз Амондара то Русия, аз Русия то Амондара. Вале ягон чиз дар дили ӯ нагунҷид ҷуз ёди Гулсифат... Рӯз бегоҳ шуд. Ӯро надид. Ба хона омад. Баҳона кард, ки кадом зани дучон сангдони кабки шикоркардашро хӯрдааст, банд афтада, тираш ба нишон нарасад.

Сангин зин тарошад. Аз ҷӯби чормағз тарошад. Ҳарчанд ба ӯ гӯянд, ки зинро аз ҷӯби бед тарошанд, сабук, гӯш накунад. «Ҷӯби чормағз бақувват» гӯяд. Бурҳон ба ӯ фаҳмонад, ки аввал аз ҷӯбҳои дигар созад, ёд гирад, сонӣ аз ҷӯби чормағз тарошад, вале Сангин якрай кунад, ки яку якбора зини олиҷаноб созад... Ӯ ҳамагуна асбоби ҳунари падарро истифода бурд, аммо ба қош сохтан ҳунар надошт. Азоб кашид. Моҳбӣ ба ҳунари шогирдонаи ӯ хуб нигаристу азобашро дид ва хомӯш ғайб зада, баъди ду рӯз як зини кӯҳнаро тори сар бардошта омад:

— Момот мурад-э, азоб кашидӣ, ана зехн мону бисоз!

Сангин дид, ки зини Моҳбӣ оварда аз пайвандҳо иборат; ҷудогона тарошида шудаанд қисмҳо ва пайваستاанд бо пай. «Зини ман бояд дигар хел бошад» ба ҳунари хеш бовар кард ӯ, вале азоб кашид. Дерёз ба зини кӯҳна нигарист; ба сар ва пешони одам монанд будани қисми пеши зинро дарёфт... ба ҳаёл рафт: «Кӯдаки ҷорғовро монад зин».

Вале Бурҳон ҳаёлу андешаи ӯро пароканда кард: зини кӯҳнаро аз назди ӯ гирифта, хуб дид, аз назар гузаронд, сар ҷунбонд: «зини урёнро ба пушти бараҳнаи Саманд зада нашавад». Аз ҷулҳову намадҳои кӯҳна зерзин сохт, вале полҳанги аз оғил пайдо кардааш ба миёни асп нарасид. Ресмон ҳамроҳ кард ба нӯғаш ва пуштанг кашид... Аз рӯи зин хӯрчин андохт, то ҳама нуксон натобад.

Самандро савор шуд. Сангин ба бародар нигарист, шохзодаро мемонд. Нӯги камон як вачаб аз сари ӯ боло буд.

— Барори кор, ако!

— Бале, додарам!

Бурҳон чун одат пушти боғи усто Карим ҷилави аспро пас кашид. Дар роҳи байни хонаву оғил арӯси докабасар намоён шуд ва зуд даруни оғил даромад. Вале дергоҳ набаромад. Садои дашноми баланд омад, Бурҳон аспро ҷилав зад, то биравад. Дуртар рафта касеро надид. Аз роҳаш нагашт. Шикор рафт: «Ман дидаму ӯ надид».

Расани сарафсор ба хорбутта баст ва чодарро кушода, ҷониби кабкҳое рафт, ки аз омадани сайёд огоҳ шуда, паси теппачае мехонданд. Чодарро дида шик-шик садо бароварданд ва фаххаву хунукзада қарор гирифтанд, сонӣ ҷониби чодар омаданд. Бурҳон чодар ба замин гузошта, аз дидгоҳи чодар мили камонро гузаронда, омода ба паррондан шуд ва ба фатила оташ дода, нишон гирифт. Садои тир баромад ва кабкҳо якбора ҷастанд, тирзадаҳо рехтанд...

Бурҳон зуд баргашт, то боз аз паси боғи усто Карим оҳиста гузарад. Гумонаш, ки боз он арӯсро бинад, аммо усто Каримро дида аспро пошна зад, рон афшурд, то тез гардад ва он ҷӣ чашмдор набуд, шуд: Гулсифатро дар лаби об дид. Гулсифат дар кӯза об меовард ва баробари дидани Саманду савор кӯза ба замин гузошта, пушт ба ӯ гардонда истод, то савор бигзарад. Аммо Бурҳон аз рафтори арӯс ҷӣ рамуз гирифт, ки худдорӣ карда натавонист:

— Қурбони ту мешам, Гулсифат!

Одатан дар чунин ҳолатҳо занҳову духтарони деҳа дашном диҳанд. Гулсифат чизе нагуфт. Ба замин нишаст, ки хоси духтарони кӯхистон аст. Шарму ҳаёро бо чунин роҳ ифода кардан хоҳанд.

— Ҳар рӯз дар ҳамин соат ба об биё, Гулсифат...

— Равед! Зудтар! – пуризтироб буд овозаш. Кӯзаро бардошту биштофт. Дар ҳамгашти кӯча як бор ба пас нигарист. Бурҳон шод гашт, ки арӯс аз қасдаш огоҳ гашта. Баъди пинҳон шуданаш лаҷоми аспро тофт ва масрур ба хона баргашт. Дар хона гумон карданд, ки аз барор гирифтани шикор шод аст.

Бурҳон надонист, ки ош аз гулӯяш чун гузашт. Ҳушу ҳаёлаш ба он сӯ буд ва садои ҷонфизои Гулсифат аз гӯшаш дур намешуд. Бурҳон як бари рӯи ўро ҳаёле дид, ки аз давраи духтариаш тозатар метофт. Инак дар рӯи ҳар чиз симои ўро медид; аз ҳар тараф садои ўро мешунид. Дар боғи усто Карим, роҳрав, лаби об, дами дарвоза, сахни ҳавлӣ, пахлӯи Саманд, дар хона ва ҳар ҷое, ки ӯ рафта бошад, пайдо мешуд; аз тиреза, аз сақфи хона, миёни болору вассаҳо сӯйи ӯ менигарист, ширин табассум мекард, ҳам ҷонашро мегирифт ҳам ҷон мебахшид. Чашмонашро мепӯшиду мекушод. Ба торикии хона менигарист, ба сафедии барф, ки аз тирезаи хурд

медаромад, сар бардошта зехн мемонд ва орзу мекард, ки хобаш барад ва ё зуд субҳ дамида, гашти пешин шавад ва ӯ савори Саманд аз лаби об гузарад. Хоб намеомад. Рӯз намешуд.

— Ҷӯра! Сангин!

Охиста овоз баровард ӯ ва аз онҳо ҷавоб нашунид. Боз дам ба дарун гирифта, ба фикру андеша рафт. Гуфтаниҳои зиёде тайёр карда рафт барои Гулсифат, саволу ҷавоб кард аз номи ӯ. Нақшаи зиндагӣ кашид то пир шуданашон...

— Чӣ мегӯӣ?

Ин овози модар буд. Ҳама андешаи ӯро барбод дод. Бурҳон дам ба дарун гирифт, ба ҷои он ки дарди дилашро ба модар гӯяд, хомӯш монд. Вай медонист, ки модар посух хоҳад, аммо чизе нагуфт, то гумон кунад, ки хобидааст.

— Хобат бурд?

Ва боз Бурҳон овоз набаровард.

— Шумо ҳам хобед, баччаҳо?!

Ва баччаҳо фиш-фиш нафас мекашиданд. Бурҳон дар пешгах, Ҷӯра дар миёна, Сангин назди модар хобида буданд ва модар дами дар, то сахархезиаш осон бошад. Ба ном хоб. Дар асл ташвиши бениҳоят дошт. Агар Бурҳон саргарми муроду ташвиши хеш бошад, модар ғами ҳар сеи онҳоро меҳӯрд. Боз як олам ғам дошт... Кудаконаш дар оғӯши ӯ низ чунин нафас мекашиданд. Нафасашон зери манаҳ ва банди дили ӯро гарм мекард; аз гармии тан, аз тафси нафаси онҳо дар занаҳдон, сари синаи модар нам пайдо мешуд ва ӯ зиндагиро, мақсади зиндагиро дарк мекард, аммо ҳоло писаронаш мардона нафас кашанд, ба гумони модар нафасашон сард аст ва ӯ ба маънии зиндагӣ намерасад; гӯё барои азоб, ташвиш, гапшунавӣ, маломат, коҳиш ва хорӣ... ба дунё омада бошад. Ба ҳаминаш ҳам шукр кунад, ки аз дасту пой равон намонд, гирифти дил кушода шуд... Андеша дорад, ки қозӣ ҳукмашро дигар карда бошад ва ё гирифти дили ӯро, бедаму дуд хобиданашро дониста, ҳукм бозмонда бошад ва ё андешаи дигар. Дар дили шаб ин чизҳоро фикр кунад, ки дар рӯз пайваста пеши назар оварда, таҳлил карда наметавониста бошад. Тақдире қисматҳоро андеша кунад, дар бораи фарзандонаш, ояндаи Ёдгор фикр дорад... Худааш... ҳа, гӯё ӯ ба касе лозим нест... сад афсӯс, ки коре карда натавонист; Зухур боз волосту уезд рафт... Шарифа ором нест. Вай қасдашро бояд бигирад, аз фарзандонаш бошад ҳам, бояд бигирад. Зеро донанд, ки Зухур дар чунин андеша аст: ба ҳар роҳ қасдашро ситонад. Ва Шарифа нахоҳад, ки аз барои ӯ писаронаш азоб кашанд.

«Сангин! Сангин!»

Аз болои Ҷӯра даст ёзида ва Сангинро чунбонда, паст садо баровард Бурҳон. Модар як лаҳза андешаро фуру монда, гӯш ба ӯ дод:

«Гӯш бикун, Сангин!.. Сангин! Сангин!!!»

«Чӣ мегӯед, ако?» – овози Ҷӯра буд.

«Рикобро пайдо карда бошад?»

«...»

Ва боз хомӯши хомӯш шуд хона. Модар намехост ба ин сӯхбати ғайриоддӣ ҳамроҳ шавад. Ором гӯш медод, паҳлӯ намегашт, то онҳо гумон кунанд, ки хоб аст. «Чӣ шуда бошад ба Бурҳон? Чунин одат надошт. Рикоб чӣ лозим дар дили шаб?» ...Нафаси дарози Бурҳон ба хаёли модар ҳалал расонд. Чунон нафас баровард, ки оҳ буданаш ва ё хастагиро рафъ карданаш маълум намешуд. Ба ҳар ҳол қарор дод, ки ба хобу хаёли ӯ ҳалал нарасонад, ҳарчанд Бурҳон ба андешаҳои ӯ ҳалал расонд. Пагоҳ мепурсад, мепурсад, ки дар дили шаб рикоб ба ӯ чӣ лозим буд?

— Дар дили шаб рикоб чӣ лозим шуд, Бурҳон?

— Зину банди Самандро оро додан хоҳам...

Чунин ҷавобро Шарифа медонист. Хаёл дошт, ки Бурҳон ҷавоби дигар мегӯяд. Азми сафар дорам мегӯяд, фалон корро сомон кардан лозим мегӯяд ва ё ягон ҳарфи дигар, ки модар надонад. Ақаллан гуфтаи Моҳбиरो тасдиқ мекард.

— Вақти шикор рафтани кампири Моҳбиरो надидӣ?

— Не! – кӯтоҳ посух дод Бурҳон ва дилаш рағ зад: «Аз ин ҷалочин ягон сирр пинҳон намонад... зеро замин мор чунбад, фаҳмад... Чинҳояш гӯянд...»

— Чӣ буд, оҷа?

Модар донист, ки Бурҳон такчӯӣ кунад, пештар аз саволи ӯ дур рафт ва ҳоло чунон анград, ки суолашро нашунида бошад. Вале Бурҳон аз рафтори модар маънӣ касид ва оҳиста-оҳиста ба ошхона даромада, табассумкунон пурсид:

— Кампири Моҳбӣ чӣ гуфт, оҷа?

— Гуфт, ки шикори Бурҳониддин барор мегирад...

Духӯра будани сухани модарро ӯ пай бурд ва ба забонаи оташи зеро дег чашм дӯхт.

— Бурҳониддин кучост? – садо омад аз берун. Модар ба рӯи писар табассум кард ва Моҳбӣ ҷавоби сухан нашунида, идома дод: – Дина дидам, ки Бурҳониддин аз ресмон узангу сохтааст, кофта иро ёфтам, – ба Сангин гуфт кампири Моҳбӣ. – Ини додои Иззат... Бузкаш буд, Худо раҳмат карда бошад. Шумо намедонед, он вақтҳо домонатон гирди миёнатон задагӣ, ҳама чизро коко мегуфтед... Раҳматӣ бузкаши зӯр буд... Агар ғӯристонро ягон бор гузашта бошӣ, дар як ҷӯби баланд туғ бардоштагӣ... Дидагистӣ? Аз ҷӯби бурс туғ бардоштагӣ; дар сари ҷӯб панҷаи оҳанин ва думи асп ҳаст.

— Дидаам...

— Дида бошӣ, ҳамон қабри додои Иззат, – духтарашро дар назар дошт ӯ. – Бигир. Нишона аз вай. Аз ман нишона... Ба зини

сохтаат мувофиқ. Бин, чӣ хел зебо, тиллоранг... Чӣ, зини овардаам кор наомад?

— Кор омад. Инро барои худам месозам, барои ёд гирифтани...

— Барои ёд гирифтани бошад, бад не... ин зини хар шудааст, – шӯҳӣ кард Моҳбӣ.

Сангин дароз ба рӯи ӯ нигарист, хост дашном диҳад, ронад, дигар ба ин даргоҳ наё, гӯяд, аммо ҳамон зайле ки зехн мемонд, шах шуд.

— Шери бибӣ, шӯҳия ёд гир, агар шӯҳӣ набуд, ман кайҳо зери хок пӯсида будам.

«Кошкӣ мепӯсидӣ» аз дил гузаронд, аммо гуфта натавонист... Зеро он рӯз, ки ба модар нигоҳубин карда натавонистанд, ҳамин кампирак мадад кард ва хабаргирионаш ҳам ўст.

— Бурҳониддин, садқа, узангу овардам! – аз дари ошхона баромадани ўро дида, овоз дод Моҳбӣ.

— Якбора меовардед, чӣ мешуд?

— Садқа, ина ҳамун девонекам (ба навозиш духтарро чунин ёд кард) аз кадом қачӣ ёфта баровард. Ў дидааст, ки ақои кокулдораш аз ресмон узангу карда меравад.

Бурҳон табассумкунон пеш омад ва рикоб аз дасти кампирак гирифта, гуфт:

— Миннатдор, момои Моҳбӣ! Аз дастам ояд, каврунашро мегардонам.

— Гӯр кунетон, шуд, – бекасиашро дар назар дошт ӯ. – Аз Бурсак он тараф кунед, ба рӯям чор бел хок партоед... Девонекам ақлаш гирад, чироғ мемондагист... лекин шумо вақти ба арвоҳи падар фотиҳа хондан номи маро ҳам зикр кунед...

— Ин қадар булбул шудед, апаи Моҳбӣ? – аз дари ошхона сар баровард Шарифа. – Мурданро ба гардан намегирифтед-ку?

— То кай ба гардан намегирӣ? Ноғузир....

— Биёед, поятон хунук хӯрд! – кавшҳои даридаи кампири Моҳбиро дар назар дошта гуфт Шарифа, – Як нафас дар алоб тоб диҳед... ҳаёлам хунук то фарқи саратон рафт.

— Пойҳои кафидаи ман ба гармову сармо одат кардагӣ. Ин кавшҳои дарида – зеби пой.

Моҳбӣ рӯи пӯстак нишаста, пой бар оташ тоб дод ва пай бурд, ки чӣ зайл кафидаи пошнаи пояш сӯхт.

— Аҳх, сабил мон!

Шарифа пай бурд, ки ӯ чӣ меҳаҳад. Нӯкчаи дар роғи девори ошхона халондаашро гирифта ба Моҳбӣ дароз кард. Дар сари нӯкча донак барин чарб буд. Моҳбӣ нӯкчаро дар оташ тоб дод ва дид, ки равған чакиданист, ба кафидаи пошнаи пой чаконд ва чашм пӯшид. «Саратон дард накунад, Шарифабону». Боз як қатра

чаконд. Дандон ба дандон монд, ки таъсираш то фарқи сар рафт. «Газак кардааст, бесоҳиб.»

— Холаи Моҳбӣ, ба ин зину банд ман савори Саманд гузарам, ҳама шохзода мегӯянд, — аз дари ошхона сар халонда гуфт Бурҳон.

— Аз кадом шохзода камӣ, Бурҳониддин? Шохзодаҳои маталҳо падар доштанд, ақл надоштанд... Худоро шукр, ақлат дар сарат... лекин бузкаш нашав! — Моҳбӣ гӯё бо ин ҳарф давоми фоҷиан шавҳарашро гуфт: бузкаши номӣ бузро гирифта, бо пушти Бурсак тоб хӯрда, ба Лалм баромада, бо аспон инон ба инон рафта, бузро бароварда, аз сари бораи Хокканак парида мурдааст... Барои ҳамин панҷаи оҳанин бузкашиаш дар сари туғ аст... — Бузкаш нашав, шикор бирав!

Бурҳон табассум кард, ки ишорааш бар чист.

— Баччаҳоро ҷеғ зан, ҷанғолу мекунем!

— Шарифабону, баччаҳо калон шудаанд, ту-ту нагӯед... Модар писарро шумо-шумо гӯяд, мартабааш баланд мешавад... — баъди берун рафтани Бурҳон фармуд Моҳбӣ.

— Медонам, лекин фаромӯш мешавад...

Ошхона хомӯши хомӯш буд. Лекин панҷ тан ҷанғолу мегирифтанду фикр мекарданд: Бурҳон Гулсифатро фикр мекард; Шарифаву Моҳбӣ Бурҳону рафторашро, Ҷӯра оғилу коҳдону бому бомгӯшаро ва Сангин ғам меҳӯрд, ки зини сохтааш ба зин монанд шавад ё на?

— Ба ман шикорро ёд медиҳед, Бурҳониддин?

Тиккаи Бурҳон дар даст ҳайрон монд, ки чаро модар ба лаҳни Моҳбӣ мегӯяд.

— Рост? Чӣ лозим ба шумо шикор?

— Як рӯз лозим мешавад... — ба андеша рафт Шарифа, боз гуфтор кард: — Дар табиати мо се мурғи бадхоҳ ҳаст: аккаи хабаркаш, зоғи даҳансиёҳ, ҷугзи вайронахоҳ... меҳоҳам тухми онҳоро қир кунам. — Рамзомез буд ҳарфи ӯ, Моҳбӣ фаҳмид ғаразашро, вале Бурҳон аниқтар доништан хост.

— Барои ин тирзаниро омӯхтани шумо шарт нест, худам тухмашро мебезам.

— Не, дили шумо намешавад, мурғи бегуноҳро шумо намепарронед, аммо ман... Аз ҷонам сер шудаам.

Бурҳон тиккаи дасташро гӯшаи табақ гузошта, бархост, Ҷӯраву Сангин ҳам. Ҷанғолу дар гулӯи модар дар монд. Моҳбӣ даст пок кард.

— Гӯр ман шавам, ба тани ҳама захр кардам, — нони дегро рӯгардон кард Шарифа.

Бурҳон банди рикобро кӯтоҳ кард. Лекин пуштанги Саманд полҳанг буд. Дерёз ба Сангин, ки гӯшаи айвонро устохона карда

буд, нигарист ва лабханд кард. Ҷӯра рамуз гирифт хандаи ўро ва сӯи Сангин ишора кард:

— Усто Ҷайнари фотиҳа додагӣ.

— Не, усто Суфрои гунгак...

Аз ҷавоби ноҷои додар Ҷӯра ангу манг монд; ба Сангин нигаристу ба Бурҳон, ба Бурҳон нигаристу ба Сангин, ки чӣ гуна шавад. Бурҳон ба Ҷӯра нигарист ва китф дарҳам кашид, ки ў ба чӣ ишора дорад ва Сангин худро вазнин гирифта бо корд қоши зин мебаровард.

— Аҷаб зини бузқашӣ... яклухт-дия!

— Боби пушти Суфрои гунгак! – пичинг зад ба ҳарфи ў Сангин.

Ҷӯра таъна донист иро. Чангол кушод, то аз гулӯи Сангин гирад. Бурҳон пеши роҳи ўро гирифт.

— Надоред, аҳо, ин як бору ду бор не, зӯр, ки омад, Суфрои гунгакро бунёд мекунад.

— Рост-дия, – паст наомад Сангин. – Камари Дукҷӣ, пушти Харсанг – хонаи Ҷӯраву Суфрои гунгак. Ин гапи ман?

Ҷӯра лагад андохт. Сангин корд ба даст парида хест. Хурдаки калонкор неши корд пеш дошта, китф бардоштаву бозу кушода пеш омад. Бурҳон Ҷӯраро сар дода, Сангинро боздоштани шуд.

— Аҳмакӣ нақун! Ба ман те корда! Очам набаромада те!

«Баҷчаҳо! Чӣ мағал доред?» садои Шарифа омад. Онҳо баробари шунидани садо ҳамчу ҷӯчаҳои уқоб ҳӯсида, гардан фуру кашиданд, аммо теги нигоҳи Сангин ва теги дасташ ҳоло ҳам кашида буд қониби Ҷӯра.

— Ҳар дуятро дар Камари Дукҷӣ якҷоя накушам...

Ҷӯра чизе гуфта натавонист, сирраш ошкор гашт бародарро. Аз ғазаб Сангинро лату лагад кардан меҳост, аммо Бурҳон саҳт дошт ўро ва «айб» гуфт. Модар низ аз хона ин ҳарфро такрор карда баромад:

— Айба намедонед? Ду бародар дар як хона созиш надореду аз олам осудагӣ меҳоҳед! Шумо осуда не, олам чун осуда шавад?

— Ин кас – эрка... аз бинӣ боло гап зада намешавад... Корди дасташона бинед! Ин кенчабойтон ба гардани ҳама савор шудани.

— Ҳммм... – мадд кашид қониби Ҷӯра ва ў рамуз гирифт, ки модар низ мисли Сангин ба кадом коре ишора кунад: «айбро кӣ монад? Маъиб!» Фаҳмид, ки дигар ҳоҷати сухан нест. Модар бисмиллоҳашро гуфт, ба ҳазор далелу Бурҳон андешаи ўро дигар карда нашавад. Барои ҳамин писарон сарҳам меистоданд, ки маъниаш «тавба» буд. – Заб номаъқул мекунад, хурӯсҷӯчаҳо!

— Охир ўро бинед, номи маро ба Суфрои гунгак бад мекунад! – худдорӣ накарда гирист Ҷӯра.

— Ин чунин: чавонмард, ки шудӣ, номатро бо ҳар кас бад мекунам, ту духтар не-ку! Гуфтан гиранд... Як рӯз мебинӣ, ки дигар касро гирифтаӣ. Ҳар рӯз номи додот бад мешуд, ки дар фалон деҳа зан дорад, дар фалон шаҳр духтари фалонири гирифтааст... Чӣ, ман ҳар рӯз бо ӯ дастогиребон шавам буд? Чӣ, додот ризқашро дар ҳамин деҳа ёфта наметавонист? Не, гап дар ин не! Мегуфт, ки аз мард бояд нишона монад; нишонаи хуб – фарзанди нек ва ҳунари оӣ. Баъди сарат ҳам бояд гӯянд, ки ин писари фалонӣ, ин ҳунари фалонӣ... Қадри мард дар ҳамин.

— Шарифабону! Касе номи мардро бад намекунад. Бадном кару кӯру гунгахоянд... Агар гунг бошад, гӯё ба ҳар нарина метияд, ору номус надорад, шарму ҳаёро намедонад. Пеш омад – хуш омад... Шарифабону, гӯед: девона духтарак аст ё касоне, ки чунин андеша доранд?

— Аз девонагӣ ҳам бесохибӣ, бекасӣ кӯи саҳт будааст.

Вале Моҳбӣ ҷавоби саволашро нашунида буд; ҳаёлаш ба духтараш рафта буд – ба девонекаш, ки на танҳо дар бораи ӯ низ чунин суҳанон мегӯянд, балки масҳара мекунам, ишора ба коре мекунам, ки духтараки гаранги бечора мақсаду муроди ӯро нафаҳмида ё табассум кунад ва ё ҳарфи ноҷояшро пай бурда санг андозад, баъд гирифта хона меояд ва ба пурси модар чуз номи он бадандеш чизе гуфта натавонад – ақлаш нарасад ба бисёр корҳо, ба бисёр чизҳо... Гуфти занаки фолбин барои хушбахт шудан, муғамбир бояд буд; ақли девонаҳо ба муғамбирӣ нарасад. Ҳаёлашон чуноне ба дунё омада бошанд, ҳамон ҳел бояд бираванд. Чун девона одами рост дар дунё нест, барои ҳамин гуноҳи кӯтоҳақлиашон бахшида мешавад... Вале андешаи Моҳбӣ аз гуноҳи онҳо не, балки аз бегуноҳии эшон; агар гули зағир барин гуноҳ дошта бошанд, ба ғайбату масҳараи солимон гуноҳашон мерезад. Моҳбӣ ғами дигар дорад, ки шояд ягон банда надошта бошад: ғами танҳоии девонекаш – Иззат. Ҳама ёр меёбанд, сарашон дуто мешавад, дарахташон реша мегирад, бор меорад... вале Иззатаки ӯ ҳамон ҳеле ки ҳаст, мемонад; вай ҳамон ҳел мемонаду Ҷалил – ҳамон Ҷалиле, ки ба чӣ будани зан ақлаш намедавад. Ба назари Моҳбӣ Худо чунон сохта, ки Иззату Ҷалилро ба ҳам муносиб намедонад; ду девона ба ҳам расида натавонанд. «Як бор тағи чодари арӯсиро меид...»

— Шикор меравед, Бурҳониддин?

— Ҳо, ҳолаи Моҳбӣ!

Садои суми Саманд аз роҳи пурбарфи Тағи Ғор баромад. Чунон садо, ки гӯё зери роҳ ковок бошад, мисли хуми холӣ... Бурҳон чилави аспро кашид, сар дод, то об хӯрдани Самандро баҳона карда андаке истад. Хуштак кашид, асп об хӯрд. Аз Гулсифат дараке

набуд. Хушт-хушт мекард, то асп боз об хӯрад, аммо Саманд, аз камарчаи дахон об резонда, даруни об пой мекуф. «Бояд биёяд, дилам гувоҳӣ медиҳад...»

— Эй бачча, аспи ту ҳамин қадар дер об меҳурад? – садои занакӣ сарпечида буд, ки пурсиду ба ҷавоб мунтазир нашуда гузашт.

— Кистӣ? – аз пас садо кард Бурҳон. Рағи пояш кашида, ӯ бозистод, баъди мулоҳизае боз ба роҳ даромад. Қомати пасти ӯ, тарзи либоси ӯро низ ёд надорад ва ягон бор чунин занро надида, овозашро нашунида. «Эй бачча!...» гуфт. Бояд занакӣ калонсол бошад, аммо овозаш ба овози духтар монад; ё ҳила кунад ё овозашро созад... Баъди он зани печида баччаҳо гузаштанд, мардон гузаштанд, ниҳоят Расули Зард пайдо шуд, ки яқин хонаи қудо мерафт.

— Ҳа, Бурҳон! Обхӯраатон дар он тарафу аспро дар ин ҷо об медиҳӣ?

— Раҳи шикор, амак.

Расули Зард бовар карду гузаро шуд ва Гулсифати кӯзабадасти аз ҳамгашт намоён шударо нагузошт лаби об равад... Худаш кӯзаро гирифта ба об омад... Бурҳон боз хуштак кашид, ки аспаш об хӯрад, аммо Саманд як зайл даруни об пой мекуфт. Андеша кард, ки ҳозир аз Тағи Фор гузарад, ҳам Гулсифатро бинад дар рӯи ҳавлӣ ва ҳам Расули Зард бовар кунад, ки ӯ шикор меравад. Вале на Гулсифат намуду на падараш. Олуғда шуд ӯ. Вале хурсандӣ дошт, ки Гулсифат барои об баромад. Афсӯс меҳӯрд, ки Расули Зард но-бахангом омад. Чӣ қадар сухан тайёр карда буд барои Гулсифат. Шаби дароз мачнун буд, ошиқ буд, шоир буд. Аввалсуханро ба ҳазор пахлу гардонда буд; пурсон мешуду аз номи Гулсифат посух меод ва ба ҳар сухани ӯ ҷавоб тайёр мекард...

Ҳоло фол диданист: агар шикораш барор кунад, ба муродаш мерасад, агар барор накунад, аз ин кор даст мекашад – чунин фолу тахминаш. «Не, ба ин чизҳо бовар карда нашавад...» гӯё бахт аз даст рафта бошад, аз нияташ гашт ва ҳукм кард: «Ба ҳар роҳе ба даст бояд даровард... Ба зорӣ ё зӯрӣ...».

Аз Камари Дукчӣ гузашт, ба раҳи Сурххок қадам мезад аспи ӯ, вале гашти рӯз, ки ҳаво сард мешуд, кабкҳо дар ҷойҳои песабарф саросема насиба мечустанд бесадо. Ҳамин замон торикӣ фаро расад, нимсеру нимгурусна монанд. Чашми ӯ ба чизи фаҳха расид, ки хурдтар аз харгӯш мехазид. Кабкро дид, пахлӯи ӯ кабки дигарро дид, яке рӯи барф баромад. Бурҳон зуд аз асп зер шуд, чодар кушоду сӯи кабкҳо дошт. Кабкҳо овораи доначинӣ буданд... Яке чодарро дид, «шиғғ!» гуфт, дигарон шик-шиқ садо доданд, сар боло карданд, баробар суруди идона хонданд, ҷониби чодар шодмонӣ карданд... Садои тир баромад. Рӯи барф лоларанг шуд...

Бурхон шод шуд, ки фолаш нек омад. Акнун мешитофт, то Расули Зардро рӯи боғи усто Карим ё дар роҳ дида гӯяд: «рӯи хуш доштай, шикорам барор гирифт...»

Ва агар Гулсифатро бинад, суханро аз ҳамин сар кунад. Аммо гузашту касеро надид, гӯё деҳа ба намози аср овора буд.

Хобаш набурд, ки набурд, чунон ки шаби аввали дар сарои хутори Русия хуфтанах набурда буд. Ғел мегашту андеша мекард, андеша дошту ғел мегашт; на ба тағи ҳарф мерасид, на маънӣ меёфт, на ба кори ҷаҳону округу губернияву волосту одамонаш сарфаҳм мерафт ва на мефаҳмид, ки ба як диёри дур омада ба мардуми ғайр хидмат кардан чӣ маънӣ дорад? Пасон дарёфт, ки мутеъ, бо фармон кор мекунад. Онҳоро душоҳ кардаанд, имкони дав надоранд, пеш рафтан хоҳанд, бояд ду пой баробар бардошта ҷаҳанд чун акка... ва ӯ мефаҳмид, ки як осудагии муваққатӣ пайдо шудааст, истифода бояд бурд, шикор кардан лозим, кори аз даст меомадаро кардан лозим, вағарна талотумҳо гузарад, киштии рӯи об равон гардад, боз азобашон диҳанд, аз губернатор то аmini маҳалла ҷабру ситам кунанд. Ҳоло ҳама гирифтори ғами хешанд, раъият нафаси озод мекашад... Сар фаровардан лозим нест...

— Чӣ ин қадар мечунбӣ, Бурхон, монда шудӣ?

— Не...

Ва Бурхон дарёфт, ки модар аз барои ӯ хоб наравад; ҷонаш сӯзад. Вале надонад, ки як имшаб не, ҳама умр...

— Вактҳои набуданам ҳам хоб надоштед, оҷа?

— Дидӣ-ку, баъди омаданат чанд шабу рӯз хоб рафтам...

Дар деҳа одамони бегона пайдо шуданд. Савори аспоне, ки зину бандашон ҳамаро ҳайрон карда буд. Тарзи савориашон низ фарқ мекард: дар хонаи зинҳои оҳан бахузур нанишаста, балки пой ба рикоб саҳт карда, рост меистоданд. Одамон тааҷҷуб мекарданду тамошо ва аз ҳамдигар мепурсиданд, ки ин қадар аспу одам дар ҳавлии Зухур чӣ кор мекунанд? Деҳа ҳеҷ гоҳ чунин серодам ва сермағал нашуда буд... Худ аз худ миёни одамон манша шуд, сабаби омадани саворонро қол буриданд, фикру андешаҳо радду бадал шуданд, то ба тую ман гузашт. Мардум ба тамошон саворон омада буданд, инак саворон халқро тамошо мекарданд, сари деворҳо қатор шуда, ба кирдори мардум тааҷҷуб доштанд. Одамони бегона ва бегоназабон аз мағали эшон чизе нафаҳмиданд ва надонистанд, ки сабабгори ин ҳама корҳо кист? Сари деворҳо папирос дуд карданд. Аз димоғи онҳо ғағона задани дудро дида, ҳайрати қўдакон афзуд.

Чунин ҳолат кам рух зада, ки аҳли деҳа хонаҳез кўча бароянд. Танҳо дар Наврӯз мардум чунин майли саҳро кунанд ва рӯзашонро хуш гузаронанд, вақтҳои охир халқ харосад аз чизе; ид кардан ҳам нахоҳад... ҳоло хари Дачҷол омадагӣ барин ҳама баромадаанд.

Фақат Шарифаву Бурҳон дар хона ва чанд пирону тифлони гахвора, модарони навзо. Бурҳон на аз он ки «меҳмонон»-ро дидан намехоҳад ва ё аз онҳо ҳарос дорад, балки дар танҳои нишаста андеша қарданро авло медонад. Андеша дорад, ки омадаҳо кӣ бошанд? Одамони Николай ё муқобилони онҳо?

Забури девона ҳам аз кучое пайдо шуда, деворро ҳар қардааст ва ҳар гоҳ «их!» гӯён лингак мезанад... Дар Санглох Моҳбӣ аз дасти Иззати девонекаш, ки бари саргирак газидан дорад, гирифта, ба бегонагон нигарад ва чашм пӯшида, дар дил тавба кунад, ки оӣ шуд, Худо аз гуноҳаш гузарад; ин омадаҳо диёрашонро кофирборон мекунанд; Худо ниғаҳ дорад дар паноҳаш. Девонекӣ ӯ ҳар лаҳза қониби онҳо ишораи даст қарда хандад ва ба модар фаҳмонад, ки ғарибтар аз эшон қонзоде надида, ки каллапӯшашон як вачаб аз пешониашон пеш омада. Магар дарунашон месӯзад, ки аз даҳону биниашон дуд барояд? Бечораҳо...

— Худоё Худовандо, мадад бикун! – қониби хонақоҳ рӯ овард Моҳбӣ, – Магар гуфтаи зани Кабир ҳамин балост? Магар тӯфоне ба миён меояд, ҳама Хонаи Охират зерӣ об мекунем?.. Ба хонақоҳ рӯ оваред, мардум! – Садои нобаҳангоми ӯ ба тани ҳама раёша овард ва халқ ба ҷунбиш даромад. Баробар сӯи хонақоҳ дасти дуо бардоштанд ва мисли ҷӯчаҳои ба сарашон сояи уқоб афтода, ҳар сӯ пароканда шуданд.

— Истед! Истед! Нагурезед!!!

Садои Зухур омад аз пас, аммо қасе аз роҳаш нагашт. Кӯча ба кӯчаву хона ба хона шуданд мардум – Ёвомад барин.

...Дар пайҷои сангтӯдаҳо Зухур музаффарона меистод, дар асл ғарибона. Ҷунон ки мурғи шикастабол орзуи парвоз кунад, ҷаҳидан меҳост, наметавонист. Ба ҷӣ ниятҳо ин дастаро оварда, аммо муродашро ба халқ нафаҳмонад... аз ӯ гурезанд. Ва ӯ дар қатлгоҳ якҷаву танҳо ҷу лошахӯр. Гардан метобад ба ҳар сӯ ва андеша дорад, ки ҳалоик вожгунии бахту тахти Николайи II-ро фаҳмидаанд, магар аз фармонҳо сар кашанд? Зухур донад, ки подшоҳ сарнагун шуда ва қасе ҷуръат надорад, ки ба тахт шинад, тоҷи шоҳӣ ба сар ниҳад. Зеро ҷунон талотум, ки сағ соҳибашро наёбад. Бесару сомониҳо на танҳо дар Русия, дар Туркистон ҳам рух дода. Ба ӯ фаҳмониданд, ки ин ҳама қорҳо муваққатист, ҳатто Ҳукумати нав ҳам. Аз ин носомониҳо Зухур истифода бурда, як дастаи казаконро овардааст, аммо намедонад, ки бо онҳо ҷӣ қор кунад. Шояд аз вазъият ғоида бурда, ҳукумате созад ё тохтутоз кунад ва бо кӯмаки эшон андоз аз саркашон рӯёнад.

...Ба ҳар ҳол рӯзи дигар миёни боғи Зухур деги маърака шинда шуд, ки ҷунин дегро дар маъракаи сарфу чамъ дар ҳавлии тӯйгар шинонанд. Бадали ошпаз, ки то ширин шудани равғани зағир талхӣ онро бардошта наметавонад, бо латтае даҳону бинӣ баста, ба равғани дег қағири ба дасташ тирақбастаро зада, бод

медихад, то бўяш, талхиаш намонад. Меҳмонони Зухур гирди дег чамъ омаданд, ки Бадал чун ош пазад. Ў ба равғани доғ ду пиёзи пўстканди андохт. Пиёзҳо рӯ-рӯи равған шино карда, кафк бароварданд, шалола пошиданд, варак-варак чудо шуда як баҳри пуркиштиро ёд оварданд. Меҳмонон аз бўи пиёз, зирбак ва дами ош ҳаловат бурданд.

Зухур юнушкаи наврустаи боғашро зери пой карда, намад андохт, кўрпачаву дастархон густурд ва намоишкорона меҳмонро ош дод, то мардум саҳиву валинеъмат будани ўро донанд. Дар қатори меҳмонон ҷуз қозиву чанд хидматгор каси таҳҷойӣ набуд. Эшонро даъват кард, наомад. Мулло ро хонд, наомад – кофир мешавем, гуфта... Ва баъди ош ҳама мардонӣ деҳаро ҳабар кард, то дар ҳузури меҳмонон аз онҳо андоз талаб кунанд, аммо касе наомад... Пасон Зухур бо мадади меҳмонони савора ҳона ба ҳона гашта, андоз рӯёнидани шуд.

«Қосаи гадоӣ гирифтаст ин номусулмон...»

«Ин мардак ё аз тағи дунё беҳабар, ё аз номади қор қонсарақ шуда...»

«Ин ҳама барои он, ки қасдашро аз Шарифа ситонад. Ана мебинӣ...»

Баъди тарсондан, ғиғони чанд ҳонадонро баровардан Зухур ба дарвозаи Шарифа омад. Худ пас истоду дигаронро пеш андохт. Шарифа қомат боло дошта ба дарвоза омад ва ҳарчанд муроди онҳоро медонист, пурсид:

— Чӣ дард доред?

Онҳо забони ўро нафаҳмида, ба ҳам нигаристанд вэ ба Зухур.

«Андоз... Саманд...» фармуд Зухур ва садояш ба ғўши Шарифа расид.

— Бо қадом роҳе омадаед, баргардед! Ман аз қасе қарздор нестам! Пешӣ шумо зорӣ намекунам, ки ман зани қабрида ҳастам... Не, ман қарздор нестам... Ҳар иддаое доред, назди Зухури ҳуносо биравед!

— Қазакҳо, қазакҳо! Тоҷикӣ низнаӣ, – тотормарде ба Шарифа фаҳмонд, аммо Шарифа қизе нафаҳмида дарвозаро пўшидани шуд, онҳо нагузоштанд.

— Чӣ меҳоҳед?!

Ларзида, шўрида ва пурғазаб фарёд зад Шарифа ва чома ба ду тараф қушода пеш омад:

— Мекушед? Кушед!.. Кушед! Ман дигар тобу тоқати шуморо дидан надорам!.. Андозро ба қасе андозед, ки дорад! Самандро аз қасе гиред, ки шуморо ин қо сарсон қарда овардааст! Меҳмони ноҳонда лозим нест ба мо!

— Меғўянд, ки асп дорӣ, қамон дорӣ, шамшер дорӣ, а? Рост аст?

Шарифа чизе нафаҳмид. Марди тотор ба гардани асп зад, камон нишон дод, шамшер намуду ба ҳаво ронд... Шарифа ин ҳама нағмаҳоро таҳдид фаҳмид:

— Гуфтам-ку! Мекушӣ? Бикӯш! Баъд дар хуни худат қўлиданатро мебинӣ! – паст намеомад Шарифа, чунон кавирӯҳ ва дилпур буд, ки дар пас дастаи муқтадире дошта бошад. Аммо ҳамагӣ дар паҳлӯяш ду тан пайдо шуданд: Қўраву Сангин, ки нав ҳезуми пуштораро зери айвон фароварда, омада буданд. Модар баробари дидани писарон худро пеши онҳо сипар кард, ки саворон онҳоро мепарронда бошанд. Баъд бо тахтапушту дастони кушода писаронро пас-пас тела дода, дур бурд ва фармуд, то садое набароранд. Оҳиста пурсид:

— Бурҳон кучост?

— Шикор мекунад...

— Пеши роҳашро гиред, наёяд...

Саворон аз фурсат истифода бурда ба ҳавлӣ даромаданд ва гови навзоро аз оғил ресмон кашида бароварданд.

— Мерасад, ба ҳама қарзат мерасад...

Шарифа маънии сухани ўро нафаҳмид, аммо мақсад равшан буд. Қасту рафт сӯи гов ва аз гардани он дошт. Саворе бо пошнаи камон ўро тела дод. Шарифа низ ба зарда пошнаи камон аз банди дил дур кард ва ба рӯи баттол нигарист:

— Ана вай хунишабушхўр, – ба Зухур ишора кард Шарифа, – метавонад чанд рӯзи дигар шуморо нон диҳад, ба хонаи ӯ равед... гови маро монед, ризқи кўдакон аст!

Модар мегуфт, онҳо чизе намефаҳмиданд ва ӯ гардани говро сахттар дошт. Гов бонг зад, аз дарун гўсолаи ширхорааш ҷавоби кўдакона гардонд, ки танҳо Шарифа шунид.

— Каш!

Баробари ин ҳарфи амр ба тахтапушти Сафедак тозиёна расид. Сафедак ба гардан оғӯш кардани Шарифа нигоҳ накарда, аз зарби тозиёнаи бегона хўсида, ҳамлаи пеш рафтан кард ва ўро тела дода чанд қадам сӯи дарвоза бурд, пояшро ба суми вазнинаш пахш кард. Шарифа дандон ба дандон монда вазни гарони Сафедакро тела дода, пой аз зери суми он гирифт, вале гарданашро сар надод.

— Маро ҳам бурда ҳамроҳи ин гов кушта хўред!

Зухур фаҳмид ин ҳарфро, аммо ба ҳамроҳонаш фаҳмонда на-тавонист.

Ду тан аз аспҳо фаромада, гардани гов аз оғӯши Шарифа чудо кардан хостанд, аммо натавонистанд. Шарифа ба гардани гов харпанча андохта, сар ба гардани он монда вонамуд мекард, ки мурдааст ва харпанчааш қуфлу калид гашта, ҳаргиз кушода на-хоҳад шуд. Боз тозиёна заданд ба пушти Сафедак, боз ӯ аз дарду зарбаи бегона қадам пеш андохт, Шарифаро кашола кард, дами дарвоза бурд.

— Занед бебая!

Аз берун, аз паси саворон омад ин садо ва Шарифа шунида хушёр гашт. Ӯ чашм кушода ба чехраҳои тамасхуромезу захрханд нигарист, хеле мулоҳиза кард, як бори дигар овози шиносро шунидан хост, аммо ба ҷои он як садои паст ба гӯшаш расид:

— Сар тед, оча, гов садкаи саратон...

— Гап дар гов не, баччам, — Сангинро дар паҳлӯяш дида гуфт модар. — Гап дар ору номус. Нон аз даҳонат баранд, хап шинӣ, магар мардист? Ун хуносо ору номус надорад. Деҳаро биолуд, халқро зери пой кард... Нанги мардӣ медошт, намегузошт, ки ҳамдиёронро ба чунин рӯз оранд... Ту бирав аз ин ҷо!

— Сар тед, оча! Бо як гов осуда шавем, хуб...

«— Занед бебая! Дастонашро бурред!»

Баъди ин садо худ аз худ дастони Шарифа кушода шуданд. Ба назараш чизи дигар ба даст омадани буд. Сангин маънии чаҳди модарро дарёфт. Сафедак ба шиками аспи савори тозиёназада шох зад, хӯсонд онро ва гурехт. Саворон аз пай он шуданд. Дум хода карда, чуфтак зада, мегурехт Сафедак...

Шарифа аз дарвоза баромада назди Зухур рафт. Расиду аз гиребони ӯ гирифт ва ба девори хонаи Маллабой рост кард, гулӯяшро фишурд. Ҷони мардак ширинӣ карда як лағад ба миёни пой Шарифа зад. Сангин чунин ҳол дида, расида, як мушт ба тори сари Зухур фаровард ва ӯ чун ҳувули ҳолӣ ба қади девор шорида, ба замин фуру нишаст...

Аз ҷониби мазор садои тир баромад. Шарифа гумон кард, ки Ҷӯраро парронданд, агар говро боздошта бошад, парронданд ва ё Бурҳони аз шикор гаштаро. Дасту пояш суғшуд, гиребони ӯро раҳо кард... Базӯр қоматашро боло гирифт. Андаке ҳайратзада истод ва садои тири дуввумро шунида, он сӯ тохт. Зухурро буни девор гузошта, тохт ва ба Сангин ишора кард, ки ғалакаи дарвозаро андозад.

Назди дари мазор аспон гирд омада, бинӣ меафшонданд, аз чизе ҳаросида, фаху фух мекарданд ва сум мекӯфтанд. Шарифа аз миёни сумҳои аспон мурдаи ба хун ҷӯлидаи Сафедакро дид... чашм пӯшида... ва ҳамон зайл пас гашта, шукр кард... шукр кард, ки Сафедакро куштанд. Парешонии ӯ аз писаронаш буд... Ӯ дарвағнаи роҳи мазорро пӯшонд, то аспон дигар ба ин роҳ наоянд. «Мазор тиккаву пора кунад шуморо!» дуо кард ва Сангинро аз роҳ гардонд, то ба пешвози бало наравад.

— Ҷӯра кучо шуд?

— Адир рафт, Бурҳонро огоҳ кардани.

Шарифа пушт ба девори айвон така дода нишаст ва «уф!» гуфт, то ҳастагӣ рафъ шавад. Ба гӯшаш «маа!» гуфтани гӯсолаи даҳрӯза омад аз хона ва ҳаёли ӯро ба ятимбонӣ бурд: як умр усто Қодир пай устой мегашт, Шарифа кӯдаконро калону парасторӣ кард,

бо Ёдгор машгул шуд, инак навбати гӯсола... хайрон, ки аз кучо шир ёфта, ҳалқи онро тар кунад «Ин ҳам мисли ҳама гуна кори ҷаҳон мегузарад». Ў ягона тораи мӯи ғафсро, ки сари холи сиёҳи зери манаҳаш руста буд, даст кард; миёни ду ангушт кашиду сар дод, кашиду сар дод, чунон ки вақтҳои ба танг омадану ба андеша фуру рафтан мекард. Хислати мардонаи Шарифаро аз ҳамин тораи риш медонистанд, ки гӯё занони мӯйлабдошта ва тораҳои риш дошта феълӣ хӯи мардона доранд. Вагарна кӣ гумон дошт, ки зӯри ӯ ба Зухур мерасад.

— Нарав! — аз паи Сангин хитоб кард модар, ки дами дарвоза рафта, аз роғи он Зухури заҳро хабар гирифтанд мехост. — Гард!

Баробари ҷаҳида хестани модар Сангин аз роҳаш гашт. Шарифа низ ҷониби дарвоза равон шуд, то бинад, ки аҳволи Зухур чун аст. Ў аз роғи дарвоза не, аз сари девори пахлӯи дарвозахона нигарист ва дар ҷои афтида хобидааш Зухурро надид. Пас гашт. Садои суми аспон баромад. Пиндошт саворони говкуш Сафедакро лахту палахт карда, ба роҳи омадашон бармегарданд, аммо садои кушода шудани дарвоза пиндори ӯро вайрон кард ва ду савор берухсат вориди дарвоза шуданд. Яке шапкапӯш, дигаре токипӯш буданд. Шарифа ҳам, Сангин ҳам токипӯши писари Соҳиб — Назрии беимноро шинохтанд, шапкапӯшро не...

— Пеш даро! — ба Сангин хитоб кард Назрӣ.

— Барои чӣ вай пеш дарояд? — ба назар ором пурсид модар, аммо тағи дилаш гулгула дошт...

— Давай-давай! — ба найзаи камон Сангинро тела дод шапкапӯш.

— Чӣ давай-давай? Худат давай-давай! — пеши писарро гирифта, сина сипар кард модар. — Андоз, гуфта говро куштанд, баччаро барои чӣ мебаранд?

— Говро кушта бошанд, инро ҳам мекушанд, — бепарво гуфт Назрӣ.

Танаи Шарифа ларзид. Аз ҷилави аспӣ ӯ дошт:

— Киро мекушанд? А, киро мекушанд?!

Шапкапӯш Сангинро раҳо карда ба сари Шарифа омад. Пуршаст омад, то бо пештанаи аспӣ сурхчааш Шарифаро зада, афтонда, пахш карда гузарад. Шарифа аз зери гардани аспӣ Назрӣ тарафи рост гузашт ва аз бари ҷомаи савор дошта, зер кашид. Шапкапӯш аспашро ҷилав гардонда ба имдоди Назрӣ расид, рӯймолу мӯй якҷоя гирифта мушт кард... Зарбаи сахт ба сари Назрӣ расид, пахлӯи аспаш нишеб шуд. Шапкапӯш чунин аҳвол дида, мӯю рӯймоли Шарифа раҳо кард ва даст ба таппонча бурд. Сангин ба дасти ӯ зад. Таппонча гирифта натавонист ва аз ҳарос пуршаст асп аз дарвоза баровард.

Назрӣ қоши зин оғӯш карда, рӯи ёли асп сар монда буд. Сангин лаҷом кашида, онро аз дарвоза баровард ва як шаппотӣ ба

думғозаи асп зад, то савори беёдро ба манзил расонад. Рӯ ба модар овард:

— Мегурезем, оча!

Шарифа дафъатан ба ҳарфи ӯ ҷавоб надод, ба андеша рафт, ки ба ҳар кор андеша бояд. Вале чаро Сангин роҳи гурез пеш гирифтанист? Аз тарс? Аз ноилоҷӣ? Аз бекаси? Ё дунё охир шуда, фоли зани Кабир рост мебарояд?

— Гурезем? Барои чӣ? Ба кучо?

— Ба кӯҳ... Вағарна мекушанд...

— Не, моро кушта наметавонанд... Маро мекушанд, ҳамаро кушта наметавонанд.

— Якравӣ накунад, як бор гапи маро гиред, оча!

— Не! Гапи ҳеч касро намегирам!.. Ту медонӣ, ки мо равам, ин манзил чӣ мешавад?

— Медонам, оча. Моро кушанд, ин манзил ба кӣ лозим?..

«Ой, Шарифабону! Вой, Шарифабону! Чӣ кор кардед шумо?!»
— Аз дарвоза вовайло карда даромад Моҳбӣ.

Айни ҳол омадани ӯ ба Сангин нафорид. Абрӯ чин кард. Вале аз дасти Шарифа дошта, сӯи дарвоза кашиданааш ўро ба ҳайрат гузошт.

— Бояд пинҳон шавед... гардед зудтар, шуморо ба хона бурда пинҳон кунам... Медонед, онҳо гургони чилла барин ба кас дармеафтанд. Таърих чунин ғоратро надида. Зухури заҳр бало овардааст ба деҳа... Гардед, гардед! Андеша фоида надорад... Ҳамин замон ба саратон меоянд... Сангин, ту ҳам биё... Хонаи мана дилатон накашад, ба ғор мебарам... Гардед, гардед! Ман ҳама чизро медонам, ба ман бовар кунед, шуморо зинда наместонанд, писаронатонро мекушанд, худатонро ба думи асп мебанданд... Ин чиз ба ҳама маълум, намедонам, ки барои чӣ шумо истодаед? Карахт шумо, Шарифабону, ҳеч чизро сарфаҳм намеравед... Гурез, Сангин, тезтар гурехта ба дари ғор рав, он роҳро ҷуз ман касе намедонад... роҳи даромад надорад, лекин ман роҳашро ёфтам... тезтар, Шарифабону! Вақти ҳаёл не...

Шарифа ба кампири Моҳбӣ бовар кард. Зеро медонист, ки дар деҳа ягон ҳарфи рустӣ шавад, аввал Моҳбӣ мефаҳмад; гӯё парихоҷаш ба ӯ хабар меоранд. Бинобар он розӣ шуд, ки сари лучу парешонмӯй ба роҳи рафтаи ӯ гардад... Моҳбӣ онҳоро ба роҳи калони ҷониби ғор не, балки боғ ба боғ бурд ва аз пушти боғи усто Карим ба даҳанаи ғор.

— Зор монад, сабил монад! — аз чизе пушаймон даст бар сар зад ӯ. — Чароғ фаромӯш шудааст. Начунбида шинед...

— Лозим не, холаи Моҳбӣ... Ин хел намешавад, гуреза немест, мо...

— Шарифабону, шумо хурд нестед, ки ман фаҳмонам. Ману шумо танҳо мебудем, гапи дигар буд... писаронатонро эҳтиёт

кунед... Зухурро худатон медонед. Аскарони овардааш ҳама киро будаанд, каллабур, ғоратгар, роҳзан. Ақаллан то рафтани аскарон эҳтиёт бояд кард... Гумонатон, ки барои беҳбудии деҳа аскар овардааст ё деҳаро аз душман ғимоя кардан хоҳад? Не-е... Ҳамаро мефурӯшад ӯ, ҳама чизро пешкаш мекунад ӯ. Шумо шинед, ман рафта, милмилак меорам... Ин кори якрӯзаву дуруза не, Шарифабону...

— Охир, медонед, онҳо ҳавлию ҳарамро чӣ кор мекунанд?

— Медонам... Шумо дигар чизро фикр кунед... Ҳавлию ҳарам барои тани сихату хоҳири чамъ, дар кулфат бошед, хонаву дар бароятон гӯр метобад.

— Ман меҳоҳам сангсор шуда мурам, баста дар думи асп мурам, аммо гуреза набошам, муттаҳам набошам...

— Аз мурдаи ману шумо замин сер намешавад, имрӯз ё пағоҳ замин меҳӯрадамон... Гапи ман дигар: писаронро эҳтиёт кардан лозим.

Шарифа ҳап шуд. Дароз ба андеша рафт, суҳанони Моҳбиро таҳлил кард дар дилу майна ва баровард:

— Не, ҳолаи Моҳбӣ, пинҳон шудан кори дуздон аст...

— Пеши потон мурам, Шарифабону, ҳамин дафъа гапама гиред, баъд майлатон. Як чизро медонам, ки меғӯям... Ором шавед. Ман хонаатонро хабар мегирам.

Моҳбӣ ба роҳи миёни деҳа рафт. Як қадам мемонду як ба пас менигарист, ки Шарифа меояд. Ҳамгаштро гузашту гашташро тезонд. Саргирак саҳт ба сар кашида, то касе ўро нашиносад... Касе ёд надорад, ки Моҳбӣ дар ин солҳои наздик аз ягон кас рӯй пӯшида бошад. «Кофирон деҳаро гирифтанд, обҳо ҳаром шуданд, ҳаво аз дуди тамоқуяшон олуда гашт, наъли аспонашон заминро канд, афту андомашон баччаҳоро тарсонд... инак яғмоғариашон сарборӣ...»

Аз хонааш саросема чароғи милмилакро гирифт, санги шарарро низ. Ва ҷониби хонаи Шарифа раҳ сипарид. Аз гардиши тангкӯча дарвозаи бози ҳавлии ўро дида, охиста-оҳиста пеш рафт. Дами дарвоза ғӯсолаи чашмонаш бози берӯхро дид, ки мурдаи одамро мемонд. Боз пештар омад, аз дарвоза нигарист; қиёматро дид: лашу луши рӯзгор рӯи ҳавли афканда буданд, сандуку таксандуқаҳо пора-пора зери айвон меҳобиданд, дарҳо канда, тирезаҳо шикаставу афканда... Ҳавлӣ бад-он монад: лашкари яғмоғар гузашта «Кошкӣ намебурдам» гӯён пушаймон шуд аз кори карда ва хаставу шалпар рӯи останаи дарвоза нишаст, гарчӣ бар остана нишастан манъ аст... Барчасти бихест, ки кори хуб кард, вағарна Шарифаро пора-пора мекарданд. Биштофт, то ин хабар ба Шарифа барад. Вале чашмони бози ғӯсола ўро нагузошт, ки зуд равад. Нишаст, чашмонашро молид: «Чизе надидӣ аз ин дунё, дилкашолӣ дорӣ ба ин дунё. Беҳуда... Агар зиёдтар умр медидӣ, ҷуз азобу машаққат,

лату зарб, таънаву маломат чизе насибат намешуд... Ба ҳар ҳол ҳайф шудӣ мисли он човандози ман...» Гирист Моҳбӣ, чунон ба хорӣ гирист, ки дунё чуз хорӣ чизе надошта бошад. Чашмони калон-калони ғӯсоларо мемолиду ашк мерехт, аммо чашмони бози он пӯшида намешуд... Ба сараш зад, ки дер кард, онҳо хавф бурда меоянд...

— Омадед, хола?

— Омадам!

Моҳбӣ намехост, ки аз ин зиёд суоле шавад. Ғӯе чизе нашудааст, чизе надидааст, санги шарар аз нӯги остини саргирак баровард, чароғи сиёхро низ. Санги шарар ба ҳам зада, оташ афрӯхт, пилтаи чароғи милмилакро дар гиронд ва пеш даромад:

— Ҳамин қадар роҳи вазнин дорад, Шарифабону. Ҳам шуда, борик гашта, гузаштан лозим... Зерчаҳаннам, душвораш ҳамин ҷо, он тарафаш ҳамвор...

Чунин мегуфт забонаш, дар дилаш дигар ҳарф буд: «некӣ мекунам, гуфта, хизмати хирсона мекунӣ».

Беруни ғор ғалмағал шуд, садои суми аспон баромад... Моҳбӣ чароғро пуф кард. Чунон торику хомӯш буд, ки танҳо дар гӯр чунин шавад. Ҳар кас ба таври хеш андеша дошт. Аз дили Сангин гузашт, ки Моҳбӣ ҳила кард; Шарифа хавф аз Бурҳону Ҷӯра дошт, ки аз ин ҷо будани онҳо огоҳ нестанд ва ҳарфи Моҳбӣ дуруст бошад, онҳо ба даст меафтанд. Моҳбӣ аз дил мегузаронд, ки ба ғор омаданаширо диданд, пай гирифтанд, вале Шарифаву Сангин бовар намекунанд, ки пирзан рост гӯяд... Ғур-ғури сухан омад, баъд оромӣ шуд. Муддатҳо гузашт, садои суми аспон баромад, ки дарун-даруни кӯҳ ҷониби офтобнишин мерафт... Моҳбӣ охи сабук кашид, барои онҳоро тасаллӣ додан ин корро кард, дар асл дилаш машки хун гашта буд: «Чӣ хел ба инҳо фаҳмонам, Худовандо?! Чаро ин қадар сарсахт офаридӣ? Намеофаридӣ, намешуд? Барои тамошо? Барои масҳара? Барои ба назари мардум шум тофтан? Як Шарифа рӯи хуш меод, ки озод ба хонааш дароям, хатто онҳое, ки момодояшон будам, рӯи хуш намедиханд... Инак чӣ шавад? Магар ман сабабгори талаву тороҷ шудани хонаи ӯ нестам?... Худовандо! Магар ту надидӣ он кирдорро? Забони газидаву чашмони кушодаи ғӯсола чӣ? Худовандо, ин чӣ рӯз аст? Баъд чӣ шавад?»

— Бурафтанд?

— Бурафтанд, – беҳушона такрор кард Моҳбӣ. – Лекин чаро ба он сӯ рафтанд?

Гумон дошт Шарифа ба ин савол аҳамият медиҳад, безобита гашта ба ӯ дармеафтад, ки ин ҳама кори ту, кампири ҷалочин. Роҳи шикори Бурҳонро ту нишон додӣ!

— Ман мебароям...

— Боз каме сабр кунед, Шарифабону, ғубори суми аспон фуру шаинад.

— Дилам танг аст, мекафад...

— Ором шавед... Биистед... Ман чомаро чаппа мепӯшам, саргиракро посгуна мегирам, мӯи сарамро парешон мекунам... мебароям... касе ба ман кордор намешавад... Дев гумон мекунамд, чин мепиндоранд... Ҳам ҳолу аҳвол мегирам, ҳам роҳи Бурҳонро мепоям... Шумо шӯҳӣ накунед, Шарифабону, волло амон диҳанд... ман ҳамаашро медонам: хонаатонро вайрон мекунамд, молу ҳолатонро мекушанд, чизу чораатонро тороч мекунамд, худатону писаронатонро... худатон медонед... Зухур қасам ёд кардааст, ба модараш, ба рӯху арвоҳ қасам хӯрдааст, ки... чизу чора – садкаи сар, писаронро эҳтиёт кунед... Шарифабону, шояд ба назаратон шум тобам, лекин баъд «бале» мегӯед... Писарон зинда монанд, шуд... – Моҳбӣ суҳанро дароз кард, ба назар дуртар рафтани саворагонро меҳост. – Зани Кабир чӣ хел дар оинаву косаи об ҳама чизро мебинад, пешгӯӣ мекунад? Аз қудрату қароматат гардам, Худо! Ман ҳам баъзе чизҳоро пешгӯӣ мекунам, лекин ба зайли зани Кабир аниқ гуфта наметавонам... Ба писаронатон осебе намерасад, Шарифабону, молу ҳолатонро талаву тороч мекунамд...

— Молу ҳол – дар гӯр... Писаронам зинда монанд... Сар бошад, тоқӣ пайдо мешавад.

— Офарин, Шарифабону! Шумо рахро ёд гирифтед? Ту ҳам Сангинбой? Ман мебароям... нигоҳ мекунам... Бурҳонатонро сари роҳ медорам... Оҳ медонед чӣ мешавад, Шарифабону? Қиёмат мешавад! Хари Дачҷор меояд, мардум ба тамошо мебароянд, ҳамаро аз дами тег мегузаронанд... Ҳозир, ҳозир! Шумо дилтанг нашавед, ҳар қадар онҳо дур шаванд, ҳамон қадар хуб. Доред, Шарифабону, ман остинамро чаппа кунам... Ана чунин... инак саргиракро сарозер мегирам... остинаш гӯши хари лаққа барин овезон истад.

Кампири Моҳбӣ рӯбоҳи мӯригузар барин ҳаму борик шуда, аз паҳлӯи харсанги сафед, ки кӯҳи гаштаро мебардошт, ҳазид. Пеши равшании равзанаро гирифт. Хеле кашу паркаш кард, аз равзана баромад, боз равшанӣ зад ба дарун. Аз сояаш пайдост, ки Моҳбӣ аз дами ғор дур намеравад: ин тараф мегузараду он тараф, мазмун, аз паи саворони рафта менигарад, то донад, ки пойгаҳ холист ё на...

— Оча, агар ман бароям, шумо метарсед?

Сангин ҳайрон монд, ки чаро модараш посух надод. Дилаш ваҳм кард. Дар торикии ором аранге нафаскашии модарро шунид, вале ҳайрон буд, ки чаро ба пурсаш посух надод. Даст ёзид, ба ҷомаи модар расид дасташ, пас кашид.

— Оча, мегӯм!

— Чӣ мегӯӣ?

— Ман мебароям, дилам танг шуд...

— Баро... Ман ҳам... Чунин мурдан – шармандагист.

Шарифа гуфтаашро кард: монанди Мохбӣ миён дуздонда, борику дароз шуда, аз шахи лағжон гузашт ва аз пасаш садон гӯрсӣ ба зер афтидани чизе баромад... Модар карахт шуд. Гӯш ба пас дод. Садо намебаромад, ки баробари садо ҷон аз қолаб мебаромада бошад. Оҳиста гардан тофт, то аз писар дарак ёбад.

— Вай санг буд, оча.

Шарифа нишаст; бемадор, ҳайратзада, берӯҳ буд. Ба ларза даромад танаш ва гӯё одатӣ шуда бошад, дандонҳо ба ҳам зада, садо мебароварданд. Чашм пӯшида шукр мекард, ки писараш зинда, санг зада ба ҷаҳаннам. Аз санги лағжон гузашта, паҳлӯи харсанги сафед, ки даҳани горро гирифта буд, нишаст.

— Шарифабону, чаро баромадед? – воқиф гашта, пеш омад Мохбӣ.

— Нашуд...

— Ҳо-о, дидед? Сӯи Майқада мераванд... Аз зери суми аспон дуд мебарояд... Нафаҳмидам, ки ғоратгаронанд ё кирояҳои Зухур.

— Оҳиста-оҳиста, бех-бехи шах ба Говхона бирав ва нигоҳ бикун, ки дар ҳавлиамон касе метобад ё не? – ба писар маслиҳат дод модар.

Мохбӣ биангошт, ки ҳарфи Шарифа нашунид. Даст ба пешонӣ гузошта, пеши офтоб дошта, аз паси саворони дур рафта нигарист, аммо чизеро надид, балки пеши назараш гӯсолои забонгазидаи чашмбоз, дару тирезаҳои шикаста, лашу луши рӯи ҳавлӣ буданд. Дар дил афсӯс меҳӯрд, худро сабабгори чунин ҳолу аҳвол медонист ва боз шукр мекард, ки онҳоро аз ҳавлӣ баровард, зинда монданд.

Сангин бех-бехи шах тан соида боло рафт, баъд дар ҳамаи говхона пинҳон шуд...

— Шарифабону, ҳазор лашкар биёяд ҳам, мана ҳеҷ кор намекунад, дардам – ҳамроҳам... лекин шумо бояд пинҳон шавед.

— Пинҳон мешавам – пинҳон мешавам, ягон хатар пеш ояд, огоҳ кунед, пинҳон мешавам.

Сангин пайдо шуд, башитоб омад, рангпарида, нафастанг ва бо изтироб омад: «Рӯи ҳавлӣ пур аз одам, хурду калон метананд... корашон маълум не, чӣ шуданаш ҳам маълум не, баччу қач тохту тоз доранд. Эшонбоборо дидам, ки асо бардошта ба сари онҳо дод мезананд».

— Тамом, ҳама умедам барбод рафт, – оҳиста гуфт модар ва лаб ба ҳам фишурда, бархост. Калавид. Мохбиву Сангин доштандаш. – Ба муродашон расиданд. – Базӯр зери лабу дандон баромад ин овоз ва ба фарози Говхона нигарист, ки мадори баромадан мекунад ё на. Сар афшонд. Мохбӣ аз бозуи рост, Сангин аз бозуи чап дошта, муттақо шуда баромаданд. Сари фароз нишаст,

нафасашро рост кард ва ба Сангин чунон нигарист, ки умраш охир шуда бошад.

Онҳо рӯ ба рӯи ҳавлӣ, тахминан аз масофаи сесад қадам дами дарғу роғи Говхона истода, медиданд, ки чӣ зайл мардум бекарорӣ доранд, чӣ зайл болои сар, сари китфи ҳамдигар сар халонда, чизеро дидан хоҳанд. Модар якин кард, ки Бурхонро дастгир карда, кушта партофтаанд. Одамон барои дидани мурдаи ӯ ҳамдигарро тела дода пеш гузаштан хоҳанд. Фурӯ нишаст модар; ба санги бодхӯрдаи кандашуда такя зада нишаст ва араки шӯри ба чашмонаш даромадаро пок кард, ба нӯги остин пок кард ва чониби хонааш нигарист. Эшонбобо, ки қоматаш як сару гардан аз дигарон боло буд, асо бардошта ба мардум чизе мегуфт ва доираи одамонро пас бурдан меҳост.

— Бурхо-о-он!!!

Садои талху тунди модар на танҳо Сангинро тарсонд ва Моҳ-бино парешон кард, балки мардуми сахни ҳавлиашонро ба ҳаяҷон овард; ҳама якбора сӯи ӯ нигаштанд ва ба ду тараф ҷудо шуданд. Барои Шарифа кӯчабоғии зинда кушоданд. Оғилу дарахтони пешбанд замини ҳавли ӯро пинҳон мекарданд.

— Шарифабону, натарсед, ун мардуми ҳангомаҳо ҷизу чораи рӯи ҳавли шуморо дида, ҳайрон мондаанд, ки...

Шарифа аз зери манаҳи Моҳбӣ сар боло карда, нигарист ва кампирак аз нигоҳи маънидору ғазаббори ӯ огоҳ гашта сухан дар даҳонаш монд. Маънӣ кашид, ки Шарифа барои аз хонааш ҷудо карда, ба ғор бурдан, барои дар ҳавлиаш мардуми деҳаро ғун оварданаш ҳақорат мекунад.

— Лашу луши хонаро саворон берун овардаанд...

— Аз кучо медонед? – дилаш рағ зада пурсид Шарифа.

— Медонам, Шарифабону. Ман фақат мурданамо намедонам...

Бинед, мардум ба ҷизу чора дарафтидан мецоҳанд, Эшонбобо намемонанд...

Иззат – духтари девонасурати Моҳбӣ пеши онҳо ҳозир шуд. Меҳандид. Сӯи ҳавлӣ менигаристу меҳандид, ба чизе ишора мекарду меҳандид ва баччаҳои рӯи ҳавлӣ гирдомадаро маломат мекард:

— Ҷизнадидаҳо!

Шарифа аз хандаи Иззат хафа нашуд, балки таскин ёфта, оҳи сабук кашид ва кӯтоҳакак аз духтар пурсид:

— Чӣ гап?

Иззат ба модар нигарист, ба ҷомаи чаппапӯшида, ба саргираки сарозер гирифта менигаристу меҳандид ва якбора вазъаш дигар мешуд, ҷиддӣ мегашт. Боз меҳандид ва ишора ба ҷомаи модар мекард.

— Холааш мекурсанд, ки он ҷо чӣ шудааст?

— Куштаанд, партофтаанд...

— Киро? – қаҳида хест модар.

— Гӯсола...

— Оҳ, девонеки ман, дуруст гап занӣ, намешавад, холеша тарсондӣ. Гӯй намешавад, ки гӯсоларо куштанд...

Баъд ҳар қадар баччае ки буд, сӯи Говхона тохтанд, пушти боғи Мардон бозистоданд ва Моҳбиро ба ишораи ангушт намуда, пик-пик ба ханда даромаданд. Моҳбӣ як баччаро пеш хонд, то фаҳмад, ки чӣ ҳодиса рух зада, вай тарсида худро пас кашид. Дигарон ҳарчанд ўро тела медоданд, ки пеш равад, ў худро пас кашада, пушт мерафт. Баъзе баччаҳо ба либоспӯшии Моҳбӣ меҳандиданд, баъзеҳо бо онҳо ҷанг мекарданд, ки ҷои ханда не, ба Шарифаву Сангин саҳт мерасад... Ҷўраҳои Сангин як зайл ба ў менигаристанд, аммо намедонистанд, ки чӣ чор кунанд. Сангинро бо мадади Моҳбӣ монда пеши ҷўраҳо омад ва пурсид:

— Киро куштаанд?

Баччаҳо ба ҳам нигаристанд ва китф дарҳам кашиданд.

— Ун девона мегӯяд, ки куштаанд...

— Гӯсоларо мегӯяд...

Сангин тозон назди модар омад. Зону зад:

— Гӯсоларо куштаанд, оҷа!

Вазъу ҳолат чунон буд, ки Моҳбӣ дида. Фақат мардуми ҳангомаҳо, баъзе қасони дилсӯз, ҳаққу ҳамсоҳҳо, Эшонбобо пайдо шуда буданд. Вале Шарифа дидаро идрок намекард; гӯё дар хоб мебинад, аммо сарфаҳм намеравад, ки ин ҳама чӣ маънӣ дорад. Ба чизе дилаш намесӯзад, ба чизе нигоҳ намекунад, афсӯс намехӯрад, наменолад... гӯё бояд чунин мешуд. Ҳамин қадар медонист, ки ба Эшонбобо салом додан лозим аст. Гӯсолаи забонғазидани дами дарвоза ўро ҳайрон накард, зеро мурдаи говро дида буд; ба лашу луши рӯи ҳавлӣ бепарво буд, зеро партоваш монда, аммо ба дарҳои қандаву тирезаҳои шикаста дилаш сӯхт... вале баъд ба ҳамааш садқаи сар гуфт, ки писаронаш зинда... шукр кард.

— Бишарифа, беҳабар мондем, вағарна набояд чунин мешуд – пеш омада дилдорӣ кард Эшонбобо.

— Ба ҳаминаш ҳам шукр, Эшонбобо. Оташ мезаданд, чӣ кор мекардем?

Ва ҷашми Сангин ба зини пора-пора афтид: наздик ба кундаи тут зини бо бинову таманно сохтаи ў кӯҳон ҷудо, муттақо ҷудо, ҳона ҷудо меҳобид, ки яқин ба санги бунӣ тут зада шикаста буданд. Сангин барои дигар чизҳои талаву торочғашта, мурдаи гову гӯсола, валангор шудани дару тиреза қандон гирифта набуд, ки аз дидани оқибати нахустхунараш нияташ ғашт: «Фоли бад». Хост пораҳои зинро ҷамъ оварад, аз одамон шармид, яқин медонист, ки он қадар валу вайронаро монда, ба як пора ҷўб ҷаспид, нагӯянд...

— Аз пай коратон шавед, баччаҳо!

Овози Эшонбобо ўро ба худ овард ва дар дил андешид, ки чӣ чои тамошо дорад ин кор, ин ҳодиса метавонад ба сари ҳар кас ояд.

— Равед! Гурезед! Ҳа, бадбахтҳо, гурезед!

Механдиданд баччаҳо ба қанотакзании кампири Моҳбӣ, ки айнан гоҳи алас кардани беморе чунин меғуфту чунин рафтор мекард. Вале ба ин кор Сангин ҳамроҳ нашуд, то ягон баччаи баддаҳон сухани ноҷо нагӯяд. Назди модари ба девор тақияда рафт. Модар ҳоло ҳам чизеро намефаҳмид, карахт, гирифта, ҳайратзада пушт ба девор медод; як бор ба сухани Эшонбобо шукргузорӣ кард, дигар ба саволи ӯ ҷавоб намедихад; чунон менигарад, ки забон надошта бошад, суханро нафаҳмида бошад ва ё зуъм дорад, ки ҳамааш айби шумо – сарони деҳа, касофати оқсақолон...

— Шумо бекас нестед, Бишарифа, шукри писаронатон... ва ягон мадад лозим бошад, мо намурдаем...

Заҳрханда омад ба лаби Шарифа, эҳтироми Эшонбоборо доштани шуда сар ҷунбонд:

— Ҳеҷ чиз лозим не... Донистаанд, ки ин хонаи усто... валанғор кардаанд... Дуруст мешавад... Сангин усто шудааст.

Ва гирист. Гӯё то алвақт гиря дар танаи печида, ҳама роҳҳои фикри андеша гирифта буд, намегузошт, ки ӯ идрок кунад, фаҳмад, ҳулоса барорад... ва якбора гирист. Ҳама чизро дарёфта, аз бедодиву бекасиву беёварӣ хориаш омада гирист... Пасон якбора ҳашм гирифта ба Сангин рӯ овард:

— Пеш кун ин тамошобинонро!

...Ва якбора валвалаву миш-миш шуд, ки Зарифи Мурод аз мардикорӣ зани уруси овардааст. Қол бурирданд, ки нишонаи Охират аст ва фоли зани Кабир рост мебарояд. Гӯё дар китобҳо ҳаст ин чиз – оқибат миёни халқҳо тафовут намемонад, ҳама ба якдигар меомезанд, габру мусулмонун насоро намеғӯянд, сиёҳу сафед махлут мегардад... қиёмат қоим мешавад. Эшонбобо нишаст, Моҳбӣ нишаст, даст бардоштанд, дуои балоғардон хонданд; дигарон ҳодаҳои сари гӯр барин рост буданд – ташбеҳи аз дил гузарондаи Моҳбӣ буд.

— Ҳамун ҳатӯл-а? Ҳамун кашола-я?.. О вай зану фарзанд дорадуку? – алами Моҳбӣ аз он, ки ҷун аз ин хабари тоза огоҳ нашудааст, одатан чунин хабарро аввал ӯ бояд шунавад, баъд дигарон. Ба Шарифа ҳамдард шуда, аз бисёр гапу калочаҳо ноогоҳ монд.

— Шумо аз ҳеҷ кас домангир нашавед, ҳамааш дар китобҳои қадима ҳаст: бани одам аъзои якдигар буданд, воқеаву ҳодисоти рӯзгор пароканда кард, боз ба ҳам мешаванд... Худаш фармуда, оқибаташро ҳам медонад.

— Яъне, боз ба қисмат тан диҳем? – паст пурсид Шарифа.

— Илоҷамон чист? – тасдиқ кард Эшонбобо.

— Аз ин дунё ҳеч чиз намефаҳмам, Эшонбобо... Омадае ба сари ту тохт орад, ҳама чизатро ба яғмо барад, фарзандатро кушад? Хонаатро валанғор кунад, молатро тороч кунад?... Ин ҳам фармуди Худост?

— Фармуди Худост, Бишарифа, фармуди Худост... ғазаб накунед... харчӣ дар пешониатон андохта, ҳамон бинед.

— Онҳое ки дар пешониашон ҷуз бадбахтӣ наандохта, метавонанд ғазаб кунанд.

Аз беруни дарвоза садои ғалмағалу хой-хойи сагон баромад. Шарифа як қад парида хест, ки тифлашро сагон лахту пора мекунад ва кӯдакони ҳайронро ангехт, то сагонро ронанд, аммо кӯдакон ҷуръат накарданд. Калтак гирифта ҳудаш рафт ва шиқаи чоки ғӯсоларо дида, ба сагон таҳдид накарда, пас гашт: «Қисмат».

Сангин сагонро калтаккорӣ карда, аз паси маслуҳ гурезонд, аз пой ғӯсола кашола карда, бурда, паси боғ партофт...

Шарифа монду Моҳбӣ. Шарифа зону оғӯш карда, манаҳ бар зонувон гузошта, ғӯё андеша мекард; чашмонаш ба як нукта буданд, аммо чизеро намедид, чун кулӯхи бачашм буд... ё аз нигоҳи зиёд пардаи чашмон дарида... Чунин метофт, ки дам мегирад, кувва ғун карда, ба худ меояд... боз мубориза қардан лозим. Ҳаққу ҳуқуқ ситонидан лозим, аммо кӣ мадад мекунад ба ӯ? Моҳбӣ бору бунаи парокандаи зери айвон, рӯи ҳавлӣ, роҳравро, ки қисме зери пой кӯдакон монда буд, чида, як-як оварда, дар айвон ғун мекард, як ба Шарифа менигаристу чизе нагуфта, машғули кори хеш мегашт: дархоро дастмол мекард, тирезапораҳоро мебардошт, шишарезаҳоро мечид, сандуки шикастаро ба ҳам овардан меҳост... Ҳамааш ба хотири он буд, ки Шарифа таскин ёбад, гумон накунад, ки Моҳбӣ дидаву доништа ӯро ба ғор бурд ва қор чунин ранг гирифт. Чунин андеша дошт ӯ, аммо дар дил шод буд, ки чунон қарду Шарифаву писараш зинда монданд ва ғамӣ мешуд, ки Шарифа ин андешаро намедонад, ин масъаларо ба таври худ мефаҳмад: қасд барин... Намад, пӯстак, шол, кӯрпача, дастархону сандалипӯш, чумчадоно чойхалта... ҳама-ҳама зери айвон ҷамъ оварда шуд ва Моҳбӣ бефара бар остонаи дахлез нишаст. Нафас рост қард, сару рӯй ва чашмонашро ба каф молид ва гуфт:

— Ман меравам, Шарифабону...

Сайхаи асп баромад. Дар дили шаб аз ҷониби Мазор аспе сайха кашид ва фурсатҳо баъд садои сумаш омад. Назди яккамех қарор гирифт ва қасе дуздона зинаи сангиро пой гузошта ба айвон баромад... Модар рӯи ғарами бору буна ғарибона ғунча гашта меҳобид ва баробари ба айвон омадани ду сиёҳӣ сар бардошта, нигарист, воҳима гирифташ. Сангини пушти ғарами анҷом хобида ро охиста ҷунбонид...

Сиёҳӣ сурфид ва як бастро рӯи фарш андохт.

— Бурхон?!

— Ҷӯра?!

— Натарсед, оча, мо!

— Чаро овоз намедихед? – парида хест модар, ки гумкардаашро ёфт. Шодон ба пешвозашон рафт. Писаронро якҷоя оғӯш кард. Хомӯш буданд, гӯё мотам доштанд...

— Ин чӣ рӯз аст? Ин чӣ зиндагист?

— Осуда бошед, хамааш хуб мешавад. – Сари модарро сила карда гуфт Бурхон.

— Шумо се додарон... метавонед кӯхро талқон кунед, рӯдхоро бубандед, бо даматон санги осиеб гардонед...

Ба андеша рафтанд писарон. Боз ҳама ҷо ором буду хомӯш ва хомӯшии пеш аз тӯфонро мемонд.

— Мекӯчем?

— Намекӯчем!

Гӯё дар дили шаб чизе таркид. Бад-он мемонд, ки баъзан пеш аз зилзила аз мазор садои тӯп мебаромад, пасон замин мечунбид... ва мегуфтанд, ки азизони мазор тӯп парронданд... Андешид Шарифа, ки тахминаш рост баромад: писарон бояд чунин посух медоданд. Ва тамоми шаб дар ин хусус ҳарф задан хост: маталу афсона, рамзу тамсил, қарина гуфтани шуд, ҳамчунон ки барои тасалли ва хобондани Ёдгор мегуфт. Вале ин дафъа афсонаву қаринааш на дар бораи кӯдаку хирсаку рӯбоҳак, балки аз хусуси мардиву ҷавонмардӣ, шуҷоат, ватану ватандор бошад; фаҳмонад, ки зери боми хеш мурдан беҳ аст дар тахти ғарибӣ мурдан... ӯ андеша дошт... чизе нагуфт. Мазмун, барои Бурҳони «дунёдида» ин чизхоро шарҳ додан ҳочат набуд. «Намекӯчем» вассалом.

Шарифа ба ду ситораи равшани тори шахи Говхона нигарист ва пай бурд, наздик омадаанд ба ҳам, мизони фасл – шабу рӯз баробар мегардад, ин ду ситора дар нуктаҳои хеш қарор гирифта, боз ба охиштагӣ аз ҳам дур мегарданд, гизо бахшида, рӯҳ гирифта дур мераванд. Ситораи чап, ки андозае хурд метобад, сабуки карда, болотар қарор мегирад... Ситораҳои Осмон Моҳу Парвин дар рӯзгори мардуми ин манзил ворид шуда, халқ ба сояи шахҳои хурду калон нигоҳ карда, умр сипарӣ мекунанд; аз омаду рафти паррандаҳо фаслҳои солро муайян мекунанд; аз гардиши обҳо, аз зиёду кам шудани обҳои зери Дупула омади солро мефаҳманд... Инак онҳоро бадарға бикун будааст... То ба табиати он ҷо ошно мешаванд, ки ҷашм аз олам мепӯшанд.

— Яъне, ман набояд духтари нодухтари Зухурро пеш мекардам?

Модар надонист, ки ин суол аст ё таъна... Дарёфт, ки боз як таркише шуд дар дили шаб...

...Ҳама ба тамошои зани Шарифи Мурод меомаданд ва ханда мекарданд, ки маймун барин: на эзор дораду на рӯймол; зардинаи чашмабуд, на лафзашро касе мефаҳмад ва на лафзи дигаронро пай мебарад, ҳатто Шариф ӯро оварда бошад ҳам, забони ҳам-дигарро намефаҳманд...

«Мусулмон мекунам, гуфтааст...»

«Ба зан қатъӣ буд?»

«Зан дорад-ку?»

«Ба пайғамбар таассуб кардааст».

«Майрам ном доштааст, номи модари Исо-пайғамбар...»

«Читу ёфта гирифтӣю?...»

Ва баъди он ки тамошо тамош шуд, арӯси навро диданд, гӯё шири дамида аз ҷӯш монд, зиндагии осуда сар шуд. Шарифи Мурод дузана шуд; зани тоҷикиаш пешаш намерафт, ки кофир шудааст. Кӯдаконаш низ намерафтанд... Марям ба мулки бегона афтид, гурбатро дид ва ба қору кирдори онҳо ҳайрон монд, аз Шариф саҳт ранҷид, ки чаро ӯро фиреб дода овард?

— Барои некиҳои модарат, Майрам... Ё маро аз марг наҷот дод, пинҳон намекард, казакҳо маро лахту палахт мекарданд... Ман надониستم, ки ба некии ӯ чӣ ҷавоб гардонам... Ба назарам ҳар касе ба ҷои ман мебуд, чунин рафтор мекард... Дарнаёфтӣ, ки туро нағз дидаам?

Духтари Зарифи Ёр аз хонаи шавҳар қаҳр карда рафт. Шарифи Мурод миёни ӯташ монд. Марямро бароварда ба кӯча намерастояд. Рӯи дили Марям рафтанист, тағи дилаш не. Шарифро нағз дидааст, бе ӯ зиндагиро ҳаром донанд, пеш кунад, ҳам намеравад. Шарм мекунад, ки Шарифро зӯран аз дасти духтари Зарифи Ёр гирифта бошад.

— Ҳамаашро ба занат фаҳмондӣ?

— Фаҳмондам... Фаҳмидан намехоҳад... Занҳои мо то ба сарашон нахӯранд, сар намефароранд.

— Чӣ хел?

— Ба сарашон кӯфтан лозим...

Марям ҳайрон монд. Даст ба даҳон бурд, ки садои баландаш набарояд. Пас бо ҳамон ҳашме, ки дошт, лаб газид. Ба назар деҳа ором метобад; гӯё ҷуз бонги хурӯс, ҳанги ҳар, аккоси сағ дигар чизе оромиву хомӯшии онро ҳалалғор намешавад. Аммо дарун-дарун он қадар мағал, ки ҳисобашро кас наёбад. Дар як хонаяки танг, ки қариб ҳама-бобову набера, момову арӯсу писар зиндагӣ мекунанд, занбӯрхона метобад. Аввал Марямро меҳмон донистанд, ҳамроҳ нишастанд, арӯс буданаширо доништа пароканда шуданд. Акнун нигаронанд, ки кай равад он арӯси русӣ. Вале Марям дили рафтан надорад; азобу хавфи роҳро медонад, рафтан намехоҳад. Гумон ҳам мекунад, ки то ба манзил расидан аз падару модар нишоне намемонад ва он ҷо сарсон мегардад. Агар аз аввал ба

сари хонадонашон таҳдид набуд, думи Шарифро намегирифт. Якин медонад, ки зодагонаш ё ба қатл ҳукм шаванд ё ба бадарға, аммо намедонад, ки ин аз ҷониби кӣ шавад: аз ҷониби гвардиячиёни сафед ё аскарони сурх? Азоб, дӯсту душманро қас фарқ намекунад... Инаш ҳам мегӯяд, ки мо шуморо озод мекунем, онаш ҳам... Маълум нест, ки киро аз кӣ озод мекунанд. Ба назари Марям, ки ба як гӯшаи ором афтид, аммо ноҷо афтид... Ҳоло ки фоли зани Кабирро нашунида, чунин гӯяд...

— Охир, чаро нагуфти, ки зан дорӣ? Ақаллан аз фарзанд доштанат рӯй намегардондӣ!

— Ман аз ту ҳам рӯй намегардонам... Гумон кардам, ки муддати сафар гузашт, барнагаштам, Ҳанифаро ба шавҳар медиҳанд... Ҳоло Ҳанифа равад, рафтани гирад... Фақат ту бояд ба падару модарам гӯш кунӣ!

— Чун?

— Ҳар чӣ гӯянд, он кунӣ.

— Агар баромада рав, гӯянд?

— Не, ин хел намегӯянд... Эзор пӯш мегӯянд, рӯймол банд мегӯянд, намоз хон, рӯза дор, мегӯянд...

— Хуб. Ба ҳамааш розӣ, лекин ту зану фарзандатро баргардон.

Шарифи Мурод дароз ба ӯ нигарист, ки ин чӣ махлуқест? Ҳанифа қаҳр карда рафт, ки зан овардӣ, ӯ мегӯяд, ки зану фарзандатро баргардон. Ӯ сар меафсонаду ба Марям менигарад, лаб мелесаду ба ӯ менигарад... — Ман ўро баргардонам, ту меравӣ?

Марям чизе нагуфт, ба андеша рафт: «ҳа» гӯяд ё «не?» Зеро намедонад, ки кадомӣ ба Шариф хуш аст. Ҳарф дигар кард:

— Дар ин ҳавлӣ ҳардуямон мондем?

Шариф низ ҷавоб надод. Меандешид, то чизе бигӯяд, ки аз кардаи ӯ гузаротар бошад; саволи ўро нашунида ангошта, суол дигар мекунад:

— Агар худат равӣ, роҳро ёбӣ?

— Меёбам! — гӯё ба чунин савол нигарон буд ва қасдан кард, ки часта хест.

— Ман туро то Дупула гусел мекунам...

Чунин гуфт Шарифи Мурод ва дар гулӯяш ғамбода дамид. Саҳл монд, ки бигиряд ва сари мардӣ аз дунболи Марям баромад. Чавонзани сарлучи безори мӯи сараш якто бофта ба пушт партофта, миёни деҳаро ҳамроҳи Шарифи Мурод мегузашт ва ҳар каси дида ба рафтори онҳо ҳайрон мемонд, ки чун ба чунин озодӣ назди мардонро мегузарад ин зан. Кӯдакон аз дунболашон кашола буданд, тамошо доштанд.

— Дар бораи Дупула ба ту гуфта будам?

— Ҳо, гуфта будӣ... Сари шахчаро ҳам намуда будӣ... Инак ману ту аз он ҷо худро бояд ба рӯд андозем...

— Барои чӣ ман ҳам бояд...

— Барои он ки ту маро овардӣ, ман ба ту бовар карда омадам... Албатта гуноҳи ман зиёдтар, лекин ту саркарда ҳастӣ...

Шарифи Мурод суҳанони ўро таҳлил мекард... аммо фурсати суҳан нашуда, аз ҷониби Дупула чанг хест ба осмон ва муддате нагузашта дастаи саворон падида омаданд. Шариф ба Марям фармуд, ки ҷониби Боғи Гарон раванд, аммо ҷавонзан якравӣ кард:

— Чӣ фарқ дорад? Мурдан бошад – мурдан!

Ва ў тез мерафт. Ба муқобили чанги болои аз зери суми аспон бархоста аз зери пойҳои нозуки Марям гарде боло мешуд ва аз кашолу молон рафтани Шариф хокаи роҳ ба ду тараф пош мехӯрд.

— Казакҳо!

Ҳамин қадар гуфт Шарифи Мурод, хавферо ба занаш фаҳмондани шуда. Марям ба ҳарфи ў гӯш надода қасдан тез мерафт. Ба Шариф вонамуд кардан меҳост, ки зудтар аз ў ҷудо шудан хоҳад.

— Биист, Марям, гумон накунам, ки мо бегона ҳастем...

— Мо бегонаем!

Кайҳо чунин гуфтан меҳост Марям, ҳоло маврид ёфт. «Чӣ ҳел гумроҳ шудам?» пушаймонӣ кард ў ва дар замиран ҳаёле равшанӣ дамид, ки пеш равад, ҳамзабоноро бинад, онҳо ўро хор гаштан намонанд.

— Биист, Марям! – садои таҳдид дошт, ба як ҷаҳидан ўро дошта метавонист, аммо намехост, ки казакҳо чунин ҳолу аҳволро бинанд. Ба ҳар ҳол дигар илоч надошт, барҷаҳиду аз бозуи ў дошт. Марям дастак зад, то раҳо ёбад. Шариф саҳт дошта буд:

— Мекушанд моро!

— Кушанд!.. Куштани бошанд, ҳамонҳо кушанд...

— Ҳамонҳо кушанд? – як торсаки ба бари рӯи Марям зад Шариф.

Марям бозистод. Саҳт ба рӯи Шариф нигарист. Чашмонаш танг шуданд. Чизе гуфтанист ва чангол заданист. Ҳамчу модашери ҳашмӣ дарафтидан хоҳад ба ў. Ҳаёл дорад, ки фурсат ҳолост, ба имдодаш казакҳо мерасанд. Дандонҳо ба ҳам зик заданд ва аз зери онҳо чизе тирвор бояд бипарад... «Номард!» Вале дар дилу забон монд ин ҳарф, гуфта натавонист Марям.

Шариф рӯ ба дашт овард, пасон ба Марям гуфт:

— Мо то Панҷакат рафтани будем, тамошо мекардем, бармегаштем...

— Не, ту бармегардӣ, ман меравам... Кӯр асояшро як бор гум мекунад.

Саворон даррасиданд, аспон бозистоданд. Оне, ки қарру фараш дигар буд, ба назар сардор метофт, рӯ ба ҳамраҳон овард ва хандид:

— Ҳамшаҳрии мо дар ин биёбон чӣ кор мекунад?
— Ҳамшаҳрии шумо зани ман аст! – пеш аз Марям ҷавоб дод
Шарифи Мурод.

— Дар Россия шавҳар наёфтӣ, духтар?

— Ҳо, касе нагирифт, ба ин тоҷик расидам...

Ҷавоби Марям ба Шариф хуш омад, аммо ҳарфи сардаста нафорид:

— Шавҳар бисёр, ҳамаи ҳаминҳо – шавҳар... безан.

Хун ба сари Шарифи Мурод зад, хост чаҳида, аз гиребони савор гирифта ба замин занад, худдорӣ кард. Аз дасти Марям дошт, то роҳашонро идома диҳанд.

— Ҳа, ҳа-ҳа, ўро бин! – ба Шариф ишора кард сардор. – Гӯё занашро меҳўрем! – ва ба Марям рӯ овард: – Биё ҳамроҳи мо, духтар! Туро рӯи даст мебардорем... Ин кашола туро дар ин биёбон кашолу молон мебарад.

— Мо ба почта меравем, бо падарам гапзанон мекунем... Шояд шумо ўро шиносед? Генерал Иван Рудин...

Аспи ў пас-пас рафт. Афсори онро кашида, андеша мекард... Ба ҳамраҳонаш нигарист, ки чунин генералро медонанд ё не. Савори аспӣ мушкин ҷилав зада, инон сӯи сардор тофт ва байни чанд аспро гузашта, назди аспӣ савор омад. «Паррондан лозим, рафик командири!» Сардор якбора баргашта ба ў нигарист ва таппонча аз наём кашид. «Дамата гир, Вася, хонаат дар рӯи об, беқарориат аз ҳар чиз зиёд!»

«Гапи маро гиред, пушаймон намешавед».

«Не, гапи падарамро намегирам, дафъ шав!»

«Падари ў – душмани ҳамаи мо!»

Ба шиддат ба Вася рӯ овард сардор:

«Мешиносӣ ўро?!»

Вася ҷилав тофта, аспашро аз ҳама пас гардонд, то сардор ба вай наздик омада боз саволашро такрор кунад.

— Духтар, ту Васяро мешиносӣ?

— Агар ўро мешинохтам, ба Шариф намерасидам... ин хел бинипучуқҳо миёни бешаҳои Рус бисёранд.

Баъзеҳо хандиданд, баъзеҳо ҳашм карданд, аммо сардор намедонист чӣ кор кунад. Таппонча болои сар бардошта, омода буд, ки андаке даста ноором гардад, парронад.

— Равед! – фармуд ба Шарифу Марям, – Ту пеш даро, Вася... Адаби туро додан лозим... Шайтон!

Вася пеш омад ва хандон ба вай рӯ овард:

— Алексей Алексеевич, аз рӯи нақша бозӣ кардам, ба назарам фач баромад...

— Бисёр фач!

— Лекин шумо беҳуда онҳоро ҷавоб додед, Алексей Алексеевич...

— Онҳо дур намераванд, Вася, лонаашон дар ҳамин чо...

— Хай-айр, Шариф, ба Дупула расидем... Ту баргард, ман меравам.

— Ба кучо?

— Ба кучое поям барад...

Аз чониби дашти Ёрй Саманди бодпо меомад. Аз зери наълаш гард ба осмон меҳест. Саманд бо шасти омад аз онҳо гузашта, дар парчи пули Калон чароғпоя шуд ва баргашт. Онҳо гумон карданд, ки аз байни саворон касе бар қасдашон чунин кард, аммо баробари овози ўро шунидан дар тани Шариф ҷон дамид ва сӯи Марям табассум кард. Савор мисли он саворон аз тори асп бо онҳо ҳамсӯхбат нашуд, балки баробари наздашон расидан зер шуд аз зин ва бо Шариф бағалкаш вохӯрд.

— Омаданатро шунидам, Шариф, аммо илоҷи рафтан надоштам... Ин роҳзанҳо аз кучо пайдо шуданд? Деҳаро ғорат мекунамд...

— Шунидам, Бурҳон. Гуфтанд, ки бар қасди шумо шудаанд...

— Ҳа... Чунин шуд... Чанд аср боз ин сарзамин шудгор нашуда будааст, бо наъли аспон шудгор кардан меҳостаанд...

— Кас намефаҳмад, ки ин водӣ ба кӣ бадӣ кардааст, киро ранҷондаст, ки ин қадар ҷафо мекашад.

— Ҳар кас дар оина худро дидан меҳаҳад, гӯе ҳар касе ба ин ҷо расад, худро мебинад, мешиносад, шӯҳрат меёбад... Николай ҳам азми ин ҷо омадан дошт... ҳайфо...

— Холадухтараштро фиристод, – Марямро намуда, шӯҳиомез гуфт Шариф.

Марям хуб нафаҳмид ин маъниро, аммо ба завқи эшон ҳамроҳ шуд... Бодикқат ба Бурҳон нигарист ва ҳайрон шуд, ки чӣ ҷавони зебост, гуфтораш шакарин...

— Зухур Николай-подшоҳро ба Амондара оварданист... Оварда тӯй медодааст, сару по мепӯшондааст, баъд деҳаро ба ў мебахшидааст. Муддате аз ин деҳа дур будан лозим... Хоҳед, ба Некон мебарам...

Марямро ба асп нишонданд ва аз пули Калон гузашта, миёни ду пул қарор гирифтанд ва Шариф ба Марям маънидор нигарист.

— Николай ба умед сохта буд ин пулҳоро, – ба сухани таҳдори Шариф маънидор ҷавоб дод Бурҳон:

— Мо ҳам ба умед мегузарем ин пулҳоро...

Марям ба сухани онҳо сарфаҳм наравад ҳам, гоҳ ба Шариф менигарист ва гоҳ ба Бурҳон.

— Ҳамин чоро қатлгоҳ гуфта будӣ, Шариф? – қасдан пурсид Марям.

— Ҳа, қатлгоҳи одамони беақл...

— Аввал дигар хел мегуфтӣ-ку! Одамони баномус, бегуноҳ ва ё чонашон гузар карда, ин корро мекунанд, мегуфтӣ.

— Чунин, ана Бурҳон гӯяд!

— Рост; баномуси беақл... Худкушӣ нишонаи оқилӣ ё мубориза нест, як навъ эътироз аст, ки аз он ба касе суде нест... Одамон ба умеде худкушӣ мекунанд, ки баъди сарашон пурсучӯ карда, ҳақ ба ҳақдор расонанд, вале беҳабар, ки касеро парво нест... Агар донӣ, ки ба пешвози марг меравӣ, чаро интиқом гирифта мурдан мумкин не? Чаро чашми чандеро кушода, мурдан лозим не? Мурдан бошад, пештар душманро куштан лозим. Кушта натавонӣ, ақаллан нимчон бояд кард, то зӯри пасовандон ба он расад...

— Аз кучо хондӣ ин ҳарфҳоро? – баъди маъниро дарёфтан пурсид Марям.

— Аз кучо? Аз зиндагӣ... аз бетаҷрибагии мардони ройгон мурда, аз марги падарам... Магар ман наметавонам Зухур барин марди нопокро кушта, пас мурам, чунон ки модари ман ин корро кардан хостааст...

— Чун? – дар хонаи зин қач шуда ва аз кӯхонаи он саҳт дошта, пурсид Марям.

— Хостааст барои марги падарам ва бенишон рафтани ман аз Зухур интиқом гирад; саворӣ омӯхта, ўро буз кашидааст...

— Аҷаб! – сар афшонда, ҳайраташро ифода карда ва афзуд: – Ман модаратро мебинам?

— Мебинӣ, баргардем, мебинӣ...

— Оҳ, Шарифабону! Шарифабону!.. Ба девонеки ман одам барномадааст. – Пеши пой Шарифа афтида, гирист Моҳбӣ ва наёрист, ки сар боло кунад. Мегирист, китфонаш болову паст мешуданд, вале маълум набуд, ки боиси гирияш чист? Шарифа ба таври худ биангошт: ба духтари девонаавзоъи ӯ шӯ барои мада; аз ин рӯ мегирияд, ки шояд баъди шӯ карданааш ҳушаш ояд, ҳушакл шавад. Агар шавад, Моҳбӣ беармон мемурад.

— Хезед, маро гунаҳгор накунад, хезед! – Моҳбиро бардошта гуфт Шарифа. – Барои мурод кас гирия намекунад, шодмонӣ бояд кард.

Кампири Моҳбӣ сар бар замин зада, садои баланд баровард ва чунон ки бар марги чигарбанд сӯғворӣ кунад, ба мӯя даромад: – «О-о, кошкӣ намезодам, намесӯхт чигарам... О-о-о медонед, кӣ барномадааст?.. Боқарқин!.. Вой!»

Боқарқин пирамарди занмурдаи тани танҳо, дар як хонаи сиёҳи дару деворҳои дудкашидаи аз замони Докёнус монда зиндагӣ мекард ва барои марди сиёҳ буданаш, бетабӯ дилнокаш зистанаш мардум Боқарқин лақаб дода буданд. Боқарқин ҳар чӣ зани аз даҳон монда ва ё пирдухтари гарангу камакли талабгор надоштаро гирон мешуд; баъзан ба мақсад мерасиду баъзан на. Агар расад,

зиндагиаш бо он зан дер намепоид: ё талаботи занро Боқаркин қонё намекард ва ё тарзи рӯзгордориаш ба зан хуш наомада, баромада мерафт: Боқаркин медонисту кунчи оташдон. Ҳатто Зулхумори қаррак, Сайфури кӯрак, Баргигули гунгак ҳам зиндагӣ карда натавонистанд. Моҳбӣ барои ҳамин ин қадар месӯзад; аз тақдири бади духтараш дилфигор аст: «Надиҳад, намедодааст...» аз Худо норозӣ, дар дил гуфт ӯ ва ба зории Шарифа сар аз замин бардошт.

— Ҳеч чо гапе нест, чаро беҳуда азоб мекашед?

— Ҳааа, Шарифабону, гапе шуданаш ҳам мумкин не... ба тақдиру толеи бадаш месӯзам... Ягон занмурда ё чавони мисли ҳудаиш камак даҳан меандоخت, намегирифт ҳам, майлаш буд... Лекин Боқаркин!!! Ҳеч чиз намегӯм... Шарифабону, чизе намегӯм... Намегӯм! Намегӯм! Намегӯм!

— Оча, чӣ шуд? – аз ошхона баромад Иззат ва вовайлои модарро дида ба Шарифа дарафтод: – Очама задӣ? А, задӣ? Назанӣ, вай ин хел гера намекунад... Задӣ-а?

Шарифа ба сухани ӯ посух надод, аммо Моҳбӣ аз рафтори духтарашт шарм кард, ки Шарифаро нораво мегӯяд, аз пеш қардан ҳам батар... Ҳол он ки Моҳбӣ «ғор ҷои маълум, даробаро кунӣ, сад бор набинанд, як бор мебинанд» гуфта Шарифаро ин чо овард, писаронаш ба кучоҳое парешон шуданд, ҳонаи носомонаш бесоҳиб монд, инак духтари бефаҳм, аз рӯи идроки хеш худро хоҳиш мекунад. Хайрият, ки Шарифа ба ҳарфи он ақлбохта эътиборе надод...

— Ҳой духтар! Дамат гирад! Чавонмарги беақл, ман аз шодӣ гера мекунам... Ба ту, сиёҳбаҳт, шӯ баромадаст!

Сухани Моҳбӣ ҷиддӣ буд, аммо Иззат боз онро ҳарфи тарсдонист ва каф ба даҳон бурда, пас-пас рафт ва тозон ба ошхона даромад. Ӯ аз ин ҳарф дилгазон шуда буд: аз хурдӣ, ҳар боре духтар қори ноҷо ё рафтори ноақлонае кунад, модараш «илоҳӣ, шӯ барад!» мегуфт ва духтар гумонаш, ки дев мебурда бошад, ба ҳона ё ошхона метохт. Ин ҳарфро низ ҷунондонист ва ба ошхона чо шуд.

— Хафа нашавед, Шарифабону... Ҳоҷати гап не, – дилбардорӣ кард ӯ ва ғургурқунон қониби дари сиёҳи ошхона нигарист: – Замин кашад туяму Боқарқинам... замин кашад манам...

— Холаи Моҳбӣ, худатона азоб натед... Дунё қирои азоб надорад...

— Ҳо Шарифабону, дунё ҳудаиш – азоб, ба дунё омаданамон – азоб, мурданамон – азоб... азобу азобу азоб... Дар ин дунё ҳам азоб, дар он дунё ҳам азоб... Ҷаннат ҷои олий бошад, албатта барои ману Иззат нест... ҳарчанд мегӯянд, ки дар ин дунё азоб кашӣ, дар он дунё роҳат мекуни. Роҳат мекардагӣ боз роҳат мекунад, азоб мекашидагӣ боз азоб мекашад. Мо, ки гӯлу гумроҳ ҳастем,

ба суханони фиребои онон бовар мекунем ва дар он дунё ҳам ито-
аткор мешавем, боз чормағзро бар сари мо мешикананд... Шумоя
намедонам, ман дар деҳа як марди худотарси ҳалол мебинам...
Эшонбобо... Дигараш – чашмбанд, фиребгар, дуруя, дар сари мӯ
аз суханаш мегаштагӣ, ба як мири аслу насаб мефурӯхтагӣ... Ё
дунё чунин сохта шудааст, Шарифабону?

— Ҳо, чунин сохта шудааст. Раҳматии усто мегуфтанд, ки дар
водӣ ду мард дидам: яке бобои Наврӯз, дигаре Эшонбобо...

— Устои шумо ҳам одами бад набуданд, рӯҳашон шод бод!

— Бад набуданд, ки азоб кашиданд-дия! Ҳалол зистан азоб
будааст.

— Намемонанд, намемонанд... Ҳалол зистан хоҳӣ ҳам, наме-
монанд... Шумо чӣ маслиҳат медихед, Шарифабону?

— Ба чӣ кор?

— Боқарқин ба Иззат даҳан андохта...

— Ба моле, ки даҳан андозанд, надихӣ, ҳаром мемурад... лекин
Иззат одам аст... Худатон...

— Шарифабону... гумон мекунам, ки ғайри Боқарқин касе ба
ин девонеки ман даҳон намеандозад.

— Ин хел бошад, чӣ ҷои андеша?

— Охир ин Боқарқини гӯрсӯхта, ақаллан ба мардум оши ху-
дой ҳам намедиҳад... Аз Амир ҳам мумсиктар. Амир хизматона
медихад, мегӯянд, ба каси духтарбурда, лекин Боқарқин чирки
танаширо ҳам сарф намекунад... Ин девонеки ман аз дунё чизе на-
дид, ақаллан коре кунад, ки кӯдакон аз паси аспаш «ёр-ёр!» гуфта
раванд... Орзуи мана бинед, Шарифабону, гӯё ки вай мумсик ягон
занашро аспакӣ бурда буд. Пиёда биёред, мегӯяд... Ҳиммат кунад,
гирди оташ давр гардонед, гуноҳаш сӯхта, сонӣ ба хона дарояд,
мегӯяд. Хонаат сарата хӯрад, Боқарқин! Хонаат аз сарат монад!
Дар хонаи ифлоси ту кӣ гунҷид, ки девонеки ман гунҷад?... Худам
бурдам-э занҳои туро! Ҳазар карданд ҳама аз занҳои ту мегириф-
тагӣ, худам бурдам! Инак духтари худро барам?!

— Шумоя фаҳмида намешавад: ҳам духтарро додан меҳоҳед,
ҳам не.

— Охир худатон гӯед, Шарифабону... читу мешад?

Моҳбӣ роҳи дигар надошт, розӣ шуд...

Ҳама коре, ки барои шаби арӯсӣ мебоист, Моҳбӣ кард. Дух-
тарро оббозӣ доронд, оросту перост; мӯяшро теппакокул бофт, ба
мӯяш нуқрапӯаки баумед бофтаашро андохт; зулф буррид, гулоби
садбарг пошид, куртаи сафед пӯшонд, ба гӯшаш ҳалқаи мумдор;
ба дасташ дастона андохт, ба гарданааш зиреҳи тӯмордор;
ба абрӯяш усма, ба чашмаш сурма кашид, ба рухсораш ғозаву
гулгуна молид ва он паризодро дилаш нашуд, ки ба асп нишонда
ба он хонаи чиркину ифлоси Боқарқин барад... Фикр карду фикр
кард, аз ният гаштанро кори бад донист...

Арӯсро пушти зини Саманд нишонданд. Иzzат аз миёни Сангин сахт дошт, то наафтад. Моҳбӣ як даст бардошту қарс зад ва ба кӯдакон фармуд, то «ёр-ёр!» гӯянд. Баччаҳо Самандро гирд гирифта «ёр-ёр!» гуфтанд, ҳамдиёрон бо машъала роҳ равшан карданд... Ва Моҳбӣ гӯё ба муродаш расид... Аммо аз паси духтар нарафт. Умедаш ба Шарифа буд. Моҳбӣ ҳама корро сомон кард: мулло овард, никоҳ кард, арӯсро тағи чодар дароварду ҳама расму русумро ба ҷо овард, ба шаҳу арӯс оина намуд, шарбат хӯронд... бору бунаи арӯсиро бӯғча карда фиристод... ва худаш дар хона монд...

Арӯсро гирди оташ гардонданд, «гуноҳашро сӯхта» ба хонаи Боқарқин дароварданд... Вале ин корҳо бо фармуди ӯ набуд, балки Моҳбӣ орзу шикаст.

...Саманд гирди яккамех мегашт бекарор. Гашту гашт, баъд пушташ сард гашта оромӣ ёфт. Шабро сари по мегузaronдагӣ барин пинак рафт. Ягон-ягон бинӣ меафшонд, сум мекуфт ва гӯшу ёлаш афтада, одамвор ба андеша рафта буд.

Ва зерӣ айвон онҳо низ ба сукут рафта буданд, гӯё сум задан ва бинӣ афшондани Самандро гӯш мекарданд. Шарифа ҳам ба хаёли худ банд буд, Бурҳон ҳам. Ҷӯра ғами кӯху даштро дошт, Сангин ғами дару тирезаро, гӯё аз рӯи ишораҳои модар ва аввалин бор теша ба даст гирифтаниш, касби падар ба вай мерос шуда бошад.

— Шариф-кофиру занаш сад бор кофта омаданд.

Бурҳон ҳайрон шуд, ки модар ӯро чунин лақаб дода ва хаёл кард, ки ин ҳарфи ӯст ва ё мардум чунин гӯянд. Албатта барои Русия рафта хидмат карда омаданиш не, барои зани русӣ оварданиш. Лақаб додан хислати мардumi деҳа аст, қариб одами белақаб нест дар ин деҳа, аммо лақабҳо ҳар ранг мешаванд: яке рӯҳи қасро мебардорад, дигаре қасро ба замин мезанад.

— Чаро омада буд? – баъди андешаҳои зиёд пурсид Бурҳон.

— Нагуфт... напурсидам...

Бурҳон ҳайрон, ки чӣ лозим шуда бошад ба онҳо?

...Ба назар дунё оромӣ дошт. Аз рӯи фоли зани Кабир оромии пеш аз тӯфон. Шаб ё саҳар тӯфон меҳезад, ҳар кас тавонад, эҳтиёт кунад... Вале сабаби оромӣ маълум буд: гӯё казакҳо ба Самарқанд лозим шудаанд, даъват карда бурдаанд. Зухур ҳам гурбаи ба об афтидаро мемонад, козиву мулло ҳам. Овоза, ки подшоҳ аз тахт афтид, навбати амир... пасон ҳама ҷо кофиристон бояд шавад; сағ соҳибашро намеёбад ва қиёмат қoим мегардад; гуфтаи зани Кабир меояд, ки оламо об пахш мекунад – оби Азов... Ва баъд овоза шуд, ки касе даруни Искандаркӯл тойчаеро дида, ки баробари тулӯи офтоб сари марза баромада, сайҳа мекашидааст ва аз садои норасояш шарм карда, боз даруни об мешудааст. Андаруни

оби муддат заррин метофтааст тойча ва касе онро бинад, чо ба чо хокистар мешудааст, зеро тойча баччаи офтоб будааст, ҳар пагоҳ ба таъзии офтоб мебаромадааст. Аммо касе наменурсад, ки каси дида хокистар шавад, ин овозаро кӣ баровард?.. Инак ҳама кор дар дасти халқон будааст... онҳо набояд атрофи Искандаркӯл гарданд... Вагарна баробари пайдо шудани инсон тойчаи заррин беқарор шуда, даруни об тохтутоз мекардааст ва аз лапиши он об мадд карда, девораи такдастро канда фуру мебурдааст ва оби Искандаркӯл якбора қорӣ шуда, аввал водиро, пасон оламро пахш мекардааст...

— Дунё ором метобад, Бурҳон, ба ҳар ҳол ту бояд як муддат пинҳон бошӣ, – оромиро шикаст Шарифа. – Саҳари мардон бояд ба ғор биравӣ... Сангин нишон медиҳад...

Модар ҷавобе нагирифта, аз гуфта пушаймон шуд. Гӯё Бурҳонро хоб бурда, садо намедод. Вале модар дигар сухан накард, балки аз гуфта пушаймон, аз ҳодисоти рӯзгор ва қисмати писар андеша дошт: издивоҷаш барор нагирифт, дар ғурбат афтод, овора шуд... оқибаташ чӣ мешуда бошад. Ғор ҳам чандон ҷое нест...

— Сангин!.. Сангин!

— Лаббай!

— Аз ғор эҳтиёт мешавӣ... Аз ҷоҳаш... Ягон ҷӯб ё болор бурда монӣ, чӣ хел мешавад?

— Даҳонаш танг, роҳи гузар наменонад!

— Хайр, бин... Эҳтиёт-ними ҳаёт!

Ба Бурҳон хуш омад ғор. Агар медонист, кайҳо манзил мекард дар ин ҷо... Садҳо бор аз роҳ гузаштааст, садҳо бор даҳонаи ғори бастаро дидааст, аммо роҳи манзил доштани онро намедонад. Мегӯянд, ки ғор як вақтҳо роҳ дошта, меҳмонхона дошта ва мардум он ҷо нишаст карда. Ва аз замони Аввалодам то давраи Дакёнус мардум даробаро карда ва баъди канда шудани нисфи шахи сафед, пой инсон низ канда шуда; он гоҳ одамони дар ғор буда дарун монда. Мурдаи ғориёро касе берун набароварда... Ва имрӯз Бурҳон мебинад, ки роҳ дорад ғор. Барои ӯ хеле зарур. Ғор дар пушти боғи усто Карим аст, даҳонаи сиёҳи бастаи он ҷониби хонаи усто менигарад, аммо роҳи танги пахлӯро одамон намедонанд.

— Ту бирав, Сангин!

— Роҳро медонед?

— Ҳо.

— Чӣ хел? Ин роҳро ба ҷуз кампири Моҳбӣ касе намедонад...

— Чизе, ки Моҳбӣ донад, олам медонад...

Бурҳон мехоҳад сарояд, ҷунон сарояд, ки ба нола, ба мӯя монанд бошад; ҷунон нола, ки танҳо ҷӯпони сари дилаш пур аз алам бо най ифода карда тавонад; ҷунон нола, ки ба дили Гулсифат

кора карда, биоварадаш ба дахони ғор... орзу, лоимкон аст чунин нола... «Худо карим аст... вагарна маро бо чунин машаққат аз паси боғи ӯ манзил намедод...» Дароз менигарист сӯи боғу хавлии ӯ, дерёз сукут меварзид буни шах ва тасаввур мекард, ки Гулсифат меояд сӯяш. Куртаи сафед ба бар, арӯсосо... аз қумоши куртааш дастархон сохта, андарунаш чизеро печонда меорад, вале буни девори боғ хайрон, ки чун гузарад аз он. Борони имрӯза деворро тар карда, ӯ намеҳадад, ки куртаи сафедаш олула гардад. Бурҳон ҷонибаш рафтанист, ӯ ишора мекунад, ки наё! Наё, ки ҳама дар хонаанд, мебинанд, кор нозебо мешавад... Ва ӯ чашм кушода ҷуз ҳавову девору замин чизеро намебинад ва боз чашм мебандад, ки Гулсифатро наздиктар бинад: Гулсифат дар ғазаб аст, ки Бурҳон мард шуда, илоче ёфта наметавонад, нигарон аст, то Гулсифат роҳе пайдо кунад... Рӯз бегоҳ мешуд ва он кабӯтари сафед, зери пардаи хокистарӣ миёни хонаву ошхонаву молхона метанид... Бурҳон гардан ёзида он сӯ менигарист, ки кабӯтари сафед аз назар пинҳон нагардад...

«Аз нигоҳ кардан кӯки чашмам канда шуд, ин қадар бепарвой, Гулсифат?»

«...»

Ва чашм мекушояд; ҳаёлаш ба ҷое рафта. Ба орзу мегузарад: Гулсифати бо ихтиёр наздаш омадаро рӯ ба рӯ нишонда, узромез меғӯяд: «Ҷуз замин бӯрӯе дар бисот надорам, хонаву манзилам сангист, зиндагиам – ваҳшиёна... Ин кори Худо, Гулсифат: аз азал рӯзгори берабту бенизомро раво дид, овораи ду ҷаҳон гардонд, инак сарсон мекунад, ваҳшӣ мегардонад...» Ва ӯ боз дар бораи ба баталиони коргарӣ рафтаниш, вайронаву харобаҳои аз ҷанг боқӣ мондари обод карданиш, манзили нав сохтаниш, бо мардуми рус шинос шуданиш, саркашии коргарон, бедории халқи рус, инқилоб... ва бисёр чизҳо гуфтанист... вале як саволи Гулсифат ҳама андешахоро аз сараш бурданд: «Шариф-кофир барин як зани русӣ наовардӣ?»

«Гулсифат!»

«...»

Садояш ниҳоят паст аст, Гулсифат намешунавад. Нигоҳ намекунад. Умедвор, ки Худо ба дили ӯ меандозад ва Гулсифат гаштаву баргашта ин сӯ менигарад ва чашмаш ба ӯ меафтад; мешиносад, дармёёбад, ки Бурҳон ба ёди ӯ қаландар гашта, дар ғор манзил гузида. Гушанишиниаш низ ба ёди ўст.

«Ба ёди ту аз ин дунё мегузарам, Гулсифат... Сӯфии кӯи ту!»

Ба машомаш бўи пиздоғ расид, ки рӯи тўппа рехта бошанд. Ба дудҳои кабудҷаи аз мӯриҳо болошуда зехн монд. Аз ин ҷо қариб деҳа метофт, танҳо хавлии ҳудашон ва чанд ҳамсоёҳо паси кӯҳи гаштаи Говхона пинҳон буд. Гузари шингиҳо, ки дар адири соҳили чапи рӯдхона буд, то айвонҳояшон менамуданд. Дуд мебаромад

аз мӯриҳои ошхонаҳои ин гузар. Аз мӯрии усто Карим низ дуд баромад, дуди ғализ, ғағона зад ва зуд гум шуд. Оташ ё дар гирифт ё мурд. Инак бадиққат менигарист, ки боз дуд мебарояд ё не. Яке чашмаш афтид, ки буни девори хона касе сӯяш менигарад. Бурҳон оламу одамро фаромӯш кард ва аз даҳанаи ғор берун омада, тозон сари девор рафт ва аз ҷои сархори гашта сар дароварда, ба Гулсифат нигарист... Гулсифат аз чизе хавф бурда, зуд пас гашт ва ғӯсолаи наздаш омадаро як шаппотӣ зада, аз ғӯшаш дошта сӯи оғил бурд. Он вақт модаршӯ ҷониби ошхона гузашт... Бурҳон паси девор ҳам хӯрд ва ба худ омада то торикӣ фаромадан он ҷо монд ва менигарист аз роғи сархор. «Мухимаш – диданаш» хушнудӣ кард дар дил ва ғӯё ҳама аламу азоб рафъ шуд.

Ғур-ғури одмон баромад. Бурҳон дар ҳамин девор ҷо шуд ва дид, ки сиёҳӣ ҷониби ғор рафт, аз пасаш сиёҳии дигар. Ў аз буни девор паси харсанг гузашт... Онҳо паси ғор истоданд. Хомӯш буданд, пасон сурфиданд. Ва овози шинос баромад: «Ако!» Бурҳон овозро шунид, соҳибашро шинохт, аммо сипоҳӣ кард...

— Ако! Ман – Сангин!

Сангин даҳон ба даҳони ғор дошта садо дардод ва овозаш базӯр то ғӯши Бурҳон расид. Аммо ӯ чуръати овоз додан надошт, зеро намедонист, ки ду тани ҳамроҳи Сангин омада кистанд. Дуздона паси харсанг ҷо шуда, чуръати баромадан намекард. Ва гоҳ-гоҳ ҷониби роғи сархор менигарист, ки Гулсифат аз он ҷо сар бардошта, чун молики он макон онҳоро меронад: «Биравед, ҳалал нарасонед!» Дилаш тез зад, аммо надонист, ки аз ҳаяҷону андеша аст ва ё аз омадани меҳмонони нохонда. Аз гурехтан, аз сари сархор сӯи хонаи Гулсифат ниғаштан хавф дорад, ки асрор хувайдо мегардад, нн ҷо буданашро пай мебаранд, доду фарёд мешаваду ғалмағал, деҳаи омодаи хоб хобпар мегардад ва...

«...бигзор ҷунон шавад, то Гулсифат донад, ки ман ин ҷо ҳастам, аз барои ӯ ҳастам...»

Дар равшании моҳи шомхӯрда, ки нав аз паси теппаи Мурғак тулӯъ карда буд, Бурҳон Гулсифатро надид ва ба ғӯшаш садои шинос омад.

— Ако, ман – Сангин!

Бурҳон баргашту он сӯ ниғашт. Суроби занонаро дид дар партави моҳ, зани сарлучи наҳифпайкарро.

— Шариф?!

— Ой Бурҳон! – пеш омад Марям. – Чаро пинҳон мешавӣ? Ҷои тарс намонда: подшоҳ сарнагун шуд. Ҳукумати Муваққатӣ бозиро бохт... Қазакҳои дар Самарқанд буда ба мадади Бухоро рафтанд... Боз аз кӣ метарсӣ?

— Ман аз касе наметарсам, ин ҷо кор дорам.

— Ин аз ду чиз мешавад, Бурҳон: ё гурезай ё ошик... – изҳор кард Марям.

Ин ҳарф ба Бурҳон хуш омад, аммо намедонист, ки чӣ пурсад ва чӣ ҷавоб гӯяд. Ӯ медонист, ки дар Бухоро мағали андак нест. Худ аз худ халоиқ ба гурӯҳҳо ҷудо шуда, хунрезихо мекунанд, аммо маълум нест, ки кӣ мардумро ба кучо мекашад, намоишҳо барои чиву барои кӣ? Сунӣ мегӯяндӯ шиъа, қадим меҳонандӯ ҷадид... Яке барои пойдории Бухоро кӯшад, дигаре онро фурӯшад. Зухур баринҳо кам нестанд дар олам... Ва равшан нест, ки казакҳо ба имдоди кӣ рафта ба Бухоро...

— Зухур ҳам ҳамроҳи казакҳо рафтааст?

Пурсид Бурҳон, аммо надонист, ки барои чӣ пурсид.

— Не.

Муроду матлаби ӯро Сангин медонист, барои ҳамин кӯтоҳ ҷавоб дод.

— Очаи ин, – Сангинро намуда шӯхиомез гуфт Бурҳон, – Очаи ин Зухури мастро куштанист. Барои ҳамин пурсидам, ки ӯ гурехта ба Бухоро рафтааст ё дар ягон мушхона ҷо шуда... агар гурехта бошад, ҷонашро раҳо кардааст.

Марям ба Шариф нигарист. Ӯ хандид:

— Шӯхӣ мекунад. Очаи Сангин – очаи Бурҳон.

Аммо Бурҳон зоҳир накард, ки шӯхист ё ҷиддӣ. Ҳушаш парешон, намедонист, Гулсифатро пеши назар орад ё қисмати Бухороро; Бухорои некноми сарсаҳтро, ки барои ғаҳвораи тамаддун буданаш чӣ ранҷҳо кашида, ба сараш чӣ балоҳои нонавиштае омада... ва андеша мекард, ки ҳар чӣ шавад, дар Когон шавад, дар ҳамон ҷое, ки ӯ аз қатор фаромада буд; Шарифу Марям ҳам...

Аз боғ садое омад, мисли он ки касе ба ҷизе пеши по хӯрда, афтида бошад. Бурҳон парешон шуд. Вале наёрист, ки аз сари девор нигарад. Дигарон низ ин садоро пай бурданд, ки гӯш ба кимор буданд. Сангин сари девор рафт. Бурҳон тоқат накарда пурсид:

— Усто Карим?

— Не... касе нест.

Бурҳон ба Сангин бовар накарда, аз рахнаи сарҳор нигарист ва як сафедиро дид, ки миёни боғ кундаосо паст буд.

— Рафтем, – гуфт Бурҳон ва чанд кадам ҳамроҳи онҳо рафта баргашт: – Шумо рафтан гиред...

— Бе ту намеравем, – изҳор кард Шариф, – мурғе, ки ту куштаӣ, мо пар кандаем... Биё ба хонаи мо... Марям ҳамашро ба ту мефаҳмонад... Он кас ҷои туро ба Марям гуфтааст, вагарна мо аз кучо медонистем, ки ту ғорӣ шудай.

Бурҳон бозистод, шах шуд, баргашта ба ӯ рӯ овард:

— Кӣ?

Марям ба Бурҳон наздик омад, аз зери кашаш дошта кашид:

— Биё-биё! Ман бо ӯ дугона шудам...

Дили Бурҳон ғайри муқаррарӣ тапид, хост пурсад, ки онҳо киро дар назар доранд, дигар ҳарф аз забонаш баромад:

— Рафтан гиред, ман шуморо дармеёбам.

Онҳо каме рафтанду бозистоданд. Бурҳон ба рахнаи сархор омад. Он чизи сафедро миёни боғ надид. Мӯи тан ва сари ӯ дамид, токии кӯҳнааш боло шуд... Ёд овард, ки ғор чунин чизҳо дорад; чин, парӣ, дев... Мегӯянд, аммо надидааст. Раъша давид дар ба- данаш. «Парӣ ба ҳар сурат меояд», мегӯяд Моҳбӣ ва мефармояд, ки пеш аз наздик шудан ба сурате калима гардонанд.

Таги дили Бурҳон ғулгула кард: ҳам аз кундаи сафеди боғ, ҳам аз ҳарфи онҳо: «Наход дилу нияти маро пай бурда бошанд?» Аз паси онҳо тохт.

Ҳавлии Шарифино се ҳавлӣ дар миён бо ҳавлии усто Карим. Вале аз таги ғор роҳи рост надорад, ними деҳаро давр зада, ба тангкӯча даромадан лозим меояд. Падару модари Шариф аз барои Марям шуда ҳавлию ҳарамро партофта рафтаанд. Шарифу Марям дар хонаи сангдевори дудазада дами дарвоза зиндагӣ мекунанд, ба хонаҳои пешгаҳ коре надоранд. Мояи рӯзгор ҳам нест. Марям ба танг омада, чанд бор аҳд кард, ки равад, ақаллан то назди русҳои Когон, натавонад; ё Шарифро танҳо намонад ва ё Шариф ӯро рафтан нагузорад. Шарифро дӯст дорад, аммо нагӯяд, гоҳ-гоҳ ситеза кунад, рафтағор шавад. Шариф рост дониста, нагузорад, ки равад. Падараш Муроди Табар ситеза карда аз хонаи хеш рафт. Модараш Навраста дунболи арӯсу набераҳоро гирифт, ки хоҳ-ноҳ ба уболи тарафайн мемонад, ақаллан аз уболи наберагон раҳо ёбад, рафт; гуноҳи кофир ба гардани худаш.

— Не, ту чаро маро фиреб кардӣ?

— Чунин намекардам, ҳамроҳам намеомадӣ... медонӣ, туро ба як мамлакат иваз намекунам.

Марям бовар мекунад бори дигар ва аз ҷаҳл мефарояд, сар бар дӯши Шариф мениҳад:

— Рафта гӯй, ҳешонат биёянд, ман муросо мекунам.

— Аз ҷаҳл фароянд, худашон меоянд.

— Ман як чизро намефаҳмам, Шариф... Мегӯй, ки дар ин ҷо дузанаву сезанаҳо кам нестанд... Пас чаро онҳо ба ин муросо намекунанд?

— Ҳо, ин мерос аз пайғамбар, ба қавле Муҳаммад ҳафт ё нӯҳ зани никоҳӣ дошта ва ба қавле ҷаҳордах... ва дар байнашон аз кофирон низ будааст. Кофир ҳарфи бад нест – ғайри дин, арабҳо ҳам моро вақти истило кофир мехонданд, мо дигаронро кофир медонем... Дар назари инҳо ту – кофир. Динат дигар.

— Ту ба онҳо фаҳмон, ки ман динашонро қабул мекунам... Бозор бирав, куртаву эзори тоҷикӣ бихар, ман тоҷик мешавам, ояту ҳадис биомӯзам, мусулмон мешавам... аммо дилу нияти маро бо ҳеҷ роҳ иваз ва ё дигар карда наметавонӣ.

— Рост... ба либос пӯшидан тоҷик намешавӣ, тарзи либос-пӯшиат тоҷикона мешавад, аммо Марям мемонӣ. Мусулмонони кофир кам нестанд...

Аз чунин ҳарфҳо Марям дилтанг гашта, кӯча баромад. Гулсифатро лаби об дид, ки нав кӯза ба об зада. Онҳо забони ҳамдигар намефаҳмиданд, бо имову ишора матлаб мефаҳмиданд ва нашавад, Гулсифат аз дасташ дошта ба хона меҳондаш. Марям баъд дарёфт, ки Гулсифат барои шавҳарашро нишон додан ўро ба хона бурдааст. Ҳатўл, кашола, дилнокаш... метофт шўи ў. Марям дар дил мегуфт, ки Гулсифат ҳайф шуда. Рўзе Гулсифат номи Бурҳонро ба забон гирифт, дигар чизе нагуфт; агар гўяд ҳам, Марям намефаҳмид. Аммо Марям аз ҳамин як ҳарф ҳама чизро дарёфт. Гулсифат назди Марям меомадагӣ шуд. Ҳамсояхо огоҳ гаштанд аз сирру савдо. Овозаҳо ба гўши усто Карим расид ва ў покии сартароширо урён дошта омад, ки ҳам сари арўсро мегираду ҳам сари Бурҳонро... Аммо дар хонаи Шариф на Бурҳон будо арўс. «Як-ду бор аз дарвоза сар халонда буд, дигар арўси шуморо надидаем!» гуфт Шариф, аммо усто Карим бовар накард. Ҷаза-башро ба сари Марям рехт, ки аз Русия думи мардакро гирифта омаданааш бас набуд, ки дигаронро низ бераҳа мекунад.

— Бева, бигўй, ки онҳо кучо шуданд?

— Ба Русия гурехтанд, – пичингомез гуфт Марям. Усто Карим бовар кард магар? Бовар накард. Покии чархдошта дар даст оғилу коҳдон, ошхонаву обхона ва хонаҳои дигарро хабар гирифт; ба по зада дарҳоро кушода ва ба ситеза пӯшида, сандуқу таксандуқаҳо-ро чаппа карда, ҳама чоро аз назар гузаронд, дар торикӣ охури молҳоро дастмол кард, рӯи бом баромад. Девонасурат ларзид, девосо гуррид, ваҳшиёна дарафтидани шуд.

Марям аввал хуб тоқат кард ва дид, ки намешавад, калтаки дар девори оғил тақя гузоштаро гирифта, ба осмон бардошт, то ба фарқи сари ў фарорад, ў тарсида пас-пас рафт... ва ҳамону ҳамин дигар ба ин ҷо наомад...

...Поки дар даст девонаавзоъ, пурғазаб, осемасар ба сари Шарифа рафт. Ва дўгу пўписа кард: «Каллаи ҳамаатонро сабча барин мегирам!» Шарифа лаби марза истода, ба рафтори носолими ў диққат дод ва гўё аз усто не, аз каси дигар пурсид:

— Ин балои дигар аз кучо пайдо шуд?

— Мегирам сабча барин каллаатонро! – тег дар ҳаво алвонҷ дода, оби даҳон парронда, чашмон хунгирифта, беҳушона дод зад усто Карим.

Шарифа аз вачоҳати ў тарсид. Барои ўро аз раъяш гардондан ва андаке шасташро фурувардан пурсид:

— Чӣ шудааст, усто?

— Худро ба нодонӣ назан, бева!

— Ба нодонӣ намезанам, ҳамин қадар пай бурдам, ки ягон чоят меҳорад, бузро шохаш хорад, қўши чўпонро кобад...

— Бурҳонат кучост?

— Намедонам!

— Надонӣ, мурдаатро омада бинад!

Шарифа дид, ки ӯ девонагӣ дорад, даруни хона шуд ва дар ба рӯй баст. Усто Карим аз чунин гурези Шарифа шерак гашта, ҳаво гирифта, бо лагад дарро зад, кушода нашуд, саҳт зада дарро парронд ва даромаданӣ буд, ки Шарифаи потешабадастро дида, дами дар хайкал шуд. Шарифа дандон ба дандон монда буд: «Сагро ачал расад, ба одам дандон тез мекунад». Чу модашери хашмӣ сар пеш гирифта, чашмон косаи хун омода ба ҳучум буд.

— Асбоби устой барои ҷанг не... Мард бошӣ, асбоби ҳунар аслиҳаи ҷанг нақун! Ман бо қадоми шумо сар ба сар шавам? Шумо, беномусон, зиёдед! Ман – як тан! Чӣ гуфта, бепурсиш ба дари ман ҳамла мекунӣ?

Ӯ пеш мерафт, усто Карим пас-пас. Ҳамин қадар монда буд, ки неши потеша ба сари ӯ бархӯрад. Шарифаи аз ин ҳодисаи ногаҳонӣ ба хашм омада, ҳамчу оташ аланга мегирифт:

— Гумон карда будам, рӯзи Зухур ба ҳама мардони деҳа дарс мешавад... Ҳезалак! Қадам мард ба сари зан тег кашида омадааст? Эзор кашида диҳам, бипӯш! Арӯси туро даруни эзорам гирифта шиштаам? Писари ту зан саришта карда натавонад, гуноҳи ман чӣ? Ё аз барои худат ин қадар... астағфируллоҳ!

— Ин чӣ моҷаро, Шарифабону? – аз дарвоза садо кард Моҳбӣ ва заҳраи усто Карим даррид: «Худо зад, бадном шудам».

— Шон дар рӯзи равшан ба сари ман омадаанд...

Моҳбӣ хандид ва якбора авзояш дигар шуда, ҷинаш гирифт ва ҷониби усто Карим даст ёзид, то миёни пояш панча зада моякаш кунад. Усто Карим дасти ӯро зада дур қардан хост ва тегаш сарангушт ва ангушти миёнаро то устухон буррид ва хуни ғаввора задаро Моҳбӣ дошта натавониста, ба рӯи усто Карим пошид; пушти даст афшонд, аз дастор то эзори ӯ ҳунолуд шуд. Пиразан гуморид, ки дигар хун боздошта нашавад, ба мардак наздик омада ба сару рӯяш молид. Теги алмососои ӯ барқвор аз паҳлӯи гардани Моҳбӣ гузашт ва пиразан сӯзиши он чоро доштани шуда, дасти чап ба қардан бурд, ба панчааш хуни гарм расид... Аз шохраги гардани Моҳбӣ хун мепарид...

Шарифа потеша тори сар медошт ва ба таҳдиди усто Карим меомад. Ӯ хуни дасту гардани Моҳбиро дида, пеши чашмашро хун гирифт ва надонист, ки чӣ зайл мӯҳраи потеша бар фарқи сари усто Карим бархӯрд ва ҳамон замон потешаи вазнин аз дасташ афтид ва Шарифа ба мадади Моҳбӣ расид.

Моҳбӣ лаб ба лаб фишурда, аллақай ба тақдир тан додагӣ барин дудасти рағи бурридаро медошт ва аз байни ангуштон захи-

дани хуни гармро намедид. Шарифа дарёфт, ки ноҳол мешавад ва ҳочат ба латтамут нест. Саргираки тегбурридаро гирифта, дастони Моҳбиरो аз гардан дур карда хунро рӯфтани шуд, вале дид, ки хун сӯи сар мепарад, лаб газида шоҳрагро саҳт доштан хост. Чун пай бурд, ки аз ӯҳдаи боздоштани хун намебарояд, фарёд зад, то ба имдодаш касе расад. Рӯймоли докаи сарашро кушода ба гардани Моҳбӣ паҳш кард, сурх гашту хун бознаистод... Ва дид, ки Моҳбӣ аз ҳолат меравад, рӯи роҳ дароз хобонд...

Паҳлӯтар усто Карим замин газида меҳобид, чашмонаш боз буданд.

Шарифа миёни ду мурда монда буд ва тақдири бади ҳешро маломат мекард, андеша дошт, ки ба мардум чӣ ҷавоб медихад. Ҳатто ба сараш намегунҷид, ки дурӯге бофад: «Ман куштам, ҳақиқати ҳол ҳамин». Ва ӯ ҳарфашро ду накард... Яке аз сари теппа ин воқеаро дида омад, дигаре садоро шунида омад, яке аз дигаре хабар ёфта омад ва ҳавлии Шарифа одамонро набурд, гӯё рӯзи Маҳшар буд. Шарифа ҳеҷ як меҳмони ноҳондаро наронд, балки овоз меод, мурдашонро бардоранд... Ва миёни тамошогарон миш-миш шуду ғалмағал; мушкҷӯбӣ, дастогиребон; ду гурӯҳ ба дарвоза тамба мешуданду пас мегаштанд, ҳамдигарро ба девор паҳш мекарданду пас меомаданд... дашному даҳончанг боло гирифт ва касе набуд, ки мурдахоро бардорад...

«Ин мардак дар рӯзи равшан тегбадаст ба сари ман омад, ана тегаш дар дасташ, ҳолаи Моҳбӣ азми ӯро дида ба вай дарафтод, бинед, бо тегаш ангушту гардани ӯро буррид... ва ман қасосамро гирифтам... медонам, ки ҳеҷ яки шумо ин корро намекунед». Чунин гуфтани буд Шарифа, хайфо, ки гӯши суханшунав пайдо набуд. Шарифа хомӯш монд...

...Ва Шарифа ин ҳарфро дар додхона гуфт. Баъди он ки мурдаҳо соҳибдор шуданд, гӯру кафан карданд; усто Каримро писару хешовандонаш, Моҳбиरो Шарифаву писаронаш ва Боқарқину занаш... Шарифаро ба қозихона хонданд. Рӯи хонтахтаи қозихона потеша ва теги устой меистод. Шарифа гумон кард, ки ин дафъа ҳалосӣ нест. Ба саволи додгустар ҳамон ҳарфи забонзадро такрор кард ва додгустар музтар монда гуфт:

— Ту бояд худдорӣ мекардӣ, зеро медонистӣ, ки гуноҳат аз кӯҳ ҳам гаронтар.

— Қозии мӯҳтарам, агар ман ба сари ӯ мерафтам, ӯро зада мекуштам, гунаҳкор будам... Ман шарафи худро ҳимоя кардам ва ҳар зан ин корро бояд бикунад... Моҳбии бегуноҳро ӯ кушт ва ман қасди пиразанро гирифтам, чунон ки медонед, пиразан қаси қасосгир надорад, инак ҳар ҳукме бароред, ихтиёр доред.

Додгустар токиву дастор андаке пушт тела дода, пешонӣ каф-мол кард, чашм пӯшида, миёни абрӯ гирех андохт ва намедонист чӣ кор кунад, чӣ ҳукме барорад.

— Пир шудаед, козии мӯхтарам...

Додгустар як қад парид ва ҳоло ки ба хулосае наомада буд, хашмӣ ғашт ва сӯи Шарифа дод зад:

— Хез, дафъ шав!

...Ягона гуноҳе, ки Шарифа ба гардан мегирифт, сабабгори марги Моҳбӣ шуданаш буд. Дар назди қозӣ ҳам гуфт, дар назди Худо низ мегӯяд. Ғамӣ мешавад худ ба худ. На барои он ки дигар ҳамсӯхбат надорад, балки Моҳбӣ ройгон мурд. Гӯё аҷал пешандоз карда, аз дарвоза ворид сохт ва кушт. Мурдаи Моҳбиро аз хонаи худаш бароварданд... Духтари девонекаш – Иззат барои гирия кардан омаду дигар ба хонаи Боқарқин нарафт ва кунун ҳар бегоҳ пушти оташдон нӯкча мемонад ва дерёз то сӯхтани он нигарон меистад... Ҳарчанд Боқарқин инак зан дидам, гуфта, аз паяш ояд, ки хонааш барад, девонек намеравад. Ў меҳандад – меҳандаду яқбора мегирияд ё мегирияд – мегирияду яқбора меҳандад. Пасон пайгири модар барин хеста ба хонаи Шарифа меравад, аз дарвоза фарёд зада, мепурсад:

— Хола, очам кучо рафт?!

Шарифа намедонад, ки чӣ ҷавоб диҳад, чизе намегӯяд. Дароз рӯ ба рӯи хомӯш меистад ва мегӯяд:

— Даро, чой бихӯр!

— Не. Агар очам ояд, гӯед, зуд хона равад, хона пури меҳмон!

Ва Шарифа ба андеша меравад: дар бораи зиндагӣ, офариниши Олам, Одаму фарзандонаш андеша мекунад ва аз ҳафтсола то ҳафтдасола – ҳама мардуми деҳаро аз пеши назар мегузаронад ва дарк мекунад, ки офаридгор чӣ қадар устост, аз ягон ҷиҳат якеро ба дигаре монанд насохта; як ҷашми танг чӣ, ки ин қадар аз ҳам фарқ мекунад. Баъд рӯи одамонро пеши назар меорад, пасон ба шакл мувофиқ омадану наомадани рафтору кирдори онҳоро... Кӯдак ҳам нафс дорад, калон ҳам; кӯдак ҳам фиреб медонад, калон ҳам; кӯдак ҳам зиндагӣ кардан меҳонад, калон ҳам, вале намедонад, ки кӯдак аз калон омӯхта ва ё калон аз кӯдак, зеро калон аввал кӯдак буд...

Шарифа ҳаёл мекунад, фикр мекунад, ки рӯзаш наздик аст ва Моҳбӣ ҳар лаҳза ўро наздаш меҳонад... Медонад, ки дар рӯзгор ин қадар кори носомон дорад, ки на танҳо ба мурдан вақт намеёбад, балки даҳ, сад кас қорашро сомон карда наметавонад. Дар асл мешинад, ба коре дасту дилаш намеравад. Фақат андеша мекунад: «Бурхон баччаи беақл набуд, чаро чунин кард? Гулсифатро дуздида кучо бурда бошад? Буд-набуд писари усто Қарим онҳоро ба ҳолашон нагузорад... Чаро дигаронро гунаҳгор шуморам, шояд гунаҳгори ғочнаҳо худам бошам? Бурхон аз арӯси ёфтамон наосуд, худаш...»

— Ҷӯра! Сангин!

— Лаббай, оча?!

— Намедонед, ки Бурхон Гулсифатро кучо бурдааст?

— Дар ғор...

— Дар ғор? Рост мегӯй? Натарсида-я? Наход фаросат накунад, ки ғор дар пушти боғи усто Карим... Равед ва огоҳ кунед, ки ягон чо гурезад...

Бародарон чуръат накарданд, ки шабхангом дами ғор рафта, Бурхонро огоҳ кунанд: ҳам аз ғори торик метарсиданд, ҳам аз фош гаштани асрор. Шарифа ҳама зуъму ғазабро як сӯ гузошта, ҳамроҳи писаронаш ба дахонаи ғор рафт ва нафас дарун гирифта гӯш андохт, ки чӣ садое меояд. Деҳаи хуфта хомӯши хомӯш буд. Ягон-ягон ҳаре ҳанг мезад, саге ак мегуфт ва хурӯсе бонг, аз кучое ҷавоб мешунид; болотар аз пушти теппа садои пинг-пинги рӯбоҳ меомад ва сағона ак-ак талха додани шағол... Шарифа ба ин чизҳо аҳамият намедод ва гӯш ба даҳони ғор медошт, ки садое меояд ё на. Аз дахонаи ғор акси садои бод меомад.

«Бурхон!» оҳиста садо дардод Шарифа ва аз садои пасту дуздонааш дар баданаш мурғак давид. Ӯ медонист, ки ба садояш ҷавоби хуб намеояд ва ҳамин замон субҳ дамида, одамони усто Карим сари хок мераванд, онҳоро мебинанд, кор расво хоҳад шуд. «Бурхон!» аз аввала баландтар овоз баровард ӯ, дар бадани писаронаш низ мурғак давид. Писарон афсонаҳоро ба ёд оварда, гумон мекарданд, ки ба ҷавоби садои модар, деве ё чине ба сурати аждар аз ғор бурун омада, бо шунаҳи чашмони фурузонаш дами ғорро равшан мекунад, одамони усто Карим онро дида, сари хок рафтандро фаромӯш карда ба ин сӯ метозанд ва тамошо мекунанд, ки чӣ сон аждар онҳоро фуру мекашад ва тамошогарон механданд. – Бу-ур-ҳо-о-он! – писарони ғарқи андеша як қад париданд ва садои Сангин баромад:

— Аком метарсанд, о-оча!

— Тарсад, мисли кӯршапарак дар ғор ҷой намешуд! – зарда кард модар ва идома дод: – Наход дар як қадам роҳ нафаҳмиданд, ки усто Карим мурда, мардум мегирианд? Ба пешонии усто Карим ҳам аз арӯс наандохта будааст... Бурхон! Э, Бурхон!.. Бурхон, мегӯм! – баландтар баромад овозаш. – Ё баромада ягон ҷой рафта бошанд? – чу маслиҳат ба писарон рӯ овард: – Намедонед? Албатта шумо намедонед... Ҳама чизро ман бояд донам, ҳама корро ман кунам, ҷафоро ман кашам... Бурхон мегӯм-э! Баро! Гап дорам! Ман аз деҳа баромада рафтани... Гапамро гӯям, то дар қиёмат қарздор намонам... – Модар хеле хомӯш монд, сипас пурсид: – Раҳ дорад? Не, ғайри ин раҳе, ки мо дида будем?

— Раҳмати Мохбӣ мегуфт, ки дорад, мо намедонем...

— Метарсам, ки...

Забони модар нарафт, ки фикрашро гӯяд, аммо писарон фаҳмиданд, ки ӯ дар хусуси ҳастиву нестии Бурхон андеша дорад.

— Раҳ ёбед ба ғор! Агар ўро дар ин ғор кушта партофта бошанд, сари шумо барин бародаронро худам мегирам!

«Оча!»

Садое омад ба гўши модар. Хуб диққат кард, ки такрор мешавад ё не, нашунид. Ба рӯи Ҷўраву Сангин нигарист.

— Шунидел?

Онҳо забон ба ком часпонда чалаппӣ садо доданд: «не!»

— Наход садо дода бошад гўши ман? Шунидам, ў «оча!» гуфт.

«— Оча!».

— Мешунавед?

— Не!

— Не!

— Худо, гўшатон қуфл занад! Вай «оча» мегўяд!

«— Оча!»

— Мешунавед?

— Не!

— Не!

Тани модар вараҷа кард. Хаёлаш ба афсонаҳо рафт, ки дар чунин маврид Хизр ё пири ботадбире пайдо ва ёвари барҷомондагон мешавад. Аммо Шарифа ба атроф нигашта, касеро намебинад. Ба писарон рӯ меорад ва хаёл мекунад, ки ҷуз ҳудашон касе мадад карда натавонад...

Шарифа шунид, ки дарвозаи усто Карим садо дода кушода шуд. Хешон охирин бор сари қабр мераванд. Ҳафта гузашт. Субҳ медамад. Аз машриқ фазо хокистарӣ, пас бунафшаранг гашта, олам мунаввар мешавад; боз рӯздида рӯз мебинад, рӯзнадида рӯз намебинад...

— Бурҳо-он! – чандон баланд набуд ин овоз, дар дами ғор хомӯш шуд. – Рафтем! – аз фаро расидани субҳ хавф қашида гуфт Шарифа, то сир ошкор нагардад. – Набудааст... Мебуд, ба садои ман мебаромад...

— Метарсад аз шумо! – гўё муаммо кушод Сангин.

— Аз ман метарсад? Барои чӣ?

— Дуо мекунад.

— Дуо мекунам? Писари ҳудамро дуо мекунам? Девонаам, ки писари худро дуо кунам? Дуо кунам ҳам, дуои хайр мекунам; осояд, мегўям, афзояд мегўям... Гап дар дуо не... Зинда бошад?.. Хаёлат одамони усто Карим дар ғор будани ўро донанд, зинда мемонданд?

Шарифа ба ин савол ҷавоб талаб намекард, балки фикру зикраш дигар буд: одами зинда дар ин муддат меҳўраду меошомад, лекин ў чӣ кор кард? Як ҳафта гушнаву ташна... Не-не-не! Зинда мебуд, нон гуфта меомад.

Ҷўра хандид. Хашми модарро овард:

— Шодӣ накун! Мисли ман ту ҳам месӯзӣ... кас ба ҳоли дигарон набояд хандад...

— Чун нахандам, ки шумо акомро зинда ба зинда куштед! Ў зинда, ҳар рӯз ман барояш чизу чора мебарам. Пай набурдед, ки тутмавизатон кам шудааст, надидед, ки чормағз ҳам ним халта мондааст; кашк ҳам... Шумо хона равед, ёфта овардани ако тани мо... Ҳа, кавл дихед, ки бад намеғӯед...

— Зинда ёбед, аз ҳама гуноҳаш меғузарам...

...Ва Бурҳон омад. Аз дасти Гулсифати зебо гирифта омад. Шарифа чӣ кор кардану чӣ гуфтанро надониста, охишта аз ошхона баромад, ба боғ рафт ва вақте ки ашқи чашмонаш хушк шуд, табассумкунон баргашт. Табассум дошт Шарифа: барои писараш, барои арӯси нохондааш. Аммо бугзи гулӯ ҳолати ўро дигаргун мекард ва дахонашро талх. Ў оби дахон фуру бурда, гулӯ нарма кардан меҳост, аммо мепиндошт, ки катраи заҳр фуру мебарад. Ў табассум кардан хоҳад, хандидан хоҳад, хуш гуфтан, хуш қабул кардан ва пеши пой арӯси нохонда мурдан... натавонад; балки дар ниҳодаш як сирри ногуфтани дорад; чиготи гирифтааш, гиреҳи миёни абрувонаш, ғамбодани гулӯяш шаҳодат бар ин дихад.

— Хуш омадед!

Боэҳтиёт овоз баровард ӯ. Онҳо пай бурданд, ки садояш нест, балки моиндар хуш омадед меғӯяд ё зани ҳамсоя. Чунин буд дар назари онҳо, аммо Шарифа андешаи дигар дошт: «Бурҳон қасд ситонад». Дили Шарифа меҳост, ки аз пешонии Гулсифат бўсад, ҳамчу духтар ба оғӯш кашад, бипазирад, то дили Бурҳон бардошта гардад, вале гиреҳе буд дар миён; гиреҳи бадномӣ, хархашаву гапу калоча, қасоси шавҳари Гулсифат.

Дар ин деҳа каси ғайр нест чуз Марям. Ҳама тағу тирези якдигарро донанд. Агар қасе гузаштағони худро надонад, дигарон ҳикоят мекунанд, ки бобои бобокалонат, биби бибиқалонат чунин буданду чунон. Вале Шарифа ҳама чизро медонад: ҳафт пушти падарӣ, ҳафт пушти модариашро, ҳафт пушти Гулсифатро низ. Ба ӯ ягон адоват, кина ё бугзе надорад, шод аст, ки чунин арӯс аз дари хонааш даромада, аммо дилаш намешукуфад аз чунин кор; аз шавҳари ҳатӯлу девонаавзоӣ ӯ хавф дорад. Медонад, ки Гулсифати мактабдида чунин шӯро муносиб надониста ба ин роҳ рафта; донанд, ки Бурҳон дидаву дониста ба ин кор даст зада, бо сар бозӣ хоҳад кард... Ў Гулсифати резапайкари зеборо дуздид, ёри ғор кард, инанк меҳоҳад ҳама донанд, ки ин мурғи зебо дастомӯҳи Бурҳон аст. Дар ҳақиқат зебост Гулсифат. Сафедаки сиёҳмӯи чашму абруяш низ сиёҳ, дар пушти лабаш холи сиёҳ ҳам дорад, ки ба чашми булбул монад ва ба он рӯи сафед шинам. Шарифа ўро охирин бор рӯзи рӯбинон дида буд: ба тори чодараш як рӯймоли фаранг андохта, сарандози ўро андаке бардошта, дида буд ва ҳа-

мон вақт аз дил гузаронда буд, ки кирои арӯсдорист, вале гумон накарда, ки рӯзе чунин арӯс аз дари ӯ мебарояд...

Шарифа дар хонаи калон пӯстаки барқад андохт, то онҳо гарм бошанд; дар гор нам кашиданд, инак гарм шаванд. Аммо чизе напурсид... Гӯё ҳарфе пурсад, ҳама чиз тақорӯ мешуда бошад ва ё безобитагӣ ба миён ояд. Дастархон паҳн кард...

Гулсифат дар кунҷи хона, ки ҷодари арӯсиро одатан он ҷо мекашанд, рост меистод. Лаб мегазид, ангушт мушт мекарду мефишурд, тазйиқ меёфт дилаш, гусса меҳӯрд ҳудаш, ки шояд ба назари Шарифа як арӯси берӯи беиззати танбахшида тобад... Ӯ коре кард, ки касе аз занони ин деҳа накарда, афсона метобад рафтори ӯ, гӯё одами зинда дар пеши назар ин корро набояд кунад... Фишор меҳӯрад дилаш...

Шарифа низ камтар аз Гулсифат дар сар андеша надошт. Медаромаду мебаромад, ин меоварду он, меангошт, ки Гулсифатро намебинад, рафторашро пай намебарад ва сабаби рост истодани ӯро намедонад.

— Оча, арӯс намешинанд!

Шарифа ҳамаашро мефаҳмид, аммо гумон надошт, ки Бурҳон шӯхиомез мегӯяд ин ҳарфро.

— Арӯс шинанд... Ҷонам, молам, закоти ҷони арӯс!

Гулсифат нанишаст, балки пеши пой Шарифа афтид ва гирист. Чизе нагуфта гирист, то Шарифа ҳама чизро дарёбад, ҳарфи дилашро гӯяд. Шарифа ё доништа ва ё ҳарфе наёфта ва ё ноогоҳ аз муроди ӯ чизе нагуфт... Бардошт Гулсифатро, сила кард сару рӯяшро. Хуб нигарист ба сару рӯяш, бӯсид аз пешониаш, паҳш карда ба банди дилаш. Гулсифат намедонист, ки барои дар хонадони усто Карим бо чунон шӯ хор буданаш чунин рафтор мекунад ва ё барои ба хонаи ӯ омаданаш... Шарифа пай бурд, ки чизе ба пойҳояш печид. Сахт чафид. Надида, ҳама чизро дарёфт. Арӯсро оҳиста раҳо кард ва ҳам шуда дастони печони писарро аз пой ҷудо карда гуфт:

— Бихез, ба мард назебад ин кор!

Аммо Бурҳон нахест. Сар бар пой модар мегирист... Ҳочат ба ҳарфе набуд. Ҳама кор шуда, ҳама сухан гуфта, қисмат маълум, саргузашт маълум, хоҳишу дилу ният маълум... Обро пора карда намешавад.

— Бихез, баррем! Гуноҳи ту кам аст дар ин кор... – ва барои он ки Гулсифат парешон нагардад, идома дод: – Гуноҳ – гуноҳи ман!

Бурҳон нахест, балки баланд гирист; хориаш омада гирист, азоби модар, хориҳои падар ва оворагиҳои ҳуду қисматро ёд оварда, гирист; мунтазир буд, ки модар як ҳарф гӯяд: «Аз гуноҳат гузаштам». Ҳарчанд ки ӯ ин ҳарфро кайҳо гуфта буд: «Агар Бурҳон зинда бошад, аз ҳама гуноҳаш мегузарам».

— Охир ту мард-ку! Чаро гирия мекунӣ? Бихез!

Пас модар хандид. Хост бо ин роҳ хотири писару арӯсро шод кунад, натавонист, гирист: овозаш ларзид, ашки чашмаш шорид, дасту пояш суст шуд, сари Бурҳонро сила кард, мӯйҳои аз Русия савго овардаро панча зад, то таскин ёбад... Худ аз худ пойҳои ўро раҳо кард Бурҳон. Шарифа паҳлӯи писар нишаст, сарашро оғӯш кард, бўид, бўсид. Бӯи сӯхта медод мӯи сари ў; чанд вақт боз на-шуста, дар ҳоку чанг огишта, бӯи сӯхта медиҳад, ҳарчанд ки бояд бӯи нам ва ё заҳи ғорро диҳад. Шарифа ба Гулсифат нигарист ва ишора кард, ки паҳлӯяшон шинад. Нишаст Гулсифат. Шарифа сари ўро низ ба сари Бурҳон наздик дошта, ба банди дилаш паҳш кард ва оҳиста овоз баровард: «Ба қадатон химча нашиканад...»

Ҳар се дар лаб табассум доштанд ва ашк пок мекарданд...

Гулсифат узви хонадон шуд. Аммо зани беникоҳ буд. Шарифа зиндагии онҳоро ҳалол намедонист ва ба писар фармуд, то никоҳ кунад. Муллои деҳа ба ин кор розӣ нашуд, ки ҳоло Гулсифат дар никоҳи писари усто Карим аст ва то ӯ талоқ надиҳад, никоҳ нора-вост. Вале ғаразаш дигар: аз Раҳими девонафёъл метарсид. Рӯзе мерасад, ки ё бо Бурҳон ё бо Гулсифат ё бо мулло коре мекунад... Вале Раҳим ба ҷои ин кор аз деҳа ғайб зад. Бедарак, касе намедонад, ки кучо шуда... Овоза карданд, ки ба устое камон фармуда, камонро оварда тухми наҷоди усто Қодирро нест карданист ва боз Гулсифатро ба хонааш бурданист.

Хеле вақт гузашт. Аз Раҳим дарак нашуд. Модари Раҳим ме-гиристу навҳагарӣ мекарду дуо. Вале ҳоло ҳам аз писараш дараке набуд...

Гулсифат обистан шуд. Хуррам буданд. Агар дар хона танҳо буданд, Гулсифат чунон менишаст, ки танааш ба тани Бурҳон ра-сида бошад: ба ӯ така зада истад. Гӯё муҳаббат ҳамин, ҳаёт ҳамин, занашӯй чунин. Гулсифат дигар хелашро намедонад; хубтарашро надида, чунон ки орзу дошт, як рӯз бошад ҳам, кас одамвор умр ба сар барад. Аз Раҳими ҳатӯли девонаавзоъ чизе надид; на наво-зишро медонист, на одобрӣ, саҳро мерафту меомад, ҳамон ист бо бўю тафи бадан меҳобид ва дар назди Гулсифат чунон вонамуд мекард, ки шохзода бошад ва Гулсифат канизак. Гулсифат ором буд ва дар дил аз Худо мепурсид, ки ё аз чунин даргоҳ ҳалос кунад ё ҷонашро бигирад. Вағарна ӯ намеёрист бо Бурҳон чунон кунад. Гӯё дар рисолаи ахлоқи ин диёр навишта нашуда, ки зан чунин рафтор кунад ва касе ёд ҳам надорад, ки зан аз ҷоғаҳи шӯ гурехта бошад.

Ва он рӯз аз пушти боғ садои тир баромад. Гулсифат дар хона танҳо буд, саҳт тарсид. «Девона корашро кард...» аз дил гузаронд ӯ, вале аз ҷой ҷунбида натавонист, то хабар гирад. Хаёлаш бар қадаш чизе фуру афтид, даму нафасашро як лаҳза аз зиндагӣ боздошт. «Чӣ кори кардаам буд? Аз он рондаву аз ин монда шудам». Танааш

раъша кард, дар ҳолати нобоб монд; ҳарчанд ҳаракат дошт, ки хеста, рафта нигоҳ кунад, натавонист. Гӯш андохт, садое наомад. Гумонаш Бурҳон якмарг шуд... Вале бовар надошт, ки чунин шуда бошад. Овозаи мардум, ки Раҳим камонҳарӣ рафта бошад, рост баромад... Якбора ба бӯни хона баргашта нигарист; ҳаёлаш чашми ўро ба сӯе нигаронд, ки Бурҳон чу сайди шикастабол ба хоку хун чӯлида, кашолу молон меомада бошад. Аз пахлӯи хона шарфаи хазон шикаста омадани касе ба гӯш расид. Ҷўра дар китф камон ва дар даст аккаи мурда пайдо шуд. Чашмони Гулсифат сиёҳӣ заданд, ки ин афандӣ чӣ кор кард. Хандон меомад, ки шикораш барор гирифт, аммо Гулсифат аз хуш рафт. Инак тарсаш рӯ зад, баданашро хунук гирифт. Ҳама ба ҳар тараф парешон: Шарифа ба мурдаҳона рафта, аммо маълум нест, ки Бурҳон кучост. Гулсифат чашм пӯшида, беҳушона така ба девор зада буд, хандаи Ҷўра-афандиро медид, аммо дар сараш – мағзи сараш равшание буд, ки Бурҳонро напаррондаанд; шукр...

— Писари ҳамсоя шабҳо тар мекардааст, хоҳиш кард, ки як акка зада диҳам.

Бепарво гуфт Ҷўра, ки дар олам ғайр аз ин андешае, коре набошад. Ҳатто пай набурд, ки Гулсифат дар чӣ ҳол аст. Аз ранги паридан ӯ чизе нафаҳмид. Ба коҳдон даромад, камон пинҳон кард ва акка ба хонаи ҳамсоя бурд.

Гулсифат хона даромада дароз кашид. Модаршӯ омад, Бурҳон омад. Ҳолати ўро дида ҳайрон шуданд. Ҳарчанд бозпурс карданд, Гулсифат ҷавоби равшан надод: «намедонам, худ аз худ нотоб шудам» гуфт...

Хун омад аз болои тифл, пасон афгона шуд. Аммо аз вачҳи камондории Ҷўра-афандӣ чизе нагуфт, то миёни бародарон носозӣ нашавад... Лек ҳарфи зиёд миёни мардум шуд: Худо нишон дод, гуфтанд, агар он фарзанд ба дунё ояд, ҳаромзода буд, зеро ғайри шаръӣ, беникоҳ, бебисмиллоҳ, гуфтанд; дуои модари Раҳим, хуни усто Карим гирифт, гуфтанд ва боз ҳарфҳои дигар...

Марям шунида омад. Ўро дилдорӣ дод, ки ҳоло ҷавонанд, фарзанд мешавад, ҳудашонро эҳтиёт кунанд. Ва дар омади сухан гуфт, ки сабабгори ҳамроҳи Бурҳон гурехтани Гулсифат гӯё ӯ бошад; чунин овоза шуда, кунун нафрат меҳонанд ба ӯ: оилаи Шарифи Муродро вайрон кард, бо падару модар рӯинодид шуданд; ба ин қаноат накарда, Гулсифатро бироҳа гардонд; аз қозӣ дархост карданд, то ҳукми раҷм кунад ўро. Вале қозӣ гӯш ба қарӣ андохт... Марям ҳарфи мардум шунида буд, аз ин рӯ ба назди Гулсифат зиёд намеомад, ҳарчанд меҳост бо Шарифаи афсонавӣ зиёд шинад, бисёр диққат диҳад, чизе дарёбаду ҳайраташ камтар шавад, вале баҳона ва имкони омадан намеёфт. Вактҳои аз қарда пушаймон шуданаш Шарифаро пеши назар меовард, бачуръат мешуд, тан додан намеҳост; ба игво, дасиса, вайронкориҳои одамон эътибор

намедод... Лекин ба хислату феълу хӯи ҳама бодикқат, бозехн ва мушоҳидакор буд. Ў шунида буд, ки ба дунёи афсона омада; инак афсонаро бо ҳама маънояш медид. Мардуми кӯхпора аз ҳад зиёд сода, бамеҳр, одамдӯст, зудбовар, лозим ояд, чон дарег намедоранд... ва агар эътиқодашонро гардонӣ, мраккаб, чоҳил, нобовар шаванд; аз имон гарданд; аз паи дасиса, хиллаву найранг афтанд ва касе онҳоро аз роҳашон гардонда натавонад. Гӯё Худои некӣ ҳам, Худои бадӣ ҳам – Хурмузду Аҳриман дар ҳамин деҳаи хурд ба дунё омада бошад... Марям мебинад ин ҳамаро ва афсӯс меҳӯрад, ки саводи казoi надорад ва шакл дароварда навишта натавонад. Ба хотир гирад, ҳодисаву воқеаҳои нав ба миён оянд ва кӯҳна аз сар дур шавад. Ў афсона бофтан хоҳад: Шарифаву Зухурро, Шарифаву қозиро, Гулсифату Бурҳонро, ҳудашу Шарифро ва боз дасисаҳоро, ки кори шайтон бошад. Лекин дар бораи шайтон навиштан кори осон не, барои ин шайтонтар бояд буд... Боз як афсона дар бораи зодагони Шариф ва фарзандони ӯ: Марям талки мекунад, ки Шариф бо онҳо ошғӣ шавад, ҳаёти онҳоро талх нагардонад, фарзандон хор шуданд, ӯ розӣ нашавад; Марям зиндагии якҷоя мецоҳад, Шариф сар нафарорад ва пеш орад, ки ӯро ба чизе, касе, мамлакате иваз накунад. Марям аз ин ҳарф ифтихор дорад, аммо зери дилаш ғаш кунад, ки фарзандро хор кардан нашояд, бо онҳо рӯинодид будан ҳам хуб нест... Ва Марям дилшикаста ба Гулсифат нигарад:

— Ту медонӣ, ки чӣ мочаро шуд дар хонаи мо?

— Не, Марям, чӣ шуд?

— Модари Шариф омад, чанҷолу хархаша шуд, аз хона баромада рав, гуфт; деҳаро тарк бикун, ношуста, гуфт; агар баромада наравӣ, оташковро тафсонда, дар миёни поят медорам, гуфт...

Гулсифат маҳзун ғашт, ба андеша рафт, чӣ гуфтани чӣ карданро намедонист. Дилаш мегуфт, ки биё ба хонаи мо, забонаш намегашт, ки ҳудаш низ дар ҳукми Марям аст – бегона; ҳоло ҳам ҳукуқи соҳибхона буданро надорад. Зани қонуниву ғайриқонунӣ ҳамин қадар фарқ доштааст.

Девонеки кампири Моҳбӣ Иззат омад, вале аз остонаи хонаи Шарифа надаромад. Донист, ки Марям ин ҷо, гурехт, аз рӯи фаҳму фаросати худ, бо кофир рӯ ба рӯ шудан мумкин нест, гӯён гурехт. Ў бачча афғона кардани Гулсифатро шунида омада буд, ки авфу алас кунад, агар тарсида бошад, сиёҳӣ аз танаши рафъ гардад; ҳозир будани Марямро дониста, саргирак ба сар кашида гурехт, то «беимон» нагардад... Ҳарчанд Шарифа ба ӯ мефаҳмонд, ки Марям нимчамусулмон: эзор мепаӯшад, рӯймол мебандад, аз ҳарфи Шариф берун намебарояд... ният дорад, ки рӯзаву намоз ҳам гирад, Иззат бовар намекунад: «Қадам кофир мусулмон шудааст?» гуфту аз дарвоза бадар рафт. Вале Марям нияти онҳоро пай набурд.

Марям эзор пӯшид, аз рӯи мӯи зарринаш рӯймол баст ва қарси докаи сафед рӯяшро сафедтар нишон дод. Баробари ҳама шину хез мекард, ба рафтори ҳама бодикқат менигарист; даст бардоранд, даст мебардошт, ба рӯй кашанду омин гӯянд, ончунон мекард, вале мисли дигарон пой кат карда ба зер гирифта нишаста наметавонист. Дам ба дам пойҳояшро дароз кардан меҳост, вазнашро аз по ба по мегузaronд, мечунбид ва онҳое ки ўро дида натавонанд, «кирм даромадааст» мегуфтанд. Ў аз имову ишораҳои занони сода мефаҳмид, ки дар хусуси ӯ мегӯянд, дарди поро баҳона карда мебаромад... Дар давраҳои зиёд наметишт ё намерафт. Дар хонаи Шариф бахузур мешинад, чӣ зайле ки дилаш хоҳад.

Шарифа ҳарчанд Иззатро аз роҳаш гардондани шуд, нагашт; Марям занаки хуб, гуфта фаҳмондани шуд, нафаҳмид. Чунон ки аз тундбод сару рӯй печида ба муқобили он равад, барҳои сарги-ракро зери дандон дошта мерафт. Шарифа ба Марям менигаристу нигоҳашро аз чашми ӯ мегурезонд, то чизе пай набарад, нафаҳмад, ки касе аз ӯ ҳазар мекунад. Ба хонадони Шарифа хуш омада буд Марям. Ва намеҳост, ки аз хонааш нохуш равад ва ё худро дар ғурбат эҳсос кунад. Раҳмдил буд Шарифа, аз ин рӯ ба пастихо тоб надошт. Муқобили Зухур буд; зидди усто Карим баромад, вале дар асл чунин қорҳоро намеҳост. Аз рӯи зарурат қард он қорҳоро ва аз маърақаҳо маҳрум шуд. Охирин маъракаи рафта-аш маъракаи Моҳбӣ буд... Дар хонааш роҳ додани Марямро гап қарданд, Гулсифатро рабудани Бурҳонро пичинг заданд; чунин намекард, ба ин хонадон кӣ духтар меод, гуфтанд ва ҳарфҳои зиёд, ки Шарифаро аз маърақаҳо боздошт. Гуё як муддат ҳама қори дунё басанда гашт, рӯзгор ором шуд: дигар чизе таҳдид намекунад ба оилаи онҳо...

...ва аммо Зухури чанд муддат ғайбада пайдо гашта, гуё заминро замонро ба чунбиш овардан хост. Дар такудав афтод. Мол қушта, дар боғаш дегҳои қатор нишонда, таом мепухт, ки меҳмонони олиқадр меоянд... Зухур се шаборӯз раҳ поид, хӯроқҳо вайрон шуданд, меҳмонон наомаданд. Кайфаш парид. Саги сӯзанхӯр-даро мемонд. Ва касе намедонист, ки чунин рафтори Зухур аз баҳри чист. Нонҳо хушқиданд, гӯштҳо гандиданд. Боз дар гӯшаи боғаш буккаи парворӣ пайдо шуд, серкаи дарозпашм, ки заминро мерӯфт ва қӯшқори чанбаршоҳ. Зухур фармуд, ки шабхангом таоми туршидаро ба оби рӯдак андозанд ва гӯштҳои гандидаро пеши сагон. Ончунон қарданд. Зухур чу мурғи дарди зо гирифта чоӣ нишаст намеёфт. Боғро давр мезад, ба роҳи дашт менигарист аз сари девор... Ва ба чоӣ меҳмон хабар омад: «Амири Бухор қарда, фирор ба қониби Ҳисор...» Аммо ин хабар заррае таби Зухурро хира накард. Барои ӯ фарқ надорад. Агар одамони амирро пешвоз гирифта натавонад, душманони ўро пешвоз гирад... Зухур дар ду олам ҳам роҳи зиндагиашро меёбад, дар ду дунё ҳам хушонад зада

метавонад, лаган мебардорад; як харч карда, ҳазор ба даст меорад. Мисли дигарон нест, ки на хӯрда тавонанду на аз сари охур дур рафта. Ба назараш ҳам, дар ҳақиқат ҳам илоҷи ҳамаро ёфт, илоҷи ҳар корро пайдо кард... аммо... аммо бо Шарифа...

Меҳмон ҳар кӣ буду набуд, наомад. Зухур бозиро бохт. Мас-харааш карданд. Ба рӯяш не, балки дар ғайбаш масхара карданд; ин корро Ҷӯра-чатоқ кард: ҳама баччаҳои деҳро дар гирдаш чамъ овард, Санглохро боғ пиндошт ва фармуд ҳама чоро тоза кунанд, алафи боғро даравад, дар паяш чой андозанд, деғхоро қатор шинонанд, танӯрҳои барқад сохта, бехтарин нонпазҳои Самарқандро оваранд, бозор тозанд, ба кӯҳ рафта мол оранд, қассобҳоро даъват кунанд, ба тамоми деҳотиён фармоянд, ки дар кӯчаҳо рух нанамоянд, кашолаву даридаву бечорааҳвол дар роҳҳо пайдо нашаванд, то меҳмонони олиқадр онҳоро дида нагӯянд, ки мулки Шох Зухур нообод будааст, мардумаш кашшок, маданияти халқаш паст, чандапӯш, бечора, берӯй, сархам, итоаткор... нагӯянд. Ҳар кас фармонро иҷро накард, сар аз танаш ҷудо. Сар кардем!

— Сароғоз писари усто Қодири ланг Бурҳони зандуздро ба даст меоред! Деҳаро ӯ вайрон мекунад! Баъд модари ӯ – зани усто Қодири ланг – Шарифаи ошӯбгарро дастгир карда, ба думи асп баста, вазза карда меоред, ки чашми ҳама занону духтаронро бедор кард, тарсад чашмашон! Вай нишон дод, ки зан ҳам мубориза карда метавонистааст... Пасон ҳар касе, ки ба хонадони усто Қодири ланг равуо дошта бошад... Лекин зинҳор ба писарони усто Қодири ланг – Ҷӯраву Сангин намерасед, ки онҳо баччаҳои хубанд, ошӯбгар нестанд, ба ҳар тарафе, ки мо хоҳем, мегарданд, чояш ояд, ба бародарашон хиёнат мекунанд.

— Ҷӣ, оҷаи зората нишон медиҳем, Шох Зухур!! – хитоб карданд бародарон, – Мо барои бародар чон медиҳем, сар мебозем. Меғуфтагии ту дигар кас. Шикаматро рост чок кунам?

— Қассоб! Бардоред онҳоро! Бародаронро! Аз гӯшташон барои меҳмонони олиқадр қимакабоб пазед!

— Тушбераро хом мешуморӣ, Зухуршоҳ! Мебинӣ, ки ҳама бародарони моянд! Мо якҷоя мубориза мебарем! Замони зулмат гузашта...

— Қассоб!!! Аввал забони ӯро бурред! Аз пушти сараш кашед забонашро! Зудтар! То ба дигарон панд шавад!

— Ту забони моро буррида наметавонӣ! Мо сари туро мебурем! – мушт боло карда гуфт Сангин ва дигарон мағал карданд: – Ҳо-хо! Сари Шох Зухурро мегирем!

Касе гирист аз миёни баччаҳо. Хомӯшӣ ба миён омад. Ҳама ба ӯ нигаристанд, хандиданд. Бачча баландтар гирист. Писари девонаи Зухур буд ӯ. Ба сахначаи Ҷӯра-чатоқ бофта иловае буд.

— Ҷаро гиря мекуни, писарам? – пурсид Шох Зухур

— Шоҳо, начот диҳед маро, аз дасти Зухур-девона начот диҳед! Пеши потон мурам, дарди саратона гпрам, ваи баччаҳотона хӯрам, халос кунед, вагарна ӯ мекушад... Шумо намедонед, ки чӣ қадар ӯ золим аст...

— Кӣ? Падари ту ё Шоҳ Зухур?

— Падари ман – Зухур.

— Чӣ, ту падаратро кушта наметавонӣ? Чӣ қадар писарон падаронро куштаанд, чӣ қадар падарон писаронро хӯрдаанд. Ту меҳмонхона нашинӣ, ки ин қиссаҳоро фаҳмӣ, Мулло Ҳасан ҳар шаб барои одамони солимакл китоб меҳонанд, лекин ба қадри он кас на Шоҳ Зухур мерасад ва на падари ту. Падари ту ҳам ба ҷои қадом меҳмони касмадонро пешвоз гирифтани меҳмондорӣ кардан Мулло Ҳасанро ҳурмату эҳтиром мекард, ба меҳмонхонааш даъват карда, китоб меҳонанд, баду некро мефаҳмид... Вале ӯ хаёлпараст шуда, ба корҳое машғул, ки ҳафтод пушташ надида. Чӣ бояд кард, ки замона чунин хоҳад, кас аз итоати Шоҳ Зухур сар тофта наметавонад! Зинда бод Шоҳ Зухур!

Ва дигарон ҳарфи ӯро такрор карданд: «Зинда бод Шоҳ Зухур!» Аммо он писар боз дод зад ва баланд гирист: «Не, шумо намедонед ӯро! Золиитарини золимон аст ӯ. Бурҳонро куштанист! Очашро куштанист! Ҳамаашонро куштанист! Шуморо ҳам куштанист! Маро низ куштанист! Ман гурехтам!»

— Ту дар хонаи ӯ зиндагӣ мекунӣ, магар наметавонӣ табарро гирифта дар ҷои хобаш ба фарқи сараш зада кушӣ?

— Ӯ хоб намеравад, хоб равад ҳам, чашмаш бедор ва мудом гап мезанад, бо биниаш ҳуштак мекашад, харру хурр мекунад; одам метарсад, наздик рафта наметавонад.

— Бегайрат будай, бачча! Туро аз саллотӣ озод мекунам! Пеш мекунам!

— Пеш накунед! Ҳар чи фармоям, мекунам! Бозиҳои шумо хуб...

— Ҳар чӣ фармоям, мекунӣ?

— Ҳо!

— Сари падаратро барои мо биёр!

Писарак хандид, базавқ хандид. Аз хандааш маълум набуд, ки ӯ маънии ин ҳарфро фаҳмида бошад, балки бозӣ гумон кард ва бархосту домон афшонду рафт. Ҳама мунтазир буданд, то ӯ чӣ кор кунад... Аз ин сӯ оҳиста рафт, аз он сӯ тез омад. Дар сар телпаки нави падарро пӯшида омад ва баробари назди Шоҳ Зухур омадан телпак аз сар гирифта, ба ӯ дароз кард. Ҳама баробар хандиданд.

— Шоҳо, шумо мегӯед, ки ӯ девона, – хитоб кард Сангин. – Девонаи ба кори худ хушёр. Калла гӯед, салла меорад... Шоҳам! Агар шумо мегуфтед, ки саллаи падарро биёр, калла меовард.

— Каллаи падарат ба мо лозим не, саллаашро биёр!

Писарак сар андохт, чун одамони хирадманду адофаҳм ба андеша рафт ва чашм ба Шоҳ Зухур дӯхт: «Намешавад...»

— Нашавад, бирав аз давраи мо!

— Мӯхлат дихед, шоҳам.

— То тамои шудани намоиши мо ба ту мӯхлат.

— Не, кадом вақте ки тавонам...

— Ҳама розӣ?

— Розӣ! Розӣ! Розӣ!

Ва аз ҳамон лаҳза Забур барои гирифтани сари падар фурсати боб мечуст. Баъзеҳо ин корро шӯҳӣ фаҳмиданд, баъзеҳо чиддӣ донистанд ва чанде ба девонагии писарак бовар карда, овозаю дарвоза карданд, ки Забур дар қасди чони падар аст. Ва ягон-ягон сар мечунбонданду тасдиқ мекарданд, ки ҷои тааҷҷуб нест; кирми дарахт – аз худӣ дарахт. Падар, ки ба писар ин қадар ҷабр кунад, чаро писар накунад? Пасон Мулло Ҳасан достони Зевсро қисса мекард:

«Крон имон надошт, ки ҳукумат ҷовидона дар дасти ӯ меонад. Бим дошт, ки писаронаш бар зиддаш мешӯранд ва дар ҷое маҳкумаш мекунад, ки Крон додараш Уранро ҳукм карда буд. Метарсид аз писарон... Крон ба зани хеш – Рея фармуд, ки тифли навзодро назди ӯ оранд, то бераҳму шафқат бибалъад. Ончунон шуд. Рея аз қисмати фарзандони хеш дар даҳшат афтод ва на-медонист ҷӣ кор бикунад. Крон панҷ писари ӯрову худро зинда фуру бурда буд... Рея намахост, ки ӯ писари охиринашро низ фуру барад. Бо маслиҳати зодагон Рея ба қазираи Крит бирафт ва дар ғори торик писари хурдиаш Зевсро ба дунё овард. Рея писари зебоашро аз падари ҷоҳили фарзандхор пинҳон кард дар он ғор ва ба ҷои писар санги дарозро парпеч карда, ба Крон фиристод, то фуру барад... Крон гумон надошт, ки аз ҷониби зани хеш ба ҷунин фиреб гирифтад мегардад...

Зевс дар ин миён андар қазираи Крит нумӯ мекард. Дояҳо ӯро бо шири бузи афсонавӣ парвариш мекарданд. Орувон барои тифл аз кӯҳи Дикт асали ноб меоварданд... Ҳар гоҳ Зевс гирияд, хидматгори шамшер ба дарвозаи мис ва ё ба сипар зада садо мебароварданд, то Крон садои тифлро нашнавад.

Худӣ тавону қудрат Зевс ба воят расид. Бар зидди падари хеш шӯрид ва ӯро маҷбур сохт, ки фарзандони зинда балъидаро ба олами равшан баргардонад. Крон паи ҳам писаронро баргардонд аз даҳон. Онҳо шӯриданд зидди падар. Азаматҳои бонифуз Кронро тарафгирӣ карданд...

Пурдаҳшат буд мубориша. Фарзандони Крон ба кӯҳи Олимп ҷой гирифтанд. Азобашон сахт буд. Азаматҳо (титанҳо) пурзӯр буданд. Деви Якчашм ба ҳимояи писарон бархост ва сӯи азаматҳо ҳамлавар шуд. Мубориша даҳ сол тӯл кашид...

Зевс тасмим гирифт, ки азаматҳои саддастро аз қаъри замин озод кунад ва ба ёрӣ хонад. Азаматҳо ҳар қадом кӯҳсон аз зери Замин бурун омаданд ва ба ҷанг даромаданд. Онҳо аз кӯҳи Олимп харсангҳои шаҳҳои азимро канда, сӯи душманон меандоختанд. Вақте ки душман ба доманаи кӯҳ часпида баромаданӣ шуд, садҳо харсанг сӯи онҳо мепарид. Замин ба фарёд омад. Фазо пур аз раёд шуд. Замину замон биларзид. Замин оташ гирифт, баҳр ҷӯшид. Фазоро дуди сиёҳ фаро гирифт.

Оқибат азаматҳо мағлуб гашта фирор карданд. Онҳоро аз дарвозаи дахшатбори Тартар дарун ронданд ва дарвозабон гузоштанд аз саддаҳо, ки то қиёмат берун наоянд...»

Чошти рӯзи одина Зухур зери дарахти зардолуи ҷавпазак меҳобид. Мардон ба масҷиди одина ба намоз рафтанд, Зухур хобида буд. Аммо ҷашми сараш бедор ва ҷизе пеши назар меомад. Хоб пахш мекард, хеста наметавонист. Ҷизеро медид. Вале намедид, ки писари камақли беҳирад аз ҳезумхона табар бардошта баромад. Сонӣ табарро пинҳон кард дар пушт. Нӯг-нӯги пой ҷониби падар омад ҷунон ки гурба барои пахш кардани муш. «Мебинем, кӣ зӯр». Ў аз зери дарахти тут, ки Зухур Нориро аз милааш овехта буд, гузашт. Охистатар қадам мемонд. Девонаи алқбохта ҷуз сари падар ҷизеро намедид. Наздик омад, тори сари падар омад. Табар бар ҳаво бардошт ва фарқ накард, ки мӯҳраи табар мезанад ба сари ӯ ё неши он...

— Бобо!!! – садои талху тунд омад аз ҷониби хона. Зухур ҷашм кушод, як назар писари девонасуратро диду ҷашмаш сиёҳ зад...

Писар табарро партофта гурехт ва ғайб зад аз деҳа...

Зухур аз зарби паҳлӯи табар, ки тори сар расида буд, аз хуш рафт ва муддатҳо гузашту боз он садо ба гӯшаи хӯрд: «Бобо!» Садои пасту хастаи набера ба гӯшаи мерасид, аммо фарқ намекард, ки хоб аст ё бедор. Дарёфт, ки тори сар дард дорад ва як гӯбори мағшуш сари тепахоро гирифта, нагузорад, ки ӯ ҳавои тозаро бинад... Ҷун гурбаи нимҷон «мӣ» гуфт. Дастон боло бардошт, ки ҷизеро медошта бошад, сар бардоштани шуд, натавонист.

— Додо!

— Бобо!

Ба ҷои ҷавоб ҳаёле абрӯаш ҷунбид, гӯё ҷавобаш ҷунин буд.

— Мардак, ҷӣ шуд ба шумо? – зан аз кучое расида, табари болои сари шавҳар ба замин фуру рафтаре дида, хангаш канд. – Ҷӣ балое? – аз духтар пурсид. Ў китфон дарҳам кашид. Набера ҷавоб дод:

— Тағо...

Модар аз ин ҷавоб равшанӣ дарк накард, баргашта ба набера нигарист:

— Ҷӣ хел тағо?

— Зад. Бобоша ба табар зад.

Зан тори сари Зухурро, ки ба табар мерасид, хабар гирифт, аммо нишони зарб ё хуне надида, хайрон шуд.

— Ягон кас омада буд? – аз духтар пурсид ӯ.

— Тағо! – ҷавоб дод набера.

— Хап ист! – шиддат кард набераро, – Тағо ин корро карда наметавонад!

Набера гирифта аз сари бобо дур рафт. Баалам мегирист. Модар намедонист, ки чӣ кор кунад. Як рӯ падар, як рӯ писар. Ҳамин қадар аз дил гузаронд: «Рӯз надид, бачаи бечора...»

Ёдгор нолақунон аз дарвоза баромад. Модар надонист кучо меравад. Худи ӯ медонист кучо рафтано. Бо пайроҳаи як вақтҳо одат қарда рост назди Шарифа рафт. Шарифа ӯро дӯстдорӣ кард, пинҳон аз ҷашми дигарон бӯсид ва гиряашро дида пурсид:

— Кӣ ранҷонд?

— Бобо мурд.

— Кӣ мурд?

— Бобо...

Шарифа аз ҳарфи ӯ хайрон буд: ё касе ин суҳанро ба ӯ ёд дода ба ё худаш ин ҳарфро бофта, ки дили момо ба бобо сӯзад ё на?

Шарифа бовар накард. Набераро ба банди дил паҳш кард ва ҳамон зайл ба ҳаёл рафт. Тақдиру қисматҳоро пеши назар меовард; қиссаҳои аз дасти писар мурдани падар, аз дасти падар мурдани писар ё бародар куштани бародар, модар куштани писар ва дигар қисматҳоро ёд меовард, маҳзун мешуд, тааҷҷуб мекард, афсӯс меҳӯрд, аммо ба ин тақдир хандид: «Муред, шумо девонаҳо...»

— Гушна нестӣ? – барои ҳама ҷизро фаромӯш қардан пурсид ӯ.

— Не.

— Додота дидӣ?

Набера аз оғӯши момо раҳо ёфта, рафтан хост. Ақлаш на- гирифт, ки момо чӣ меғӯяд. Ӯ, ки Зухурро бобо меғуфту додо, баробари саволи момо ба худ омад гӯё ва рафтагор шуд назди бобои мадҳуш. Тоҳт. Дар дили Шарифа аланга андохту рафт. Шарифа хайрон буд, ки чӣ муаммост. Ӯ хост кӯча буромада дур- русту нодуруст будани ин ҳарфро донд, худдорӣ кард, то мардум ба тамошо баромадааст, нагӯянд. Агар Худо ба ӯ чунин ҷазоро муносиб донида бошад, равшан мегардад. Аммо дилаш қарор надошт. Ӯро тақон меод, то кӯча равад, дарак аз ин кор ёбад...

— Бииззат! – аз дарвозаи ӯ дод зад Шарифа. Садое нашунда, дарвозаро тела дод, аз дарун занҷир дида, боз овоз дод: – Бииззат, дар хона ҳастед?

Ба ҷои ҷавоби Иззат сурфаи мардона баромад. Шарифа дарёфт, ки Боқаркин меояд.

— Бииззат нестанд, ако? – аз роғи дарвоза садо дод Шарифа. Мардак ҷавоб нагуфта пеш меомад, ки соҳиби овозро дида, ҷавоб гӯяд.

— Ҳа-а, шумоед, Бишарифа? Кучое рафт. Дар хонадони Зухур касе нотоб шудааст; занаш, духтараш? Нафаҳмидам... Одам омад, рафт.

— Ҳа-айр!

Шарифа барои ин чизро доништан омада буд, ки набера дуруст гуфт ё на? Ба ҳар ҳол донист, ки дар хонадони Зухур коре шуда. Пас гашт аз дарвозаи Моҳбӣ ва пай бурд, ки дар рӯзгораи намерасад он пиразан. Надонист, ки хона равад ё кӯча. Дароз андешид. Раво надида кӯча рафта. «Коре шуда бошад, Иззат хабар медиҳад». Ва ғӯшбақимор шуд, ки садои ғиря меояд ё на...

Зухур дар андешии писар не, ки кучо шуд. Дар андешии он ки чаро меҳмонон наомаданд. Кардаи писар ба назараш натоибид, ҳатто кӣ ёд доданаширо ҳам пурсучӯ накард, ба зинда монданаши шукр гузорида, балки афсӯс хӯрад, ки меҳмонон наомаданд. Гӯё ҳама: тақдир, қисмат, ояндаи ӯву деҳаву мардум аз омадани онҳо вобаста буд, ҳоло чӣ шуданаширо на ӯ медонаду на авлиёе. Он вақт, гӯё бо фикру андешии солим чунон андеша дошт, ҳоло бо фикри коста, сари ларзон, гардани андаке ҳам ва пешони бафта чунин андеша мекунад. Рӯи тахтасанги беҳи дарахти тути даҳанаи тангкӯча нишаста, сарҳам дурудароз ба замин менигарад, ки меҳмонон меомада бошанд; гардан меёзад, кам-кам боло мешавад, то хубтар бинад. Шабаҳҳо меоянд пеши чашмаш, сонӣ бичир-бичир карда бисёр мешаванд. Пасон кампирона даст бар пешонӣ лапар мекунад... Чангу губор метобад ба назараш аз болои Дупула. Ҳаёл дорад, ки дастаи меҳмонон меоянд. Табассум андар лабон меҳезад аз чой, сари сина медамад, даст мегардонад ва паҳлавонона қадам мезанад, ки музаффар гашт: «Ба шумо нишон медиҳам». Дар дил таҳдид мекунад ӯ, аммо ба кӣ? Маълум нест. Ба салони раҳгузар эътибор намедиҳад. Ҳушу ёдаш ба роҳи калон банд. Шукр мекунад, ки онҳо меоянд, пасон ба дӯғу даранг мегузарад, ки чаро дер омаданд. «Ман ба шумо, ваъдаиҳо, нишон медиҳам, ба шумо, бепарвофалакҳо!» Завқ кард Зухур. Кафи дастон ба ҳам молида. Ба писари девонаш бисёр монанд шуд, вале ёд накунад аз ӯ...

«Эй мардум! Хизматгорон! Нигаред! Ба миёндашгӣ нигаред! Қудрати Худоро бинед. Нигоҳ кунед, лашкар меояд... Зӯрҳо мурдам гуфтан гиранд! Хоки ҳамаашонро мебезам! Шумо бо ман бозӣ кардаед! Оқпошҳо лашкар фиристодаст бари ман... Қасофатҳо, чаро чим шиштаед?! Ба танӯрҳо оташ афрӯзед! Нон пазад! Қани-закҳо кучо шуданд? Дар болохона чой тахт кунанд!.. Кордатон шиканад, қассобҳо! Чаро сари молхоро намегиред? Чаро дегҳо ҳолӣ? Чаро шӯрбо намечӯшад? Эй-эй! Шумо медонед кӣ меояд? Начотдиҳандагони мо! Моро аз балоҳои азим начот медиҳанд, аз

марги нобаҳангом начот медиҳанд... чунон ки аз «Вабо»-и асри гузашта начот дода буданд... Вагарна метавонем дар як лаҳза ҳамаамон nobуд гардем! Шумо, каллакадуҳо, ин чизро намефаҳмед... Чаро хомӯшед? Чаро сардед? Чӣ бало расида ба шумо? Наход шумо ҳам мададгори душман бошед? Наход шумо ҳам роҳ диҳед, ки дар деҳаи мо хунрезӣ шавад? Аз гумроҳии шумо чунин ҳам мешавад... Дар Русия чунин шуд... Дар Бухоро чунин шуд... Иншооллоҳ дар мо ҳам мешавад... Нигаред, наздик омаданд. Аспи сафеди сарлашкар саркаш. Начотдиҳандаи мо!..»

Ў дигар қарор истода натавонист. Як васвасаи шайтонӣ аз бозувонаш дошта, ба пеш тела дод, худ аз худ ба роҳ даромад; шодикунон пеш рафт. Сӯи дашт рафт, то оғӯш кушода онҳоро пешвоз гирад ва аспӣ сафедро ҷилав кашида орад. Шодӣ дошт, ки бахт хандид ба рӯяш. Онҳое ки ба таваллову зорӣи ӯ ба омадан ризоият дода буданд, дер бошад ҳам, омаданд. Зухур аз бенизомиҳои дунё бисёр нолида буд ва хоҳиш карда, ки биёянд, мадад кунанд, то носозиҳои деҳа сомон пазирада. «Ба деҳа сардор таъин кунед» гуфт. Ҳарчанд ба ӯ фаҳмонданд, ки деҳа бесардор бошад, хуб аст, мардум осуда зиндагӣ мекунанд, озод нафас мекашанд, касе ба касе мӯҳтоҷ нест, фармони касеро нигарон намешавад, хоставу донистаашро мекунад, розӣ нашуд. Хеле зорӣ кард Зухур. «Ман ба ғалабаи Оқпошшо бовар дорам» гуфт. Қорҳое ки кӯдакон мекунанд, гузарон аст, ҳеҷ гоҳ камбағал, деҳқони хокпош сардор шуда наметавонад, гуфт... ва бисёр зорӣ кард, ки худашон омада, халқро чамъ карда ё тарсонда ё фаҳмонда, гӯянд, ки Зухур деҳхудо – сардори деҳаи шумо, касе аз итоаташ сар тобад, сар аз танаҳ чудо. Чунин ҳарфро дер боз нигарон буд Зухур... Хӯрокҳо дар деғҳо гандиданд, нонҳо мағор бастанд, гӯштҳо кирм карданд, вале аз меҳмонони олиқадр дарак нашуд... Инак Зухур ҳар чангро, ҳар шакро, ҳар сиёхиро дар роҳи Дупулаву Амондара дида гумон мекунад, ки дастаи имдодгар меояд.

Зухур домани деҳа рафт. Дид, ки гирдбод рӯ-рӯи роҳ омада, ҷониби қабристон гашт ва пушти Бурсакро гузашта ҷониби дашти Ёрӣ рафт. Пай набурд, ки ҳамааш фиреби назар аст. Гумон кард, ки лашкар ҷилави аспон ба он тараф тофт. «Меоянд, давр зада, мавзеъро омӯхта, дар қучо чӣ хел чангиданро омӯхта, меоянд».

Ў дергоҳ рӯ ба рӯи қабристон нишаст. Аз миёни дарахтони урён сангроҳи баланди гӯрҳо метофтанд ва шакли гунбадии теппа, ки гӯристон ном дошт, менамуд. Дергоҳ аз ин теппача ҷашм нақанд, балки андаке ба худ омада, оқибати тақопӯ ва талвосаҳои одамиро дарёфта, даст ба рӯй кашида хест ва ба атроф назар афканда, ҳама чоро ҳолӣ дид, пай бурд, ки қирои хушнудӣ нест. Зоғони сиёҳ, ки рӯи Санглох гашта, ҷо-ҷо саргин тит мекарданд, дарак аз омади зимистон медоданд.

Зухур баргашт ба хона; одамони то алвакт рафтори ўро мушохида кардаро, мўйсафедони дар парчи пул аз сардии тирамоҳ гардан миёни шонаҳо кашидаро, кўдакони дар роҳи калон чилаку лоф бозидаро, омади пода, рафти зогон, селай кабўтарон, гунчишкони аз шоҳи боло поён хамидаро... надид, ҳеч чизро надид. Бо вучуди он фарқ карда тавонист, ки пояш вазнин, ҷониби хона рафтан нахоҳад. Дилшикаста буд ў, болшикаста намуд ў. Эҳсос намекард, ки рўзи фано расида, то лаҳзаи фано бояд бурчи сандалӣ бошад. Хаёле мағзи сараш кушода шуд. Ошдонҳои ҳолӣ, танўри сард, хокистари парешон ва осўхтаҳои ҷо-ҷо афкандаро дида, ҳама чизро дарёфт: меҳмонон наомаданд. Боз назди халоиқ масҳара шуд. Аммо садои фармонҳои андаке пеш гуфтаре ёд надорад, барои хамин иҷрояшро намерурсад. Гўё ў нагуфта ва касе нашунида...

Касе охиста дасти ўро дошт, аввал ҳис накард, баъд як қад париди, ба паҳлў нигарист, набараре дид, ки сўи хона кашиданист. Заррае хушаш ба ҷо омад, ки пуршаст даст аз дасти набера кашид, дасташ ҳаром шудагӣ барин афшонд ва иллат кард:

— Як ту монда будӣ роҳ нишон надода!

Набера аввал хуб ҳайрон ба ў нигарист, пасон гирён ҷониби хона рафт. Модар пешвозаш омад: «Чӣ шуд?» Ҳикқа гирифта буд кўдакро, базўр ифода кард: «Бобош!» Аввал ўро ба банди дил пахш кард, садои болояшро боздоштани шуда, каф ба даҳонаш пахш кард: «Садо накун, мон бебало гардем». Кўдак садо кардан меҳост; кафи дасти модар аз даҳон бардошта дод задан меҳост. Хаёлаш модар ба ҷои даҳони ўро доштан бояд бо бобо ҷанҷол карда, қусури ранҷонданаширо гирад.

Зухур ин чизро пайҳас намекард ва эътибор намедод. Дар меҳмонхона ҳокимона дод мезад, вале беҳушона:

— Чаро ин хона мисли мазор?! Меҳмонони олиқадр кучо шуданд?!

«Фотиҳа хонда, рафтанд!» – аз кучое омад ин садо... танҳо ба гўши Зухур хўрд. Сарфаҳм нарафт...

...Ва баъди се рўз дар ҳақиқат мардум дар ин хавлӣ фотиҳа хонданд; фотиҳаи писари гумшудаи ў Забурро. Мурдаи ўро аз соҳили Зарафшон – поёнтар аз гирдобии Дупула ёфтанд. Мурда гандида, ҷашмонашро зогон кофта, хўрда буданд. Зухур ба ҷавонмаргии писари девонаавзоъ нагирист, балки хонаводаро пўписа кард, ки ҷаро мегирянд. Ҳой-ҳой мекунанд. «Ман мурдаам, ки шумо мегиред? Халал нарасонед, ман меҳмонони олиқадрро пешвоз мегирам!».

Касе гумон надошт, ки рўзгор ба ҷунин ранг мегардад. Аммо Шарифа хафа, ки мубориза тамом шуд. Дигар касе ўро ёд намекунад, дигар корномашро намехонанд; дoston анҷом ёфт, афсона интиҳо. Инак ҳамчун Зухур дар кунҷи сандалӣ сукут меварзад...

Бегохи чоршанбе боз Иззатро ба хонаи Зухур бурданд, ки гӯё аз мурдаи набера тарсида шаборӯз олой мегуфт. Иззат ин дафъа ўро дуртар аз хона, зери дарахти бед бурд, ки бораш сабук аст. Нишонд зери дарахт. Аз шохи бед навдаҳо шикаст. Дар нўгаш кўхналатта баст. Оташ гиронд. Алас кард: се бор ба тарафи рост гирди сари ў гардонд, се бор ба чап: «Алас, алассс, алассс... Ҳа бадбахт, ҳа сарсахт, пушти кўхи Қоф бирав! Алассс... Гум шав, шум шав... алассс, ҳа бадбахт, ҳа сарсахт...» Оташ ба канори ҷўй андохт, якбора ба сару рӯи касал об зад. Зухур як қад парид. Пасон гўши ўро дошта, сахт кашид ва оҳиста садо баровард: «Ҳа, бадбахт, аз ин рўзат мурӣ, беҳтар... ҳа сарсахт! Дар ҷаҳон нагардӣ, хубтар... Ҳа, шўрбахт! Мард нашуда рав! Гум шав! Шум шав! Ба ҷои ту мебудам, худамро меовехтам, ҳа бадбахт, ин беҳтарин роҳ аст... Ҳоло ҳам дер нашудааст, ҳа сарсахт!» ва бо кафи дастон тарки сари беморро дошта, пахш кард ва кафбакаф қарс зада, эмдастӣ ҳам нагирифта, ба пасаш нигоҳ накарда, рафт. Чизе нагуфт, ўро зери дарахти бед вомонда рафт. Худашон беморро се рўз парҳез кунонданд...

Зухур беҳӣ намеёфт. Гоҳ-гоҳ ба хуш омада, ба зан дўғу даранг мекард, ки ҳама воситаро кунад, то ў беҳ шавад, дар пеш қорҳои бузург ҳаст...

Чилёсин қардан, нашуд, кўчонданд, нашуд... Тан доданд ба носолимии ў, аммо худаш тан намедод. Ҳамин ки заррае ба худ омад, ҳокими мутлақ шудан меҳост... Боз наъра мезад, боз дўғу даранг мекард, боз дунёро дигар қарданӣ буд, аммо касе намедонист, ки дунёро ҷӣ гуна ва чун дигар мекунад...

ТҶҶҶҶ

Як марди камондори номусулмон Зухурро пурсида, ба хонаи ў омад, дуввумаш омад, саввумаш омад. Ҳар се мусаллаҳ, савори аспони хушчилав, зину афзорашон русӣ чун зину афзори аспони кўхбонон; шапкапўши мўйлабдор, аз сари китфу сари сина тасмаҳо гузаронида, шамшер низ доранд. Чунин саворони мусаллаҳро мардуми деҳа танҳо дар афсонаҳо шунида. Шунида, ки камон дораду найза дораду гурз, лекин чунин, ки дар сари сина тасма дошта бошад, каллапўшаш қароқўлии ҷуққа ва аспаш хушчиҳоз бошад, нашунидаву надида... Меҳмон – атои Худо. Лекин Зухури гаранг бо ў чун кунад. Иззат медонад, ки онҳо ноҷо ва новақт омаданд, ў парҳезист, набояд ба наздаш ғайр дарояд. Вале онҳо даромаданд. Зухур натавонист, ки шарҳи воқеа гўяд ва ба чунин рўз расиданаширо ҳикоят кунад. Аз занаш пурсиданд, чизе нагуфт, аз духтар пурсиданд, даҳон накушод, Зухур навъе қарда фаҳмонд, ки дар интизории эшон ба чунин рўз расид. Онҳо пеш оварданд, ки гвардиячиён пароканда шуданд, ҳоло дар тамоми Туркистон

реша давонда, ба имдоди мусулмонон бояд ҳокимиятро ба даст оранд, боз салтанати шохӣ ронанд... Ягона умедашон Шӯроҳои Тошканди Фарғона аст.

— Охир, чаро дер омадед? Худам ҳамаашро ҳал мекардам! – гирён ва худро тазйик дода гуфт Зухур. Онҳо ўро тасаллӣ меоданд.

— Ҳеч дер нашудааст, мулло Зухур. Ҳама умед ба шумо... Мусулмононро чамъ карда, фаҳмонидан лозим, ки ғазо кунанд. Гуфтан даркор, ки дар кишвар номусулмонӣ мешавад...

Зухур он вақт дида буд дар Самарқанд чунин касонро, вале ёд надорад, ки инҳо онҳоянд ё дигар. Чизеро фарқ намекард ва намедонист, ки меҳмонон барои чӣ омада. Нишасту нишаст, ба сараш зад, ки шояд хабари ғавти писарро шунида омада бошанд. Оятро сар кард: «Аъзу биллоҳи мина шайтони рачим...» ва даст бардошт, гӯшаи чашм кард ба дигарон. Онҳо низ даст бардошта буданд. Давом дод: «Тарики раҳмат, шоистаи чаннат...» даст ба рӯй кашид, дигарон низ. Баъд пурсиданд.

— Писарам, писари калони зангирам... – гирист Зухур.

Меҳмонон таҳаммул карданд ва сабаби ба чунин ҳол афтодани Зухурро дарёфтанд. Баъд ба таҳлука афтоданд:

— Мо меравем, мулло Зухур.

Зухур нафаҳмид мақсади онҳоро, дами дарун шуд ва аз болохона фарёд зад:

— Мардум, биёед! Меҳмонон омаданд!!! Мусулмонон, биёед!

Ва аз домани ў дошта кашиданд, ки мардум барои онҳо чӣ лозим? Онҳо мардумбинӣ наомадаанд, балки ба илоҷи воқеа пеш аз вукӯъ омадаанд.

— Эй мард, ба мо мусулмонон лозим... Онҳоро чамъ карда бояд фаҳмонд, ки пагоҳ-фардо кофирон ба ин ҷо лашкар мекашанд, ҳамаро зерӣ пой мекунанд; на мусулмон мемонад, на мусулмонӣ, на зан мемонад, на духтар, на шараф мемонад, на номус... на мол мемонад, на молдор...

— Ман барои шумо чанд шаборӯз тӯй додам, наомадед, таъомҳо дар дегҳо ганда шуданд, халқ аз раҳбонӣ чашм сафед кард. Инак ҳазор дод занам ҳам, намеоянд... бовар намекунанд. Бинед ошдонҳоро. Чӣ қадар дегҳо қатор шинонда будам... Дер омадед, дер... Гуноҳи ман нест... Халойиқ пароканда шуд.

— Фарёд кунед халкро, гӯед, пароканда нашавад, муттаҳид шавад. Вагарна рӯзе, ки ба сари мужикҳои рус омад, ба сари шумо низ меояд... Медонед, аз ҳама чиз маҳрум мешавед, ҳама ҷизатонро кашида мегиранд... гӯед! Дар Русия ҳуқуқияти шуда, гӯед! Овозаи «камбағал ҳоким шуда» дурӯғ, гӯед! Боз гӯед, ки камбағал ҳеч гоҳ бой нашавад, зеро ў дилу нияти бойшавӣ надорад, умедаш, ки шикамаш сер шавад... Рӯҳаш мувофиқ нест... Рафту бой гардад, девона мешавад. Гӯед, ки камбағали баногоҳ кӯзаи зар ёфта чун

девона нагарда? Фарбехиро гӯсфанд мебардорад, гӯед! Алҳол ҳамин қадар гӯед, бас. Дигарашро баъд мефаҳмонем...

Ба гӯши ҳар азон мегуфтагӣ барин Зухур ин ҳарфҳоро нафаҳмид. Ба ҳона бод даромад, меҳмононро сармо зад, вале ӯ ҳоло ҳам сари зина истода ягон-ягон фармон медод:

— Сарашро гиред! Зудтар! Каллабур ҳаст?!

Ва меҳмонон нафаҳмиданд, ки ӯ чӣ мегӯяд, ба кӣ мегӯяд, сари киро гиранд. Ба ҳар ҳол таппончаҳо дар бағал медоштанд, ки ақаллан қонашонро ҳифз кунанд. Онҳо ба ҳамдигар нигоҳ карданд, яке каме мефаҳмид тоҷикиро ва аз рӯи гуфтаи ӯ безобита шуданд. Дарро саҳт пӯшиданд. Парешон буданд. Зухур ҳоло ҳам сари зина фармон медод:

— Кучо шудед?.. Нонвойҳо кучо шуданд? Ошпазҳо ку? Қассоб ку? Кайвону кучост? Қассооб!

«Чаллод» расид ба гӯши меҳмонон, дарро аз дарун маҳкам карданд. Ва аз сӯроҳии паи тир, ки Зухур барои нобуд кардани усто Қодир аз дарун парронда буд, рафтори ӯро мушоҳида карданд. Зухур даст қулочкаш пеш мебурду боло, ки ба мардум аз сари минбар ваъз мегуфта бошад.

— Меҳмонони азиз аз раҳи дур омадаанд, зуд бошед, танбалҳо! Наход меҳмони олиқадрро ҳамин қадар маътал кунед!

Меҳмонон дарро кушода баромаданд. «Боз меоем» гуфтанду рафтанд. Зухур ҷанги аспашонро медид, ҳудашон паси ғубор буданд.

Баъди рафтанишон миш-миш шуд, ки Зухур меҳмонони ноҳондари аз даргоҳаш рондаст. Ҳарчанд чунин қор ба феъли Зухур мувофиқ нест, мардум бовар карданд, ки ба ӯ чӣ шуда бошад. Аслан барои ӯ фарқ надошт, ки киро қабул мекунад: дӯстро ё душманро? Душмани дӯстро ё дӯсти душманро. Ба ҳар тақдир ин дафъа омад накард...

Умар омад назди Бурҳон ва хабар овард, ки Зарафшон ба пули Калонӣ гашта; зери пули Ҳурдӣ ғичоба ҳам намеравад. Зарафшон ба соҳили рост бархӯрда, домони дашти Ёриро меканад, ҷаркан карда, нимдоира гашта, садои хунхор бароварда, пуршаст ба шаҳи паҳлӯи пул зада, сарнагун ба пушт омада, зери пули Калонӣ тугён мекунаду тӯфон; пургилу пурреғу пуркафк зери пул кӯли калон ба миён меояд; ором мешавад рӯди пуршӯри аз баландиҳо фаромада ва поёнтар дар ҷое, ки дуобаи зери пулҳо ба ҳам меоянд, гирдобе пайдо мешавад. Зарафшон гирд мегардаду гирд, гӯё сари он зери ронаш монда гирд мегардаду гирд ва ҳеҷ наметавонад сар аз зери бори вазнини хеш раҳо карда рӯ ба пеш орад. Гирд мегардад, даҳона ба миён меояд; ба назар танг мешаваду фарох, ки дунёро фуру бурданӣ бошад. Шохҳо, мурдаҳо, селовардҳо... дар даҳонаи он гирд мегарданду мечарханд ва фуру мераванд ба коми нестӣ. Аён нест, ки замин мекашад ва ё анборест зери об... Ва баъд За-

рафшон ба тангнои гулӯгир дучор меояд, дамма карда, зӯр зада, садд шикаста, ба ҳамворӣ мебарояд.

— Ачаб коре; гӯё мардум ҳашар карда, девора гирифта, оби маҷрои пули Хурдиро зери пули Калонӣ гардонда бошанд...

Ҳамин қадар гуфт Умар, аммо намедонист, ки чӣ ҳикмат дорад. Ҳикмати онро мардуми деҳоте медонистанд, ки аз рӯи Дупула мегузаранд. Пирони рӯзгордида ин чизро фоли нек намедонанд; Бурҳон хурд бошад ҳам, медонад ин муамморо: қаҳтӣ мешавад, қиматӣ мешавад, нохушиҳо мешавад... Барои ҳамин ҳар гоҳ одамон аз рӯи пули хиштии Бибихонум сохта, ки шакли камони Рустамро дорад, гузаранд, ба оби зери он менигаранд ва сад қадам он тарафтар ба зери пули ларзон менигаранд ва муқоиса мекунанд, ки об ба зери кадом пул зиёдтар гашта; аз рӯи он ва рафту гашти об фолу қол мебурранд ва омади солро муайян мекунанд.

Шарифа рӯи дастархон табақи ош гузошта, чиготаш гирифта ба ошхона баргашт ва чойники чой овард. Ба «шинед ҳамроҳи мо» гуфтани Умар «ош шавад!» гӯён каме чеҳра кушод ва «ҳамроҳи келин меҳӯрам» гуфта баргашт. Гирифта буд чиготаш, хира буд табъаш, танг буд дилаш. Сари забонаш меомад, ки эҳтиёт бошад, замона хунрез мешавад, гӯяд, зери лаб «астғфируллоҳ!» мегӯяд.

— Шунидӣ, Бурҳон, балвои Тошкандро?

— Ҳо, шунидам. Шӯриши мусаллаҳонаи Тошкандро шунидам. Ҳамин тавр бояд шавад. Пуффаки тарангшуда то кай фишори бодро дорад?

...Ва сӯҳбати онҳо анҷом наёфта аз кӯча ғалмағале омад, садоҳои пасту баланд шунида шуд, оҳанги дашном дошт, аммо равшан набуд. Аз миёни деҳа омад садоҳо; тақрибан аз парчи пул – аз гирдсанг, ки мардон як умр он ҷо гирд омада сӯҳбат мекунанд. Бурҳон ба маънии чӣ бояд қард, ба Умар нигарист ва Умар «меравем» гуфт.

Рафтанд ба кӯчаи қалон. Мардони зиёд буданд рост ҷо-ҷо мисоли ҳайкал. Аз дур овоз меомад: Тошканд мегуфтанду балвою шӯриш ва баъд – Шариф. Наздик шуданд онҳо. Шариф бунӣ чойхона пахлӯи сутун меистод, хишша гирифта буд ўро. Одамшавандаҳои деҳа ҳама дар кӯча буданд ва банавбат сӯи Шариф дастак мезаданд:

— Ҳаром қардӣ деҳаро, ношушта! Гӯсолаи рихин, подаро олуздӣ!

— Пода будасту олудаам!..

Вале ҳарфи ўро мебурриданд, мевағғиданд, мешӯриданд, таҳдидҳо мекарданд:

— Забон ҳам дорӣ, ки ҳарф занӣ, бешараф?!

— Бешараф шумоед, шулукҳо! Шумо муҳаббатро нафаҳмед!

— Аз деҳа дафъ шав, вагарна ҳаққи ту сангсор аст!

— Аввал шумо, баъд ман...

Бурҳону Умар наздик шуданд, масъаларо фаҳмиданд. Танҳои Шарифро дарк карданд ва миёни одамонро буррида, рафта паҳлӯи ӯ истоданд. Мағал шуд, саҳт мағал шуд. Тӯда ба чунбиш омад ва аз миёни садоҳои канда-канда ҳарфҳое меомад: «Ҳаромони дигар, ношуштаҳои дигар, номусулмонҳои дигар!»

Чунон ки ходисаҳои табиат: бўрону тӯфону раъду барқро касе ташкил накунад, кирдори имрӯзаро низ касе ташкил накарда. Ҷураву Сангин омаданд паҳлӯи онҳо; ҷулхундиҳову тоқибасарҳо гузаштанд қатори онҳо. Зиёд шуд сафашон... Дар рӯ ба рӯ саллабасарҳо меистоданд. Дар чиготу симояшон бугзу кинаву адоват ҳувайдо буд; дамашон барун зада, ба пуффаки таранг монанд гашта буданд, ки аз андоза зиёд дам кунед, қафанд. Даст ба даст шуданд ҷонибдорони Шариф мисли силсилаи муқтадир, ки касе ҳалқае гусаста натавонад. Тӯфонӣ гашт ин силсила; аз девори чойхона гузашта, роҳи тангкӯчаро буррида, пушти садаи азим убур карда, пеши роҳи гурезро гирифт ва аз ду ҷониб гурӯҳи бойҳову дороёну қозиву муфтиву муллоҷаҳо танг мешуд ва сӯи оби сой тела мекард.

— Истед! Нокаси накумед! Номусулмонӣ накумед! Шариъатро поймол накумед! Парвардигор гуноҳатонро намебахшад! Шумо ба одамони шариф ноҳитромӣ мекумед! Биистед! Рӯзи ғазо дур аст! Киёмат дур аст! Ҳой ҳалойик! Ҳой мусулмонон! Барои як кофир-кор одамони баобруйро рӯхунук накумед!.. Дар ин ҷо қозикалон, домуллоимом ҳастанд...

Ба гӯши эшон ҳарфе намедаромад; кар буданд. Лол шуданду кӯр; танҳо зӯре доштанд, ки дарахте азиму зӯроварро аз бун барканда, сӯе афкананд ва оташ зананд. Сарҳо ҳам, дастҳо занҷирбанд, ба зӯри пойҳо майл ба пеш доштанд, ки то кунун касе чунин исёни хомӯшонаро надида. Муллоҷаҳо калима мегардонанд. Дигарон дӯғ мезананд. Мӯйсафедони берун аз бозӣ чун мурғи сармозада гардан ба гиребон фуру мекашиданд: «Астағфируллоҳ!» Тамошобинон низ кам набуданд: ду тарафи рӯдхона пур аз баччаҳову аёлҳои рӯпӯшида буданд, ғалмағал мекарданд, садо медоданд, дашному дуо, шодиву сано мекарданд ва чунон буд, ки миёни онҳо низ гурӯҳҳо омада ва яқин аст, ки фурсате баъд балвое бархезад. Дарахти садаи азим миёни ҳалқаи одамон монд. Исёнро мемонд кирдори эшон, аммо беяроқ. Дар исёни эшон тамасхуре дида мешуд, ки гурӯҳе аз сарони деҳаро масҳара дошта, ба об тела медоданд, ки чун рама убур карданашол вочиб бошад. «Серкае бояд, ки худро ба об андозад, дигарон бар асари ӯ раванд!» Садои балвогарон набуд, аз он сӯи рӯдхона меомад ва оҳанги мазаммат дошт. Онҳо низ даст ба даст шуданд. Дар ҳамаи рӯдхона ба сангҳои сиёҳ пой гузошта, ба пас тира мекарданд ва кӯшиш доштанд, ки онҳоро як-як аз силсила канда ба об афкананд. Вале шӯришгарон якзӯру яктавн фишор медоданд онҳоро ва аз рӯи сангу ғӯтҳо ба об мепар-

ронданд. Касе чунин намоишро ёд надорад дар ин деҳа: дастору каллапӯшҳо рӯи об мерафтанд, соҳибонашон мурғвор пар-пар мезаданд даруни об; чомаҳо кашолу вазнин, даруни масхиҳо пур аз об, ришҳо обшор, дамҳо гашта, ба об гелида, даҳон кушода ҳамчу моҳии аз об берун афтода, ба санги сохил чангол зада, талоши зиндагӣ карда мебаромаданд ба он сохил; об мешорид аз тану либосашон чунон ки аз мӯйҳои дарози серкаҳо рӯзи борон... Онҳоро ба соҳили дигар ронданд шӯришгарон. Қозӣ сари луч монда буд; сари лайс тарошидаи офтобнадида қолаби сафеди токиро дошт, хунук метофт – песранг ва шохдор...

Об бурд саллаҳоро – асрорпӯши каллаҳоро; каллаҳо ҳованшакл, қадуюсо, пачақак, пасашон як табар зада ҳамворкарда, якшоҳа, торашон чукка, ба гардан часпида... метофтанд; як сари шохдор ҳам буд, сари қозӣ. Дар паҳлӯи ростии фарқи сар ба сони шоҳи наврустаи таккабузғола шохе буд.

Танҳо имрӯз мардум донистанд, ки чаро қозӣ салларо қач ме-ниҳодааст. Ва он шоҳи тағоякустухонӣ низ офтобнадидаи сафед буд... Ва мардум ўро қозии Шохдор ном ниҳоданд. Қозии Шохдор магар шармаш омад, ки миёнбанди аз рӯи чомаи так бастаро кушо-да ба сар кашид ва ба таҳдид риш каф зада ба қадӣ об рафт ба ёди салла. Баъзеҳо маънии ришак кашидани ўро фаҳмиданд, баъзеҳо таҳмин карданд, бархе ҳаёл, ки оби шорони ришро афшурад...

Қозии Шохдор он замон кина гирифта буд ва аз баъзе корҳои нокарда ва ё гузашткарда пушаймон; алалххусус аз гузашти ба-рои модари Бурҳон кардааш. Қозии Шохдор яку яқбора писаро-ни Шарифаро ба дорулқазо кашид, одам фиристод, ки биёянд, аммо онҳоро пайдо карда натавонист. Боз Шарифаро дархост, ки ин дафъа гузашт накарда, адабашро бидиҳад, аммо Шарифа ба даъвати ў ҳозир нашуд, балки ба фиристода арз кард, ки ман ба қозӣ лозим бошам, ў биёяд, на ки ман пеши ў равам... Вале Қозии Шохдор боз одам фиристод...

Ва ин дафъа Шарифа чунон омад, ки ба назди Зухур омада буд: савори аспӣ хушчилав, либоси мардона ба сар, пештар аз намози аср ба дари қозӣ ҳозир шуд ва садо карду фармуд, ки қозиро дидан меҳодад.

Қозии Шохдор баромад ба дастори нав. Гулӯ равшан карда, ришак кашид, якка-якка қадам зада баромад... Шарифа тори асп андеша мекард, тапиши дилашро мефаҳмид, вале намедо-нист чӣ гӯяд ва чӣ кунад? Чомаи сари дӯш андохтаи қозӣ ба вай нафорида. Ба ин чиз эътибори ҷиддӣ надод, аммо қарор кард, ки мубориза анҷом напозирuftа будааст. Қозии Шохдор боз сур-фид ва мунтазир буд, ки савор саломаш медиҳад. Қозии Шохдор чизеро пай бурд ё шинохт ўро ва ё шинохт Самандро ё дарёфт ҳилаи Шарифаро, ки бозистод ва рост ба савор нигарист. Пас гашт. Хост аз дарвозаи баромада боздарояд, аммо Саманд ба

сахл пошна задан сӯи ӯ тохт ва Шарифа сар хам карда аз дарвоза даромаду аз гиребони куртаи қозии Шохдор чанг зад ва ҷилави аспро баргардонд. Асп тез не, балки ба тартибу низом гом зада бурун рафт аз дарвоза ва гӯш сик дошт, то аз соҳиб чӣ пеш ояд. Қозӣ вазн андохт, то Шарифа бурда натавонад ва куртааш дарида афтад. Аммо куртаи шерозадори қозӣ вазни ӯро хуб мебардошт, гулӯяшро хафа хам мекард.

Ҷома аз китфи ӯ шорида ба замин кашол шуд. Қозӣ тани куртаю эзори сафед монд. Шарифа зӯр мезад, ки вазни ӯро бардошта, каме боло дошта, зери рон гирад ва Санглох бурда, аспро маҳмез зада, так диҳад ва ӯро шарманда гардонад. Шарифа гӯё ин корро бе ягон ният мекард; чунон ки аз рӯи одат бошад; одами бадро зери рон гирифта асп рондан одати дӯстдоштаи ӯ бошад. Бо Зухур кард ва бо қозӣ мекунад ва номи «беваи бад»-ро мебардорад. Ва боз мардум гапу калоча мекунанд, ки дили бева шӯ кашида, ба кӣ ҷаспиданашро намедонад...

Андаке бардошт вазни ӯро. Ба назар Саманд мадад кард: андаке миён дуздонда, Шарифаро пасттар хам хӯронд. Шарифа сахттар аз гиребони ӯ дошта, қоматашро боло кард. Инак осон аст зери рон гирифтани қозӣ. Вай чунон мекунад ва аспашро «ху!» мегӯяд ва қозии Шохдор ба кӯрсангҳо бархӯрда, ҷон медиҳад. Қозӣ дод задан меҳост, бешармона дод задан меҳост ва ин кор барои ӯ душворӣ надошт – дод задану шаттоҳӣ кардан барои фарде, ки он қадар дурӯғро рост карда ва он қадар ростро дурӯғ бароварда, коре набуд, ҳатто ҷои шарм надошт, вале гулӯи гирифтаву батангомада имкон намедод. Ӯ ҳаёл мекард, ки аз овоз пештар ҷонаш мебарояд ва чунон ҳаром мемурад, ки касе аз забонаш ҳарфе намешунавад: на васият, на насихат. Яқин кард, ки роҳи ҳалосӣ нест, қоматашро бардошт, то гулӯ озод гардад... Чун пай бурд, ки аз дасти ин зани якрави мардмиҷоз раҳой намеёбад, ба рони Шарифа дудааста чангол зад ва даҳон андохт, вале якбора пеш ҷаҳидани асп ӯро аз чунин имкон боздошт ва нафаҳмид, ки чун сараш зери рони зан омад.

«—Ч... ч... чӣ...» садо баровард ӯ, вале натавонист равшан гӯяд. Шарифа пай бурд, ки ӯ илтиҷо мекунад ва ё мақсади ӯро мепурсад.

«Марг меҳоҳам...»

Аз зери дандонҳои Шарифа базӯр баромаданд ин ҳарфҳо. Қозии Шохдор дандон ба дандон монда, бо тамоми қувват худро пас кашид, ки ё хафа шуда мурад ва ё аз дасти зан раҳо ёбад.

— Рост бигӯй, ба марги чӣ бегуноҳоне зомин шудӣ? — Шарифа қасос гирифтанашро фаҳмондани шуд ва хувайдо мекард, ки чунин рафтораш бесабаб нест. Вале қозии Шохдор ҳарфе гуфта наметавонист, гарданак мезад, даст боло мекард, то имкони гуфтор ёбад.

— Боз кай ману башконамро сангсор мефармой?

Қозии Шохдор боз гарданак мезад. Ба ҳаёлу орзуҳои хеш банд базӯр ҳарфи Шарифаро шунид ва беҳушона дарёфт, ки қасди занак саҳт аст, ба осонӣ аз дасти ин зан раҳо нахоҳад ёфт... Ӯ илоҷе наёфт ва дастон раҳо карда боло бардошт, то Шарифа дида, рафти асп боздорад ва фаҳмад, ки мардак тан дода ба мардии ин зан. Вале Шарифа аспро бознадошт, паст наомад, то қозии Шохдор ба зорӣ дарояд ё қасам ёд кунад. Ӯ ин дафъа ба рони Шарифа не, балки ба шонаи асп тап-тап зада, хоҳишашро маълум кардан хост, аммо Шарифа худро ба нодонӣ зад.

«Ша-ари-ифа-або-о-ну!»

Миёни лабу дандон, гӯё ба зӯри ҷон ва таҳлукаи ҳаёт ба ҳаво омехта баромад ин ҳарф ва Шарифаро андаке суст кард. Ҳарчанд медонист, ки ин морбозист ва қозии Шохдор ҳеҷ гоҳ ўро ҷунин ном нагирифта; эй, мегуфт, бева мегуфт, саибаи усто Қодир ном мебурд ва ҳоло дар баромади ҷон Шарифабону меҳонадаш. Ба ҳар ҳол таъсир кард ба ӯ, сустии занонааш ба мардонагиаш зафар ёфт; суст шуд гашти асп, суст гашт дасту пояш ва монда буд, ки гиребони марди маккор раҳо кунад. Доду фарёди мардони кӯча ўро боз ба худ оварданд. Онҳо дузд, роҳзан, қотил пиндоштанд саворро ва сӯяш ҳуҷумовар шуданд. Шарифаро парво набуд аз ҳуҷуми эшон. Балки саҳттар дошт гиребони қозӣ ва боло бардоштани шуд, ки зӯраш нарасид. Қозии Шохдор гиреву ҳаяҷони мардумро пай бурда, ҷон гирифт ва барои нангу номус ҷон меканд, то аз дасти ӯ раҳо ёбад. Аммо Шарифа тозиёна зад аспро. Асп якбора аз ҷӯи канори девори қозӣ қаҳид ва саҳл монда буд, ки савораш пушт паррад. Ӯ худро боздошт ва нахост сайд аз даст равад. Мардум нашинохтанд саворро, ангез доданд ҳамдигарро, то ба ҷилави асп расида боздоранд...

Асп қадам тез кард. Гардани қозии Шохдор зери рони Шарифа, думбааш замин соида мерафт. Эзораи баромада, дар ҷӯи об тар шуда, рӯи роҳ асари тарӣ мегузошт. Нӯги пой омад эзор, боло рафта буд курта.

Якбора лаҷоми аспро кашид Шарифа. Боздошт. Рӯй сӯи мардуми гиревида овард. Телпаки гӯшакдори аз мардикории Русия овардаи Бурхонро аз сар гирифт:

— Чӣ меҳоҳед аз ман?!

Ҳама бозистоданд, ҷунон ки аспи ӯ якбора истода буд.

— Меҳоҳед, ки ин махлуқ боз бароятон ҳукми ноҳақ барорад, сангсор фармояд? Барои касе шуда, барои як мирӣ шуда, ба хотири хотирхо? Ба шумо лозим бошад, бигиред ўро! Лекин аввал савганд ёд кунад, ки ба касе осеб намерасонад! Аз касе қасос намегирад! Касеро ноҳақ ҷазо намедихад!

Мардум ҳайратзада буданд. Ҳайраташон аз ҷасорати зан буд. Ҳарчанд медонистанд, ки ин кор барои Шарифа нав нест, бал-

ки касб шуда, ангушт мегазиданд, забон меҳонданд, китф ғунча мекарданд. Шарифа ғӯё ба мурод расида буд. Кӣ будани қозии Шохдорро ба мардум фош кард. Инак ғиребони ӯ аз ҷанг раҳонад ҳам, мешавад.

Касе ҷома андохт ба ҷои бараҳнаи қозии Шохдор, вале эзори тари дар нӯги пой ҷамъшудааш хандаи кӯдаконро меовард ва ба таври худ ҷӣ андешаҳое доштанд, ҷӣ гумонҳо мекарданд...

— Савганд ёд кунад ин пирхар!

Ғӯё барои мардум гуфт ин ҳарфро, то онҳо донанд, ки миёни эшон чизе нест. Аммо қозии Шохдор зуъм карда буд, ки байни мардум аст ва ӯро куштан нагузоранд; саворро бозмедоранд, аз ҷанги уқоб раҳояш мекунанд, умри дубора мебахшанд.

— Агар савганд ёд накунад, ман ӯро зинда нагузорам!

Ҷилави асп гардонд. Асп боз қадам зад. Думбаи қозӣ замин соид. Ӯ боз даст боло кард. Тан дод:

— Қасам ба ҳафт пуштам... Ба ҳафт... пуштат... зарар наме-расонам!

— Шунидед?!

— Шунидем!!!

Ва Шарифа ғиребони ӯро раҳо кард. Ҷасади қозии Шохдор рӯи роҳ дароз ёзид... Савор аспашро тозиёна зад...

ДУОБА

Ва он рӯз Бурҳон дар деҳа набуд. Ҳамроҳи Умар ба Некон рафта буд. Дар дуобай рӯдаки Некону Панҷрӯд, дар ҳамвориҳои зери тути марворидак Умар ба Бурҳон Қаҳорчаву Ғаниро шинос кард: «Дӯстони падарам – амакони ман». Бурҳон дар бораи Қаҳорча зиёд шунида буд, аммо дар бораи Ғанӣ чизе нашунида; намедонист, ки Ғанӣ ин қадар ҷавонмарди хандаовар будааст. Ба назари ӯ мағзи сари Ғанӣ дар пешониаш ҷамъ шуда, пешониашро дамондааст. Хараки бинӣ фурурафта ва нӯги биниву лабонаш барҷаста метобад; чашмонаш низ фурурафта, ба назар, аз зери пешонӣ нигоҳ мекунад. Ва пай мебарад, ки таваҷҷӯҳи каси аввалин бор дида ба ӯ зиёд мегардад...

«Дурусттар нигаред, маймун бинад!»

Ӯ тарзе димоғӣ мегӯяд, ки кас нахандаи наметавонад. Вале зимни хандаву хушғӯи Ғанӣ диққати Бурҳон ба дигар чиз банд мешавад: он тараф аспҳо мечарад; ба зину банд. Қаҳорчаву Ғанӣ низ банду каманд доранд, шамшеру камон доранд, ғӯё ба шикор мераванд. Умар даҳон пур кунад, то пурсад, худдорӣ менамояд ва Бурҳон лаҳза ба лаҳза ба Умар менигарад ва ишора дорад, ки охушикор мераванд:

— Охушикор меравед, амак?

Ба саволи Умар Қахҳорча табассум мекунад ва кӯтоҳ ҷавоб мегӯяд:

— Одамшикор.

Пасон авзоъ ва ҳайрати онҳоро дида, ҳарфи рост мегӯяд, то аз хичолат барорад:

— Ҳеч гуна шикор не, чони амак, худамонро муҳофизат карданием. Шунидем, ки хокамонро помол карданианд, ба ҳимояи Ватан бархостем. Ҳар кӣ ватани хеш ҳимоя накунад, аз ҷинси башар нест, навиштаанд дар достонҳои қадима...

Чунин гуфт, вале шарҳ надод. Бурҳону Умар пай бурданд офатеро, аммо чизе напурсида Қахҳорча идома дод:

— Шумо тасаввур кунед, ки киштаатон сар кашида ва онро аз ду ҷониб помол мекунад: ҳам аз Офтобнишин, ҳам аз Офтоббаро... Чӣ шавад кишта?

Ба Бурҳону Умар маълум, ки аз Офтобнишин кӣ меояд: онҳое ки соли шасту чаҳори асри сипарӣ омада буданд; аз Чимкенту Тошканд то Бадахшон истило карда буданд ва ҳама чоро мутеъ гардонда буданд; рӯз ба рӯз, моҳ ба моҳ, сол ба сол китъа-китъа, лахта-лахта заминҳоро, туману шаҳрҳоро ишғол карда ба Русия ҳамроҳ карда буданд. Маълум. Аммо аз Офтоббаро кӣ меояд? Маълум нест. Пурсед, меранчанд. Бурҳон диққат кард, ки абрӯи Қахҳорча гирифт. Ғанӣ сар ҳам дошта, як зайл мечунбонд. Ба назар вазни кӯҳҳои азим пеши андӯху андешаи онҳо сабук метофтанд.

— Тагсангу рӯсанг мешавем, орд мегардем...

Маълум набуд, ки Қахҳорча ин ҳарфро барои худ мегӯяд ё барои онҳо. Вазини андӯхгин ва андешаманд мегӯяд. Ғанӣ сар мечунбонад. Бурҳону Умар чизе намефаҳманд.

— Мо бояд бисёр шавем, мо бояд садди Чин гардем, то касе ба ватанамон рахна назанад. Вагарна хокамон ғилбор мегузаронанд.

— Ҳамун гапата гӯй, Қахҳорча! – Ғанӣ чашмонашро тангтар карда, фӯку нӯги бинӣ боло дошта гуфт: – Ҳамун гапи бачоиятро, ки ҳамчу тилло дар чайбакаат дошта мегардӣ...

— Ҳа-а... Пеш мегуфтем, ки барои ганчи Кӯҳистон меоянд, инак мегӯем, ки барои одамонаш меоянд... Одамонашро бурдан лозим ё нест кардан... Шумо ба баталиони коргарӣ рафта будед? Медонам, рафта будед... Мо ҳам рафта будем, – ба Ғанӣ ишора карда гуфт ӯ. – Мо бояд муттаҳид шавем, аз як гиребон сар барорем, вагарна...

Аз қачроҳаҳои боло, аз уреброҳаҳои паҳлӯ, аз роҳи калони Зери Ҳисор ҷавонмардон меомаданд. Ҳама тоқӣ доштанд дар сар, танҳо Ғанӣ лачак баста буд аз фӯта. Ва як мард аз Зери Ҳисор корсони ҷурғот бардошта меомад ва дастархони нон дар банди дасти росташ ҳамоил буд. «Мулло Шерали меояд» зери лаб гуфт

Ғанӣ ва ба паҳлӯи Қаҳҳорча оринҷ зад, ки ҷониби деҳаи Даштак нигарад. Аз он ҷониб бародари Қаҳҳорча мулло Нуралӣ меомад. Корсони дастархонпеч дошт. Корсонро миёни хирманҷой гузошт. Қоматашро боло гирифта, салом кард ва гуфт: «Иди Қурбонро имрӯз мегузаронем». Хайрон шуданд одамон, мулло Шералӣ хичолат кашид, ки рӯзи иди Қурбон ҷургот овардааст.

— Мулло Нуралӣ, гумон кардам, шикорчиҳо аз боло хамиданд, чигарашон сӯхт, гуфта, ҷургот овардам...

— Боракалло, ако, имрӯз қурбонӣ аз ҷониби ман... То ки ҷавонмардон қурбон нагарданд, қурбонӣ кардам. Идро пештар гирифтам, се мох...

Барои он ки мулло Шералӣ аз хичолат барояд, Қаҳҳорча бархоста, рафту корсони ҷургот бардошт ва ба сар кашид. Корсонро бозгузошта «шукр» гуфт ва ҷурготи дар мӯилабаш олударо кафмол тоза кард.

— Бай-бай, ана ин ҷургот.... Ку Ғанича, як говкаш бикун...

— Ҳмм, – димоғӣ кард Ғанӣ, – ҳамроҳи Қаҳҳорча гардӣ, «ча» мешавӣ. Ғанӣ будем, Ғанича шудем, шукр.

— Говкаш бикун, гов гуфта чизи калонро дар назар доранд ва баднафсро, – ҳазл кард ӯ.

Ғанӣ корсон ба сар бардошт ва яккаш кард. Муддати дароз корсон аз лаб бознагирифт. Қаҳҳорча токат накард:

— Ой, дарёдаркаш! Тамоми ҷурготи Зери Ҳисорро ба тулуми ту резанд, пур намешавад...

Ғанӣ корсон ба замин гузошт ва лаб ба Қаҳҳорча намуд, ки ақаллан тар нашуд. Қаҳҳорча хандид ва ба Мулло Шералӣ рӯ овард:

— Ако, дар олам ҳамин қадар ҷавонмард ҳаст, дуо кунед, ки ба пояш хор нахалад.

— Омин!..

— Ҳмм, шумо ҳамин хел хор нахалад, мегӯеду нештар мезанед, аз нештар хор халад, хуб нест? – сухани Мулло Шералиро буррид Ғанӣ ва ҳап шуд... Мулло Шералӣ табассум кард ва идома дод:

— Омин! Эй борхудои пуриноят, шукрона карими бениҳоят, амонатро ба ту супурдем, амонатро нақунӣ ту хиёнат...

Даст бардоштанд ҳама, хирманҷо аз одам пур шуда буд. Дастони ба дуо бардошта дар ҳалқаи Хирманҷо намуди ачибе доштанд ва баробари «омин!» гуфтани мулло Шералӣ ба рӯйҳо кашида шуданд.

— Дар ҳаққи Қаҳҳорча ҳам як дуо кунед, ако! – шӯҳиомез гуфт Ғанӣ.

— Илоҳӣ омин! Душманатро сархам бинам, туро сарбаланд!

Ва баъд дастархонхоро паҳн карданд пеши мардум. Нон партофтанду кулча, гӯшт пора карданд, қатори нонҳо гузоштанд.

Бихӯрданд ва боз аз деҳаҳои наздик корсонҳои дигар омаданд. Иди Қурбон шуд.

— Қурбонӣ барои он аст, то ҷавонмардон қурбон нагарданд, — арз кард Нуралий.

— Дӯстон! Вақте Ватан дар хатар аст, ҳеҷ кас ҳуқуқи аз ҳимояи он сар кашидан надорад! — Қаҳҳорча чунин изҳор кард ва саволҳо шуданд:

— Аз кӣ ҳимоя кунем Ватанро?

— Аз душман!

— Кист душман?

— Он, ки хоки мо помол кардан хоҳад, дунёиамон барад, пирон хору тифлон зор гардонад. Душман аз Қибла меояд, душман аз Офтоббаро меояд, — изҳор дошт Қаҳҳорча. — Вале мо набояд душманро дар хонаи хеш пешвоз гирем, балки пештар дучор оем ва нагузорем, ки пой номуборакаш ба остони мо расад!

Ҳоло ҳам меомаданд одамон. Хирманчо пур шуд. Пирон низ меомаданд. Тариқи ҷанг ҳикоят мекарданд: лашкаркашии Искандару арабҳо, лашкари муғулу аскарони Николай-подшохро меғуфтанд; таърихномаҳо мехонданд: таърихи Сугдро, таърихи Бухороро; дар мағзи кӯҳҳо ҷой шудани мардуми бечораро меғуфтанд, ҷӣ зайл аз ҳамвориҳо ба тангноҳо фирор оварданашонро меғуфтанд ва баъд дар бораи қатли ом, балоҳои заминиву осмонӣ, касалиҳои вабо... қисса мекарданд, ки китоб-китоб таърих шуда. Пасон фотиҳа доданд, ки дастаи Қаҳҳорча Ватанро ҳимоя кунад...

Дастаи Қаҳҳорча саду сӣ нафар буд ва то Кошона фаромадан ду саду даҳ нафар шуд. Савора буданду пиёда, мусаллаҳ буданду беяроқ, яке камон дошт, камони шикории душоҳа, яке камони хоричӣ дошт, ҳуди Қаҳҳорча панчтира дошт; дигарон шоф доштанду шамшер, дос доштанду калтак ва ҳамин зайл ба ҳимояи Ватан бархоста буданд... Дар даҳанаи рӯдхонаи Кӯҳак, болотар аз Кошона хайма заданд, вале надонистанд, ки ризку рӯзӣ аз кучо меояд. Захира нест, ҳимоятгар нест, умедгоҳе нест... Корҳо таваккалист, нақшаҳо норавшан, бешууроно ба ҷанг омода буданд, намедонистанд, ки душман меояд ё дӯст ва ояд, аз кучо меояд. Пурзӯр меояд ё камзӯр... Ҳамин қадар гуфтанд, ки пеш подшоҳон паҳлавон доштанд, мисли Рустаму Сӯҳробу Сиёвуш, онҳо тан ба тан ҷанг мекарданд ва ё гӯшӣ мегирифтанд, касе мағлуб гардад, подшоҳ бохта буд ҷангро... вале ҳоло мамлакат бо мамлакат ҷангад, лашкар бо лашкар ҷангад, даста бо даста занад ва аз номардӣ шавад, ки чанд даста бо як даста ҷангад.

...Ва дере нагузашта саросари Кӯҳистонро воҳима гирифт: дар Масҷид Саид Аҳмадхон сар бардоштааст, дар Моғиён Холикул, дар Уротеппа Шермат... аз дигар ҷойҳо ҳоло хабар нест. Хабарӣ

тохтутозҳои Бухорои Шарқӣ ба ин ҷо намерасид. Вале чунин аҳвол дер напояд: дар саросари кишвар зилзила ба миён омад, оламо воҳима гирифт ва пурдаҳашаттарин хабар хабарӣ ҷанги Чорбоғ буд: Холиқул пештар аз ҳама пешвоз гирифт «меҳмононро». Дар даромадгоҳи Сӯфиён рӯ ба рӯи беда азими Дӯст қорвон дастаи саворагони аскарӣ сурхро дучор омад, соате муқобилият карду фуру нишаст даруни Сӯфиён ва роҳи калони Сӯҷинаро монда ба уреброҳаи Чорбоғ рафт, то аскарон нишеброҳаро бихаманд, аз пасашон ҳамлавар гардад. Аммо аскарони сурх таъқиб карданд ўро. Андар миёни Сӯҷинаву Чорбоғ ҷанг шуд. Дастаи Холиқул ҷой гирифт дар деҳаи Чорбоғ, то аз паси девору дарахту буни хонаҳо шинак гирад; ҳам душман занад ва ҳам хешро ҳимоя кунад. Сахт буд ҷанг; бераҳмона мегузашт, на пир меғуфтанду на барно... Дастаи Холиқул аскарбачаеро дастгир кард, аскарбачаи малламӯи қабудчаши мӯйлабаш наврустаро... Аз забони ў на ҳарф шуниду на маънӣ фаҳмид, фармуд оташ зананд ўро. Бастанд дар сутуни хонақоҳ ва оташ заданд. Аскар забон баровард, фарёд зад: «Им-дод! Ёрӣ диҳед!» Шуниданд фарёди ўро, фаҳмиданд суханашро. Ба ёрӣ омаданд. Ҳамроҳи сутуни хонақоҳ месўхт аскарбача... Даррасиданд аскарони сурх. Диданд чунин ҳолро, ғазаб карданд. Об заданд, ҳок заданд ба сўхта; шинелҳо андохтанд бар сараш, печонданд, то оташ ҳомӯш кунанд. Бурриданд ресмони бастаи нимсўхтаро. Хобонданд ба рӯи замин. Шинохтан душвор буд ва кӣ будани онро зуд надонистанд: рӯю мӯю чашму абрӯи сўхта буд, дасту бадан низ...

Ғазаб кард даста. Ҷасади нимсўхтаи аскарбачаро аз қабристон бароварданд ва сардор фармуд, то қабристонро оташ зананд...

Дастаи Холиқул шикаст хӯрд. Холиқул ба Моғиён гурехт. Баъд рӯди Муғ рангин шуд: хун ба об, об ба хун омехт. Қатли ом фармуданд Чорбоғро ба муддати ду соат. Дар вилояти Панҷакат, ки ин ҳодиса ногаҳонӣ буд, мардум натавонистанд аз деҳа бурун раванд. Тифлони ғахвора, пирони барҷомонда, занони ҳомила аз дами тег гузаштанд. Ва дар тӯли ду соат дар деҳаи калон одам намонд...

Дехқоне меомад аз сахро беҳабар аз ҳукм. Тиру омор бар гардани барзаговон, пеш ронда меомад. Ва ҳоло ки мўҳлати қатли ом тамом нашуда буд, панҷ тир заданд ҷуфтгарро. Наафтид. Беҳабар аз гиру дори ҷаҳон нигарист сӯи осмон, ҷизе гуфтан хост, натавонист; дар ҳаво монданд дастон, боз буданд чашмон, яке қалавиду биафтид ба рӯи омор. Бонг заданд барзаговон ва ҷасади соҳибашонро қашола карда оварданд... Дами дарвозаи баста биистоданд, ки соҳиба чун пешин дарвозаро мекушояд, тиру омор аз гардани эшон мегирад; меदारоянд, наҳорӣ мекунанд, дам мегиранд, кафшеру нўшхўр мекунанд ва боз пагоҳ ба дашт мераванд. Аммо дари дарвоза кушода нашуд. Истоданду истоданд, бонг заданду

аз рӯи имкони гардани баста андаке сар чониби сохиби рӯи омор хобида тофта, бӯй кашиданду наъра заданд, пой кӯфтанду пас-пас рафтанд. Нашуд. Мурод ҳосил нашуд, наъра заданд... Шох заданд ба дарвоза, сум заданд заминро... Садои тир омад, тарсиданд барзаговҳо, хомӯш монданд, сукут варзиданд...

Деҳа хомӯши хомӯш буд. Танҳо рӯди Муғ мӯя мекард, нола дошт бар мотами онҳое, ки ҳар сабо дасту рӯй аз ин об тар мекарданд. Пок мекард тани нопокро Муғ, аммо чунин нопокро тоза карда наметавонист. Хунҳои омехтаро бурд. Аз «қатли ом» тарсида худро ба об афкандагонро низ бурд, аммо мурдаҳои рӯи ҳавлӣ, дами дар, сари гахвораву даруни гахворахоро бурда наметавонист.

Барзаговҳо сум мезаданд ба замин, беқарорӣ мекарданд, думи пӯпақдор афшонда, пашшахоро меронданд аз ҳеш ва аз майити рӯи омор хобида, то напоянд ба лабу даҳони ӯ. Бонг мезаданд, бонги изтироб, ки дар деҳа касе ҳаст ё на...

...вале хомӯш буд деҳа...

Мӯя мекард рӯди Муғ, нола мекард рӯди Муғ; хафиф, гирифта садо мебаровард; ашк мерехт, ашкӣ равон. Ва махсусан шаб, ки пардаи сиёҳи мотам ба рӯи деҳа афканд, чунон ҳамаро хомӯш гардонд, ки садои чирчирак намеомад. Гӯё гукҳо низ ҳама ҳештан ба рӯд андохта поён рафтанд. Дарди Муғ боло гирифт, садои баланд шуд ҳамчун модари фарзандмурда. Танҳо Муғ мегирист ба мотами ҳама, танҳо вай нола мекард, гӯяндагӣ мекард: танҳо вай дида буд ин фоҷиаи хуниро, танҳо вай шаҳодат меод чунин гирудорро, ҷумла мардуми ғавтида наметавонистанд ба ин қиссаи даҳшатзо шаҳодат бидиҳанд: ҳар кӣ дида буд, аз дами тег гузашт, ҳар кӣ карда буд, лом намегуфт аз ин қисса...

Садои саге баромад дар дили шаб ва зуд хомӯш шуд. Ҷуғз низ се бор аз тори ҷанори болои деҳа ҷуғ гуфту хомӯш гашт. Танҳо нафаскашии барзаговон меомад аз дами дар ва онҳо садои сагро шунида гумон карданд, ки соҳиба дарвозаро мекушояд. Онҳо харос доштанд, фоҷиаро дида буданд, забони гӯё надоштанд, ки қисса кунанд ва метарсиданд аз овоз баровардан. Гӯё деҳаро гурғ гирифта ва сабаби як бор ак зада хомӯш гаштани саг ҳам он буд, ки гургон имкони дубора садо баровардан надоданд... Сар ҳам карданд онҳо, хомӯштар шуданд...

Аз кучое садои хишир-хишир омад, гӯё касе дар фасли ҳазон замин мерӯфт, гӯё дузде бекасии деҳаро дониста, дандони тилло аз даҳони мурда менабуд. Меомад садои шипир-шипир ба гӯши барзаговҳо. Онҳо бонг заданд, гум шуд садою шарфа. Садои нола баромад паст, пасон баланд. Ба нолаи гурғ мемонд ин нола: «Аууу! Аууу! Уввв! Уввв!» Алам мекашад хоҳаре бар марги бародар...

Бонг зад барзагови аввал, бонг зад барзагови дигар ба умеде, ки мерасад касе ба додашон. Вале хомӯш буд деҳа. Аён буд, ки

дузде мегардад; аз канори деҳа, аз боғҳо, аз ҳавлиҳо садову шарфа меояд, хазон мешиканад зери пой. Боз хомӯшӣ мегардад: деҳа ба гулӯи тангу гирифта мемонад ва ба пуффаки пур, ки ана-ана мекафида бошад...

Харе ханг зад, хурӯсе бонг. Хомӯшии дилгири шаб шикаст. Боз нола боло шуд дуру дароз: «Аууу-аууу-аууу!» Ва як садои дигар дами субҳ ба ин садоҳо ҳамроҳ шуд: «Во чигарам, во хонем!»

Барзаговон фарқ карданд ин овозро аз дигар садоҳо: пуралам буду гӯё; ба мисли дигар садову нолаҳо рамзӣ набуд, ташхису тамсил надошт. Шояд ин овозе буд, ки беҳабар аз «қатли ом» зану фарзанд дар хона мурда дарёфта, овоз баровард... Садои дигар аз як гӯшаи деҳа боло шуд: «Во алам!» Пасон аз гӯшаҳои дигар садоҳо сар кашиданд; гувоҳӣ медоданд, ки деҳа пойдор аст; одамонаш нобуд нашуда, онҳо касоне буданд, ки имкони гурез ёфта, ба дараҳо паноҳ бурда, баъди гузаштани мӯҳлати қатли ом баргаштаанд. Ба марги падару модар, ба марги зану фарзанд, ба марги ёру бародар боло мешуданд нолаҳо. Қиёмат коим гашта буд ин субҳ. Дар гирияи пайвандон сухан намерасид, ки ин фоҷиаро ифода кунанд. Гила аз Худо доштанд, шикоят аз дунёдор; рӯй меканданду мӯй; ба сари зону мезаданду меништастанду мехестанд, додрасе набуд, имдоде набуд...

«Кӣ гӯр мекунад ин мурдаҳоро? Куштанду рафтанд, мардон намерасанд, кӣ гӯр кунанд». Ва мардон дар ҷанги тан ба тани он сӯи рӯди Муғ нобуд шуда буданд, истодагариин онҳо, мардонагии онҳо, бераҳмиву шучоати онҳо деҳаро ба ҷунин ҳол овард; агар зуд тан медоданд, таслим мешуданд, аскаронро нобуд намекарданд,.. муқобилият нишон намедоданд ва агар Холиқул аскарбаччаро дар мазор оташ намезад... қатли ом эълон намешуд. Гумон доштанд ҷангро мебаранд, пиндоштанд як мард сад саллот кушад; ҳаёлашон деҳаро, ватанро, зану фарзандро ҳимоя мекунанд, ба дасти душман намедиханд. Ҳаёли хом буд ҳамаи ин. Ҷангро ҷанги мушту гиребон донишанд, досу калтак пиндоштанд... ва мурдашон бесоҳиб монд. Мурдаи аҳлу аёлашон низ бесоҳиб. Мурдаи деҳқони рӯи омоҷ бесоҳиб, мурдаи зану фарзанди деҳқон даруни дарвоза бесоҳиб. Яке аз мурдаи дигаре хабар надорад. Миёна як дарвоза, вале ҷунон дур, ки то қиёмат...

Рӯз шуд. Афсона гашт ин кисса. Хешони дуру наздик омаданд... Тобут намерасид, кафан намерасид, гӯркан намерасид, гӯр намерасид, ғассол низ... Аз Сӯчина омаданд, аз Сӯфиён омаданд, аз Дашти Малла омаданд, бегонагон ба лаҳад гузоштанд занҳоро ҳамчу маҳрами гӯр.

Рӯзи маҳшар буд ин рӯз...

Отряд дар парчи пули Сӯчина, зери бедҳои қатори канори рӯди Муғ рӯи суфаҳои қатор, ки барои дамгирии аҳли деҳ сохта

буданд, хайма зад. Отряди мусаллах, ки аз миллату халқиятҳои зиёде ташкил шуда буд, баъди мухорибаи зидди туркони Чорбоғ ва сарғаи Сўчина дам гирифтани меҳост. Вале ҳайраташ беш буд аз фароғаташ, ки чаро отрядро касе дар ин деҳа пешвоз нагирифт, касе ба онҳо муқобилияти накард. Онҳо қад-қадӣ рӯи Муғ аз Чорбоғ то ин ҷо роҳ сипарда, касеро дучор наомаданд. Касе бо нону намак пазирай накард, касе аз дару девор сар бароварда гузашти отрядро надид, кӯдаке завқ накард ё нагурехт. Ҷонзоде набуд ба назар. Аз ҷинси инсон касе набуд, аммо сағҳо бо ак-аку фиғон пеш меомаданду мегурехтанд, аз сари деворҳои паст ба ҳавлиҳои дигар мегузаштанд, харҳои зиёд рӯи роҳҳо буданд ва ба гузаштани аспон ҳалал меоданд. Мурғон аз зарби суми аспҳо ҳаросида, кут-кут карда, зери шигдеворҳо ҷо мешуданд. Деҳаи Сўчина, ки аз деҳаҳои бузургу сернуфуси вилояти Панҷакат ба шумор мерафт, як одам надошт. Дари ҷойҳои паҳлӯи пул боз буд, бекас буд. Гӯё дидаву доништа деҳа меҳмононро гузошта рафта буданд.

— Касе нест, гурехтаанд, — ҳабар овард Мирзо Аҳеи тарҷумон — ҷавонмарди миёнақадӣ тезҷашм, ки нигоҳаш дилу ҷигари касро парма мекард.

— Гурехтаанд? Ба кучо? — оҳанги тамасхур дошт саволи командир ва Мирзо Аҳеи хуш накард.

— Маълум не, рафиқ командир! Касе пайдо нест, ки пурсам... Дари хонаҳо кушода, дарвозаҳо боз, аммо соҳибон нестанд... Дар хонае пирамарде бистарист, ҳолати сухан надорад, ба савол ҷавоб намегӯяд, ба рӯи кас менигарад дароз, нафраташ ҳам маълум несту муҳаббаташ ҳам.

— Нафраташ маълум...

— «Мардум кучо шуданд?» - гӯям ҳам, як хел нигоҳ мекунад, сиёсат кунам ҳам як зайл, гӯё бадро аз нек, дӯстро аз душман фарқ карда наметавонад...

— Метавонад... лекин намегӯяд...

Командир дигар аз ӯ чизе напурсид. Ба андеша рафт. Дар дил шод буд, ки «қатли ом» кора карда, дигар дилу гурдаи ҷанг надоранд одамон. «Мадад!» садо баровард командир ва рӯй аз Мирзо Аҳеи тофта, қадам зад, ҳаёлод; сарҳам, дастон пушти бар якка-якка қадам зад, дуртар рафт аз ҷое, ки рӯи суфаи охири аскарон дам мегирифтанд. Боз дуртар рафт. Ба рафти об зехн монд, назарашро об бурд, нигоҳаш ба равиши об лағзид ва ба куртасурхаке бархӯрд, ки дар беди шикастаи миёни рӯд андармон гашта буд. Беҳтиёр зехн монд: об лапида майитаро боло меоварду фуру медод ва ӯ якин кард, ки мурдаи бесар қурбони шабина аст. Зуд нигоҳашро гирифт, аммо даруни ҷашмонаш куртасурхаки бесар дар об бозӣ мекард... Тез қадам зад ӯ, то фармон диҳад, ба роҳ бароянд. Мирзо Аҳеи ҷомкоса ба даст аз ҷойҳона баромада нияти ўро боздошт; оби ҷомкосаро ба командир намуд. Хунин буд об.

Командир чизе нагуфт. Мирзо Аҳё дарёфт, ки чунин кораш ба ӯ нафорид. Оби чомкосаро ба замин пошид, вале ба командир нагуфт, ки об аз хуми чойхона аст. Яқин чойхоначӣ шабхангом аз рӯд об гирифта...

— Отря-яд бархез! Ба роҳ!

Командир аз рӯи харита медонист, ки аз Сӯчина то Ғузор деҳае нест ва се фарсанг роҳ бояд паймуд. Аммо харос буд; аз Сари Чашма, Қашқой, Дашти Малла гузаштан хавф дошт. Чойҳое буданд, ки наозмудаву насанчида гузаштан хатар дошт. Барои ҳамин командир ба Мирзо Аҳёву чанде мардони тахчой фармуд, ба бироҳа рафта тафтиш кунанд, то роҳ бехатар бошад... Хабар оварданд, ки роҳ тоза ва лашкар рафтагор сӯи Ғузор шуд. Аз Амондара, Майкада, Ёрии он сӯи Зарафшон мардум медидаанд, ки чун мераванд саворони Дашти Малла: аз зери суми аспон ғубор меҳезад ба осмон; пеши лашкар метобад давомаш на – зери чанг монда. Яқин дар роҳи танги аробагард намегунҷиданд, ба бироҳа, бо замини кишти Дашти Малла мерафтанд ва хоки нарма кардаи суми аспони пешро суми аспони пас ба осмон мебардоштанд.

— Акаи Сергей, Амондара пашол ё Ғузор? – гӯё русӣ мегуфт Мирзо Аҳёи ба ном тарҷумон ба командир ва ҷавоби ӯро мунтазир нашуда, идома дод: – Агар Амондара, чапиский... Дупула гузаштаганиский... агар Ғузор – ростиский... Қашқой, Ғузор... вассалом...

Хандиданд ҳама, хандид командир; хандаш музаффарона буд, дар зин нагунҷида, пойҳояшро тира мекард ба рикоб ва ба пеш менигарист, ки ҳама чоро дидан меҳоста бошад. Ҳама ба як ранг буданд: мусаллах, низомипӯш, савора. Мирзо Аҳёву Мулло Тошу Мулло Исрофил ҳам, ки худро ятим, бекас, барҷомонда хонда, ба отряд дохил шуда буданд, аз дигарон фарқ намекарданд. «Озод мекунем мазлумонро...» шиорашон буд... Ҳоло мерафтанд ҷониби болооби Зарафшон, то халкро озод кунанд. Агар касе бипурсад, ки «Мирзо Аҳё», кадом мазлумро аз кӣ озод мекунад?», ӯ ҷавобе гуфта наметавонист.

Дар сари Қашқой отряд бозистод. Дашти фароҳи Амондара, Фушун ва Ёрӣ метофт ва ба ду тақсим шуда, қорӣ гаштани Зарафшон низ дар ҳамӣ менамуд ва Мирзо Аҳё ба сад забон кӯшиш дошт, ки сабаби Дупула ном гирифтани ин мавзеъро ба онҳо фаҳмонад: «Ана, дар он баландӣ пули Бибиҳонум сохта, аз хишт... дар он ҳамӣ пули Николай...» Пули хишти Бибиҳонум сохта аз Қашқой метобад, пули хурдӣ наметобад, хавфovar... Паҳлӯи пули Бибиҳонум камарҳое менамуданд, ки як лашкар мегунҷид. Командир хавф бурд. Ба Мирзо Аҳё шубҳаомез нигарист ва пурсид:

— Дар ин ҷониб низ чунин камарҳо ҳастанд?

— Ҳаст, рафиқ командир, лекин хурд ва роҳи гузар надорад... Магар шумо ба Амондара рафтани?

Командир гӯё саволи ўро нашонид. Отрядро аз назар гузаронд. Магар каси дилхохро наёфт, ки ба нӯги пой ба рикоб истода, боз магар аз назар гузаронд ва ба нафаре фармуд:

— Володя, чилави аспатро ба Мирзо Аҳе деҳ... Пиёда ин сой-чаро фуру... Сар-сари бораи Зарафшон пинҳонӣ бирав, хабар бигир, ки дар камарҳо чонзоде ҳаст ё на... Бисёр хавфнок метобад Дупулаи шумо, Мирзо...

Мирзо Аҳе пичинги ўро пай бурд, вале чизе нагуфт; хафа шуд, ки марди рус ба ӯ бовар намекунад, барои ҳамин одами худаширо фиристод. Баъд диққат кард, ки чӣ зайл ҳама ҷо оромӣ шуд. Дунё нооромӣ, лекин дар отряд ҷунон оромӣ, ҷунон дам зада ҳаво, ки ана-ана чизе метаркида бошад. Командир аз пайи Володя бадиққат менигарад, ки чун рафтор мекунад: меистад, пас мекашад, синамол мешавад... то ӯ барнагашта командир донад, ки чӣ илоч бояд кард... Фирқ-фирқ мекунанд аспон, сум мекӯбанд онҳо, гӯш мехобонанду гӯш чих мекунанд, ҳаракат кардан мехоҳанд ва ин ҳаракатҳоро командир бештар дар аспони таҳҷой мушоҳида мекунад ва дар дил қарор медиҳад, ки таълим додан лозим онҳоро. Ин аспони беадаб метавонанд дар лаҳзаҳои танг сирри онҳоро фош кунанд. Аспи ҳуди ӯ қарор меистод, гӯш сих карда аз дунболи Володя менигарист, ҷунон ки соҳибаш. Володя ҳам хӯрду боло шуд, боз ҳам хӯрд, паси санг кашид худро, ба замин парчин гашт, вале ҷониби отряд наменигашт, то командир ишора кунад, ки чӣ қорест.

Командир дар ҷокаи роҳи аз Ниёз-қонҷӣ меросмонда лаҷоми аспи сурхчаро кашид, лашкаркашони бузург Суворов, Кутузов ва чандеро ёд оварда, дар дил аз худ мепурсид, ки бо чӣ хидмат таъби Будёнийро хуш кунад ва ҳоло намедонист, ки сарфармондеҳи армияи округи Туркистон дар чӣ ҳол аст. Аммо хушу ёдаш ба ӯ буд. Дар сари баландии Қашқой савори ҷоқовари болобаланд худро қатори онҳо медонад ва рӯзе мерасад, ки ӯ эшон лашкаркаш мехонандаш. Лашкаркаш – Сергей Фёдорович...

Володя лаб-лаби бора мерафт. Тори пули Хиштӣ марде пайдо шуд, ки маркабашро пеш андохта, беҳабар аз оламу одам гирдобӣ зерӣ пулро тамошо карда мегузашт ва харос ҳам дошт, ки ҷараёни об чашмашро бурда сарозер наравад... Володя ўро дида як қад парид ва хост рост шуда, ўро ба командир нишон диҳад, худдорӣ кард. Аммо командир қайҳо дида буд ўрову маркабро. Володя аз назари командир пинҳон шуд. Дергоҳ нанамуд... Марди роҳ аз шахҷаҳои қанори пули хурдӣ боло шуд. Ҷунон бепарво, ки ҳатто Володяро диданаш маълум намешуд. Сӯи отряд меомад ва ҳар гоҳ «их!» гӯён ба думғозаи ҳар ҳалаҷӯб мезад. Сарҳам пеши пояш дида дӯхта мерафт. Ба назар марди ҳақир намедид отрядро. Ў ба сероҳа расида, ба гардани ҳар ҳалаҷӯб зада ба роҳи Ғузур гардонд. Бепарво, ором, ҳаёли мерафт ва сар боло намекард; мар-

кабро ба ҳоли худ гузошта буд, ки ба ҳавои хеш равад, гӯё ҳарду қадам мешумурданд. Фарози сари Қашқоиро рост шуд маркаб ва соҳиб аз дунболи он...

Отряд хайрон, командир бетоқат, ки чаро аз Володя дарак нест, худро наменаояд, хабар аз буду нобудаш намедихад? Чаро марди роҳро дошта, бозпурсӣ накард?

— Мирзо Аҳе!.. Ягон найранг ҳаст?

Мирзо Аҳе ба саволи ӯ китф дарҳам кашид ва арз кард:

— Ичозат бошад, бисанҷам!

Командир чизе нагуфт. Дигар касро хонд:

— Ваня!

Ва ба ишораи сар фаҳмонд, ки бар асари Володя равад. Иван Никитич итоат гӯён ангушт ба чакка бурда, гунчишқвор ду пой ба ҳам овард, ки меҷаҳида бошад, пасон шамшеру камон ба даст гирифта, адирро яктоз фаромад. Командир аз паси ӯ менигарист ва аз дил мегузаронд, ки машқашон расо буд фиристодахоро, аммо чаро аз Володя хабаре нест. Иван низ дар паси шахчаҳо ҳам ҳӯрд ва дерёз нанабуд. Командир хавф кашид...

— Отря-я-яд!!! – тозиёна боло карда садо дод ӯ бо ташвишу пуризтироб ва дар тори пули Хиштии камоншакл пайдо гаштани фиристодаро дида, бозистод ва фарқ накард, ки ӯ Володя ё Ваня.

— Кист ӯ?

Ва ба саволи ӯ касе ҷавоби дақиқ нагуфт: «Ба фикрам, Володя... Ба назарам, Иван» мегуфтанд. Ӯ кулоҳи гунбадшакли латтагии бағушак дошт. Низомиёна пӯшида буд. Камонаш дар китфу ханҷар дар даст буд. Ҳар гоҳ ханҷар боло мекард ва ишораи биёед. Командир хайрон монд, ки чаро фиристода барнагашта, хабаре наоварда, тори пул чунин ишора мекунад, ки ба таълими ҳарбии онҳо монанд набувад.

— Отря-а-ад, тайёр бош!.. Ба пеш! – фармон дод командир, аммо дар баданаш раъша давид. Чунин ҳолат кам рух мезад бо ӯ. Хатто дар ҷанги Чорбоғ чунин нашуда буд. Тани хеш ночӯр ҳис кард ва хост Мирзо Аҳёро ба шиканча кашад... Вале андешаи дигар ба сараш зад:

— Мирзо Аҳе, соҳиби маркаб дастгир карда шавад!

— Итоат!

Мирзо Аҳе ба ҳамраҳонаш нигарист.

— Ман меравам! – як қадам пеш омад Норбеки бекарор, ки салла биёр, гӯянд, калла меовард... Ва тозиёна зад аспашро. Аспи сиёҳаш дум бардошту ҷаҳорнаъл шуд, нишебиро ҳамиду бар фароз шуд ва дар паси чокаи сари Қашқой нопадид гашт... Ва барнагашт...

Командир хайрон буд, ки чӣ аломатест.

— Рафиқ командир, аз як чумча хунам гузаред, ҳарфе ме-гӯям.

— Бифармо!

— Зарафшон рӯди хунхор аст. Ҳар сол бешумор касонро ба комаш фуру мебарад ва махсусан ин ҷо – Дупула...

— Ҷои беҳосият, мегӯӣ?

— Ҳо, беҳосият, рафиқ командир.

Командир чизе дарёфт ва фармуд, ки сӯи Дупула лашкар кашанд. Оромӣ буд ҳама ҷо. Он ки рӯи пули Хиштӣ савор буд, он сӯ гузашт. Бар дунболи отряди савора дучарҳае пеш мерафт ва рӯи аробача бо брезент пӯшида буд. Командир фармуд, ки дучарҳаро аз асп ҷудо кунанд ва милашро ба пули Хиштӣ гардонанд. Ва худ аз асп зер шуда, вачаб-вачаб пеш мерафт, ки ҷои барои ҷанги саворон нобобро биозмояд... Дар зер Зарафшон туғи мекард ва садои пуршаст ба камари рӯдхона бархӯрданиш меомад. Командир дуздона қадам монда сари бора мерафт ва дилаш гувоҳи меод, ки ана-ана тире гингӣ садо бароварда ба сараш бархӯрад, вале ирода саҳт медошт ва ба чизе умед баста буд: набояд тасодуфе шавад; нақшаи отряди ӯ кавист. Чизе ба чашмаш равшанӣ карду ба дилаш гузашт; замиран тоза ва рӯшан гашт. Ҳаёл ва ҳушро дуобаи Зарафшон бурд, ки дар миён аз регу санг ҷазира сохта, домони дашти Фушуни Ёриро шуста, гирд гашта зери пули Хиштӣ меомад ва шохоби дигар так-таки камар ором аз зери пули Хурдӣ мегузарад. Дигар ҳама ҷо оромӣ. Фарди рӯи пул ҳам наметобад; аз ғиристодаҳо хабар нест. Ё боз ба аскаронаш нигарист. Бо нигоҳаш мефаҳмонд, ки чунин хомӯшии дерёро хуш надорад. Шапкаи тасмасурхи ситорадорашро андаке пас тела дода, гӯё пешӣ чашмашро тоза кард.

Як савор аз сари Қашқои ҷониби Ғузор намуду пас гашт, танҳо Мулло Тош дида буд ёро, ки ба омадани рафикаш Норбек умед баста, лаҳза ба лаҳза он сӯ менигарист. Ба касе нагуфт ин ҳолатро, зеро чашмдор буд, ки боз намояд, мегӯяд, аммо дигар нанамуд савор ва Мулло Тош пиндошт, ки назараш фиреб дода ёро...

Садо баромад, садои тир ва ҳамаро безобита кард. Паҳлӯи шапкаи командир сӯрох шуд ва ӯ зуд ба замин ҳам хӯрд, ки гумонаш яқин баромад. Сихат монд. Дилаш тапид. Аз дил гузаронд, ки нобоб аст ин ҷой ва бояд пас гашт... Ва рӯи пули Хиштӣ боз аскар пайдо шуд ва боз даст гардонд. Мазмун, аз тир кушодани касе огоҳ нагашта буд.

— Бизан!

Фармон дод командир. Гӯё касе ёро бо карабин зада зери пул мекард. Аммо садои бадвоҳимаи тӯп баромад ва аз пули Хиштӣ ҷанг хест. Касе надид, ки аскари тори он кучо рафт, аммо диданд, ки чун пули Хиштӣ шикаста ва ҷангаш ба осмон рафта, хишташ ҳамчу кӯҳи азим ба рӯд зад. Аз пайвандҳо ҷудо шуд пул ва ҷунон ба оби ороми зери пул бархӯрд, ки об бар қади пул боло шуд ва

боз фурӯ рехт. Аз пул чанг монда буд дар хаво ва қолаби пул дар ду канор. Ҷо-ҷо хиштҳои сурхи пухта монданд барои таърих...

«Урра!» бархост аз зери камарҳо; ҳучум оварданд ба отряд. Саворон пас гурехтанд. Тир мезаданду ақиб менишастанд. Тӯп монду тӯпчӣ. Тӯпчӣ ба асп нарасида тӯмаи марг шуд... Таъқиб мекарданд ба найзаву калтаку тир.

Аз ҷокаи Қашқой дастаи саворон асп монда омаданд. Отряд аз сероҳа ба рост гашт ва бозистод. Аспон сар ҷониби душман гардонда, ба ҳучум омода буданд гӯё...

Ва чун дастаи пиёдагони аз зери камар баромада ва дастаи саворони аз Қашқой фаромада наздик омаданд, аз сероҳа садои пулемёт боло шуд ва «душман» тутвор ба замин рехт. Аз пиёдагон чанде пас гашта тавонистанд. Маълум ки дур намераванд, зеро пули Хиштӣ дигар вучуд надорад. Аммо дастаи ба гурез рӯ овардари отряд ба ҳолаш нагузошт. Таъқиб кард. Вале чун чаҳми командир афтид, ки тӯпхонаро тела дода ба рӯд афкандан меҳоянд, таъқибӣ саворонро бозгузошта, ҷониби эшон ҷилав гардонданд. Онҳо, ки равиши кори тӯпхонаро намедонистанд, онро ба рӯд афканда натавонистанд. Гурехтанд, тӯпхонаро ба ҳолаш бозмонданду гурехтанд ва дар камарҳо ҷой шуданд... Ҷанги хунин шуд дар ҷокии Қашқой. Дастаи Қаҳҳорча дар ду ҷониби ҷоқӣ, паси теппа шинак гирифта, отрядро каме пеш гузаронда, тирборон кард. Қаҳҳорча, ки ба назар гурехта, саворонашро гирифта, ба сойчаи паси теппа фурумада буд, сари аспонро баргардонда ҳучумовар шуд, аммо садои пулемёт, борони тири он ҳамлаи онҳоро боздошт.

Аз ду ҷониб тир мезаданд ба отряд, ягон-ягон. Маълум ки аз камони шикорӣ тир мебаронанд. Санг омад аз тор ба сари отряд; калтак омад, кулӯҳ омад, ками дар кам тир. Ба ҳар ҳол безобита кард: ба сари аспон меҳӯрданд сангҳо, ба саворон мерасиданд калтакҳо, ба аскарон мезаданд тирҳо; ба танг меоварданд отрядро. Пас-пас рафт отряд худ аз худ. Командир ҳайрон буд: чунинашро ҷашмдор набуд, мисли Холикул зиддият карданашро медонист, вале намедонист, ки чунин шинак мегиранд. Командир ва аскарон таълим гирифта буданд, ки ҷанги Кӯҳистон чунон мешавад, аммо гумон надоштанд, ки дар чунин ҷой – дар остонаи Кӯҳистон. Он тараф – ҳамвориҳои Кӯҳистон – дашти Ғузур, камингоҳ надорад ва як пулемёт метавонад кори ҳамаро кунад... Пас гашт отряд ҳамагӣ сад қадам ё каме зиёдтар ва аз чаҳми дастаи Қаҳҳорча пинҳон шуд. Аскарони пиёдаи ӯ аз ду сари кӯҳишакли ҷоқӣ отрядро гурехта пиндошта, сангборон мекарданду таъқиб ва бештар ба масҳара мемонд... Иззати нафси командир коҳид. Фармуд пулемёт зери ҷаркан устувор кунанд ва фармони пиёда шудани аскаронро дод. Аскарон пиёда шуда ба теппа часпиданд ва якбора тирборон шуданд; гумон надоштанд, ки даста панҷтира низ дорад. Ҳайрон

монданд, ки чаро то алвакт кор нафармудаанд. Аз адирҳо пас фаромаданд аскарон ва командир пай бурд, ки шикаст меҳӯрад, пас нишаст. Фиреб хӯрд отряд. Зеро дар ягон ҷои харитаи ҳарбӣ ишора нашуда буд, ки чунин камингоҳи танг низ ҳаст.

Пас гашт отряд, муваққатан пас гашт. Барои маслиҳату машварат гашт, аммо чунин пасгардиро шикаст нашуморид, зеро талаф наёфта буд аскараш. Се фиристода, чанд аспу савора... дигар ҳама пас гаштанд, то Дашти Малла. Хайма заданд он ҷо. Командир қосид фиристод ба вилояти Панҷакат, то боз аскар ояд. Дар Кӯхистон аскари савора ба кор наояд.

Командир тасмаи аз сари китф ба миён бастаро месоид, на-рангуштдасти рост зери тасма паст мерафту боло ва ӯ гирди ҳавзи Дашти Малла мегашт ва якзаил ба об менигарист. Менигарист ба об чунон ки хоб мегуфта бошад. Худ аз худ қадамаш тез шуд – аз рӯи фикр ва боз суст гашту қадам боздошт ва боз тез шуд. Ва андеша дошт, ки дар кучое саҳве рафт. Даст аз тасма бардошт, ба манаҳ бурд, соид онро; ба дараҷае ки манаҳ ба каф пахш мекард ва сараш андаке ҳам хӯрд. Мӯи малла, чашмони обӣ, ранги зардинаи ӯ таваҷҷӯҳ мерабуд. Вале ҳоло ба рӯяш шафақ дамида, сурхча гардонда буд ўро. Ва яке ба сараш зад, ки ҷӣ коре кард ва ҷӣ бурду ҷӣ бохт, ки аз вилоят мадад мепурсад. «Баргардонидан лозим» қосиди фиристодаро дар назар дошта, аз дил гузаронд ӯ ва надонист, ки чаро отрядро саф орошта, аз байн якеро пазируфта, фиристод; ҳоло, ки оташи ҷанги Чорбоғ хомӯш наништа буд ва мардуми Сӯчина мурда ба ҳок насупорида... аскаронро танҳо ба ҳар сӯ фиристодан хуб нест.

— Отря-ад! – якбора бозистода садо кард ӯ ва отряд паридаву қаҳида хест, ки лашкаре ҳучумовар шуда бошад. – Баргардонед ўро!

Даҳ нафар бар аспҳо шуданд савор ва ҷилави онҳо сар доданд ҷониби Сӯчина. Командир як назар дид, ки аспон зери ҷанги роҳ ғайб заданд. Боз қадамзаниашро идома дод командир: «Мушкил барин...» аз дил гузаронд ва қадам боздошта, ҳам хӯрда, ба оби тираву ҷангзадаи ҳавз нигарист, ки ҷӣ ранг дорад сару рӯяш. Нашинохт марди даруни обро – марди тирарӯи гирифтаабрӯи расидаришро, маҳзуну андешамандро. Қомат боло гирифта, нохун ҳоид, ҳарчанд чунин одат надошт. Охи дароз кашида ҷониби қаторкӯҳҳои Туркистон нигарист, силсилакӯҳи Зарафшонро дида давонд ва дид, ки ин силсилаҳо дар пешгаҳ ба ҳам мечаспанд, сиёҳу гирифта метобанд; қуллаву тегаҳо занҷирбанд мегарданд; саддеро монанд, ки ҳаргиз имкони гузар намедода бошанд. Осмон низ дар сари қуллаҳо фуру рафта ва паси кӯҳҳо ҳамхӯрда ва паси он часпида. Ба Саид Аҳмадхони масҷидӣ ва Мадаминбеки фарғонагӣ расида нашавад. Дар рӯзи офтобӣ ҳам тира тобад пешгаҳи

водӣ; гӯё дуди ангишти кӯҳи Сӯхта аст, ки сад сол боз аз зери хок мебарояд.

— Мирзо Аҳё! – зери дарахти зардолу аспашро хорумол кардани ўро дида садо кард командир.

— Лаббай!

Командир ба ишораи биё сар чунбонд ва ў омад.

— Кӣ буд сардори дастаи босмачиҳо?

— Нафаҳмидам...

— Наход Ҳомид-қўрбошӣ аз Масчоҳ ба ин ҷо расида бошад?

— Не, рафиқ командир... Ба назари ман инҳо одамони таҳҷой... аз ҷангашон маълум, аслиҳа надоранд... Камингоҳамон фиреб дод, вагарна...

— Кӣ дар ин ҷойҳо тохтутоз мекунад? Ғайри Холикул боз кист?

Аз миёни дарахтон ҷанги роҳ боло мешуд ва ниҳоят тез пеш меомад, ки боди вазон меоварда бошад. Панҷ савор расиданд. Пуризитироб буданд:

— Рафиқ командир, дастаи Холикул! – худро аз асп ба зер андохта гуфт Мулло Исрофил ва нобуд гаштани шаш нафарро нагуфта командир ҳама ҷизро пай бурд.

— Отря-ад! Савор шавед!

Даста чунон мерафт, ки ҷанги меғосо болошуда ҷанд қадам пас мемонд. Дар сари командир буд, ки онҳоро ё дар қатлгоҳ пайдо мекунад ва ё дар рӯ ба рӯ, ки аскаронро дунбола гирифта, фурсати баргаштан наёфтаанд... аммо онҳоро пайдо накарданд. Шаш тани нимбараҳнаву маҳрум аз сару дибосу тире камон дар бераҳаи сойчаи ҷониби Чорбоғ меҳобиданд замин газида. Командир фармуд гирду атрофро бинанд, пайдо кунанд. Командир назди фиристодаи аввал рафт: бараҳна буд; гӯши ҷапаш буррида, нӯги биниаш буррида ва гарданаш. Командир ба танг омад: «Ба шиканча кашидаанд...» ангушт мушт кард ва бо рӯймолча рӯи ўро пӯшид. Асп монданд саворон ҷониби роҳи Чорбоғ, ки болои Сӯҷинаро мегузашт. Аммо дере нагузашта баргаштанд:

— Дар роҳ касе нест, рафиқ командир!

Командир ба ин ҳарф эътибор надод, нашунида ангошт. Ба назари аскарон чунон расид, ки дар қаҳр аст; аз нобарории кор ва ноўҳдабарории аскарон. Вале, ҷашм ба майитҳо, сар афшондани командирро диданд, пай бурданд, ки дар мотами қурбониҳо месўзад. Андешаи ўро ҷуз ҳудаш касе намефаҳмад; миёни обу оташ мондаанд. Аммо оташу об аз ҳамдигар огоҳ нестанд – Холикул аз дастаи Қаҳҳорча хабар надорад ва Қаҳҳорча аз дастаи Холикул. Андеша зиёд командирро, гумонаш онҳоро ихота кардаанду дастаҳои душман нагузоранд, ки майитҳоро ба вилоят фиристанд... Хеле андешид командир, ашки ҷашмонашро пок

карда, ба даста нигарист. То алвакт аскарон гумон доштанд, ки командир сангдил аст, ҳолати ўро дида, яқин мекунад, ки санг ҳам диле доштааст...

— Инҳоро ба ақибгоҳ фиристода намешавад... — хеле хомӯш монд ў пасон хулосаашро гуфт: — Мазори шаҳидон месозем дар ин ҷо...

Командир медонист ва ҳама медонистанд, ки имкон надорад чунин корро қардан, мурдаҳоро фиристодан лозим ё ба хешовандон бояд хабар дод... Аммо шароит нест... Он чӣ командир мегӯяд, бояд шавад: панҷ гӯри шомӣ кофтанд, онҳоро ҷу сағ гӯр қарданд, бе ҳеҷ гуна ғуслу дуо; ҳоло ҳам командир ба худ наомада буд, ки чӣ қарду чӣ бояд бикунад. Ба вилоят баргардад ва ё пеш равад. Аз задухӯрди Ҷорбоғ хабар расида буд ба вилоят, аммо аз ҷанги сари Дупула ва роҳзании Холиқул хабар надоштанд. Қосид фиристода нашавад дар чунин ҳолат. Фиристад ҳам, надонад, то чӣ бигӯяд. Кӣ муқобилат қард сари Дупула, кӣ қушт фиристодаҳоро? Надонанд.

Командир шапкаи ба хоҳири шаҳидон аз сар гирифтаро бозпӯшид ва аз як сар ба аскарони сафороста нигарист, ки нигоҳу ҷеҳраву вачоҳаташон чӣ мегӯяд. Чашм ба чашми Мулло Тош боздошт.

— Роҳро дигар қардан лозим, рафиқ командир! — аз нигоҳи ў маънӣ қашида гуфт Мулло Тош. — Бо роҳи Ниёзқанда рафтан хуб аст. Ба сойча фуromaда, аз паси душман ҳамла меоварем. Душман гумон кунад, ки дар ҳама Қашқой низ аскарони сурх ҳастанд, ақиб мегардад ба роҳи қалон ва агар дами қабристон пулемёт бошад, душманро яқто намонда қир мекунад... Дар чунин ҳолат душманро зарур аст, ки ё таслим шавад ва ё худро ба Зарафшон занад.

— Ту, бачча, ин чизро аз қучо медонӣ?

— Ман аслан аз ҳамин ҷойҳо, аз Амондара, ятим будам, дар ба дар гашта, ба шаҳр афтадам, хидматгори дари Султонбой гардидам... Ин макону мавзёро вачаб ба вачаб медонам. Агар ба мо Амондара рафтан лозим бошад, танҳо ба воситаи Дашти Қозӣ давр гашта меравем. Пули ларзони Дашти Қозӣ бояд обод бошад.

— Ту, бачча, роҳбалади тайёр-ку! Русиро аз қучо омӯхтӣ?

— Рафиқ командир, ману Мирзо ба деҳаҳои руснишини атрофи Самарқанд бисёр мерафтем... Шумо ҳаёти ятимиро медонед?

— Медонам...

Мирзо Аҳё бозуи Мулло Тошро пахш қард, то ба сухан хотима диҳад; аз ҳад гузарад, ғач шавад.

— Хуб, Тош, ба ҳамон рӯз расем, роҳбалад мешавӣ, лекин ҳоло чӣ бояд?

Мулло Тош гӯё ба саволи командир сарфаҳм нарафта, ба Мирзо Аҳё нигарист:

— Пеш бояд рафт, чанг бояд кард, – ҳамчун тарҷумон арз кард Мирзо Аҳё.

— Ҳо, чанг бояд кард, лекин бо кӣ?

Командир духӯра савол дод, ҳама бо душман чангиданро фаҳмиданд, аммо бо қадом қувва чангиданро дарёфт накарданд. Танҳо командир медонист, ки бо чунин қувваи ночиз бар зидди дастаҳои номаълум бархостан аз рӯи адолат нест, рафту чанг карда корашон барор гирифт, қаҳрамонист. Агар бо чунин қувва бар душман зафар ёбад, қаҳрамонии беназир хонанд... Қуввате андаруни ӯ ангехт, бардораш дод, ки то алвақт нашуда буд – қувваи шӯҳрат, қувваи эътибор.

— Баччаи амондарағӣ, ба разведка меравӣ?

— Меравам! – андеша накарда ҷавоб дод ӯ ва ба назари Командир расид, ки сабуксорӣ дорад ва дар чунин сабукии ӯ макре бояд бошад.

— Киро ҳамроҳ гирифтан хоҳӣ? – муғамбирона буд ин савол.

— Касеро шумо раво донед.

— Лёня мешавад?

— Ӯ тарсончак аст, рафиқ командир.

— Мулло Исрофил чӣ?

— Ӯ худро аз ман калон мегирад, ҳарфамро гӯш намекунад.

— Пас худат интиҳоб намо.

— Танҳо меравам...

— Танҳо меравӣ? Пас бирав!

Ҳар ду аз ҳам шубҳа карданд. Барои он ки ҳарду зуд ба чунин қарор розӣ шуданд. Мулло Тош бо нӯги мӯза ба замин хат мекашид. Командир ва дигарон ба рафтори ӯ таваҷҷӯҳ мекарданд.

— Камон кифоя ё пулемёт мегирӣ?

Мулло Тош барқосо ҷониби командир нигашт, аммо чизе нагуфт. Пай бурд пичинги командирро: «Бовар надорад командир». Мулло Тоши биникалони уқобчашм ғамӣ гашт, аз пешниҳодаш пушаймон шуд ва барои аз ҳиҷолат баромадан гуфт:

— Як корди шикорӣ кифоя.

— Пас, бирав!

Мулло Тош дар Дашти Малла чудо шуд аз онҳо. На бо роҳи калон, балки ба бери рафт: даҳонаи Калтановаро гузашта, ба ҷокии роҳи Ниёзканда нарафт, ба адир часпид ва сари бораи Сурх рафт, ки ҳам қабристон хуб метофту ҳам теппахои паси Қашқой. Ҳам хӯрд аз назари отряд. Дар паси буттаҳо ҳам хӯрда рафтаниш кирдору рафтори разведкачиро мемонд ва командир дида, дар дил хулоса кард, ки бо чунин рафтор аз миёни дастаи душман ҳам роҳ ёбад ин бачча... аммо чаро якбора ғайб зад?.. Дар тегаи баланди бораи Сурх сиёҳие як бор тофту боз ғайб зад ва ҳарчанд командир

дида ба он чо дӯхт, чизе пайдо нашуд. «Фиребгар аст ин бачча» хулоса кард ӯ андешаояшро ва ба тарҷумон рӯ овард:

— Чӣ мегӯй, Мирзо, ӯ бармегардад ё не?

— Бармегардад.

— Мулло Тош баччаи пок аст, – ҳамроҳ шуд Мулло Исрофил.
– Номаш – Мулло, аз муллоӣ чизе надорад, чунон ки ман.

— Шояд пок бошад... лекин баъзе рафтораш касро ба шубҳа меорад.

— Баччагиро дорад, рафиқ командир; сода, гӯл... Покиву содагӣ ҳама вақт ба дили одамон шубҳа орад...

Аскарон аввалин бор дар лаби командир табассум диданд, лекин нафаҳмиданд, ки асбоби табассуми ӯ чист; зеро ҷои табассум набуд. Пештар ҳамраҳонро ба ҳок супорида буданд, омади кор хуб нест, Мулло Тош дигар дар сари тегаи Сурх наметобад; шаб фаро мерасад, манзил муайян нест... ӯ механдад. Магар чунин ҳол ба ҳуди командир хуш наомад, ки номаълум лаб зери дандон гирифт, вачоҳаташ дигар шуд; худ аз худ ба чизе ё коре ва ё касе итоат кардагӣ барин сар андохт. Сабаби сар андохтаниро худ донад, асбоби табассумро низ... Дар дил рози дигар дошт: пардаи тирае, ки рӯи замин паҳн мешуд, ба дили ӯ кора кард; хавф кашид аз ин чо истодан; хавф дошт аз дастан Холиқул, хавф дошт аз наомадани Мулло Тош.

— Мирзо!.. Мулло Тош чӣ касест?

— Пок... Агар ба даст наафтад, меояд.

— Ҳама гап дар сари он аст, ки ба даст наафтад... агар афтад?

— Набояд...

Нахуфтанд он шаб. Дар ҷои бегона осуда бошӣ ҳам, хоби ба-роҳат намеравӣ. Вачоҳат ва ҳолу парешонии командир нагузошт, ки отряд низ хоб равад. Командир қадам мезаду қадам, аз шарфаи пой хеш дар ҳарос буд, ба атроф менигарист ва гумонаш аз боғот буд, ки дастае ҳамлавар мешуда бошад. Ҳамаро огоҳ кард, ки бедорхоб бошанд, махсусан ба пулемётчӣ фармуд, то омода бошад дар ҳар ҳолат. Зеро дар дашти фарох пулемёт кор меод, махсусан дар чунин шаби ширмохтоб... Қадам мезаду қадам ва дар сар мегардонду пеши назар меовард, ки дар гирди ҳавзи гандида-об ҷанг шавад ва хун ба об омезад, чунон ки ба рӯди Муғ. Рӯди Муғ хунхоро шусту бурд, дар соҳилҳо аз худ ҷудо кард хунрову мурдаҳоро, вале ин мурдаоб то хушкидан сурх монад ва ҳамин ки ҳок фуру кашид обро, дар ҳавз қарахши хунин боқӣ гузорад; пасовандон дида, нафрин кунанд ҷангхоҳонро... Баъд ӯ ба андеша равад, ки чӣ лозим чунин ҷангҳо? Рост, касе надонад, ки барои чӣ лозим... Аз подшоҳе пурсидаанд: «зарр дӯст дорӣ ё хасм?» Гуфтааст: «зарр». Гуфтаанд: «пас чаро он чизе дӯст дорӣ, ҳамроҳ ба гӯр набарӣ?» Подшоҳ дерёз андешидааст ва аз баҳри дунёву дунёи даргузаштааст...

Командир андеша дорад, ки чаро чангад ва барои кӣ? Зеро ӯ оламро гирад ҳам, аз они ӯ нашавад. Дунё боз ба дунёдор монад. Дар ягон вақт деҳқон киштаи худ нагирифт ва чанговар мулки ишғол кардари... Командир як чизро хуб донад: дар байни дастаҳо низоъ бояд андохт, онҳоро аз ҳам дур бояд дошт, онҳоро зидди якдигар бояд ангехт.

Холикулу Қаҳҳорча гӯё ҳимоя мекунанд Ватанро ноогоҳ аз якдигар. Аммо намедонанд, ки аз кӣ ҳимоя кунанду бо кӣ созиш. Алҳол онҳо чизе намефаҳманд. Ҳамин қадар медонанд, ки кофир пой ниҳода ба ин кишвар, онҳоро зери пой ва кофир гардондан хоҳанд, чунон ки Николай карда буд. Овоза, ки мардуми Кӯҳистонро озод карданианд. Аз чӣ, аз кӣ, касе надонад... Гӯё танҳо командир донад мақсади чунин чанғхоро, озод кардани мардумро. Албатта озод мекунад отряд; аз худашон эшонро озод мекунад. Ба назар мардуми Кӯҳистон он қадар нотаваҷиб ҳастанд, ки худашон илоҷи ҳимояву саришта кардани ҳештанро надоранд, насибаи ҳеш аз зиндагӣ қанда гирифта натавонанд; худро нашиносанд, ҳуқуқашонро надонанд; ҳаққу ҳуқуқи сар бардоштану овоз доданро ҳам надоранд, моли ҳешро сариштаву истифода карда натавонанд; барои ҳок андоз диҳанд, барои оташ андоз диҳанд, дудпулӣ диҳанд, барои об пул диҳанд ва мондааст, ки ҳавои тозаву бепулро ғуборолуд кунанд, то барои ҳавои тоза низ андоз диҳанд... Бори амонат ҳастанд мардуми Кӯҳистон, вале Худо он қадар ба сарашон бор андохта, ки сар боло карда натавонанд, боло кунанд, сар бозанд... Инак қидду чаҳд барои он аст, ки кӯҳистониён аз зери бори гарон озод бошанд, аммо балои дигар сарборӣ шавад бар дӯшашон...

...Командир гӯё дигар чиз медонад: мардуми Кӯҳистон ва халқи тоҷик зери шиканҷа; ҳуқуқи инсонӣ надорад, мутеъ аст, як халқи меҳмондӯсти меҳнаткаши некдил ва ҳар кӣ ба хокаш пой ниҳад, «хайра мақдам» гӯяд ва ягон-ягон шӯридасарон ёфт шаванд, ки муқобилат кунанд ба душман, дигар ҳама рамаи ғӯсфандро монанд...

Сиёҳие намуд аз ҷониби Қашқой. Зери ширмоҳтоб мисли хори мағелон буд пеши бод, пасон моҳи тираву гирифта тофт. Наздиктар омад, ёзид сӯи осмон ва чун равшан гашт – аспеву саворе. Бо роҳи ҳамвори Дашти Малла пеш меомад, беҳабар аз гирудори дунё. Командирро ҳайрон кард рафтори ӯ. Китф дарҳам кашид. «Ки бошад?» Аз қадамзани монд командир, паҳлуи беи сари ҳавз бунак гирифт. Панҷтира рост кард он сӯ ва нигарон шуд, ки савор кучо равад, чӣ кор кунад. Касеро бедор накард. Тир парронад ҳам, натарсанд аскарон; одат кардаанд. Саворро шинохта нашуд. Моҳ аз паси сари ӯ нигоҳ мекард, ба рӯяш соя афтада буд. Раъша давид дар тахтапушти командир. Аз зери дарахтон аспе шиҳа кашид. Командир он сӯ гашт, ки шояд омадани савор рамзӣ бошад ва

балое хезад. Отряд бедор шуд; ҳар кадом, ки чо-чо гунча гашта ва ё дароз кашида, кадре фароғат кардани буданд ва ғушу хушашон бедор буд, парида хестанд.

Аспи роҳ низ сайҳа кашид, кишна кард ва садои даҳанаву овежаву оҳанакҳои инон омад. Баъд сурфаи савор баромад, ки огоҳ аз омад мекард. Ў аспро боздошт. Фуромад аз асп ва чилав кашид.

— Кӣ меояд?

— Худӣ! Мулло Тош!

Командир ҳайрон шуд. Ба пиёда рафта, савор омадани ӯ ҳайрон шуд ва рухсат дод пеш ояд...

Командир рухсати пеш омадан дод, аммо ба ҳарфи ӯ бовар накард. Чӣ ҳел аспи Норбекро пайдо кардани ӯ шубҳаангез буд. Ҳарчанд Мулло Тош мегуфт, ки Норбек ба даст афтида, ба шиканча кашидаанд, мурда ва ё зинда буданаш маълум нест... бовар накарданд. Вай ҳамаро ном ба ном гуфт ба командир. «Дастаи Қаҳҳорча» гуфт, ҳамроҳи бародараш Нуралӣ гуфт... дӯсту душманро фарқ накардани онҳоро низ гуфт; Қашқой рафта, дар Шӯрча камин гирифтанишонро гуфт... бовар накарданд ба ӯ.

— Аспи Норбекро чӣ ҳел ёфти?

— Дуздидам...

Боз бовар накарданд. Беаслиҳа карданд, дастанахро ишкел заданд ва ба аспи Норбек нишонда, гуфтанд, ки биравад ва ба дастаи Қаҳҳорча ахбор барад. Нарафт. «Бовар накунед, одами дилпур фиристед» хоҳиш кард ӯ. Ҷабаби командирро овард ин ҳарф:

— Мо медонем чӣ кор карданимонро!

Мулло Тош аз эътибор соқит шуд. Касе бовар надошт, ки ӯ аспи Норбекро дуздида, шабхангом ба ин қониб раҳ сипарда бошад. Гумон он аст, ки сохта ва фармуда қорҳои Мулло Тош.

Мирзо Аҳё аз командир рухсат пурсид, то дар танҳои бо Мулло Тош пурсу посух бикунад. Хеле фикр кард командир ва розӣ шуд, то натиҷаву нияти эшон бифаҳмад. Мулло Тош ба Мирзо Аҳё он чи буд, гуфт. Ў низ чун командир бовар накард ба ҳарфи Мулло Тош, ки якранг мегӯяд; гӯё тўтивор омўхта бошанд. Чунин ҳол шубҳаи командирро афзуд ва фармуд, ки Мулло Тош аспбонӣ бикунад, дигар ба қоре муносиб нест.

Мулло Тош аввал ғамӣ гашт, сонӣ шод, ки ба қуш ҳукм мешуд, чӣ мекард. Инак аспони бесоҳибро бонӣ мекард, ки ё соҳибонашон ҷавтида ва ё он аспон ғанимат афтада буданд. Мулло Тош аспнро ҷилавпордum баста, аз дунболи отряд қорвон мекашид ва худ дар аспи сиёҳмушкини Норбек савор, ҳазору як ҳаёл аз дилу мағз гузаронида, ба қархҳои тўпи ғелон, ки аспе мекашид, назар афканда, гӯё чизеро намедид ва чизеро фарқу дарқ намекард. Лангар дод сум задани асп. Мулло Тоши надидарӯзгор худ ба худ месўхту

афшурда мегашт, ки чаро бовар намекунанд ба ҳарфи рост. Рост гӯй, дурӯғгӯй хонанд, дӯст шавӣ, душман донанд. Андеша кунад, ки дунё чӣ касонро парварад...

Командир на танҳо ба ӯ бовар накард, балки ба чанд тан фармуд, ки агар Мулло Тош майли гуруҳтан кунад, бипарронанд.

Мулло Тош аз ин ҳарф огоҳ набуд. Аспи Норбекро саркаш баст, аспи хеш бар пордуми он, дигар аспон бар пордуми якдигар ва пиёда корвонро ҷилав кашид. Паҳлӯи аспе, ки туфанг мекашид, мерафт: сархам, хомӯш, гирифта. Командир наменигарист ба ӯ; вонамуд мекард, ки ба ӯ эътибор намедихад. Аммо Мулло Тош бекарор буд, ботинаш тугён мекард ва хост командир ӯро дурусттар пурсида, ба ҳарфи рост бовар кунад... Пас бепарво шуд, чунон ки касе ба ӯ коре надорад ва ӯ ба касе...

...вале дар Қашқой кор ранги дигар гирифт: командир ба Мирзо Аҳе фармуд, то ба Мулло Тош гӯяд, ки аспонашро пеш кашид, аз чокии Қашқой гузарад... Чунон кард Мулло Тош: корвони аспон аз паҳлӯи отряд гузаронида пеш рафт. Командир ба Мулло Исрофил фармуд, дунбола гирад ӯро ва муайян кунад, ки андар нишебии пас хавфе хаст ё на. Корвони Мулло Тош аз сои Сурххок гузашта, ба ҳамворӣ фурумад ва Мулло Исрофил баргашта, ба онҳо фаҳмонд, ки роҳ беҳавф аст. Отряд ба чокии сари Қашқой баромада бозистод ва командир бо дурбин ҳамвории Ғузор, дарёбод, роҳҳо, чариҳо ва ҳар ҷоеро, ки дар дурбин мегунҷид, аз назар гузаронд, хавфу хатаре надида, ба ҳамроҳон, махсус ба Мирзо Аҳе нигариста, китф дарҳам кашид. Мирзо Аҳе мазмунӣ ишораи ӯро фаҳмида, сар ҷунбонд: «Мулло Тош дуруст гуфта будааст».

Дар дурбини командир не, балки ба ҷашми ҳама буд, ки Мулло Тош ҷун дар роҳи борики зерӣ қабристон сархам, ба атроф нигоҳе накарда, беҳабар аз омадану наомадани отряд корвон мекашад ба пеш. Қариб расида ба Ғузор, ист намекунад, гумонаш, ки командир инак ба ҳарфи ӯ бовар карда, расида меояд. Аммо командир аз нав дурбин мемонад; хавлиҳои Ғузор, тирезаҳои болохонаҳо, кӯчаҳо, буни дарахтон ва паноҳгоҳҳоро аз назар мегузаронад...

Отряд сои Мазорро гузашт, аммо намедонистанд, ки корвони Мулло Тош ҳоло ҳам меравад ва ё дар ҷое қарор дорад. Отряд аз роҳи боло рафт. Чунон ки дар Ғузор ҳаёт набошад, касе ба пешвоз набаромад, касе нанамуд, марде муқобилият накард, чунон ки дар Сӯчина. Мирзо Аҳе оҳиста ба командир гуфт, ки халқ ба кӯҳи Чилмехроб гуруҳта ва ё дастаи Қаҳҳорча мардуми деҳаро ҳамроҳ бурда... Баъди деҳаро аз назар гузаронидан, телефонхонаро валу вайрон дидан яқин карданд, ки рӯфта бурдаанд ҳамаро, аммо фурсат наёфта, ки оташ зананд деҳаро. Командирро дил ба ҷизе насӯхт; ба телефонхона сӯхт, ки Ғузорро бошишгоҳ ёфта, бисёр корхоро бо телефон ҳал кардан имкон дошт... Ва боз кина гирифт ба Мулло Тош, ки чаро хонаҳез кӯч бастанӣ гузориҳоро нагуфт

ва холо қарор нагирифта меравад. Хавф кашид дилаш чунон ки чароҳат бод кашад.. Бовар накард ба чунин хомӯшӣ, хомӯшии пеш аз тӯфон донист ва доми фиреб. Пешӣ назар овард симон Мулло Тошро ва аз бинии калони ӯ дилаш ғаш кард: «Хабар расондааст ба гузориҳо... гурезондааст мардумро, инак тамошогар шуданист ҳамроҳи Норбек... Чаро пеш мондам ӯро?» Дилтанг шуд, ба ҳашм омад ва ба отряд фармон додан хост, то сӯи Мазор роҳ сипаранд, худдорӣ кард. Пасон ба машварат пардохт ва тоҷикон маслиҳат надоданд, ки дандоншикан аст он ҷо камингоҳҳои нобоб дорад ва... ва натавонистанд он чизро гӯянд: мазори Хоҷа Муҳаммади Башоро, қадамгоҳи Ҳазрати Сулаймонро гӯянд, зеро ба он ҷо рафтани кофирон мамнӯст; ин ҳарфро ба командир фаҳмонанд, ҳашм гирад. Барои он ҷо рафтан пок будан лозим; аз ҳар ҷиҳат: тан ҳам бояд пок бошад, дил ҳам «Агар мо дар ҳамворӣ ҷангем хубтар аст, рафиқ командир». Хуш омад маслиҳат ба командир... Отряд дами сои Варзи Канда корвонро дарёфт. Мулло Тош дар ҳамии обканд аспонро пинҳон дошта, сари баландӣ баромада, сӯи Шӯрча менигарист ва гумон дошт, ки дар дуруҳаи ҷониби Киштӯду Дашти Қозӣ дастаи кӯҳистониён ҳаст. Рағи гарданаши гирифта, ба омадани отряд эътибор надод, балки бо рафтораш ба отряд фаҳмондани буд, ки эҳтиёт бошанд аз пеш. Аммо командир бовар надошт ба рафторҳои ӯ ва ба ҳар аскар фармуда буд, то самтхоро зери назар дошта бошанд. Нафареро ба дидбонии сои Мазор монд, ду саворро ҷониби Варзи Канда фиристод, то аз ҳар рӯйдоде огоҳ кунанд. Ва ҳайрон аз кирдори Мулло Тош. Агар ғиромие дошт дар дил, корвонро гирифта мегурехт. Пас ба Мирзо Аҳе фармуд ба Мулло Тош гӯяд, кучо будани дастаи Қаҳҳорчаро муайян кунад...

...Мулло Тош не нагуфт; рафт сар-сари теппаҳо гоҳ аёну гоҳ пинҳон. Вале бозгашти ӯро касе надид. Хабар овард, ки даста дар Шӯрча низ нест. Қисме дар канори пули Дашти Қозӣ, қисме дар Кошона. Ҳангоми амалиёт метавонанд қисмҳо ба ҳам пайванданд.

Отряд дар Шӯрчаи камбуна низ касеро дучор наомад. Пиндоштанд, ки аз ин ҷо низ рафта ҳама. Рафтанд ба лаби бораи фурудгоҳи пул, устувор карданд туфанг. Саворон пиёда шуда, буни шахчаҳо шинак гирифтанд. Бо фармони командир тӯп паронданд ҷониби пул. Се тӯп парронданд пайиҳам. Ҷангу боди замин ба осмон хест, аммо касе пайдо нашуд, садое наомад. Пиндоштанд, ки бесоҳиб аст ин манзил. Омодаи сафар шуданд...

Якбора аз зери бинии отряд – аз камару зери шахчаҳо садои урра баромад; пархош шуд: ба отряди пиёдаи дар сангарҳои табиӣ шинак гирифта дарафтиданд, вале дасташон ба гиребон нарасида, аз тири борони пулемёт ва панҷтираҳо тутвор ба замин рехтанд. Ва саворон гурехтанд. Ба ҷое, ки гӯё тир намерасид. Тири тӯле зад

дар наздики онҳо, баробари хоку чанги замин зину банд, лахтаҳои гӯшти асп, каллаву салла, дасту пой одамӣ боло шуд ба ҳаво. Миёни дастаи фирорӣ тарсу воҳима зиёд шуд. Гурехтанд ба чизе нигоҳ накарда, пиёдаҳо аз дунболи онҳо...

Отряд гӯё дам рост кард, пасон сари пул фуромад. Аз сари бора тирборон карданд. Дастаи гурезон баргашта аз пеш омад ва аз ду соҳил отрядро тирборон мекарданд. Командир боз Мулло Тошро дашном дод, ки аз чунин рӯйдод огоҳаш накард... Вале гуфта буд Мулло Тош: «...қисме дар Кошона...» Ҳамон қисм баробари шунидани садои тири тӯп сар-сари бораи рӯдхона омад ва аз баландӣ ба дастаи фирорӣ ишораҳо кард ва аз ду тараф ба сари отряд тир заданд, санг андохтанд, чӯб партофтанд, ки баробари кори як пулемёт нестанд ин ҳама. Як муддат аспон дар ду канори пули ларзон гирд гаштанд чувозак. Командир фармон дода натавонист ва навъе карда аз чувозак сари асп пас гардонд ва аз пул гузаронд. Дигарон бар асари ӯ шуданд ва яктоз фарози Шӯрчаро асп монда баромаданд. Аспон ба сар рафтанд, саворон аз сари аспон париданд. Отряд ба сари бора баромада ба лашкари ним савораву ним пиёда рӯ ба рӯ шуд. Пулемёт ба қор даромад... Гурехтанд саворон, пинҳон шуданд пиёдаҳо. Аспи сафед ба сар рафт, савораш аз сари асп парид... Аз сӯи Дашти Қозӣ садо баланд шуд:

— Нуралиро гирифтанд!

Аз он сӯи тири Қаҳҳорча намерасид. Ба тирҳои наздикгири ҳеш ғазаб мекард, дандон месонд шағолона ва меҳост уқобвор ба он соҳил гузарад, бародар аз ҷанголи аскарони суҳр раҳо кунад... аммо медонист, ки мушт ба дарафш назананд...

Ҷавонмарди навҷаву химча, Нуралии нав ришу мӯйлаб монда бо дасту пой баста рӯболо хобад ва сӯи осмон нигарад, ки дигар ҷои рӯй овардан нест. Аз дил гузаронад, ки ўро бандӣ карда, ба гӯшае афканда, ба ҳоли худ монда бошанд ҳам, оқибати нек надорад. Орзуи ягонааш ин аст, ки дар дасти кофирон намирад. Андаке дуртар мондаанд ўро, аз сари бора дуртар, вагарна ғелида ба Зарафшон мерафт, то ҳалолтар мурда буд андаруни об. Бинад, ки аспони ғанимат афтодари ҷилав кашида дар буттаҳо банданд. Ва як марди биникалон аспони бесоҳибро соҳиб гашта бишуморад, зину бандашонро хабар гирад, вале касе ба мурдаҳо коре надорад. Онсӯтар марди малла ҷароҳати маҷрӯҳон бибандад, мурдаи аскарӣ Сурхро дароз хобонад, ҷароҳаташро доруву даво бикунад. Ҳамааш дар зери осмон кушод, дар канори рӯд, сари бораҳои сангӣ гузарад. Нурали ҷашм пӯшид, гӯё аз шарм пӯшид, ки дар рӯзи равшан ҳама ба даст афтоданашро диданд. Ҳатто паррандаҳо... Дандон сонд ва рӯй аз осмон гардонд, ки умеде нест. Дида ба соҳили дигар дӯхт, ки метобанд ё не, ҳаракате доранд ё не...

...Ва ин замон аз рӯдхона садои тирпарронӣ омад. Нуралӣ хаёл кард, ки чисмаш сӯрох шуд. Ба зӯри шонаву китфон ғелидан хост, аммо садои гирифтаву занонае ўро боздошт. Нуралӣ нанигарист чониби овоз. Зайле, ки ғел гашта буд – ба паҳлӯи рост меҳобид ва гӯш ба кимор шуд, ки ӯ чӣ гӯяд. Ў низ дергоҳ овоз набаровард, чизе напурсид, маслиҳате надод, барои рӯболо гаштан мададе накард, дасту пояшро накушод, балки мисли соя тори сараш омад. Хеле нигоҳ кард ва пурсид:

— Ман – Мирзо Аҳе... Ту кистӣ?

— Ман ҳамроҳи аскари сурх... Ту ҳамроҳи кистӣ?

— Донӣ, ки Армияи Сурх чӣ гуфтани гап?

— ...

— Карӣ? Гунгӣ?! – Ба нӯги пой ўро тела дода рӯболо гардонд Мирзо Аҳе ва дид, ки лаб во накарда чун дандон сояд ӯ. Ва боз дид, ки баробари садои пулемёт чун ба худ кашида шуд. Ҳамин қадар пай бурд ӯ, аммо нафрину ҳаяҷони ботинии ўро дарк накард, сӯхтани дилу чигарашро пай набурд; гумонаш, ки чашм пӯшидани асир аз дунё дил канданаш бошад... – Баччагӣ нақун, гап зан... Аз ҳаром мурдан, гуфта мурдан беҳтар...

Нуралӣ чашм пӯшид. Нахост чашмони тези Мирзо Аҳе тори сар бинад, нахост маслиҳати аз касе шунидаи ўро шунавад; ягон ҳарф моли ӯ набуд, балки тӯтиёна тақрор мекард суҳанони дигаронро; Нуралӣ чашм саҳттар баст, ки мулоде ҳосил мегашта бошад. Даруни чашмонаш сурати ин мард монданд, боз сурати бародараш Қаҳҳор ва муқоиса шуданд худ аз худ. Нуралӣ чизеро дарёфт миёни эшон; чашмони тезашон ба ҳам монанд ва боз чизе пайдо кардан хост... чизе набуд...

— Ту донӣ, ки Армияи Сурх чӣ гуфтани гап? – Мирзо Аҳе дарёз нигарон истод, то ҷавобе гӯяд, гунг бошад ҳам, сар ҷунбонад... Нуралӣ чашмони пӯшидаро накушод, саволи ўро дар сар таҳлил мекард, ки чӣ маънӣ дорад? Оё ҳуди ӯ донанд, ки Армияи Сурх чист? Ва ин Армияи Сурх барои кист? Ҳамин чизро пурсидан хост, аммо забонаш нарафт.

— Армияи Сурх озодибахши мазлумон аст...

— Мо озод ҳастем, ба мо озодӣ лозим нест... Озодӣ ба ту лозим... Худатро гирифта кардай, ба ту лозим.

Мирзо Аҳе қадаме пас рафт. Аз ҳарфи ӯ тарсида пас рафт ва худ аз худ хандид:

— Ту озод?... Бо ҷунин аҳвол?!

— Ҳо, ту бо он аҳвол – асир, ман ба ин аҳвол – озод... Ва агар ман ба ин ҳол мурам, беармон мурам... Агар ту бо он ҳол мури, асир мури... Ту фуруҳта ҳастӣ, имон ҳам надорӣ... Ман аз касе муттаҳам нестам, мурам, озод бимурам...

— Фикр бикун, бачча... Агар ин суҳанонатро ба командир расонам, ба ҷаҳаннам меравӣ...

— Не, ту ба чаханнам равӣ, тамоми беимонҳо, ватанфурӯшҳо ба чаханнам раванд, алҳамдулиллоҳ, ман имон дорам...

— Ту ин чизхоро намефаҳмӣ, ба ҳарфи муллову эшон рафтаӣ, фиреб медиҳанд туро... касе надида ҷаннату чаханнами онҳоро... Шуморо гӯл задаанд, гумроҳ кардаанд... Ту чаро ба муқобили ҳукумати нав, бар зидди ёри худ ҷангӣ?

— Мо бар зидди касе наҷангем, ҳудро ҳимоя кунем, ватанро, зану фарзандро... Мо ба сари кӣ тохт овардем?.. Магар ҳукумати кӯҳна ё нав ба мардум чизе медиҳад?

— Сода... Ин ҳукумат он ҳукумати ту мегуфтагӣ не!.. Андеша бикун, сода...

— Шон Ватан ҳимоя мекардаанд... Аз кӣ? Пеш аз он ки ҳимоя бикунӣ ё бичангӣ, бидон, ки бо кӣ муносибат дорӣ. Дустат кист, душманат кист?.. Ба муқобили Армияи Сурх ҷангидан гумроҳист... Армияи Сурх халки мазлуми Русияро аз шиканҷаи подшоҳӣ раҳо кард, инак ба мо мадад карданист, лекин шумо бефаҳмӣ карда пеши роҳи онҳоро гирифтанд меҳаҳад... Донӣ, ки Армияи Сурх чӣ гуфтагӣ гап?

— Ту ба ҳамин хотир фурӯхта шудӣ ба онҳо?

— Аблах! Забонатро аз пушти сарат мекашам! Ман фурӯхта нашудаам... балки моҳияти ин корро мефаҳмам, донам, ки ин чӣ қувватест... Врангел дошт надод пеши ин қувва, Дудов натавонист ҳудро ҳимоя кунанд, инак ту ба чунин дасту пой баста ин корро кардан хоҳӣ? Беақл!.. Кӣ туро бераҳо кард?.. «Шӯрои Исломия?» Босмачиҳо? Гвардиячиёни сафеди фирорӣ?.. Ту бояд Гвардияи Сурхро аз Гвардияи Сафед фарқ бикунӣ. Агар фарқ накунӣ, би-пурс, мефаҳмонанд. Мо чанд нафар ятимон ҳастем дар ин отряд. Ту тасаввур мекунӣ, ки чӣ ғамхорие дар ҳаққи мо доранд?

— Тасаввур мекунам...

— Чӣ тасаввур...

— Тасаввур мекунам, ки шумо бепадаронро чӣ хел хар карда савор мешаванд...

— Ҳе бар зодат лаънат! – ба пой зад ўро Мирзо Аҳё ва ў хандид:

— Дидӣ, чӣ адабе ба ту омӯхтаанд... Агар ту ба дасти ман ҷунин меафтидӣ, гӯштатро ба дандонам қанда-қанда мегирифтаам... Ту маро ба по мезанӣ... Чунки насихати падар нашунидаӣ, ба ҳарфи бегона бовар мекунӣ...

— Ту сабр бикун, очаи зоратро дар ҷашмат нишон медиҳам.

— Ман очаи зорамро дида, фотиҳа гирифта омадам.. лекин ту очаи зоратро набинӣ... Ман надонам, ки ту кистӣ ва ба чӣ хотир ба сари мо тохт ороӣ... Лекин ман аз зери замин ҳам Ватанамро ҳимоя бикунам. Бепадар!

Мирзо Аҳё аз роҳаш гашт. Боз ўро пой зад. Дар дамгаҳаш зад...

...Ва он сӯй ба сари бора баромад дастаи муҳофиз. Отряд аз паси он таъқиб мекард, аммо намеёрифт ба сари бора барояд, зеро пиёдаҳои муқобил паси шахчаҳо шинак гирифта буданд, санг меандоختанд ба роҳи танги зери бора. Отряд дар ин соҳил туфанг устувор мекард. Командир паси шахчаи аз замин руста ҷой шуда ба Баранов мегуфт, ки агар тӯп то он соҳил расад, парронад, вагарна ҳочат нест, зеро душман аз масофагирии тири тӯп огоҳ мегардад ва оянда ба он нигоҳ карда кор мебарад. Командир ба Мирзо Аҳе ишора кард, ки пас-паси чаркан наздаш биёяд. Мирзо Аҳе Нуралиро ба ҳоли худ гузошта, назди командир рафт. Баранов он ҷониб шинак гирифта парронд. Тири тӯп ба лаби ҷарӣ расида, ба фазо пош хӯрдани сангу хок диққати ҳамаро ҷалб кард ва муддате дида нашуд, ки паси дарахти азими ғубор чӣ руҳдодест...

...Вале дар ин соҳил коре шуд: аз ҷониби Қошона саворе пуршаст омада, ҷӯ бузкашон ба замин ҳам хӯрда, дар този асп Нуралиро аз замин бардошт уқобвор ва ҷилави аспро гардонда, сина ба қоши зин андохта, дудасти вазни Нуралиро дошта мекӯшид пеши зин гирад. Зӯр зад-зӯр заду ресмони дастбастаи ўро ба қоши зин андармон кард. Нуралӣ ҳаракат дошт, ки аз қоши зин дорад. Савор имон дошт, ки кораш барор мегирад. Пой Нуралӣ аз замин канда шуд. Савор шамшер ёзида банди пой бастаро буррид ва пойҳои ў кушода шуданд. Савор пой аз рикоби рост баровард, то Нуралӣ пой гузорад. Нуралӣ пай бурд нияти ўро ва бо мадади савор пой ба рикоб даровард ва аз савор пурсид, ки банди дастонашро низ кушояд. Савор банд бибуррид. Нуралӣ як даст дар қоши зин, дасти дигар бар дӯши савори бар зин парчингашта, зӯр зада худро пушти зин гирифт... Савор лиғоми асп раҳо карда, рон афшурд ва асп ҷаҳорнаъл гашт...

Қаҳқорча буд ин савор. Бародарашро аз асири раҳо кард ва сӯи Киштӯд гурехт... Гӯё надиданд аскарони сурх ўро. Ҳуши ҳама ба ҷанги тӯп буд ва Мирзо Аҳе гирифтори сухани командир ғофил монд аз ин кирдор ва баъд гап шунд...

...ва он тараф дар паси ҷангу ғубори тӯп даста фирор кард: саворон боло гурехтанд ба роҳи Дашти Қозӣ ва пиёдаҳо ба сойи Вешист.

Отряд сару сомон карда аз пули ларзони Дашти Қозӣ гузашт ва дар баландии соҳили рости Зарафшон ҳама ҷоро аз назар гузаронд. Қошона метофт аз он ҷо, дашти Шӯрча то сои Варзи Канда метофт, аммо инсоне наметофт. Ба Дашти Қозӣ даромад отряд, талафоте аз ҷанги сари пул навода буд ва онро ҷанг ҳам намедонист, гӯё озмуне буд барои тарсонидан ва ё барои рамуз гирифтани...

...ва вақте ки отряд ба Дашти Қозӣ даромада ҷуз ғӯсфанди таги девлоҳ, чанд мурғи гурезон, куртаи ҳӯсабастаи сари бом, сағони ҷаққон чизе ё касеро надид, хурсанд шуд, вале ба андеша рафт,

ки чаро мардум ватан химоя накунанд, сари оштӣ надоранд, гу-резанд... хонахез кӯч банданд. Командир барои сабаб доништан рӯ ба Мирзо Аҳё овард, вале Мирзо Аҳё, ки барои гурехтани Нуралӣ аз командир сарзаниш дида буд, ба сухани ӯ зуд ҷавоб нагуфта китф дарҳам кашид ва сар андохт. Командир пай бурд, ки на танҳо мардуми деҳа, балки миёни аъзои отряд низ норозигиҳо ҳаст.

— Кӣ донад сабаби ин корро?!

Ба ҳама рӯ овард командир. Касе ҷавоб нагуфт. Командир пеши пояш нигарист, пасу пеш қадам зад ва якбора ҷаҳл гирифт:

— Отря-ад! Саф каш!

Тапар-тупур ҳар кас ба радду ҷои хеш саф кашид. Командир пас гашт, гӯё рамуз мегирифт, ки касе миёни эшон ҷосусӣ дорад... Ва Мирзо Аҳё аз кори ӯ хайрон, пиндорад, ки барои гурехтани Нуралӣ чунин кунад. Зеро командир намедонист, ки асирро кӣ ра-буд. Аммо медонист, ки чунин кор беҳуда нашавад, сирре ҳаст:

— Мулло Тош! Як қадам ба пеш!

Мулло Тош як қадам пеш баромад.

— Мулло Исрофил... Мирзо Аҳё... Азими Раҳим...

Онҳо пеш баромаданд. Отряд ду катор шуд. Пасон командир сухани аввалро такрор кард:

— Ку, бигӯед, чаро халқ ҷою чалолашро партофта мегуре-зад?

— Тарсад!

— Аз кӣ тарсад, Мулло Исрофил?

— Аз мо!

— Чаро?

— Мо зӯр!

— Мо зӯр бошем, таслим шавад, сар фарорад, лекин мегуре-зад... Кӣ мегӯяд, барои чӣ?

Ҳар сухани ӯро Мирзо Аҳё тарчума мекард, вале касе ҷавоб намегуфт.

— А, Мулло Тош, чаро?

— Аниқ намедонам.

— Тахминан...

— Тахминан... Қатли оми Чорбоғ...

Командир ба андеша рафт, ки ӯ чӣ коре кард, аммо хулосааш он буд, ки хато накарда, балки роҳи дуруст буд ин роҳ барои тарсонидани ҷашми мардум. Ӯ боз пеши саф қадам зад; фикр дошт, ки ин ҳарфро гӯяд ё нагӯяд... ва роҳи тӯлониву вазнин ӯро аз ин андеша боздошт:

— Чӣ бояд кард?

Савол барои ҳама буд, аммо касе ҷавобе нагуфт. Онҳо хайрон буданд, ки чаро командир одамони маҳаллиро саф ҷудо кард, аммо чизе намегӯяд, наҳод барои пурсидани ҳамин ҳарф онҳоро аз отряд баровардан шарт бошад? командир боз пеш мерафту пас,

ангуштон бозӣ медоронду мушт мекард. Дид, ки аз қадами ӯ сабза помол шуда, ба шакли чӯя гашта буд. Аз хомӯшии аскарон ӯ чӣ хулоса баровард, ки Тоши аспбонро пеш хонд:

— Панҷакат меравӣ... чӣ хел меравӣ, кори ту, лекин меравӣ... Хабар мебарӣ, хабар меорӣ. Кадом асп хушат ояд, бигир.

— Хӯш! Рафиқ командири! Агар рухсат бошад, ба воситаи Ёриву Амондара равам... аз Ғарибак ба Панҷакат гузарам...

— Ҳар хел хоҳӣ, бирав... Ба Иван Фёдорович бирасон, ки қувваи ҳарбӣ кифоя нест... Дар ду ҷанг талаф ҳам додем... Роҳ буррида буд, гӯӣ, аз ин рӯ маълумот нарасид... Мардуми Кӯҳистон ҳама дарун рафтаанд, гӯӣ, яққоя шуда, дар тангноҳо моро қир қардан меҳоянд, гӯӣ... Мо ҷанг намекунем, хабарро мунтазир мешавем...

...Мулло Тош бо соҳили рости Зарафшон сӯи Панҷакат роҳ сипарид. Сару либосаш оддӣ кӯҳистонӣ буд. Пушти асп ба ҷуз зину банд ҷизе надошт. Мулло Тош як тозиёна гирифт, ба ин маънӣ, ки ба дасти душман афтад, роҳгузар буданашро исбот кунад ва гӯяд, ки мӯйсафедони деҳаҳоро ба ҷаноза хабар медиҳад – ба ҷанозаи мулло Калон. Агар дар Ёрӣ доранд, мегӯяд, ки ба ҷанозаи муллои Дашти Қозӣ, агар дар Амондара доранд, мегӯяд, ки ба ҷанозаи муллои ёригӣ ва то Панҷакат расидан. Вале ўро дар Вешисту Ёриву Амондара касе дучор наомад. Гоҳи аз боғи Чилдӯхтарони Майкада гузаштан ба дастае дучор омад, ки на босмаҷӣ буданашон маълум буду на роҳзаниашон.

«Кистӣ? Қучо меравӣ?» – пурсиданд аз ӯ.

«Ҷаноза хабар медиҳам. Ҷанозаи домуллои Дашти Қозӣ».

Онҳо ба ҳамдигар нигаристанд ва яке пай бурд, ки мусофир дурӯғ мегӯяд, пурсид: «Дар Дашти Қозӣ аҳвол чун аст?»

— Бад, бисёр бад... Намедонам шунидед ё не, ҳам босмаҷиён тохт оварданд, ҳам аскарони Сурх.

— Ту кистӣ?

Ногаҳонӣ буд ин суол ва Мулло Тош надонист чӣ гӯяд. Туфи гулӯяшро базӯр қурт кард:

— Ман? Тошмаҳмад, додарзодаи Домуллокалони раҳматӣ...

— Кӣ қушт Домуллоро?

— Қаҳҳорчаи киштӯдӣ... барои бародараш шуда... Аскарони сурх бародари ӯ Нуралиро баста дар хонаи Домулло монда буд. Баъди ба Миндона рафтани аскарон Қаҳҳорча бӯ бурда, ба хонаи Домулло омад ва ту муллои беимон кофиронро дар хонаат роҳ додӣ, гуфта, Домуллоро сар зад ва бародарашро бурд. Ин тараф то Панҷакат, он тараф то Фалғар бояд хабар диҳем...

— Забонашро бурред, чашмонашро кобед ин дурӯғгӯиро! – касе ўро шинохт, ки чунин арз кард.

Мулло Тош ҷилави асп медошт ва дилаш сиёҳӣ бароварда буд, ки табоҳ шавад ҳолаш. Оби чашм кард:

— Мусулмон хастед шумо, агар маро боздоред, чанозаи Домулло калон бе чанозахон мемонад, гуноҳаш ба гардани ман...

— Майкадаро хабар кардӣ?

— Ҳо, хабар кардам, ин роҳро онҳо намуданд ба ман, наздик гуфтанд, аз об мегузарӣ, бо роҳи зери Чилдухтарон меравӣ, гуфтанд. Вагарна ман бо сойи Ҳафтзағорахӯр мерафтам.

— Ту, бачча, хизматгори кофиронӣ! – нафаре бо думи тозиёна аз зери манахи ӯ бардошта ва рост ба чашмонаш нигоҳ карда, санҷидани шуд.

— Чӣ хел? Алҳамдулиллоҳ, ман – мусулмон.

— Холикулро шундаӣ?

— Ҳо, мӯйсафедон дар Ёрӣ Қаҳҳорчаро гуфтанд ва сифат карданд, ки дар тарафҳои Муғиён Холикул ном ҷавонмарде баромада, ки халку ватанро аз бегонагон ғимоя мекунад.... дигар чизе наметонам.

— Намехоҳӣ, ки ёри ӯ бошӣ?

— Мехоҳам... лекин аввал рухсат шавад, ман мӯсафедони деҳотро ба чанозаи Домуллокалон хабар кунам... Агар ба ман бовар надоред, як нафарро ҳамроҳам фиристед...

— Мо ба ту бовар мекунем, бирав... ба роҳи савоб мерафтаӣ, бирав!

Мулло Тош бовар накард, бовар накард, ки ӯро бешиканча раҳо кунанд, карахт монд: аспро ҷилав накашид, савор нашуд. Балки зери лаб чизе бихонд, даст бардошт, ба рӯй кашид ва яке аз ҷавонмардонии болобаланди зеборо пурсид:

— Холикул шумоед? – ва ба ҷавоби ӯ нигарон нашуда, боз даст бардошт: – Илоҳо, тегатон бурро, тиратон расо, суханатон гузаро бошад! Омин!

Ҳама даст бардоштанд, Мулло Тош сар боло накарда, ҷилави асп кашид ва сӯи Зарафшон равон шуд.

— Роҳ ба ин сӯ, мусофир, бо зери Чилдухтарон бирав!

Мулло Тош ба ӯ нигарист, таъзим кард. Ва ҷилав кашид то назди рӯд. Чун ба лаби рӯд омад, аспро савор шуд ва бора ба об андохт. Миёни рӯд шуд, садое баромад; садои тир. Мулло Тош сарнагун рафт даруни об ва дигар аз об набаромад...

Онҳо пеш омаданд ва тирандохта садо медод, ки ман тир ба ҳаво андохтам, саворро нишон нагирифтаам, ҷӯгуна шавад, ки ӯ тир нахӯрда сарнагун равад аз сари зин? Лаб-лаби рӯд тохтанд, асп ба об андохтанд, надиданд нишони пайк. Вале аспи ӯ монда буд миёни об, бӯй мекашид рӯдро. Шиҳа мекашид, кишна мекард. Ва саворе наздик омад, то ҷилави он дорад, асп рафтагор шуд он сӯи рӯд ва аз об баромада дартоз рафт. Қад-қади об мерафт. Афзор ба садо оварда, уштулум карда, метохт ба рафти об. Саворон мурдаи пайк мекофтанд аз соҳил, ки об мурдаи ҳаром ба канор афканад. Аспи норбекии ӯ метохт миёни хингбеду ангату буттаҳои

газгули дарёобод, ки варзида бошад ва дида, ки чун Мулло Тош зери об мохивор меравад; токиву дастор аз сар афканда, мисоли обдонҳои хӯчапанҷи соатҳои дароз зери об зиндагӣ кунад, ҳаво аз об ғирад. Саллаву токии ӯ поёнтар аз ҷои афтидааш рӯи об баромад, вале ҳуди ӯ ҳеч натофт.

Онҳо так рафтанду боло, аспро надоштанд, одамиро наёфтанд. Китфи ҳайрат ба ҳам кашиданд, ки ӯро замин кашид ё осмон; ҳамин ки фуру рафт, як бор ҳам рӯи об наомад, ки андар решада-рахте андармон шуда бошад. Кофтанду чустанд; асп ба об андохта, пӯйданду ҷӯйданд, пайдо накарданд ӯро. Агар Зарафшон наҳанг дошт, мегуфтанд, ки хӯрд... Вале гуфтанд: «Ба ғирдоб рафт, замин кашид». Чунон ки дар афсонаҳо қисса кунанд: зери об дариҷае буд, он ҷо даромад ва барнаёмад... Дучор омад ба Хизр. Роҳ намуд Хизр ба ӯ ва рӯи замин баромад...

...Мулло Тош низ рӯи замин баромад. Поёнтар аз тамомшавии кӯҳи Чилдухтарон, миёни анбӯҳи зарбеду хингбеду сурхбеду ангату газ, андаруни луҳу найҳои буни дарахтон, тақрибан ним фарсах дуртар аз ҷои афтида аз об баромад; сарлучу вазнинбадан, нафасгардону шалпар аз шоҳи беи ҳамида дошта, сар аз об бурун овард, то бинад, ки аз паяш афтидаанд ва ё дар дуриҳо ҷӯянд ҷасади ӯро... Касеро надид, вале шиҳаи асп парешон кардаш: аз он сӯи рӯд, аз миёни дарёобод баромад ин садо ва Мулло Тош то гулӯ ба об фуру рафта, аз байни баргҳои хингбед нигарист ба он ҷониб. Асп сайҳа мекашиду наметофт, пас-паси дарахтон мерафт. Мулло Тош аранге шиҳаи аспи шиносро ёд овард, вале ҷӣ сон ба ин ҷо расидани онро надонист. Пиндошт, ки касе савори аспи норбекӣ бар асари ӯ меояд ва ё дар соҳил мурда мечӯяд. Сайҳаи асп дур рафт. Ӯ аз об баромад. Ҷомаи вазнин кашид, либосҳои дигар низ. Танҳо эзор ниғаҳ дошт, ки дар ноомади қор ҳудро биандозад ба об. Курта бичафид, фӯта бичафид; ҷомаи серпахта, ки чун ҷомаи ғук тар буд, намешуд чафида. Сайҳа кашид асп аз рӯ ба рӯ. Ӯ хост садо дардиҳад, тарсид. Ҳаросид, ки душман дунболагир бошад, дастгир кунад, Боз гардан миёни шонаҳо кашид... Намуд аз миёни буттахову дарахтони хурд сари асп. Гӯиё бӯи мекашид; гӯш сик мекард, ба чапу рост менигарист. Мулло Тош бархост. Асп надидаш. Шоҳахоро бичунбонд, то асп бинад. Асп дигар сӯ менигарист. Сурфид Мулло Тош. Асп сар бардошт, нигашт ба атроф, аз миёни буттаҳо баромад.

«Моҳ-моҳ!»

Асп дид ӯро, аммо нашинохт. Ҷавони бараҳнаро нашинохт ва лаби рӯд қарор истод, дум мағасрон кард. Мулло Тош ҷомаи тар ба бар кард. Лаби он гардонда, ҷониби асп ёзид ва боз «моҳ-моҳ!» гуфт, ки ӣ меодода бошад. Асп дастак зад ба реғи соҳил ва реғ зери хеш меандоخت ва чизе мегуфт ба одам, аммо ӯ намефаҳмид. Гумонаш, ҷо тоза кунад. «Моҳ-моҳ! Нашинохтӣ? Ман – Мулло

Тош!» Ва дамаш дарун зад, ки касе аз миёни буттаҳо овози ўро шунида бошад. Сарирӣ барғҳои най баромад, хишир-хишир шарфа омад. Мулло Тош парчин шуд ба замин, то ҳар кас бошад, гузашта равад. Холате буд, ки рӯ ба рӯ нағма кардани асп нафоридаш: «Асрор хувайдо кунад». Ҳайвони бебабон нағмаҳо дошт, ишораҳо дошт, афсӯс, Мулло Тош муроди онро нафаҳмад... Асп гӯш сих кард қониби ӯ ва андаке болотар аз лаби об нигарист, нигоҳ нақанда якбора гӯш хобонд, даҳан андохт ба ҳаво. Лаби об омад. Сукут варзид. Нигарист ба он сӯ... Мулло Тош низ аз миёни буттаҳо сар баланд кард. Аз пай нигоҳи асп сар боло карда, ба ҷое нигарист, чизеро надид, касе набуд. Ва дид, ки нигоҳи асп лаб-лаби рӯд мелағзад, қониби ӯ меояд... ва харгӯше аз пеши буттаҳо тохта гузашт. Нигоҳи асп низ аз паси вай рафт. Мулло Тош дарёфт, ки асп аз харгӯш харосидаст. Андаке хотирчамъ шуд. «Моҳ-моҳ!» лаби об омада, боз бари домон бордор нишон дода, ба ҳила аспро аз об гузаронидан меҳост.

— Ҷонвар, хамин қадар роҳ омадӣ, баумед омадӣ, ҷаро аз об намегузарӣ? Ё меҳохӣ, ки ман гузарам?

Асп ҷавобе нагуфт. Кишна дошт, дум мағасрон мекард, гӯш меҳобонду боло мекард, ягон-ягон сум мекуфт ва Мулло Тош намефаҳмид, ки ин ҳама чӣ маънӣ дорад.

— Ба ҳаёли ту боз тар шавам-а?

Ва ин дафъа ӯ бо ҷомаву курта ба об надаромад. Тани эзор худро ба об андохт ва поёнтар аз ҷои истодаи асп аз об баромад. Муддате ларзон истод, то оби тану эзораш шорад. Асп қадам зад қониби ӯ, бӯй қашидаш. Навозиш буд, меҳрубонӣ буд. Ва пай бурд, ки таъхир нашоад. Пушти зин шуд. Асп бар об андохт...

То гӯш фуру рафт асп. Мулло Тош яқин кард, ки гаронӣ мекунад бар асп, худро ба об андохт. Лигоми асп дар даст ланда мезад. Асп низ бо гардану пештана обро тела дода, шиновар буд бар асари ӯ... Ҷое ки Мулло Тош баромад, асп набаромад. Лаб-лаби қанора ҷилав ба даст мерафт ӯ, то ҷое, ки асп баромад...

— Инак чӣ кор кунем, Сиёҳмушкин? Ту маро раҳондӣ аз дастаи Каххорча, дигар асп мебуд, шояд ба даст меафтадам... Рамузфаҳмӣ, Сиёҳмушкин... Инсон ба ҳарфи якдигар бовар намекунад. Чунки зиёд фиреб хӯрдааст... Ту ҳозир будӣ, Худо нозир буд, ман ба отряд Ҳиёнате нақардаам. Ту ро савор шуда омадам. Шубҳа қарданд, ки Норбек ҳамроҳи душман буд ва маро сохтанд ба ин қор... Дигар ҳамаро худат дидӣ. Шодам, ки маро аспбон таъин қарданд, маро аз ту ҷудой нест... Лекин супориш чӣ шавад? Мову ту бояд назди фармондеҳ биравем. Гумон мекунам, ки қомандир моро ба озодӣ рухсат навода. Санҷиш аст. Мо бояд зудтар аз ин ҷо қанем...

Сиёҳмушкин бинӣ меафшонду қишна мекарду гӯш ҳаракат меод ва дум меафшонд, гӯйе тасдиқ мекард ҳарфи ўро...

...Ва канданд онҳо. Мулло Тош тарчома савор шуд ба Сиёҳ-мушкин. Бод мевазид. Ба тани ӯ кора мекард. Вале ӯ аспро боз надошт, гашти онро суст накард, биронд ба сони бод. Аз Навобод, Роч, Хўчапанҷ гузашт. Якмаром мерафт аспи ӯ: гўш хамида, дум бардошта, миёнборик ва чаҳорнаъл. То деҳаи Ғарибак рафт, ки рӯёруи Панҷакат буд. Убургоҳе буд он ҷо. Ба паҳнои рӯд андохт аспро, убур кард. Ва рафт ба Комиссариати ҳарбӣ, ки дар пушти боғи Равшанбой қарор дошт. Иван Фёдоровичро пайдо кард, ҳол намуду аҳвол гуфт.

Мулло Тош дар бар либоси ҳарбиёна дошт ва дар даст ливои сурх. Пешопеши эскадрони савораи Иван Фёдорович мерафт. Аз Сўфиён, Сўчина, Дашти Малла, Дупула, Қашқой ва Ғузор гузаштанд ва ҳар ҷо, ки расиданд, аҳбори дар Панҷакат гуфтаашро тафсиру тафсил мекард ӯ; бо ишораву ҳаракатҳо мефаҳмонд. Ва ҳар замон сари забон меовард, ки бовар накардани командирро нисбати худ гўяд, забонаш намегашт. Рафтанду рафтанд ва расиданд ба Дашти Қозӣ.

Командири отряд Шишкин байрақдории Мулло Тошро дида, хайрон шуд ва табассумкунон пешвози Иван Фёдорович омада, низомиёна даст ба чакка бурда, «рафиқ фармондеҳ...» гуфта буд, ки Иван Фёдорович «хўш!» гуфт ва Шишкин пай бурд, ки ӯ ҳама чизро медонад.

— Талафот зиёд аст, рафиқ командир?

— Зиёд не, лекин имшаб ногаҳонӣ шуд... агар пулемёт намебуд...

— Қароргоҳи шумо аз Ёрӣ дур нест. Яке аз деҳаҳои бузургии ин вилоят Ёрист. Шояд онҳо аз кирдори шумо огоҳ набошанд. Ин деҳаро ба ҳоли худ гузошта боло рафтан хуб нест, – фармондеҳ ишора ба ҳаракат кард.

Ишораи ӯ сабаб шуд, ки ба соҳили рости Зарафшон баргарданд. Деҳаи Ёриро ишғол кунанд. Онҳо ба Вешист эътибор надода, ба боғоти Ёрӣ даромаданд ва Шишкин ба фармондеҳ фаҳмонд, ки Мулло Тош мавзеъро хуб медонад, як бор разведка карда ояд...

Мулло Тош боз либоси саллотӣ ба либоси деҳқонӣ бадал кард. Токии кўҳнаи Мулло Исрофилро ба орият гирифт ва анбоне дар нўғи асо сари китф гузошта ба деҳа ворид шуд, ҷўё гашту пўё, касеро надид. Сағе дар сафедхоки паҳлӯи қалъа ўро нагузошт, ки наздик ояд; ҷакиду ҷакид, аммо ӯ эътибор надод ба сағ ва вонамуд кард, ки роҳгузар аст, ба одам доштану надоштани деҳа бепарвост, ба роҳи худ меравад. Сар андохта меравад, ғарибона ва гадоёна меравад, аммо ҷавониаш ҳалалгор ба рафтораш; каси дида зуд пай мебарад, ки чунин ҷавон беҳуда ин ҷо наояд.

— Кистӣ? – садо омад аз ҷониби қалъа, аммо Мулло Тош ҷунон кард, ки нашунид ҳарфи ўро. – Кистӣ?

Мулло Тош қадам боздошт, ки шояд безъитинонаш сархўр барояд. Сўйи овоз нигарист ва пирамарди сафедришро дид, ки паҳлӯи

калъача меистад, на сӯйи ӯ, балки дур, ба уфуки рӯйи Зарафшон менигарад, така бар асо дорад ва мижа назада менигарад ба дуродур. Мулло Тош таваҷҷӯҳ кард ба пирамард ва дарёфт, ки ӯ пардадори калба нест, балки офтоб хӯрад дар чунин рӯзи баҳор ва шояд барчомонда, нотавон, бекасу кӯй аст. Ӯ каф ба гӯш карнай кард, ки садоеро возеҳ мешунида бошад. Ором буд ҳама ҷо. Хеле диққат дод, садое нашенд, даҳон во карда чунон вонамуд, ки ба вораҳо садо медошта бошад.

— Кистӣ? Чӣ дард дорӣ? – гӯё аз хомӯшӣ хавф кашида пурсид ӯ.

Мулло Тош ин дафъа дигар хел нигарист; нобиноии ӯро рад кард дар дил, пиндошт аҳвал аст чашми ӯ, қач аст, аз ин рӯ чашмаш дигар сӯ равад.

— Раҳгузарам... – пеш омад Мулло Тош.

— Раҳгузарӣ? Кучо меравӣ?

— Амондара.

— Амондара? Баччаи кӣ мешӣ?

— Сагира, падар надорам...

— Ҳозир надорӣ, як вақтҳо доштагистӣ? Ё бепадар зоида шудӣ?

Ба назари Мулло Тош саҳт гуфт пирамард. Базарда ҳарф мезанад, нафрат доштагӣ барин:

— Тавба, замона чунон шуда, ки падар шаиносанд, – худ ба худ гуфт пирамард. Саҳт расид ба Мулло Тош.

— Шумо мақсади маро нафаҳмидед, бобо, ман падар доштам, ӯро Мулло Курбон мегуфтанд, гоҳи аз мардикорӣ баргаштан зери тарма монда мурда буд...

— Чаро надонам, ба чанозааш рафта будам... он вақт ман ҳам чашм доштам...

Мулло Тош ҳама чизро фаҳмид.

— Чикорай?

Ин саволи пирамард ғайриҷашмдошт буд. Ӯ зӯр мезад, ки як чизи ноаёни дар гулӯяш бозмондари фӯрӯ диҳад, аммо ба зудӣ ин қор нашуд.

— Чикорай, мегӯям?

— Ҳечқора. Қор меқобам.

— Қор меқобӣ? Чӣ қор аз дастат меояд? Чашм бино карда метавонӣ? – ба ҷавоби ӯ нигарон нашуда бозпурсид.

— Не. Инро ҷуз ҳудаш қасе наметавонад...

— Ҳо, ин қори ҳудаш... Мебинам, ки аз дасти ту қоре намеояд. Аз падарат замин мондааст?

— Не.

— Чӣ хел?

— Агар падарам замин медошт дар роҳи мардикорӣ мемурд?

Гӯё бо чунин ҳарф Мулло Тош пирамардро мот кард.

— Бобо, чаро дар деҳа касе нест?

Пирамард сар андохт, оҳ кашид, бурут, лабҳо ва ришро кафмол кард. Пасон ба нӯги асо замини пушти пояшро тук-тук зада, ҷой муайян кард ва нишаст. Асо рӯи пойҳо гузошт; гӯё барои қисса гуфтан омода гашт. Мулло Тош чунин чизро чашмдор буд, аммо вай дигар чиз гуфт:

— Гӯё ту замонаро намедонӣ, чашм дориву намебинӣ ва худро ба нодонӣ мезанӣ... Воқеаи Чорбоғро нашунидаӣ?

— Шунидам, бобо.

— Боз чӣ мепурсӣ? Барои он ки он рӯз ба сарашон наояд, хама ба кӯҳ гурехтанд, ба Тангӣ рафтанд... Як ман мондам дар ин ҷо. Мани мундаи бори гаронро партофта рафтанд... Не, худам нарафтам. Ҳар кӣ ба ин ҷо ояд, маро қурбонӣ гирад, валекин ба дигарон даст нарасонад, гуфта, истодам.

Пирамард хомӯш монд. Гӯшаш, хушаш ва ҳатто дидаи нобинояш сӯи мусофир буд, то чӣ гӯяд. Ӯ хомӯш буд, ҳар чунбишу ҳаракати пирамардро мушоҳида мекард, гирд гаштану пасу боло шудани сафедии чашмони ӯро медид, гумонаш ӯ нуктаеро меҷӯяд, то дарёфта, нигоҳашро қарор диҳад, аммо пайдо намекунад...

— Барафгӣ, мусофир?

— Не!

— Чаро ҷавоб намедихӣ?

— Бехуда гурехтаанд халқо... Аскарони сурх одамони хубанд...

Пирамард чизе нагуфт, сар афшонд. Асо дароз карда ба замин зад... дароз бозӣ доронд асоро. Ё андешааш дерёз буд ва ё бо мусофир қаҳрӣ шуд. Мусофир сурфид. Пирамард гӯё посух дод:

— Ту, ки медонӣ, нағз мегӯӣ, ман, ки намедонам, ҳап меши-нам...

— Бовар кунед... Получу сарлучхоро зери бол мегирад...

— Ту барин полҷхоро? Лекин ман барин бечашмхоро пеши по зада мегузарад. Валӣ барин бойбаччахоро аз дами тег мегузаронад.

— Бовар кунед, бобо, онҳо золимонро нест карданӣ.

— Бовар намекунам!... Ҷуфтгари чорбоғӣ золим буд? Ё касоне, ки ватандорӣ кардан мехоҳанд, зану фарзанд ғимоя кардани шуда, ба мубориза ё ба мудофия меҳезанд, золиманд? Агар ту зану фарзанд дошта бошӣ, меғузорӣ, ки бегонагон ба хонаат зада даромада, онҳоро шиканча диҳанд? Хобатро ба об гӯӣ, бачча! Ин бедодист! Ҳоло мебинӣ, мо чӣ қадар азоб мекашем, помол мешавем, ҳамчу дона зерӣ санги осӣё орд мебардем ва то нон шудан дар оташ месӯзем... Ана ман гуфтамӯ ту шунидӣ, ман нестамӯ ту ҳастӣ, мебинӣ, чӣ азобе ба сари халқо меояд... Охир ҷанг кори сахл аст? Магар ягон ҷанг ба хубӣ гузаштааст. Медонӣ, ки чаро ба сари мо меоянд? Шунидай, ки халқои мо ба сари касе даст бардошта

бошад, баччаи касеро кушта бошанд, замини касеро забт карда бошанд? Ривоят мекунамд, ки халқои водии Зарафшон дар ҳама замонҳо кишвари худро ҳимоя кардаанд, то номусу нанг помол нагардад... Агар ин ҳама корҳо барои аз тахт афтондани амири Бухор бошад, мо ба вай итоат намекунем... Дар ин мулк мириё амирӣ набуд... Як бекча гузашта, ки ҳамин қалъачаро сохтааст, ҳаминро ҳам набуд қардан меҳоҳанд...

Чавони азобдидаву зиндагӣ надида Мулло Тош надонист, ки ба ин пири рӯзгордида чӣ гуна фаҳмонад, ки Ҳукумати нав одил аст ва барои камбағалон мадади зиёд мерасонад, аммо имон дорад, ки ба ӯ гуфтани фаҳмонидан суде надорад, пирмард ҳама чизро ба мизони хеш бар мекашад, ҳама маъниро ба фаросати худ дармеёбад... чунин ҳолро аз танҳо монданиш пай бурдан душвор нест.

— Чаро ҳамроҳи халқо нарафтад, бобо?

— Чаро равам? Мурдан бошад, дар ҳамин ҷо ҳам мемурам... Ман қалъа бонӣ мекунам. Агар халқо аз дасти дӯст ё душман набуд шаванд, ҳамин қалъа ёдгор мемонад... Ин деҳа мисли нобинои панҷрӯдӣ марде надорад, ки номи онро аз Қоф ба Қоф барад. Барои ҳамин қалъа бонӣ мекунам, ки шояд маро дар остои он сар зананд ва касе ин қиссаро дар дафтар кашад. Қиссаи Искандари Румиро медонӣ?.. Намедонӣ. Искандарӣ Румӣ шаҳри Басраро гирифт ва фармуд, ки қалъаро оташ зананд. Ба ӯ гуфтанд, ки даруни қалъа ҳақимест, онро оташ мазан. Искандар фармуд: «Ҳақимро биёред!» Оварданд. Искандар ба ҳақим нигарист ва абрӯ чин карду гуфт «Ба чунин зиштрӯй чун метавонад ҳақим бошад?» Ҳақим гуфт: «Ё Искандар, кор шамшер кунад, на ғилоф». Искандар ҳақимро озод кард ва қалъаро оташ назад... Шояд аскарони сурхи ту ҳам чунин кунанд?

Қарахт шуд Мулло Тош, гумонаш пири нобино афсун кард ӯро ва ба суолаш чизе гуфта натавонист, идома дод пирмард:

— Дар хотир дор, ки ин деҳа чӣ деҳааст: шаш осиеб дорад ин деҳа ва ҳашт чувозхона, ҳазор буна, даҳ гузар... Он тарафаш Фушун ном дорад, ин тарафаш Вашан, болояш Тангӣ, поёнаш Дашти Маҳрӯ ва дар миён гузарҳои зиёде. Ёрӣ рӯзе бечанг нест. Халқонаш ба ору номус, хунашон тез, гап намебардоранд... Фирорашон ҳам аз рӯи номус аст, то зану духтаронашон ба дасти душман наафтанд... Чавонмардони қордзан дорад ин деҳа ва соле нест, ки аз рӯи орият, хуни гарм ва ҷаҳолат чанде неши қорд нашаванд... Омадаш зиёд...

— Агар шумо фармояд, ки халқҳо ба Аскарони Сурх ёр шаванд, тарафи ҳукумати нав гузаранд, на занашон хор мешаваду на фарзандашон...

— Чунин гумон дорӣ? Борақалло! Қофирам, гӯ-ӯй! Ман одами онҳо, гӯй... Ба озмуд омадам, гӯй!.. Борақалло! Афсӯс, ки наме-

бинам туро... вагарна аз шаклат, аз рангат, аз чашмат чӣ кас буданатро мегуфтам... Камон дорӣ? Тапонча дорӣ?

— Не!

— Афсӯс! Корд чӣ?

— Не!

— Сад афсӯс!

— Чӣ лозим?

— Маро мекуштӣ, то суханони пандомези туро намешунидам...

Мулло Тош, ки паҳлӯи пирмард ба зону нишаста буд, бархост. Оҳиста-оҳиста пас-пас рафт, то шарфаи пояш набарояд. Дуртар бозистод ва дароз ба пирмард нигарист. Хомӯш буд ӯ, ба уфук менигарист, ашк таровид аз чашмони кӯраш. Китфонаш чунбиданд ба аломати гирия ва садояш ларзон баромад:

«— Чӣ сахт аст! Чӣ сахт аст?!»

Мулло Тош намефаҳмид, ки чиро мегӯяд ӯ. Пурсиданӣ буд, вале намехост, ки бобо суханаширо аз дур шунавад. Боз наздик омад ва пирмард чӣ дарёфт кард, ки даст сӯи равшанойӣ бурд, вале ба дасташ чизе наомад.

— Чӣ сахт аст, бобо?

— Қисмат... алам... сари мо кӯҳистониҳо аз санг ҳам сахт... Охир як кас ба умеде қаср намесозад, ки каси дигар вайрон кунад... Чаро дунёхоҳон фақат вайрон кардан хоҳанд? Вайрон кардан – осон, обод кардан – душвор; ҳатто одамро вайрон кардан машаққате надорад. Одам худ аз худ ҳам вайрон мешавад мисли оҳан: андешаи ботил одамро аз дарун вайрон мекунад. Оё инсон намефаҳмад, ки меваи латёфта зуд пӯсад...

Пирамад хомӯш монд, то ӯ чӣ гӯяд. Вай низ хомӯш буд, ки ӯ чӣ гӯяд. Вале маълум набуд, ки ҳарфи пирамард шунидан меҳаҳад ва ё андешаи гуфтор дорад.

— Ман меравам, бобо!

— Кучо меравӣ?

— Амондара.

— Ба амондарагиҳо гӯй, ки ба ҳар нокас сар нафароранд...

...Аммо ӯ Амондара нарафт. Ба отряд баргашт. Шарҳи ҳол гуфт. Боз ба ӯ бовар накарданд. Фиреб мекунад, гуфтанд. Вале чун аз дарвозаи Дашти Қозӣ ба Ёрӣ ворид шуданд, инсоне ё ҷонваре надиданд. Ба қалъа рафтанд. Пирамардро диданд. Пасон Мулло Тошро кадр карданд, ки ҷавони росткору ростгӯй аст.

— Мирзо Аҳё, бипурс, ки мардум кучо рафтанд?

— Бобо, командир мепурсад, ки халқо кучо рафтанд?

— А? Кӣ мепурсад?

— Командир!

— Камондор?

— Ҳо!

— Ба камондор гӯй, ки пушти кӯхи Қоф рафтанд,— нарангушт аз сари китфи рост ба пушт ишора карда гуфт бобо.

— Бобо мегӯяд, ки пушти кӯҳҳои баланд рафтаанд.

— Пурс, ки барои чӣ?

— Командир мепурсад, ки барои чӣ?

— Барои чӣ? Барои осуда зиндагӣ кардан...

— Командир мепурсад, ки магар ин ҷо осуда набуданд?

— Гӯй, ки осуда буданд, аммо нороҳат карданд.

— Командир мепурсад, ки кӣ нороҳат кард?

— Бигӯй, ки ҳар касе ба сари мо тохт овард...

Мирзо Аҳе тарчума накард ин ҳарфро, магар командир рамуз гирифт, ки пурсид:

— Яъне?

— Яъне, душман...

— Кист душман?

— Командир мепурсад, ки душман кист?

— Ба камондорат гӯй, ки ман мурда нестам, ки ин қадар мисли Мункару Накар пурсад...

— Бобо мегӯяд, ки мо ҳоло дӯсту душманро фарқ накардаем...

Отряди муттаҳида аз паи мардуми фироркарда ба Тангӣ на-
рафт, балки сӯи Амондара раҳти сафар баст, қосид нафари-
стода. Зеро Амондара чандон деҳаи бузург нест; аз сари Хокканак
метобад: гузари шингиҳо пеши назараш, гузари хисориҳо рӯ ба
рӯяш, танҳо гузари Тангӣ пушти теппаи Лалм мемонад. Вале
воқеа чунон шуд, ки отряд чашм надошт: аз дур диданд, ки ду
тан аз сари теппаи Муғак пас лағжида, сӯи деҳа шитофт. Отряд аз
Фушунӣ беодам бурун омада, рафтори дидбонон дида, яқин кард,
ки деҳа ба ҷанг омодагӣ дорад ва ҳозир шуд ба набард. Отряд ба
ду канори роҳи Фушуну Амондара парешон гашта чун ресмони
турнаҳо пеш мерафт. Ва ният чунон буд, ки аз сари Лалм, Хокка-
нак, теппаи Муғак, Гили Бӯтта, Пушти Бурсак ва рӯи қабристон ва
дарун-даруни Боғи Гарон ба деҳа резанд ва якбора ихота кунанд.
Аммо амондарагиҳо дар Хирманҷои Хокканак аскарони сурх-ро бо
нону намак пешвоз гирифтанд. Командир ҳам, Иван Фёдорович
ҳам бовар накарданд ба чунин рафтор; найранг донистанд ва рӯ
ба рӯи ҷаҳор ёр, ки рӯи дастархони шол нону намак медоштанд,
бозистода, ба Мулло Тош рӯ оварданд:

— Инҳо киҳоянд?

— Қозӣ, муфти, ду ҷавонмарди дигарро нашинохтам, ҳа, яке
Шариф, ба баталиони корғарии Николай рафта буд... дигараш
писари усто Қодир, ё домоди амини деҳа...

— Хӯш, — фармуд худ ба худ Иван Фёдорович ва ба Мирзо
Аҳе рӯ овард: — Пурс, ки бо хости кӣ ва ба чӣ ният чунин рафтор
кунанд?

Мирзо Ахё пеш омад ва пурсид дархости Иван Фёдоровичро. Дар асл муроди Иван Фёдорович он буд, ки аскар ба сари бораву теппахои атроф фаро омада, пайки осудагӣ ва ё омодагии ҷанг диҳанд, пасон ӯ фармони ҷанг ва ё амонӣ биғӯяд. Аз сари Лалм то домони деҳа аскарон сар-сари теппаву рӯи Санглох намоён шуданд ва пайки амонӣ доданд ва ба саволу ҷавоби Мирзо Ахё ҳочат намонда, ливо боло бардоштанд ва пеш омада, нону намак чашиданд. Пасон ҷаҳор тан ба ду тараф шуда, кӯча кушоданд, то онҳо аз миёни дарвозаи зинда вориди деҳа гарданд...

Деҳа пури одам буд, хурду калон дар Санглохи майдони бузкашиву маърака гирд омада буданд. Ва аскарони сурх аз ҳар роҳ дар Санглох шуданд. Ҷанд кас монданд, дигар ҳама паси деворҳову пушти ғарами бомҳо ҷо гирифта, мепоиданд онҳоро ва қисме «кофир омада ба деҳа» гӯён дар ба рӯй мебастанд. Қисме Мулло Тошро ба ангушт намуда, кофир шуданашро ишора мекарданд, дигар ҳама дам ба дарун буданд...

...Фақат дар паҳлӯи боғи Қозии Шохдор, буни девори гашта марде менишаст, ки кулӯхи бачашм буд ва сангпуштона гардан миёни китфон фурӯ мекашид; номурод, норозӣ, носер, ноӯҳдабаро... менигарист ба ҳама чиз ва гӯё ақлаш намедавид, ки ин ҳама чӣ кор асту чӣ бор? Ҷаро ин қадар бегонагон ба хавлии қозӣ дароянд; аспашнро қасоне лаҷом медоранд, ки ӯ нашиносад. Ӯ нигоҳ мекунад, ба андеша меравад ва аранге ёд меорад, ки чунон карданӣ буд; чунин мардуми зиёдро дар хонааш оварданӣ буд, нон доданӣ буд... имрӯз каси дигар амалӣ мекунад нияти ўро... Дегҳои қатори ӯ бӯ гирифтанд, ба хонааш меҳмонон наомаданд, нонашро нахӯрданд; ба тахт нанишонданд... Як девонаи Худо гашту бас. Ағлаб шабҳо аз хоб бедор шуда, сар сабук ҳис кунад, ба ҳаёл равад, лаззат барад аз орзуву армонаш ва чун рӯз шавад, фаромӯш кунад. Беруни дарвоза шавад беҳушона, салони хурдонро алейк нагирад, масҳарои бачаҳои бебикро пай набарад, ишораи бечорагони аз дасташ азоб кашидаро фаҳм накунад... шинад, ақлбохта, бесоҳиб, берӯзӣ... Набера – Ҳасрат ба фармуди модар назди бобо омада, аз бозувонаш дошта бардорад, то бархоста ба хона дарояд, аммо ӯ чизеро дарк накунад, чунон ки бо набера ҷангӣ бошад, ба шаст даст кашад, ки набера ба андешаву нақшааш ҳалалгир шуда. Ҳоло ҳам ҷаҳли мураккаб дорад, ки дар хуни ӯ пухта. Дами шом занаш баромада дуову сано кунад, дӯғ занад, пӯписа кунад ва ӯ гуломони сар фароварда ба хона дарояд ва духтараш бикӯшад, то ба чашми ӯ нанамояд... Бишинад Зухур аз бом то шом, хӯрданӣ ба ёдаш наояд. Рӯи санги тозаву лайс нишинад, пушт ба девор така дода, аз сад раҳгузар якеро бинад ва баъзан завқ бикунад аз гузаштани касе, хандад, ба ишораи чашму абрӯ сӯяш хонад ва он кас наомада ва ё дур нарафта, ҳама чиз аз ёдаш равад. Сукут варзад, сар андозад ба сари сина, то нафасе фароғат кунад, вале

аз чизе харосида як кад бипарад, сар бардорад ва чизеро надида, хайратзада гардад. Чунон ки чарог хона равшан кунад, дар сараш рӯшноӣ дарояд, гузаштаро як назар бинад, боз чун чароги мурда тира шавад сараш, ҳеҷ чиз намонад дар ёдаш...

...ва холо хайрон: меҳмонон бояд ба хонаи ӯ меомаданд, чаро ба хавлии қозӣ дароянд? Магар қозӣ ин қадар одамро нону об дода тавонад? Қозие ки дар умраш як касро нон надодааст? Ба гуфти худӣ қозӣ ӯ ҳалолкор аст, дар роҳи ризо кор кунад, бо нони ҳалол ин қадар лашкарро нон додану ин қадар аспонро хӯрок, амрест муҳол...

Ба ҳар тақдир сарони лашкарро дар болохона ҷой доданд; аскарон рӯи кӯрпачаву пӯстақҳои дар бог густурда нишонданд. Вале онҳо тоҷикона нишаста натавонистанд. Ходими деҳа Мирзомурад миёни дастархонҳо гашт, ба ду тараф рӯи дастархонҳо нон монду лаълӣ. Суманаки наврӯзӣ гузошту гандуми сабз, ҷой оварду об; хидмат дошт ба меҳмонон.

Дар он тараф бунӣ девори самти шимол сари ошдонҳо дегҳои шӯрбо ҷӯшидан дошт ва андар деги маърака зирбаки оши палав ба қиём мерасид. Дастархондор дами дари меҳмонхона рафту даст пешӣ бар хуш омадед, гуфт, рӯи хуш дод.

— Мирзо Аҳё, – ба тарҷумон рӯ овард Шишкин, то ба соҳибон чизе гӯяду фаҳмад: – Бипурс, ки боиси ин ҳама ташвиш чист? – Вале боздошт ўро, то тарҷума накунад барои соҳибон. Аввал иҷозати Иван Фёдоровичро бояд гирифт: – Иван Фёдорович, ё аввал шумо пурсон мешавед?

— Бифармоед, шумо ин мардумро хубтар аз мо медонед.

— Ташаккур... Мирзо Аҳё, бипурсед!

— Қозии мӯхтарам, соҳиб мепурсанд, ки боиси чунин пазиروي чист?

— Дар пеш Наврӯз аст. Дар Наврӯз хунрезӣ нашоёд. Баъдан миёни мо қасоне ҳастанд, ки ба Русия сафар карда, баду неки дунёро донистаанд, суҳанҳои нек гуфтанд. Ана ин Бурҳон – писари устои машхури диёри мо – Бурҳон, онаш Шариф, зани русӣ оварда. Мо кайҳо бо меҳмонон хешу табор шудаем... Ва ба меҳмон фаҳмонед, ки ин деҳа дараи Амонӣ ном дорад, яъне, Амондара ва то алвак дар ин макон хунрезӣ нашуда. Ва ҳар лашкаре дар ин диёр қадам гузошта бошад, бо сулҳу салоҳ варзидааст... Агар оқибати ҷанг сулҳ бошад, чаро аз аввал сулҳ накунем?

Баъди тарҷума меҳмонон китф дарҳам кашиданд, нигаристанд ба ҳам ва сар ҷунбониданд. Иван Фёдорович пурсид:

— Ҳама чунин шуморанд?

— Бале...

— Магар аз тарс нест?

— Не, меҳмони мӯхтарам, аз тарс не. Як худӣ Ёрмуҳаммади диловар тавонад як лашкарро муқобилат кунад, аммо ба мо хуш

нест чанг... Оқпошшо чанг кард, чӣ қадар ҷавонмардони мо нобуд шуданд...

— Магар ҷавонмардони шумо чангида буданд?

— Не-е, баталиони коргариро дар назар дорад, — фаҳмонд Мирзо Аҳе.

— Хо... рост мегӯяд... медонам-медонам! — гӯё ба сухан ҳоҷат набошад, даст боло карда гуфт Иван Фёдорович. — Хӯ-ӯш, ҳоло Ёрмуҳаммади шумо кучост?

— Ба кӯҳ рафтааст, фаҳмидаст, ки шумо душман наед, дур рафтааст, то феълаш нагирад.

— Аз чӣ феълаш гирад?

— Аз душман ва аз ҳарфи ноҷо.

— Пас, мо душманем?

— Не, шумо душман наед, лекин ҳарфи ягон бедахон тавонад ўро барангезад, он гоҳ Ёрмуҳаммад натавонад худдорӣ кардан; ё он бедаханро пора-пора кунад ва ё...

...Садои суруди русӣ омад аз берун. Сӯхбати хонаро катъ кард. Иван Фёдорович ба Шишкин нигарист. Шишкин китф дарҳам кашид ва баромад. Аскаре миёни ду дастархон мекалавиду мерақсид, дастархон пахш мекард ва шамшер боло дошта суруди халқии русӣ меҳонд...

— Хомӯш! Петя, хомӯш! — аз дари меҳмонхона баромада хитоб кард Шишкин, аммо Петя сухани ўро нашунида, суруди фирок меҳонд, ёд аз ёру диёр мекард.

— Гиред ўро! — фармон буд.

Петя фармонро шунид, лекин ҷавобаш дигар буд:

— Сар мебуррам ҳамаро!

— Гиред!

Ду кас аз ду тараф рӯи дастархонҳоро чахида, баробар ба ў расиданд, шамшерашро гирифтанд, дастонаш пушт тоб доданд... Бурланд, дар коҳдоне ҷо карданд, то ба худ ояд.

Иван Фёдорович ба козӣ хашм гирифт:

— Ин чӣ коратон буд, козӣ?

— Аз мо гузашт, тақсир... Ба мо фаҳмониданд, ки ба мардуми шумо ҳазор гову гӯсфанд кушиву як чика шароб надиҳӣ, меҳмондорӣ — як пул.

— Ҳар кӣ гуфта, аз рӯи дӯстӣ нагуфта. Нӯшидан ҷой дорад, мавқеъ дорад, маврид дорад. Зафар ёбем, ҳар қадар нӯшонед, равоست...

— Гунаҳ кардем, тақсир, лекин аз рӯи меҳмоннавозӣ буд. То алвакт ба диёри мо чунин меҳмонони олиқадр наомадаанд. За-монҳое Искандари Румӣ ва арабҳо омада буданд... хидмат кардан хостем.

Кӯча ғалмағал шуд ва ин ҳарфҳо тарҷума накарда монд. Асп-бонҳо тохта даромаданд, дидбонҳо омаданд ва хабар доданд, ки

саворон меоянд ва касе намедонад, ки кистанд. Ба по хестанд ҳама ва Петя фаромӯш шуд. Иван Фёдорович, Шишкин, Мирзо Аҳё ва дигарон аз хона баромаданд. Саворони омада сари деворҳо буданд пушти асп ва аз ин ҷониб аскарони сурх рӯи ҳавлии қозӣ. Иван Фёдорович ба қозӣ саҳт нигарист. Қозиву муфтӣ даст пеши бар баробар таъзим карданд. Ва ба Мирзо Аҳё рӯ оварданд:

— Бигӯед, ки онҳо худиянд. Беҳабар аз омадани шумо ҳастанд. Ин ҳамон, ки гуфтам: Ёрмуҳаммад...

Онҳо миёни ҳавлӣ меистоданд. Аскарон камонҳо сари даст, фармони сардорро мунтазир буданд. Аз миёни эшон Мулло Тош худро пас кашид ва пушти дигарон пинҳон шуд. Аз сари китфи Мирзо Аҳё менигарист ҷониби саворон ва чашм мепӯшиду мекушод, то ёд оварад, ки ин ҷавони хуштарҳо хубрӯро дар кучо дида бошад. Зӯр мезад; сар ҳам карда аз замин мадад меҳост, то ёд орад... Дар Чорбоғ не, дар Дупула не, дар Қашқой не, дар кучо дида бошад? Хаёле ёдаш омад, вале бовар накард... Дар Чилдухтарон дида буд. Гоҳи Панчакат рафтан. Лекин ҷаро ин ҷавон худро Холикул гуфт? Ҳол он ки ӯ ҳамдиёри ҳудаш – амондарағӣ будааст. Ӯ хомӯш аст, мунтазир, ки кор чӣ ранг гирад.

— Ман ўро шинохтам, Мирзо Аҳё.

— Киро? – гардан қач карда аз Мулло Тош пурсид Мирзо Аҳё.

— Ҳо он савори аввали лачакбасарро... Ӯ худро Холикул хонда буд. Он ки қисса карда будам...

— Ором бош!

— Чӣ мегӯяд ӯ, Мирзо Аҳё? Мулло Тош чӣ мегӯяд?

— Мегӯяд, ки он ҷавонмард шинос аст, дар кучое дида...

— Агар шинос аст, бигузарад, ҳамсӯҳбат шавад, муроду матлаби онҳоро дарёбад.

Дар пой Мулло Тош ларза даромад. Агар ўро шиносад, шояд амон надихад. ӯ бори дигар сӯи Иван Фёдорович нигарист, ки чиддӣ мегӯяд ё аз баҳри имтиҳон. Паҳлӯи Мирзо Аҳё гузашт ва пурсид:

— Чӣ гӯям ба онҳо?

— Ҳамчун разведчик ба мо гуфти, ки дар ягон ҷо хавфе нест, инак мегӯӣ, ки ўро мешиносам...

Иван Фёдорович ба ҳарфи ӯ гӯш дод, аммо ҷавобе нагуфта, сӯи дарвоза равон шуд. Дигарон аз паси ӯ. Дами дарвоза бозистод, ҳамаро чамъ дид ва фармуд:

— Омода бошед... Мирзо Аҳё, аз онҳо бипурсед, ки савора ҷанг мекунанд ё пиёда?

Мирзо Аҳё пеш баромад ва пурсон шуд:

— Командир мепурсанд, ки ба шумо савора ҷангидан хуб аст ё пиёда?

Аспи Ёрмухаммад кишна карду чилва, дасти сафед бар замин зад, пасон гӯш сих карда ба Мирзо Аҳе нигарист. Ёрмухаммад посух дод:

— Мо чангчӯ нестем... Меҳоҳем сабаби ба ин ҷо омадани шуморо донем!

Баъди тарҷумаи суҳанони Ёрмухаммад Иван Фёдорович ба андеша рафт, ба Шишкин ва дигарон нигарист. Ва посух дод низ:

— Мо низ чангчӯ нестем... Омадем, ки шуморо озод кунем...

— Моро аз кӣ озод мекунед? Аз чӣ озод мекунед?

— Аз худатон!

— Мо озод ҳастем... вале вақте ки чунин чангу чадалҳо мешавад ва бемархабо хоки моро пахш карда, ба хонаамон мебароянд, ҳудамонро ноҳинҷор ҳис мекунем. Шумо худ гуломед ва меод, ки моро озод бикунед...

— Чӣ хел гулом?

— Алоб нагиред! Шумо мегӯед, мо гӯш мекунем, мо мегӯем, шумо низ гӯш кунед!

— Хӯш!

— Як бор омаданду гирифтанд, гуломони Окпошшо буданд, аз омадани онҳо ба мо сабукие нашуд; як андоз меодем, ду андоз додем... Аскарگیری набуд, аскарگیری шуд. Ҳама мардон ба баталиони корғарӣ рафта, набуд шуданд, маҷрӯху маслуҳ баргаштанд. Ҳоло ҳам сармозадаҳо мемуранд... Шумо намояндаи ҳукумати нав, боз моро ба итоат дароред ва хоҳед, ки аз фармони шумо берун бароем... Чӣ хел озодӣ бошад?

— Шуморо касе зулм кардани нест, шуморо касе ба итоат даровардани нест... Озод карданист. Инқилоб мефармояд, ки дигар инсон ҳаридаву фурухта нашавад. Бозори гуломдорӣ касод гардад... Ҳама баробар шаванд. Касе ба шумо фармонфармой накунад. Мо чангчӯ нестем, мегӯӣ! Пас ин даставу саворон барои чӣ?

— Диёрамонро хифз кунем чун. Агар шумо ҷониби мо тир кушоед, мо низ тир кушоем.

— Не, мо тир кушодани нестем. Мақсади мо хунрезӣ нест. Бе зарурат касе тир напарронад. Шумо дар ҳар ҷо воқеаи Чорбоғро далел меоред, лекин асосашро ба инобат намегиред... Охир мусулмон аскарбаччаро дар сутуни мазор баста оташ занад, кӣ тоқат мекунад? Шумо? Магар чун тамошобин сӯхтану мурдани як ҷавонро дида лаззат мебаред? Аскарӣ сурх хунхор нест. Зодаи инқилоб аст... Барои ин чизро доништан моҳияти инқилобро бояд дарк кард.

— Мо розӣ ҳастем, ки шумо ба мо кордор набошед, мо ба шумо.

— Шумо инқилобро қабул надоред?

— Мо ғояҳои инқилобро қабул дорем, лекин чанг барои чӣ? Чаро шумо ин қадар роҳи дурро паймудед, то миёни мо балво ҳезонед?

— Мирзо Аҳё, ба ин бачча фаҳмон, ки мо бало нахезонем, балки балоро гум кунем, — Иван Фёдорович чунон гуфт, ки Ёрмуҳаммад ҳарфро нафаҳмида бошад ва дӯсту душманро фарқ накунад. Ва гӯё ғурсат ёфта як-як ба ҳама нигарист: ҳам ба дастаи Ёрмуҳаммад ва ҳам ба ёрони худ, ҳам ба дастархондорон. Нигоҳаш: «фиреб додӣ, моро, мор будай, қозӣ... Нону намакат захрогин будааст... доми фиребат зудгир будааст... Не-е, хом шумурдаӣ тушбераро... Бо қувваи муктадир бозӣ накунед...» Бо думи тозиёна пеши шапкаашро каме бардошт, сари тафсида ҳаво гирифт, боз нигарист ба мардум ва баъд ба Мирзо Аҳё.

— Иван Фёдорович! Ў мефармояд, ки онҳо аз рӯи рисола рафтор мекунамд, касеро беҳуда накушанд, бар қасди касе нестанд; барои Ватан, модар ва зану фарзанд чон медиҳанд, бо дӯст дӯст ҳастанд бо душман — душман...

Иван Фёдорович боз ба андеша рафт. Мулло Тош худро паси Иван Фёдорович чо карда, ҳар дам сари забон меовард, ки аз паси гӯши ӯ чизе гӯяд, боз худдорӣ мекард, то хато накунад; шояд ӯ ба Холиқул монанд бошад, шояд барои фиреби ӯ дар боғи Чилдухтарон худро Холиқул вонамуда бошад... Маълум, ки ӯ Холиқул набуда, ҳамдиёри ҳудааш аст. Дили Мулло Тош дук-дук мезанад, ки гӯяд ё нагӯяд. Мадори пояш меравад, барои худро даст гирифтан лаб мегазад, вале танаш ларзида, ўро безобита мегардонад, ки гӯяд ё аз баҳраш барояд...

— Иван Фёдорович! Ман ўро мешиносам... — овозаш ларзон баромад ва сардор сӯи ӯ нигариста ҳайрон монд, ки чаро рангаш канд...

— Киро? — бо чунин савол хост ўро аз ҳичолат барорад ва донад, ки сабаби ларзиданааш чист.

— Ёрмуҳаммадро... Вай... вай маро дар роҳ дошта боз сар дода буд, гуфта будам ба шумо.

— Ў низ туро шиносад?

— Шояд!

— Ку пеш баро! — гуфт ба Мулло Тош ва ба он қониб рӯ овард: — Шумо ин баччаро мешиносед?

Ёрмуҳаммад хуб ба ӯ нигарист, сонӣ ба ёрон рӯ оварда китф дарҳам кашид ва ҷавоб дод:

— Не!

— Чӣ хел не? Ин кас ҳамдиёри шумо... боз шумо бо ин кас дар роҳ вохӯрда будед...

— Ман ҳама ҳамдиёронамро, аз хурд то калон, шиносам, лекин ин одамро нашинохтам... Ҳамдиёри мо бошад, дар дастаи шумо чӣ кор мекунад?

— Мулло Тош ҳамдиёри шумост... ҳоло чунин ҷавонмардон ба дастаи мо бисёр ҳамроҳ мешаванд...

— Не, ҳамроҳ намешаванд, ҳудашон даста доранд...

— Қайсарӣ нақун, бачча... Мо ба ту бадӣ нахоҳем, ояндаро бояд андешид. Оянда аз онӣ мост... Ту ҳоло ба худ нестӣ, сарат ба андешаҳои носолим банд аст, ҳатто ҳамдиёрони худро нашиносӣ...

— Чаро нашиносам? Ана вай – қозӣ, ана вай – муфти, ана вай – Бурҳон, ана вай – Шариф... ҳамаашонро мешиносам, аммо ин баччае, ки шумо мегӯед, ҳамдиёри мо нест... Шояд ҳудашро ба номи ҳамдиёри фурушад, аммо намешиносам... Чӣ хоҳад ӯ?

— Меҳоҳад, ки бишиносӣ. Боре дар Чилдухтарон во хӯрда будед.

— Чилдухтарон сари роҳ аст, бисёр қасонро во меҳӯрӣ, лекин ба ин шакл қасеро дучор нашудаам.

Байни даста миш-миш шуд, ба чунбиш омаданд. Ёрмуҳаммад боз пурсид:

— Ин ҳамон бачча нест, ки аз садои тири ба акка парронда, тарсида, худро ба об андохта буд?

— Ҳамон...

— Фаҳмо! Ин хел бошад, ӯ маро ба шумо чун Холиқул шиносонидааст... Дидед, ҳамдиёрон якдигарро чӣ хел мешиносанд? Пас ман чӣ гуна ӯро шиносам? Ман он вақт ӯро шинохта будам. Писари Мулло Қурбони амондарағӣ... Лекин ӯ аз диёру падар мунқир шуда, худро аз Дашти Қозӣ хонд...

— Хайр, мурод чист? Чангидан?

— Не... Худо нафармояд. Дар диёри мо ханӯз чанг нашуда... Агар шумо аввалин шуда, оғоз қунед, марҳамат...

Ва он рӯз чанг нашуд. Дастаи Ёрмуҳаммад сари аспон гардонда, қониби Боғи Гарон рафтанд, то бозрафтани аскарони сурхро аз он ҷо дида бозоянд ба назди аҳлу аёл...

Дастаи Ёрмуҳаммад баъди воқеаи Чорбоғ ташкил шуда буд. То алвақт ҳатто дар Амондара наредонистанд, ки ӯ як ҷавони ба дилу гурда аст. Бузқашиҳои ӯро дар музофот редонистанд: буз ба дасти ӯ афтад, ба дасти дигар қас гузаштанаш сахл набуд; як ғайрати Худовандӣ дошт. Аммо ин зайл, ки рӯирост ба сари дастаи бегона омада арзи ҳол қунад, қасе қашм надост. Ҳоло ҳам ӯ ба қасе зарар қасониданӣ нест, қасеро азоб ҳам доданӣ нест; рафту қасе зӯри хеш нишон диҳад, он гоҳ ба қанг дарояд. Ин ҳол то ханӯз рух назада, чунин ҳолат пеш ояд, шарафи хеш қимоя қунад. Ӯ дарёфт, ки бо аскарони сурх сароқалла зада натавонад; мушт ба дарафш назанад оқил. Бо вучуди он андаруни дарахтони Боғи Гарон ҷо шуд, то бинад онҳо қӣ қор қунад.

...Онҳо рафтанд. Ҳавливу қарами қозиро тарқ қарда, қилави аспон ба Санглох қашида, пушти зинҳо шуданд ва аспони бесоҳибро қорвон баста, ба роҳи қамвори Пушти Бурсак, бо пайроҳаи миёни қабристон, гӯрҳои сари роҳро зери суми аспон қарда, рафтанд қониби Ёри. Аз омаду рафти онҳо як қор ба сомон нарасид:

намояндаи ҳукумати Советиро таъйин карда натавонистанд. Ё барои озмун ин корро ба таъхир гузоштанд, ё нияти дигаре ҳаст. Лекин бисёр касон умедвори мансабу вазифа буданд – раиси ҷамоат мешаванд, суд қозӣ ном мегирад, амин будан мецоҳанд... Ҳеч чиз нашуд. Омаданду рафтанд. Ва воҳима афтод дар деҳа: қозиву муфти ҳайрон буданд, то қор чун шавад? Бурҳону Шариф гумон доштанд, ки тақдирашон ҳал шуда ё аз дасти душман муранд ё аз дасти худӣ. Худи гуфта, Ёрмуҳаммадро дар назар доштанд. Онҳо ҳангоми аз сари девори қозӣ сар боло қардан ғазаби ўро дида буданд. Вале маълум набуд, ки ғазаб барои меҳмоннавозии ҳамдиёрон аст ва ё барои нотавонии худ. Аскарони сурх рӯи қабристонро гузашта рафтанд, аммо аз Ёрмуҳаммад дараке нест.

Ҳавлии қозӣ мотамсароро мемонд: сарҳо ҳам, дами дарун, касе нохун мецоид, яке ришак мекашид, касе паси сар мецорид. Дастархон ҳайрон буд: устухонҳои нимхой, бурридаҳои нони ғазид, табакҳои таоми нимхўр – ҳама ҳайрон монда буданд. Бурҳону Шариф яқин қарданд, ки қоли бад аст, чизе нагуфта рафтанд аз боғ. Сархаму андешаманд мерафтанд, ба ҳам чизе гуфтани мешуданд, худдорӣ меқарданд. Ҳар ду беҳабар аз фикри яқдигар дар бораи омадани аскарони сурх, қисмати халқ, муносибати қозиву муфти андеша доштанд, аммо наметавонистанд, ки ғўянд; зеро пиндорашон буд, ки хато қунанд. Ва аз пеш омадани Шарифаву Марям андешаи онҳоро пароканд.

— О ту ҳабар нақардӣ, ки дар олам чунин қорхост?!

Ба писараш рӯ овард Шарифа. Ба ин ният гуфт, ки дар деҳа аскарони Сурх омадаанд, онҳоро бояд меқид, ки ба аскарони Николай монанд ҳастанд ва ё дигаранд. Танҳо бо чунин ният омада буд, дер қард. Аммо нафаҳмид, ки қаро Бурҳону Шариф «меҳмононро» ҳамроҳи қозиву муфти бо нону намақ пешвоз гирифтанд.

— Бурафтанд, оқа!

— Бурафтанд? Барои қӣ омада буданд, ки бурафтанд?

— Ёрмуҳаммад онҳоро безобита қард.

Шарифа чизе нагуфт. Ба андеша рафт ва баъди муддатҳо сар боло гирифта, қониби Марям ниғарист.

— Мефаҳмӣ, одамони мо қӣ ҳеланд? На як қор аз дасташон меояд ва на меғузоранд, ки касе қоре қунад.

— Қиро дар назар қоред, оқа?

— Бардошт қунед буд, ки охири қор қӣ шавад... Қучо рафтанд?

— Қониби Ёрӣ.

— Ёрмуҳаммад қучо рафт?

— Пештар аз онҳо ба он қониб рафта буд...

— Ва шумо даҳон яла доштед, ки қор қӣ шавад? Қай муранд ўро меоранд?!.. Аспро биёр! Ту ҳам, Шариф, асп биёр барои Марям!

— Марям асп савор намешавад...

— Чатанаши намедааррад, савор мешавад... Ба умеди шумо мардхо шинем, китфи як касро сафед намекунед... Аспро биёр! Аскарони сурх мард бошанд, занонро азоб нахоҳанд...

Ва Шарифа савори аспи Саманд бирафт чониби Боғи Гарон, то хабаре ёбад аз кирдори аскарони сурх ва ё дастаи Ёрмуҳаммад. Ё бо ичозати рафтан надодани Шариф Марямро андаке тез шуд, ғазаб кард ва ба писараш нигоҳ накарда, ба «оча, биистед, ман равам» гуфтанҳояш гӯш надода, ҷилави аспро ба он тараф тофт, ки ҳама кори олам ба рафтани ӯ вобаста бошад. Аз аскарони сурх сумнақиши аспон боқи монда буд андар канораи роҳ, вале дар хоки судои рӯи роҳ гум гашт. Шарифа пушти Боғи Гарон ҷилави аспашро кашид ва ҳайрон шуд, ки кучо рафта онҳо: ҳам аскарони Сурх, ҳам дастаи Ёрмуҳаммад... Ба ҳаёл рафт ӯ, ки нақшаи ҳарду тараф чун аст. Махсусан нақшаи Ёрмуҳаммад ба ӯ лозим буд; аранге шунида дошт, ки аскарони сурх чӣ вазифа доранд – гӯё мазлумонро озод мекунанд, занонро аз ҷодар раҳо мегардонанд, ҳама чун Марям ба ҳуррият мебарояд; ҳуқуқи ҳама баробар мешавад – мард ҳам ҳақдору зан ҳам; чунон ки ба кирдорҳои зида қозиву Зухур хандида буданд ва айбу эрод доштанд. Инак айб накунанд, наханданд, балки шоиста донанд рафтори ӯро ва гӯянд: «Шарифа дар беҳуқуқияш ҳуқуқ дошт».

Сайҳаи асп баромад аз миёни дарахтони Боғи Гарон ва Шарифа яқин кард, ки аскарони сурх нарафта, балки Ёрмуҳаммадро дошта, қоре кардаанд бо ӯ. Ҷилави асп ба рост гардонд, мардона рон афшурд ва Саманд раҳнаи боғро ҷаҳида гузашт. Аз раҳнаи боғи Турсунӣ низ гузашт ба боғи Замон ва онҳоро гирди ҳавзи ҷортарҳ дид. Замон дар бурчи боло пушт ба қабристон нишаста, як-як ба ҳавз сангча меандохт, ки дигар он ҳавзу об лозим намешуда бошад. Ҳаёли кунад ин корро. Ёрмуҳаммад низ пушт ба дарахти сафедори сари ҷӯй тақя дода, ба андеша рафта буд, ки омади кор чандон хуб набошад. Вай ба аскарони сурх пеш овард, ки ҷангро сар кунанд... гӯё эшон чӣ кор карданашонро намедониста бошанд. Инак андеша дорад, ки чӣ бояд кард. Агар ба сайди онҳо баромада буд, сайд аз даст рафт. Агар қурбон гаштани буд, раҳо ёфт.

Ва омадани Шарифа парешон кард хотири эшонро. Ёрмуҳаммад наздик омадани ӯро дидаву дониста аз ҷой барнахост ва нигоҳ ҳам накард.

— Зиёфат надорӣ-ку, Ёрмуҳаммад?

— Мо кай зиёфат доштем, апа? Зиёфат насиби ватандорон...

Шарифа кинои ӯро фаҳмид: ӯ Бурҳонро дар назар дорад – ҳамроҳи қозиву муфти бо нону намак пешвоз гирифтани меҳмононро. Аз ин рӯ суханро ғоз надод. Аз асп фаромад. Самандро дар такҷавси сафедор баст ва омада назди Ёрмуҳаммад нишаст.

— Додар, гуфтанд, ки аскарони сурх аз паи ту ба ин ҷониб омаданд, тоқат накардам... Омадам, то бином, чӣ ҳол дорӣ...

— Миннатдор, апа... Бехтар буд, лачоми Бурхонро мекашидӣ!

— Чӣ, ман лачоми туро кашидан омадам? Бурхон ҳам мисли ту ақлу тамиз дорад, ҳар коре хоҳад ва аз дасташ ояд, бикунад...

— Чунон ки мебинӣ, аз дасти мо коре намеояд. Ҳатто меҳмон қабул карда наметавонем.

— Талху пичингатро мон, додар, бо ситезаву талху пичинг кореро сомон накунӣ... Хубаш, дӯсту душманро фарқ бикунӣ... Ту донӣ, ки онҳо кӣ буданд?

— Кӣ буданд? Модом ки ба хоки ту зер карда медароянд, кӣ хастанд?

— Пас чаро хомӯш будӣ, чанг накардӣ? Сари аспатро гардондиву рафтӣ?

— Чӣ кор кунам буд? Чанг кунам буд? Дар ин деҳа то имрӯз кӣ чанг карда, ки ман кунам? Вазифаи ман як чиз аст: химоя кардани Ватан – чун Спитамон, чун Деваштич... Дидам, ки касе ин хоки муқаддасро поймол мекунад, сар медиҳаму амон намедиҳам.

— Магар нохонда омадани онҳо поймол кардан набуд?

— Не, онҳо ба озмун омаданд... Гумон доштанд, ки дар ин ҷойҳо босмачӣ хаст...

— Босмачӣ хаст? Кӣ будааст он босмачӣ? Ин чӣ ҳарф аст? Магар ягон тоҷик босмачигарӣ кардааст? Магар дар ягон замон тоҷик ба сари зану фарзани кишвари бегона тохт овардааст? Охир ин кори мо нест ва маънии ин ҳарфро намефаҳмем, ҷоеро паҳш карданӣ нестем!.. Ё ту ин корро карданӣ хастӣ?

— Чӣ хел?

— Чунон ки «босмачӣ» ном гири?

— Ман намефаҳмам, ки ин чӣ маънӣ дорад, ба номи Худо, намефаҳмам... Чаро ватанпараст неву босмачӣ? Аз кучо омадааст ин калима?

— Ҳамааш хуб, додарам, пеш аз ҳама дӯсту душманро фарқ бояд кард. Дӯст ёбӣ, ба душман зафар кардан осон мегардад.

— Душвор, апа... Замона чунон аст, ки дӯсту душманро фарқ накунӣ!

— Ҳо, хунрез аст чаши замона... илоҷе бояд ёфт.

Як дастаи маҳзун гирди ҳавзи боғи Замон пароканда буданд; гӯё шикастхӯрда, на қўшу палтар доштанд, на бисот, на аслиҳаи қарорӣ, на тўпу туфанг; ятимона қачпахлӯ зада буданд, аспонашон қантар; гӯё дар чехраашон пати шикаст, пати ғарибӣ, пати кулфат зада буд. Онҳо чунин гумон накунанд ҳам, Шарифа чунин пиндошт ва хост маслиҳат диҳад, ки аз роҳашон баргарданд, ба қору кирдори чангхоҳон шарик нашаванд ва гар чанг кардан хоҳанд, дигаргуна омодагӣ бинанд; қувва ҷамъ кунанд, аслиҳа ёбанд, варзида бошанд; бо чунин дастаи хурду ночиз кас ба ҷое нарасад... Ё чунин андеша дошт, аммо чизе гуфта натавонист;

донист, ки Ёрмуҳаммад ранчад, Замону ёрони дигар хафа шаванд, чизе нагуфт...

Ва он рӯз фаро расид.

Овоза шуд, ки дастаи Ҳомид-кӯрбошӣ Фарғарро забт карда, дастаҳои пеш омадари шикаст дода, то Ёрӣ расидааст... Мардум безобита шуданд. Гахвораи тифлон бар дӯш бардоштанд, молҳо пеш андохтанд, нони дар танӯрҳо часпонда ноканда монд, сӯхт... деҳаро бӯи нони сӯхта гирифт; сагон гирогир доштанд... Ва онҳое, ки дар тори Хокканак аскарони сурхро пешвоз гирифта буданд, дастаи Ҳомид-кӯрбоширо низ бо нону намак пешвоз гирифтанд. Дар чунин пазирай Бурҳону Шариф набуданд. Ҳомид бар аспи Гули Бодом нишаста, пешопеши даста меомад. На байрак дошт, на нишона дошт ва на нақша. Хандон буд, мӯйлаби қайчидаи кӯтоҳ дошт, чашмони тез, рӯи сурх, гардани кӯтоҳ; шербас метофт, варзида ва хеле чолоку хушёр. Аз пойҳои даррикобаш бармеомад, ки ба қомат аз Ёрмуҳаммад пасттар аст... Пешопеши Ҳомид овозааш мерафт, чунон ки пешопеши сел гирдобод. Овозаи Рустам беҳ аз Рустам... Гӯё Ҳомид назаркарда, дар тахтапушташ панҷаи пайғамбар нақш дорад; тир қора накунад ба ӯ, шамшер нагузарад, теғ набуррад... танҳо сари намоз, аз паси сар кофирона ӯро сар буридан имкон дорад. Онҳое, ки ба чунин овозаҳо имон доранд, аз деҳа нагурехтанд, онҳое, ки ба чизе ё касе бовар надоштанд ва ин чизҳоро ҳила медонистанд, ба фармуди Худо итоат накарда, хона бар дӯш бардоштанд, шуданд паси кӯҳҳо...

...вале пешвоз гирифтанд дастаи ӯро низ, чунон ки аскарони сурхро пешвоз гирифта буданд... Боз дар боғи қозӣ деғҳо дар чӯш шуданд, нонвойҳо нон пухтанд, саллоҳӣ қарданд, таббоҳӣ қарданд, кайвонуву ходим буданд баъзеҳо...

Ҳомиду ёронаш дар болохона, аскараш дар рӯи боғ дам мегирифтанд. Қозӣ, муфти, эшон, мулло ба фиристодаи Худо – ба сарлашқари ислом дар музофот имон оварда буданд, таъзим мекарданду хидмат чунон ки ба аскарони сурх; ҳамчунон ки амини деҳа – Зухур ба дастаи савораи Николай. Ва ҳоло амини ақлбохта буни девори сангин, ба оби равони чӯй назар карда, танҳо ташнашикан будани онро донанд, аммо ақлаш то ҷое намерасад. Фарқ накунад, ки барои ҷӣ онҳо омада буданд, ҷаро инҳо омаданд... Гӯё дар олам беозортарин кас Зухур аст – бандаи бечора аз ин зиёд нашавад.

Ҳомид дар пой чоруқи қайши сурх, пой ёзаду кашад ба зерӣ хеш, ки ҷангу гӯбори попушашро кӯрпачаву либос гирифта, муҷалло гардонад. Кирдораши гӯё барои он аст, ки мӯкиашро бинанд, аммо мунтазир, ки ба ёриаш кӣ мерасида бошад. Шояд мӯкӣ аз пой кашидан хоҳад, то пояш дам гирад, ҳаво гирад; зеро ҷандин рӯз аст, ки пойҳо даруни пойтобаву мӯкӣ нафас нагирифта, ба танг омада, соҳибро безобита гардонад.

— Бахузур дам гиранд, тақсир! – норохатии ўро пай бурда, дами дар даст дар сари сина пахш карда мегўяд қозӣ, аммо нафаҳмад, ки «тақсир» чӣ эҳтироми ночост.

Ҳомид табассум кард ба маънии сипосгузорӣ, вале табассуми лабонаш зуд шикаст: ғалмағал шуд дар берун, аспон сайҳа кашиданд. Ором-ором гуфтани мардон меомад, аккоси сагон боло шуд... деҳа ноором тофт.

— Чӣ мағал? – вазн аз болишт бардошта, рост нишаст Ҳомид. Гардан ёзида аз тиреза ҷониби Санглох нигарист ва сарони аз сари девор болоро дида, боз аз қозӣ пурсид:

— Кистанд онҳо?

— Худиҳо... гумонашон, ки ба деҳа бегона омада бошад...

Нафорид ин ҳарф ба кўрбошӣ. Бархост, дами дар омад. Ба берун нигарист. Дастаи саворонро дид. Дилаш раг зад. Сахт нигарист ба қозӣ: «Бозӣ мекунӣ? Макр дорӣ?»

— Худо хозирӯ нозир, инҳо баччаҳои худӣ... ноҷо гумон кардаанд... Ба онҳо мефаҳмонам, ки шумо фиристодаи Худо ҳастед, яъне расули ислом ва сарлашкар... Шуморо ҳама донанд, номи Ҳомидбек дар забони хурду калон... Осуда бошед, ҳамаашро мефаҳмонам, онҳо ба роҳи худ раванд.

Ҳомид ба назар ҳарфи ўро нашунид, гўш ҳам накард, зехн монда саворонро аз назар гузаронд, шинохтан хост, аз рӯи фаросат дарёфтани буд, ки онҳо дўстӣ доранд ё душманӣ. Панчтираву таппончаву шамшер ҳамроҳаш буд, гумон дошт, ки лозим нашавад. Ў ба рафтани қозӣ ба назди даста эътибор надод, ба муомилааш ҳам эътибор надод, гўё аҳамияте надошт рафтори ӯ. Яқин кард, ки савори барбастаи аввал, ки фўта дар сар лачак карда, ба ҳарфи қозӣ гўш намедихад, суханашро ба инобат намегирад, чунон ки худӣ Ҳомид; гўё сухани қозӣ барои савор асар надорад. Ва ду чашм ба болохона дорад, бе шарҳи қозӣ ҳам донад, ки меҳмон кист ва маҳз аз пай ӯ омада...

— Қозии бешараф, насихататро мон! Нафаҳмидем, ки ту чӣ касӣ... Кофир ҳам аз дастархони ту нон хўрад, мусулмон ҳам. Касе ёд надорад, ки пеш қозӣ касеро нон дода бошад, имрӯзҳо дўсту душман аз дастархони ту нон хўранд, аммо фарқ накуни, ки дўст кист, душман қадом?

— Ҳама барои ман дўст...

— Танҳо ман барои ту душман... Худиҳо барои ту – душман, бегонагон – дўст...

— Охир, аз даҳони ту бўи шир меояд, дўсту душманро чӣ фарқ кунӣ?

— Аз бўи шир ман дўсту душманро ҷудо кунам... лекин ту дар ғами ҷони хешӣ, барои ҳамин чизеро фарқ накуни... Чӣ шавад, агар ту мурӣ, ё ман мурам, вале халқ осуда бошад?

— Беадаб, густох! Ба хунат ҷўлида мур! Шариат занад туро! Калонро надонӣ ту, меҳмонро надонӣ ту!

— Чӣ лозим чунин меҳмон, ки нон хӯрда ба нондон туф кунад?

Қозӣ пиндошт ин ҳарфро Ҳомид шунид ва баргашта ба дари болохона нигарист. Ҳомид чома сари китф, як пой даруни остона, пой дигар берун ба аскарони сари хонҳо бархоста зехн монд ва ба қозӣ рӯ овард:

— Чӣ гуфтан дорад он бачча?

— Ба зиёрати шумо омада! – филфавр гуфт қозӣ ва дандони лачакбасар газ-газ шуд:

— Ту зиёрат бикун ўро, мо зиёратгоҳ дорем!

Ҳомид шунид ҳарфи ўро ва ишора ба аскарон кард, то омода бошанд ба набард. Ҳомид бекарорин аспи Ёрмуҳаммадро дид, вале фарқ накард, ки ба пошна задану ҷилав тофтану рон афшурдани соҳиб асп бекарор аст ё чунин хӯ дорад: «Аспи хуб барин». Чашмаш танг шуд, дилаш ҳам; кина гирифт қўрбошӣ, ки «бачча» ба ҳарфи қозӣ гӯш накунад, тую ман дорад, ачаб нест, ки бо ӯ низ сари забон кунад...

— Хоҳиш дорам, ба Ҳомидбек чизе нагӯй... Кас бо думи шер бозӣ намекунад, – паст гуфт қозӣ, то қўрбошӣ суханашро нашунавад.

— Баланд бигӯй, то ӯ шунавад... Қўрбошӣ Зарафшонро мусулмонобод карданист.

— Мусулмонӣ ба оҳистагӣ, Ёрмуҳаммад...

— Ўхӯ-ўӯ... Ёрмаҳмад ҳамин кас? – ба гӯши Ёрмуҳаммад киноя расид. – Ба шунидам – мусулмон, лекин одоби мусулмонӣ намебинам...

— Ёд мегирем! – баланд гуфт Ёрмуҳаммад, то ҳама фаҳманд, хатто Зухури буни девор ятимона нишаста ҳам, вале рафтори сардаста ба қўрбошӣ нафорид. Абрӯяш гирифт; сипоҳӣ кард, нашунида ангошт, ба қабзаи таппонча даст бурд... боз дар дил «астағфируллоҳ!» гуфт. Аз забонаш ҳарфи дигар баромад:

— Ба мо чунин далерон лозим. Гумон накарда будам, ки мо рӯ ба рӯ мешавем, забон меёбем, зидди куффор ҳамроҳ мечангем...

— Бо ҳар кӣ мечангӣ, бичанг, лекин моро бадном накун!

Қозӣ даҳони Ёрмуҳаммадро доштани шуд, дасташ нарасид аз ин ҷониби девор ба он ҷониб. Лаб газид, забон газид, сар ҷунбонд ҷониби Ёрмуҳаммад, то ӯ худдорӣ кунад. Ёрмуҳаммад эътибор надод ба вай. Ду чашм ҷониби Ҳомид-қўрбошӣ дошт, то чӣ расад аз ӯ. Аспашро ором кардани шуд. Аспи Замон низ кишнаву бекарорӣ дошт, соҳибаш ҳам чизе гуфтани буд, наёрист. Сардор бояд ҳарф занад, Ёрмуҳаммад вазъи қўрбоширо хуб фаҳмида буд; суханонаш кора накард ба ӯ; ҳарчанд гӯяд, ки тир пай накунад дар танаш, лекин сухан кора кунад. Тири забон батар аз тири камон. Ў чунон вонамуд кунад, ки Ёрмуҳаммад нозгунҷӣ дорад ва ё гарданшаҳӣ: «Меарзад чунин ҷавонмардро гардан тофтани».

Чехра кушода дорад кӯрбошӣ, табассум кунад, то Ёрмуҳаммад чизе пай набарад, бо ӯ бипайвандад, фармонбардор шавад, он гоҳ адабашро диҳад.

— Шумо чанд тан ҳастед, Ёрмуҳаммад?

— Як тан!

Аз чунин посух ба андеша рафт кӯрбошӣ. Пасон ҷавоб ёфт:

— Шояд як ҷон бошед?.. Ба ман чунин касон лозим, Ёрмуҳаммад.

Вагарна мо ватанамонро ҳимоя карда натавонем.

— Аз кӣ бояд ҳимоя кунем ватанро?

— Аз бегонагон.

— Магар дер нашуд?

— Не, дер нашудааст... Муттаҳид бояд шуд. Мо парокандаем.

Ҳар кас ба тарзи худ кор барад; бемақсад, бебарнома... Мусулмононро бояд ба по ҳезонд. «Шӯрои исломия» дар Тошканду Фарғона амал мекунад, пуштбон дорем. Мадаминбек Фарғонаро ба дасти душман надихад... Қозӣ, ба ӯ расонед, ки дунёи мусулмонӣ мешавад.

— Агар мусулмонии шумо кори дар Ёрӣ кардаатон бошад, ба худатон насиб кунад. Ёриро ғорат кардед, мардум ватанро тарк гуфтанд, ғору камар маконашон шуд... аз Худо натарсидед, инак мусулмонободӣ карданӣ ҳастед...

...Садои тир баромад. Ҳомид-кӯрбошӣ сари синаашро дошт. Калавида аз айвон ба хона даромад.

Ғалмағал шуд, садои тирҳо баромаданд. Дастаҳо ба таҳлука афтоданд. Саворони Ёрмуҳаммад гирдобосо гаштанд. Сари Ёрмуҳаммад миёни гирдоб монда буд. Мазмун, каси тиркушодаро пайдо кардан мехост. Касе қоил наомад. Ва он ҷониби девор аскарӣ Ҳомид-кӯрбошӣ дар тақопӯй буд, то аз девор гузашта ба аспон савор шаванд, тохт оранд ба сари дастаи Ёрмуҳаммад.

Деҳа ноором шуд. Онҳое ки ба кӯҳу пушта фирор карда буданд, аз сари санғҳо, филталҳо, буни харсанғҳо, дами камарҳо... ба деҳа менигаристанд, ки қиёмати сағир аст ё рӯзи маҳшар... Як бор садои тир баромад; замин, фазо, талу теппахо, барги дарахтон, гӯши бандагон онро фуру бурданд. Гӯё дар деҳа коре дигар нашуда бошад, овозе намеомад, сиёҳие набуд, барги дарахтон ҳамаро пинҳон мекард аз ҷашми онҳо... Дар асл оромӣ набуд дар деҳа. Аспон гӯё дар пиллаҷои бузқашӣ ҷувозак мегаштанд гирди ҳамдигар... Қозиву муфтиву чанд тани дигар башитоб ҷониби меҳмонхона шуданд, ҳам аз тарси кӯрбошӣ, ҳам аз тарси Ёрмуҳаммад...

— Шинак гиред аз паси девор ва қир кунед онҳоро!

Касе ба ҷои Ҳомид-кӯрбошӣ фармон дод ва аскарон якбора рӯи боғ давиданд, паси сангдевора шуданд ва тир кушоданд ҷониби дастаи дарҳами Ёрмуҳаммад. Касе намедонист, ки асп кадому савор кист. Аспон меафтиданд, саворон мефавтиданд, ҷароғпоя мешуданд ва ба сар мерафтанд гоҳи фирору так; аз сари аспон мепариданд саворон.

Гурехтанд, имкони чанг наёфта, ё сари чанг надошта; саворону аспони бесавор фирор карданд. Аспони аскарони кӯрбошӣ низ ҳамроҳи онҳо буд; гурехтанд ба сони галаи рамида. Ёрмуҳаммад андеша дошт, ки ҳарфҳояш ногуфта монд, мадда дар дил дорад; оё боз ба дидор расанд ё на. Ў сари аспон гардонда, сӯйи Панҷа-кат рафтани буд, аммо ноогоҳ, ки аскарони Ҳомид миёнбур аз богот баромада, пеши роҳашонро гиранд ва кор бебез шавад... ҷониби Боғи Гарон рафт, ки тори қабристонро гузарад, рӯҳу ар-воҳ ёвар гарданд... Ў гумон накарда, ки ба чунин зудӣ дунбола гиранд ва дар ғӯристон безобита кунанд. Ақлаш нагирифта буд, ки дастаи Ҳомид боз ин қадар асп дорад, таъкиб кунад онҳоро ва тир занад...

Ҳомид-кӯрбошӣ, ки ҳам аспи худ ва ҳам аспони бехтаринро дар саисхонаву тавилаи козиву муфти, дар ҳавлии даруни амини камакл ҷой карда буд, савор шуданд ва бар асари дастаи Ёрмуҳаммад тохтанд.

Дастаи Ёрмуҳаммад дар Боғи Гарон ҷой нагирифта расида омаданд онҳо ва тирпарронӣ карданд аз камонҳои англисӣ. Дастаи хурди Ёрмуҳаммад ба танг омада фирор кард ва сари баргашта муқобилат кардан надошт. Як ҳукм меомад дастаи Ҳомид-кӯрбошӣ. Ҷилави аспони бесаворро раҳо карда пеши дастаи кӯрбошӣ гузоштанд, ки шояд шод гардад. Ба ишораи кӯрбошӣ саворе аспонро пас гардонду ронд, то соҳибони пиёдагашта савор шуда онҳоро дарёбанд.

Бероҳа шуд дастаи Ёрмуҳаммад. Пушти Боғи Гарон гашт ва ҷониби Дашти Маҳрӯ рӯ овард, раҳо ёфтани буд...

...ва аз қазо буд ё нишони дақиқ, нарасида ба Дашти Маҳрӯ ба аспи Ёрмуҳаммад тир расид, пой росташ кашола шуд ва сепоя саворашро ба ҷое расондан хост, натавонист. Бозистод... Сӯйи савор гардан тофт. Чашмони барҷастааш Ёрмуҳаммадро дар худ таҷассум карда буданд. Саворони дигар аз ӯ пеш гузаштанд. Яке дониста, дигаре чангнадида дар паси зинҳо парчин гашта буданд аз бими тир ва ӯ худро аз асп партофт, пеш тохт, то ба Зарафшон расад, фурӯ равад ба коми рӯд, ки волотар аз он аст, ки душман кушад...

...вале натавонист. Афтид ба даст. Ў гумон карда буд, ки Ҳомид-кӯрбошӣ баробари даст гирифтани ба сари синааш тир занад ва ё мағзи сарашро барорад... ва ё хандаи баланди тамасхуромсз барорад ва ӯ тоқат накарда кӯрбоширо дашном диҳад, бо қаҳру ғазаб кушанд ўро. Чунин нашуд. Дар хирманҷои Дашти Маҳрӯ, поёнтар аз ҳонаи Сафед, ки фиристодаҳои ҳукумати подшоҳӣ сохта буданд ва касе намедонист, ки ҳонаи бекас чӣ вазифаро адо кунад, дастгираш карданд. Ҳомид-кӯрбошӣ ором, ботамкин буд ва асрор хувайдо намекард, гӯё қоре нашуда ва ҷонибаш касе тир наандохта...

Тааччуб кард Ёрмухаммад: «Магар назаркарда аст, ки тир пай накунад? Танҳо аз чашмаш бояд зад ўро». Ҳо, тез буданд чашмони Ҳомид-қўрбошӣ ва ҳар чашм наметавонист ба нигоҳаш тоб оварад.

Вале Ҳомид-қўрбошӣ сӯҳбатро лоиқ надид, пурсупосух нахост:

— Қаваш кунед ин ноҳондамуллоро!

Ва ўро дар ҳамон хонаи сафед банд карданд. Ду тан посбон монданд ва ў нигарон буд, ки чӣ расад аз қазо. Андаруни хонаи хурди бетиреза, ки танҳо дарича дошт, андеша дошт, ки ройгон мирад, коре накарда, чизе надида, ба мақсад нарасида бимирад, ҳол он ки дар ягон афсона чунин нашуда, ки чавонмард дар роҳи равон бимирад. Дар хоначаи торик, ки баъди даричаро пӯшидан торикистон шуд, ў панча бар гулӯ зад, то хешро хафа карда кушад, вале нафасе баъд дастонаш мадор накарданд. Донист, ки бо чунин усул худкушӣ осон набувад; ёдат мераваду мемури, меафти, боз зинда мешавӣ... ва ў тоқат надорад ба чунин беҳуда мурдан, беҳуда мурдан... «буздилона чунин муранд...» Зад даричаро ба лағад. Даричаи фартут парид ба берун, аммо дар зулфини халқа ҳамоил монд. Ёрмухаммад қоматашро ҳам карда, аз хона баромаданӣ буд, ки дар сари дилаш пошнаи камон зад.

— Озодӣ мефорад-та? – масчоҳӣ гуфт ў. Ёрмухаммад ҷавоб наод, бурун омадан хост.

— Тири қўрбошӣ форад? Ё зарби шамшер? Шукр бикун, ки қўрбошӣ гузашт кард, ҳар ноҳалафро ҷо ба ҷо мекушт ў. Аз осмон ситора орад ҳам, мекушт... саркашӣ накун, якравӣ накун, ҳар чӣ фармояд, розӣ бишав.

— Чӣ мебоядаш?

— Бояд, ки бо ў ёр шавӣ... Вай ҷазонмардони шуҷоъро дӯст дорад.

Ёрмухаммад хомӯш монд андаруни хонаи сафед. Ба андеша рафта буд, ки чӣ гӯяд, чӣ бикунад. Мутеъ гардад ё сарбаланд мурад? Сараш гич шуд, сар афшонд. Вале кушода нашуд сараш, балки ба дард даромад. Гӯё аввалин бор дуруст дар бораи ҳаёту мамот фикр карда, сараш ба дард омад. То алвақт сар-сарӣ мегашт, хап-хап мегашт, пинҳону аён мегашт ва то рӯзи даста ташкил карданаш касе намедонист, ки ў чӣ ҳунар дорад... ва яқбора аз ҷўраҳои меҳмонхонаи гузари Шингиҳо даста ташкил кард, аз меҳмонхонаҳои дигар ҷўраҳо ёфт... ва инак ҳисобот диҳад ба худ, ки чӣ кор кард. Чизе ба даст наовард: худ андаруни хонаи хурд, ёрон дар фирор ва надонад, ки чӣ ҳол дорад онҳо...

— Чӣ шуданд ёрони мо? Хабар надоред? – андеша пеш овард Ёрмухаммад.

— Тан доданд ба Ҳомидбек!

— Тан доданд? Не... Онҳо тан надиханд, сар диҳанду тан не...

— Зӯр ояд, дигар чиз ҳам диҳанд...

Дандонҳои Ёрмуҳаммад афшурда шуданд. Як зӯри ба хонаи танг даромада, ўро то лахту пора кардан зад. Ду камони найзадор ба сари синааш мехосо халиданд.

— Онҳо тан намедиханд... муттаҳамҳо!

Ва баробари камонҳоро пас кашидан ба зӯри вазн пеш омад, пешониаш ба болодарӣ зада бозистод.

— Чунин пешониат ба девори лаҳад занад, ба худ меой.

— Хубтар аз он аст, ки сухани бӯйини ту баддаҳонро шунавам! Маро бубар пеши бекат!

— Бек вақт надоранд, сари ёрони туро гиранд.

— Ё Алий!!! — аз дар баромад, бо ду даст онҳоро дошта, ба ҳам зад, вале онҳо, ки аввал сушт буданд, камонҳоро афканда ба ӯ часпиданд. Ба замин хобонда натавонанд ҳам, кӯшиш доштанд, ки аз даст раҳо накунанд.

— Ту бо кӣ бозӣ карданатро надонӣ, бачча... Донӣ, ки кист Ҳомидбек? Фиристодаи Саидахмадхоча. Донӣ, ки кист Саидахмадхоча? Мири Масчоҳ. Донӣ, ки боз кист? Намояндаи ислом! Боз чӣ доништан хоҳӣ?

Бо зӯрӣ дастони ўро пушт гардонда буданд. Наёристанд, ки раҳо кунанд, ҳарчанд медонистанд, ки раҳо ёбад ҳам, дур наравад...

Тақрибан понсад қадам дуртар аз хонаи сафед одамони ба даст афтодаи Ёрмуҳаммадро бозпурс мекарданд: бозпурсӣ буд, аммо шиканча не. Шояд Ҳомид-қӯрбошӣ ба умеде, ки ҳама чафоро ба Ёрмуҳаммад раво дорад, аз дигарон саҳт нагирад. Қӯрбошӣ намеҳандид, масҳара намекард, пичинг намезад; аз ҳар асир мақсаду мурод дархост мекард. Чашми қӯрбошӣ ба паҳлӯи хонаи сафед афтид, ки посбонҳо Ёрмуҳаммади сарлӯчро даст ба пушт тоб дода, базӯрӣ ҷониби ӯ баранд. Дилашон дар ларза буд, ки қӯрбошӣ пӯписаву сарзаниш кунад, ки чаро беруҳсат маҳбусро озод кардаанд...

Ёрмуҳаммад пиндошт, ки чашмаш хира гашта, онҳоро дурӯст намебинад; дуртар ҳам тира тобад; офтоб зери абр аст. Дар сари кӯҳҳои мағриб, нимҳалкаи силсилакӯҳи Туркистон, ҷониби уфуқи Шаҳри Сабз, поёноби Зарафшон гирифта метобад ва болои Шаҳри Сабз абр пой ёзида, сар-сари кӯҳи Зарафшон борида, то Мазори Шариф меояд ва баъд ба паҳнои дашти Ёрӣ, Амондара, рӯи Зарафшон ва тамоми олам меборад. Ва аз он дурӣ тундар чароғак зад. Ёрмуҳаммад донист, ки чашмам хира нагашта, балки ҳаво меборад... Ва боз чашмаш расид, ки оташе меояд аз домони уфуқи боронӣ, ки танҳо дудаш боқӣ мондаву оташашро борон кушта. Савора низ пеш меояд ба сони дуд; сияхпӯш. Сарбандаш ҳамроҳи кокулаш барафшошта дудосо пушт рафта. Тез омаду сушт шуд аспӣ ӯ ва диданд, ки савораш зан аст, дар ҳайрат шуданд.

Савор ба касе нигоҳ накард, ба чизе эътибор надод, чашмаш ба Ёрмуҳаммад афтод, ки ду тан дошта меовардандаш. Гумонаш, ки беҳол аст ӯ, шах шуд пушти зин. Ангушт газид, то фарёд назанад ва аз асп зер шуд, пеши қўрбошӣ зону зад, мисли ҳама гуна зани лоилоҷ, модари зор тазаррӯъ кард:

— Давлатат поянда бод, Ҳомидбек, Ёрмуҳаммадро раҳо би-
кун... рӯи мурод аст, дасти писараш ҳалол нокарда...

Ҳомид-қўрбошӣ хандид:

— Худи ўро ҳалол бояд кард... Магар одами бамурод чунин рафтор кунад?

— Чӣ карда ӯ ба бек?

— Тир зада сӯи лашкари мо.

— Ў тир назада, ман тир задам, Ҳомидбек...

Бовар накард Ҳомид-қўрбошӣ. Ба ҳамраҳонаш нигарист, ба Ёрмуҳаммад нигарист, ба зан нигарист.

— Дурӯғ низ ҳадде дорад...

— Дурӯғ не, бек, ман паррондам шуморо... барои гапи мар-
дум, ки гӯё шумо назаркарда ҳастед, дар тахтапуштатон панҷаи
пайғамбарист; тир кора накунад, шамшер гарданатонро набуррад,
шонаатон замин набинад... Имон овардам, ки рост аст... Ман он
вақт гуфтани будам, фурсат нашуд. Шумо ҳаҳд кардед... Вагарна
чӣ монда, ки ба сари занӣ назди шумо оям?

Ҳомӯши хомӯш, ороми ором буд Дашти Маҳрӯ, касе намеёрист
харф занад, баландтар нафас кашад, атсаи омадаро бинӣ соида,
дар димоғ мекуштанд, ҳама чашму гӯш ба Ҳомид-қўрбошӣ до-
штанд, то чӣ гӯяд.

— Рост мегӯяд? – ба Ёрмуҳаммад рӯ овард Ҳомид-қўрбошӣ.

Ёрмуҳаммад, ки сар андохта, ба андеша рафта буд, саволи
қўрбоширо пай набурд ва ё нашунида ангошт ва баъди нихтаи
пояндаҳо ба худ омад:

— Ман паррондам!

— Бек, ӯ дурӯғ гӯяд барои начоти ман чунин кунад. Ҷазову
сазо насиби ман аст, ўро раҳо кунед!

— Шучоъ метобӣ, зан.... Кистӣ? Аз кадом начодӣ?

— Ман Шарифаам, зани усто Қодир, ӯ фарзанди ман.

— Дурӯғ гӯяд! – хитоб кард Ёрмуҳаммад. – Ман писари ӯ
наям... Ба начоти ман чунин гӯяд... Ҷазо тани ман аст, ўро бигу-
зоред ба роҳаш равад!

Баланд хандид Ҳомид-қўрбошӣ:

— Ҳа-ҳа! Ту рӯбоҳӣ, ӯ – шағол!

— Ман барои тамасхури ту ба дунё наомадаам, қўрбошӣ! Моли
нар барои корд аст!.. Касе, ки бими марг дорад, ба даст шамшер
нагирад, касе ба ҷанг дарояд, ки гузар аз ҷон дорад.

— Рӯбоҳ буданатро дониستم... Сари девори қозӣ гуфтӣ, ки
сари ҷанг надорӣ, ҳоло гӯӣ, ки касе ба ҷанг дарояд, ки гузар аз
ҷон дорад.

— Туро гуфтам, кӯрбошӣ!

— Ман ҳам сари чанг надорам, ватанро ҳимоя кунам.

— ...

— Пас, шумо чаро нияти якдигарро намефаҳмед? – миёна омад Шарифа.

— Зан, ба миёни гап лагат назан! Аз шумо мусулмонӣ набарояд, харду дурӯғ гӯед: дурӯғгӯ – душмани Худо, душмани ислом...

— Ҳо, дурӯғгӯ – душмани Худо, бек... Ёро накуш, бек... ӯ низ назаркарда аст...

Ҳомид-кӯрбошӣ баланд хандид ва якбора хомӯш монд, ки шак меорад, ба ҳар сухан, шояд рост бошад. Ба Шарифа нигарист, ба Ёрмуҳаммад нигарист. Шарифа, ки ҳаёи занона дошт; сар ҳам медошт ё ба эҳтироми кӯрбошӣ ва ё барои зорӣ. Аммо сари Ёрмуҳаммад баланд буд; чунон меистод, ки аз касони ёро саҳт дошта чанд сару гардан боло бошад. Хаёлаш ҳам ба дигар тараф банд буд: ба уфуқи гирифта, ба домони кашоли боронии абри сари кӯҳҳо ва аз дил мегузаронд, ки чаро инсон аз зери биниаш дуртарро дида натавонад ва агар дидан хоҳад, пеши назар деворе ғузоранд, ки на дида шавад, на гузашта. Хомӯшӣ. Гӯё ҳама андеша доранд, табиат ҳам, вале шип-шипи донаҳои борон, садои хастаи рӯди Зарафшон ҳалалгор хомӯширо, то бепарво набошанд.

Ҳомид-кӯрбошӣ гӯйи аввалин бор ба андеша фуру рафт: ба назар масъалаи ҳаёту мамотро ҳал мекард: чашмонаш худ аз худ танг шуда, тангтар шуда, ки нишони тазйиқи дил бошад; танг мешуд дилаш, тангтар мешуданд чашмонаш. Лабонаш чунбидаву парида, мӯйлабаш нимдоираву камонак мегашт. Чизе фармуданӣ буд; ё сухани мувофиқ намеёфт ё гуфта наметавонист. Саҳт нигарист ин бор ба зан. Чашмони тезаш ба пиндораш бояд дилу чигари занро сӯрох мекард. Аммо Шарифа ба нигоҳи пармасои ӯ эътиборе надод.

— Эй зан!

Кӯрбошӣ пиндошт, ки зан ба садои ӯ гирифтор шавад ва даст пеши бар лаббай бигӯяд, аммо ҷавобе нагирифт. Аз чунин рафтори зан ӯ дар ғазаб шуд ва баланд гуфт:

— Ту донӣ, ки дар як қаламрав ду бек нагунҷад?!

— Ман иро донам, бек... Барои ҳамин гуфтам, ки Ёрмуҳаммадро раҳо бикун... Вай нияти бек ё мир шуданро надорад.

— Агар чунин ният надорад, чаро ёро раҳо кунам? Ёро сар бояд гирифт...

— Сухан ҳайф накунед, Бишарифа, ман аз мурдан натарсам... Мурдан ҷоиз бошад, мардона бояд бимурд... Ман кӯрбоширо ба чанги тан ба тан меҳонам...

— Ҳо-хо-хо!

Садои хандаи ёро замин фуру кашид... ӯ ғазаб кард:

— Рӯбаҳ ба шер панча задан дорад...

— Ту зиёд набард кардӣ, кӯрбошӣ, зиёд куштӣ, зиёд бурдӣ, номусулмониат афзун буд, ман дар умрам чанг накарда... Мехоҳам як бор бо ту чанг бикунам!

— Нобудаш кунед! Баредаш!

— Сабр кунед, Ҳомидбек! Замин ба хуни Ёрмуҳаммад сер нагардад... ӯ баччагиро дорад!..

— Баредаш! Аз назарам дур кунедаш!

— Гуфтанд, ки мардӣ дорӣ, пасттар аз зан будай...

— Гӯр кобед барои ин модасаг!

Дигар набояд ғоз мекашид сухан. Гӯё ҳукм буд. Қӯрбошӣ амр кард, бояд иҷро гардад...

Гӯр кофтанд, гӯри фурӯву рост ва Шарифаро аз бозувонаш дошта ба он ҷо дароварданӣ буданд, аммо Шарифа нагзошт, ки дасти номаҳраме ба танаш расад:

— Нарасед! Боздоред дасти ҳароматонро. Мурдан бошад, бе ёрии шумо ҳам мурда метавонам. – Гуфт Шарифа ва лаби гӯр омада, дерёз сукут варзид, чашм пӯшид. Даст ба осмон бардошт, чизе гуфту ба рӯй кашид. Рӯймол кушода чашмон баст ва худро даруни гӯр андохт, фурӯ нишаст, ки аз тор ҳок мерехта бошанд. Зону оғӯш кард, ки охири нафас аст...

— Бихез! Рост биист!

Шарифа ба фармон итоат накард, балки даст бар сар бурд ва аз дил ҳазору як харфу андеша гузаронд: қисмати худро интиҳоефта пиндошт ва ғами Ёрмуҳаммадро меҳӯрд, ки чун шавад. Хост ба кӯрбошӣ таваллову зорӣ кунад, раво надид, Ёрмуҳаммад ҳам ин чизро нахоҳад, аз хору залил шудан дар назди инҳо, мурдан авлост. Шарифа фаҳмид, ки ўро гӯр мекунанд, ба сурати мазоҳу масҳара гӯраш кунанд то гулӯ, пас ханданд ба ҳолаш ва ё ба тарзе кушанд, ки... шояд санг зада, сар миёни сангҳо нопадид гардонанд... Боре мардум ўро наҷот дода буданд аз ҳукми сангсори қозӣ. Лек имрӯз ногузир бувад маргаш...

— Бардоредаш!

Шарифа нагузошт, ки бардорандаш. Бархост. Рӯймол пеши чашм кашида буд, то касеро набинад – рӯйҳои ношустаро... ва касе қиёфаи дигаргунаи ўро набинад, тамошо накунад. Бел-бел ҳок ба миён, пойҳо расида, рӯи панҷаҳояш мерехт; дар они воҳид рӯи панҷаи пояш вазнин шуд. Ҳок банди пояшро гӯр кард ва зан дарёфт, ки ин бозӣ чӣ маънӣ дорад. Ўро гӯр кунанд росто, афсонавӣ, ки зани зино бо ҳукми шох ба чунин рӯз афтида; бо ҳиллаву найранги палонҷҳо, ки сағбачча зойида бошад ва ўро то сина гӯр карда, сағбаччаҳоро оварда буданд, то зани зоро маканд, мардум бинанд. Ин лаҳза ба хотири Шарифа афсона омад ва надонист, ки гуноҳаш чист...

Хок боло мешуд: аз миён боло, аз сина боло, то ба гулӯ...
Инак маънии чунин гӯр карданро фаҳмид: хок мепартофтанд,
борон меборид, лой мешуд ва ба хаёли Шарифа омад, ки ниҳол
шинонанд ва он сабз гардад...

— Бигиред рӯймолаш!

Шарифа натавонист ба ин фармон итоат накунад, зеро дастонаш
низ зери хок буданд..

Рӯймол бардоштанд. Шарифа чашмонашро кушод. Як бор
кушод, сахнаи мудҳиш дид. Боз пӯшид: намуд, ки Ёрмуҳаммад рӯ
ба рӯяш; дар даҳони ӯ мили камон рост карда, танҳо монда, ки
тутакро пахш кунанд. Шарифа нафаҳмид маънии ин кирдорро.
Пиндошт, Ҳомид-қӯрбошӣ меҳаҳад, ки ӯ зорӣ кунаду тавалло,
гӯяд, ки пеш о, ба поят сар ниҳам... Сахт чашм пӯшид, сар андохт.
Манаҳаш ба хок хӯрд. Тафсид баданаш, арақ баровард танаш.
Манаҳ аз хок набардошт, чашм накушод, то он сахнаи мудҳишро
набинад. Ба ҳар тақдир ба андеша рафта буд, ки чӣ бигӯяд; ба ин
махлуки Худо чӣ ҳарфе ёбад... «Илоҳо, ба хунат оғишта мурӣ!»
ҳамин қадар сухан ёфт, аммо надонист гӯяд ё на... Ҳис кунад, ки
пойҳояш, дастонаш, танаш қарахт шуданд ва забонаш низ, ки
мадоре надорад андешаро ифода кунад: «Илоҳо, дар хунат ҷӯлида
мурӣ!» Хаёле меояд ба сараш, кор намекунад забонаш...

— Боло бикун сарашро!

Касе аз зери манаҳи ӯ даст андохта бардошт. Натавонист.

Гӯё кайҳо ҷонаш баромада, танаш сард гашта, ҳамон зайл
шах шуда буд.

— Чашмонашро кушо! Кушо, бинад!

Сарпӯши чашмашро боло карданд, нашуд. Болои чашмаш
чизеро ҳалонданд, дарёфт накард, ки хор аст ё сӯзан. Вале сурати
мудҳиш миёни чашмон монда: ҳамон сурате, ки оби борон
аз сару рӯяш шорон ва мили камон ҷой шуда ба даҳон... Гумон
дорад ана-ана садои камон мебарояд, вале ӯ илоҷе надорад, ки
гӯшҳояшро пунба занад, шунавад ин овозро ва чашм кушояд, ки
хобу хаёл аст ё...

Оқибат баромад садои тир, паси сари Ёрмуҳаммадро қанда
рафт. Ҷуссаи ўро ҳамчу дарахти аз бех аррида дароз хобонд...
Шарифа чашм кушод. Аз паси сари ӯ хун ғағона мезад. Лаби
ҳоки гӯри ӯ афтаида буд ва Шарифа гарданақ мезад, ки ёзида ба
заҳми ӯ даҳон андозад, хуни равони ӯ боздорад. Гарданақ мезад,
тамоми қувваро ҷамъ мекард, ки аз хок бурун ояд, натавонист
ва якбора садои пунба зананду даҳшатзо баромад, ки аз садои тир ҳам
баландтар буд:

— Илоҳӣ, дар хунат ҷӯлида мурӣ, қӯрбошӣ!

31 декабри 1988 (11 январи 1990)

ТУҒРАЛ

КИТОБИ САВВУМ

*Кардам галате, хайма задам дар Чайхун,
Бод омаду кард хаймаро сарногун.
Лайлӣ мегирист ба ҳоли зори Мачнун,
Санго ҳама лаъл басту дарё ҳама хун.*

Халқӣ

СИЯҲОБ

Ва он замон, ки мардуми Кӯҳистон аз шохобҳои шати Зарафшон оби зулол меҳостанд, рӯд гилолуд, симобранг, гоҳе нукрафом, гоҳе хунолуд, оне хокистарзада ва баъзан хокӣ чорӣ мешуд. Вобаста ба он, ки имрӯз дар кадом минтақایی Кӯҳистон абр гирифтааст. Ва ё кадом нигор дар сари чашмае рух шустааст. Мардуми водӣ, бавижа бошандагони наздики пасобҳо хеле меҳостанд, ки чуръае оби тоза ва болаззати Нимичро нӯш кунанд, ки аҳён-аҳён вақти яхбандиҳо чунин медиданд. Танҳо Сияҳоби беруни Самарқанд ва наҳраки дарёободи Саразм, ки аз миёни дору дарахти сияхбеду газгулу ангат ва санчиди зоғак убур мекард ва ниҳоят дамкарда ва ором чорӣ мешуд, софу беғубор буд. Он ҳам аз шати Нимич буда зери замин, аз чашми полойи реғи гузашта, софӣ мешуд, вале он лаззату сардиву гуворойе, ки сароб мебахшид, надошт. Сарму гарм буд ва фач. Ба иборайи дигар: хом ва намакашро реғу гил чафида гирифтааст. Вале обе, ки аз зери Кӯҳандиж ё дижи Деваштичи Сугдиёншаҳр фаввора зада мебарояд, таъму лаззати дигар дорад. Ин фаввора дар сарғахи шаҳри Панҷакат воқеаст, ки низ дар тӯли таърих борҳо хунранг гашта. Аҷнабиён ҳаваси ин оби рӯҳбахшро карда, борҳо хун ба чашма омехтаанд. Ҳавасашон зиёд бегонаҳоро, чунон ки ҳаваси Искандари Мақдунӣ ба Оби Ҳаёт.

Атрофи мадрасайи Шердор, майдони Регистони Самарқанд ва роҳи дарвозайи Панҷакати рӯ ба Тайлоку Боғи Зоғон ва Ургут сангфарш буд. Наъли суми асбони фавчи ёрирасони сарфавчи артиши Рус полковник Шатенин ба сангҳо бархӯрда, шарора мепошад ва садову шарфайи ғайрирасмӣ ба миён меорад; мардуми кӯҳистонро ошно ва роҳнавардони водинишин ва аз сарзамини хокӣ омадаро ноошно. Вале онҳо аз рӯйи харитайи чуғрофӣ ҳама чоро хол ба хол медонанд. Полковник Шатенин чармипӯш, кулоҳаш низ чармӣ дар пешонааш ситорайи сурх дорад ва дигарон латтакулоҳ пӯшида, ки низ чунин ситораҳо доранд. Артиши Сурх, аскарони сурх. Ҳама чиз ба ранг хунсифат мегардад. Садойи ба сангҳо бархӯрдани наъли асбон нофор расад баъзеро, ки сари зин ғанаб кардан доранд. Асбони хаста низ хоболуд сум мезананд ва гӯшҳояшон хамида. Дар тамузи тобистон мағасҳо низ ором

нагузошта, миёни фавҷ роҳ ёфта, савору саворахоро безобита мегардонанд. Ва асбон баробари ба баногӯш наздик шудани магасҳо гӯш меафшонанд, то ҷонваракони хунхор дур шаванд. Замона чунон ки ҷуз хунхорӣ кори дигаре нест. Гӯё маънийи таърих хунрезист. Хун нарезӣ, накушӣ, насӯзӣ, ғорат накунӣ, набарӣ, хароб накунӣ таърих нахоҳад шуд. Аз ин рӯ то имрӯзҳо манғитиён хун мерехтанд, акнун русҳо сар мекунад. Туграли ин рохро зиёд паймуда чунин ҳаёл мекунад ва ҳолиё асбоби ба ин даста кашида шуданашро хуб намедонад.

Сарҳанг Шатенин чандон эътибор надод ба суоли шоир, боз чашм пӯшида ба мувоқиба рафт. Аз безътиноӣ ӯ шоир малул гашта андаке инони тазарвро кашид, то аз ӯ дуртар бошад. Зеро коҳидарӯх метобад.

— На. Мирзоазим чунин накунад. Зеро ӯ аз худо тарсад. Мирзоазим аввал бояд бидонад, ки дӯсти душман кист. Пасон ба кӯрпа нигоҳ карда пой ёзад.

Садойи суми асбон пинакрафтаҳоро бедор кард ва сутурунро хушёр. Вале шоир малул гашт: «Худоё, кифоя набуд он ҳама тартумартҳо, ин ҳама бедодиҳо, ки боз балойи дигар овардӣ? Худовандо! Эрод гирифта нам камоли беҳирадӣ, аммо чаро ҳар кӣ шамшер ба даст гирифт, сӯйи Шарқ тозад? Асал дорад? Шакар дорад? Ту донӣ, ман нодонам... аз ин рӯ сабабашро нафаҳмам.»

Аз кучое садойи ҷугз омад ба гӯшаш. Сахт расид Тугралро, ки туграли баландпарвоз кучову ҷугзи вайронаҳо кучо? Табъаш хира шуд мисли он ки вақтҳои охир аз вайронии ҳаво ва тағйири он баданаш ланҷ мешуд ва хуши қорӣ надошт. Ҳоло дар рӯзи равшан ва ҳавойи хуш садойи нобаҳангоми мурғи наҳс омад ва танашро ларзонд; сараш низ гич шуд. Ин ба д-он монад, ки тани марзу буми гоҳи лашкаркашиҳои аҷнабиён чунин ба ларза меомад ва кишвар чанд гоҳ сукут меварзид. Бисёр хондасту шунидааст ва медонад шоир; ситезҳои навинро бо чашмонаш дидааст; медонад, ки ҷуз замин ҳеҷ сайёрае натавонад бардоштан чунинонро. Аммо дар андеша, ки баъди сари ӯ чӣ руҳдодхое мешаванд, ки ӯ надонад. Албатта аз рӯйи хондаву донистааш дунё дар як қарор нахоҳад монд ва касе сутуни миёни осмону замин нахоҳад шуд. Ҳама чиз даргузар бувад, вале шоҳон, амирон пиндоранд, ки намирандаанд. Чунон ки Искандар, чунон ки Афросиёб, чунон ки Заҳҳок, чунон ки араб, чунон ки Чингиз, чунон ки амирони манғитӣ ва Олимхон ва... На, ҳолиё барвақт дар хусуси русҳо ва сараскарони онҳо сухан гуфтан. Амир Насрулло аз дасти Негасаг-хонум мурд, Музаффарро куштанд, Абдулаҳад мурд, амир Олим... Ҳоло барвақт дар борайи ӯ ҳукм кардан...

— Ман дар Бухоро касеро нашиносам. Китобам бо дастгирии Муҳаммадҷони панҷекатӣ чоп шуд. Аз фарғиён ду дӯст дорам: Мулло Шарифу Мулло Раҷаб. Агар дар Самарқанд дер монам,

ё сӯхбати равшанфикронро пазмон шуда бошам, назди онҳо ме-
равам, ки базми шеър меороянд.

— На. Босмачиёни Масҷох танҳо аз масҷойҳо иборат нестанд.
Сардори ҳама босмачиёни Масҷох гвардиячиёни сафед бо роҳба-
ладии Осипов. Мешиносед?

— Не!

— Аслан Юсуфов. Аз Уротеппа. Пӯст дигар кардааст... Ҳам-
роҳи ӯ босмачиёни аз Фарғона фирор карда ва бисёр безориҳои
бепадар, ки аз ҳар гӯшаву канор фаро омадаанд, тохтутоз меку-
нанд.

«Нағз накардед, тӯра!»

— Шоир-дия, суҳан меёбед. Вале ман гумон карда будам, ки
барои ман меод, аз пайи наشري китоб меомадаед.

Ин бор Туғрал ҳалқа ба дарвоза нақӯбида, даричаи онро
охиста кушод ва даромад ба ҳавлӣ, ки Тӯтӣ аспро қашав мекунад.
Шоир табассум кард ва ҳама ташвишу гирудор ва бесомониҳои
рӯзгорро фаромӯш карда, пас гашта ба Мулло Рачаби нав аз
дарича ворид гашта нигарист ва дандоннамо хандид.

— Шумо бояд оламро фурушед ва ба Тӯтихон харч кунед.

— Ман соҳиби дунё мешудам, ин корро мекардам, вале ин
корро ҳочат набувад. Тӯтихон донад, ки ман ба хотири кӣ шеър
менависам: аввал Худо, баъд Бедилу Тӯтихон. Дунё боз ягон чиз
дорад?

Гоҳи сӯйи ташнов рафтан пай бурд, ки хандаи ночо кард. Зеро
тамоми роҳ дар андешаи марги Шамсиддин ва сӯхтори дӯкону
кушти усто Ёрун ва гайб задани усто Раҳмонқул буд. Яқбора фаҳр
аз рафтори Тӯтӣ карда, ҳама чизро фаромӯш кард, ки ба феълу
хӯйи ӯ рост намеояд. Ба вижа ифтихор аз зан кардан, на танҳо
барои ӯ, балки барои ҳама кӯхистониҳо бегона бувад.

Мулло Рачаб, ки борҳо ҳамроҳи Туғрал меҳмони ин хонадон
гашта буд, «Ташаккур, хоҳарам!» гуфту амонат ба лаби кат ни-
шаст, то шоир ояд.

Накибхон раҳояш кард. Дигарон доштандаш.

«Ай Бедор, магар надидаӣ, магар нашнидаӣ ё надонӣ, ки
кӣ фармуду кӣ кушт чони маро? Як пора санг шудам, саропоям
сарду сангин ва ту нахоҳӣ аз ин банд раҳо гардам. Маро аз ин
рӯ ба чунин ҳол гирифтор кардӣ, то посухам надихӣ. Магар дар
Фарғар санг кам буд? Як дили нарму бараҳм, ки дар ин Кӯхистон
буд ва ба дили мардум нармиву гармӣ меовард, онро низ санг
гардонидӣ. Баъд аз ин ман чӣ бояд бикунам? Ё маро низ бигир, то
аз гирудорҳо, масҳарабозиҳо, дасисаҳо ва бисёр қорҳои ношойис-
ти ин дунёи фонӣ озод гардам. Чунон бандам, чунон асирам,
ки бо завлонаву занҷир ва камандҳои мӯйини ногусастанӣ ва ё
фитроки бузқашҳо мани нимбисмили дар оби сард таркардари ба
чаҳор тараф мекашида бошанд. Аммо чони саҳти ман ва пусти

дар мухити Фарғар ғафсгашта ба чорток, кашокаш, банду фитрок гирифтанҳо ва пуши пову сари кӯхонайи зин бастанҳо ва гирех андохтанҳо надаррад. Мани ҷонсаҳти бебаҳт зорӣ дорам, то бибардориам аз ин дунё ва ба гирбоди фано андозӣ, ё бардорӣ ба осмонҳо. Зеро дар рӯйи замин зинда будан ба дилам задааст. Агар ту набардорӣ, Офаридгорам, дигарон ҷунон хоҳанд бардошт, ки касе огоҳ набошад. Дилам ҷунин гувоҳӣ диҳад; омади солро донам. Аммо аз дасти ғаддор ё бегона ва омада намурам барбеҳуда. Медонам: маро барои ранҷ кашидан офаридӣ; аз дигарон як сар баланд ақл додӣ; болонишин кардан хостӣ, вале ин ҳама дар дили аз гетӣ фароҳу аз Фарғар тангтари ман ҷизе ҷой нагирад. Ман беҳуда ҳондам ва қисмату сарнавишти пешовандонро донистам. Ва донам, ки пасовандон низ хушӣ набинанд. Зеро дар ин дунё касе нони серӣ нахӯрда, ҷаҳми сер набурда ва розӣ набуда. Агар шоҳ шуд, ба ранҷ шуд; агар барда буд, бо азоб мурд, вале ҷизе бо худ набурд. Ҳамин қадар ки шоҳро бо тантана гӯрониданд, бардаро ҷун сағ. Шоҳро ҷанд гоҳ шоҳона ёд оварданд, бардаро зуд фаромӯш карданд. Охир ҷӣ ҷойи шукру шикоят ва ё сар кафонидану мағз об кардан, ки гуфтаанд ҳамаро ва батакрор мегӯянд, вале кучо гӯши суҳаншунав? Ё худат сомон мекунӣ ва зӯре пайдо мешаваду бо кӯмак ё раҳнамоиӣ Худованд ҳамаро сомон мекунад ва мاردум андаке рӯз мебинанд, вале аз дасти дасисабозон ҳамон ҳам зуд пароканда мешавад. Ай Худо, ман туро ақл намешавам, вале мепурсам, ки ҷаро низ офарӣ ҷунонро? Ё онҳоро биофар, то якмаром зиндагӣ кунанд, ё моро наофар, то ҷунон набинем. Рост, он гоҳ зиндагӣ якранг мешавад ва касеро ҳаваси ину он намонад ва номи масҳарабоз, ҷодугар, дасисабоз, ҷосус, найрангбоз ва номи ҳама шогирдони Аҳриман аз сафҳо бардошта гардад ва асбобҳои шавқангез аз миён раванд. Он гоҳ зиндагӣ ранг надорад; зеб надорад; дилхушӣ надорад; ҳама гардан миёни шонаҳо кашида, ғамзада, гирифтор, фалакзада тобанд ва ба мурдаӣ пешӣ пояшон нанигариста гузаранд. Худойи Зарвон шояд дуруст карда бошад, ки пеш аз Хурмузд Аҳриманро рӯйи олам овард... На! Худи Аҳриман шиками Зарвонро дарида, пештар ба равшанӣ баромад, то соҳиби олам гардад. Ба кӣ мегӯям ин ҳамаро? Ту, ки донӣ, Офаридгор! Туро расонда гӯям, то дигарон як бори дигар бидонанд ва мулоҳиза кунанд. Ҷаро доро нодорро надидад? Аммо нодор ба даргоҳи доро рафта хидмат кунад ва ўро доротар гардонад? Бале, сохт ҷунин; ҷунин сохта шудааст ин дунёи дудар. Аз яке бидароӣ урён, аз дигаре бубароӣ урён ва ... Наметавонам... Худованд, натавонам тафсир кардан: мадорам рафта, рӯзам шом гашта, натавонам.

— Рафиқ сарханг, аз рӯйи хоҳиши шумо маро ба ин даста даъват карданд?

«Ба ту ҷӣ фарқ дорад: даъват карданд ё худат омадӣ?»

Зери лаб ғурунгид сарханг, вале шоир, ки дуртар рафта буд, нашунид.

Дар чунин айёму авзоъ сӯйи Панҷакати хушбоду ҳаво ва бо-лооби Зарафшон лашкар кашидани русхойи навруста бесабаб набувад. Мазмун, фавчу дастаҳои дар Кӯҳистон ҷой гирифта аз ӯҳдаи нобуд сохтани қувваҳои таҳҷойи намебароянд. Фавҷи мададгор талаб кардаанд.

Султонбек сар бардоштааст дар Масчоҳ. Баъди бекҳои зиёд аз қабилӣ Ботури каллабур, ки хуб давр ронду мулкро ҳимоя карда натавониста, ба дигарон ҷуз тохтутоз чизе наомӯхт, инак ин марди палорақӣ бо умеди кӯҳистонро ҳимоя кардан ба сари мардум зулми сегона¹ меорад. Талотуме, ки Инкилоб барпо кардааст, аз ин ҳисоб берун. Султонбеки палорақӣ, ба умеди мадади аксулинқилобчиёни Фарғона ва балвогарони хомтамаъ ба Оббурдон кӯч баст ва ин русторо маркази Масчоҳ донист ва инак бар зидди навқорихойи ҳукумати инқилобӣ ҳаракат мекунад, то ин дарахти нав ба замин нишонда реша нагирад. Ин андеша аз назари онҳое, ки аз азал то имрӯз ниёгон ва пешовандон аз ҷабру зулми мирон ва тозандагон ва ашрофу агёр азоби алим кашиди омадаанд. Аммо аз назари бекҳои Масчоҳ халқ аз ҷабру зулми омадаҳо ва бегонагон ранҷ мебарад, ғорату мурда мегардад; онҳоро бояд ҳимоя кард. Мурдан бошад, дар ҳар ҳолат мемирад. Душман мекушад, худованд мекушад, ҳудашон гушнаву ташна мемиранд... Аз ҳамаи ин мурданҳо дар ҳимояи Ватан миранд, авлотар бувад. Марғи бошараф. Бехтар аз он ки кӯҳ ревоҷчинӣ рафта аз шах парида мурад ва гоҳи рамаи шубонеро рабудан аз зарби асои шубон ҷон ба чонофарин супорад.

Оббурдон дар доманайи тал. Баъд аз дашти Сабағ ҳамвортарин ҷойи водийи камзамин аст ва ба назар марзи он ба тарафи офтобнамо меҳмад. Шохоби Масчоҳчо чунин ҳамиро ба инобат нагирифта, хингу нуқрафом ҷорӣ мегардад кӯҳро аҷаб буридаву зер бурда, то аз тағобҳо, дараҳо ва сою сойчаҳо шаршарҳо ба миён оянд. Поёни деҳаи устувор бар марза хонаҳои сангӣ зиёдтаранд аз гилӣ. Сафедорҳои баланд дорад. Шафати ҳар хона хонаҳои хурди сангдвор ҳаст ба ном тавила ё оғил ё молхона. Дашти якбарайи поёну паҳлӯи деҳ оро аз дарахт буда, гандум, ҷав, зағир, боқила ва арзан киштаанд. Ва ҳоло ҳуб мегардонанду хирман мекубанд, то душман нарасида ҳосил бардоранд. Андар сояруйи соҳили ҷапи рӯд мол мечарад ва тамоми тағобу дараҳо авул дорад. Ва он сӯйи рӯд Мирнишин дорад – қалъаи бекҳои Масчоҳ, ки таърихи ҳар беку бекча бо он вобаста аст. Вале ҷӣ

1. Амирӣ, николай, мирӣ

ачаб, ки Султонбек ба он гурезгоҳ, ки роҳи обгурезаш то лаби рӯд мерасад, маъво гирифтани нест. Гӯё ҳамаро равшан гаштааст ин манзил ва сайёҳ – ҷосусони хоричӣ кайҳо қиссايи ин паноҳгоҳро ошкор кардаанд. Султонбек намеҳадад, ки дар ҷунин мушхонаҳо бимирад. Балки болотар – ба лонаи уқобон наздиктар манзил гузиданист. Оббурдон дар баландист, аз он баландтар сари кӯҳҳо. мӯлаҳо ва дидбонгоҳҳои табиӣ. Як ҷари серангаи уқоб – сиёҳ, зардча ва сапед, бар каллапӯши бекии ӯ, ки гоҳ ба дастор гузарад ва гоҳе дар телпаки пусти тиллоранги барраи қароқӯли. Барои Султонбек ҳамин чиз кифоя бувад ва карру фарри кӯҳистонии худро ба чизе иваз накунад. Барои ӯ дунё вучуд надорад ҷуз Масҷид, ки болотар ва олитар аз ҳар ҷост. Кӯҳаш баланд, лонаи уқобаш баланд, манзили нишасташ аз ҳазор маснаду тахти сохта баланд; ҳиммати мардумаш баланд, қомати мардумаш баланд... Аз ин рӯ ҳар пасту дар пастихо умр ба сар бурда набояд ворид гардад ба тахти худодод. Нашудааст, ки ҷое ба ин буми саҳту сангӣ қасдан расида, нашикаста, баргашта бошад.

«Намедонанд... Намедонанд он муттаҳамҳо... Агар донанд, ки дар ин марз мазори Масеҳочо ва Аълами Оламиён ҳаст, ҳеҷ гоҳ қадамашонро ба ин хоки муқаддас намегуздоранд... Мо ҳам чизе намегӯем ба онҳо... Биёянд ба чашмашон бинанд, ки уқобон дар кучо лона мегуздоранд, хирсҳо ҷун умр ба сар мебаранд. Ин ҷонварон ҳалолкоранд, поктар аз хунхорон, бомеҳртар аз инсон. Худо ҳам тарафдори зӯр, мо ҳам тарафдори зӯр. Вале тавонгари бемурувват ва ноҷавонмардро касе дӯст надорад. Саги бовафо хубтар аз каси пурчафо...

Ё Раҳмон, бигӯй, ки ин ноҳондаҳо қай пойи хеш бозмедоранд аз омадан ба ин марзу бум? Агар боре мо ба сарзамини эшон пой кӯфта будем ва молу амволашонро рабуда будем, ҳонашонро хароб ва лӯғма аз лабонашон рабуда будем, нони дасти кӯдакшонро зӯран гирифта ба тифли хеш дода будем, қадамашон муборак буд. Вале кӯҳистонӣ ҳеҷ гоҳ ҷунин накарда. Агар тавонистааст ҷун Спитамену Деваштич дар ин марз ҳокашро ҳифзу дифоъ карда. Вале бисе хунҳо рехтанд агёрҳо, басо сарони бетани пиру барноро ғелонида шохобҳо ва бурда то Самарқанду Бухоро. Ва пасон ҳама чизро бурда: доройиву мол ва ҷӯбу хирмани Кӯҳистонро. Ва ҳолиё ният доранд, ки сангу ангиштсанг ва зарру сими ин ҷоро бубаранд. Худоё! Магар ту ризки эшонро аз мо фармуда будӣ? Эшон низ бар ҳукми ҷӯғӣ ҳастанд? Даст кушода талабиданро ор, шамшер охтанро ифтихор медонанд? Худовандо! Бо рои худат, бо роҳнамоиӣ худат нагузорам, ки пойи номуборак ва дасти саҳт хунии онҳо бар ин покбум бирасад. Қисмати Ботурбек ханӯз аз ёдҳо нарафта. Ханӯз сари буридаи Деваштич аз Бағдод бознаомада. Чаро Накибхон ин чизро ба мардум намесарояд? Аллақай домони аскарони сурхро саҳт тофтааст, ки Кӯҳистонро ҳамвор бикунанд.

Чун Бухоро, чун Самарканд, чун Чочу Хучанд. Худойгоно! Ҳамин мондааст; ҳамин сангистон, ки чуз хорчаву хома чизе надорад. Бисёриҳо омаданд, ки дили Кӯҳистонро бидаранд ва хуни онро лахт бибандонанд ва чун лаълу ёкуту зумуррад бирабоянд. Эй чӣ қадар омаданд... Ту донӣ, Худойи ягона. Донӣ, ки Кӯҳистонро хитта-хита, китъа-китъа, пора-пора ҳиссаву тақсим кунанд. Пеш аз Сурхҳо хиттабандӣ шуда буд. Чунон ки молдорони Кӯҳистон ин корро кунанд: заминҳои алафу кӯмоду юғанро гирд-гирд даста партоянд, то каси дигар ба он марз даравгарӣ накунад. Агар ин корро кунад, миёни авлод, қабила, гузар ва хонадон низоъ бархезад. Тақсимоти олам низ чунин бувад; аз баройи нафс. Ё маънийи зиндагӣ чунин аст, Худойгоно?! Ва ман, ки баройи пойдорӣи Кӯҳистон андар Оббурдон хайма задам, то пеши роҳи девдобро бигирам, низ нафс донанд? Худоё, чунон офаридӣ, ки авом ва душман баъзан нафсро аз номус фарқ карда натавонанд; онҳое, таҷовуз мекунанд ва чун Искандар зарри Машрик ба Мағриб мефиристанд, нафс аст ва онҳое, ки хонайи ҳеш дифоъ, номуси аҳлу аёл ҳимоя ва диёри худ пуштибонӣ мекунанд, низ нафс аст. Ба назари онҳо. Аммо ту ҳар гулро рангу бӯйи хоса бахшидаӣ, онҳо чунин нозукиҳоро чудо накарда ҳамаро якҷоя гул меноманд...

Хуб аст, ки Зарафшон наҳанг надорад... На, бад аст! Моҳиёни хурдро дигар ҷонварон ва наҳангу моҳиёни бузург меҳӯранд. Кӯҳистон ҳамин моҳиёни хурдро дорад ва боз наҳчир, ки ваҳшиёни тавоно сайдаш мекунанд. Беҳимоя ҷонварони Кӯҳистон. Аз ин рӯ пиндоранд, мардумаш низ бемуттақо ҳастанд. Худат муттақо, раҳнамо ва дӯсти мо. Тақя бар худат. Ин бори сангини моро чуз худат касе бардошта натавонад. Ин сарнавиш аст; бо амру фармуди ту навишта шудааст. Ба ҳар ранге гардад, аз дасти туст. Ба об занӣ, ба оташ афканӣ, ту донӣ. Туро донем, туро парастем ва баройи ту ҷон супорем. Омаданҳову рабуданҳову сӯхтанҳову куштанҳо амонат бувад чунон ки мо бори амонати ту ҳастем дар рӯйи замин; лозим шавад, бо ҳар роҳ бигирӣ. Вочиб афтад, бо ҳар усул бубахшӣ. Эй бор Худо! Ту ҳозир нозирӣ! Оё аз он баландиҳо боре дидӣ ё шунидӣ, ки мо боре аз роҳи офаридаӣи ту бераҳа шуда бошем ва ё муъминеро бераҳа намуда бошем? Ба чуз рости ростӣ ба касе чизе омӯхта бошем ва талқин ба роҳи аҳриманӣ карда бошем? Оё дидайӣ ё шунидайӣ, ки тохт бар саройи бечорае оварда бошем ё ҳаққи касе хӯрда бошем? Худоё, ту посух мағӯ! Ҳар чӣ ҳаст, аз туст ва хости туст, инро посух зарурате надорад...

Агар бандаҳои сарсупурдаат баду бадкирдор буданд, ҷони ҳеш дар ҳагар гузошта, кӯҳ ба кӯҳ аз Исфисор ба Масҷох меомаданд, ки сина бар тири душман сипар карда ин покбуми дар оташи сугдӣ ғудохтаро дифоъ кунанд? Эй ягона офаридгор! Ту беҳуда душман нафистӣ ба ин покбум. Яқин чизе гузашта аз мо, то бо расидани меҳмонони ноҳонда касон ҳешро бишиносанд ва иқро

кунанд, ки аз ӯ гузашта, дигар такрор нагардад; онҳо пушаймон гарданд, омурзиш пурсанд, «пӯзиш аз ту» гӯянд ва марз боз пок гардад. Вале оё дар ин санчиш танҳо боғуноҳон миранд? Пӯзиш! Ҳочат набувад ба посух. Зеро пеши назари мо дӣ сапедҳо буданд, несту нобуд нагашта, сурхҳо омаданд. Ва ин рангҳо ба ҳам омехта нагарданд. Балки дар чунин ҳолатҳо сурх мисли сиёҳ бувад, ки дар як мича задан сапедро бихӯрад ва аз он нишоне намонад. Вале мо донем, ки боз ту ранги сапедро аз ҳама рангҳои номатлуб ҷудо гардонда, пок нишон диҳӣ. Зеро ин ранги дӯстдоштаи туст ва ранги раҳмонӣ бар ин аст чу роҳи хайр.

Даҳон ба даҳону гӯш ба гӯш то мо расидааст, ки ту моро раҳондаӣ аз бадихо. Вагарна манзили мо ҳамвориҳо буда. Аз он ки омадаанду куштаанду сӯхтаанду бурдаанд ва таъкиб кардаанд, моро раҳой бахшидаӣ ва бар ин сангистон андохтаӣ. «Аз мурдобҳо нахӯред, гандидахоро набӯед, пӯсидахоро пахш накунад!» гуфта будаӣ ва «Аз оғоз оғоз бигиред, аз саробҳо об хӯред, асли ҳар чизро бубинед!» гӯён моро ба баландихо роҳ намудайӣ, то наздиктар аз ҳама дигарон бошем бо ту... Ман инро дарёфтам, Худованд! Аз ҳама наздиктаринем мо бегуноҳон! Тавба! Банда бегуноҳ набошад. Аз дигарон наздикем туро. Зеро болотарем. Осмон қариб аст бо мо ва ситорагон ҷунон равшану наздику софу мучалло, ки дар ягон диёр чунин набувад. Ҳатто дар Исфисор чунин нест. Болюи ситораҳои дигар мулкҳо ғубор дорад; дар баъзе кишварҳо ситора то чашмак назанад, набиниш. Дар бархе ҷойҳо кам метобанд; дар баъзе шаҳрҳо бисёр мепаранд; дум кашол карда аз чашм ғойиб мегарданд ва чунин ситораҳо ситораи касони бузург меноманд. Зеро касони бузург ками дар кам ҳастанд. Ту доништа офаридаӣ онҳоро ва бисёриашон бамашакқат умр ба сар бурдаанд ва боз ба дасисаву ғаммозӣ гирифтори тӯхматҳо даргузаштаанд. Мисол наорам; пур-пур. Танҳо се марди бузурги ин сарзаминро меғӯям: Спитамон, Деваштич, Муқаннаъ... Чӣ хочати шарҳ додани ман онҳоро. Ватан ҳимоят кунем, гуфта, сар бохтанд... ва надонам, ки қисмати мо чӣ шавад? Бузург худатӣ. Ҳар чӣ ояд аз ту, раво ва пазиро бувад.

Масҷойҳо гӯянд: «Худованд моро мисли он донаҳои хирмани кашоварз офарида, ки гоҳ сабз гардонанд, гоҳ бирён кунанд ва зиёдтар орд гардонанд.» Ҳамин сапеду сурхҳо дар назар доранд. Онҳо ду санги таку рӯ ҳастанд, ки донаҳо орд мегардонанд ва гард-гард ба ҳамма орд пошиданаширо тамошо мекунанд. Мо ҳамон донаи биҳишти ҳастем, Худованд, ки саромадамон Одам ҷашойӣ карда. Вагарна моро насиб накарда буд ин дона.

Худоё, ду қувва Сапеду Сурх бо ҳам душмани кунанд, ки ҳар ду душмани мост. Сапедҳо омаданд, ки мо подшоҳием, Сурхҳо омаданд, ки ҳукуматием. Ҳарду душмани мо, ҳарду душмани як-дигар. Боз моро чун дона зери ду санги гарон орд мекунанд. Вале

харду ба мо гӯянд: «Мо дӯсти шумо ҳастем ва начотдихандаатон.» Аз кӣ моро начот диҳанд онҳо? Магар аз худамон? Оре, ҳақ бувад, ки моро аз нотаваббинии худамон начот диҳанд. Худо, аз ҷанги даруни остона амон бидех, ки бузургтарин набард бувад. Худкушӣ бадтар аз ҳар гуна ситезу овард бувад. Душмандӯстҳои мо ҷунон кунанд, ки бо дасти бародар кушта шудани бародарро нафаҳмем.

Худоё худовандо! Сулҳу салоҳро, адолатро, ростиву покиро офаридӣ, мо бар онем. Ба китфи рост хуспем, ба пойи рост хезем, ба дасти рост диҳему гирем; либос, пойафзорро роста пӯшем; нонро бо дасти рост гирем, бо пойи рост роҳӣ шавем; ҳатто шаби зери чодар даромадани шах ё арӯс бикӯшанд, ки пойи рости якдигарро бо пойи рост пахш кунанд. Ҳама қорамон рост; диламон, ниятамон, рафторамон, кирдорамон пиндорамон рост. Ба рағми мо адӯро ҳама қораш чаппа бошад.

Раҳмоно! Мо, ки аз риштаи ту ҳастем – росткор, магар адӯямон аз риштаи аҳриманист, ки ҳама қораш чаппа. Чап мегирад, чап мепӯшад, чап меравад. Ва баракси рафтори мо истода ба по шоша мекунад ва даст намешӯяд. Пас чӣ гуна моро бо эшон биомезӣ? Онҳо низ фарзандони ту ҳастанд?

Яздони пок, Аҳриман нишаста бар дӯши ҳама. Чӣ гуна тавонем, ки онро афканем? Шоҳу гадо шайтонӣ доранд; пас гетиро чӣ гуна метавон пок нигах дошт? Омаданҳои онҳо инсонӣ набувад. Осиф омадааст. Он, ки душмани мо буд, имрӯз аз Сурхҳо гурехта, бар тӯдаи мо задааст ва ҳамаро ба по хезонданист, ки ҷазо кунем. Мо бар муқобили миллати ӯ гадо кунем. Зеро Сурхҳо нафси ўро шикастаанд, хонабардӯш кардаанд; молу маволашро рабудаанд. Осиф бо дасти мо душман гӯронданист. Вале ту бинӣ ва донӣ, Эзи-ди муборак, магар мо ба сари эшон тохтем? Рӯзи зану фарзандони онҳоро сияҳ гардонидем? Мо дар сари марзҳои хеш истода, то пойи нопоки душман ин покбумро олуида нагардонад.

Рӯҳи муқаддас! Малол нашав, ки ҷунин пурсҳо кунам. Зеро дигар муттақое надорам. Донам, ки ин ҳама қорҳо сарнавишт шуда, аммо одамай як бор бояд мадда қафонад ва дил холи кунад. Ва боз худат ҳастӣ, ки бурдборона ва бо сабру тоқат ҳамаро гӯш медихӣ; кас мегӯяд армону таманнояшро. Ва умед аз ту дорад, ки ёру ёвар ҳастӣ, аз бадӯ бало раҳояш кунӣ. Вале ин балое, ки ҳолиё ба сари мо омада, батар аз Азроил аст. Балойи дутарафа. Сари Спитамонро ҳамин хел балойи дутарафа хӯрда буд: Искандар аз як тараф, масагетҳои иттифокӣ аз дигар тараф.

Парвардигоро! Зӯр ояд, кас ба ҳар роҳ мерафтааст. Душманони мову дӯстони Сурхҳо, ки каллапӯши сапед доранд, ин замон дӯсти мову душмани Сурхҳо шудаанд. Худи мо низ аз худихо дӯсту душман пайдо кардаем. Ду ҳамзод яке дӯст моро, дигаре душман

ва ҳарду омода ҳастанд, ки сари якдигар нӯки найза бардошта ба ҷойи дилхошан баранд.

Эй Офаридгор! Ин дарси таърих бувад: аз ибтидо – аз замони Одам сафиулло меояд; одат шудааст, ки бародар то накушад бародарро, ба мақсад нарасад. Он қадар китоби таърих хондем, он қадар ҷангномаҳо хондем ва донистем, ки одам ба одам дӯст набудааст чунон ки гург бо ғўспанд. Чунон ки гурба бо муш; шер бо нахчир, наҳанг бо моҳӣ, боз бо қабк, қарғас бо лоша...

Панча ба гиребони бечора задан дар кеши мо нест. Ин одати бадкешон бувад. Мо сўғднаҷодон ҳанўз ҳам ба одам бовар дорем. Қас набояд бадкорӣ кунад. Набояд бародар бифребад, набояд кушад, набояд ғуноҳи қабири бикунад. Аз рехтани хуни ҳайвон чашм мепўшем, ҷӣ монад ба хуни қас. Хунхора даррандагонанд, мо ширхорасем. Чашми хунхорагонро хун гирад, вале мо, агар чашмамон сармо кашад, бо шир дуруст кунем. Мо бечораро ғўл назанем, нафиребем, ба бераҳа ҳидоят накунем, ба варта наандозем, аз сари бора тела ба ҷарӣ надихем.

Худовандо, хости ту буд, ки маро халқ мири Масҷоҳ хонд ва Оббурдонро пойтахт сохт ва бар дайҳим нишондам: «Сарварӣ танҳо аз дасти ту ояд» гуфт, «Зеро Ватанро дӯст дорӣ» гуфт. «Донем: агар падару модаратро кушанд, бар зидди кушандагон наситезӣ, вале гоҳе ки душман Ватанро поймол қардани шуд, бо эшон ҷанг эълон дорӣ.» Оре, чунин. Аммо ман бо қасе ҷанг эълон накунам барбехуда, зеро ҷанг ҳоси сагон бошад. «Қасе чун Султонбеки Палорақӣ ватанхоҳ набошад.» Оре, Султонбеки Палорақӣ ҳаргиз овард накунад бо қасе. Зеро хурӯсе, ки ҷангӣ набошад, рӯ ба рӯӣ хурӯси ҷангара сар додан маънӣ надорад. Соҳиби хурӯси нотавон дидаву доништа худро ба ғарав нагузорад. Ман ватанпараст, ватанхоҳ, вале хунхор нестам. Ва дар андоми ман навишта нашудааст, ки бояд биситезам, хун резам. Мирзоазими Ярмӣ чунин сурату симо дорад: қоматаш манору даҳонаш ғор, юғи ғарданаҳ чун ғардани ғуроз, сабилаш ду мор, абрўвонаш ду қачдум, чашмонаш оташбор, хунаш дар ҷўш. Аммо ҳамон ҳам бо чунон ҳайат овард накунад, балки бардошт кунад. Чун танг ояд, ангезад ва наъра занад: «Мулк вайрон шуд, об ҳаром шуд, ҳона сўхт, ҷавонон нобуд ғаштанд, пирон кўч бастанд!!!» Даҳонаш ғор Мирзоазимро ва ғулўяш қарраной. Кўҳҳо биларзанд аз садоаш ва шаҳҳо акс андозанд; чунон расад, ки талха диҳанд... Агар ғўянд, ки тир қора надорад ба қисми ӯ, ман писандам, аммо аз он ки ман ба хун нигоҳ қарда наметавонам, намеҳоҳам, ки ӯ низ бо чунон китфу бозу ва дастони рустамона, пойҳойи пилона ва қаллаи шерона хун бирезад. Ин марди масҷоҳӣ ва ҳар ҷавонмарди масҷоҳӣ чунин сурату симо китфу бозу ва дилу гурда дорад. Ман онҳоро ёру ёвар медонам, нагузорам бичанганд барбехуда. Гумон дорам, ки Масҷоҳ чунон будааст, ки ғўраш ин қадар тўлонӣ. Ғўри Мирзоазим низ

чунин тўлонӣ шавад. Аммо шарт набувад, ки ӯ гўрам бузургтар гардад, гуфта хешро ба об ё ба оташ андозад.

— Амирам, ахбор додаанд, ки мири Масчоҳ «Давлати мустақили Масчоҳ» эълон кардааст ва зидди Ҳокимияти Советӣ шўрид.

— Кӣ ахбор додааст, Мирзоазим?

— Ба қавле, Нақибхон ва бародараш Мансурхон.

— Айб набувад. Чихилу се сол пеш ҳам часурони масчоҳӣ зидди Ҳукумати Подшоҳӣ шўрида буданд. Пориha ҳам балво бардоштанд муқобили Советҳо. Гўё бар зидди додгарон.

— Амирам, кудом додгар ба кишвари бегона ҳучум оварда марзу буми онро поймол кунад. Бедодгарро додгар шумурдан авфнопазир аст.

— Ман донам инро, Мирзоазим. Лекин ман киноя бар онҳое кунам, ки сиёхро сафед гўянд.

— Магар нўлпокунӣ нест?

— Ҳаст... Аммо ту чунон садо мебарорӣ, ки овозат аз ғори бетаҳ меомада бошад. Гўш андоз: дар тамоми Масчоҳ гўлгула дорад.

— Бигзор шунаванд, ки ба Масчоҳ пойи номуборак гузоштан сахл нест.

— Худо чунин офаридааст, чӣ кунам? Оди дароз меофарид, боз хубтар буд. Душманонро нўки даст дар оташи офтоби мукаддас дошта, кабоб мекардам.

— Пешмаргатон шавам, амирам, волло рост мегўед. Охир ин ҳамсоҳйи поёноб чаро ин корро мекунад. Дар борайи мо хабар мефиристанд ба вилояти Самарқанд. Як хўрчин гўлинг пеш-пешу худашон аз қафо сўйи вилоят мераванд ва боз хўрчинро бурду бало пур карда ба Кўхистон бармегарданд.

— Пас... ҳар бало аз Самарқанд бархезад?

— На. Ҳар бало аз буни сангҳйи Кўхистон рўяд.

— Мирзоазим! Як балоро медонӣ!

— Ҳамон балое, ки шумо низ медонед...

Ман аз касе натарсам чуз аз худо, аммо аз ҳамсоҳйи номуросову бемуруват тарсам. Аз кирдори нокасон ва рафтори мунофикон, аз бадкорйи ҳаромхорон ва аз душманийи дўстон тарсам.

«Қадами шумо дар ин сарзамин аввалин набувад, рафиқ сарфавч!»

Аммо сарфавч Шатенин нашунавад ҳаёли ботинийи ўро. Ба ҳар сурат чизеро пай бурда ба пас нигарад:

— Чизе гуфтӣ, шоир!

— На! Чизе нагуфтаам, аз дил гузаронидам... Шумо авлиёйи доштаед, рафиқ Шатенин.

— Эҳтиёт бош, шоир, мурге, ки пар меканӣ, мо сайд карда-ем.

— Оре, рафиқ сарҳанг! Ман аз дил гузаронидам, ки аз ҳамаи онҳое, ки ба ин сарзамин қадам ранча карданд, қадами шумо хучиста хоҳад буд. Зеро шумо ба чуз донойиву хирадмандиатон ғайбдон низ будаед.

— Бало метобӣ, шоир, ба сухан чома пӯшонӣ.

— Чуз ин матоъе надорад шоир.

— Ку чизе бигӯ!

«Дидам ба ароба ман зани русиро,

Кардам ба қудуми ӯ заминбӯсиро.

Гуфт: «Аз ҳунари фазл чӣ дорӣ?» Гуфтам:

«Шогирд манам суханвари Тӯсиро!»

— Корош, но нипонятно.

— Мазмунаш ҳамин, ки русҳо одамони хубанд.

— Ҳааа-а...

— Дар кучо дидӣ зани русиро, шоир?

— Дар Когон.

— Дар Когон чӣ гум карда будӣ?

— Девони шеърро чоп кардам, рафиқ...

— Медонам, китобатро низ дидаам... Аммо бо ҷавонбухориён ҳамроҳ будӣ ё бо «Шӯройи ислomӣ?»

— Маро чӣ корест бо ину он? Ман шоирам, шеър мегӯям.

— На. Қадре ки мо медонем, ба ин ё он гурӯҳ мансуб ҳастӣ.

— Магар надонӣ, ки гетиро шеър вожгун гардонида?

— На. Дунёро шеър ворун нахоҳад кард. Шоирон баройи ободонӣ ва нақӯӣ ва неқномӣ шеър гӯянд. Шоирони мо се асли зардуштӣ (пиндори неқ, гуфтори неқ, рафтори неқ) ва ҳашт моддаи неқноми буддойиро хуб донанд, ахлоқи ҳамидаи ислomиро. Аз ин рӯ баройи бадномӣ ва харобкорӣ шеър нагӯянд...

— Ҳмм... Шумо ба моддаҳои масеҳӣ коре надоред?

— Чаро? Ҳамаи он чизҳое, ки шумо дар назар доред, дар «Қуръон» омада. Мо аз саргузашт ва таълимоти ҳамаи пайғамбарон огоҳ ҳастем; онҳоро сари сучуд меорем.

— Балой, шоир, бало.

— На, ман бало наям, рафиқ Шатенин; касбам шоирӣ ва шеъри бузурги порсӣ маро водор кардааст, ки ин чизҳоро омӯзам; фалсафайи Ҳинд, фалсафайи буддойӣ, фалсафайи чинӣ, юнонӣ, ислomӣ ва ҳикмати шарқиву ғарбӣ ҳушдор месозад, ки омӯзем.

— Кӣ ба умқи дониш расидааст, ки шоир расад.

— Оре, касе нарасидааст. Аз ин рӯ «Умр маҳдуд аст ва илм номаҳдуд» гуфтаанд. Вагарна сари киро мор газида, ки шаборӯз мағз об кунад?

— Ҳатто Толстой натавонист ҳамаро аз бар кунад.

— Шумо хондаед Толстойро?

— Баҳ-баҳ! Русе, ки асарҳои Лев Николаевичро нахонда бошад, магар рус аст?

— Хондаед. Боз ҷанг мекунад, ман ба инаш ҳайрон...

Накибхон аз дили соф гуфт ин суханро ва ба ҷанг нафрат доштаниашро зоҳир кард. Аммо сарфавчи русӣ ҳашм гирифт ба шоир, ки навъе киноя кунад; зиёдтар аз таъна. Ва ҳомӯш монд, то дигар чизе нагӯяд ба ин саллабасари ришдори мӯкипӯш. Накибхон низ ба сару тани низомиёна ва риши тозатарошидаи Шатенин диққат дода аҷабаш омад, ки чӣ зарурате дорад ҳар рӯз пӯсти рӯи хешро теғ задан? Агар худованд ҳамон ришро раво намедонист, рӯи ҳар мардро занона меофарид. Шери нар ёлу бар дорад-ку, модашер ўро бо ёлу бараш дӯст дорад ва боз чунон дӯстдорӣ, ки ба касе иваз накунад. Ёдаш меояд: «Фарғариеро рӯи роҳ дучор меояд Накибхон ва мепурсад:

«Сафар ба ҳайр?»

«Мардикорӣ, Тӯра!»

«Мардикорӣ, ки меравӣ, занро ба кӣ супоридӣ?

«Ба Худо.»

«Лаънат туро! Ба касе супоридӣ, ки сад кас расад ҳам як сухан нагӯяд.»

Боз баргашта нигарист сӯи сарфавчи чиготандохта, ки худро ҷангӣ мегирифт бо ӯ. Ва латифаи аз зехн гузаронидаро нагуфт ба ӯ, то ба худ нақашад; зеро ҷангу мардикорӣ ҳар ду як чизанд. Яке заҳмат қашида мири пайдо мекунад, дигаре кушта ва ё ғорат карда. «Худоё, чаро маро коно (нодон) наофаридӣ? Ман донам, ки рӯзи сиёҳгардонидаи Искандар, арабҳо, Чингиз, Темури ланг, балучиҳо, қазоқҳои скифӣ, мангитҳо ва туркҳои дохилӣ боз ба сари мардуми мо меояд, ҳарфе зам ба ҳарф намекардам. Вале чаро ман домангир аз «фалаку» «сипеҳри бемуруват» шудам? Онҳоро маззамат кардам, «дод аз ҷафоят» гуфтам. Касро истисно кардам. Ҳама касофат аз ўст. Ҳама бало нафси ўст. Вагарна инон чӣ гум кардаанд?»

Асби Накибхон бинӣ афшонд ва савор ба худ омада сӯи низомипӯш, ки пой бар рикоб тира карда, рост истодан меҳост, нигарист. Ў дида дӯхта буд ба пеш, гоҳ-гоҳ дурбин мемонд ба дур. Гӯйи шапкаи ситорадораш баробари ҷашмонаш менигарист пешорӯ ва чунин менамуд, ки тамоми бори гарони олам бар тори лапараш нишаста; агар он ворона шавад, дунё сарнагун гардад. Шапкаи хокиранги ўст, ки осмонро дорад ва фуру рафтани нагузорад. Чун роҳро бе роҳбон медид, лиғом мезад асбашро, ки суст мегардад. Зеро ҳуди ҳазорбад чунон банизом пӯшида, ки мисли мурғи шикорӣ ҳама ҷаҳонро болаш қашида, таранг ва тобдор бошад.

Ин асбон чун бораҳои мақдунӣну юнониҳо, фараси арабҳо ва тойчаҳои муғул аз роҳи дур меоянд ва одат кардаанд чун су-турони қорвон якмаром гаштанд. Асби шоир афкандагӯш. Гарчи

савораш маънийи бинӣ афшондани онро сарфаҳм нарафт, аммо аз ғӯш андохтани ҳайвон чизеро рамуз мегирад, вале надонад пешомад чист? Ҳушу ёдаш боз ба дуриҳо меравад; ба дуриҳои дур: ба таърих, ба оғозу анҷоми кори қабилаву начодҳо, ба рӯзгору давлатдорӣи шохону шоханшоҳҳо, ба қаноат пеша накардани амирону султонҳову раббулнавьу раббуларбобҳо ва пайғамбарони сохтани чоҳталаб ва маккору хилагар, ба қасони воқеии даъвойи худойи карда ва ба онҳое, ки танҳо авомро фирефтаанд, балки Худову худро реб додаанд. Баъд чун Гули Бодом сар меандозад ва ғӯшҳояш меҳаманд. Дилаш рағ мезанад ва як мӯяйи зери дилаш густа мегардад чунон ки бо неши алмос нашта зада бошанд.

Ин замон фаҳму дарк кунад, ки андаке доништа Оламу Одамро, оре, андаке. Зеро қасе нарасида ба умқи он ва соҳиб нагашта Ганчи Қоруну Ганчи Равонро, гарчи ҳама аз пайи дарёфти онанд чӣ хурду чӣ бузург. Чунин дарёфт, ки гетӣ як мисраи Рӯдакист: «Боду абр аст ин ҷаҳони фусӯс...» Пас чӣ ҷойи бурду овард, пархошу талош, роҳҳои интиқом, усули қатл, тарзи куштору сӯхтор ва гунаҳгори бегуноҳро чун пеши ҷашми худаш сар гирифта, мусли кардан, дор кашидан, ҷаҳорлаҳт кардан, ба оташ афкандан, ба об ғарқ кардан, забону ғӯшу синаву олот буридан, ҷашм кофта... Ғӯё ҳамаӣ ин на барои онҳое, ки мераванд, балки ононро, то ибрат шавад ва пешорӯйи хешро донанд.

Ва аммо ин чиз ҳазорбадро ибрат набувад: ҳамчунон пой бар рикоб тира карда сар ба авҷ мекашад ва дурудурро дурбин меғузорад, ки аз рафтори Искандари оламғир фарқе надорад. Ҳамаӣ пойдаррикобҳо ба ҳам монанданд. Пешаашон тоҳтан, куштан, сӯхтан, тороҷ кардан ва бурдан. Онон ба худ ба Худо ҳисобот намедиханд. Эшон аввал сояӣ худованд дар рӯйи замин мешаванд, чун шамшерашон хунин, кордашон рағгинин, ҷайбашон заррин гардад, хешро Худо эълон медоранд; равшан мегардад, ки аз зоди Аҳримананд.

«Дар Бухоро чӣ гум карданамо пурсид, аммо дар Самарқанд чӣ кор доштанамо напурсид? Охир ман Накибхони Аҳрорӣи Самарқандӣ ҳастам аз тухмаӣ начибзодагон. Чун андар кӯҳистон маскан гузида, гуморанд беҳирад ҳастам. Кӯҳистонӣ шуданам низ аз дасти шумо барин тозандаҳо. Қасе нашумурда, ки Самарқанд чанд бор тихӣ аз шаҳриён гашту чандин бор пур аз музофотӣ. Пас ин ғахворайи тамаддун ҳар бор одам ба воя мерасонад, дигарон ҷонварони рӯйи замин пиндошта сайдаш мекунанд. Охир чӣ гуноҳ дорад тифле, ки дасту пояш баста дар ғахвора бошад ва боз онро кушанд? Эй парвардигор, магар ҳамаӣ инҳоро худат халқ накардаӣ? Нисфе аз тухмаӣ Хурмузд ҳасту нисфе аз наҷоди Аҳриман? Ниме сапедбаҳт бошаду ниме сияҳбаҳт?...»

Дасти сарфавҷ боло шуд баландтар аз каллапӯшаш ва ғӯши ҳама асбон чур гаштанд. Вале ғӯши Гули Бодом ҳамон зайл афто-

да буд. Савор пиндошт, ки асб дард кашида ва ё нохушиеро пай бурда, ки чунин махзун ва бо дили нохохам сум мезанад. Гули Бодом асби худи Тӯра ва ҳар дафъа савори ин чонвар аз Фарғар то Самарқанду Панҷакат меояду меравад; рохро хуб медонад ӯ. Ҳар бори омаданаш Гули Бодом кишнаву чилва ва уштулум карда меояду меравад ва касони сари роҳ ва саворашро шинохта ҷониби ӯ даст меафшонанду табассум мекунанд; ба ишорайи сар ва дасти пеши бар салом медиҳанд ва гурури кӯхистонии Тӯра боло гирифта андаке кибр мекунад ва бо сар андохтан ва ё гардан сӯйи росту чап тофтан алейк мегирад ва гоҳи даст бар сина бурдан тозонааш даста ва чарми тофта чудо-чудо ҳам мешаванд. Он гоҳ ӯ андеша дошту шеър мебофт ва аз хусуси ҳамдиёрон фикр мекард ва ҳар яки онҳоро хуб мешинохту феълу атворашонро медонист; ҳасудону кинаварон ва нотавонбинонро нафрин мефармуд; нияти ҳар кадомро медонист; баройи андак ҷой ё вазифа ҳама чизро қурбон карданашонро хуш надошт. Аммо ҳоло миёни асбу саворони зиёд роҳ паймуда андеша мекунад, ки онҳо гуноҳе, ҷурме надоштаанд, балки об аз сар гилолуд буда. Реша он тори азалист, ки якеро сапед ва дигареро сиёҳ мебинанд. Ҳама чиз аз боло ҳаллу фасл мешавад, кори поёнбудагон фитнабозӣ. Ва чунин фитнабозихоӣ аҳриманӣ аз хуни ҳаром бархезад...

Дастӣ боло шудайи Шатенин якбора ҳам хӯрд ва гӯши хамидайи Гули Бодом ҷур гашт. Накибхон низ хушёр гашт, ки ҷаро асбаш баракси ҳаракатҳои ҳазорбад рафтор мекунад. Ӯ нигарист ба гӯши дигар сутурон, ки зайли Гули Бодом рафтор мекунанд ва ё бефарқ сум мезананд. Онҳо ягон ҳаракати зудгир надоранд, чунон ки ҳастанд, мераванд. Вале якбора пайи ҳам истоданд.

«Эшони Тӯра намоз мегуздоранд?»

Накибхон аввал сарфаҳм нарафт ва ё ҳурфи ҳазорбадро на-шунид, ки посух надод.

— Шуморо мепурсад...

— Маро?

— Оре, шуморо... Намоз мегуздоред ё на?

«Аҷаб?» аз дил мегузаронад ӯ ва андеша дорад, ки намоз гуздордан ва нагузоридагони ӯ чӣ нисбате дорад ба лашкаркашии эшон.

— На.

— На!

— На!

— На!

Посух медиҳанд даҳон ба даҳон Шатенинро. Бо вучуди он ӯ мефармояд, ки ҳазора пиёда шавад канори ҷӯйбори роҳи Боғи Зоғон. Боғи Зоғон яке аз боғҳои ҳафтгонаи вилояти Самарқанд буда, канори роҳҳо обзадаву рӯфта бувад чун кӯчаҳо ва дари ҳавлиҳои самарқандиро, ки бо вучуди кам будани обаш чунин тамизкорӣ

шахру боғотро нафаси тоза ва серунӣ бахшад. Ин шахр чун шахри Испартаи Юнон аз қадим тартибу одоб дорад ва ҳама бояд якмаром, якрағ ва бо тартиб зиндагӣ кунанд, якдигарро ҳифзу ҳимоя ва дастгирӣ кунанд, озода бошанд, зану мард аз пайи суду пайдо шаванд. Барои ободонӣ ва маърифат, наққорӣ, савдо ва тичорат фарзанд тарбия кардааст, аммо барои ҷанг на.

Боғи Зоғон низ растаҳо дорад, ки нони самарқандӣ, мавизу бодом, донақшӯрак, мухашшар, гӯшти пухта рӯйи таштҳои мисӣ, ҳалвоҳои гуногун, наботу қандолот, парвардаву чой, нишолло ва бисёр чизҳои хоси ин кишвар аст. Мардуми пешавар манзилу гузарро аз рӯйи касбу ҳунарашон ном мегузоранд; Боғи Зоғон ном гирифтани ин ноҳия низ аз ин ҷост.

Дар сояи бедҳои сарсабзи ду қанори роҳ растаҳо қаторанд ва чойхонаву ошхонаҳо гардонанд ва серкаву гӯсфандҳои ба тозагӣ забҳашта аз пояшон кашоланд ва дунбایی сапеди гӯсфандҳои парворӣ оби даҳони раҳгузарро мешоронанд; ба вижа оби даҳони сарбозони русро, ки ба сало (равғани ҳук) хӯрдан одат кардаанд.

Лашкар пиёда шуд. Аммо нагунҷид дар роҳу раста. Фурӯшандаҳо пиндоштанд, ки чун ҳамеша ин дастаи роҳгузар ҳам борашонро ғорат мекунанд, ба таҳлука афтода, пулу молашонро пинҳон қардани шуданд, вале фурсат наёфта, бархе аз эшон молу макон воғузошта, паси дӯкони ғайб заданд.

— Русҳо ба шумо осеб намерасонанд, — пеш даромад Накибхон. — Бо шумо сӯхбат ороستانӣ ва донистаниӣ, ки шумо чӣ қасонед! Ҳамин тавр не, рафиқ командир?

— Бале-бале! Накибхон дуруст мефармояд. Шумо шиками сарбозони моро сер мекунад, мо ба шумо пул медиҳем.

— Албатта шумо афсари рус ҳастед ва ба кӯмаки бечорагон омадед, ки аз зулми манғитҳо ва дастнишондаҳои эшон раҳо кунед?

— Бале-бале!

— Пас мо чӣ гуна аз шумо пул гирем? Мархабо, пажалуста, агар гӯштҳои пухта нарасад, нопухтахоро бирён мекунем.

— Спасибо! Таджики очень гостеприимный народ.

— Мо тоҷикон меҳмоннавоз. Меҳмони хубро эҳтиром дорем.

— Шуморо қасе ғам намедиҳад?

— На!

— Дигар ҳама аз ғам раҳо меёбем, револютсияи рус пирӯз омад; шоху гадо баробархуққ меғардад.

— Дар ягон замон чунин шуда буд, рафиқ командир?

— Орзу доштанд, аммо нашудааст.

— Бубахшед, рафиқ Шатенин. Дар аҳди Сосониён аз муғҳойи бузурги Нишопур Бомдод ном қасро писаре ба дунё омад, ки

Маздак ном доданд. Бузург шуд, аз афкори Зардушту Монӣ моя мегирифт, хикмату фалсафайи хешро пеш ронда, ба подшоҳ писанд кунонид; Маздак гӯяд: «Мол бахшиданист миёни мардумон, ки ҳама бандагони Худованд ва фарзандони Одаманд. Бояд моли якдигар харч кунанд, то ҳеч касро бебаргиву дармондагӣ набошад... Худованд ризкро рӯйи замин, то мардум миёни хеш яксон қисмат кунанд ва ҳеч кас аз дигаре бештар набаранд. Лекин мардум якдигарро ситам мекунанд ва ҳар кас ҳештанро бар бародар афзал медонад. Мо мехоҳем, ки дар ин кор назорат кунем ва доройӣ тавонгаронро барои дарвешон бигирем ва он чӣ ағниё доранд, ба тихидастон бидихем.»

— Рафиқ шоир, моро гӯл мапиндор! Мо низ медонем ин сафсатахоро. Аммо худдорӣ карда, намегӯем.

— Саҳеҳ...

— Вазифайи мо лаққидан набуда, бехтарин ақидаҳоро ба омма фаҳмонидан аст. Он чӣ Маздак гуфтааст, мо амалӣ карданӣ. Ҳосили Инқилоби Бузург чунин бояд бошад.

— Саҳеҳ...

— Аз шумо барин суҳандонҳо эҳтиёт бояд шуд. Инқилоб аз нӯки ҳомаи шумо, оташи забони шумо аланга гирад.

— Инқилоб чизи хуб аст, рафиқ Шатенин. Олам тоза мешавад. Сурати зишти дунёдорро дар ойнаи рӯ ба рӯ чилва медиҳад.

— Кӣ гуфти?

— Рафиқ Шатенин...

— На. Он, ки коммунизм сохта буд.

— Сардори мазҳаби маздакӣ Маздак ном муғи нишопурӣ.

— Фарчомаш чун буд? То кучо расид?

— То ҷое, ки бар чохи фармудайи писари шоҳ Кубод Нӯшервон то сина гӯраш карданд ва бар гарданааш гач рехтанд, то фушурда намояд...

— Баҳ-бах! Ба гуфти шумо: «Чоҳкан – зери чоҳ?»

— Бале.

— Он чӣ гуфти, чӣ ҳикмат дорад, шоир?

— Бо шумо ҳамният будани ӯро фаҳмониданӣ шудам.

— Ҳааа-а...

— Такрибан чаҳордаҳу ним аср пеш он чиро гуфтааст, ки мо имрӯз талаб дорем.

— Бовар дорӣ, ки чунин баробарӣ мешавад?

— Агар бовар надорем, ин корхонӣ мо беҳуда.

— Ҷуз шоирӣ чӣ касбу ҳунар дорӣ?

— Сайёд ҳастам, вазифа ҳам дорам. Райиси кумитайи замини ноҳияи Фарғар.

— Яъне, заминро медихӣ, мефурушӣ...

— На ину на он. Бародарам Бобоҳон волиӣ волости Фарғар...

— Волост дар дасти худамон бигӯй...

— Ҳамин тавр...

Марди тозажактаи озода пеш омад; ду даст пеши бар ба сӯҳ-
бати онҳو гӯш медод ва намахост ва наметавонист, ки миёни су-
хан шиканад. Зеро ӯ Накибхон Туғралро чун шоир мешинохт ва
эҳтиромашро ниғаҳ медошт. Нигарон буд, ки сӯҳбати баҳсомези
онон анҷом пазирад ва пас хоҳишашро пеш орад.

— Эшони Тӯра, меҳмонро аз таги шипанг гузаронед, он ҷо
серунтар аст.

Хоҳиши остондорро Туғрал ба меҳмон тарҷума кард ва ӯ бо
лабханду ишорайи сар таманноӣ хешро зоҳир намуда, чун расму
русуми тоҷикона ва эҳтироми бузургсолро намедонист, пеш да-
ромад. Ва рикобдоронаш аз дунболи ӯ равона шуданд, ки дар
чунин айём касеро ба касе эътимедӣ набуд. Агар шере сайде ба
даст орад, рӯбоҳ аз даҳони он рабуданӣ мешуд, каргас аз ҷанги
рӯбоҳ ва зог аз нӯли каргас.

Шоири пурдони содадил андешаӣ чун то Фарғар расиданро
дошт, ки боре ҳам чунин андеша ба сараш наомада. Зиёд омада
рафт ва наъли Гули Бодом хӯрда гашта аз суми он чудо мешуд
ва савораш дари оҳангархонаро мечуст. Он замонҳо ӯ дар сар
андешаӣ шеърро дошт ва аз некӯахлоқии мардум меандешид.
Маҳфилҳои адабию сиёсии Самарқанд касро умедвор мекарданд,
ки рӯзе гиру дорҳои олам бояд дигаргуна гардад. Вақтҳои охир
ҳамин ки Туғрал ба роҳ даромад, хоҳ танҳо бошад ва хоҳ ҳамроҳи
Мулло Рачабу Мулло Шариф, сӯҳбатҳои аъзойи маҳфилро бори
дигар аз зехи мегузаронд ва хулоса мекард, ки олам дар рӯйи об
мелаппад. Аз ин рӯ ҷонварон ба якдигар зиёд дармеафтанд, то
зӯр камзӯрро набуд созад. Зеро пеш аз ҳама зилзила, тӯфон ва
киёматро ҷонварон дарку эҳсос мекунанд...

Ва аммо савору асби зиёдро дар сари роҳи аробагард ҷой
додан аз имкон берун буд. Соате пас дар роҳу раста чизе боқӣ
намонд; асбону низомӣён низ. Сағони бӯйгир аз замин устухон
мебардоштанд.

Ин ҷониб роҳи хока буд ва садойи наъли асбон барнамео-
мад. Сутурони андаке дам рост карда ва ягон даҳан беда гирифта
хушёртар мегаштанд, вале Гули Бодом ҳамон буд, ки ҳамон. Са-
вораш гирифтори андешаҳои хеш буд. Аммо Шатенин ба фараси
хеш эътиборе надода ва вазн бар зин андохта, шоирро ва донишу
феълро атвораширо муҳокима мекард, ки чӣ касест.

— Ҳама касони ин водиро донӣ-а, шоир?

— Гарчӣ ман ҳамаӣ ононро намедонам, онон бояд маро до-
нанд.

— Аз чӣ рӯ? Бузургӣ?

— На! Ман ҳама умр ғами эшонро хӯрдаам!

— Чӣ гуна?

— Чунон ки шуморо арза доштам: хама бояд ҳамвора ва як-маром зиндагӣ кунанд; ба гуфтайӣ шумо монанд.

— Хитрий, шоир.

— Чӣ хел?

— Гуфтайи худамро ба худам бозмегардонӣ.

— Охир андешаи ман аз аввал чунин. Дунё ду ранг дорад; сапеду сиёҳ, ман хоҳам, ки ин ду ранг мисли хайру шар зидди якдигар набошанд.

— Маҳлул шаванд?

— На. Агар маҳлул гарданд, сиёҳ сапедро бихӯрад. Он гоҳ забун гардад хама чиз. Ҳатто офтобу моҳу ситорагон, оташ низ. Ва зулмот ҳукмронӣ кунад ва Аҳриман худовандӣ.

— Дарёфтам фикрҳои ту. Ту, шоир, ҷуз худат касеро дӯст надорӣ.

— Чунин нест, рафиқ Шатенин. Ман мардумони неки шуморо низ дӯст дорам ва бадонашро дида натавонам.

— На, ту касеро дӯст надорӣ, ҳатто бародаратро.

— Чунин фикр ба сари шумо аз кучо пайдо шуд, рафиқ Шатенин? Магар касе...

— На. Ман рӯҳшинос ҳастам. Дилу чигари касро озод мебинам.

Накибхон дигар баҳс накард. Донист, ки ситорааш ба ӯ рост наомада. Ё касе газофу дурӯғ бофта ба номаш. «Агар на, кӣ гуфта ки Туғрал ба як каси ношинос ҳамроҳ гардад ва то Фарғар равад; тарҷумонӣ кунад. Рафиқ, Шатенин! Рафиқ Шатенин!» Касе нашунавад садойи ботинӣ ва ҳаёлии ӯро, Беихтиёр каф ба лабон бурда, пок кунад, ки шояд дар кучое чизе дар ҳаққи онҳо гуфта бошад. На, дар чое чизе гуфтаниш ба ӯ наояд. Магар ки заминхоҳони волости Фарғар аз ӯ ранчида бошанд барои замин нагирифтанишон. «Аввал ин ки заминро ман намедихам, дигар ин ки Фарғар ҷуз шаху сангу кӯҳ замин надорад, ки ҳамаро таъмин кунад. Агар замини ин ҷо мисли замини Самарқанд фарох мебуд ва ҳама заминҳои ҳамворро мангитҳо соҳиб намегаштанд, шояд ба мардуми мо ҳам замин мерасид. Дар сари шах хона созад, дар санглох зардолу шинонад, шахро кофта, мурдаашро гӯр кунад – шомӣ... Боз фӯкаш чухт, ки дар дунё аз онон мардуми ҳалол, росткор ва сапеддил набошад. Ба касе маҷоли сухан гуфтан надиханд. Кам-кам ҷуғулӣ доранд. Дар рӯятон як чиз меғӯянд, аз пасатон чизи дигар».

— Рафиқ Шатенин, шумо ҳоло мардуми моро намедонед. Баъзеи онҳоро ба ҳайвонҳо лақаб гузоштаанд: акка, зоғ, рӯбоҳ, гӯшдароз... шояд якеи инҳо чизе нодуруст фармуда бошанд?

Солори гурӯҳ чизе нагуфт. Андеша дошт. Туғрал рафтори ӯро мушоҳида карда аз гуфта пушаймон шуд, ки рафторе, ки ӯ дорад, суханашро ғараз дониста, нодуруст маънидод мекунад.

— Ман ба шумо фаҳмониданӣ, ки ҳама рус якранг ва ҳама тоҷик якрӯ нашавад.

Баргашта нигоҳ кард Шатенин. Гуё ки ба ҳадуки шоир расонда бозӣ мекарда бошад, боз ба пеш нигарист. Ва фармуд:

— Зери чомаат кайк даромад?

Ин бор шоир посух надод ва ҳарфи ўро таҳлил мекард, ки беҳуда чунин нагӯяд. Вале бугзи чавонмарди рус гаши шоирро меовард.

— Рафиқ Шатенин, то Фарғар ду-се чизатон мегӯям, аммо малол намегиред.

— Бигӯ, ҳозир бигӯ, то дер нашавад.

— Ба чӣ дер нашавад?

— Ин ҷанг аст. Кӣ донад, ки чӣ шавад.

— Хондаам: «Аслиҳайи низомӣ дар ҳар ҷо, ки дурахшид, адолат аз он ҷо мегурезад.»

— Яъне?

— Яъне, замона нотинҷ аст ва аз ҳар дӯсту душман ҳар гуна иғвою дасиса расад. Ва шумо бовар накунад. То набинӣ, нашунавӣ, ба гуфтаи ағёр бовар накун, гуфтаанд..

— Шоир, ҳама гуфтаҳои дигаронро меорӣ, худат чӣ мегӯӣ?

— Ман хоставу донистаамро дар ашъорам гуфтаам. Баъд аз сарам мехонанду мефаҳманд.

— Баройи мо чизе бихон.

— «Охир, эй гардун, задӣ санги маломат бар сарам,

Зери пойи бешуурон поймолам кардаӣ!» — Инаш тӯҳмат. Касе чизе нагуфта дар ҳаққи ту.

— Мо холо дар ҳамвориҳо мегардем, болотар раvem, ҷуз сангу харсангу шах чизе нест.

— Ин чиз ба сӯҳбати мо чӣ дахл дорад?

— Мухити танг назари касро низ танг гардонад.

— Пас ҷаро назари ту фарох?

— Ман дар мухити Самарқанд тарбият ёфтаам, ки фарохтар бувад.

— Хааа-а...

— Боз фарохтар назари шумо бувад, ки аз сарзамини беканор омадаед.

— Хааа-а...

Аз чунин таҳдор мадд кашидани Шатенин шоирро аҷаб омад. Зеро ӯ пай бурда буд, ки марди рус бугз ё кинае дорад, истиҳола аз гуфтаниш мекунад. Накибхон аз он ки дар ҷойхонаи Боғи Зоғон нишастанд, то ҳол дуздида-дуздида ба ин марди малламуӣ менигарад ва андеша дорад, ки ягон рағи бегона дорад: «Руси тоза нест.» Аммо гуфта наметавонад ва ё наменпурсад. Зеро хеле пуркина ва бадгир метобад ӯ. «Роҳ тӯлонӣ, лозим шавад, гӯяд».

Нисбат ба ҳавойи Самарқанд ҳавойи Саразм серунтар ва форам. Аз сари баландийи роҳ дарёободи он чо метобад ва хеле сарсабз аст. Аз бозе ки бешабони русӣ ин чо омадааст, касе ҳадд надорад, ки ях шохи дарахтро бечо кунад. Сабзу хуррам гашта беша.

— Дар ҳамин беша Спитамони Сугдӣ захмдор карда буд Искандари Макдуниро.

Шатенин эътибор надод ба ҳарфи шоир. Ҷондорааш тотори сияхмӯй фармуд:

— Шоир чизе фармуд!

— Чӣ гуфт?

— Дар ҳамин беша Спитамони Сугдӣ захмдор карда буд Искандари Макдуниро.

— Да-а? Александр Македонскийро донам... Аммо Спитаменро... На... А-а-а... Роксана! Спитамен – Роксана! Донам.

— Ана дар ҳамон бешаи сабз. Аз шонааш тир хӯрд... Гу-рехт.

— Чӣ гуфтани ҳастӣ?

— Дар ин роҳҳо эҳтиёт бояд шуд.

— Ту эҳтиёт бишав шоир. Мо чӣ кор карданро медонем. Ба гумонам дар ғӯристон аскарбачаи русро кушта ба «қатли ом» гирифта шуданашонро фаромӯш нахоҳанд кард. Ҳамон дарс набуд?

— Дарс буд. Аммо одамай шири хомхӯрда.

— Ммма... Ҳар кӣ бовар ба шумо кунад, фан хӯрад.

— На, дӯстам Прохор. Кӯхистонӣ дили соф ва нияти пок дорад. Дӯстӣ кунӣ, чун гурба дум ликконад. Вале гоҳе ки думашро пахш кунӣ, фаҳхх гӯяд. Кӯхистонӣ барбеҳуда ба касе кина нагирад.

— Мо донем кӯхистониҳои туро, шоир. Ду ҳамсоя ҳеҷ гоҳ бо ҳам соз нагиранд. Фӯки ҳамаш чухт. На худоро шиносанд, на худододро.

Накибхон ба андеша рафт. Бинийи бузургааш дамид. Дар чунин ҳолат лабаш низ ғунҷаву дӯр мегашт ва ӯ аз касе ранҷида ва ё норизо гашта, танбех додани мешуд, ки рафтораш аз рӯйи адолат ва инсонӣ набуда. Чунин касонро ноаҳл медонист ва то шираш фуромадан бо он касу нокас ҳамсухан шудан намехост. Вале дар бораи чунин касон зиёд андеша мекард ва «чаро-чаро»-и зиёд мегуфт дар дил ва мепурсиду андеша мекард, аммо ба таги сухан ё маънӣ намерасид, ки чаро? Пас рӯй ба осмон оварда хитоб мекард: «Эй фалак!» Ба гумони ӯ ҳама чиз аз дасти «фалак» аст. «Сипеҳри бемуруват» сахтгир бувад инсонро. Инсони хомхаёл аз Худо домангир мешавад ва эроду нокомиҳоиашро ба инсон мегӯяд. Накибхон нахустин бор аз ҳамаи ин унвонҳо даст кашида, яқин ба Худованд рӯ овард: «Эй Худойи бузург, аз худат ҳамааш, вале чаро мефармойиву моро имтиҳон мекунӣ, намефаҳмам. Магар инҳо бе хости ту ба ин сарзамин меоянд? Магар пешиниён низ

бе рухсати худат омада буданд? Магар дар ин водӣ чуз ин кори тамошобобе набувад? Гӯштӣ, бузкашӣ, пойгах, кундаалоб хоси мардуми мо буд. Аз чӣ рӯ ин ҳама варзишу намоишҳои милли аз байн рафтаанд, маълум нест. Чойи гӯштиро силаву гӯштобӣ гирифта, чойи бузкаширо одамкашӣ гирифта, чойи пойгахро да-сисабозӣ ва чойи кундаалобро росто паррондану шамшер задану дор кашидан ва оташ задани маҳалҳо. Ин кундаалоб чӣ базмест, куҳанкасон донанд. Донанд, ки гирди он чӣ базму шодмонӣҳо шавад ва чарс-чарс аз кундаҳо оташ паридану шарорабор гаштан чӣ намоишест, худо донеду бинанда. Ҳолиё агар оташе афрӯхта гардад дар он одам сӯзад. Пас тамошо кунӣ, ки каси зиндаҳаёт чӣ гуна дар он оташ сӯзад; ана рақсу ана овоз...

Эй аълами оламиён! Пас пургунохтарин мардум кӯхистониён-нанд, ки ин қадар ситам бар сарашон меафтад. Оё доништа кунӣ чунин, ки асилзодагони бошараф аз худ нараванд, соҳибашонро аз ёд набароранд, гоҳ-гоҳ ба худ оянд ва бадкорӣ накунанд? Шояд аз ин ҷо бошад, ки мо худамонро шинохта натавонем ва дигарон аз кишварҳои дур саёҳат омада, моро санчанду омӯзанд ва дону нодон кашф кунанду баҳо диҳанд. Магар фарзанди туро хубтар аз худат касе донад ва ё ба дидану санчидану омӯхтан кас доништа шавад? Шояд! Шояд зоҳири чашмнамоиӣ ӯ, рафторҳои узвияш омӯхта гардад, аммо ботин ва дилу нияти ӯро чуз соҳиб касе надонад; ҳатто падар фарзандро ва фарзанд падарро. Падар гуноҳу кирдори бади писарро гоҳе медонад, ки ӯ аллакай содир кардааст.

Пас аҷнабиён чаро моро ин қадар зиёд омӯзанд? Оё эшон аз чашми парвезани дод гузаштаанд, ки имрӯз моро омӯзанд? Худовандо! Ман ҳеҷ чиз нафаҳмам! Фармудайӣ, ки ба ростӣ бунёд кунанд оламо, вале касон ба дурӯғ поя гузоранд ин саройро. Чӣ чойи омӯзиш, ки гуноҳи ҳеш ба дӯши бечурмон андозанд?

Худованд, сарам метаркад, мағзаш пош меҳӯрад...»

— Ғӯристони доманадор...

— Бале, рафиқ Прохор. Порино аскарбаччаеро дар ҳамин ҷо кушта буданд ва комиссари ҳарбӣ катли ом фармуда буд...

— Да-а?

— Да! Ҳоло шумо диққат кунед, ки гоҳи аз ин деҳа убур кардан ҷонзоде мебинед...

— Да-а... Бойиси ташвиш. Ин ҷо бояд бозистод ва мардумро тасаллӣ дод.

— Дар ин деҳқада касе нест, рафиқ Прохор.

— Мо мефармоем, маҷбур мекунем, мардумро баргардонида меоранд.

— Онҳоро баргардонида нашавад. Ҳамаро қатл карда буданд.

— Пайдо мешавад. Пайдо нашавад, русхоро кӯчонида меорем. Ин хел ҷоро бекас мондан хуб нест.

— Шояд замона дигар шавад, боз дар ин мулк одам рӯяд.

— Рӯйдахоро боз дарав кунанд. Парварда, шинондан лозим, ки чун дарахти боровар амал кунад.

Накибхон маънийи суханони ўро фаҳмид, аммо чизе нагуфт, зеро тарҷумон Мирбобо Юлдошев барои ба ду тараф фаҳмонидани гуфтаҳо хеле заҳмат мекашид ва баъзан ҳарфҳои адабиву шевагии шоирро муродифи русӣ пайдо карда наметавонист ё намефаҳмид.

— Аааа... Хароб, хароб!

Деҳа то ҷое харобу абғору валанғор гашта буд, ки агёри ба вачд омад. На танҳо хонаҳо вайрону ворун буданд, балки ҳама ҷо сӯхта, танайи дарахтони бешоҳу барғ восўхтатор сиёҳ гашта, паррандаи тори он гирд намегашт. Чунон ки мазори бекас ё ғўристон орому хомўш мешавад, ин деҳа ба д-он мемонд. Танҳо садойи рӯдаки ранги хун гирифта сарир мекард ва ханўз ҳам тори санғо ва буни деворҳо пайи хуни баста дошт, ки барфу борони зимистону баҳор шуста натавонистааст.

— Боз хунрезӣ шавад, замин ҷӣ ранг гирад, командир?

Командир тег кашида ба шоир нигарист ва бар зин нимрӯ гашта сахту хашмӣ садо баровард:

— Хунрезӣ аз мо вобаста надорад, шоир! Агар ту барин ду-се маҳмаддоно бошад, на фақат хунрезӣ, киёмат мешавад.

Накибхон яқин кард, ки сарғурд вазифаи нонавишта дорад, аз ин рӯ хашм бар ӯ гирифтааст. Лом нагуфт, балки инони Гули Бодомро андаке кашид, то дуртар бошад аз Проҳор. Баъд дарди кўҳна гирифт, ки хешро сарзаниш мекард: «Қавл дода будӣ, шоир, ки ба кори касе ҳамроҳ нагардӣ, ба касе ақл нашавӣ, сари забони касеро нагирӣ; ба қору бори худ андармон бошӣ... Охир... охир ин дунё чунон сохта шудааст, ки на қанор буданат суде дорад ва на дар миёна. Ба касе чизе гуфта нашавад, ки ҳама ғараз пиндоранд. Лекин кирдоре, ки ба миён овардаанд, қаси биноро бетараф гузошта натавонад. Охир... охир ҷӣ ранг хешро кўр гирӣ, дидаву дониста; аз чашм ашки шашқатор рехта, гўйӣ, ки нобиноям; ман мурдахоро, сўхтаҳоро, вайронаҳоро надидаам. Охир инҳо мўр намекушанд, сўзан намебаранд, танўрро оташ намезананд, балки халқро мекушанд, дунёӣ мебаранд, мулкро месўзанд. Эй парвардигор! Мо кўрем! Лекин ту бино хастӣ. Чаро чунин? Посух намешавад. Фала-ак! Дооод аз ҷафоят!...»

Яқбора бозистодани асбон ўро ба худ овард ва натавонист ҳама чизро аз зехн гузаронад. Амр шуд, ки ҳама пиёда гарданд. Вале ӯ тори зин пой бар рикоб тира карда буд ва рафтори дигаронро мушоҳида мекард. Шоир намедонист фарояд ё на. Ин амр ўро низ муттааллиқ аст ё на. Охир ӯ сарбоз нест, балки бо илтимос ҳамроҳ гаштааст, то роҳ намояд эшонро.

— Чаро ту дар ҳама қор дудила, шоир?

— Рафиқ командир, ин ҷо шуморо мувофиқ набошад. Ҳама ҷо сӯхтаву сиёҳ ва ранги об хунин, тори сангҳо низ хун баста...

— Агар чунин набуд, мо дар ин ҷо пиёда нашуда будем.

ХУНОБ

Ҷое, ки аз катли оми соли гузашта ба чашм зуд расад, сарҳавз аст. Сарҳавзи таърифие, ки гоҳи ҷониби Фарғар раҳ сипардан аз дасти чап мемонад, тамошояш нафрат ва ғашӣ касро меорад. Аз дарахтони беги гирдогирд кундаҳои нимсӯхта боқӣ буда, танҳо як дарахте болотар аз ҳок ду навдаи сабз дорад, дигар ҳама фано гашта. Девоҳҳои ҷойҳои овозадор низ аз дуди оташ сиёҳ гашта, валу вайрон, ҳоки фурухтаи тораи даруни ҷордевори вайронро пур карда ва нимсӯхтаву восӯхтаҳо ғӯша аз ҳок бурун хобидаанд ва андовайи похсадеворро об шуста, ҷӯя-ҷӯя нақш мондааст ва касро ба дуриҳо барад, ки замоне дар ин ҷо ҷондоре ё одамизода умр ба сар мебурд. Оби ҳавз гандида ва хушқиди кафлесакҳо мурда ва ҷаспидаанд бар лойқайи хушқиди ва сафолак баставу кафида. Равшан, ки аз он рӯзи қиёмат то ҳол даҳанайи сарбандро сел зада ва ё он рӯз вайрон гашта ва то имрӯз касе пайдо нагашта ва ё ҳоҷате набуда, ки об бар ҷӯи сарҳавз бандад. Ҳарчанд, ки рӯди Муғ миёни деҳаро бурида ҷорист ва мардум оби равонро монда, аз оби тақшон ва тозашудайи ҳавз оби соф мекашониданд, имрӯз касе нест бар ҷӯи он об гардонад. Ба ҷойи об сутухонҳо ва тори сару ду ғӯши сағ ҳаёле аз лой бурун тобад. Мулк бесоҳиб ва ҳонаҳои валангор бе қадҳудову қадбону дарак аз «кишваркушоии» қадом сайёҳи шумқадам диҳад.

Дурбин мемонад Проҳор Иванович ба атроф; баландҳои сари бора, ҷониби дарёобод, ба соҳили рости Зарафшон, ба шаҳҳои сиёҳи сӯхта аз офтоб ва ё ранги зӯғол зада, ба теппаву талҳои сапеду сурх, хокиранг. Фарози кӯхро ҳарони бордор зӯр зада мебароянд ва марди рус ҷизе аз ин рафтор нафаҳмида, чашм аз дурбин гирифта менигарад, то хубтар бинад, чун хурду норавшан метобанд, осема дурбин ба чашм мегузорад, ки паси теппа ҳам нахӯрда бинад, ки ҷӣ қасанду ҷӣ қор қунанд.

— Онҳо фирор қунанд?

— На. Онҳо овулақҳо ҳастанд, ба овул мераванд.

— Авул?

— Бале.

— Тобистонҳо мардуми молдор овул бароянд ва то танги тирамоҳ он ҷо монанд. Зимистон баргарданд. Шумо андар такобҳои Масҷох хоҳед дид.

— Ҳааа-а...

Чун нигоҳаш аз рӯи масҷиди сари пул сӯи ҷануб лағзид, андаруни шишайи дурбин ҳаёле пағайи дуд аён гардид, ки аз қадом

нӯкҷӯбии фурурафта ва зери хок мондаи боми масҷид бурун меояд чу дуди ангишти кӯҳи Сӯхта. Тамошо дорад командир ва айнак аз чашм дур накарда сар меафшонад ва андешаашро ҷуз худааш касе намедонад. Аммо шоир фарҷоми ҳар чизро натиҷагирӣ мекунад, вале хувайдо намесозад, ки оқибати нек надорад.

Накибхон барои меҳмонони ноҳонда хидмат карданист. Худро ба мардumi тангназар бадном карда аз рафтори мирони Кӯхистон ва лаганбардорони онон баъзан ба ҳукумати нави вилояти Самарканд ахбор медиҳад, равиши кор, оқибати кирдорҳои навинро ба омма мефаҳмонад, вале гуфтаҳои ӯро ғараз ва душманӣ доништа ба номаш ҳар гуна тӯҳматҳо ва дасисаҳо мебофанд, бадномзада мегардонанд. Вале Шатенин ба ҷойи подоши нек кайфар медиҳад; муомилае мекунад, ки шоир гӯр мекофта бошад аз барои командир.

— Наход ин қадар бадкина бошанд мардumi Кӯхистон?

— Чӣ гуна?

— Моро куштанд, гуфта як кас ба зодгоҳаш барнагаштааст.

— Шумо бовар намекунед; касе зинда намонда буд. Дар ғаҳ-вора, сари синایی модарон куштанд тифлонро.

— Ва худо нишон надод?

— Посух надорам, командир. Мардumi мо гӯянд: «Худо ҳам тарафдори зӯр.»

— М-дааа..

— Шумо ба ранги оби рӯд нигаред.

— Гулобӣ...

— Пеш ин хел набуд. Шаффоф метофт. Баъди қатли ом чунин ранг гирифт.

— Воҳима накун, шоир!

— Ба шумо дурӯғ, ба Худо рост.

— Аз саргах?

— Инашро наозмудаам. Лекин медонам, ки пеш об соф буд. Сари санғо хун набаста буд. Аз он масҷид дуд намехест.

— Магарам, то сарғаи об равем ва бинем, ки аз кучо дигар мешавад ин ранг.

— Гуноҳи маро бубахшед, рафиқ командир. Ба ман гуфта буданд, ки аз Чорбоғ. Дар он ҷо низ қатли ом шуда буд ва хун ба рӯд ҳамроҳ гашта буд; гӯё аз он ҷо оби рӯд дигарранг мегардад.

— Ачаб... Шарқ пур аз муҳобот ва пур аз эҷоз.

«Худоё, чаро кас барои сухани рост ва даъвоӣ ҳақ мудом сарзаниш меёбад ё муттаҳам мегардад. Доништа касро ба гуноҳ мепечонанд, ки ростӣ муддаӣ зери бўҳтони муттаҳаме нопадид мегардад. Ростгӯ муттаҳам ва дуруғгӯ мӯхтарам мешавад. Ҳайхот, ки умри дурӯғ кӯтоҳ ва умри рост баъд аз заволаш сар мешавад. Пушаймонӣ надорам аз он ки ҳақро меғӯям. Маро чӣ нисбате, чӣ зарурате, ки мардум гуфта, ба бало печам? Чӣ ҳоҷат, ки аз

номи ҳамдиёрони худ ба бегонагон арз кунам, ки мирону намо-
яндагони подшохи рус зулми дутарафа карда, рӯзи халқро сиёҳ
мегардонанд? Магар дар ягон давра замон, дар аҳди ягон шох,
амир, бек ё амиру тавонгарон ҳоли мардум бех аз ин буд? Агар
дигарон саводи таърихонӣ надоранд, ман он саводно дорам ва
донам, ки аз гоҳи ронда шудани Одам аз бихишт касро рӯз набу-
вад. Чӣ монад ба кӯхистонӣ? Донам, ки аз омадани Николай ва
сурхҳо нони мардум ду газ нашавад. Ҳамон як газ монад ё ҳамон
ҳам барҳам хӯрад... Чун одамай ба умед умр ба сар мебарад, хаёл
мекунам, ки бо омадани сурхҳо шояд рӯзи камбағалон бех гардад.
Ман ғами бечорагонро хӯрам, харчанд донам, ки худованд ризки
эшонро ба қадри ҳолашон офарида. Доро дар ҳама давра замон
дорост; ҳатто дар он дунё ҳам. Маро ғами онҳо набувад. Бал бо
раъиятам. Ва боре дар гузоришҳоям аз эшон бад нагуфтаам, балки
ғами онҳоро хӯрдаам. Аммо дар тӯхматҳо ояд, ки камбағалонро
хор медорам, тӯхмату сарзанишашон мекунам. Худоё, ниғаҳ дор
аз тӯхмати ногаҳон ва балойи охирзамон...»

— Меравем?

— Кучо?

— То сари об!

— Рой шумор!

Прохор Иванович ба ин сӯву он сӯ нигарист ва тарҷумонро
пазируфта ба Накибхон рӯ овард:

— Шоир, Мирбобо меравад ҳамроҳи ту. Ман ба шумо бовар
дорам. Қад-қади об меравед ва ибтидои ин рангро пайдо карда
меоред.

Накибхон тааҷҷуб кард аз чунин ранг гирифтани кор ва кит-
фон дарҳам кашид:

— Ба ман гуфтанд, ки роҳбаладӣ кунам, на муфаттишӣ.

— Мо ҳоло дар сарҳади волости Пенджикент. Ба Фарғар, ки
расидем, роҳбаладӣ хоҳӣ кард.

Шоир гирифтор шуд ба андешаи хеш ва сар андохт, харчанд
ки аз рӯйи донишу фаҳмиш ва ғурури кӯхистонӣ ин корро қардан
хоси ӯ набуд. Дар ҳама ҳолат суҳан ва посухашро мегуфт ва ҳарфи
касиро намехӯрд, зеро аз касе муттаҳам набуд, муттаҳам будан
низ намехост. Чун амри саргурд қавитар аз амри амиру миру
бекҳои таҳқойӣ буд ҳолиё ва силоҳу афзори ҷангиашон ҳар гоҳ
чило медод, наметавонист ҳамзабон гардад бо Прохор Иванович.
Аммо ғурураш ба танг оварда буд, ки ҳама ҳарфро саҳт гӯяд; ҳар
чӣ бодо бод. Вале чун чашии фалак хунин аст ва замини ин ҷо
хунполо гашта, Накибхон бо ҳазор андеша худдорӣ мекунад.

— Шумо чунин саркаш ҳастед, ки гирифтори қатли ом ме-
гардед!

Ин ҳарф ҳам ба шоир дахл дошт. Аммо ӯ худро ба қарӣ зада
пой бар рикоб ниҳод ва чун бар зин нишаст, Гули Бодом аз рӯйи

одат рӯ ба чониби Фарғар овард ва чанд сум зада чахорнаъл шуданӣ буд, ки савор ҷилаваширо тофт. Гарчи ҳавойи асб дили ўро мешукуфонд, ҳолиё яқбора дилаш гирифтӣ сих зад ва ҷашм танг кард, ки синни марг нест. Ба ҳар ҳол фоли нек ҳам нест. Гарчи дар ғайбаш ҳар гуна дурӯғу носазо мебофанду мегӯянд ва тӯхматҳо мезананд, дар ҳузураш касе чизе гуфта наметавонад. Зеро аз тундгӯйӣ ва ғазаби ӯ ҳама бим доранд.

— Воқеан, чизе ки гуфтед, ҳама дурустанд, Накибхон?

— Ман дар умрам дурӯғ нахоҳам гуфт. Сари обро надидаам, шунидаамро гуфтам. Ҳоло ки мо баройи исботи ин андеша меоем, рӯсту дурӯғашро ба сарвар мебарем.

— Яқрав аст Прохор Иванович...

— Ҳар чӣ бошад, ба ҳудаш...

— Не-дия, худо гӯед, ки ба кас ҷаққа нашавад.

Накибхон хомӯш монд. Мирбобо низ. Ҳарду ҳар чӣ андеша доштанд, ба якдигар намегуфтанд. Шоир паҳлӯ мегардонд гумону пиндору ҳаёлашро ва суол мекард, ки ҷаро тарҷумон яку яқбора аз феълӣ атвори сарфавҷ ва саҳт бад дидани ӯ суҳан кард. Ҳол он ки ин ду тан ҷандон шинос нестанд, аз Самарқанд то Панҷакат дуру наздик омаданд; балоеро медонистагӣ барин бо ӯ ҳарф мезанад. Шояд зери коса нимкосае бошад. Пасон ҳаёли Накибхон ба Самарқанди Фарғару Масҷоҳ канда-канда парвоз мекунад, аз ягон мавзёе чизе дастрас карда наметавонад ва дузда ба ҳамроҳ, ки аслаш гоҳ пеш мераваду гоҳ пас мемонад ва гоҳе бо Гули Бодом ҳамроҳ мегардад, менигарад: «Чӣ?» Вале баланд гуфта наметавонад ва боз менигарад ба ҳамрав, ки чизе пай барад ё на. Ў низ хомӯш. Нигарони пурси шоир ва ё андешаи дигар дорад, парвойи ҳамсафар ва нигоҳҳои ўро надорад. Гоҳ-гоҳ ба оби равон менигарад; ранги онро ҳамчунон сурх мебинад ва хайраташ меафзояд.

— Ба ростӣ, баъди қатли ом об чунин ранг гирифт?

— Ҷаро шуморо фиреб диҳам? Аз ин роҳ як бору ду бор нагузаштаам-ку! Ҳар бори ба Панҷакату Самарқанд сафар карданам, ҷилави асби маро дошта, пиёдаам мекарданд ва дар ҷойхона сӯҳбат меоростем; обро ҳар бор тоза ва шаффоф медидам.

— Шояд дар қадоба дӯкони ранггарӣ ва ҷармсозӣ бошад?

— Набуд...

Ва боз сукут варзиданд.

«Инҳо маро ба дурӯғгӯйӣ муттаҳам карданианд... Вале асбоби ин ҳама ташвиши онҳоро намефаҳмам.»

— Ба фикри шумо, ман ноҳалаф ҳастам?

— Ман чунин фикр надорам.

— Сарваратон чӣ?

— Ў ҳеҷ гоҳ андеша ва фикрашро пешакӣ нагӯяд. Пухта. Хондагӣ.

— Баъзан суҳанони таҳдор гӯяд ва киноя занад. Чӣ ҳоҷат?

— Торик маро.
 — Аз воқеаҳои Масчоҳ огоҳ ҳаст?
 — Огоҳ барин. Вагарна он сӯ намерафт.
 — Хаёлам...
 — Агар шумо шоиред, чӣ ҳоҷати миёни обу оташ будан?
 — Нафаҳмидам...
 — Шиква доред, ки масчойиҳо фарғарихоро тороч меку-
 нанд.

— Нааа... Чунин на! Дастаҳои босмачиёни Масчоҳ мардуми
 Фарғарро ба танг овардаанд.

— Ду понздаҳ як сӣ нест?

— Мири Масчоҳ ба шумо хешигарӣ дорад?

— На. Ӯ Султонбек писари Давлати Палорақӣ. Ман Накибхон
 Туғрали Аҳрорӣи Самарқандӣ. Чӣ нисбатест маро бо ӯ?

— Бинед, об хунинтар...

Накибхон зехн монд ва обро ончунон дид, ки дар пошна. Вале
 посухе надод ва андешаманд аз сурхобии рӯд буд. «Чаро гурез
 кард аз сӯҳбат? Ҳатто напурсид, ки чаро Фарғариву Самарқандӣ
 мегӯяд ва чӣ нисбатест ӯро бо Аҳрорӣ? На, ӯ напурсад. Зеро муро-
 ду мақсадаш дигар бувад. Ҳоҷа Аҳрор Боғистонӣ аст ё Самарқан-
 дӣ, заминдори беназир аст ё сайёҳ, аз аҳли тариқати гӯшанишини
 нақшбандист ё озодамард, фарқ намекунад. Ӯро чизи дигар мебуд:
 шояд Шатенин чизе фармуда ӯро...»

— Шумо, умуман, шунидаед, ки Ҳоҷа Аҳрор гуфтани шахсе
 буда дар таърих?

— Аҷаб инсоне будайӣ, шоир, маро чӣ корест бо хоҷаҳои ту.
 Таърих ин аст, ки мову ту меравем. Агар собит шавад, ки сабаби
 хуниинӣ рӯд хуни он аскарбача ё хуни қатли ом шудагон аст
 – таърих. Аз ҳар шахси тасодуфӣ ё баройи нафси хеш мазорро
 гирифта ҷаҳор касро кор фармуда, тавонгарӣ карда таърих ороста
 нашавад. Ҳама чизро омехта, ғаму андӯх ва хохишу дарҳости хеш-
 ро дар он ҷаспонда, ба хости худ замонро лаҳзайи таърих номидан
 камхушист. Замон, воқеа, қисмати халқу саромадон, бузургони
 донишманд ва пасовандони бохирад якҷоя таърих созанд. Аҷиб
 он аст, ки Фаридун ҳам фарди таърихист, Заҳҳок ҳам.

— Оре, Мирбобо... Дар донишатон ҷонам, шумо ҳам шахси
 таърихӣ.

— Чӣ хел?

— Дар номатон ҷонам, ҳамин лашкарро, ки ба сари мо бар-
 дошта меоред, магар шахси таърихӣ нестед?

— Ба бадӣ наовардаам лашкарро...

— Ҳо, дар номатон ҷонам, ман ҳам ҳаминашро мегӯям. Мову
 шумо лашкар намекашем, вале чун барда хидмат карда метаво-
 нем.

— Барда!? Чӣ хел барда?

— Пуламон диҳанд, ҳама корро мекунем.

Мирбобо ин таънаву кинояро ба худ гирифт ва ҳаёле инони асбашро кашид. Гули Бодом пеш рафт. Асби ӯ бозистод. Накибхон чанде ҷилав рафта садойи суми асби ҳампоро нашунид, низ лиғом кашид. Баргашта дид, ки Мирбобо аллакай сари асбашро пас гардонидааст. Азми бозгашт дорад. Зуъми Накибхон гирифт, ки ба ӯ рӯ наоварда худ боло равад ва сароби хуниро пайдо карда хабар орад, аммо аз чашми тезбин ва хунини замон бим карда, сари андеша андохт ва ғурури кӯхистониаш иҷозат надод, ки рӯй панаҳ кунад аз бозиҳои заминку замон. Ду асб рӯ ба ду ҷониб гардонида, пуштбаҳам, қаҳрӣ меистоданд ва ғӯши ҳар ду ҳамида тозиена, пошна ва ё маҳмезеро нигарон буданд, ки ба худ омада, ғӯш бардоранд. Мазмун, ҳар ду савор низ ишора, мурочиат ва ҳойи яқдигарро ғӯшдор буданд. Вале садое наомад.

Накибхон сарафзор афшонда Гули Бодомро ба канори об роҳ намуд ва пиёда аз бора гашта, сурхобро рӯйи каф гирифт ва хеле бодикқат аз назар гузаронда ва чанд бори дигар об бардошта, рехта, дида ба даст дӯхт, ки ранге боқӣ гузошта ё на, пасон ду ангушт ба ҳам сойида, гил ё хун буданаширо муайян кардани шуда дуру дароз таваҷҷӯҳ кард, бӯй кашид, вале чизе муайян карда натавонист. Аз сатҳи об болотар раҳҳои дар сангҳо нақш гузоштаре низ нохунтарош аз назар гузаронд ва надонист, ки чист. «Афсона...»

Баробари ба пас нигаристани Гули Бодом Накибхон низ нигарист. Асби ғӯшҳамидаи Мирбобо хеле хушёр, ғӯшҳо сик дошта менигарист сӯйи онҳо.

— Ман медонам, ки шоирон кинаву бухл надоранд, аз роҳам гаштам... Ман ҳам мисли шумо; кинаро дар дил роҳ намедихам. Кина чизи бад. Дар китобҳои қадимӣ, дар ашъори шоирон низ омадааст, ки кинаву бухлу ҳасуд кори шайтон аст.

— Ба шумо чӣ шуд, ҷаноби Мирбобо?

— Ба ман чизе нашудааст. Каме аз шумо дур гашта, андешидам, ки одамӣ умри ҷандон намебинад, ки нисфи зиёди онро ночову нохӯб гузаронад.

— Ба назари ман баройи инсон ҳамин қадараш ҳам зиёда. Агар ӯ ду баробари умри дидааш рӯз бинад, боз чӣ қорҳое кунад.

— Шумо аз кас ва аз рӯзгор ранчида ҳастед, шоир.

— На, ман ранчида нестам, аммо маро меранҷонанд, лекин ман ба онон эътибор намедихам.

— Ба кӣҳо?

— Ба онҳое ки муродашон ранҷидани ман аст.

— Магар шумо душман доред?

— Ман намедонам, касе худро ба ман душман вонамуд накардааст, аммо баъзеҳо мегӯянд, ки душман зиёд дорам ва онҳо дар пайи ман афтодаанд. Оё шумо... шумо, ҷаноби тарҷумон, ки аз

хама сирру асрор вокиф хастед, шунидаед, ки касе нисбати шоир бадгӯйӣ карда бошад?

— На. Ман аз забони касе чизе нашунидаам. Аммо шудааст, ки баъзе чизҳоро аз номи шумо ва аз номи дигарон баргардон кунам.

— Масалан?

— Масалан, ахбори шуморо дар бораи шӯриши масчойиҳо дидаам. Хеле муфассал ва бо сӯзу гудоз арза доштаед, ки Султонбеки Палорақӣ мири Масчоҳ шуд ва мардум зулми сетарафа мебинад, фарғариҳоро масчойиҳо дар азобу шиканча монондаанд. Дастаҳо тохт меоранд, моли мардум мерабоянд ва бисёр чизҳои дигар... Саҳеҳ?

— Саҳеҳ... Лекин бодикқат хонда, тарчума карда бошед, дар он ахбор ғараз, кина, одамфурӯшӣ ё ночавонмардиест. Ҳар чӣ хаст, аз номи халқ, барои мардум аст.

— Бале. Лекин ноогоҳон, ки аз тағи қор хабар надоранд, то мӯро аз хамир ҷудо мекунанд, ки обҳои зиёд ҷорӣ мешавад.

— Ташаккур, ҷаноби Мирбобо. Аз ин ҳамравӣ ман бурд кардам. Чунон ки арз карда будам, мардуми Кӯҳистон як харфро аз содагӣ ва дилу нияти соф мегӯянд паҳлӯҳои онро андеша намекунанд... Ҳол он ки як сухан се садӯ шасту шаш паҳлӯ дорад.

— Бале... Ман ҳам чунин андеша доштам. Худатонро дида ва шунида, яқин кардам, ки содакориҳо зиёданд.

— Мо содаем-э, моён сода... Рӯмо сиёҳ, ба ҷойи он ки шумо, меҳмони азизро, ман сари дастархон кунам, қад-қади об оворотон мегардонам.

— Аз ин хусусҳо андеша накунед. Ҳар қор вақту соат дорад.

— Ҳо рӯйи ман сиёҳ, баҳудо, ба шумо айб шуд.

— На-на, мо сароби хуниро аниқ кунем, қорҳо хушрӯ мешаванд.

Гӯши асбон ҷур гашта ба қадоба нигаристанд. Аз болотар садое омад: «Их!» Баъд харсаворе пайдо шуд.

— Саломун алайкум!

— Ваалайкум салом!

— Аз болооб меойӣ?

— Не, аз Дуоба.

— Кӯлҳои Ҳафткӯл низ чунин хунианд?

— Не, дар боло об тоза. Мегӯянд, ки аз тангӣ сар мешавад.

— Дур?

— Не. Болотар аз Чорбоғ.

— Аз чӣ аст ин?

— Надонам... Гӯянд, ки баъди қатли оми порсола чунин шуд.

— Дида шавад?

— Не. Наравед, тангно роҳ надорад. Аждар дорад, мегӯянд, шояд кори аждар ҳам бошад.

— Чӣ хел кори аждар?

— Касони бадро оварда, хунашонро рехта, андак-андак ба об ҳамроҳ мекардааст.

— Афсона...

— Афсона бошад ҳам, инро бояд омӯхт, шоири мӯхтарам...

— Ба командиратон ин ҳарфхоро шумо мегӯед, ҷаноби тарҷумон. Шон ба сухани ман бовар надоранд.

Мирбобо бо гӯшайи чашм харсаворро гусел мекард, вале андешааш банд ба воқеаҳо буд. Чун Туграл аз офариниш то имрӯз — аз қиссайи худовандон, анбиёву авлиё, шоҳону қаҳрамонон, ҳикоятҳои ҳурмузиву аҳриманӣ ва кирдорҳои касони шиносу ношинос огоҳ набошад ҳам, баъзе шунидаҳо ва бархе дидаҳо аз лавҳи хотир мегузаронд: «Рӯзгори ғоҷиазо...»

— Ин қатли оме, ки мегӯед, ҳамон қатли ом аст?

— Монанд ба он, вале дигар. Сарбозе дар ғӯристон бунӣ ғӯрхонае росто шошида будааст, онро набарайи соҳибқабр дида, аз пас омада бо хишти мазор ба сараш зада, куштааст... Ва командири сурух қатли ом фармудааст.

Ба андеша рафт Мирбобо ва пас аз муддатҳо сар афшонд: «Сағро аҷал расад, дар меҳроби масҷид мезад.»

— Меравем?

— Қучо?

— Назди гурӯҳ...

— Шумо биравед... Чӣ хел ки маро пой намеравад.

— Ҷаноби шоир, ҳама чиз равшан. Шумо дурӯғ нагуфтед. Об хунин. Аммо дар тангно дидан имкон надорад. Ҳаминро арз мекунем, Прохор Иванович ҳар чӣ хоҳад.

— Ба ростӣ, поям намекашад.

— Ман ҳамашро ба ӯ мефаҳмонам. Савор шавед.

— Ман ба дарайи Шинг меравам. Як ғӯспанди кабуд меҳарам, оварда андар даҳанайи тангно қурбон мекунам. Аз паятон рафта, дармеёбам.

— Пас ин кори савобро чаро ҳамроҳ накунем?

— Дер мешавад, фавҷ дар таҳлука меафтад.

— Боке нест. Даста ба ҷанг намеदारояд; роҳ мепаймояд.

— Ман меҳоҳам танҳо бошам. Дилам саҳт гирифтааст. Шеър гуфтаниам.

— Ман ба шумо ҳалал намерасонам, ҷаноби шоир, шеър бигӯед, тақрибан сад-дусад қадам дур мегардам.

Накибхон чӣ қор қарданро намедонад ва аз шилқини тарҷумон дар ҳайрат монда, ки чаро чудо буданро раво намедонад. Дилаш тангтар аз тангноӣ касногузар, ки ҷуз обу ҳаво чизе нагузарад. Дар дили гирифтааш шеър ҳам намегунҷад, аммо коре

карда аз ҳамраҳи сустаносир раҳо ёфтанист. Вале ӯ магар вази-
фадор аст, ки то қиёмат ҳамроҳи шоир бошад.

— Ҷаноби тарҷумон, дилам гувоҳи медиҳад, ки дунё ва ин
қадоба маро тангӣ кунад. Дилам меҳаҳад ба кӯҳи баланд равам...
ақаллан то Ҳафтқӯл. Ба тозагии оби он ва рангинии кӯли Ран-
гону Миҷгон ва Соя нигарам, ситорапарро бинам ва то ҳастам,
осураву озода бошам.

— Магар шумо таъкиб ё сарзанишero пай мебаред?

— На, чанд муддат пеш, дар Самарқанд хоб дидам, ки Ҳоча
Ахрори Валӣ маро чустуҷӯ доранд, вале дарёфт карда натаво-
нистанд...

— Хуб-ку?!

— Китобахро пайдо карда, бо худ бурдаанд...

Ҳар ду хомӯш монданд. Туғрал чандин рӯз аст, ки аз ин хусус
фикру андеша дорад, чизе таъбиру дарёфт карда наметавонад.
Мирбобойи тарҷумон кӯшиш дорад, ки чизе бофта, ин фикрро
аз сари ҳамроҳ дур андозад, аммо чизе ба ёдаш ва ё сараш на-
меояд.

— Пас мегардем, Накибхон...

— Шумо баргардед, ман аз пас шуморо дармеёбам.

— Ба ҳеҷ ваҷҳ шуморо танҳо гузоштан мумкин не. Ман танҳо
баргардам, командир рӯзи маро сиёҳ хоҳад кард. Вай дар сар ҷи
андеша дорад ва ҷаро ҳар дуӣ моро ба ин кор фиристод, наме-
донам. Вале ман вазифадор ҳастам, ки шуморо сиҳхату саломат
ба даста баргардонам.

— Аз шумо миннатдорам, ҷаноби тарҷумон. Аз ман хавф на-
баред, кӯҳгарди моҳир ва сайёди нодир ҳастам.

— Ҳеҷ гоҳ танҳо барнагардам!

— Воқеан, шумо дар ин мавзё бегона ҳастед ва танҳо рафта-
натон мумкин нест... вале чунон ки дидед, роҳ бекас, беҳавф.

— Ман тарсе надорам, ҷаноби шоир, вале вазифадорам, ки
шуморо ҳамроҳ барам.

— Ҷаноби Мирбобо, ман бояд кори гуфтаамро бикунам; кур-
бонӣ лозим.

— Дар штаб ройсозӣ кунем ва ишкол ҳал гардад.

— Ин корро ман бояд танҳо сомон диҳам, ҷаноб. Вагарна
таъбири хобам барояд.

— Синни ман ба соли шумо наздик, ҷаноби шоир, аммо шумо
барин марди яқравро дучор наомадаам.

— Шумо дарду алами маро ба ҳеҷ сурат намефаҳмед.

— Гӯед, то фаҳмам.

— Кайҳо гуфта будам: ман миёни обу оташ умр ба сар мебарам.
Ҳам ба ҳоли мардум месўзам, ҳам баройи кишвар. Медонед, халк
ин ҳолатро ҷи гуна ифода кардааст:

*«Ман мемурамо, ду ғӯр созед бари ман,
Яктеш бари ҳасратому яктеш бари ман.»*

Ин чизро ба инобат гирифта, ба баъзе ҷойҳо маълумот менависам, ки мадад кунанд, то ҳоли халқ беҳ гардад, мардум дигар ранг маънидод мекунад. Баъд аз ахбори хеш дилтанг мегардам, ки ман бегонагонро даъват мекунам, ки мулки маро зерӣ пой монда, ҳамаро мисли ин деҳаву ин об хунин гардонанд; ба сари мардум кулфати тоза бор кунанд, синаи тифлони ғахвораро ҳамчу Чингизхон гургона бидарранд; қатли ом фармоянд; сӯзанду дузданду рабоянд. Ҷаноби тарҷумон! Аз ин кор мурдан авло нест?

— Осуда бошед!

— Худамро аз кӯҳи баланд афканда, мурам, хубтар нест?!

— Ором бошед, ҷаноби шоир, касе шуморо куштани нест!

— Охир ман номи баланд дорам: аламбардори нангу номуси халқ, мушкилосони мардум, дармонбахш, тасаллибахш ва бисёр чизҳои дигар, ки халқ бар он ихлос дорад ва сачда меорад. Ман ўро гуфта, ғами ўро хўрда, дар айни ҳол хиёнат ба Ватан мекунам; ба муқаддасот, ба ҳудои худ, ба зодагони худ, ки аз ҳоки он рӯйида, хиёнат ба он кунам. Оё Худои бузург биомурзад чунин гуноҳи қабирано? Ман бузургтар аз ин гуноҳро намедонам...

— Худро ба даст гиред, шумо аз худ бурун рафтаед ва ин хуноба шуморо ангехту олуғда кард. Вагарна ҳеҷ ҷойи воҳима надорад.

— Воҳима нест... Ҳақиқат.

— Русҳо барои нобудии мардуми шумо ва ё барои поймол кардани сарзамини шумо наомадаанд. Бе ахбори шумо ҳам азоби чандтарафайи шуморо медонанд... Онҳо сохти зиндагиро дигар қарданӣ. Ҳукумати подшоҳӣ дар ҳама ҷо ҳукумати подшоҳӣ. Халқӣ ё демократӣ нест. Русҳои нав меҳоянд, ки дар ҷаҳон зиндагӣ дигаргуна ва ҳама чиз аз он мардум бошад.

— Ҷаноби Мирбобо, ман дар ду дунё бо носозиҳо муросо нахоҳам кард. Киноя ва ғӯшонаҳои сарқардаи шуморо низ бардошта натавонам. Кас дар батни модар сӯйи пирӣ ҳаракат дорад. Дар лаҳзае ки ба дунё меояд, аз дунё меравад. Вале тасаввур кунед, ки чӣ мебинад ва чӣ мекунад? Заҳмат мекашад, меҳўрад, ба халочо меравад, меҳобад... Баъд чӣ? Буд, нест. На! Набуд, буд, нест... Дигар ҳама беҳуда. Ҳаёлатон ман намедонам, ки шеър гуфтани ман ҳам беҳуда: он қадар гуфтанд, зиндагиро дигар қарда натавонистанд; бисёриҳоро балойи ҷону дарди сари худашон шуд. Гуфтанд, ки пасовандонро дарс шавад, баръакс шуд. Тавонгар чӣ парвойи панду андарз дорад. Ҳамон панду андарз ҳам аз бадкорихоӣ тавонгар пайдо шудааст. Беҳуда ба бузургон пайравӣ қарда шеър гуфтам. Суде надорад. Ба ғӯши ҳар азон қора накунад.

— Ман бо шумо баҳсе надорам, чаноби Туғрал. Воқеан, шумо мурғи баландпарвоз ҳастед. Лекин бидонед, ки нерӯмандтарин мурғ ҳар қадар боло равад, боз баройи дон чидан ба замин ме-фарояд.

— Саҳеҳ. Лекин кас бояд якрӯ, якмаром бошад ва сурхрӯ би-мирад чун Сукрот.

— Дигар ҳарфе надорам ба шумо.

Боз хомӯшӣ ба миён омад. Асбон гардани ҳамро месойиданд ва нозук-нозук дандон мезаданд. Гӯё маҳс мекарданд, то кӯфти роҳ, саргардонии манзили дур ва зарби сангҳои пеши пой ва алами мусофириро бароранд.

— Бубинед, чаноби шоир, ҳайвонҳоро! Корё, ки одам кар-да наметавонад... Онҳо дӯстиву рафокат ва инсонгариро ба мо меомӯзанд.

— Ман ин чизҳоро зиёд дидаам, чаноби тарҷумон. Ин ҷонварон аз мо ягон чизи хуб омӯхта наметавонанд; ҷуз дашном ва зарби тозиёна ва сарбории гарон. Вале мо аз инҳо бисёр чиз меомӯзем. Ҳатто муҳаббат, меҳрубонӣ ва назокатро; баъзан рашки ҳақиқиро. Дар набардҳо ин ҷонварон ба соҳибашон мадад мекунам. Вале инсонҳо бинанд, ки як касро дар сари роҳ ба қатл мерасонанд, ба ҷойи ёрӣ рӯй панаҳ мекунам, то ба балое гирифта нашаванд; инсон як махлуқи омӯхтанашаванда ва зоти мураккаб. Хешро эҳтиёт мекунам, гуфта, худро бой медиҳад.

— Бо шумо баҳс карда нашавад, чаноби шоир...

— Ҷаноби тарҷумон, тифли навзо гаронҳаҷм бошад, гоҳи зо модар азоб мекашад; гоҳе модарро сари зо барад ва гоҳе худ мирад. Дониш низ мисли тифлон бузургу хурд мешавад. Он ки андаке дониш дорад, хурӯсча аст, оне ки дониши зиёд дорад, чун хурӯсони кулангӣ канда-канда пой мегузорад ва мурғони хурӯсталаб аз хурӯсҷӯчаҳо гурехта, назди хурӯсони ботамкину ботачриба мераванд.

— Шумо низ шӯҳ ҳастед...

Гӯйи хуршед аз зери абр намоён шуд ва чехрайи ҳар дуии онҳо кушод. Меҳмон малламӯйи зардинарӯй ва андаке сари руҳаш аз дами офтоб гандумгун гашта; гоҳи табассум дар андомаш ҷӯяҳо пайдо гашта, миёни онҳо сафеди офтобнахӯрда метобанд. Мӯйи сараш аз паси гардан баробар бурида, ки одати тоторҳост. Чун ко-мандир ришаш тозатарошида. Чашмони тотории тангу варамида дорад, ки баъзан ягон чизро ифода накунад; танҳо баройи дидан ва шинохтан. Баъзан ҷунон танг шавад, ки гӯйи чизеро набинад. Гоҳи ғазаб мичаҳо фуру рафта, пилкҳо даманд ва гавҳарак дарун монад; гоҳи саҳт хандидан ҳам ҷунин шавад. Рафторҳояш нозук ва занона, пӯсташ ҳам. Садоаш на порсист ва на туркист, балки тоторист; аз ин рӯ баъзе лафзҳои Туғралро сарфаҳм намеравад.

Чун карҳо дандоннамо табассум кунад, фаҳмида, нафаҳмида сар афшонад. Туғралро расад, ки дониста чунин рафтор кунад.

Туғрал гандумгуни дар офтоб пухта, мӯяш сиёҳи сапедӣ афтода, ришаш кӯтоҳи риндона ва мошубиринч. Қоматбаланд. Биниаш бузурги варамида; суханаш димоғӣ мебарояд. Чашмони тези бозигар дорад, танҳо гоҳи андеша ва фикр андаке қарор мегиранд, дигар ҳама вақт чизеро меҷӯяд. Теззабон, тундгӯй, бериё. Хешро аз дигарон бартар медонад ба сабаби донишаш. Факиронро дӯст дорад, мутақаббиронро сарзаниш кунад. Дар роҳи дур тори асб ҳам китоб хонад ва шеър замзама намояд; гоҳи шикор, ки хунаш давида, фикраш кушода ба вачд меояд, шеър гӯяд ва дар хотир ниғаҳ дорад. Зери манаҳ пушти нохун барин песа пайдо шуда, ки риш ҳам пинҳон карда натавонад. Гоҳ, бо ягон каси муътабар рӯ ба рӯ шавад, андаке ҳичолат кашад аз он холи сапед, ки мардуми камдон онро «пес» маънидод кунанд ва ҳазар.

Ҳолиё чашми Мирбобо бар он афтод ва хешро ночӯр пиндошт; танааш андаке ларзида, аз дилаш гузашт: «Махав». Ҳарфи нӯки забонаш гум шуд ва ҳам шуда як каф об гирифтани шуд, вале аз он оби хунин ҳам ҳазар кард. Дашташ ба об расам-нарасам бозистод: «Пас чаро мардум ин касро зиёд эҳтиром кунанд? Баройи аз авлоди Хоча Ахрор буданаш, баройи донишмандиаш, ё баройи шеъраш?»

— Чаноби шоир, аз ҷӣ рӯ мардум шуморо дӯст дорад?

Туғрал ба ҷойи посух китфон дарҳам кашид ва дид, ки тарҷумон ба об нигоҳ карда мепурсад, бори дигар китфон фишурд.

— А?

— Надонам сабабашро. Шумо, ки шунидаед чунин ҳарфро, сабабашро низ бояд шунида бошед.

— На, нашунидаам...

— Шояд аз он бошад, ки аз начоди сайидҳо ҳастам...

— Аз авлоди сайидон?

— Оре, халқ ин чизро бартар аз шоирӣ медонад.

Мирбобо низ, ки камтар ё зиёдтар аз авом набуд, барҳоста пеш омад ва песайи ўро дастмол кард.

— Мардуми тотор низ дӯст доранд чунин касонро.

Рост ё дурӯғ, Туғралро хуш омад чунин рафтори ў, ки баъзе муридон аз ҳад меҳрашон тобад ва тўраро саҳт пазмон шуда бошанд, песайи ўро мебӯсанд. Ҳоло шоир тарҷумонро ба онҳо баробар кард, вале дилаш рағ зад ва ба худ омад, ки кори хуб нест ва дигар нагузорад чунин рафторҳои содалавҳонаро.

— Ман аз шумо миннатдор, чаноби тарҷумон, инсони шариф ва аз аҷдоди бонуфуз метобед. Ҳарчанд шуморо танҳо гузошта ба кӯҳ рафтани будам, нашуд. Андешидам, ки дар чунин замони дарҳам-барҳам, худо накарда, ба пойи шумо хор халад, дар олам тухми кӯхистонӣ намонад. Хубаш, ҳамроҳ баргардем ба урдугоҳ.

— На, барои ман шуда шуморо чазо надиханд, аммо баҳона шуданаш аз имкон дур нест. Оқилона фикр кардед. Бармегардем.

— Пайдо кардед?
— Бале, командир!
— Хӯш?
— Қояш муайян шуд, рафиқ командир, аммо дидан имкон надорад.

— Чаро?
— Дар тангное, ки роҳи гузар надорад.
— Боз дунёи афсона: албатта дар он тангно аждаре ҳаст ва роҳу гузар надихад.

— Ҳамин тавр, рафиқ командир.
— Аждар кай пайдо шуда?
— Равшан нест.
— Кӣ гуфт ин ҷамаро?
— Дар он ҷо ҷонзоде нест. Харсаворе мегузафт, боздошта пурсидем, чунин посух дод.

— Кай об хунин шуда?
— Баъди «қатли ом» гуфт.

Прохор Иванович ба об нигарист. Ба назар об ранг дигар карда буд; гулобӣ.

— Чӣ кор кардед?
— Ҳеч кор, Прохор Иванович!
— Нигаред, об ранги худро дигар кардааст.
— Магар даму нафаси эшони Тӯра ягон илоҷе карда бошад?
— Кадом эшони Тӯра?

— Рафиқ командир! Накибхон хостанд, ки дар он тангно монда, қурбоние кунанд, то ҷама корҳо хуб шавад, вале ман ба ҷону ҳолашон намонда ҳамроҳ овардам. Баъд ба рӯҳи мақтулон дуоё карданду қиссايи обро ба забон оварданд ва аз Худованд дархост карданд, ки гуноҳи ҷамаро бубахшад. Шояд аз ин ҷо бошад?

— Шумо, хурوفотпарастон, дар ҷама ҷо намоиш ташкил мекунад. Чизҳое бофта мебароред, ки ҳуди Худованд хайрон мемонад. Ман шуморо фиристодам, ки доништа биёед, ин ранги хун аст ё ранги гил?! Шумо аз аждару қурбонию оят қисса бофта овардед. Ана, нигоҳ кунед, худ аз худ, ранги об...

Сухани сарфавҷ дар даҳонаш монд: оби гулобӣ лоларанг шуда буд ва хеле тез ҷорӣ мешуд. Ё ба об менигаристу ба Туғрал, ба Туғрал менигаристу ба об ва ҷӣ гуфтанаширо намедонист: «Магар ин шоири соҳир боз коре кард?»

— Ман чизеро намефаҳмам, шоир!

— Оре, шумо набояд...

— Чӣ-й-й?!

— Фаҳмиши шумо дигартар аст нисбат ба фаҳмиши мо.

— Чаро?!

— Шумо сардор, шумо хондагӣ, харитайи олам дар дастатон, дар кучо чӣ ҳаст, медонед; ба кучо чӣ гуна пой ниҳоданро андеша мекунад, мисли мо ба ҳавойи пой намегардед. Шумо чун Искандар оламгир мешавед, номатон дар таърих хоҳад монд. Дар радифи номи шумо номи мо низ шояд бимонад.

— Мефаҳмам маънии ҳарфҳои туро, шоир: гуфтани ҳастӣ, ки дар қатори номи шоир номи ҷанговарон ҳам монад. Шоир поёир намемонад!!!

Мирбобойи тарҷумон як қад парид, ки шоир Туғралро ба чанд нағмаву мақом ва ба гап дароварда овард, Прохор Иванович баракси ваъдаҳои ӯ рафтор карда Накибхонро ангежаву олуғда карданист, оқибат чӣ шавад.

Туғрал ба танг омада, алам аз Гули Бодоми кишнагар гирифтани шуда сарафзори онро паст мекашад, то сар ҳам кунад, аммо ҳайвон бебаб сар боло кашида мефиркад ва бинӣ меафшонад, гӯш чур карда дастак ба замин мезанад ва пас-пас рафтан ме-хоҳад.

— Прохор Иванович, шоир омадани набуданд, ман бо илтиҷо...

— Чӣ?! Омадани набуд? Гурехтани буд?!

— Не! Истода, қурбонӣ карда, илочи ранги обро ёфта, омада ба шумо мурочиат кардани буданд. Ман шумо дар ин ҳароба маъталу дилгир нашавед, гуфта, ин касро гирифта омадам. Раҳорах ба ранги об менигаристем, ки дигар мешавад, хушнуд будем, ки командир шодмон мегарданд.

— Ин аст ранги дигар кардаат?!

Прохор Иванович баъди доду ситез ба об нигарист ва ранги онро ба ранги муқаррарӣ дида ҳайрон монд ва боз рӯ ба Туғрал овард:

— Шоир, чӣ нағма мекуни?!

— Ин нағмаи ман нест. Кори Парвардигор, ки ба ҷаҳлу ситези шумо ҷавоб мегӯяд.

— Чӣ-й-й?!

— Ман пойбанди шумоям ё чун раҳнамо ҳамроҳӣ мекунам?

— Модом ки маълумотро ту додаӣ, модом ки намояндаи ҳукумат ҳастӣ, туро ба мо ҳамроҳ кардаанд, бояд итоат бикунӣ.

— Аз ҳарфи шумо берун баромадам?

— Омадани нашуда, он ҷо монда ҷодугарӣ кардани будӣ?!

— На. Ҷодугарӣ на, кушойиш. Бинед! Ба об нигаред!

Прохор Иванович ба об нигарист ва хунин дид:

— Пас ин хама кори туст? Моро муттаҳам мекунӣ, ки қатли ом фармуда ҳамаро нобуд сохтем, Худованд ғазаб гирифта обро хунин гардонд. Ва акнун нағма дорӣ, ки аз роҳамон гардем!?

— Маро дар бало намононед, рафиқ Прохор Иванович. Шуморо «аз роҳ гардед» нагуфтаам. Шумо баройи озод кардани мардуми ҷафодидайи Кӯҳистон омадаед, тамошойи харобаҳои сохтҳои «қатли ом» ҳарчанд дуввумдараҷа аст, ғавҷро аз роҳаш боздошт. Кори асосиатон таъҷилан ба Масҷид расида, халқро аз шиканҷаҳои босмачиёни ҷомеа раҳо кардан аст. Вале ман зомин гаштам, ки бо як ҳарфи ноҷо аз роҳ боздоштатон ва сафари даста ба таъхир монд. Аслан гирем, ман ба корҳои ҷангии шумо шарик нестам, шоири озодам. Ва ман ин озодро ба чизе иваз накунам. Сари маро гиранд ҳам, шеърӣ маро сар бурида натавонанд. То ҳанӯз пойбанди касе набудам ва ин тавр шуданаш имкон ҳам надорад. Ба гумонам маро ба кӯмаки шумо тавсия кардаанд, вале кӣ ва бо кадом мақсад тавсия кардааст, намедонам. Аз муомилаҳои бармеояд, ки касе дар ҳаққи ман носазо гуфта шуморо.

— Бисёр бадгумон метобӣ. Ман чӣ донам, ки чӣ ҳастиву кӣ ҳастӣ. Гуфтанд, шоир, тарафдори ҳукумат; ҳам роҳнамоӣ кунад, ҳам мадад. Вале мебинам, ки фӯкат қач шуда...

— Гумон надоштам, ки баройи манша ва ё парҳаш ба дастаҳои ҷанговари шумо ҳамроҳ мешавам. Хаёлам буд, ки яққоя кори нек мекунем, аммо аз муомила бармеояд, ки ниятамон ба ҳам намеояд. Мардуми мо аз ҳукумати нав умеди зиёд дорад. Ҳарчанд ватан моро азизу бебаҳост ва онро поймол кардани ағёр нангу номуси моро поймол кардан аст, пастиғариҳои баъзе нобакоронро арза доштем, ки шояд беҳбудие пеш ояд.

— Бузак, бузак! Намур, ки баҳор меояд.

Туғрал моту мабхут монд, ки кӣ будани сарфавҷ равшан нест. Ба пиндори шоир ӯ ҳар чизро баҳона сохта, кӯшиш дорад, ки дертар расад ба Фарғар. Баъзан дуздида ба Мирбобойи тарҷумон менигарад, ӯ нигоҳашро мегурезонад. Бисёр сипоҳ ва муғамбир метобад. Андаке пеш дар танҳои муомила ва гуфтораш дигар буд, ҳолиё вачоҳат, ҳаракатҳои дигаргуна. «Илоҷи берӯнро ёфтан мумкин, вале паноҳ аз дуруғон диҳад.»

Туғрал азм кард, ки дигар бо ин қасон баҳсу талош накунад. Зеро ононро баҳона лозим дар ҳар маврид. «Забони сурх сари сабزو диҳад барбод». Шоир дар Когон бисёр чизҳоро шунидааст, дар Самарқанд зиёд дидааст ва дар маҳфилҳои «Шӯрои ислом», дар дӯкони усто Ёруни саргарош, дар корҳои усто Раҳмонкули дардӯзи урметанӣ аз бисёр корҳои чизҳои дарак ёфтааст. Аммо надонад, ки Прохор Иванович ба кадом тараф побанд аст? Ба

полковник Зайсеви сафед¹ ё ба Ориф Клебилееви фиристодайн Ленин? Ё худ бо Осипови фирорӣ андар Масҷох маскан гирифта ва хешро сарвар ва роӣсози «ватандорон» эълон карда.

АШКИ ХУШК

Майдони Регистони Самарқанд. Қозии вилоят Исохон ва муфтиву муллоҳо ва думбардорону хидмагузорони «Шӯроӣ ислом» рафтор, тараддуд ва ҳаракате доранд, ки одатан дар рӯзҳои иди бузург ва пазироӣ меҳмонони беназир мекунанд. Дар рӯ ба рӯ мадрасайи Шердор ва рӯёруӣ он ду қабр: яке қабри кӯҳна – ғӯри Қасоб ва дигаре ғӯри тозаҳоки Шамсиддин Иброҳимзода. Мардумони таҳҷоӣ ва баъзе аз роҳгузарон майли сари мазор омадан доранд, вале посдорони қозӣ ва «Шӯроӣ ислом» нагузоранд. Онҳое, ки аз рафтори майдонбудагон чизе дарёфтаанд ва ё пай бурдаанд, баногӯшӣ ва миш-миш доранд, аммо касе намешунавад, ки чӣ меғӯянд чӣ мешунавад. Туғрал ҳам майли сари ғӯри Шамсиддин рафтаанд дорад, вале роҳи гузар намедиханд. Рӯзи ғӯру чӯби ин марди мунавварфикр шоир набуд, то бинад, ки пораҳои ҳасади ўро аз ҳар қучо дарёфта, дӯхтаву васл карда, ба қолабу сурати одам дароварда қабанпеч рӯи кӯрпача бар тахтаву тобут ҳобонда оварданд ва бо тахта чун ба лаҳад ниҳоданд. Баъд қиссай қатлу узви бадан қамъ овардану ба ҳок супоридани инсонӣ ҳубу донишманд, ғаъоли роҳи наҷоту озодиро шунида ғиғонаш баромад ва ашқаш фарши дӯкони усто Раҳмонқули мошиначиро тар кард.

— Кӣ қушта Шамсиддинро, усто?

— «Шӯроӣ ислом» қушт, «Иттифок» мурдаашро пора-пора пайдо карда, қанори майдони Регистон ғӯронд; қамзи озодӣ.

— Қушанда қист?

— Аз Баҳриддин Оқсақол ғумонбар шуда ҳабсаш қардаанд.

Туғрал сар андохт ва ашқ сутурд ба нӯки остини яқтаҳ:

— Дареғ... Дар ҳар табаддулот бехтаринҳо, донотаринҳо ва ҳубтаринҳо қиранд.

Ва ҳолиё зиёрати ғӯри Шамсиддин Иброҳимзода бо он рост омад, ки роҳҳоро баста қозиву муфти, эшонӣ Тӯра ва думбардорони онон омадани қадом меҳмони олиқадрро ниғарон буданд. Роҳ ва майдони қушодро бурида гузастан имкон надохт, зеро таноб қашада буданд ғирдоғирд ва сарбозони шиносу ношинос сӯтаҳо дар даст таҳдид бар вайронқунадағони тартибот доштанд.

1. Зайсев аз қазқҳои сафед, ки дар сахни мадрасайи Бибиҳонум қозикалон Исохон тоӣғиро зиёғат дода, ҳама сирру асрорро ҳувайдо сохта ва хешро ба ақнабиён фурухта ва бо талаби «Шӯроӣ ислом» Баҳриддин Оқсақолро аз маҳбас озод сохта, ба Бухоро ғурезониданд.

Шоир, ки тоза наздик омада буд, майли гузаштан кард сӯйи гӯр ва таҳқир шунид:

«Ай кӯхистонӣ, қойидаву қонун туро эътибор надорад?»

«Агар эътибор медошт, аз Кӯхистон ба шаҳристон меомадам? Ба зиёрати мазори Шамсиддин омадаам!»

«Баргард, то ҳамхобайи Шамсиддин нагардӣ!»

«Ту чӣ фармойӣ, тиррончак?! Эшони Тӯра манам, роҳам кушода ба ҳама олам! Кулаҳхӯд бар сар ниҳодӣ, баъд ба ҳама кас ҳукмраво ҳастӣ?»

«Ман як эшони Тӯраро шиносам, ки хӯӯ дар паҳлӯйи қозӣ Исохон. Дидӣ? Дасторашон як ман. Саллайи сари ту лонайи мусича барин.»

Шоирро саҳт расид, ки ҷавони навхати ноогоҳ чунин гуфтор кунад бо ӯ: «Ба Худо супурдамат...»

— Лаббай?!

— Худо бузург аст, мегӯям.

— Ҳааа-а...

— Ҳочати пурсу посухи мо набувад, ӯ ҳамаро бубинад.

— Ҳааа-а...

— Оқпошшо меояд, ки ин қадар...

— Нағз намедонам, ҳамин ҳел «оқпошшо» ё «сафедҳо» лақаб дорад.

Гирди танобу растахоро одамон пур кунанд дониставу надониста ва саргӯшиҳо зиёд шавад. Сӯйи гӯри тоза нигаристану ангушт рост карда гуфтанҳо ба ҷашм расад. Пасон ба афсӯс сар чунбонидани касони раҳмдил диққати касро ҷалб кунад. Пиндорӣ, ки онҳо ба д-он хотир омадаанд, ки дар борайи Шамсиддин Иброҳимзодаи бегуноҳ кушта чизе, маълумоте шунаванд ва кушандаву сабабҳои қатли ӯро донанд. Вале вачоҳати қозӣ ва тӯра шодмонӣ дорад, на рӯҳи ғам.

Растайи нави Регистонро низ бо расан кӯчабоғӣ сохта буданд ва девораш на аз сангу хишту гил, балки аз ҷонҳои зинда буда, кашол меёфт то роҳи азим, ки аз байни Шоҳи Зиндаву расадхонайи Улугбек убур карда бо шохроҳи Хучанду Чочу Қўқанду Фарғона мепайваст. Ва ду канори воридгоҳи майдонро қозиву тӯра сарҳалқа гаштаанд. Қозӣ либосҳои фоҳири идона пӯшида, дастор бузургтар гузошта. Зеро хатмкардаи мадрасайи Бухоро, ки мартабааш зиёдтар бояд бошад. Кибру ғурур ва славоти ӯ чени илмаш, вазифааш ва мартабааш буд; қозӣ дар ҳар маврид мекушид, то ҳамин чизро намоиш диҳад. Бо тамкин, вале бо ғурури зиёди ботинӣ оҳиста тасбеҳ аз зери остини чап мекашад чунон ки бедонабозҳо вартишро. Як нӯги тасбеҳ қасдану сохта, шулупӣ лағзида ҳамоил мегардад ва ӯ дона мегардонад зери лаб зикр карда. Ва аммо кас надонад ва нафаҳмад, ки зикри ӯ бар чист. Зеро гарчи лабонаш мечунбанд, хушу ёд, нигоҳ ва андеша-

аш дигаранд. Аз қомат боло гирифта, ба нӯги пой истода, роҳи омади касеро чашм дӯхтанаш ҳама нияту хости қозиро хувайдо месозад. Чунон ки аз он ҷониб расули Худо, начотбахш ва ё рӯзидеҳаш меомада бошад. Дона то ҷое мегардонад, ки лозим аст; то замоне ки шодмон гардад; то гоҳе ки мушавваш кунанд ва ё халалгор шаванд. Баъзан барои фиреби чашм ва тарсу таҳдид то вақте бошиддат тасбеҳ гардонида ончунон лаб чунбонад, ки муддаӣ, додхоҳ ё гунаҳгорро воҳима пахш кунад. Ҳамин ки ба мурод расид, се бор куф бар тасбеҳи рӯи каф ғун омада бикунад ва бар ҷайби зери бағал андозад ва то замоне, ки лозим нашавад ва касе ба дидораш нарасад, аз киса бурун наорад. Зери он дастори бузургу оҳарӣ, гоҳе самарқандиву гоҳе пишоварӣ он қадар макр хаст, ки реги Зарафшон нарасад ба шумораш.

«Таксир, ба ғӯшам садойи сумби асб меояд...» – як қадам ҷониби қозӣ ниҳода ғӯё ба ғӯшаш гуфт тӯра.

«Кар нестам, мешунавам.»

Вале аз шунидани эшон замони зиёд гузашт, дарак аз садойи наъли фарасхо набуд. Қозӣ қомат болотар гирифтани шуда ба нӯки пой меистод ва кавши монанд ба сарипой аз маҳсӣ чудо гашта, пошнааш ҳамоиш мемонд. Баъд тасбеҳи дудада доштааш, ки бахту тахташ аз рӯи он бошад, ҳамоишу беҳаракат мегашт. Ё умедканда онро ҷу вартиши ром зери остин мекард; панҷаҳои сафеди занонааш ва ба назар омусранги ба тавозӯ бадомӯхтааш низ зери остин шуданд. Ҳалқайи дигар буд рӯи шиками дамидааш чун чамбари дастор. Сар пушт меандозад, то нигоҳаш дургир бошад. Риши сиёҳи сари синаро пӯшидааш меҳезад ва гардани юғбоби ӯ, камарчаии гиребони куртаи сафедаш аён мегардад. Пасон бо савлату салавот чашм ба осмон дӯхта, аз хушийи ҳаво меболад, сари синаашро дамонда ҳавойи зиёд фурӯ мекашад ва доништа ва намоишкорона нигоҳашро ба замин мефарорад, то мардум дида, донанд, ки бузург аст қозийи давр. Нигоҳаш ба мадрасайи пурнакшу нигор, хонаҳои кӯхнасохти атроф, роҳи ҷумъабозори назди мазори Шоҳи Зинда мелағзид, ки ҳар бало ояд аз осмон, аз уламои доно ва ин роҳи Абрешим ояд.

«Хуб ғӯшатон шунаво будасту... тӯра?»

Тӯра, ки ҳудаву беҳуда ҳуқуқи маҳмаддонӣ надошт, китфон бар ҳам кашид: «Надонам».

Қозӣ Исоҳон сар такон дод: «Барбеҳуда.»

Вале тӯра нафаҳмид, ки сар такон додани қозӣ чӣ маънӣ до-рад. Ба ҳар ҳол таҳмин кард, ки ӯ малул ва ё ноумед аст. Зеро ба ин ранг дер омадани сафедҳо фоли нек наметобад. Қозӣ, ки дамаш, қаду қоматаш, симояш, ришаш ва баъзе рафторҳои ва пурхӯриаш ба Қорӣ Исмати Бухорӣ монанд аст, бардошт барояш бегона метобад. Бо вучуди худдорӣ, тамкини сохта ва сабру тоқат андарунаш каси дигар аст, ки ангез диҳад ва киш-киш.

Якбора дастон аз зери остинҳо бурун омаданд ва тасбех алвонч хӯрд. Қозӣ тасбехро андар чайби бағал андохт ва осемаву парешон атрофро аз назар гузаронд; чунон буд, ки ҳолиё тозон кӯчабоғи зиндари меравад; то чое метозад, ки меҳмони «олиқадр» рӯ ба рӯ ояд.

«Қозибобо!»

Шунид садоро қозӣ Исоҳон, аммо нашинохт. Шинос ин овоз, аммо сохибаш маълум нест. Нанигашт.

«Қозӣ Исоҳон!»

Боз нигоҳ накард ӯ.

«Қозикалон!»

Якбора барнагашт, балки гӯшайи чашм андохт. Ишорайи дасти болойи садогарро надид. Он кас даст бар китфи чанде зада, якбора карда ба ҳадтаноб расид: «Қозиюл қуззот!»

Гарчӣ ӯ қозиюл қуззот набуд, аз чунин ном гирифтани фарде шодмон гашта рӯ ба пас овард, ки шояд аз «меҳмон» хабаре орад, шоир Туғралро дид, ки дар чандин маросиму маъракаҳои қозӣна ширкат варзида буд.

— Қозии мӯхтарам, иҷозат ҳаст, ки ман мазори Шамсиддинро зиёрат кунам?

Қозӣ абрӯ чин кард: «Масхарабоз!» ва гиреҳи абрӯ накушода фармуд:

— Мурдаву мазор гурехта меравад?

— Намегурезад, қозибобо, ман аз карда аз Кӯҳистон омадам ва намедонистам, ки шумо ба Наврӯз чунин омодагӣ мебинед.

— Чӣ гуна Наврӯз?

— Магар Наврӯзро чашм намегиред? Маро чунин гуфтанд.

— Туро гӯл задаанд, гумроҳ кардаанд.

— Мо кӯҳистонӣ-дия, ханӯз ҳам ба суханони шумо барин шаҳриён бовар мекунем... Иҷозат нест?

— Баъди гусели меҳмонони олиқадр худам туро ба он мазор мебарам...

— Хааа-а... Сингори худатон меҳмонони олиқадр меоянд? Агар ин хел, гӯр чудо, гурхона чудо, қозӣ.

Баъди чунин гуфтугӯӣ қозӣ бо остини чомаи фохир бинӣ пок кардан гирифт. Шоир донист, ки димоғи қозӣ сӯхт ва биниӣ бузурги ба биниӣ бӯйгирифтаи кӯчҳо монандаш ба хориш даромад, ки онро ором кардан сахл нест. Оҳиста, чунон ки миёни издихом даромада буд, бурун омад. Аз дур менигарист, ки қозӣ беқарор ва лаб мечунбонад; ба бадӣ ё ба неки, равшан набувад, вале аён, ки ғазабаш ба рӯяш зада: бунафшранг.

Беқарорӣи Туғрал иҷозат намедихад, ки биравад аз ин манзил. Бо вучуди дили қавӣ ва солим доштани андешаҳои парешон ва пуртахдиду рикқатовар осуда намегузорад. Замона хунрез аст; агар дӯш Шамсиддинро куштанд, имрӯз чандеро кушанд ва фардо

зиёд касонро. Ин чӣ рӯз аст, ки офаридгор ба сари махлуқонаш бор карда? Чӣ зарурате бошад, ки одамизодаро ба дунё оварӣ ва пур азобаш диҳӣ? «Ман зиёд шундаам овойи модаронро: «Агар медонистам, ки чунин мешавӣ, вақти ба дунё омаданат хафа карда мекуштамат.» Ай Худо, сиёҳтар аз ин рӯзе ҳаст? Шояд бошад. Аммо ман надонам. Инро модарон донанд фаҳманду дарку эҳсос кунанд. Вале аз шундаам; пора-пора узвҳои Шамсиддинро ба ҳар ғӯристон ва камарҳои Афросиёб ғӯр кардан сиёҳтарин рӯзи инсон бувад. Магар аз дасти ин каси донову нуктасанҷ ва ба ору номус меомад, ки «Шӯро»-и эшонро ворона созад? Худоё, маро низ бигир, то дигар ранги хунро набинам... Дигар барбеҳуда куштани фарзанди одамро набинам; дигар васвасайи аҳриманӣ чира наояд бар кирдорҳои раҳмонӣ. Ба назар ҳама кори раҳмонӣ кунем, аммо боло гирад кирдорҳои шайтонӣ. Магар ин, ки мекунам дасторҳои якманиву бистгазӣ бар сар, аз доноист? Агар андар он каллаҳо чизе буд, ин қадар матоъро набардошта буд. Балки чун дили инсонии боор ба танг омада, қафида буд ва ё ин бори ногунҷон, ки гоҳи аз дари хона даромадан сохибаш кунад, аз сар бардошта буд ва охи сабук кашида, сари тегтарош дастмол карда буд... Парвардигоро! Ба омадани русҳои кӯхнаву нав кордор наям. Донам, ки лӯбиёву каду ҳастанд. Аммо кирдорҳои ношойистаи инҳоро дида, қасдан ба роҳе меравам, ки инсонии солим чунин рафтор накунад. Чун фохирпӯшон «сафед» гуфта марзу бумро ба душман пешниҳод карданӣ ҳастанд, мо «сурх» гуфта кулбайи фақиронайи ҳешро ҳимоя кардан меҳохем. Вале гумон надорем, ки ҳар ду ҳам ватанфурӯш ҳастем. Ба хотире, баройи чизе марзу буми ҳешро ба бегонагон пешкаш кунем ва ғулом гардем. Шояд инсон дониста кунад чунин кирдорҳоро, ки дунё якрағ нахоҳад монд. Бисёр дидаем ва медонем, ки забардасти ҳар дастро дасте офарида. Гетихохон буданд, ҷаҳонгирон буданд ва ҳама ҳок шуданд ва марзу бум бумдорро монд. Тифли ғажвора ватандор шуд. Соҳиби мулк худат ҳастӣ, Парвардигор! Дигар ҳама ботил. Ва ман чаро мушт ба дарафш занам? Сабр бояд кард. Ё қозӣ донотар аз дигарон аст ва ин нуктаро донанд, ки бо нону намак бипазирад душманро, то замоне ё дар лаҳзае рӯйи хотир кунад, пос дорад маззайи нону намакро? Эй Холиқи ҳақ, гардам бандаҳои бешуморатро, ки онон ҳазор ранг бошанд ва анҷом диҳанд як корро! Фидоӣ ту бошанд ва гиламанд, ки чаро Худойи Бузург ҳама замонаҳо зӯру зӯрон оварад ба сари мо? Аз дуриҳо, аз ҳамсояҳо, аз худӣҳо?

Ё аз худӣ мо гузарад? Ношукру носипос худамон бошем? Қаноат накунем додари? Шукр нагузорем будари? Гилад офаридгор кунем; ҳама умр домони бахт раҳо созем, вале гиребони якдигар гирем...»

Нафаре гуфту гузашт. Туғрал аввал сарфаҳм нарафт, ки ӯ чӣ мегӯяд, пасон рафтори бо қозӣ кардаашро пеши назар оварда аз паси роҳгузар шуд ва дарёфта аз зери кашаш дошт:

— Бубахшед, чӣ наонағзие кардам?

— Шумо бад ба касе накардед, ба худатон нохуб кардед. Бо арбоб баҳс кардан хуб нест. Шумо аз дур омада, шарту шаройити Самарқандро намедонед. Як мисол мегӯям, худатон дарёбед. Як бор ба он сӯ нигаред: ду гӯр: яке нав дигаре кӯҳна. Хоки гӯри кӯҳнаро бод намекунем, аммо Шамсиддин чӣ гуноҳ дошт? Мешинохтед ӯро?

— Мешинохтам.

— Пас хулоса бароред.

— Бубахшед! Шуморо фармуданд, ки ...

— Нееее... Маро кӣ мефармояд? Худам машрабмаоб ҳастам, ҳама чизро пешакӣ дарк мекунам ва бисёр дидаам, ки бо инон баҳсу талош карда касе рӯз надидааст. Ба гӯри Шамсиддин Иброҳимзода нигаред, ҳама чизро хоҳед дарёфт.

— Ман бо онҳо баҳс накардаам, бародар, хоҳиш кардам, ки чун раҳгузар ҳастам, иҷозат диҳанд, ки роҳро бурида гузарам ва мазори Шамсиддинро зиёрат кунам.

— Ман наздик будам гоҳи сӯҳбататон, аз ин рӯ мегӯям фарҷоми корро. Қозӣ сипоҳ. Нодида ва ношунида гирад, аммо аз паси қор шавад. Ҳоло сайде раҳо нагашта аз доми ин сайёди аҷал. Дареғи Шамсиддин.

— Хидматгузорон низ зиёд дорад?

— Дорад. Боз гумон накунед, ки ман ҳам аз он хидматгузорон ҳастам.

— Агар худатон намегуфтед, ақли ман ба ин чиз намедавид.

— Не-не! Чунин мапиндоред. Ман Фаррух, аз шогирдони усто Раҳмонкули Урметанӣ.

— Эҳ, додарзодайи худам будаед-ку! Воло монандед; нигоҳатон худди нигоҳи усто Раҳмонкул, гапзанихотон ҳам. Шумо, ки дар маркази вилоят ҳастед, гӯед, ки чӣ масхарабозихост?

— Ин чизро парвардигор донаду шахрдору қозӣ ва амири Бухор.

— Вале ман зиёд меҳоҳам, ки сабаби марги Шамсиддинро донам.

— Марги Шамсиддинро зарурате ба сабаб набувад; аз рӯйи нақша бояд касе қурбон мешуд.

— Чун?

— Баройи тарсонидани чашми иттифоқчиён якеро бояд чунин бо шиканча нобуд месохтанд. Шамсиддин, ки муқаддамтар аз дигарон буд, ӯро интиҳоб карданд. Ба назарам қор бо ҳамин анҷом намепазирад, як-як — осӣ ба навбат бисёр қасон нобуд мегарданд. Шояд шумо дарак надошта бошед, дӯкони усто Азими

шонатароширо сӯхтанд, дӯкони оҳангарии усто Мухторро вайрон карданд ва бисёр корҳои дигар; ҳатто шояд надонед, ки Саломатхонро барои рӯй кушода ба кӯча баромаданаш шогирдони худотарси мадраса паси сайиҳона ҳашар карданд, куштанд ва зери пору гӯрониданд.

— Охх... Чӣ даҳшат! Ба куштани як аскарбачча сафедҳо ё сурхҳо катли ом мефармоянд; ба куштани ҳазорҳо мо хомӯш меистем.

— Замин – саҳт, осмон – баланд. Мо тифоқ нестем; ўро кушад, маро чӣ? Мегӯем.

— Ҳамон қисса-дия; қиссайи Дониш: амири Бухорро гуфтанд самарқандиро, ки бар зидди Николай иттифоқ шавем. Гуфт: «Ҳоло ки ба Бухоро нарасидааст, моро чӣ ғам?»

Ва чашми Туғрал афтид козиро, ки қач-қач менигарист сӯйи онҳо, вале аз бими он ки аз он тараф фиристода меояд ва ў беҳабар намонад, илочи шоирро даъват кардан ва ё ба балое печонидан надошт. Фаррух низ бар нуқтаи чашми ў дида давонда, бо кина ва бухз нигаристани Исохонро дарёфт.

— Шумо бояд Самарқандро тарк кунед, Накибхон.

— Охир ман барои Самарқанд бегона нестам...

— Ин нуктаро мо мефаҳмем. Барои Қозӣ Исохон чӣ фарқ дорад, ки шумо аз кучо. Ў бояд муҳити хешро тоза кунад, то санге сари роҳи ў набошад. Шамсиддин ба ў ҳалале нарасонида буд, танҳо мегуфт, ки замини поки ачдодиро пойи номубораке нарасад. Аммо козиро фарке нест: гӯр сӯзаду дег чӯшад...

Аммо сӯхбати эшон анҷом напазируфта, ҷониби растаи Нав чунбише шуд. Ҳама чун қозҳо, ки гоҳи хатар баробар гардан ёзида ба сӯе нигаранд, сар баланд карда, ба нӯги пой меистоданд. Дергоҳ гарданак зада ва сар ин сӯву он сӯ чунбонида омади касеро диданӣ мешуданд, вале касе пайдо набуд.

Ин замон Туғрал ба фаросати хеш ҷой иваз карданӣ шуда, аз зери каши Фаррух дошт ва имо кард, то паси анбӯхи мардуми тамошогар гузаранд. Мушоҳида аз он ҷо кард, ки қозӣ аз наъмадани қосиде ва ё талоя ноумед гашта, тасбеҳ аз зери остин баровард ва боз ба ҷое ки онҳо истода буданд, нигарист, надида осема гашт ва гирдгардон менигарист, ки шоири салласабзро пайдо кунад. Пайдо накарда чувозак гашт ва ба ғзаб омада ба гӯши ҷавонмарде чизе гуфту фармуд. Ў низ ба ҷое ки андаке пеш Туғрал истода буд, нигарист ва ин ҷониб майл кард.

— Аз бало ҳазар! – аз дасти Туғрал дошта, сӯйи гузари Панҷекат кашид Фаррух.

— Шумо шитоб накумед, инҳо маро кушта наметавонанд. Ҳар кас маро кушад, ба тир мекушад. Инҳо метарсанд аз озурдани ман. Ҳар кас маро куштани бошад, тир мезанад. Қозӣ ба ин чиз чуръат надорад.

Ва ғалмағал зиёд шуд, ба бенизомӣ бадал ёфт. Талоя намуд. Ба дунболи он савори аспи сафед, ки ҳама пӯшоку каллапӯш, чуз мӯза, сафед буданд. Дирафши фавҷ низ сафед. Аз чонибе омад, ки қозӣ Исохони мушаввашу парешон, ки гӯйӣ дар рӯз ситора мешуморида бошад, сӯйи само менигаристу нигоҳашро охиста-охиста ба роҳи мазори Шоҳи Зинда, расадхонаи Улугбек ва мадрасайи Бибӣ-хонум медӯхт. Роҳи сангфарш аз зери наъли суми асбон садойи бератб мебаровард. Воҳимае дошт. Ду шотири бараҳнапой рӯйи сангҳо дар ду канори тавсан лигом гирифта сахтҷон метохтанд ва сангқӯб шудани кафу пошнаи пойро дарку эҳсос намекарданд. Зеро онҳо одамони дар нимароҳ фиристодаи қозӣ буданд, ки бояд роҳ намоянд ва то Регистон ҳидоят кунанд. Аспи сафед гоҳ ба чапу гоҳе ба рост гардан тофта ва думу фиш афшонда ва даҳана хойида, кафки даҳон резонда; сагрӣ, пешина ва чатанаш аз арак тар; пойҳояш рез ва гарданаш барафрошта, кишнаву карашма карда, баъзан ёлу суриш дода меомад. Ду шотири чавони музофотӣ ба нағмаҳои фарас майл кардаву мутеъ гашта чунон метохтанд, ки пояшон ба замин намерасид.

Издихом ба чунбиш омад. Расану танобҳо тарангу суст мешуданд. Шохҳои дарахтон аз баччагони ҳавасманди тамошо вазн оварда, аз бекарориашон ба чунбиш омада буданд. Кафқӯбҳои аз охири раста сар шуд ва то назди онҳо омад.

Чосуси фиристодаи қозӣ аз назар дур монд. Ва ё аз омадани меҳмонон ҳама дар ташвиш афтода якдигарро гум карданд. Туғрал дастор аз сар гирифта сари тоқии рахаш зери дастор шикаста аз миёни мардум роҳ ёфта ба айвони чойхонаи кандакорӣ омада буд ва сутуни нигордори онро таъя зада чашм аз онон намеканд, то чӣ кунанд. Аз ин ҷо хубтар тобад ҳама: абрӯвони фаҳха, шиками дамида, либосҳои фохиру оҳарии қозӣ, ҳатто нишони сари синагии аз ҳукумати муваққатӣ гирифтаи ӯ. Кибру ғурур, савлаву сар ба осмон кашидани Исохони қозӣ, ба гирду пеш тоза карданаш ва остини чома дароз андохтанаш... Ба ӯ тақлидкорона рафтор кардани Эшони Тӯра ва Мирзо Яъқуби миршаб зуд ба чашм мерасид. Аммо миршаб тез, мушавваш, серкору пуртахлука метофт. Сари синایی ӯро низ нишонҳои ҳукумати қорӣ оро меод. Шамшерӣ қачи дасташ нукракӯб андар наём миёни ӯро зебу қувват мебахшид. Ва сабили монанд ба ду мори сиёҳ то баногӯш кашида буд. Чизе таманно мекардааш ҳамин мӯйлаб буд, ки дам ба дам ба ду тараф нӯги панча мезад.

«Сафедҳо!»

«Зайсев!»

«Полковник Зайсев!»

Садоҳо омаданд. Аспи сафеди маст ворид шуд ба майдон ва полковники рус шамшер ба ҳаво бардошта салом кард ва гулғула дар Самарқанд андохт. Гулҳои дона-дона, даста-даста дар

ҳаво шуданд ва гулбаргҳои ранга ба сари полковник пош хӯрда думғоза ва ёлу гардани аспи сафедро танга-танга нақшин гардониданд.

Пешорӯйи аспӣ ӯ нону намак рӯйи дастҳо нигарони пиёда шудани меҳмони олиқадр буданд. Чанд тан медоштанд афзори тавсанро ва чанде рикобро ва чанде пойи ӯ аз рикоб мекашиданд; дастҳо сӯйи полковник ёзида, аз хонайи зин ба замин овардани мешуданд. Гӯйи Самарқанд дар хидмати полковник буд. Ва аммо касоне низ дар ин майдон омада буданд, ки агар аз дасташон коре наояд, ақаллан бинанд; ба нодидаҳо ҳикоят кунанд ва ҳама донанд, ки «ҳомӣён»-и мардум чӣ меҳоханд. Усто Фаррух аз Туграл дур наmeshуд, то ба дасти авбошони фармудайи қозӣ наафтад.

«Мо бояд пештар аз анҷоми кор биравем.»

«Натарсед, усто Фаррух, инҳо дар хидмати ин сафедҷомайи сияхдил банд ҳастанд, моро фаромӯш ҳам карданд.»

«Вале дили ман гувоҳи медихад, ки қозӣ ба мӯхтасиб фармуд дастгир кардани шуморо».

«Воҳима накунед, усто.»

«Майлатон...»

«Бубинед, пойи ӯро бӯсидани қозиро. Ӯро монда, хаваси моро мекунад?»

Ва навбат истода буданд ба саломи Зайсев. Аммо қозӣ намегузошт, ки ҳама ба мурод расанд. Зуд-зуд ишора ба нону намаки рӯйи лаълихо мекард, ки меҳмони роҳи дур аз гуруснагӣ мемурда бошад. Полковник Зайсеви пурра ва монанд ба мужикҳои Сибир мӯйлаби малларангашро пушти даст зада бо карру фарр қадам гузошта, садойи ғарчи мӯза бароварда, пештар омад ва лаби нони самарқандиро шикаста бар намак расонд ва эҳтиёткорона ба даҳон андохта, хеле муддат дандон назада истод ва баъди хойида фуру бурдани дигарон хойид. «Аз макри шарқӣён эҳтиёт бояд кард» дар гӯшаш буд ин панд.

Аҷаб он, ки тоҷирони судҷӯ дар қатори қозиёну муфтиёну уламоӣ дину дороён чун душмани Шӯро дар пазириҳои полковник навбат мепойиданд. Қозӣ беқарор буд ва зудтар меҳмонро аз ҳама ҷудо карда ба минбар баровардани буд. Минбару тахти тозасоҳти аз ҷӯбу тахта омода кардаи устоҳои маҳаллӣ гӯё замонҳо боз нигарони полковник ва нерӯи мусаллаҳи казакҳои сафед бошад. «Марҳабо!» ду даст гоҳ пеши бару гоҳ ишора ба роҳ полковникро ҳадоят мекард ва ҳар бори даст пасу пеш бурдан тасбеҳи аз остин кашол тақону алвонҷ мехӯрд. Оройиши либос, кифтакҳои шил-шиладорӣ сари китф, тасмаҳои миёну аз китф ба сарсина уреб кашида, шамшеру наём ва қомату истода низомиёнаӣ Зайсев кӯдакони тамошогарро мафтун сохта буд.

Қозӣ пеш-пеш ва полковник аз паси ӯ, дигарон аз дунбол бар тахту минбари муваққатӣ ҷой гирифтанд. Қозӣ фаши кашоли

салларо пас зад, тасбехро алвонч дод ва бо тамоми нерӯ садо дардод:

— Дӯстон! Имрӯз рӯзи муборак! Бо сарварии полковник Зайсев (гардан ба рост тофта, таъзим карда), хуш омаданд, бо сардорӣ меҳмони мӯхтарам, холи ҳозир қувваҳои мусаллаҳи казакҳои сафед меҳмони азизи ҳар хонадони самарқандист. Инҳо беҳуда ба ин ҷо ташриф наовардаанд. Омадаанд, ки моро аз балоҳо эминдоранд, аз шарри шайтон ниғаҳ доранд ва нагузоранд, ки дини мубини моро касе поймол гардонад. Мо ҳаммаслакем, дӯстон, мо ҳамакидаем, рафикон. Якҷоя амал карда, намегузорем, ки ягон қувваӣ аҳриманӣ моро азобу озор диҳад. «Шӯроӣ ислом»-и Самарқанд бо мададу кӯмаку роҳнамоии амири олампаҳо умедвор аз Худову Оқпошшост, ки ҳалқи моро аз ҳама балоҳои осмониву заминӣ ниғаҳбонӣ кунад...

Турғуни тотор суҳанони қозиро ба русӣ мегардонд, то Зайсев ва шарикони ӯ бифаҳманд, ки қозӣ чӣ мегӯяд. Пасон ӯ суҳанони полковник Зайсевро аз русӣ ба ўзбакӣ тарҷума кард.

Зайсев: — Ман овозаву шӯҳрати шаҳри зебоии Самарқанд ва одамони онро бисёр шундаам. Лекин ҳоло мебинам, ки чӣ зайл суҳан бо воқеият баробар меояд. Мақсади омадани мо ба ҳар фарди ин марзу бум равшан аст. Қувваҳои мусаллаҳи казакҳои сафед барои хор доштани шумо ё зерӣ суми аспон гузоштани мулки шумо наомааст, балки омадааст шуморо аз ҳар гуна фалокатҳо, балоҳо ва тохту торочи аҷнабиён, хориҷиён ниғаҳ дорад. Ҳукумати навруста ва ҳоло ба пой рост нашудайи Шӯро метавонад дар ҳар лаҳза ва маврид шуморо гӯл занад. Чӣ ҳел як ҳалқи собикадори тамаддунаш оламгири тоҷик метавонад ба суҳанони пуч бовар кунад ва дини мубини исломо ба дини кофирон бадал созад. Магар шуморо равшан нест, ки баробари барпо гаштани Давлати Советӣ ҳама динҳои дигар барҳам меҳӯранд ва шумо бозичаӣ дасти советҳо ва ғуломи ҳалқабағӯш мегардед; ятимони ройгон... Ба умеди Сурхҳо нашавед! Вале Сафедҳо ба шумо кафолат медиҳанд, ки аморати шумо, мулки шумо, дини шумо чӣ ранге, ки ҳаст, мекӯнад!

— Уррааа!

— Уррааа!!

— Уррааа!!!

Кӣ чӣ бардошт аз ин мулоқот, касеро равшан нест, вале садоҳои ура ва кафкӯбиҳои сохта гунбади мадрасایی Шердорро ба садо овард ва майдони Регистон ҷӯшид. Дар маркази майдон шӯр, дар гирди он ҷунбиш ва андар канораҳо сукути хомӯшӣ ҳукмфармо буд. Усто Фаррух аз дасти Туграл мекашид, ки дур аз ин майдон гарданд.

«Сабр, сабр! Бубинем, ин ҷавон чӣ мефармояд...»

Чавоне бо номи Саъдулло аз гурӯҳи «Иттифок» талош дошт, ки ба минбар барояд, аммо телаву шатта карда пас гардониданӣ мешуданд. Ва ӯ дар поғундаи тахт сахт аз сутунчае дошта фарёд мезад, ки ақаллан нафаре ҳарфашро шунавад.

Саъдулло: – Қозӣ Исохон! Як маротиба мулк, ватан ва мардумро фурухта, ҳамаро ғулом гардонида будед, писанд нашуд, ки боз... (даҳони ӯро доштани шуданд) ки боз ба казакҳои сафед мефурӯшед?! Дар Русия ҳокимият ба дасти Ленин гузашт! (Даҳони ӯро бастанд, аз гулӯяш хафа карданд ва ба паст кашиданд.)

Туғрал худдорӣ карда натавонист:

*«Эй қозии давр, аз ту пуркортарем!
Бо ин ҳама мастӣ аз ту ҳушёртарем!
Ту хуни қасон хуриву мо хуни разон,
Инсоф бидеҳ, кадом хунхортарем?!»*

Усто Фаррух саҳл монда, ки фарёд занад. «Шумо яқравӣ накунад, Тӯра. Аз дасти ин ҳамафурӯш ҳар кор меояд... Гардед... Рошед...»

Вале Туғрал рафтани ӯро нафаҳмида надониста музтар монд ва ҳодисаву воқеоти зиндагиро аз лавҳи хотир мегузаронд ва ба ҳулосае меомад, ки дунё ҳеч. Месохтаанд ҳамаашро: барои рӯз гузаронидан ва боз як шаборӯзу соату лаҳза умр дидан, фис мири бурд кардан, барои худро ба мартабадорон ва курсинишинон ширин карда, луқмаи ҳарому ҳалол ба каф овардан, барои содари фирефтани нотавабонро лағаб задан, барои аз бечора ситонидану ба мансабдорон инъом кардан зинда бояд буд; моли қасро моли худ бояд донаст, бояд ба ҷойи фарзанди худ ғусфанд қушту бачҷайи дигарро ба ҷаҳаннам фиребод; ба ҷойи писари ноҳалафи асос Баҳриддин Шамсиддинро пора-пора бояд кард; ба ҷойи духтари хеш духтари ҳамсояро «тортуқ» бояд овард.

— Рошед, таксир, ҷашми суроҳӣ хунрез аст!

— Хаста шудам, усто... Мане, ки умрам ба сайёди гузашта, хастагиро наметавонам, рӯҳан хаста шудам... Маро ба ҳонаи Тӯти баред, аспам дар он ҷост. Ба Фарғар бояд баргардам... Дидам, донистам... Инҳо дум надоранду бас.

— Шуморо ҳона барам.

— На.

— Агар майл доред, каме дар ҷойҳои Регистон нафас рост кунед, пасон ҳар чӣ хоҳед, бараматон.

— Ин тақлиф бад не. Аз ҳаяҷони зиёд ҳалқам хушк шуд. Об-бөөе... Акнун донистам, ки бо чунин нобақорон на дунё обод гардад ва на мулк.

Усто Фарруҳи на чандон бо Туғрал шину ҳез карда ва як бору ду бор дар дӯкони усто Раҳмонқули урметани дида аз зери кашӣ

шоир дошта ба ҳавоии пойи ӯ қадам мегузорад ва хомӯш аст, ки чизе нагӯяд, то шоир чизе фармояду чавон баҳра барад.

Чойхона низ серодам буд ва ҷойи нишаст ёфт намешуд. Дуди кабоб ба фазо мепечид. Рӯ ба рӯи кӯраи сихкабоб пирамарде монанд ба кӯхистониҳо домони яктаҳи симобирангашро ба зер гирифта бар кундае менишаст ва халтакисаи буридаи паҳлӯи рости куртаашро қабза карда ба кабобпаз менамуд. Туграл пой аз рафт боздошт ва ба он мард нигариста, оҳиста гуфт:

«Шинос барин.»

«Маро низ шинос метобад.»

«Мулло Рачаб нест?»

«Оре, Мулло Рачаб.»

— Саломун алайкум!

Он мард баробари шунидани садойи шинос pariда хест:

— Оҳ, да номатон мурам, аз ҷустанам дар поям мӯкӣ намонд, кисаамро буридаанд, мебинед? Шуморо гум кардам, аз ҳамун Кӯхистони боло аз паятон омадам, пеши потон мурам. Воло олама кофтам. Кучо мегардед? Сихат ҳастед?

— Ҳо, Мулло Рачаб, зиндаем. Ба чӣ кор омадед?

— Воло аз пайи шумо омадам.

— Бо ин кабобпаз чӣ муомила доред?

— Напурсед... Ба бепул дуди кабоб, вале ин чавон аз дуди кабоб ҳам пул гирифтани.

— Чун?

— Таксир... Ман шуморо дар тамоми олам кофтам, наёфтам. Пештар рафтам, ба таги ғуки козӣ, ки шояд шуморо ба назди меҳмони олиқадраш хонда бошад. Надидаматон. Ғалмағал мешуду тира-тира. Дар омад-омади Зайсев тела-тела шуд. Як кӯдак сари дасти падар нон меҳӯрд. Буридаи нонаш аз даст афтид. Нонашро аз замин бардоштаму мучӣ карда ба дасти кӯдак додам. Боз лесиду афтонд. Падараш, ки хушаш ба «бозӣ» банд буд ва кӯдак дар бағал ҳам шуда наметавонист, боз нонашро бардоштаму бўсидаму ба дасташ додам. Кӯдаки сер боз нонро ба замин партофт. «Садқайи нон шав» гуфтам дар дил ва буридаро ба чайбам андохтам. Аз чайби ман низ нон ба замин афтид. Унту бинам, кисаро буридаанд. Баъд ғамгин шудам, ки ҳам шуморо пайдо накардам ва ҳам кисаро бой додам.

— Ҳоло ки саратонро набуридаанд, шукр кунед. Самарқанд ранг ба ранг ҳилаҳо дорад. Халкҳои харранга.

— Воло, рост мегӯед, таксир.

— Дар чайб чизе буд?

— Буд, таксир. Серкаро фурӯхта, бар асаратон омадам, ки...

— Бо ин кабобпаз чӣ муомила доред?

— Қарздорам.

— Кабоб хӯрдед?

— Дуди кабоб, таксир.

— Чӣ хел?

— Ман ин чо ништам ва чашмам ба дуди кабоб афтид. Ишон (ишора ба кабобпаз карда) фармуданд: Мулло амак, чанд сих монам? Гӯшти қушқорбарра-дия, роҳат мекунед!

Мулло Рачаб: (Кисайи буридаро кабза карда.) Миннатдор, додарам. Ман гӯшт намехӯрам.

Кабобопаз: Чува, мулло-амак?

Мулло Рачаб: Наход одам гӯшти ҳайвонро хӯрад?

Кабобпаз: Худи худо фармудагӣ-ку, гардам.

Мулло Рачаб: Худо шири ҳайвонро хӯред, на гӯшташро, гуфтааст.

Кабобпаз: кӯчқор шир надошта бошад, чӣ кор кунем, мулло-амак?

Мулло Рачаб: кӯчқор агар шир надорад, ба модинааш шир меорад.

Лекин шиками гуруснаи Мулло Рачаб танбӯр менавохт. Пулашро, ки рабуда буданд, ба бепул дуди кабоб гуфта, оби даҳон фуру медод. Яке ба ёдаш зад, ки нони аз дасти бача афтидаро дар кисабағал андохта буд. Охиста баровард. Ду кафонд ва бурда бар рӯи кабоб дошт. Чун дид, ки кабобпаз чизе намегӯяд, ба рӯи сихкабоб гузошт ва дере нагузашта кабобопаз сихҳоро рӯгардон кардани шуд, ки Мулло Рачаб нонро гирифт, «дуди кабоб зад» гӯён боз омада ба чояш нишаст ва буридаи нони дудзадари газида хӯрд.

Кабобопаз: Мулло-амак, пули кабобро диҳед.

Мулло Рачаб: Ман, ки кабоби шуморо нахӯрдам. Баракс дулашро доштам, ки ҳавоии Самарқандро вайрон накунад.

Кабобпаз: Баракс ҳавоии шаҳро хушбӯӣ мекунад. Касоне ҳастанд, ки дар соли қатливу гуруснагӣ аз бӯии кабоб лаззат мебаранд.

Мулло Рачаб: Ман дуди онро ба нон гирифтам, на бӯяшро.

Кабобпаз: Аз Қорӣи Бухоро ҳам гузаронидед.

Мулло Рачаб: Ман аз қориву шумо аз судхӯр.

Мулло Рачаб: Рӯ ба рӯи Туғрал истода фармуд:

— Худатон қазоват кунед!

— Кабобопаз дуруст мегӯяд. Шумо, ки рӯи кабоби ӯ нони ба замин афтидаро гузошта, дуди кабоби ӯро дошта бошед, он кабоб макрӯх шуд ва ин чавон бояд он сихҳоро ба сағ афканад.

Кабобпаз: Сағ гӯшти сағро намехӯрад, меҳмон.

Ин ҳарф аз забони кабобпаз якбора баромад. Баъд андешид. Туғрал ба мулло Рачаб, мулло Рачаб ба усто Фаррух ва касони наздик ба кабобпаз нигаристанд, вале касе ба дигаре чизе нагуфту напурсид. Туғрал сад паҳлӯ мегардонд сухани ӯро: Гуруснагӣ. Дар баъзе музофотҳо қатъӣ. Дошта ба надошта намедихад. Сер пар-

войи гурусна надорад. Ҷанг ҳар балоро пеш орад. Мулло Рачаб гарора карданӣ мешуд, аммо аз шиками тихӣ чизе барнамегашт, ҳатто буридаӣ нав хӯраи ӯ.

Туграл таги кисса кофта як танга баровард. Ба кабобпаз нишон дод:

— Мешиносӣ? Кӣ?

— Николай.

— Медонӣ, ки ба ин чӣ қадар кабоби сағ меҳаҳад?

— Нннн...

— Тамошо кардӣ, пулаша те.

— Нннн...

— Забонат нагирад, пулаша те!

— Лллл-ло- зи-им не-е...

Ҷанг мададгори дороён ва тоҷирон бувад. Андар канори роҳҳо, Ҷумъабозори Шоҳи Зинда ва паси деворҳои мадрасайи Бибихонум ва он ҷониб ду тарафи роҳи гузари Сӯзангарон роҳу раста намонда савдогарон, қаннодон, ҳунармандон ва кӯҳнафурӯшон, нафурӯшон чун дар маросиму рӯзҳои ид саф-сафу рада-рада турнавор қатор шуда харидор ҷеғ мезананд: Аз онӣ ман гарм, аз онӣ ман сафед, нонӣ Қӯшосиё, қандолот! Нишолло! Ва ҳар ҷо-ҳар ҷо зерӣ чашмбанду фаранҷӣ қасоне меистанд, ки мард ё зан буданашонро, то набиниву нашунавӣ, фарқ намекуни:

«Мулло-ака, ҷойи хоб лозим?»

«Мусофир бошед, ҳама шаройит ҳаст.»

«Аз онӣ мо арзон, қариб бепул...»

— Чанд як шабаш?

«Баройи шумо барин меҳмони азиз, ҳашт танга».

— Ҷор танга.

«Ҷудо паст задед-дия, ақаллан шаш гӯед».

Ва либосвориву пӯшок, сарбанду фаранҷӣ, чиҳаку шерозаву зорбанд бар сойиди чап, тоқӣ сари абрӯ, қандолот дар лаъливу мева дар сабад савдо мекарданд. Дар рӯзҳои дигар андар ин роҳу раста савдо намешуд, зеро миршабу мӯхтасиб имрӯз бо меҳмони олиқадр банд ҳастанд ва фардо савдогарони қасбӣ ҳама ба бозор мераванд.

— Шумо аз болооб омадагӣ барин, гардам.

— Бале, аз сарғах.

— Меҳмонхона лозим бошад...

— Баъдтар... Ҳоло устуро зиёрат карданӣ ҳастем.

— Гумонам ба хонаӣ усто Ёрун меравед.

— Не. Ба хонаӣ усто Раҳмонкули мошнаҷӣ.

— Фотиҳа гуфтед, ҳаёлам ба устории сартарош рафт. – фармуд марди пир, ки анҷир мефурӯхт.

Туграл нигарист ба усто Фаррух. Ё сар афшонд.

— Устохонаашро сӯхтанд, худаашро...

— Худаашро? – осема ва бовар накарда ба хаячон омад
Туғрал.

— Куштанд.

«Худоё!»

«Худоё!!!»

— Акнун аз пайи усто Раҳмонкул.

«Худоё! Ин чӣ шӯрест?!»

Туғрал ҳама чизро фаромӯш кард: зиёрати гӯри Шамсиддинро, таъкибу тарси қозиро, меҳмони олимақоми шаҳри Самарқандро. Пеши назараш чизҳои дигар меомаданд; андешаи зиёд дошт аз тӯхмату дасисаву гаммозиҳо; аз беқадрийи инсони поку нек; аз шӯри замона ва боз аз ҳамон нокасиҳо, ки худкуши бегона-парвар ҳастем.

«Усто Фаррух, хавлиии Тӯтихон ҳамин. Ба ранги дарвозааш нигаред; ранги ҳуди чӯб. Мо ин ҷо мемонем, шумо усто Раҳмонкулро пайдо карда меоред. Агар пайдо накунад, дар кучо буданаашро аниқ карда оед.»

Усто Фаррух таъзим карду рафт.

ОБИ ТАҲОРАТ

Ҳавлиии Тӯтихон дар гузари Сӯзангарон. Дар канора бувад ва замини кушод дорад. Баройи аспии Туғрал ҳам ҷойи боб. Рӯфтаву обзада, озода чунон ки ҳуди қадбону. Ба зани шаҳрӣ будани ӯ кас бовар намекунад. Чунон ки хонаву дараашро ободу озода дорад, ба Гули Бодом низ чунин рафтор мекунад ва поруро якбаразада, мерӯбаду мечинад; дар набудани соҳиби асп нахорӣ ва ӯму хошок медиҳад. Бо ҷонвар чунон муносибату эҳтиром дорад, ки Тӯғрал ӯ бошад.

Тӯтихон зан не, ғаришта. Ба ҳам омадани сурату сирати зан дар симойи ӯ таҷассум гашта. Сихикомат, на сафеду на сиёҳ; гандумгунӣ офтобхӯрда. Пӯсти таранги дилкаш дорад. Равғанӣ ӯ атрогин метобад. Абрӯвони пайвастайи байнаш ҳамида, ки аз реша сабзида, ду барг ба ду ҷониб нумӯш карда бошад; биниӣ рост, чашмони сиёҳи зинда, пешониӣ ҳамвор, мӯйи сиёҳи равғанӣ, гӯшҳои хурди муносиби рӯй, манаҳу занахдони камгӯшт, лабони нозук ва дандони мор дорад; сапеду симзада. Хандад, гӯй гул шукуфт. Гоҳи гиря ҳам Тӯтӣ зебову хушандом аст. Танҳо, бефарзанд. Касе, ки дорад, Туғрал аст. Ва шоирро тасаллибахш. Агар Туғралро дар Фарғар озор диҳанд ва ранҷонанд ӯ худ илҳами шеърғӯйиаш наояд, сӯйи ӯ раҳ месипарад ва шеър меғӯяд:

*«Ба мизробии дигар қонуни шиқат соз мекардам,
Навоиш пардаи ӯшшоқат аз шаҳноз мекардам.»*

Тӯтӣ ноз мекунад: гоҳ рӯйи дасти шоир, гоҳ дар оғӯшаш, дар паҳлӯяш, дар рӯ ба рӯяш, дар гарданаш чу тавқ ва оне хидматгор, чонсупор; лаҳзае нозгунҷ, азизтарин... Шаборӯзон мусоҳиб, гамбурор, шеърхон ва шеършунав. Ба назари Туграл дар ду дунё монандашро пайдо кардан муҳол аст.

— Шеър бихонед, тозаашро...

— Нагириста бигӯй, хубашро меҳонам.

— Охир чун нагирам, ки чуз шоир касе надорам.

— Магар кифоя нест?

— Кифоя. Аммо аз ман нест. Гумон дорам, баъзан ҳаёл мекунам, баъзан мебинам, ки шуморо аз дасти ман мерабоянд.

— Кӣ?

— Онҳоро наметиносам. Бегонагон...

— Шояд аз барои ту шуда?

— Нагӯед... Ман чунин зан нестам. Агар шавҳарамро намекуштанд... Душманон намекуштанд ва шумо бо шеърҳои ҷаззобатон ақлу ҳуши маро намерабудед, дар ду дунё ёди мард намекардам. Ягона умедам ва орзуям нишоне аз шумо...

— Инаш кори Худованд. Агар надиҳад, мо сохта наметавонем. Созанда худаш.

Лаҳзаҳо зиёданд: Туграл ҳам ёд мекунад, Тӯтӣ ҳам:

— Ин кабкро худатон шикор кардед?

— Бале, худам. Барои ту.

— Чӣ хел зебооо... Ин чашму абрӯву ин лаби ақиқинро бинед... ин сари синарову...

— Ба ту монанд, Тӯтӣ.

— Аз ин рӯ тир мезанед?

— На. Ман меҳоҳам, ки дар Кӯҳистон ҳам туро бинам. Тир мезанаму баъд пушаймон мешавам. Аҳд мекунам, ки дигар намекунам. Лекин барои ту сайд мекунам. Медонам, ки гӯшти ҳайвон намехӯрӣ, ки пир мешавӣ. Тароватат кам мешавад...

— Оҳ, шоир, барои ман худатон оед.

— Ва донӣ, ки то омадан ва то туро дидан чӣ умр ба сар мебарам... Гургон тала кунанд дилу мағзи сарамро. Гумонҳо даркашанд хунаро. Шайтон дар хунам ҷой гирад ва бераҳа кунад ва натавонам истодан дар Кӯҳистон. Нашри китобро баҳона карда зуд-зуд нишеб шавам чу Зарафшон.

— Элак - баҳона, дидор - ғанимат.

— Дорад албатта, Накибхон, вале барои кӣ чӣ гуна? Худованд фармояд.

Тӯтӣ садойи кушода шудани даричайи дарвозаро нашенд, аммо гур-гури сӯҳбатро шунида, қашаву қорӯб қанор гузошт, до-

мони нифа задаро берун кашида ҳамвор кард ва сатили обро низ аз назди асб гирифта дур гузошт ва остинҳо барзада, сойидҳои монанд ба синаи мохиро остин фароварда пӯшид ва ба пешвози меҳмонон омада салом дод; обдаставу дастмол овард, то об резад ба дасташон. Вале Мулло Раҷаб пешдастӣ карда обдаставу сачок бигирифт аз дасти ӯ ва об ба дасти Туғрал рехтани шуд.

— На. Ман ташнов меравам.

Тӯтӣ дар обдастайи дигар оби таҳорат овард.

Тӯтихон, ки омода ба омадани Туғрал гашта, кати ҷӯбиии зери войичи токи хусайниро палосу кӯрпачаву болишт густурда буд, бори дигар аз назар гузаронида ва барги аз тор рехтаро чид ва пушти даст рӯфта, меҳмонро фармуд:

— Мархабо, мулло-ака!

Ин ҳавлийи канортар аз марказ ором буд. Агар аз пашшаву хомӯшак безобита гашта сум задани Гули Бодом ва тақопӯйи Тӯтӣ набошад, ороми ором буд. Ва ҳолӣ гулӯ равшан кардан ва садойи бинӣ афшондани Туғрал аз ташнов меомад. Баъдтар ҳуди ӯ остинҳо то оринҷ бар зада, токиву дастор пушти сар ва мӯкӣ кашида; дар пой кавши нӯғайи ва эзори сафеди суф намоён аз ташнов баромад. Обдаста дар даст, ки баройи Мулло Раҷаб оварад.

Тӯтӣ ин ҳолро дида шитобон рафта, обдаста аз дасти шоир гирифта, об пур кард ва дар сари роҳ гузошт, то Мулло Раҷаб бояд бигирад.

Туғрал дастмоли сари тори байни пояҳои войичи кашидаро гирифта тозатар пок кард нами дасту сару рӯйро ва бурдбору воломақом бар кат баромад. Ба Тӯтӣ менигаристу худ медонист, ки аз дил ҷӣ мегузарад ва нағма намекард, то таҳораташ нашиканад.

*«Агар дар ҳоб медидам баногаҳ талъати Лайлӣ,
Ҳазор анҷоми Мачнунро ба як оғоз мекардам.»*

— Чизе, ки гуфтед.

— Агар гуфтам, хуб гуфтам: Лайлиро сутудам.

— Ҳааа-а.

Пасон Туғралу Мулло Раҷаб намози аср хонданд.

Саҳни мадрасайи Бибихонум. Як тути куҳансол дорад. Як шохи азимро тир гирифта, ханӯз ҳам ҳамойил. Тори мадраса низ валангор: очурҳои шикаста ва рангу бори ворафта, андоваҳои рехта тоза метобанд. Аммо касе ба ин чиз эътибор намендихад. Гӯё асари кӯҳна. Ба ривояте кори Темури ланг: Аз лашкаркашӣ ва ҷангҳои тӯлонӣ баргашта, миёни Шоҳи Зинда ва расадхонайи

Улуғбек қарор мегирад ва чашмаш ба сохтмоне меафтад, ки мадрасаву манора дорад. Пиндорааш дар набудани ӯ касе шаҳри Самарқандро соҳиб гашта чунин иншооти бузург сохтааст. Аз рашк тўп зада онро валангор мекунад. Рост, аз ҳамон роҳе, ки аз сўйи Чоч меояд, чунин амалиётро гузаронидаанд, аммо асораташ куҳан набуда, нав аст. Асари тоза, ки ханўз ҳам гард-гард хока мерезад ва оби барфу борон гилолуд шорида, нақш мегузорад. Дар чунин шаройит қозикалони шаҳри Самарқанд Исохон меҳмони оликадр саргурд Зайсего аз майдони Регистон ба саҳни мадрасайи валангор хонда, меҳмондорӣ карданист. Меҳмондорӣ самарқандӣ ба ҷаҳор подшоҳ равшан аст; ҷуз шири мурғу пойи мор ҳама чиз рӯйи хон аст; ба вижа нонҳойи осӣёйиву ширмоли самарқандӣ. Рӯйи дастархон ҷойи пиёлагузорӣ надорад ва баройи як тақсимча ва ё косоаре гузоштан зарфи дигарро бояд гирифт. Касони бори аввал чунин меҳмондорӣ самарқандиро дида беибову бетафовут ҳама чизро омехта меҳўранд, пасон медаванд. Чанд муддат пеш тири тўпи лашкари рус ба тори мадраса расида валангор ва манораро қач қарда буд.¹ Аз ин рӯ муғамбирона фавҷи саргурд Зайсего ва дигар намояндагони зидди ҳукумати ро дар ин макон ҷой доданд ва Исохони қозикалони Самарқанд роҳнамоӣ ин қор буд. Дами миршаб баландтар аз даму нафаси дигарон; на танҳо аз нўги шамшераш, балки аз чашмаш низ хун меборад. Аз шиддати ғазаб ва аз бисёр хуни ноҳақ рехтан бошад, ки чашмонаш ду қосайи хунро монад. Ва тааҷҷуб қунанд, ки аз паси пардаи хунин ҷӣ гуна бинад Мирзо Яъқуб.

«Мо ба шумо мадад мекунем! Ҳеч гоҳ танҳо намегузорем! Нону намақатонро пос медорем!»

Қозӣ Исохон дар паҳлӯйи Зайсего бинову таманно қарда гоҳ-гоҳ риш қаф мезад ва ҳалал намерасонд, ки меҳмон то охир суҳанашро гӯяд. Вале саргурд ҳавсалайи суҳан гуфтан надошт ва ё раво намедид, ё худ назараш намегирифт, ки қар чизро ба эшон гӯяд.

Қозӣ: – Меҳмони оликадр Зайсего хуш фармуданд, мо ҳам чунин умед дорем ва лашкари музаффари шуморо фатҳу нусрат орзу мекунем, то дар ҳама ҷабҳаҳо ва набардҳо пирӯз бошад, ба мардуми мо бахту саодат биоварад.

Баъди тарҷумайи Турғуни тотор саргурд масрурона сар андохт ва ду қаф ба ҳам баста сўйи мардуми сари хон ва хидматгузaronи сари пой истода афшонд, то донанд, ки хубтар аз ӯ ва сипоҳи ӯ дўсте, ғамхору мададгоре ва наҷотбахше пайдо қарда натавонанд. Ва низ дар ҷавоб, аз рӯйи фармуди қозӣ, садоҳо ва дастафшонихо

1. Касе ҷуръати гуфтани ин рафторро надорад, ба Теури ланг мечаспонанд, ки баъди аз сафар баргаштан мадрасаву манорайи баланду зеборо дида, рашк аз занаш Бибиҳонум бурда, аз дур тўп парронда, чунин харобаро ба миён овардааст.

боло шуданд. Қозӣ табассум дар лабон ба ҳарду тараф менигаристу миннатдорӣ ҳешро бо аломати сар ифода мекард ва шодмонӣ дошт, ки муродаш ҳосил хоҳад шуд. Боз гуфтани дорад Исохон, аммо ё фурусат нарасида ва ё давра мувофиқ нест.

Муфтиву муллоҳо, қозиву қозичаҳо ва аъзои «Шурои ислом» ва дигар душманони ҳокимияти Советӣ аз забони қозикалон чизро нигаронанд, аммо ӯ он чизро ифода карда наметавонад ё гуфтан намехоҳад ва донад, ки бе баҳси сари хон он ишқол осон гардад.

Муфти: – Дар ҳузури пушту паноҳи қуввайи ислом ҷаноби Зайсев арз кунам, ки мардуми Самарқанд аз қудуми муборакашон сарфароз буда, умед ба шумо ва сипоҳи музаффари шумо доранд, ки дунёи исломро ободтар хоҳед кард. Вале дар ин шаҳри куҳанасос ва пурдидаву пуркарда гурӯҳҳои ҷой гирифтаанд, ки сиёҳро аз сафед фарқ накарда ва баду некро сарфаҳм нарафта, ё суду зиёро надониста, дӯсту душманро нашинохта ҳаргуна мочароҳо меангезанд, пархошҳо ба миён меоваранд ва сабаб бар он мегардад, ки одамони номдор ва ҳубу бегуноҳро ба тӯҳмат сазои ҷазо медонанд. Чанде пеш қасони номаълум Шамсиддин ном узви «Иттифок»-ро куштаанд ва ин ташкилот аз «Шурои ислом» домангир шуда, Баҳриддин оқсақолро ба ҳаёс кашид. Агар...

Қозӣ: – Мӯҳтарам муфти, шумо ин корро ба мо супоред, ҳамроҳи ҷаноби олий Зайсев машварат карда илочи ин корро ёфта, ҳақ ба ҳақдод хоҳем расонд.

Зайсев баъди аз забони қозӣ шунидани номаш гӯш ба даҳони Турғун медошт ва дам ба дам ба тасдиқ сар афшонда, тарҷумонро бовар кунониданӣ мешуд, ки масъала мушқилоте надорад ва ҳалли худро хоҳад ёфт. Ва баробари маънии муроҷиати қозиро шунидан саҳттар сар такон дод ва садояш баромад: «Конечно!»

«Халқ ба як газ нон зор, дастархондорӣ қозиро бубин.» Тақрибан нисфи зиёди дар саҳни мадрасайи Бибиҳонум нишаста, хоҳ ҷонибдори қозӣ бошад ва ё зидди тартиботи давлатдориаш, ин андешаро аз зехн мегузаронд, вале овоз баланд карда наметавонист, ки биринчашон обро намебардорад. Қозӣ ҳозир буд ба дастбӯсийи саргурд Зайсев; аз ҳар нуқла наво гирифта ба тақсимҷайи назди ӯ мегузошт ва бо даст ишора мекард: «қушайти». Чунон ба меҳмон сухан мекард, ки ба забони ӯ мегуфта бошад ва Зайсев содагӣи ӯро дарёфта «суханатон маъқул» сар меҷунбонд.

«Ин мадрасаву манорро кӣ ба ин ҳол оварда бошад?»

«Рафиқ Зайсев, ин кори Темури ланг.»

«А! Тимурланг! Знаю. Хромой, грозный Тимур!»

«Вы узнай, товарищ, Зайсев! Бало!»

АШК

Овоза шуд, ки Бахриддин оксақолро аз ҳабс озод карда сӯйи Бухоро гурезонидаанд. Аммо аз усто Раҳмонкул дараке нест. Халқ дар ин бораҳо мегӯяду ҳеҷ амалу ҳавсалаву талвосае надорад. Усто Фаррух овард хабарро, ки кучо ғайб задани Раҳмонкули дарздӯзи урметаниро на худихо медонанд ва на ҳаққу ҳамсояхо ва на онҳое ки ҳар гоҳ ба устохонайи ӯ қадам ранча мекарданд; инчунин аз аҳли «Иттифок» касе огоҳ нест. Бонги хатар мезананд, «кори душманони синфӣ» мегӯянд, аммо касе чизи дуруст гуфта наметавонад. «Гӯрҳойи кӯҳнаро чустан лозим; рӯзи Шамсиддин ба сари усто ҳам омада.» Лекин суд надорад ин ҳарфҳо. Ба ҳар ҳол Туғрал аввал ба хонайи усто рафта аз пайвандонаш ҳолпурсӣ кард, баъд ба сари мазори Шамсиддин омад. Ӯ гирист. Касе гумон намекард, ки Туғрали шӯҳ, бебок, тундзабон ва ҳозирчавоби гоҳ ринду гоҳ мусулмон ба марги шинос гирияд. Воқеан Туғрал баъзан худро бепарво вонамуд мекунад ва чунон менамояд, ки дунёро об барад ҳам, парвое надорад. Вале ҳоло хоки мазори ханӯз сабза надамида ро аз ашк тар мегардонад... Чунин: баъзан дунёро об барад, ӯ парвое надорад, вале гоҳ-гоҳ ба марги бечорае дарё мегиряд. Ба марги ононе парво надорад, ки кас нестанд ва ё чуз дарди шикаму ғами тани худ дарде надоранд. Аммо донанд, ки оқиле, гетиафрӯзе, донишманде, ватанхоҳу ватанпарваре гетиро бадруд гуфт, хун хӯрад; ба вижа ноҳақ ва ё дар роҳи ҳақ қурбон шуда бошад. Ба назар шоир танҳо Бедил мегӯяд, шеърҳойи ўро меҳонад, мӯшикофи шеъри ўст, тақлид мекунад, мухаммасу мусаддас мебандад бар ғазалҳойи ӯ; ба маънихойи борики шеъраш фуру меераваду сарфаҳм... дигар андешае надорад. Дар асл ҳамадон: аз Рӯдакӣ то Шохин устодони ўянд; аз бар донанд офаридаҳояшонро ва аз тақдиру рӯзгори сипариашон андешаду ғам хӯрад. Дунё накунад киروي гиристанӣ мо. Баъд Тӯтиро ҳадаф доништа месарояд. Зеро он чӣ аз устодони гузашта ва рӯзгори кунунӣ омӯхту донист, баройи ба даст овардани чунин Тӯтиҳост. Дунёйи Нақибхон аз ҳамин манзилу макон ибтидо гирифт: падари бохабар аз ду сарой Бобохон писари нозгунчу зиракаш Нақибхонро аз Фарғар ба Самарқанд овард ва аз мадрасайи Тиллокорӣ Регистон «ба кимати ёздаҳ ҳазор тангайи мири» ҳучрае харида писарро ҷой кард ва ба мударрисон «пӯсту устухонаш аз ману гӯшташ аз шумо» гуфта, ба Қӯхистон баргашт, пасон ба хотири ӯ чанд муддат ба Самарқанд кӯчид, то писар хешро танҳо эҳсос накунад. Вале Нақибхонро оромӣ хуш буд аз он ки ўро касе ҳалалгӯр бошад ва аз омӯзиши илму адаб дур кунад. Нақибхон ҳама илмҳои замонаро аз бар мекард чун нобиғани пешованд. Вале ҳучрайи мадраса сермағал буд ва омадшудӣ дӯстону пайвандони толибилмон зиёд. Боз ҷое

лозим буд Накибхонро, ки чуз китоб ва хӯрданиву ошомиданӣ чизе ё касе надошта бошад.

«Мо инак ҳавливу ҷой дорем дар шаҳр...»

«На, падар. Маро ҷое мебод, ки чуз худову худам касе набошад.»

«Одамбезор шудайи магар?»

«На, падар. Ҳазрати Бедил фармуд: «Одамӣ, ки пеш аз он одам шавад, бўзина буд.» Мехоҳам дар танҳойиҳо чунин маъниҳоро дарёбам.»»

«Ман низ ин чизро хоҳам. Вале Худойи ягона одамро одам офариду бўзинаро бўзина. Аз пайи чунин андешаҳои шаккоӣ нагард. Бедил баринҳо низ анику яқин надонанд ин чизро. Аз кучое ғушашон бод бурдааст ва хондаанд, ки мегӯянд. Пеш аз он ки Бедил гӯяд, касе бар ин чиз ишора карда, албатта.»

«Ба ҳар ҳол, маро ҷойи оромӣ бекас мебод.»

«Оқибат манзили мо водии хомӯшон аст,

Ҳолиё гулгула дар гунбади афлок андоз!»

Накибхон як қад парид аз байти хондаи падар ва қарахтӣ ором ба ӯ нигарист, аммо чизе гуфта натавонист, ҳарчанд ки сари забонаш ҳазору як пурс буд.

«Ман ба ин маънӣ нагуфтаам, падар.»

«Ту ба ин маънӣ нагуфтайӣ, аммо ман чунин дарёфтам...»

«Дарёфтани олам имкон надорад, лекин кӯшише бояд кард, ки ақаллан гуфтаҳои пешовандонро сарфаҳм равам.»

«Пешиниён чизе нагуфтаанд, ки бойиси нофаҳмӣ бошад. Вале аз нофаҳмиву нодонӣ чизҳое гуфтаанд, ки ҳама чизро нофаҳмо кардаанд. Худо офарид, худо сохт, худо гуфт, худо дод, худо гирифт... Чӣ нофаҳмӣ дорад?»

Боре гоҳи шикор сайдеро нишон гирифт, гардани баёзи он ва чашмони зиндаву зебояш ақли ӯро рабуданд ва ғизол Тӯтӣ шуд пеши чашмаш. Сайёд хеле нигарист, ба Тӯтиғизол; бовар накарда чашмонашро молид ва камон аз даст афтида ба санг бархӯрд, ғизол рамиду «фирқ» бини афшонда гурехт. Аз паси санг архари бузургшох пайдо гашта рамида гурехт низ ва ӯ камонро чаппа овехта то хона омад ва зану духтарашро диду ба Гули Бодом ништа ва сӯйи Самарқанд равон шуд.

...Тӯтӣ нотоб меҳобид ва баробари шунидани садойи шиноси суми асп ва аз паси дарвоза сайҳа кашидани Гули Бодом рӯймоли сахт ба сар бастаро кушода мӯйи сиёҳу дарозашро парешон кард:

«Бурд зулфаш гарав аз мушилам осониро,

Кард нақше ба дилам хатти парешониرو...

*Гир аз турраи ӯ сархати ошuftадилӣ,
Нест устоди дигар дарси парешониоро...*

— Муҳобот мекунад!

— На! Муҳобот на! Ман туро дар сари кӯҳи баланд дида, парешон шуда омадам.

— Хоб дидед?

— На. Дар бедорӣ.

Ва Тӯтӣи бемор бо шунидани қиссаи «сайёду ғизол» худро ба гардани Туғрал овехт: «Шоирӣ ишқи ман!»

Туғрал:

*«Дар ғами ишқи ту охир нотавон хоҳам шудан,
Оқибат дар хок чун тирӣ камон хоҳам шудан.»*

Тӯтӣ:

*«Ошиқонро хоксорӣ рутбайи озодагист,
Зери пойи тавсанат чун парнӣи хоҳам шудан.»*

«Худоё, олами гирдгардону қисмату сарнавиштро бубин: магар ман гумон доштам, ки ин паричӯча рӯзе ба пешвози марди кӯҳистонӣ мебарояд?» Рӯӣи кат рӯ ба рӯӣи ӯ ништа симойи ширин ва ҳусни руҳсори ӯро дида пеши назар меорад духтарчаӣи кокулдори чолокро, ки ҳар рӯз чун дастёри модар ба растаӣи нефрушо-ни пахлӯӣи мадраса рафта чаҳор нон рӯӣи даст ба ҳар раҳгузар пешкаш мекунад, ки нони маро гиред. Ва талабаӣи мадрасаӣи Тиллокори ҳар бори нон харидан аз нони ӯ мегирад ва агар набошад, нон нахарида пас мегардад то пайдо шудани ӯ. На. Баройи ишқи ошиқӣ на. Ба ҳусни рӯӣи духтарчаӣи асри куҳан менигарад ва милаҳойи ба нӯкаш пахта андохта – баъдтар шамалаку пӯпак илова карда зехн мемонад; аз дилаш чӣ андешаҳо мегузарад, ҳудаш медонад ва меравад. Гоҳ-гоҳ ба модари сафедрӯӣи пуррагӯшт, либосҳойи одмиёнаӣи ӯ зехн мемонад ва тамкину бардошти ӯро ба назар гирифта «ачаб» мегӯяд ва зиёд фикр мекунад: «Шумо аз тухмаӣи Хоҷа Аҳрор нестед?» Гумонаш дар Самарканд ҳар каси хуб ва зани зебо аз дудмони Хоҷа Аҳрор мешавад.

«Қадам Хоҷа Аҳрор?»

«Хоҷа Аҳрори Самаркандӣи дар қадим гузашта.»

«Не, муллоҷон. Мо қадимӣро намешиносем.»

«Палакатон тоза барин, баройи ҳамин мегӯям.»

«Шумо аз он наслу начод ҳастед?»

«Бале...»

«Меғӯм, баройи чӣ саллачаатон аз дастори дигар муллобачаҳо фарқ мекунад.»

Ва Накибхон таҳқобӣ накарда, чун киноя пазируфт ин фарқ-гузорино ва ба ҳучрааш рафта дастори хурди кабудчаро гирифта хуб сеҳн монду андеша кард ва чӣ маънӣ доштани ин латтаи дарозро нафаҳмида рӯи китобҳои тобадон гузошт ва тоқии гунбадшакли сабз пӯшид, ки гоҳ-гоҳ ба сар мекард барои рангорангии олам. Бисёрии ин корҳо аз рӯи ҳавову ҳавас буданд ва тақлидкорие ба кадом мударрис.

Аввал ба ин чиз эътибор дода ва ҳарфи занакро ба дил гирифта чанд рӯз аз назди нонфурӯшон гузар накард. Вале чун дид, ки аз таровати ин зану одобу услубаш бенасіб мемонад ва он чӯчайи париро намебинад, дур-дур гашта ба ин ҷониб сеҳн монда ҳумор мешикаст ва ҳамин ки духтарчаро ба ҷойи модар нонфурӯш медид, зуд омада як нон харида ба ҳучра бармегашт. «Калон шавад, ба модараш монанд мешуда бошад?»

Намефорад Накибхонро дар ҳучраи хурди мадраса умр ба сар бурдан, гарчи хуб аст ва бо мударрису муллобаччаҳо ва қорибаччаҳо сӯҳбату баҳсу ройсозӣ кардан. Вале ӯ ҷойи ором ё кунҷи танҳой мехоҳад. «Бармаҳал... Барои шумо барин ҷавон намезебад дунёбезорӣ.»

«Чӣ хел дунёбезорӣ? Маро оромӣ мефорад; шеър гуфтаниам. Охир ашъори Мирзо Абдулқодири Бедилро аз бар кардан лозим.»

Падар ҳам розӣ нест, ки Накибхон аз мадраса дур шуда ба доми кадом авбош ё бесаре афтад.

«Ман ба чунин умед пул дода ҳучра харидам, ки...»

«Не, падар, шумо оед, имкон намешавад, ки як шабро дар ҳучраи ман гузаронед...»

«Ғами маро нахӯр. Ман ҷой меёбам. Абераву чабераҳои Хоча Аҳрор ҳастанд... Як қори дигар кунем-чӣ? Ман бо модарат машарат кунам, аз Самарқанд ҳавлӣ харем?»

«Чӣ зарурат, падар? Агар барои ман бошад, лозим нест. Ҳамин ҳучра мешавад. Ташвиш нақашед.»

Аммо падар ташвиш қашида аз шаҳр ҳавлӣ харид ва кӯч баста омад. Туғралро хубтар шуд, ки акнун ба ҷойи як ё ду нон даҳ нон меҳарид ва агар аз Фарғар меҳмон зиёд ояд, зиёдтар. Мардуми Қӯҳистон ба шаҳр ки омаданд, ошно меҷӯянд, ақли меҳмонхона рафтан надоранд; хонаи шинос беҳавфтар аз меҳмонхонаву қорвонсарой, меҷӯянд баъзе овозаҳои дар бораи шаҳриён бофташонро асос карда. Вале Накибхонро ғаме нест; баракс меҳмон зиёд ояду ӯ бисёртар нон харад. Накибхон намедонад, ки чӣ мекашад ўро ба ин ҷониб. Нон зиёд «Айини мана гиред; гармак, сафедак!» меҷӯянд занҳо, вале он зани чехрашно ё духтараш чизе нагӯянд ҳам, ин мизоч назди онҳо меравад, нархи нонро напурсида пулро дароз мекунаду нонро мегирад ва гоҳи рафтан нигоҳи меҳрубонана меандозад. «Ҳамини мардони қӯҳистонӣ

хамин хел: аз хурд то калон зани чехракушодаро бинанд, миёни ду абруёаш чой гирифтан мецоханд.» Аз дил мегузаронад модар, аммо духтар ягон андеша надорад чуз «Нон мецоуранд фақат.» Фикри дигар ҳам намекунад.

Накибхон мадрасаро тамои кард. Падар ўро ба Бухоро хондан фиристод. Накибхон дар растайи Регистони Бухоро ин модару духтарро мечуст, аммо чунинаш набуд. «Чаро боре аз онҳо чизе напурсидам? Ин хама чӣ буд, ки маро сўйи онҳо мекашид?» Намефахмид. Боре ба таътил аз растайи нонфурушони Самарқанд гузар кард, аммо модар ё духтарро надид. Ба чоаш занаки гафсу калтайи дахонаш то баногўш меистод. Хандону хушхол буд. Накибхон зиёд ба он зан нигарист. Зан тааччуи карда ба атрофиёнаш сеҳи монд. Баъд як зани нимшинос, ки нон харидани муллобаччаро медонист, садо кард:

«Касеро гум кардед, муллочон?»

Ў сар чуионд.

«Онҳо кўчида Чўпон-Ато рафтанд.»

«Чўпон-Ато?»

«Бале, муллочон. Ҳабибахон шў гирифтанд, Тўтичонро ҳам бурданд.»

Накибхон сўйи зан сар андохт баодобона ва пиндошт, ки як сатил оби сард аз сараш рехтанд, пас-пас рафт. Ва ба назараш гум кард оламу одамро. Аммо намедонист чаро? Хонадор шуд. Ба рағми хохишу ҳавасҳои зодагон Истам ном духтари деҳқонзодаи курудӣ Авазро ба занӣ гирифт ва аз оғози кор то охир лаззати хонадориро надонист. Гўе хуш карда гирифт духтари офтобхўрдаи сиёхчурдаи ба қору бори рўзгору шаройити кўхистон мувофиқро, ки гохи дар кўхҳои Куруд шикор карда бо уреброха бозгашт карданаи дар болои боғи зери кўх дида буд. Баҳона саги Алопар ирссурат шуд; гохи аз тори девор чаҳида ба ў ҳучум овардан духтар тохта баромад, то саги қайсар мусофирро нагирад. «Бах! Бах! Алопар, бах!» Вале Алопар садойи духтарро нашунида ёли гардан дамонда, ўро душман дониста, ҳучумовар шуд. Накибхон камон сўйи саг рост кард. «Напарронед, намегирад! Рост рафтани гиред, кордор намешавад!» Садойи духтар миёни сагу мағали онҳо аз садойи кабкони дарӣ ҳам бештар диққати сайёдро чалб кард. «Чӣ хел намегирад, ки хирс барин меояд?!» «Намегирад, намегирад! Бах-бах! Алопар!» Ва духтар нигарист, ки сайёд ба ҳучуми Алопар нигоҳ накарда, қомати болою базабашро шикаста рўйи гўти сари роҳ нишаст ва дида қониби ў дўхт. Чун расми сайёдон ў кабкҳоро аз қаноташон тасма гузаронида гирди камар баста буд ва пойҳои сурхашону сари нимбурашон кашол буданд... Духтар аз бими он ки мусофирро саг нагазад, то сари сангдевор омад ва беихтиёр, ба қойи он ки чун одати духтарони Кўхистон рўй пўшад, гавҳараки чашмонаш кушод гашта ба ў нигарист. Чехрайи

рахгузар дар офтоб сӯхта, лабонаш карахш баста ва гоҳи сухан кардан базӯр аз ҳам чудо мегарданд. «Ташна мондааст.»

— Ҳалок шудед? – шинос барин пурсид духтар.

— На. Ҳалок на. Андак хаста шудам.

— Ташна мондед?

Туғрал табассум кард ва фармуд:

— Обҳойи шумо шӯр. Ҳар қадар зиёд хурӣ, ташнатар мегардӣ.

— Банамак, гӯед... Шӯр нагӯед!

— Шумо духтари кӣ, ин хел маънидон?

— Духтари Аваз-деҳқон.

— Ҳааа-а...

— Варзи Манор мефароед?

— На. Зосун меравам.

— Зосун? Деҳайи Накибхон Туғрал?

Сайёд аз санги нишастааш лағзида рӯи роҳ фуромад ва духтар андаке аз девор дур шуда, гӯшайи рӯймол газид. «Худоё, ман чӣ кор кардам? Мардуми деҳро медонӣ, ба як пурс посух доданро баҳона оварда, духтаронро бадном мекунанд.» Ва ба саги гӯшҳойи буридааш баробари чашмаш ба пурсу посухи онҳо чур, ки гоҳ ба даҳони духтару гоҳ ба даҳони сайёд менигарист, мурочиат кард: «Алопар, биё, беодобӣ нақун!» Ва гоҳи рафтан ӯ пеш-пешу Алопар аз пас, ягон-ягон баргашта ба роҳгузар менигарист, ки ҳоло ҳам рӯи роҳ нишаста. Духтар дами дари хона расида, бозистод ва он сӯ гардан тофт. Сайёд камонро асоии ҷӯпонӣ барин рост дошта менишаст ва майли хестан надошт. Деҳа ва иморатҳойи зина-зина сохтаро аз назар мегузaronд, аммо гӯшайи чашмаш банд ба онҳо буд...

ОБИ РАҲМАТ

Наврӯз. Дар атрофи манорайи на чандон баланд, ки назди кӯҳхойи фалаксо хеле паст метофт, гурӯҳ-гурӯҳу даста-даста ва ё қавм-қавм мардону ҷавонон ва кӯдакони зиёди сермағал гирд омада, намоишхӯйи идона мегузaronанд: сагчанг, хӯрӯсчанг ва кабкчанг. Ҳеч гуна шарту шаройит надорад, танҳо баройи вақт-хушӣ. Накибхони аз илми мадрасаву шахрҳо ва ҳавойи дилгири он ҷойҳо сер гашта низ баройи болида доштани табъи хеш ва чандин сол боз аз чунин бозиву намоишхӯйи халқӣ дур, охиаста-охиаста гом зада аз болорӯка ҷониби маркази Фарғар омад. Медонист, ки дар ин рӯзи офтобӣ, баъди гиристанӣ абри найсон ва боридани борони раҳмат кӯҳу пушта ва дашту даман он қадар дилкаш, ки каси назъи ҷон ҳам зиндагӣ кунам мегӯяд. Дар адиру пушти бораҳо ва канори роҳҳо сабза дамида ва ҷо-ҷо гули баҳману сияхгӯшу наврӯзӣ руста, дили касро бедор мекунад ва зангу обилаҳояшро

мезудояд. Шоири чавон чуз он ки чунин накхату назокатро мебинад, боз ба халқ наздик омадан мецоҳад. Бавижа дар сӯхбати пирони кор ва кашоварзони ботачриба буданро авло медонад, ки аз зиндагӣ, азобу роҳати он; заҳмату меҳнат ва омади сол ва бисёр чизҳои дигар гуфту шунид мекунанд; чизҳои чолиб меғӯянд, ки аз китобе пайдо кардан имкон надорад. Он чо падари обрӯманд ва бародари бузургааш Мансурхон низ бояд ҳузур дошта бошанд. Гирду давра нишастаанд онҳо. Баробари дидани Нақибхони муллопӯш касоне аз ҷой меҳезанд ва ӯ хиҷолат кашида пой аз рафт бозмедорад: «Гунаҳкорам накунед, шумо бузургтаред аз ман.» Аммо эҳтироми хатмкардаи мадраса ва шоирро ба чо меоранд. Ҳамин чиз одоби шарқина ва бузургдошти илму каси илмдор бувад. Давра фарохтар, мардум зиёдтар ва сӯхбат гармтар мешуд; аз барфу борон, аз рӯзи нахусти сол, аз осмони соф; аз кишт, аз тухмӣ, аз ҳамма, аз молу ҳол, аз доройиву нодорӣ, аз азобу машаққат, аз ҳар чизе ки барои зиндагӣ зарур асту мардумро ба по медорад, сӯхбат мекарданд, ба вижа аз ҳаёту мамот. Баъд омаданд ба сари он ки имсол чанд тан мадрасаҳои Самарқанду Бухороро тарк карданд ва кӣ монду кӣ омад. Сухан аз таълиму илму фазли Нақибхон рафт, пирон гуфтанду ситойиш карданд ва кушойиш доданд, сонӣ хоҳиш шуд, ки шоир шеър хонад. Чун давраи кашоварзон буд ва шуғли асосии мардум буд, Нақибхон миннатдорӣ кард, иди фархундари барояшон муборакбод гуфт ва арз кард, ки чун Наврӯз аст, «Наврӯзнама» бихонад:

*«...Ба ҳар соле зи ҷумъа то душанбеҳ,
Қиёсе кун аз он солаш баду беҳ.
Агар шанбеҳ ояд рӯзи Наврӯз,
Бувад он сол пурбарф, эй дилафрӯз!
Бувад он сол хушк нарх арзон,
Агарчи камтар орад абр борон.
Бувад нуқсони даҳлу мева камтар,
Шавад дар соли дигар галларо бар.
Валекин қӯдакнро марг бошад,
Аз он нахли падар бебарг бошад.
Агар Наврӯз дар якишанбе ояд,
Ба назми ин сухан фикре биёяд.
Зимистон тангу сармо саҳл бошад,
Ба сарҳо кай ситези ҷаҳл бошад?!
Шавад борони бисёре баҳорон,
Шавад тағйири нунба, галла арзон.
Валекин мевааш бисёр гардад,
Баҳори хуб, пур анбор гардад.
Агар душанбе ояд рӯзи Наврӯз,
Ба некиҳои галла чаширо дӯз...*

Намедонад касе онро ба ҳар ҳол,
 Шавад галла гарон дар охири сол.
 Агар Наврӯз дар сешанбеҳ ояд,
 Яқин он сол сар то сар беҳ ояд...
 Агар шуд чоршанбе рӯзи Наврӯз,
 Манурс аҳволи сол, эй марди дилсӯз.
 Дар он сол, эй бародар, галла корӣ,
 Шавад некӯ зи борони баҳорӣ.
 Шавад галла талаф, чунки дар он сол
 Миёна бошад исм он солро ҳол.
 Набошад нархро охир қароре,
 Ба мардум марғ бошад бешуморе.
 Агарчи мардумон гарданд бечон,
 Валекин бештар марғи бузургон.
 Агар Наврӯз дар панҷшанбеҳ ояд,
 «Накӯ сол аст ин» гуфтан нашояд...
 Агар дар ҷумъа ояд рӯзи Наврӯз,
 Зи ҳайронӣ шунав, ин назм омӯз!
 Зи галла баҳрае гиранд мардум,
 Зи ҳар ҷинс, аз ҳама беҳтар зи гандум.
 Шавад дар мардумон кам мева хӯрдан,
 Шавад бо қӯдакон бас марғу мурдан.
 Ду-се байт аз Нақибе ёдгор аст,
 Чаро к-ин аҳли ҳикматро ба қор аст.»

Каф кӯфтанд, ки Нақибхон ба ин ҷавонӣ ба рафти рӯзгор ва оғозу омади сол чунин эътибор медиҳад. Ё аз ситойиш ва хушгӯйиҳои ҳамдиёриён сурх мешуду шарм мекард ва бо гӯшайи чашм ба падар менигарист: падар гуруре дошт ниҳонӣ, дар дил меболид аз чунин писар; низ менигарист ба писари бузург Мансурхон, то чӣ вазъе дошта бошад. Хандон буд худ ба худ ва рӯяш офтобгирифта. Ба андешаҳои хеш сар такон медод падар, вале чизе намегуфт:

«Офарин шуморо бо чунин тарбия, эшони Бобохон!»

Падар шуниду сӯйи садо нигарист ва сар андохт.

Дигарон баногӯшӣ мекарданд ва миш-миш.

Шоир эшонро таъзим карду бирафт, то назди падар густохие нашавад. Назди гуруҳҳое омад, ки намоишҳо доштанд:

Кабку хурусон ҷаҳида панча ба ҳам мезананд ва аз пушти гардани якдигар дошта ба замин пахш кардани мешаванд. Панҷайи тезу гиро ва минқори саҳт аз майдон дур меандозад нотавонро. Гуреа пушт мегардонад ва аз тарси зарбаи саҳту гарони зӯр сар ҳам карда ё миёни пойи тамошобинон ҷой гузидан меҷӯяд ва ё мадор дошта бошад, аз тори сари онҳо парида рӯ ба кӯҳ меорад;

ягона ҷойи озодӣ, ки зӯран ин қадар озору азобро ба сар бор намекунанд.

Аммо ҷанги сагон дигар: хашму ғзаби зиёд доранд чун каси аз зиндагӣ норозӣ ва тамоми гаронии рӯзгор ба сараш афтада. То аз банд раҳо карданишон ба ҷашми якдигар нигоҳи хунталабона карда, ҷаставу ҳамлавар гашта дӯғу пӯписа мекунанд ва зӯру тавони душман, рақиб, ҳариф ва ё паҳлавони рӯ ба рӯйро муайян кардани мешаванд, то ба дойиравии довталаб рақс накунанд. Гур меғӯянду ӯр, мекунанд гӯшҳои бурида чур, ёл мебардоранд ва думи кӯтоҳ бозӣ медоранд ва баъзан аз хашму ғзаб, нерӯии батангомада ва ё тарсу ҳарос замин ҷангу ханҷол зада пас меандозанд. Баъзеи онҳоро соҳибонашон базӯр идора мекунанд; гӯйӣ раҳо кунӣ, ҳарифро зинда фуру барад. Дигарон аз рӯи эҳсос тамошо кунанд, Накибхон маъниҳои зиёд мебардорад. Ба назари ӯ ҳайвонҳо на, балки касони ба ҳам кинагирифта ва ё душманони дерин ҷанг мекунанд.

Ҷанд ҷуфт сагон ҷанг карданд қад ба қад сина ба сина шуда; ҳамдигарро ба пештана зада, ғелонда; гӯшу лабону даҳони якдигарро хунӣ карда; ду нерӯии ғзабкарда баробар ба боло қад ба қад ҷаста, чун паҳлавонон дастон ба гардану китфи ҳам гардонида, ҳаллук андохта, ба ҷапу рост гардондаву хобондани шуда, кӯшиши зиёд мекарданд; дандон ба гардани якдигар зада дер нигоҳ медоштанд; ё зер меомаданд ё забар. Ҳамин ҳаракатҳои ҷонканӣ, ҳила ба кор бурдан, зӯрӣ кардан ва ё бо нерӯ ва ё найранг аз ҷангу дандони якдигар раҳо ёфтан ҳуви ҳислати одамиро мемонд. Аз ин рӯ зиёдтар ҷалб мекард диққати Накибхонро ва ӯ гоҳ завқ мебарду гоҳ ба ғзаб меомад, ки одамии найрангбозтарини хама гуна ҷонварон бувад.

Ҷашми ӯ ба Алопар афтад, ки нав аз байни одамон гузашта ба майдон омада буд. Ба майдони танг, ки тамошобинон торафт ҳалқаро тангу таранг карда, аз эҳсоси ҳаяҷон ҳар гуна ҳаракат мекарданд, ки ба ҷойи он ё ин саг бошанд, ҷунину ҷунон рафтор мекарданд; ба дасту пой, баъзан бо даҳону дандон нишон медоданд ҷӣ кор карданишонро.

Офтоб механдид.

Забони сурхи сагон кашол. Қариб замин месойиданд. Ҳаллос мезаданду дилак. Аз нӯки забони аз миёни ашкҳои тез кашолашон хун, ҳуноба ва луоб мешорид. Дилак зада забон кашол карда, гоҳ-гоҳ онро фуру қашида, тоза мекарданд, чун нафасашон тангӣ кунад, боз раҳо мекарданд. Забони гургонашон хунин метофт.

Вале Алопар ҳоло мушоҳида мекард. Саги нисбат ба дигар сагон бузургу дасту пою гардану каллааш шерона андешаманд метофт чун инсон. Чун дигар сагон ҳавасаки ва сабук набуд; ҷасту хез, бардорузан намекард, балки ҳайрон-ҳайрон менигарист ба дигар сагон ва ҳар касе, ки ночову бемаврид ҳаракат мекард, саҳт

завқ мебурд ё бо лафзи қабех саге ё сохиби онро дашном меод ва ё сахт мегуфту сахт меомад. Ба ҳама гуна чунбишҳо менигарист Алопар, вале хангома, ҳавас ва қахру газабаш хувайдо набуд; дар дил таҳаммул мекард ва чӣ андеша дошт, ҳудаш медонист; забон, ки надошт, чизе гуфта наметавонист; баъзан дум меликконд. Ба Нақибхони хеле бо рағбати зиёд нигарон ин корро кард.

Нақибхон, ки рӯ ба рӯ меистод, аз давра баромад. Алопар дида медӯхт ба ӯ. Давр гашта аз пушти тамошобинон омад ва чое, ки Алопару навҷавони ба ин корҳо номувофиқ меистоданд, наздик шуд. Аз байни қасон роҳ ёфта базӯр гузашт ва дар паҳлӯи навҷавон истод. Сарафзори боқарру фарр ва гарданбанди кироӣ дидан надошт Алопар, чунон ки дигар сагон доштанд. Ба назар дигар сагон ҷангро қасб медонанд, вале Алопар бори аввал меояд; гарданбанди кӯтоҳи мӯйина, ки ҳуди кӯхистониҳои молдор аз пашми буз метобанд; сетоба. Зеби ӯ чунин. Боз ду тасмаи бӯрранг аз сари китф то думғоза кашол ёфта ба ранги зардҷайи Алопар ҳусн зам мекунад. Пойи росташ аз зону поён сафед. Гӯши чапаш бӯро гӯши рост зарди баланд. Шояд аз ин рӯ Алопар бошад. Таки шикамаш таги дили моҳӣ барин. Шояд Алопар ном гирифтаниш аз ин рӯ низ бошад. Нақибхон дар кучое дида ин сагро:

«Саги кучо?»

«Саги Куруд.»

Бале, дида. Аммо соҳибашро надида. Навҷавони бетаҷрибайи камғайратро. «Сагро ҷанг наандоз. Даҳони хунину гӯшҳои чок, пӯсти даридаи гардану ҷашми кӯри сағҳоро дидӣ? Ҷанг наандоз!» Фигон мекунад дили шоир, вале гуфта наметавонад, ки ҳазор тарафдор пайдо мекунад; ба ӯ дармеафтанд носеҳони беандеша. Ва шояд бойиси пархош ва вайрониву ба ғавго мубаддал гаштани ид гардад. «Сарашу рағғанаш. Ба ин қабил қасон нағзӣ намефорад. Як сухани рости дуруст бозиро вайрон кунад. Инҳо аз кучо донанд, ки сагро озор додан раво набувад; ҳатто сахт гуфтан, пӯписа қардан, хӯроки сӯзон додан, устухони оҳанин партофтан, задан, аз хона рондан ва ё қуштан гуноҳ аст. Ба вижа саги ҳомиларо озор додан ё калтак задан гуноҳи азим... Сагатро кашада бар!» На, гуфта наметавонад. Ҳоло чунин бигӯяд, баробар ба ӯ меҳанданд ва бо ангушт менамоёндаш, ки саг чӣ ҷонварест, ки онро тараф гири? «Мисли ин кӯҳҳои Зарафшон сокиту ором будан рафтори нек бувад. Хомӯшӣ ҳам гуфтори нек аст. Он чӣ аз дил мегузаронаму намегӯям, пиндори нек. Инҳо аз кучо донанд, ки дар радифи ин се «асл» дар бораи саг ҳам андешаи нек аст. Бачча, сагатро кашола қарда рав!» На, гуфта наметавонад Нақибхон. Феъли саг ба соҳибаш маълум. Дармеафтанд.

Он ҷониб саги сиёҳи якранги хирссурат беқарор аст ва аз ҷашмонаш оташ меборад. Яқин бо Алопар гӯштӣ гирифтанист. Соҳибаш хандон ва ба ҳампаҳлӯаш гардан қач намуда саргӯшӣ

мекунад ва ба Алопар захрханда. Алопар ҳамон ҳаракатхоро низ мебинад ва гӯшу сару гардан бозӣ доронда мувофиқи чунбишҳо ва рафторҳо рафтор мекунад.

«Сагат чангдида, чӯра?»

«Чангаширо надидаам, аммо ду гург гирифтааст, — чоки гӯши зарди Алопарро ламс кард ва афзуд: — Аломати ҳамон.»

Саг гӯш аз ангуштони чавон раҳо карда, афшонд ва гӯйи хушёр шуд, ки масъала чист.

Нақибхон андаке майл ба пушт кард ва аз китобҳои муқаддас дар хусуси саг чизе нагуфт: «Феъли саг ба соҳибаш маълум.»

Ва сар доданд сагхоро. Алопар ситез накард. Саги Сиёх тирвор чониби ӯ тохт. Алопар худро чап гирифт ва Сиёх миёни одамон рафта, ғигони онҳоро баровард ва писаракеро саҳт лат дод. Алопар зуд гашту онро савор шуд. Сиёх гардан тофта газиданӣ шуд, ки натавонист ва Алопар аз буни гарданаш дошта, саҳт паҳш кард. Чаҳор дасту пойи Сиёх боло шуд ва дасту по зада рақибро озор додани ва дур андохтани мешуд. Алопар онро бардошт. Боз ба замин заду паҳш кард. Дер дошт, ки чунбида наметавонист. Соҳиби Сиёх тохта омада Алопарро задани шуд. Нақибхон дасти ӯро дошт: Чавон ӯро задани шуд: «Мекушад!»

— Ин бозӣ. Ё мекушад ё мекушӣ.

— Шоирет ба худат!

Навчавон чанги сагонро монда таваҷҷӯҳ ба шоир кард ва фармуд:

«Ман шуморо шинохтам.»

Нақибхон сар чунбонд:

«Ман ҳам туро шинохтам. Аз авлоди бобойи Аваз нестӣ?»

«Чиянашон.»

Ин замон соҳиби саги Сиёх аз пойи Алопар дошта пас мекашид. Ва Алопар парво накарда, агар ба зӯри бозуии чавон пушт равад, Сиёхро низ кашола мекард.

«Саги доғулиии ботаҷриба будааст.»

Гӯё гиреву ғалмағалу доду фарёди тамошобинонро касе намешунид ва луқмаву кинояву таънаҳо ба гӯши касе намерасид, аммо ин ҳарфро ҳама шуниданд, пасу пеш садо дардода тасдиқ мекарданд:

«Ҳалолаш бод!»

«Ана инро саги боақл мегӯянд!»

«Чӣ лозим чик-чику ак-аки беҳуда?»

Чашмони оташбори Сиёх ало шуд. Соҳибаш аз саросемагӣ тоқии сарро гирифта Алопарро мезад. ӯро писанд набуд. Баъд ба лагаташ зад Алопарро. Нақибхон чунон ки пештар сагро гӯсфандкаш мекард, ҳолиё соҳиби сагро ҳамчунон пас мекашад.

«Ту чӣ ба ман часпидӣ, шоир!?»

Ва шоир ўро аз давра бурун андохтанӣ буд. Аммо Сиёхро, дониста, раҳо кардани Алопар ўро аз чунин андеша боздошт. Алопар раҳо кард, аммо Сиёх мурда барин намечунбид. Соҳиби саг дигар ҳама чизро фаромӯш карда аз давра баромада ба роҳи сӯйи офтобнишин тохт.

«Авлодашро чамъ карда ба сарат меорад, бачча. Сагатро гиру гурез!»

«Ин саг аз ягон саг нагурехта буд, бори аввал чунин ҳодиса рух дод. Соҳибаш шах шуд.»

Аммо соҳиби Алопар чӣ қор қарданро надониста, сари сагро сила мекард ва он иринҷос мезаду мепечид, ки ин ҷо ҷойи мо нест. Ва аз давра баромаданӣ шуд. Ҷавон каманди мӯйинро ба гардани Алопар андохтан хост, аммо вай реб дода аз миёни мардуми давра убур карда болорӯ сӯйи Куруд равона гашт. Гӯё даврайи сагчанги Наврӯз хунук шуд. Аммо ҷавонони курудӣ ё мардони ба тамошо омада ҳамроҳи ҷавон нарафта, ба роҳе, ки соҳиби саги Сиёх рафта буд, нигоҳ доштанд, ки бояд балое ё вабое пеш ояд.

Саги Сиёх хайрон, ки чаро соҳибаш нест?

Вай гоҳе ки пеши чашмонаш аз мӯйи танаш ҳам сиёхтар буд, чизеро намедиду наменинохт ва ҳаёле ба худ омад, чашм кушоданӣ шуда зӯр мезад, аммо дарди тоқатфарсо намегузошт, ки чашм кушояд. Ҳамин қадар меҳост, боқӣ чизеро ёд надошт. Баъд, ки ҳама намоӣиши наврӯзиро поён напазируфта, тарқ гуфта, ба умеди намоӣиши нав ба ҷонибе, ки ҳама балоҳо ба сари Фарғар аз он сӯ меомад, рӯ оварданд, Сиёх оламро фанопазируфта ва сокиту ором пиндошта, оҳиста чашм боз карданӣ шуд, натавонист. Гӯё дар замираш умеди ё равшание ҳаст, аммо чашм кушода онро дида наметавонад. Хоб буд, ҳаёл буд ва ё аз бедориҳо дар гӯшаш нишаста, ки садойи «ак» баромад. Сиёх шунид онро, вале фарқ карда натавонист, ки чист. Садойи Зарафшони ҷонгирифта ҳам аз он пастӣ ба гӯшаш намерасад, боде ҳам намевазад. Кӯҳистон хомӯши хомӯш. Садову сояӣи хангомаҳоҳоне, ки ба қорҳои шайтонӣ хеле рағбат доранд, низ нест. Пеши назараш фазо гоҳе рӯшан мешаваду оне тира, рӯшан мешаваду тира ва ў чизеро фарқу пайҳас карда наметавонад. Ё ўро душман дониста, ба ҷоҳи бетағ андохтаанд ва ё ба сараш чуллу ҷувол кашидаанд.

Дард мекунад гарданаш, ҷонаш...

Алопар даҳонаш хунолуд, забонаш кашол, зардоб мечакад; чун паҳлавони аз гӯштии бефара гашта пой мемонад гарон ва сари шеронаш вазнини карда алвонҷ меҳӯрад ба ду тараф ва пешопеш – гоҳ-гоҳе гардан тофта ба пас менигарад, ки ҷияни беҳудақори бобойи Аваз меояд ё на. Касоне бекору бебоку шумтабиат ва хангомаҳоҳи сабуксор чунин ҳамҳамаҳоро ба вучуд меоранд. Нақибхон, ки дар борайи ин ҷавон чизе наметавонад, аз пасаш кашола шуда сӯйи фароз меравад, то ҷавонони бесару баҳонаҷӯ

осебе нарасонандаш. Зуд-зуд ба роҳи нишеб менигарад, ки саре пайдо мегардад ё на?

Фарози болойи Варзи Манор, ки ба Куруд мебарад, зонушикан аст. Дами Нақибхони дар шаҳрхонӣ бузург таҳсили илму адаб карда кӯтоҳ мешавад. Ҳайрон, ки шикор равад, чунин фарозу баландихоро бемалол ва осон мебарояд, ҳолиё нафасаш мегирад. Сабабашро сарфаҳм намеравад. Дар ҳолатҳои шикор бо ҳавас ва шавқи сайд бо ҷӣ роҳхое рафтано кас пай намебарад, аммо ҳоло, ки аз андешаҳои зиёд азоб мекашад ва чашмаш ба роҳ, ки ноҳалафон ба сари навҷавон офате наоранд, торҳои асабаш таранг, завқаш мурда ва хеле парешон; аз ин рӯ фарозро баромадан душвор.

Як гурӯҳ досу калтакбадаст аз хами роҳи ҷониби Панҷакат пайдо гашта шитобзада рост ба майдоне меомаданд, ки ҳанӯз Сиёҳ майли хестан накарда буд. Алопар чун офат омаду онро заду рафт. Инак дар ҷавоб балойи дигар пайдо шуд. Аммо Алопар пеш-пешӣ ҷавон ва дуртар аз он Нақибхон фарозро то нисф рафта буданд. Ва он дастайи беандешаи ниқорталаб ба ҳарфи ҷавон бовар карда, ба пешгардон кардани касони дуруст ва мардони бузург эътибор надода чун ачали ростин ҳавоӣ тозаӣ Фарғарро тақорӯ карда ва реги тари аз оби раҳмат рӯйи роҳ ҳобидаро пахшу пош дода, воҳимаангез ва хурушону ситезон меомаданд, ки ҷанг бо сағ на, бо саговарда карда бошанд ва азоби алибро ӯ кашада бошад. Равшан нест, ки ҷавон бо ҳамдиёриён, пайвандон ва табори хеш ҷӣ гуфт, ки ин қадар дамида меоянд чун селайи орувони ба ҳонашон ҷӯб хаста, ки касе ё чизе дами онҳоро гирифта натавонад.

Чашми ҷавон ба Алопар гургир афтод, ки пешопеши ду нафари аз ҳам дур паҳлавонона мерафт. Дар асл хаста, андешаманд ва аз тарси он ки ҷавон ба гарданаҳ каманд андохта боз ба размгоҳ барад, тарсу ба пас нигаҳта дасту пойи шеронаашро бардору мон мекард. Ў ҳамроҳонро огоҳониду сӯйи фароз ангушт тир гард ва ҳамлавар шуд ба он сӯй.

Дур бошад ҳам, Нақибхон сурфид, то ҷавон нигоҳ карда ононро бинад ва илоҷи воқеа қабл аз вуқӯъ кунад.

Ҷавон шунид, нигаҳт, дид.

Ва онҳо ҳаммонанди одамони ҷамъияти ибтидоӣ, баройи миёнагир карда, бо асову калтаку досу табар сайд намудан, фарозро рост шуданд.

«Ҷаҳолат-ку, мо як қадам пеш нарафтаем. Дар ҳамон ҳолат, ки кӯҳу камар маконашон ва ҷӯбу табар олоташон буд.» Ва чашмаш ба ҷавони бозистода афтид: «Зудтар рӯ панаҳ бикун, ки бекаҳдуд мекушанат!»

Вале Наврӯз буду хуршед механдид. Дар адиру канори роҳ сабзаҳо руста буданд ва баҳману наврӯзӣ шукуфта. Алопар пойҳояшро шикаста чукка зада рӯйи роҳ нишаст ва ҷавон ҳам бозистода даст

рӯйи чашм лапар карда сӯйи гурӯҳ менигарист ва бозӣ мепиндошт. Аммо саги зирак зуд бархоста, хавф ё ноомадеро пай бурда, сахт нигарист сӯйи гурӯҳ ва ба буттаву ғӯтҳои канори роҳ шошида-шошида мерафт.

Накибхон низ хавфро пай бурда, хишшагирифта кӯхталро тез гашт ва наздик ба чавон омада фарёд зад:

«Ягон чизро мефаҳмӣ ё на? Онҳо ба куштанат меоянд!»

«Ман чӣ гуноҳ кардам?»

«Сагашонро куштӣ-ку?!»

Ва чавон то кучо ҳам мегурехт? То хона омад. Сагро дар оғили тағояш бобойи Аваз қава карду пушти дар фишанг гузошт ва худ содагӣ карда дар оғили хавлиӣ худашон ҷой шуд. Модар, ки огоҳ аз чизе набуд, рӯйи бом чархак ришта, ҳайрон монд. Ва паси боғи падариаш пайдо гаштани як шахси ношинос ҳайраташ афзуд. Баробари бурун омада, мардро салом дода, шарм дошта боз ба хона даромадани духтарбародараш чархак аз дасташ афтид, ки ин корҳо барои кӯхистониён бегона ва беорист...

... аммо чун фавҷи мусаллахро дид, ки аз сойи зери деҳ сар баровард, дар ҷояш нишаст.

«Истам!»

Фарёд зад ӯ. Духтар садояшро нашенд. Ҳалқайи аз пашм ороштаи сойиди ҷапро бароварда рӯйи боми пастак, паҳлӯйи чархаки афтида гузошт ва он сӯ рафт, то донад, ки ин ҳама ҳангомаҳо чӣ маънӣ дорад.

«Апа, писаратро гурезон, инҳо ба куштаниаш меоянд.»

Даҳони модар воз монд ва ҳайрон ба чавони ношинос менигарист, вале қарахт, намедонист чӣ кор кунад. Зеро огоҳ аз чизе набуд.

«Кучо шуд?»

Модарро ба худ овард ин суол. Пурси дигар қахрашро овард:

«Кучо гурехт он номард?!»

Накибхон посух надод, балки аз фикр гузаронд:

«Номард шумо... Ӯ бозии ҳалол кард.»

Аммо соҳиби саги Сиёҳ, ки ҳанӯз осори сиришки алам дар чашмонаш боқӣ буд, садо дардод:

«Ай шоир! Ӯро кучо гурезондӣ?»

«Ман ӯро чӣ кор дорам, бо кори хеш омадам. Бобойи Авазро нигарон!»

Миёни даста чӣ машварате буд, ки суст шуданд ва ҷониби Накибхон нигаристанд. Аммо он чавони гирифта худро ба замин мезаду хӯ мекард, то он чавонро пайдо кунанд.

«Саркоратон кист?»

Касе посух надод. Ба якдигар менигаристанд, китфон дарҳам мекашиданд.

«Ман, чӣ гап дорӣ, шоир?»

«Ҳоло ки чунин ночавонмард хастӣ ва қойидаи бозиро наме-
донӣ, мард шавӣ, чӣ гуна шавӣ?»

«Ба ман корат набошад! Худата дон!»

Накибхон посух нагуфт ва аз сари девори боғи бобойи Аваз
парида гузашт ва наздики онҳо, ки хайрону тарсу қарор доштанд,
омад.

«Баччайи кӣ мешӣ?»

Касоне низ ҳастанд, ки қонибат нигарад, пиндорӣ бо биниаш
бинад. Ҳоло он чавон ҳам чунон нигоҳ мекард ба Накибхон.

«Ман намекурсам-ку ту баччайи кӣ мешӣ?»

«Аз рафторат ва гуфторат пайдост, ки маро мешиносӣ. Вале
ман туро нашиносам. Агар мешинохтам, рост пеши падарат ме-
рафтам.»

Баччаҳои дигар баробар хандиданд. Худи он чавон ҳам хан-
дид ва якбора сар андохта гирияш омада рӯяшро бо кафони даст
пӯшид.

Накибхон дарёфт масъаларо; хичолат кашид ва гулӯ равшан
кард, то чавонро аз хичолат барорад. Ҳоло ки рӯяш пинҳон буд
ва ба замин нишаста мегирист; ҳам аз бепадарӣ ва ҳам аз рафтори
кардааш. Накиб охиста ҳам шуда аз баччае пурсид:

«Чӣ ном дорад?»

«Парда... Сагира.»

«Пардабой, хез гирия накун. Шумо аз Хушекат нестед?»

Ӯ аз шаст гаштагӣ барин ба тасдиқ сар ҷунбонд.

«Ман мешинохтам падаратро... Одами хуб буд. Ин ҳамон нест,
ки аз асп парида буд?»

Парда кафон аз рӯй гирифт ва бо хайрат ба Накибхон нигарист
ва хомӯш монд, ки афсун карда бошанд. Баъд сар афшонд. Гирия
гулӯгираш фармуд:

«Ҳамон паҳлавон...»

«Гирия накун, ту ҳам паҳлавон хоҳӣ шуд. Ҳамин қадар, ки гур-
даат хурдтар, лекин чигарат чигари шер барин. Агар ба падарам
меравам, гӯйӣ, сагчангро монун паҳлавон бишав. Ҳарчанд ки ҳар
ду ҳам бозии шайтонист».

«Чӣ хел?»

«Ин чизҳоро ҳоло намефаҳмӣ, ба воя расӣ, боақл шавӣ, ме-
фаҳмӣ. Вагарна чун дигарон ин орзуро ҳамаамон ба ҳок мебарем.
Бузкаширо бозии меросии мо мегӯянд, нодуруст. Ин чазое, ки
қабилаҳои бодиянишин қозиву қозихона надоштанд ва олоти
чазоро намедонистанд, кӯчӣ буданд аз ҷое ба ҷое ғоратгарӣ ме-
рафтанд, каси саҳт гуноҳ кардари чунин чазо меоданд. Зинда
миёни аспон меандохтанду «чоп!» мегуфтанд ва саворони озмудаву
одаткарда аз ҷаҳор дасту пойи ҳукмшуда чилбуру фитрок андохта
ба ҷаҳор сӯ мекашиданд ва сарвари гурӯҳ аз сару гардан чилбур

андохта, ба кӯҳони зин мебаст ё пушти пову «эзангу» мегардонд ё таги «таким» мекард ва «Ху!» мегуфт. Аспон ба чаҳор тараф мекашиданд ва гунаҳгор чаҳорлаҳт мешуд. Баъд рафта-рафта одамон ақлу фаросат пайдо карданд; ба ҷойи одам бузу гӯсолаву говро «улог» мекардагӣ шуданд. Агар шунида бошед, мисли қурбонӣ: пайғамбар Иброҳим писарашон Исмоилро ба роҳи худо қурбон кардани шуданд. Ваҳй омад, ки дар миёни падару писар парда кашед, ба ҷойи писар гӯсфанди кабудро сар буред, гоҳи сар буридан писар садойи талх барорад, то пайғамбар донад, ки писарашро қурбон карданд. Ва аз он рӯз то имрӯз гӯсфанд қурбонӣ мекунанд ва аз он рӯз то имрӯз буз мекашанд. Ҳоло мо ин чизҳоро бо ифтихори бузург «меросӣ» меномерем.»

«Хондагӣ-дия» гӯшаки қард ба сол бузургтар ва ба Парда ишора қард, то баргараданд. Вале ӯ чӣ андеша дошт, ки гуфт: «Ба ҳар ҳол як бор бояд бином ...»

«Ана ҳалос, мо ба кӣ гуфтем ин қадар? Хирс бошад ҳам, ба ин гуфтаҳо мулло мешуд!»

«Бояд бином.»

«Узр пурсидани ҳастӣ?»

«Не. Дар расму русуми мо чунин нест, ки гуноҳ қуниву боз «бубахш» гӯйӣ. Тир аз қамон ҷаст? Ҷаст! Дигар онро баргардонидан муҳол. Ба ҳар ҳол додом чунин мегуфт.»

«Дидӣ!? Ҳоло ҳам мо дар ҷамъияти ибтидоӣ сайр мекунем; услубу одоб надорем.. Аз реша табар мезанему умедвор мешавем, ки боз месабад. Аввал гуфтор мекунему баъд андеша. Забонамонро газида наметавонем. Чунки дард мекунад. Аммо ба пӯст қандани дигарон теғбадаст меистем.»

Парда аввал хуб ба суҳанони Накибхон гӯш доду аз хайрат чизе ҳосил накард, пасон сӯйи ҳамроҳон нигарист, ки ин «носеҳ» чӣ мегӯяд. Худ ба худ китфон ба ҳам кашид. Рӯяш турш шуд. Ё ўро дашном додани буд ва ё шӯридан меҳост.

«Ба ҳурмат нарӣ, шоир...»

«Ман як чизро намефаҳмам бачча: ҳамун ҷавон ба ту ягон чиз гуфт?»

«Не!»

«Туро зад?»

«Не.»

«Сағата тур гуфт?»

«Не.»

«Пас чӣ гу хӯрда ин қадар одама ҷамъ карда ба сари вай меорӣ? А? Чӣ гӯён!? – Пас ба ҳамроҳон нигарист: – Чӣ гӯён шуморо овард?» – Ҳама китфон дарҳам кашиданд: «Ҳеч.» – Ҳамин ҳел ки бошад, думатонро ҳода қунед! Ту бачча, гап назадам, наёз! Инҳо аз авлоди мо... Авлоди моро медонӣ. Надонӣ, бидон: Бо-боҳони Зосунӣ фаҳмад, аз гӯшат сик мегузаронад. Ба гӯши ҳар

азон гуфтагӣ барин хамин қадар суханони нарм гуфтам, панди гузаштагонро овардам, нафаҳмидӣ! Боз тиррончак, маро носех гашта «ба ҳурмат нарий!» мегӯй. Аз даҳонат бӯи шир, аз эзорат бӯи гу меояд. Ҳе бар зотат қусур! Акнун думата хода бикун!»

Вале Пардаи норозӣ аз ҷунин муомила тез-тез ба ҳамроҳонаш менигаристу ишораҳо мекард, то ситезанд ва ба сари шоир бирезанд. Ва ин замон мардуми деҳ огоҳ аз кирдор гашта як-яку ду-ду, сегонаву чоргона аз хонаҳо бурун омаданд ва бистгону сигон гаштанд ва баробари дидани онҳо бо ишорайи Парда хушекатаҳо нишеб шуданд шебро.

Аз пеш дастайи дигар сарболо меомаданд аз ҷониби Варзи Ванор ва кас намедонист, ки кистанд. Чун саги Сиёҳи гарданбаста ҳамроҳашон буд, хушекатаҳо шодмон гаштанд, ки ҳамдиёриҳо ба кӯмаку ёри меоянд ва шояд довталаб бошанд, аз нав сагон ба ҷанг монанд. Чун наздик шуданд, курудиҳо буданд. Ва акнун ҳамаро монув амаро гӯй, хушекатаҳои олуғдаву аламдор сагро баҳона оварда, часпиданӣ шуданд ба курудиҳо. Зеро онҳо мусаллаҳ ба ҷанг омада буданд, вале курудиҳо аз тамошоеи Наврӯз мегаштанд.

«Ин саги кист?»

«Саги шумо.»

«Чаро мебаредаш?»

«Чун Алопар ночавонмардона бо Сиёҳ ҷангид...»

«Чӣ хел ночавонмардона?»

«Ғофилгир кард.»

«Шумо низ ғофилбар карданӣ?»

«Мо бурда аз нав ҷанг монданӣ, то бинем...»

Парда дод зад:

«Шумо ҳам аз он диёр-дия... Сагро дуздидед!»

«Чӣ хел, мо як нафару ду нафар нестем-ку? «

«Ҳамаатон дузд!»

Нафари базардаву базарбае пеш омад:

«Худата надаррон, бачча. Сагатро мурда пиндошта, гурехта рафтӣ, сагат зинда будааст, мо хунашро шушта, бекас намонад, дайду нашавад, гуфта ҳамроҳ овардем. Лозим бошад, бигир! Мо зори саги ту нестем!»

«Шумо дузд! Шумо муттаҳам!»

«Мо аз чӣ муттаҳам?! Аз кӣ муттаҳам?»

«Сагро дуздидед!»

«Кӯр нестӣ, ки мо ҳамроҳ мебарем! Чизи дуздиро пинҳон карда мебаранд! Бигир! Сагатрову худатро...»

Ва ҷанг шуд. Алами Исо аз Мӯсо гирифтани шуда ба калтак-корӣ ва мушту гиребон шуданд. Ва чун курудиҳо дар даст саркӯбе надоштанд, рӯ ба санги кӯхистон оварда якбора ҳам шуда аз канири роҳ сангхоро бардоштанд ва ба сару миёну пой ва ҳар ҷое

рост омад, кӯбиданд. Сарзеру ғелон карданд аз адир ва Сиёхро сангсор карданд аз паси онҳо ба чарӣ андохтанд...

Аз миён фурсати тӯлонӣ нагузашта ин манша ба чанги қабилавӣ бадал шуд, пасон ба оварди ду деҳа ва баъд ба парҳоши Фарғар ва сонӣ ба талоши водӣ ва ошӯбҳои халқӣ. Нооромиҳо аз ин ҷо ибтидо гирифт. Таборҳо орият карданд, мир пайдо шуд, марзҳои хурд-хурд ба миён омад чун заминтақсимкунӣ; чуғулӣ, ҷосусӣ, ғаммозӣ ва дасисахову даюсиҳо шуд; марзрову бумро ва қасонро фурухтанд ба як пули пуччак... Мардум чизе омӯхтанд ва баъзеҳо суд бардоштанд аз чунин рафтор.

Ҳолиё низ омӯхта шудаанд ба д-ин қор; мебаранду меоранд ва рӯз мегузaronанд.

ШАРБАТ Ё ОБИ ТАЛХ

(Худоё, ҷаро оби даҳонам ин қадр талх аст?)

Ва баъд шаби никоҳ азоби зиёд кашид...

Зодагон баройи он духтарро Истам ном гузоштанд, ки бачча-мур буданд. Истам зинда монд ҳам ба ҷойи писару ҳам ба хоҷири даргузаштагон. Нозгунҷ ва писармизоч ҳам шуд. Ва суханаш рад намешуд. Аз ин рӯ ба хоҷиши зосунӣ розӣ шуданд ва духтарро ба Нақибхон номзад карданд. Аммо зодагони писар чандон майл надоштанд, ки модараш нарзо нест ва баччамур аст. Ин як баҳонае буд. Дар асл Бобохон меҳост, ки писарро аз ягон хонадони бону-фуз духтар орад. Чун Нақибхон баройи падар аз дигар писарон нозгунҷтар ва илмдор буд, аз ин рӯ Бобохон чандон рӯйинатанӣ накард. Аммо шаби издивоҷ аз қарда пушаймон шуд:

Гӯё духтар ғахворабахш доштааст. Баъди дидани Нақибхони хушқомат ва хуштарху хушгӯй ду пой ба як мӯза андохтааст, ки ҷуз шоир қаси дигарро нагирад. Ва он шаб, ки Нақибхон ба тағи ҷодар даромада, ҳамроҳи арӯс ойна диданду шарбати васл хӯрданду пойи якдигар ҷуста, пахш карданд, азоби саҳт кашид: тарафдорони ҷавони ғахворабахш пойандози шоҳиро миёни ҷатани шаҳ рост қарда, ўро маиб ғардониданӣ шуданд. Вале зосунӣҳои омада ва ёру ҷўраҳо ва ҷаҳор бародарони домод озодаш бардошта аз дар ворид карданд. Гоҳи баромад, ки ҷавонони қурудӣ аз нангу номус домодро лат дода, арӯсро аз пушти зини асп ҷаппа қарданӣ шуданд ва роҳро бастанду то наздики Зосун азоб доданд, димоғи ҳамма сўхт. Бародарони шаҳ Мансурхону Ақобирхон қалтақҳо дар даст сари ҷанде аз довталабонро зада қардонданд. Ба назар ҳамон шаб дилмондагӣ тарафайн шуд: «Ҷаро нагуфтед, ки ғахворабахш дорад?» Духтар, ки ҳамон ғахворабахши сағбозро наҳост, қор ранги дигар гирифт. Вале қасе ғумон намекард, ки қор то хун мерасад. Падари духтар Авази деҳқон деҳдорӣ гуфта

ба чангу бонг ҳамроҳ нашуд, аммо аммайи Истам ба тӯй наомаду гоҳи арӯсро пушти асп савор кардан аз домони фаранҷиӣ ӯ дошта кашид ва суханони дар ҷаҳон набударо гуфту гуфт. Шаби махшар буд он шаб. Ва фардо ба рӯбиниони арӯс ҷуз модар ва ду «янга»-йи ба хонайи шах омада аз занҳои Куруд касе наомад. Он қадар саҳт номусдорӣи кӯҳистониҳо.

Падари ӯ Бобоҳон аз сари зуъм ба Куруд нарафт ва то ҳол шираш нафаромадааст, ки арӯсро «хуш омадӣ!» гӯяд. Камонро сари китф меовезаду кӯҳҳо сайру сайёдӣ меравад ва то меояд, ки Нақибхон ягон нағма мекунад: ё Панҷакату Самарқанд меравад ва ё ягон конқоби хориҷиро пайдо карда сӯҳбат меорояд, ки ҳамин кӯҳҳои мо чӣ дорад. Конҷӣ донистаашро гӯяд, Туграл сар андохта, дуру дароз ба андеша меравад ва сар бардошта, паст мегӯяд: «Кам. Аз он ки ман медонам, кам. Бояд зиёд бошад. Бояд дунёро хӯронаду пӯшонад. Вагарна ин қадар талош варзидани дӯсту душман чӣ маънӣ дорад? «Кам» бошад, ин қадар ба ин тарафҳо майл намекунад. Ганҷҳое бояд бошад, ки «Ҳафтганҷ» пеши он об хӯрад.

Акнун андар миёни кӯҳҳо ва тангноҳо андеша дошт, ки хондаҳояш ба чӣ кор оянд. Аз рӯйи мушоҳида ва дида ва донистааш ҳама чиз дар шаҳр зебанда. Кӯҳистон зебандаҳои лойиқи худро дорад. Худ ба худ мегӯяду мешунавад бесадо ва аз фикр мегузараду таҳлил мекунад; муқойисавӣ шаҳру кӯҳистонро андар мизон мегузорад ва шохини онро доштани мешавад, ки зӯри дастонаш намерасад. Зиндагии шаҳр чун зиндагии мӯрон ва зиндагии кӯҳистон бепарвоёна. Ва агар чизе пайдо кардани шавӣ, шаҳр меравӣ. Ва ҳастанд касоне, ки рӯзгорашонро ба зиндагии шаҳриён монанд мекунанд. Зиндагӣ ба сари ӯ низ афтода, вале надонад, ки чун сомон кунад. То имрӯз ҳама дову дастгаҳ аз ҷониби падар буд мешуд, ҳолиё падар хоста, ки ҳуди писар қадҳудо шуда рӯзгораширо обод кунад. Шояд аз ранҷиш ҳам бошад. Писар ҳарфи падарро гӯш надода ба як деҳқондӯхтар хонадор шуд. Ва он арӯс эҳтироми эшонзодаҳоро ба ҷо оварда тавонад ё на? Аз рӯйи миш-мишҳо дасти арӯсро равшан ҳам накардаанд.

Ва Нақибхон аз пайи рӯзӣ бояд шавад ва деги хонадонро чунбонад. Аммо ҳушу ёдаш ба хондаҳову азбаркардаҳо, ки ба чӣ кор ояд? Ҳамаро хуб омӯхта, аммо домони пурчину ҳамёзасурати шеърӣ Бедилро саҳт дошта ва тазмин мекунад ҳар ғазали ӯро. Андармон ва гирифтӣ аст бо он, ки сухане озод гуфта натавонад. Ва ҳозир аст сар ба гарди хоки ӯ ниҳад: «Хок мекардам ба роҳаш, гар саре медоштам». Аз мост, ки бар мост, сухани устодро бармегардонад ба худаш.

*Баланд аст аз фалак маъвоӣ Бедил,
Набошад ҳеч касро ҷойи Бедил.*

*Намоям тӯтиёйи дидаи хеш,
Агар ёбам ғубори пойи Бедил.*

Ин як гирифторӣ. Гирифториҳои дигар он ки нақшбандияйи наҷодӣ ўро нагузорад озод бошад. Ў бобобузургаш Хоча Аҳрори Самарқандӣ (аслан чочӣ)-ро зиёд эҳтиром дорад, ки тариқати «Нақшбандия»-ро тозагӣ ворид кард: «Даст ба кору дил ба ёр». То ў шиори «дил ба ёр» буд ва касе намегуфт, ки зоҳиди ғўшанишин кор низ бояд кунад. Ҳолиё Нақибхоне, ки нав авҷи мурғи хаворо дониста «Туғрал» таҳаллус карданист, низ бояд кор бикунад. Ба домони шеърӣ Бедилро доштан ва худро пайрави «Нақшбандия» доништан дунё обод нағардад, ҳатто рӯзгор.

*«Нақиббанди чаманоройи табиат, гўйӣ,
Нақиш хазро¹ ҳама бар сафҳайи ғабро² овард.»*

Ва ў бояд дар баробари тухми суханро пароканда кардан донаниш пошад ба хок. Баъзан бо падарзан Авази деҳқон ройсозӣ мекунад, баъзан андўхтаҳои хешро амалӣ мегардонад ва албатта бо мадад, кўмак ва дастгирии падари бузургвор ва бародарони дилсўз.

Ва аммо дар ғўшайи дилаш ғубор; ҳавойи софу бегубори кўхистон онро сутурда натавонад. Ягона ғамбарораш шеър ва баъзан шикор. Бештар шаҳр баройи он меравад, ки китоб пайдо кунад. Ҳар чӣ дар мадраса дастрас шуда буд, хонду азбар гирифт ва писандашро рўбардор кард. Ва баъд «Қасидайи Бузургон»-ро навишт, ки оламгирии шеърӣ Одамушшуаро ва дигар саромадону суҳансароёни илму адаби порсиро сано мекунад:

*«Хондаму дидам сухани шоирон,
Он чӣ ки гуфтанду навиштанд, рост.»*

Ройсоз, ҳамсухан, ҳамсангу ҳамвазн ва ҳамсўҳбату розкушову муаммошикофаш ҳамон китобхову бузургон, вагарна касе нест аңдаруни кўхҳои тангу баланд, ки дар сухан панча бо Туғрал занад ва ё парвозаш мисли парвози ин мурғи фазогир бошад:

*«Кист чу, ман фориси³ майдони назм,
Гўйи сухан бо киву чавгон кирост?!
Нест маро фикри фарозу нишеб,
Кўҳу биёбон ҳама яксон марост!»*

-
1. Хазро – сабз
 2. Ғабро – замин
 3. Форис – аспавор

*Ҳар кӣ кунад даъвийи ҳамсангиам,
Паллайи мизони вай андар ҳавост.
Модари айём назояд чу ман,
Хайф, ки лӯълӯӣ! сухан камбаҳост...»*

Ба ҳар ҳолу коре бошад ё набошад, ӯ пиндорад, ки мурғи озодро ба қафас гирифтаанд. Дигар натавонад, ки чавлон занад ва парвоз кунад. «Ман беҳуда садди роҳи нағмаҳо ва дилхушиҳои мардум шудам. Чун дигар дилхушӣ надоранд, дар ин муҳити тангу якранг ҳар нағма мебофанд ва бозиҳо месозанд, то бо тамошои он хама чизро фаромӯш кунанд. Вагарна чӣ мондааст, ки нағмаҳои аз сӯғдиён меросмондари гирди кундаалоб такрор кунанд: «Иҳа якка!» гӯён то гирифтани овоз гулӯ дарронанд ва ҳол он ки ин нағмаву суруди зӯроварон садову нағма, ҳаракат ва бозие дораду авҷ, аммо сухане чуз ин садо надорад: «Иҳа якка!» Бо чунин рафторҳо хешро шод медоранд ва агар фарзанддор шаванд, базм меороянд, ки назди мардум обрӯманданд, сарбаланданд. Аммо маро худованд ба ин чиз ҳам сазовор намедонад. Истам нозо барамад. Ва ҳарфи падар пеш омад...»

Ва аммо худованд писаре дод ӯро, гарчи дер буд. Вале зуд гирифт. Оварданд, ки душманон набуд сохтанд писари ягонایی шоирро. Лекин Туғрал намедонист, ки душман кист? Наход як инсон гирифтори андешаҳои хеш, ки дар роҳи ҳақ сухан меофарад, некиро авло аз дунёӣ медонад ва ҳаёли бадӣ надорад, низ душман дошта бошад.

*Борҳо дар дили ман буд таманноӣ писар,
Лутф созад ба мани хаста худованд агар.
Омад охир зи қарам нахли муродам ба самар,
Монд ҳасрат ба дилу қард аз ин дор сафар.*

Гӯё аввалин бор сари ӯ аз андешаи зиёд ва хеле ноҷо афканда гашт. «Кист ӯ?» Намедонад. Авлоди занаш ва он сағбозони хушекатиро пеши назар меорад, вале дарёфта наметавонад. Ва чун Истамро зок дода, нозову безурёт гардониданд, донист, ки кори бадхоҳон аст ва шояд решааш аз ҳамон маншаву пархошҳои зановуӣи Туғрал бошад. Вале дастак ва ё дастгираке нест, ки дорӣ ва собит гардонӣ, ки чунин буду чунин шуд. Ба д-ин минвол нӯҳ сол гузашт. Туғрал аз Истам бадие надидааст ва ё ӯро сарзаниш накардааст. Танҳо аз нигоҳҳои хичолатмандона ва боҳаёву гӯё гунаҳкоронаи ӯ дарёбад, ки зан чизе гуфтанист, аммо наметавонад бигӯяд; ба назар ба фаҳму фаросоти Туғрал

1. Лӯълӯӣ – дурр, марворид.

ҳавола мекунад, ки ҳама чизро аклаш мегирад, фаросаташ ба ин чиз ҳам мерасад. «Агар аз ман норозӣ ва ё хафа ё дилмонда бошӣ, хуб аст бигӯй...» Ва аммо ҳамин чизро ҳам гуфта наметавонад зани ҷавон. Рӯзафзун мекоҳад рангаш ва ба ранги заноне монанд мегардад ё хунашон кам шуда ё солҳои зиёд дарду ранҷ кашидаанд. Туғрал пай бурда аламу дарди ўро, аммо хомӯш мегардад. Зеро як алами танҳо будан миёни пайвандону табор ва аҳли диёр қиссаи талхи дигар пеш омад, ки метавонад тухми ўро хушк кунад. Истам низ аз ин боб андеша дорад, ки мабод ки бойиси ҷудогиашон шавад. Ранги Туғрал низ коҳида, аммо ба касе чизе гуфта натавонад. «Душмандорӣ ва нотавонбинӣ кори саҳт бувад. Худоё, писарамро куштанд, ҳамсарамро ба чунин ҳол оварданд. Фардо бо ман коре кунанд...»

*«Ай сипеҳри бемурувват, ин кадомин шева аст?
Нола месозам зи дастат, то чу нолам кардаӣ!»*

Ў андар канори рӯди Зарафшон нишаста, даст ба дуویی Осмон кушода ва нигоҳ ба сипеҳри бемурувват дӯхта, меҳонад баланд, то посух ояд. Аммо ҷуз садои худ чизеро намешунавад ва ҷуз гармийи сиришки сӯзон таъсиреро эҳсос намекунад ва баъзан садояшро кӯҳҳои гурусна ва рӯди ташна меҳӯранд, ки кару гунг мешавад. Баъд миёни шахҳои баланду гарон гӯя мекунад, монанд ба мӯя, то касе нашнавад, ҳатто Худованд:

*Шарар ба арзи таманноӣ ҷастани аз санг,
Дар ин ситамкада умрест хуфта бо дили танг.
Ба боғи даҳр, ки андар гулаш намебоишад,
На эътибор ба бӯю на эътимод ба ранг!
Бақо ба талхӣи заҳри аҷал намеарзад,
Махур фиреби таманноӣ рангу бӯйи шаранг!
Хаёли роҳат аз ин ҷодари ғусун манмо,
Ҷаҳон, ки ҷойи фиреб асту хонаӣи найранг!
Маҷӯ зи вазъи ҷаҳон қадру эътибори маро,
Шудам ба сафҳаӣи имкон мисоли мисраъ ланг!
Сиришки ғам ба раҳаши баски рехтам, Туғрал,
Зи ҷӯши ашқи надомат равам ба коми наҳанг!»*

Ай Бедор! Дидӣ ҳамаро! Агарчи нафармудӣ куштани охубар-райи маро, дидиву донистӣ. Инони кор дар ихтиёри туст, пас чаро нанамойӣ он дуздонро, то аз ҳазор бандаат гумонбар ва домангир нашавам!? Фолбинон гӯянд: фалон ранг кас, фалон хел душманӣ дорад бо ту ва рӯзе рӯ занад ва худ иқрор кунад. Аммо ман ба фоли ҷўғи бовар надорам. Зеро то ҳанӯз коҳине, фолбине, раммоле ва ё пешгӯе пайдо нашудааст, ки дуздҳо ё қотилро бо

ному симояш гуфта бошад. Чунон фармояд, ки баъди гуфтайи
ӯ ба тахлука афти ва ба чашми ҳазорон нигарӣ, ки нигоҳаш чӣ
маънӣ дорад; чунин кор аз дасти ӯ меояд ё на...

Ман акнун камон хоҳам гирифт; ба рағми бадихо, нопокиҳо,
носомониҳо, қабру чафову ситам ва бедохиҳо; камон хоҳам гирифт,
то ҳешро, неконро, адолатхоҳонро, ранчбаронро, бечорагонро
хифзу ҳимоя карда тавонам. Ин баҳонае, Худованд. Ту донӣ, ки
камон гирифта нам аз баҳри чист? Бояд сайёди охубарраи ҳешро
пайдо кунам, то ҳақ ба ҳақдод расонам. Мапиндорӣ, ки бар зидди
Яздони пок олоти интиқом мегирифта бошам! На. Меҳоҳам бидам
ва донам, ки ин дунё кай аз дасти Аҳриман ба дасти Хурмузд ме-
гузарад? Коҳҳои ситаму бедодӣ кай дижи адолат мегарданд? Ин
нафси шум кай аз синایی Одам ба синایی Шайтон бармегардад?
Кай нокас кас мешавад? Кадом вақт чайби бечора зарр мебинад?
Кадом замон обилаи кафи пойи нодор ба кафи пойи доро меши-
над? Ай Худо? Шумору ҳисоб надорад ин чизҳо! Хубтар аз ту касе
надонад... Вале мо аз сӯзи дилу ҷон туро ёдрас мекунем...

*«Берангӣ аст ранги хуми нилии фалак,
Гар нест бовари ту, аз ин ҳам барор ранг!»*

Ай Зарафшон, гӯри ман дари канори ту хоҳад буд, зеро ту
ҷӯби хушкро низ сабз гардонӣ. Вале ҳолиё бидам, ки зиёд гило-
лудӣ. Чашмаҳои зулолат кучо шуданд ва ин кадр гил аз кучост?
Магар аз камҳои Кӯҳистон ба танг омадаӣ, ки ин микдор
гил бо худ барӣ? Макун ин корро! Бе хидмати хирсонаи ту ҳам
ба як каф зок зор ҳастем. Ниҳолмон дар сари санг, хонамон
бар тори санг; рӯзамон монда ба санг... Аммо ҳоло наомӯхтаем
ва ёд нагирифтаем, усто нашудаем, ки аз санг зар ҳосил кунем,
онро чун масоҳи истифода барем; ақаллан тавониста будем дили
онро ёфтан... Танҳо ту сӯҳон барин меҳӯрӣ, арра барин мебури
сангхоро, то қаъртар раӣ. Зеро кадри ҳешро медонӣ ва чашм
бар он дорӣ, ки мардум туро аз жарфноҳо кашида заминашонро
сабз гардонанд. Рӯди хурду ноҳинҷорро ва тангмакнорро моҳӣ
низ хурд шавад. Чунон ҷой гирифтаӣ, ки на заврақ шиновар аст
ва на наҳанг. Моҳиёни шириву гулӣ дорӣ ва мормоҳӣ. Агар ту
пахно дошта будӣ ва киштиҳоро ба дӯш мебардошти, сангҳои
Кӯҳистон ба ҳамвориҳо расида мардумро рӯзи меод ва ҳунар-
мандони аҷиб мерӯйид. Э вояе, Худо ин зайл танг офарида ҳама
чизро барои кӯҳистонӣ! Чунон танг, ки натавонад паҳлу гаштан,
натавонад пару бол задан, натавонад даст диҳад, даст гирад. Ба-
ройи уқоб макон сохтаӣ, вале ба одамай ба ҷойи даст бол надодӣ,
то аз ин тангҳо барояд. То ба кай фарзандони ту ғариб гашта
одам шаванд; агар шаванд чун Рӯдакӣ. Муҳити танг мағзи касро
гич мекунад. Аммо як хубӣ ҳам дорад: кас меҳоҳад чун ажрик

сахттарин заминро дарида боло нумӯъ кунад. Фарзандони ту низ чунинанд. Бо зӯр аз ин вартаву тангноҳо баромаданӣ ҳастанд. Мераванд. Чун худрӯву хасаки ҳастанд, пайвандӣ бармегарданд, аммо беҳокӣ, замини сахт онҳоро аз нумӯъ бозмедорад. Зеро донӣ, ки дарахт дар як ҷой сабзад.

Ай Зарафшон! Дар қатрахот ҷонам, ҷӣ шуда бо ту, ки ин қадар сар ба санг мезанӣ? Магар чун мане фарзанд гум кардаӣ ва ашки хешро дошта наметавонӣ? Ё чун мане дар он поёноб дилкашолӣ дорӣ? Ё ба рӯи ман қатраҳои рӯҳбахшатро пошиданӣ ҳастӣ, то ба худ оям? Накунам андеша аз ин саройи дудар? Аз ин олам, ки урӯнкабо ояд - як лахт гӯшт ва кафанпечида равад, ки чанде пеш ба сӯи ту механдид. Чанде пеш талоши рӯзиву зиндагӣ дошт, ки насиби инсон чунин аст. Баройи хӯрдан ба дунё омада. Агар чунин, ба Кӯхистонӣ чандон насиб накардааст; захиматаш зиёд: аёлаш сӯхта, сиёҳ гашта мисли ин сахраҳову ғармаҳо; мардони ҷонсахташ чун мисхори сари шах аз боду боронҳо бим надоранд, аммо нумӯъ карда наметавонанд. Зеро реша фуру наравад дар санг. Бузу ғӯсфандаш реза, говаш реза, одамонаш реза. Ин кӯдакро нигар, ҳезум пуштора мекунад; духтарча корсон сарвора дорад; пирмард ҳам ҷувол дар китф... Пахш мекунад аз тор, то фурутар равад; паст шавад, насабзад... Онҳо, ки фуру рафтанд, ту низ тазйик меёбӣ ва фурутар меравӣ, Зарафшон! Ҳатто охувонат дар сахтиҳо сум зада, шах ба шах гашта, хурдҷусса метобанд. Ҳатто оби равони саркашро дар тангноҳо ҷой карда, ки хурд намоӣ. Тезӣ дорӣ чу ман, ки рӯзе лачомат хоҳанд зад. Худованд гоҳ-гоҳ пешатро мебандад: кӯҳи азимро чаппа гардонида пешгир мекунад, то кӯл шавӣ, аммо одамонат дар воҳима афтода зуд синайи он ламидаро ҷок мекунанд, ки рӯзе ҳадд занад, оламо об пахш мекунад. Олам баройи мардуми мо ҷоест, ки нами ту расад, Зарафшон. Ҷӣ андоза туро дӯст дорам, худам донаму Худо. Вале даст надорам, ки аз ту кишвари зебо обод кунам. Аз ин рӯ дар канорат мешинам, ҳасрат мекунам, дарди дил мекунам; орзуву армонамро меғӯям, ки ту ҳастиву ман нестам... Лекин ту хомӯшӣ чун касони пухта, ки донанд, ҳарфи зиёд суд надорад ва забони сурх сари сабз барбод диҳад. Охир ҷӣ кор кунам? Замин – сахт, Осмон – баланд. Агар ман ба осмонҳо рафта метавонистам... медонистам ҷӣ кор карданро ба бо Додор ҷӣ гуфтанамро. Лекин... Худат мефаҳмӣ, бисёр чизхоро дидӣ, зиёд касонро шинохтӣ... Агар сахт мушқил ояд, аламзада ва ҷафокашидаи кӯхистонӣ худро дар оғӯши ту мезанад; ягона паноҳгоҳе, ки оромӣ меёбад. Мо туро дӯст дорем, аммо ту меҳрубонӣ карда наметавонӣ. Ҳар ҷӣ ҳаст, аз ин баландиҳо ба пастҳо мебарӣ. Хокро, регро, ҷӯбро, дарахтони решақандаро, сангро; ҳатто зарро. Ҳатто мурдаро... Баъд мурдадорон, гумҷӯён баробари ту поён метозанду боло ва даъво мекунанд, ки мурдаи фарзандашонро диҳӣ; падари ҷафокашида,

арӯси зулмдида, чавони ноком, тифлаки бегунохро бозгардонӣ. Тавонгаронро бурда наметавонӣ ва ё нахоҳӣ бурдан. Зеро пиндорӣ, ки ҳаром мешавӣ, макрӯҳ гардӣ. Охир онҳо чандон ба инсон монанд нестанд. Аз номи Худойи якка ҳар хел «макрномаҳо» бофта мебароранд, ки Офаридгорро дар ҳайрат мегузоранд. Аз ҳаққи бечорагон обод мешаванд, аз хуни мазлумон даст рангин мекунанд; аз хоки куштагон қаср месозанд; аспашон дар так ва тозиёнашон хунрез... Ва ту чун гумези замони Зардуштӣ ҳама ин олудагихоро тамиз кунӣ. Вой бар ҷони бечорагони берӯзӣ, ки ба Худо ҳам бовар доранд, ба пайғамбари ғайр ҳам, ба бандайи тавоно ҳам. Хонаашонро сел вайрон мекунад, ба Табиат шукр мегузоранд; Аммо туро сарзаниш мекунанд, Зарафшон, ки бурдӣ – ҳама чизро бурдӣ: гаҳвораро, бисоти хонаро, ҷӯбу чахсро; говро, бузу гӯсфандони бечораеро, ки аз ноилоҷӣ хона дар селрав ё канори рӯд сохта буд аз сангу гил. Хонайи як вақтҳо бо ҳазор армон аз санг сохташро оғил кард ва аз камзамини пушти онро ба сад ранҷ кофта сарпаноҳи нав пӯшонд; ҳамонро низ бурд сели замон, сели нобаҳангом...

*«Баски селоби сиришкам омад аз ҷӯши ғамаш,
Қасри бунёди диламро сахт вайрон карду рафт.»*

Ай Зарафшон! Аввал Худо, баъд ту, пасон муғарриқон шоҳиди аниқ, вале ҳар се мисли ман чизе гуфта наметавонед. Манам яке аз шумо, ки лол карданам. Маро андаруни худам куштанд бесилоҳ. Ва мубориза бурда натавонам. Зеро ман Муқаннаъ наям ва Абумуслиме нест, то пешопеши ман равад, то аз он мубориза омӯзам.

Кӯҳхоро чунбониданианд, Зарафшон! Туро намедонам, пай барӣ ё на, аммо ман тахмин мекунам, ки кӯҳхоро чунбонданӣ. Синайи онро шикофтаний. Инро дер ё зуд хоҳӣ дид: вақте ки дар синаат ким-чӣ хел таркибхоро монда тарконанд ва шаҳҳои азим ба осмон хеста, воруна омада ба сарат зад, хоҳӣ фаҳмид. Ман дуздиву рустӣ бо он меҳмонони аҷнабӣ рӯ ба рӯ шудам ва аз ташрифашон пурсидам, гӯянд, ки баройи обод кардани мо, баройи озод кардани мо аз шиканча, начотбахшон хоҳанд омад, то шуморо одам кунанд. Эй унсури пок! Магар мо кистем? «Короче, мы хотим с вас делат человека.» Ба худам гуфт: Одинав гуфт. Э тавбае, навод мо бо он бузургоне ки дорем, бо он алломаҳое ки ифтихор мекунем, ҳанӯз ҳам одам нашуда бошем? Ё ман сухани ўро намефаҳмам, Зарафшон? Ту зиёд дидӣ, ин чизхоро хубтар аз ман мефаҳмӣ.

Дар қатрахот чонам, дар чангат чонам, дар зарраҳои ту поки покон мурам, ки ҳар гоҳ мани мурдари зинда гардонӣ! Аммо чаро ин қадар бо худ бариву кушӣ, ман ҳайрон?! Рост, ту намекушӣ,

онҳо худ мурданианд... Биё нагӯем, ки баройи чӣ? На, ин кори Худо нест. Ин аз дасти онҳоест, ки бар зидди хоҳиши Худованд чунин фоҷиахоро намоиш медиҳанд... Ту мапиндор, ки ман гӯлам, медонам: дунё ду чиз дорад: мазҳака ва фоҷиа. Бубахш маро, ки мазҳакӣ он ҳам фоҷиа бувад. Фарҷоми мазҳакаҳои инсонӣ фоҷиа. Нияти намоишкорон чунин. Вагарна чаро гиребони ҳешро набӯида, дигареро масхараву мазок кунанд? Мазҳака намоиш медиҳанд, ки онҳо худро шинохта, мағз гич карда, ба танг омада хунашон баста, худашон хушк гашта миранд, агар нангу номус дошта бошанд, вале онҳо дигар касро бо ангушт нишон медиҳанд, ки ўро масхара кардаанд; ҳазор мазҳака намоиш диҳӣ, ба пўсти ғафси эшон асар накунад. Чун фоҷиа пеш омад, афсўс хўранд, ки таъкид карда буданд, тан надодам. Ин ҳам мардӣ. Вале кам; аз ҳазор яке ҳаст ё на?

Тирамоҳон обат соф мегардад-а, Зарафшон? Чунки абрҳо аз гиристан монда, пирчу яхҳо зуб гашта, танҳо обҳои зулоли чашмасорон мемонад ва дар он айём касе худро ба коми ту намезанад, ки об ғажд ва макрӯҳ нагардад. Охир он вақт оби ту он қадар тоза, ки тифли пову забону ғазаб надошта барин, хандон, тоза, бегуноҳ; хўрам, мегўйӣ. Ҳама гуна чизҳои тоза чунин завку иштихову ҳаваси касро меоранд. Ревочи тагсангиро бину чағзакро; ширмоҳиӣ туро бину мормоҳиатро ва дигар... чӣ хуб аст чизи асил ва бекароҳат».

Ў каф пур карда об хўрд, пас лабони карахшбастаро тар карду пок, ки гоҳи аз шикор баргаштан мекард; он вақт обҳои талхи ғичча дилгираш карда, забон ба ком мечаспид, лабонаш парсингу карахш мебаст, ҳалқаш хушк ва талх мешуд ва аз оби хуб бехтар чизе ба ёдаш намерасид. Худро бо сару либос ба об занам мегуфт. Зеро дар сари кўҳҳо сангҳо дуд мебароранд ва дар қаър рўд чорӣ мешавад. Аз ҳамон тор худро ба об андозам мегўйӣ. Чун ба об расид, боз андаке тоқат намуда, нафас рост мекард, лабу рўй шушта, тапиши дилаш, ки паст шуд, лаб ба рўд ниҳода, дарёдаркаш мешуд. Аммо қадре меҳўрд, ки оби рўд кам намегашт. Ҳоло низ аз ёдовариву фишор ва тафси он лахзаҳо ва андешаи зиёд лабонаш карахш бастанд. Андар лаби рўд тавонист лаб тар кунад ва як каф об хўрад. Ҳаваси кас ба чизи набуда меояд.

ОБИ ДИДА

Ба назари модар писараш Нақибхони илмдор хеле одами бузург аст; аз он ки дар ҳар маврид номашро мегиранду байту ғазалашро меоранд ва мадрасаро хатм кардааст, олитарин инсонии замон ё маҳал ё музофот ба шумор меравад. Қозиву муфтиву муллоҳо, ки мадрасадида ҳастанд, мардум эҳтиромашон мекунад. Писари ўро низ эҳтиром доранд. Ва модар истихोла мекунад ва намеёрад,

ки ба ӯ ҳар чиз гӯяд ва ё чизе пурсон шавад. Ҳарчанд ки кӯдаки ӯст ва пурсон шуданаш равоаст. Аммо зани кӯхистонӣ ҳазору як андеша дорад, ки фарзанд бошад ҳам, илмдор аст, бозхатиёт бояд буд. Мебинад, ки ранги писар заҳир гашта, хочат ба дилдорӣ ва навозиш дорад.

Модар: – Худатонро нахоҳонед, барраҷон.

Писар: – На, оча. Мулки худаш. Кори худаш.

Модар: – Кори Худо. Доду гирифт.

Туғрал: – Ин кори Худо не, оча. Худо дод. Дигарон нобуд сохтанд.

Модар: – Шаккоқӣ накунед...

Туғрал: – Шаккоқӣ на, сухани ҳақ. Дили шумо ба он чандон насӯзад, ки дили ман. Дили шумо ба ман месӯзад, чунки фарзандатон.

Модар: – Гуфтам-ку, шумо дона, вай мағзи дона. Чӣ хел дилам насӯзад?

Туғрал: – Оча, медонед, ки барои ин пора гӯштро насиб до-нистан чӣ қадар ба Парвардигор сачда овардам, муноҷот кардам; лаби Зарафшон фурумада баробари он гиристам. Зорӣ кардам. Тавалло кардам... Шукр кардам. Дод. Наход боз гирад...

Модар: – Боз ягон ношукрӣ гузаштааст-дия, барраҷон.

Туғрал: – Эй оча-е! Ёфтаатон ҳамин ҳарф.

Модар: – Худатон бо кадом забон мегӯед, ки дунёи доду ситад. Худованд беҳуда намедихад. Агар қарзи додаашро намегирифт, дороён ҳам қарзашонро намеситониданд.

Туғрал: – Ҳай очаааа, шумо аз алломаҳо ҳам гузаронидед-ку!

Модар: – Чӣ вай?

Туғрал: – Чӣ не, кӣ? Одаме, ки дар рӯи Замин пурдонтар аз ӯ нест касе.

Модар: – Рум сиёҳ, гунаҳгорам накунед. Мо кучову дониш кучо?

Туғрал: – Охир, ман баччаи шумо-ку! Камак-камак медо-нам.

Модар: – Донистайи шумо авлодӣ. Меросӣ. Аз худ-ди Хоча Аҳрори Валӣ меояд... Шумо, ки доно ҳастед, шукр гузоред, Ху-доро. Насӯзед. Худо раҳим аст, карим аст... Аҳадо самадо, поко, парвардигоро... барраҷони маро ноумед нагардон!

Туғрал: – Охир келинатонро зок додаанд бадхоҳон, дигар уме-ди ...

Модар: – Сар солим бошад, барраҷон, сарпӯш ёфт мешавад.

Туғрал сар андохт. Азбаски модари бохушро зиёд дӯст медошту эҳтиромаш мекард, гоҳи бозгашт аз шаҳрҳои бузург ба пешвозаш даст ба сари сина зада «Оча мурад ба муллобачча!» гӯён баро-маданашро ва баъзан савораву пиёда аз Кӯхистон то Самарқанд

хамрохи шӯ хабаргирӣ омаданаширо ёд оварда сар андохт ва хомӯш монд. Зеро аз хурдӣ одат карда, ки ба чашми зодагон нигариста сухан накунад, ба рӯяшон надавад, суханашонро нагардонад. Як бор худсарӣ карда, Истамро гирифт, ки...

Ва арӯс менигарад аз тирезаи хурд, ки модару писар чӣ мегуфта бошанд. Аммо дуртар аст, садояшон намеояд. Лекин аз тарзи гуфтор, ҳаракатҳо, вачоҳат арӯси номурад тахмин мекунад, ки миёни сӯхбат дар ҳақиқӣ ӯ низ чизе мегӯянд.

«Истам, дигар аз мо умеди фарзанд нест, биё ба хушӣ чудо шавем...»

Арӯс дармеебад, ки чӣ сӯхбати муҳиме миёни онон гузашта будааст... Ва гинҷ мегардад. Духтараки офтобхӯрдаи ба шоир хуш омада ва ҳоло арӯси бадбахти заҳирранг аз нумуродиҳо ба танг омада дили хунбасташ як-як аз кор мемонад; ҳис мекунад, ки баъзан ба ҷойи як зарб чанд мезанаду гоҳе гирифт мекунад ва ба нафаскашиаш ҳаво намерасад, мулӯҳ мешавад; чӣ посух гуфтандро надониста, чашмонаш кушода, вале нигоҳаш беҳиссу ҳаракат заминро нуқта мегардад: «Набинам... Ҳеҷ касро, ҳеҷ чизро набинам... Нашунавам...» Зиёдтар андеша карда наметавонад ва Замин гирд мегардад, ки ӯ аз камхунӣ сарчархак шуда бошад. Ба назари ӯ Туғрал чунон бепарво мегӯяд, ки касе омӯхтаву ӯ тӯти-вор такрор кунад: «Сӯхбати модару писар бебало набуд. Баъзан зодагон бойиси бадбахтии фарзандон гарданд». Арӯс ҳамон вақт фаҳмида буд; гоҳе ки модаршӯ ва ё пиразани дигаре дасти ӯро ҷарб накард, то ба қору бори хонаву дар часпону хушдаст бошад, дилаш сард гашт. Аммо ба эҳтиром ва муҳаббати шоир наварӯс он қадар ба қору бори рӯзгор часпид, ки даҳони онҳо воз монд. Дилгарм шуданд ва аз хонадони номувофиқ будани зани писарро фаромӯш карданд. Аммо баъд қор кӯр нагирифт. Гуфтанд, ки чунин арӯс ҳалқайи силсилаи авлодиرو гусаста мегардонад.

Инак сиришки ӯ талху ройгон мерезад ва чун Зарафшон ҷориву ҷорӣ, вале ба муроди дил набувад. Истам дар мурдаи падараш Аваз - деҳқон ҳамин зайл оби дида рехта буд; ба марғи нобаҳангоми писараш чунин гирист... Ҳолиё зиёдтар аз он ашк мерезад, ки Туғрал ҳаст; зан мемирад барои ӯ. Вале ин чизро ба шӯ гуфта наметавонад. Гоҳе ки ба сухани шӯ ё зодагони ӯ гӯш медиҳад, дилаш менолад; мӯя мекунад... Баъд дили гунҷишк ё заргӯш барин ба ларзиш медарояд, ки ҷуз ҳудаш каси даст ба даст ё шафат пай бурда метавоанд. Ҳар шаб болинаш тар мешавад аз сиришк; на танҳо аз фироқи азизтарин қасон, балки аз андешаҳои низ, ки ба мард гуфта натавонад. Ғал мегардаду ашк мерезад, ки пеши пойи шӯ афтида зорӣ кунад, то ӯро наафканад, ғариб ва таънашунав накунад. Боз ба хонаи падар баргаштани духтари хонадоршуда қори сахл нест; ба вижа, агар духтар гуноҳе содир накарда бошад. «Охир хиёнате накардаам, мардак!» Ҳамин иддаояш, аммо қозийи

давр ҳеч гоҳ тарафи афтодaro нагирад. «Худо чӣ, Худо!? Чаро ба корҳои фармудайи хеш илоҷ намеёбад. Наход илоҷ аз дар берун кардани ҳамсар бошад?»

«Аҷаб занӣ! Ман туро аз дар нарондаам-ку! Чаро ин қадар абри гирифта барин меборӣ?»

«Охир, охир...»

«Сабр бикун. То табар омадан, кунда осудааст.»

«Охир, ман мебинам, ки табари тез омада ва маро... ва маро...»

«Ва туро сар гирифтанист? На, Истам! Агар ба сари мо кулфати саҳт ояд ва ҷудойи афтад, туро бурда ба хонайи падариат мемонам ва ҳар гоҳ хабарат мегирам.»

«Охир, назди кӣ? Падарам набошад... Модарам дар он ҳол... медонед.»

«Хайр? Чӣ кор кунем?»

«Охир... охир...»

«Ҳа?»

«Ин ғами саҳт... Кӯҳҳои мо ин қадар вазн надорад...»

Туғрал ба нӯки мӯкиаш нигарист, ки фарсуда шудааст. Ин мӯкии таккагии шикорӣ, мӯкии шаҳрравиаш сурхи рангдода; сару либосаш низ мувофиқи он мешавад. Гӯё ҳоло аз Истам изо мекашад, ки кӯҳна шудааст либосаш. Қасд кардагӣ барин зан ҳам дида бар мӯкии ӯ дорад.

«Ман шикор меравам, занак...»

Гӯё баҳона ёфт. Ва рафт. Баъд дар хонайи ҷудо кардаи падар киёмат шуд. Хешон омаданд: хоҳаршӯҳо ва янғаҳо. Гӯйи ду даста шуда омадаанд барои пархош ва ифоқа овардани зиндагии шоир. Янғаҳо тараф мегиранд Истамро, ки гуноҳе надорад; хоҳаршӯҳо иддао мекунанд, ки ҳамин хел буродари бообрӯи номдорро бенасл кардан гуноҳ аст. «Ҷудо шавадӯ зани зо гирад.» Ва Истам фиғон мекунад: «Ман нозо набудам! Душманон чунин карданд!»

«Гахворабахш, ки дошті, «чӣ хӯрда» домани буродарамонро дошті?!»

«Охир, ман домани ӯро надоштаам, диду ошиқ шуд!»

«Ба кучойи ту, ҷӯгии сиёх, ошиқ шуд?»

Хоҳаршӯҳо ба навбат мегуфтанд ва ба суханони онҳо ҳарф ёфтан душвор буд. Янғаҳо мешӯриданд:

«Шумо имрӯз бо Истам чунин рафтор мекунад, фардо бо мо! Дафъ шавед, ёвҳо! Ба хонаҳои худотон равед! Ин ҷо хонайи Истам!»

Аммо Истам чун ашки сари миҷгон қудрати сухан надошт ва бар остона нишаст, ки бепадориашро ифода мекард ва ҳам мефаҳмонд, ки бонӯйи ин остона ман ҳастам. Ҳамин қадар андеша

дошт, ки шоир шикорро бахона карда рафт ва ба сари ман боло фиристод.

Вале чун Нақибхон баргашт, Истамро кўрпапеч дарёфт, ки дар обу оташ оғишта меҳобид ва касе набуд, ки як чакра об диҳад.

«Чӣ шуд, Истам?»

Ӯ сар чунбонд ва фаҳмониданӣ шуд, ки коре нашуда. Зеро гумон дошт, ӯ донад; гўлпурсӣ кунад.

«Ғам хўрдӣ? Ё...»

«...»

«Ягон чиз шуда...»

«Ёвҳо омада буданд.» Якбора аз даҳонаш баромад.

«Қадам ёвҳо? Чӣ гуна ёвҳо?»

«Ҳоҳаронатон...»

«Ҳоҳаронам? Онҳо ёванд?»

«Янғахотон гуфтанд...»

Туғрал донист, ки пириях кевида. Чизе нагуфт ва бисёр андешид. Болоӣ мурда - сад чўб, аз ҳама чиз мемондагӣ барин. Агар маншайи занона шуда бошад, қор ба некӣ наанҷомад. Чанд рӯз ба шаҳрҳои бузург равад, то занги дилаш барояд. Зеро Наврӯзи имсола дар рӯзи ҷумъа рост омад ва занги дил назудойид, балки ғам афзуд ва акнун шоир ва марди донишманд ин чизҳоро мушоҳида карда «Наврӯзнома»-и сари ид хондашро пурра қарданист. «Бирав, зи таҷрибайи рӯзгор баҳра бигир!»

Вале ба ҷойи ҳама ҳола шӯрида омад: «Агар ба шаҳрҳо мерафта бошӣ, занатро ҳамроҳ бубар, ман ба зани ту шӯ намешавам!»

Туғрал аз чунин гуфтори ҳола чизе нафаҳмид ва тақпурсӣ ҳам накард. Гумон қард, яқин қард ва тахминан ба ҳулосае омад, ки ин намоиш бо рой ва маслиҳати модар ва ҳоҳаронаш шуда ва шояд падар ва бародарон низ даст дошта бошанд. Ба касе чизе нагуфт; маншаву парҳош накард; касеро наранҷонд ва ба ҳулосае омад, ки мушқилот бо Истам осон кунад.

«Истам, ман бояд баройи ҷопи китоб ба Бухоро равам. Вале турси танҳо гузошта рафта намешавад. То рафта омаданам, назди модарат бурда монам, ҷӣ шавад?»

«Хуб шавад.»

Зани ҷавони пурозор, ки ҳама нияту нақшаҳои онро медонист ва ҳуди Туғрал насл хостанаширо ишора қарда буд, ноумед ва ноқом розӣ шуд, то биравад аз ин сарой.

«Бурда мемонам...»

«Не, худам меравам.»

«Чизу ҷораатро ба ҳар бор мекунам...»

«Не-не! Аз баройи худо не! Шумо фақат аз ин ҷо истода нигоҳ кунед, ки ман уреброҳаро ҷӣ гуна меравам.»

Туғрал ба чунин ҳарфи зан розӣ нашуда буд. Ба ҳар ҳол аз буни айвон менигарист, ки Истами баъди гирудорҳо мадораш

хушк шуда уреброҳаро гоҳ шиштаву гоҳ хеста ва гоҳе чун пиразанони кӯхистонӣ даст дар камар ё дар пушт, бо ғӯшайи саргираки арӯсӣ чашми чапи ба тарафи Зосун бударо панаҳ карда, долсурат таноби роҳ мекашад оҳиста, ором, бефара; умедканда аз дунё. Як тори нозуки дили шоир гусаста гашт ва зан андар он адире баланд нишаст. Фарозро андаке роҳ монда. Як ё ду бори дигар зӯр занад, чун хуршед паси он теппайи баланд, ки санги барҷастаи болои роҳ чу дирафши кӯхистониён як умр метобад, ғуруб мекунад. Боз омаданааш ва ё чу моҳ ба чоҳ афтиданааш ба шаби сиёҳ вобаста, ки кай сапедии субҳ меамад. Туғрал тамошобин. Барои «Фироқнома» диду сухан фаро меорад. Вале бо он ҳама дидаву андӯхта дониш ва таҷрибааш кифоя намекунад.

Гирдбодаке аз сари фароз пайдо шуд, бо уреброҳа омад. Фаро гирифт Истамро ва аз чашми шоир рабуд. Ё гирдбод ӯро бардошт ва ё чашми Туғралро парда гирифт, ки намебинад. Чашмонашро бо нӯки остин пок кард. Надид. Зеро як сутуни гардони пурвоҳима ба сони тири чувоз мегашт тез ва ҳар чизе ки дар сари роҳаш буд, бардошта ба фазо тоб медоду парранда барин бозӣ медоронд ва дур меандохт. Туғрал пиндошт Истадро низ бардошта андаруни ин тир хуб мегардонад ва лошаашро оварда тори сари ӯ меандозад: «Аз ношукрӣ шуд!» Ба ғӯшаш омад ва тохта рӯи ҳавлӣ баромад, ки Истам аз паси пардаи губор меғӯяд, то шоирро дарс шавад...

Ва як ҳайкали баланд ҳаёле тофт дар сари фароз, ки одатан раҳворон ба ин ҷо расида, қомат баланд гирифта, нафас рост мекарданд ва бисёр менигаристанд, ки шояд аз паси кӯҳҳо, теппахӯ; зери Офтоб шаҳрҳои азим тобанд. Аммо талу теппахӯи силсилабаста пеши назарро мебарданд. Дар зер Варзи Манор метобадӯ чархҳои сохтани Зарафшон. Садояш меояд рӯдро, ҳудаш наменамояд. Он қадар фуру рафта ва рӯ ба рӯ як кӯҳи баланди нимсӯхта боқӣ гузошта, ки аз барф ва меғ кулоҳ мепошад. Дар муқобили кӯҳи баланди он соҳил ҳамин ҳайкали ба чашми Туғрал хеле азим аз миёни сутуни губор рӯида, ҷониби ӯ ва зосунҳо нигоҳ намекунад. Ва шоир олугда мегардад, ки чӣ шуда бо ӯ? Ба назараш кӯҳи баланди зимистонҳо чашми Офтобро мебастигӣ мелағзад; ба Зарафшон бархӯрда оби онро то қуллайи силсилакӯҳҳои Зарафшон пош медиҳад; пеши обро баста рӯди Масҷохро то парчи пир пас мегардонад ва Варзи Манору Зосуну дехоти қадим рудхонаро об пахш мекунад ва ҳамон ҳайкал мемонаду Куруди деҳи баланд. Ва ҳамон вақт Истам ёд мекунад, ки замоне шоире чун шикорчӣ аз канори ин деҳа гузашта, аз ӯ об хоста буд...

Ва гум шуд. Замин кашид; аввал пойҳояш, миёнаш ва то гардан фуру рафт ва сараш ғайб зад чу хуршед; дар ҷойи рӯймоли ғичими сурхи арӯсӣ як пора абр рӯида, ки пахтаро мемонд. Рӯёӣ тофт. Ва ӯ донад, ки пеши назари кас чунин сурат ҳеҷ гоҳ бадал

нагардад, аммо шуд; Арӯси бо ҳазор орзуву армон, аз баҳри ҳама баромада, домони шоирро дошта, бо нафрату карохат аз Зосунӣ ба назараш хеле танг ва ғуборгирифта сари кӯҳ омада дунёро диданӣ шуд, вале кӯҳҳои баҳили деворгирифта нагузоранд дуртарро дидан...Аз ин рӯ ба назари шоир Истам пир шуд ва мӯйи сафедашро дар гӯшаи осмон кашол карду рафт.

КОСАИИ САРНАГУН

Аз зери суми аспони фавчи ёрирасон чангу ғубори роҳи сурмаҳои Дашти Малла ба фазо бархоста, дастаро пардапӯш карда буд. Танҳо пешсаф менамуд ва баъзе аспон аз чанг раҳо гаштани шуда, чӯйи канораро ҳаллос зада, ба киштазамин мегузаштанд. Баъзеҳо аз чунин сафар пушаймон ё олуғдаву дилгир бошанд ҳам, илоҷи бозгашт ё гурез надоштанд. Вале полковник Шатенин гирифтадиду гирифтачигот роҳ мепаймуд ва намедонист алам аз кӣ ситонад.

«Кӯхистонро пур аз санг мегуфтанд; пур аз хок будааст» фармуд полковник.

«Ин ҷо ҳамин хел пурҳок, – фаҳмониданӣ шуд Туғрал, – Умри ман дар ҳамин роҳ гузаштааст. Ин хел набуд, ҳамин сол чунин сурмаҳок шудааст».

«Пештар ҳам чунин буд. Шумо аҳамият намедодед, шоир».

«Шояд...»

Ин посухи пуррайи Туғрал набуд, балки гурезе буд. Зеро вачоҳати ҳамсафар ночӯр метофт ва абри сиёҳи ғализтар аз дудро мемонд. Шоир хост сари зин ба мувоқиба равад, зеро ҳама умр гоҳе ки аз ин манзил роҳӣ мешуд, заминро роҳи ҳамвор доништа сари аспро сар медод ва ба ғанаб мерафт, ки ҷонвари омӯхта мароми саворро фаҳмида, чунон мерафт, ки аз Қашқоӣи Дупула то Қашқоӣи Сӯчина ва баракс – аз Қашқоӣи Сӯчина то Қашқоӣи Дупула якнавохт ва бе лангар гом мезад; чун ба сари нишебӣ меомад, ё меистод ё бинӣ меафшонд, то соҳиб хушёр гардад. Аммо ҳоло чунин рафтор надорад, зеро фавҷ хеле боэҳтиёт ҳаракат дорад; чой ва гоҳи ғанабу мувоқиба нест. Дупула наздик аст. Ҳамон Дупулае, ки табиат аз ду канори шаҳи ҳамвор рӯи Зарафшон убур карда як қазирачаи хурд сохтааст, ки ду пул надошта бошад, аз ин роҳ танҳо парранда мегузарад. Борҳо шудааст, ки дар ду канори пулҳо задухӯрдҳои хунин ба миён омадааст...

Фавҷ чун ба сари Қашқоӣи Дупула расид, қарор гирифт. Та-лоя фиристод, то хавфу беҳавфӣи камару паси санғоро муайян созанд. Ва дар ҳавоӣи гарм бо думи даст пашша задани аспонро аҳамият надода, чунбиши аспашро ба эътибор нагирифта бо дурбин сар-сари маҷро ва беҳи ҳар санг ва камари рӯ ба рӯро аз назар мегузаронд.

Чун талояйи хеле сустварду эҳтиёткор ба лаби рӯд хамида, боз сари ҳамгашт пайдо гашта, ишорайи осудагӣ кард, фавҷ аспонро лачом афшонд. Аспон сарбадум қатор шада пулҳойи Николайро убур карданд ва то Дурухайи Амондараву Ёрӣ расиданд. Аз ҷониби дашти Махрӯ ғуборе сабук ба фазо печида наздик меомад. Даста лигоми аспон кашид. Нафаре чу посбон ба сари мӯлайи ҷониби Зарафшон баромада даст лапар карда сӯйи чангу ғубор нигариста чизеро маълум кард баройи хеш ва кафи даст сӯйи фавҷ бардошт: «Саворе меояд башитоб!»

Сарҳанг Шатенин дурбин монд.

Дигарон саф кашиданд. Омода гаштанд ба ҳар ҳол.

Савори башитоб наздик омада пуршаст чилави аспашро кашид. Сиёҳмушкинаш чароғпоя шуд. Мазмун, савор баъди аз пастхамӣ ба баландӣ баромадан дастаро дид. Шояд воҳимааш гирифт, ки боздошт аспро ва нафаскашӣи бора саворро шину бардор мекард.

Дар самти чап бӯзи сӯхта буд ва гармо забона мезад, чун сароб чашми касро мебурд. Шубон рамаи шояд аз қадӣ рӯд об дода баровардари пешандоз мегурезонд.

Шатенин дурбин аз чашм гирифт, ки саворро бо чашми оддӣ рӯшан дидан имкон дошт. Савор бараҳнасар, ришу мӯйлабаш тарошида ва миёнбанди гулобиро чун дирафш парафшон карда, бо ҳаракати даст алвонҷ медиҳад.

Шатенин ва ҳамраҳонаш дарёфтанд, ки ливо ба аломати ошнотӣ меафшонад. Дастӣ сарҳанг дар чилди пӯстӣи таппонча; чанди дигар беамр камон рост карда буданд сӯйи савор. Туграл ғӯе ки ба дандон медида бошад, чунон ки зехн монда маънӣ аз сафҳайи китоби Бедил мекашид, аз рӯйи ақлу хирад дида ба савор дӯхта буд, ки шояд шиносад. Лек нашинохт. Чехрайи офтобхӯрдаи кӯхистонӣ дорад, аммо чангчӯро наместонад, зеро савориаш суствар ва дар дасту камар ҳеҷ афзори чангӣ надорад. Ва ӯ чун бо ризоят ва ишорайи сарҳанг пештар омад, худро шиносонд:

— Ман – Бурҳон! Писари Шарифа! Модарамро то гулӯ дар замин гӯр кардаанд. Мемирад ё... аллакай...

— Кӣ кард чунин? – пурсид Шатенин.

— Ҳомид-кӯрбошӣ! Дастайи ӯ дар паси Хонайи Сафед.

Шояд Шатенин доми тазвир пиндошт, ки ишора ба нафарон кард. Ва онон гирди Бурҳон гирифта, ду савор аз ду ҷониб лачоми аспӣ ӯ доштанд. Сонӣ фавҷ чунбида ба ҳаракат даромад ва лигоми аспӣ Бурҳон дар дастӣ саворони рус пеш рафтанд. Ҳоло ки ба ғуфтаҳойи Бурҳон чандон сарфаҳм нарафта буданд ё мақсаду муродашро хуб нафаҳмида буданд, Шатенин пиндораш ӯ чизе ғуфта бошад, аз тотор – тарҷумон пурсид:

— Чӣ мегӯяд?

— Ҳарфаш ҳамон: номаш Бурҳон, писари Шарифа ном зане. Ҳамон зане, ки то гулӯ дар замин гӯр кардаанд, модари ӯ будааст.

— Ин чизхоро гуфта буд. Боз чӣ меғӯяд?

— «Мурда бошад ё зинда?» меғӯяд.

Муғамбирона андешид Шатенин ва сар афшонд:

— Кӣ кардааст ин корро?

— Ҳомид-қӯрбошӣ, меғӯяд. Буду шуд панҷоҳ нафар ҷонфидо доштааст. Лекин бисёр ғаддор, ҷаррор ва ҷанговар будааст. Боз меғӯяд, ки аз ҳар деҳа ҷавононро зӯран мебурдааст. Сипоҳи ҷанд-ҳазора сохта аз Асрор-қӯрбошӣ гузарониданист. Баъд ба мири Масҷоҳ шӯрида, ўро шикаст дода, ҳудаиш мир шуданист.

*«Ҳар кӣ бо душманин халқ равон аст чу баҳр,
Зуд бошад, ки сари хеш чу гирдоб хурад».*

Фармуд Туғрал. Шатенин пурсид:

— Чӣ меғӯяд?

— Меғӯяд, ки бар зидди халқ рафтан оқибати нек надорад.

— Ҳамин хел... Лекин чӣ пеш омад, ки модари ин касро ба ҷунин ҳол овард?

— Модари ман мардмичоз буд. Аз сустии мардон нанг карда, ба мубориза хест. Тарафдорони босмачиро ба танг овард; қозиву муфтиву бойхоро. Ин ҳолро дида бародараш Ёр ба хоҳар ҳамроҳ шуд. Дастгир карданд Ёро ва оварданд ба дашти Маҳрӯ. Модар аз дунболошон омад. Шумо сустӣ накунед. Ў зиндадаргӯр. Шояд...

— Агар дурӯғ бошад, гила аз худат бикун!

— Дурӯғ бошад, маро низ қатори онҳо гузоред!

Ва тохтанд то наздики Хонайи Сафед.

Як сари ҷулидамӯй берун аз хок орому қарахт ва гӯйӣ бечон буд; манаҳ тақя бар замин дошт ва мӯйи паси сар низ даруни замин буд ва торҳойи мошу биринчи парешонро боди сабуки тобистон андак-андак меҷунбонд, ҷунон ки боди домон расида бошад. Ин-ҷунин як забонайи гарми назаррабо нозуктар аз пардаи абрешим ё чун тори ҳаёл мавҷ андар мавҷ рӯ-рӯйи дашти Амондараву Ёрӣ, рӯди Зарафшон метохту мерафт. Ин ҳарорати сӯзону тамуз хӯшаҳойи нимдунбули ҷаву гандумро расондани буд. Паррандаҳойи донаҳор дар танайи тори хӯшайи сабз якбара нишаста, донаҳойи тарро нӯл мезаданд ва сари хӯшаро лиф мегардониданд. Ягона паррандае, ки сурудан ё нолаву шеван карданаиш рӯшан набуд, дар миёни появу хӯшаҳойи зироат; ё танайи шутурхор, мӯйи модарон, талха, думи говак, почайи зоғаки бунафшаранг, маккаки ширин ва ё ягон ҳазоргиёҳ нишаста зӣ-зӣ мекард; нолаву шеван, мӯя ё гӯяйи занонро мемонд. Ҷунон «зӣ»-йи бардавом мекашид, ки «хӣ»-йи модари фарзандгумкардаро мемонд. Ин зилла буд; зиллаи аз гармои тамуз ба ҷон расида.

Дар чунин айёми тамузи тобистон андар дашти беоб, ки бӯз сӯхта, чо-чо майсаву сабзаҳои баҳорӣ гинҷ гашта буданд, сареро мӯйи парешон, вале хеле сӯзон соя меафканд. Аммо касе намедонист ва шояд соҳибсар ҳам эҳсос надошт, ки ин соя сару танро халовате бахшад ё на?

Косаи сарнагуни обаш рехта ва хушкида низ дар офтоб месӯхт. Зери лаби чун лаби нор хамидааш асаре дар хоки парешон боқӣ монда буд.

— Ин чӣ коса аст? – пурсид Шатенин аз Бурҳон.

— Дар чунин масофа барои модарам об монда буданд, ки агар ташна монад, хӯрад.

— Ачиб. Онро кӣ резонда бошад?

— Шояд аз нафасу талвосаи модарам коса қач шуда, об рехта бошад.

— Ту кучо будӣ, ки намедонӣ?

— Ман паси ҳо он дарахтон пинҳон шуда будам.

— Чаро?

— Тағоямро куштанд пеши чашми модарам. Маро ҳам дастгир кунанд, мекуштанд. Сар чудо, тан чудо мекарданд. Намедонам, онҳо аз чӣ хавф кашиданд, модарамро дар чунин ҳол гузошта сӯйи Ёрӣ гурехтанд. Намедонам, тани тағоям онҳоро чӣ лозим буд, ки ҳамроҳ бурданд. Ман назди модар омадам ханҷолкаш, бубинед, ҳокро кашидам, нашуд. Аз Дупула гузаштанатонро дида, донистам, ки босмачиҳо аз омади шумо тарсида гурехтаанд. Аспи тағоямро, ки тори сари модарам соя меандохт, савор шуда сӯйи шумо тозондам...

— Отряд! Пиёда бишав! Занро аз ҳок бубароред!

Селосо рехтанд аз аспон саворон. Белчаҳоро аз паҳлӯи зинҳо гирифта ҳокро пош медоданд. Бурҳон даст ёзида сари модар медошт, то ба сӯе наафтад.

— Иҷозат фармояд! – аз кӯзачаи тунукайи сарбозӣ ба каф об гирифта ба рӯйи зан пошидани шуд Туғрал. Аммо Шатенин иҷозат надод:

— Накун одатҳои феодалиро! Доктор ҳаст!

Туғрал оби ба каф рехтаро дар пошнаи косаи ворун, ки аллақай аз чанги ҳок пур шуда буд, андохт. Озурдадил аз қомандир бурун омад аз дойиравии онон, зуъмаш гирифт: «Ин ҳама самарави овардаҳои шумо, – аз дил гузаронд, – вагарна то ин рӯз чунин шиканҷаро қас ёд надорад... баъзан дар афсона рух дода, ки шоҳи золим қанизақ ё зани бадро то сина ба ҳок гӯр қарда, сағбачаҳоро маконидааст».

Доктори риши кӯтоҳи риндона гузошта ҷуз набзи ўро хабар гирифтанд ва бар сарсинааш гӯшак гузоштан қорӣ надошт.

«Пар доред ба димоғаш ё ойна пеши нафасаш!» тоқат накарда фармуд шоир.

Аввал раъй накарданд. Набудани парро баҳона оварданд. Вале чун сарбозе ойина аз чайб баровард, дами нафасаш доштанд, ойина ғубор гирифт. Туғрал пари шохин, ки чу рамз дар тоби дастор халонда мегашт, ба Тӯтихон гузошта буд.

Шатенин чун каси неkhoҳ ва наkhӯкор, ки ба ғамхорӣи мардуми ин диёр омада бошад, дод зад: «Зудтар! Зуудтар!»

Сарбозҳо чун гӯрқоб хокро бурун меафканданд... Ва оқибат хоки рӯйи пойро нагирифта, аз дасту пойҳо ва миёни шарифа дошта рост боло бардоштанд. Пайкари ӯ мисоли мисрон аз хок бурун омад. Дароз хобонданд болойи хоки нарми аз гӯр бароварда. Доктор гӯш ба сари синайи зан ниҳода диққат меод. Садоӣи дилро намешунид ва сар меафшонд қониби Шатенин: «Умеде нест».

Вале дили Туғрал фарёд мезад: «Як панча об зан ба рӯяш!» Лабонаш пир-пир мепариданд, забонаш меҳорид, аммо дам ба дарун мегирифт; биринҷ оббардор нест.

Каргаси танҳо дар фазойи дашти Махрӯ, шати Зарафшон ва доманайи теппахойи Амондараву Фушуну Ёрӣ гирд мегашт – чувозак; лоша мечуст. Ва шояд лошахӯрони дигарро пайғом накарда буд ё онҳо хоби лоша надида буданд, ки каргаси танҳо дар фазойи гарм чувозак мегашт, аз баландӣ ба ҳар чару чӯ нигариста мурда мечуст. Дур мерафту наздик меомад. Ягон-ягон бол афшонда сурбат меафзуд ва боз дар гирди хеш чувозак мегашт. Бадният, бадҳоҳ, сияхдил, ҳаромдахан!

Ва як панча об заданд ба сару рӯйи Шарифа гуфтаӣи Туғралро ба инобат гирифта ё нагирифта. Ёро тағйироте ё дигаргуние ба амал наомад. Ҳатто мӯйи баданаш начунбид. Аммо рӯшание дар дили шоир пайдо гашт, табъаш хуш шуд.

Бурхон пахлӯӣи шоир қарор дошт ва дар он ҳолат ёро наздиктарин кас медонист. Гарчи чуръати аз касе чизе пурсидан надошт, гаштаву баргашта менигарист ба ӯ ва як фиғони талх бароварданӣ буд: «Мууурд!!!» Аммо гулӯяшро як пардаӣи ғафсу ғализ гирифта буд; агар зӯр зада, он пардаро даронида садо барорад, пиндорааш дунё метаркид ва кӯхҳойи таркидаву ба рӯд бархӯрда пеши Зарафшонро баста, об бармегашт пасрӯ ва дамма шуда, бо вазну зӯрӣи саддро канда, Оби Азов ба вучуд меовард: «Кош шавад, аз ҳама азоб халос меҳӯрдем... Падарам бо азоби алим мурд. Модарам... Дигар чӣ дилкашolie монд дар рӯйи Замин?»

Ва сари синаӣи модарро масх карданд; ду даст болойи ҳам гузошта, охи́ста-охи́ста бо силтав пахш карда сар додани доктор ёро нафорид: «Номаҳрам...» Аммо чун эҳё гардонидани модар вочи́б буд, чашм пӯшид: «Кош зинда шавад». Аз дил гузаронд. Боз ба Туғрал нигарист, ки чӣ вазъу вачоҳат дорад.

Туғрал ҳама зехну хуш ба қору бори доктор монда буд ва луқма доданӣ мешуд; аз бими сахт гуфтани Шатенин дам ба дарун

буд ва аз ҳаракатҳо, дарун-дарун сӯхтану ғинҷ гаштани фарзанд беҳабар монда буд.

Нашуд. Беҳбудие нест. Доктор усули дигар ба кор бурданист. Ӯ лабу даҳон ва мӯйлабро бо кафи даст пок карда, даҳон ба даҳони модари ӯ ниҳод ва нафас дод.

«Ай!»

Фигони Бурҳон буд. Сахт намерхост чунин рафторро. Вале чун хама баробар ба ӯ нигаристанд, сару рӯяшро арақ пахш кард. Андешаашро гуфта натавониста ва ё аз ҳолат гурехтани шуда, паси Туғрал гузашт. Инак аз паҳлӯи дасти рости Туғрал дузида якчашма менигарист сӯйи модар. Ба назараш чизе намуд ғайриоддӣ; дар чашмаш мурда чунбид. Дасташ, пояш, танааш ё муй ва ё либосаш буд, фарқ накард. Ба ҳар ҳол дид чунин як ҳолатро. Лек чун бодиккат зехн монд, фарқеро надид аз ҳолати аввал. «Дар зехнам гузаштааст... Ё чунин мерхостам. Мерхостам, ки ягон узви модарам чунбад. Ана-ана... нигаред... меҷунбад модарам. Зинда мешавад. Меҳмонони ношиносро дида, ҳайратзада мемонад... пасон шод мегардад ё аз нав мемирад.

Ва чунбид ҳам; мӯйи сари бараҳнаашро бод чунбонд. Кимкучойи куртаашро низ; ба назар қулфаки гиребони куртааш, ки гоҳи вазза карда то ба гӯр овардан даррида кашол гашта буд, ҳоло ларзид. Писар фарёд заданист. Наметавонад.

Туғрал ҳам чизе гуфта наметавонад. Рам дорад:

*«Дар ин водӣ ғубори ҷуръатам з-ором рам дорад,
Ки чун ваҳшат ба зерӣ сояи миҷғони пахчирам.
Саманди нолаам дар зерӣ бори сурма кай монад?
Ба қуллоби нафас аз роҳи хомӯшӣ замингирам».*

Шоирӣ суҳандону суҳангӯӣ аз забон монда, чизе гуфта натавонад, ройзани накунад ҳамрикобонро. Маслиҳат низ дода натавонад, ки чунин бикун ё чунон. Зеро ҳарбпизишк ҳар чӣ донаду тавонад, бикунад. Биринчашон оббардор набошад. Боз ойина дошт ба дами нафаси зан. Ойина андаке ҳавр гирифт. Сар бардошта нигарист сӯйи сарфавч. Сонӣ ойина намуд, ки аллакай аз гармии ҳаво ғубор рафта буд. Сарфавч сар афшонд: «Давом бидеҳ...»

«Як қатра ба лабаш об чакконед!» худдорӣ карда натавонист Туғрал.

Сарҳанг шоирро коно дониста, сар афшонд: «Ягон мурда об хӯрдааст?»

Туғрал хомӯш буд аз ҳарфи ӯ. Нагуфт, ки дар ҳалқи мурда ҳам об чакконанд.

Лабони Шарифа сахт ба ҳам часпида буданд.

Туғрал сари хок нишаст. Сар ба зер андохта, дар дил чизе хонд. Аммо даст ба рӯй накашид, то сир ҳувайдо нагардад.

Бурхон ҳолати ўро дида, якин кард, ки «Ёсин» меҳонад. Бад расид писарро, ки шоир умед кандааст. Вале аз ҷӣ рӯ рӯйи хоки нарма пой дароз карда нишаст, намедонад. Ба ишорапурси Шатенин чунин посух дод:

«Аз фишори фикру хаёл мадораш гурехт...» Тарҷумон фаҳмонд сархангро.

«Шоир ҷӣ фикру хаёл дорад?»

«Ин шоир ҷуз фикру андешайи миллат ва фарҳанги куҳан ва тақдиру қисмати бузургон, ояндайи халқу Ватан хаёли дигаре надорад».

«Ин кам аст магар?»

«Кам нест...»

«Миллатӣ шоири шумо!»

«На. Ғамхор ва андешаманд.»

«Аз қучо донӣ?»

«Ғамоми роҳ сӯҳбат доштем. Пурдон ва мутафаккир... Мағрур ҳам ҳаст. Қас нафорад, бо димоғаш суҳанаш меғӯяд. Ба гуфти худ, Бедилро дӯст медоштааст. «Мурама ҳам дар пеши пойи ӯ мурама!» меғӯяд»

«Боз инаш қист?»

«Шоири донишманди соҳибсабки форсизабони Ҳинд будааст. Ин ҳел маъниофарро таърих ёд надорад, меғӯяд».

«Аз Пушкин ҳам, аз Гёте ҳам, аз Толстой ҳам доно?»

«Шояд Туғрал аз эҷодиёти ҷунинон огоҳ набошад. Аммо дар муқойисава баҳодиҳиӣ бузургони миллати ҳудааш баҳо надорад. Аз фарзанди ҳамин диёр – Рӯдакӣ сар карда...»

«Медонам, ки Фирдавсиву Саъдӣ меғуфтанд. Лекин Бедилро нашунидаам».

«Баройи ӯ бузургтар аз Бедил қасе нест. Шеърҳои ӯро беҳисоб медонад; шарҳу эзоҳ медиҳад. Аз рӯйи шарҳу эзоҳи Туғрал беандоза бувад ақлу заковати Бедил».

«Худи ҳамин ҳам донишманд метобад... Вале ҳоло ҷаро сар ба ғиребон мекашад, намефаҳмам».

«Ҷ ҷизе гуфтаи меҳоҳад, аз ҷизе бим дорад».

«Ҷӣ ҳел бим?»

«...ки мо сарзанишаш накунем; ба ҳарфаш бовар кунем...»

«Аз пеши худат меғӯйӣ?»

«На. Ман ҳеле сӯҳбат қардам. Одами хуб ҳам ҳаст. Андаке зудранҷу тез. Ҷонибдори ҳукумати нав. Лекин шиқоят аз дунон дорад. «Ин дунё баройи дунон сохта шудааст» меғӯяд».

«Қистанд дунон?»

«Онҳое, ки пешаашон бадиаст».

«Яъне?»

«Онхоеро дар назар дорад, ки дар ватани ӯ ситам ба бечорагон кунанд; омадани сурхонро нахоҳанд; сафедхоро пешвоз гиранд; ҷонибдорони ҳукумати навро нобуд созанд».

«Аз кучо донӣ?»

«Худаш мегӯяд. Як одами дилсафеди ростқавли некхоҳ. Олам кӯҳна шудааст, мегӯяд. Дунёро ким-чӣ хел нав карданӣ. Ё як навъ ҳама чиз нав шавад, мегӯяд. Ҳама чизро нав дидан мецоҳад; яъне, хуб: «зебову раънову барно» мегӯяд. Дар шеъраш мазамамати бадӣ ва ситойиши некӣ ҳаст».

«Хайр, бас! Мурдари монда, тутхӯрӣ... Лекин ман пай мебарам, ки дар замиранш нисбати ҳамаи мо хусумат дорад. Хабару шикоят ҳам ҳаст, ки моро низ бад бинад. «Русҳо оянд, мулк кофирстон шавад» меғуфтааст».

«Бубахшед... Нашунидаам. Баракс мегӯяд, ки дер омадед. Ҳозир ҳам бо ин мурда андармон шудем, «дер мондем» мегӯяд...»

«Ҳммм...»

Ҳанӯз ҳам Туғрал сари пой нишаста бар хоки нарма, ба кори онҳо шарик намешавад, вале андеша дорад, ки онҳо гоҳ-гоҳ сӯяш нигариста, мегӯянд мегӯянд, ин қадар чӣ меғуфта бошанд? Чанд бор луқма дод, Шатенин писанд накард. Аз ин рӯ ҳапу дам меистад, то аз дасташон чӣ кор ояд. Зеро ҳарбипизишк дар ин кор пешдаст аст ва сухани ӯ чу теги тез гузарост. Аммо ба назари шоир ҷунон расад, ки ӯ дарди дарун ва андешаҳои дардманду дардовари беморро ташхис карда натавонад. Шояд шикастабандиву ҷарроҳӣ ё доруи дарди сар додан аз дасташ ояд, ба дигараш қудрату тавон надорад. Шоир як навъ одат ҳам дорад, ки ба кори беҳуда шарик намешавад; зуъм мекунад. Ҳолиё ҳамон зуъми меросиаш гирифта, ба кори эшон шарик шуданро раво намедонад. Ё аз рӯи ғурури ононро ҳамсӯхбат намедонад:

*«...Поймоли дунонам гар зи пасти толеъ,
Аз баланди ҳиммат маснади Зухал дорам.
Хондаам китоби ғам дар сулуки маҷнунӣ,
Омили ҷунунам, лек вазъи беамал дорам.
То ба кай зи подонӣ мебарӣ ҳасад бо ман?!
Ин ҳама сухандонӣ қисмат аз азал дорам.
Фаҳми маънияи дорад қадру шакли устурлоб,
Ҳандасӣ агар хонам, ҳарфе аз ҷумал дорам.
Гардиши фалак акнун гар маро диҳад фурсат,
Нусхаҳо ҳамесозам, бим аз аҷал дорам.
Дар сухан намебошад дигаре назири ман,
Ғайри ҳазрати Бедил ман кучо бадал дорам?!
Маҳви ҳайратам, Туғрал, ман зи мисраи Бедил,
«Бе ту зиндаам, яъне марги беаҷал дорам!»*

Ў гўшайи чашм андохт он сўй, то чанозайи он занро бинад. Зане, ки беачал ба чунин рӯз гирифтор шудааст. «Аммо чаро маҳз ҳамин мисраи «марги беачал»-ро пазируфтам?»

— Чаро шоир гирифтор? – садойи Шатенин боло шуд ва Туғрал даст рўйи чашм лапар карда ба соҳиби овоз нигарист. – А! Чӣ сангпуштвор сар даруни шонаҳо кашидаӣ?

— «Маҳви ҳайратам, Туғрал, ман зи мисраи Бедил,
«Бе ту зиндаам, яъне марги беачал дорам».

Такрор кард ба посух Туғрал.

Шатенин китфон дарҳам кашид: «Намефаҳмам...»

Ҳама якбора қоматҳои ба рўйи Шарифа ҳамкардари бардоштанд. Туғрал, ки ба пурси Шатенин сари пой рост шуда буд, майли омадан кард. Шатенин низ ба он сӯ нигариста чизи аз шоир пурсиданиро фаромӯш кард.

«Лаънат бод бадкирдорро!» Туғрал паст гуфта бошад ҳам, ба гўши сарҳанг расид. Ў қониби тарҷумон нигарист, ки чӣ ме-гӯяд?

— Лаънат меҳонад.

— Киро?

— Оне, ки занро ба чунин ҳол овардааст.

— Аааа-а... Ман ҳам мегӯям, ки лаънат бод!

— Рафиқ командир, ҳамин қадар мегӯям, ки касе ин корро кардааст, ба хунаш оғишта мемирад.

— Аз кучо медонӣ, шоир?

— Қисматҳо такрор мешаванд.

«Худованд моро қалам додааст, то некиро ситойиш кунем; эшонро найзаву камон, ки хун резанд. Килки ман низ як навъ хун резад; он хуни дил, хуни чигар. Аз теги онҳо хуни одамай қакад. Коре кард ин шишайи нозук ё пуффакӣ дамидари сӯроҳ кунад, то қонаш барояд. Одаму дам. Дам, ки баромад, баргардонида нашавад. Вале дами ин очизайи бепуштупаноҳро бо хоки гӯри худааш қафида, қон ситонидаанд. Худовандо! Бингар ба ҳоли ӯ, ки ҳама дидаву шунидари андар тулума тан гӯронидааст, ки шишайи чашмаш офтоби равшанро ҳам баргардонида наметавонад. Ашки хушқидаш шӯра бастааст. Мӯй ва рӯяш жӯлида ба хок. Худойгоно! Чӣ қасонро халқ кардӣ, ки ҳазорон ҳазорро нобуд месозанд, аммо зӯр зананду худнамойӣ кунанд, то мурдаеро зинда гардонанд. Доништа кунанд ин корро. Зоро зинда гардад мурда... Чӣ намерасад эшонро? Умуман чангҷӯнро, ки ин қадар қафо кашида, сари зин гунуда ё пинак рафта, гармову сармо нагуфта, ёди Ватан ва падару модар накарда, роҳ паймоянд, то ба Оби Ҳаёт расанд чу Искандар? Чӣ маънӣ дорад ин ҳама тақопӯйҳо? Ё чангҷӯй мубораккадам бувад, ки бо омади худ гулзор кунад кӯҳу саҳоро? Вале мебинӣ, ки қойи суми аспаш расида сабза

нарӯяд... Мо кистем? Чӣ дуое рафта ба мо, ки омадаро пазирем, бударо нобуд созем?»

*«Як гули матлаб начидам ман зи гулзори умед,
Оқибат дасти надомат ҳамчу гул бар сар задам».*

БОЛОЙИ СҶҲТА – НАМАКОБ

Лошахор хамид сӯи замин. Дуртар аз чое, ки онҳо нияти зинда кардани мурдаро доранд; паси Хонаии Сафед. Бо амри полковник Шатенин нисфи фавҷ талоя рафта буд он сӯ. Бар сари санг ё рӯи қизе нишастани лошахорро дида, асп тозониданд. Мурдахори коку баднамо пойҳои кашолашро ба зер кашида ба хаво бархост. Таваҷҷӯҳ карданд ва пеш рафтанд. Саре диданд лайс тарошида, ки дар навбати аввал бинанда косахонаии сар пиндорад. Чун наздик омаданд, сари ҷӯлида ба хунро диданд, ки хуни гардани буридааш кайҳо хушк шуда, сип-сиёҳ бастааст. Ва каргас тавонистааст танҳо чанд нӯл зада хуни бастаро канад. Душман аст ё дӯст, ба ҳар ҳол раҳми кас меояд, ки сари инсон аст, на сари ҳайвон. Тахминан дина ё сари субҳи имрӯз ин марги беачал ба вукӯ пайваستاаст. Чашмони сар боз. Гӯйи ҳама руҳдод ва чунбучӯл ва ситезу ҳаракот ва қорҳои ҳудаву беҳударо таҷассум мегардонад дар ойинаи дида ва ё бар осмон акси шуоъ дода сабти абадӣ мегардонад.

Даста дарёфт ин сару тани хунину чудо-чудоро, аммо касе намеёрад, ки бечо гардонад ё даст расонад. Зеро командир сари ҷасади Шарифа ҷиддӣ нигарон аст ба бедор кардани зан. Онҳо нарасиданд ба сару тан. Бал нафареро фиристоданд сӯи сарфавҷ, то пайк барад. Вале боқӣ дуру наздик ва атрофро аз назар гузарнида, будан-набудани дӯсту душманро муайян карданӣ мешуданд. Касе ба назар наметофт. Тахмин мекунанд, ки ибрат аз сари бурида гирифта, мардум кӯҳ ба кӯҳу ғор ба ғор шудаанд, ки ҷондоре наметобад. Ҳо дар дурии дур аз ҷониби Амондара сари девори Боғи Гарон сарҳо қаторанд чу зогони сиёҳ. Тори бедҳойи Ҳавзак ҳам дар паноҳи шоҳу барғҳои дарахтон чанд сиёҳие хира-хира метобад. Тахмин, ёру бародарони Бурҳон, ки пеш омаданӣ буданд аз даррасидани фавҷи лашкар он ҷо қарор гирифтанд. Дигар ҳама ҷо сокиту ором. Дар ин ҷо низ зиллайи ранҷида «зӣ-зӣ» мекунад.

Сарбози яккатоз омад назди Шатенин ва даст ба чакка бурда фармуд:

— Рафиқ командир! Дар он ҷо мурдае сар чудо, тан чудо хобида!

Сарфавҷ як-як ба ҳама нигарист. Ҳолати занакро низ дид. Ҷигот гиронд, ки барбехуда андармон шуданд. Чун аз нигоҳаш

касери сухане барнаомад, пайкро амри оромӣ фармуд ва боз ба Бурҳон нигарист.

— Вай сару тани тағоям — Ёр аст. Бурда буданд. Партофта гурехтаанд.

Шатенин ўро чизе нагуфт. Балки чашмаш ба фарозроҳайи Сафедхоки китфи Амондара афтод, ки кўч бар харон бор карда болорӯ мерафтанд мардон ва аз пас зану кўдакон кашол буданд. Қабиласе ҷўғихоро мемонд, ки баҳорону тирамоҳон аз ҷое ба ҷое кўч мебастанд. Ҳама он сӯ нигаристанд, ки нўк-нўки дарахтони Боғи Гарон мерафта бошанд ва охиста-охиста боло шуда, ҷудо аз зардолузор мегаштанд.

— Онҳо амондарағиҳо! — ба нигоҳи саволомези Шатенин посух дод Бурҳон. — Ҳар бор, ки баласе бархезад, мардуми деҳ кўч ба кўхистон мебаранд...

— Ба ҷойи муҳофизат кардан?

Лек ба ин пурси командири мусаллаҳ Бурҳон посухе гуфта на-тавониста китфон дарҳам кашид. Лек чашмаш сўйи модар мерафт ва забонаш мехорид, ки гўяд: «Як мубориз модари ман...» Бори дигар китфон дарҳам кашид.

«Биринч оббардор нест, рафиқ командир!» — фармуд Туғрал.

— Чӣ хел?

— Зўр намерасад.

— Зўр нарасад, ин кўхистониҳо сар-сари санг чӣ нағма меку-нанд?

— Боз якта, нимта хунаш ҷўшида ору номуси ватандорӣ ме-кунад.

— Шоир барин?

— Шояд...

— Шояд-бояд не! Яқин! Дар ҳама замонҳо пешвойи гумроҳон шиордонҳо буданд. Минбаъд ҳам онҳо саркаш мешаванд!

Туғрал як ночўрӣ ба ҳаҷонаҷўйиро пай бурда хомўш монд. Дар андариунаш чизе гулгула карда то гулӯ омад; бо рағҳойи хунгард дамида ба сар баромад ва ўро бадал ба пуффакс гардонд, ки ана-ана бояд бикафад. Худ аз худ сурфид. Надониста, беихтиёр сурфид. Аммо маъниашро намедонист.

Шатенин аз сурфайи ночойи ў маънӣ кашидани шуда нигарист ҷониби шоир ва низ гулӯ равшан кард. Туғрал масҳара пиндошта гўшайи чашм андохт ва андешае ба сараш зад, ки ҷаро ситеза ку-над ба ин ҷанговари мусаллаҳ. «Хуб нест. Бо ў бояд мадуро кард: «Бо дўстон мурувват, бо душманон мадуро!» Лекин ин рус ба он русҳое, ки дар Когон дидам, монанд нест. Гардани ғафс дорад; абрўйи гуллийи хамида. Рангаш ҳам ба ранги онҳо монанд нест. Пўшташ ғафс. Нигоҳаш ҷунон, ки дар паси чашмонаш чашми дигар дорад. Ҳама чизро бо он чашм мебинад. Мехрубонӣ гуфтани чизро дар умраш ба надидааст ба нашунидааст. Умуман ба маънии ин чиз

сарфаҳм намеравад... Сабаби бо ман чунину чунон гуфтанаширо ҳам намефаҳмам... Мадоро, мадоро, мадоро... Шояд хушомад ё тарс пиндорад. Сарашу рағғанаши. Хубаш бо ӯ чизе нагӯй. Пурсад, сар бояд чунбонд. Суханро ба дигар сӯ мекашад...»

— Ку рафта бинем! – савор шуд аспашро, гарчи роҳ чандон дур набуд. – Шоир меравад?

— Ҳарчӣ командир фармояд...

— Шоирро фаҳмидан душвор.

— Душвор нест, командир. Аппа-осон! Лекин мо забони як-дигарро хуб намедонем. Душворӣ дар ҳамин аст.

Боз хомӯшӣ. Садойи суми аспон бармеоёд.

— Оббооо...

— Яъне чӣ?

— Ин ҳел, дар ҳар қадам, мурдан гирад, дар Кӯҳистон одам наменоад.

Шатенин чизе нагуфт. Балки бисёр дилсӯзона ба сару тан ни-гариста афсӯс хӯрд ва савора гирди сару атрофи тан гашт.

Туграл пиёда шуда, аввал сарро аз назар гузаронд, сонӣ ба назди тан омада аз дасту пойи ёзида ва сари синаи дамида до-нист, ки чавонмарди хузарб ва базардае будааст. Дар миён ғи-лофи беҳанҷар ҳам дорад. Мӯзайи пошнабаланди паҳлавонони бузкаш дар пояш ва тозиёна ба соки он хаста. Синча карда ба он зехн монд; хеле бодикқат нигарист. Ба сару либоси босма-чӣ монандие надошт. Балки паҳлавони яккатозро мемонд, ки аз танҳойӣ ё ноогоҳӣ ба чунин рӯз расидааст. Сар андохт. Дилаш гирист. Чунон фарёди баланд кашид, ки Зарафшон лаппид. Аммо аз садойи набаромадаи хеш ба худ омада ба дигарон нигарист, ки чуз Шатенин касе ба ӯ нигоҳ намекунад. Нигоҳашро дуздонд, то ягон ҳарфи ноҷо аз забонаш набарояд. Зеро ҳар бори димоғӣ сухан қардани шоир командир бо тааҷҷуб ва ҳайратангез ба ӯ менигарад, ки шояд сохтакорӣ бошад. Биниӣ бузург ва қомати найсони ӯ набояд чунин садо диҳад.

Дар фазо лошахорон дуто шуданд. Ачаб, ки яке сарсафед буд. Он ҳеҷ бол наафшонида бодбараки қоғазии кӯдакон барин яклух-ту ҳамвор ва якмаром парвоз мекарду давр мезад; ба қарғаси сиёҳ наздик намешуд. Гумон мерафт, ки ин ду ранги абай – некиву бадӣ шафат шаванд, ҷангу ҷадал ба миён меомада бошад. Ба ҳар ҳол сиёҳи даҳонмазза тори сари фавчу лоша ҷувозак мегашт ва гарданак зада, дида ба поён медӯхт.

Туграле мерган тир надошт, то бар он занад.

«Ноинсофҳое... Беимонҳое... Номусулмонҳое...» аз зехн мегу-заронд ӯ, аммо баланд гуфта наметавонист. Андешаҳои зиёдро мегузаронд аз зехн, вале ҳеҷ ба жарфу таги он намерасид, ки аз чӣ рӯ ўро бо ин фавҷ ҳамраҳу ҳампой қарданд. Чу мӯйи оташдида мепечид ба худ, вале садо баланд карда наметавонист, ки беҳуда.

Инак сарфаҳм меравад, ки беҳудакорӣ зиёд бувад дар зиндагӣ. Барбеҳуда умр ба сар мебаранд, беҳуда хешро ба ҳар кӯй мезананд, беҳуда ранҷу азоб мекашанд; беҳуда сурху сафед мешаванд; беҳуда зӯр зада, гулӯ даронида, дилу мағзи сар фишурда кадом ҳақиқати кас надидаро ба миён овардан мецоҳанд. Содагиҳои кӯдакона доранд, ки бо ҳалво гуфтан даҳон ширин мешуда бошад. Ҳамин қадар медонад, ки дар олами ҳавову ҳавас ҳар чӣ пеш ояд. Тири ба қаргас партоб қарда метавонад баргашта омада ба сарсинایی шоир занад. Чандест, ки чунин хавф пайдо шудааст ва дар сари ӯ мегардаду гичаш мекунад ва пеши чашмаш як пардаи хунин пайдо гашта, оҳиста-оҳиста ба ранги сиёҳ табдил меёбад. Як парӣ қаргаси сиёҳ қанда шуда чун теги оташ фуру омад аз баландӣ. Рост меомад партир. Аз сарсинایی ӯ андаке баланд – чашмашро нишон гирифта меояд. Туғрал аз бими марғи беаҷал худро паси фараси Шатенин гирифт. Партир ғайб зад.

Аз он сӯ садо омад. Пиндоштанд мурда зинда гашт. Ё Шарифа ҷон ба ҷонофарин супурд, ки Бурҳон садойи талх баровард. Ҳама ниғаштанд он сӯй. Тану сарҳойи ҳамида рост шуданд.

Ин замон аз ҷониби Ёрӣ рӯйи роҳ ғуборе бархост чун дуди мӯрийи бевазана. Отрядро парешону безобита қарду зуд фуру нишаст ё боди рӯдбор рабуд. Сарҳанг Шатенинро ҳабар оварданд ва бо ишорайи ӯ зуд пушти зинҳо шуданд. Чашмбароҳ дер истоданд. На аз ғубор нишоне буд ва на аз адӯ ҳаба. Гӯйӣ қадоме гилем афшонда ва ё хирман бод қардаву аз бебодӣ бозистода. Ба ҳар ҳол даста ба ҳар ҳамлаи ногаҳонӣ омода гашт. Баъдтар бо амри Шатенини ҳайрон сару тани Ёро бардошта назди хоҳараш оварданд.

Шарифа ҳанӯз ҳам бараҳнасар, мӯяш парешон рӯ ба осмон мекобид. Тори мӯяш намеҷунбид.

«Болойи сӯхта – намақоб». Бо ашк ифода қарда ба сару тани тағо нигарист Бурҳон ва аз бемадорӣ ё чунин ҳолатро бардошта натавонида сари по нишаст ва сар бар сари зону ниҳод.

— Ту мард ҳастӣ, ба қори Худованд ситеза намекунад. — гӯйӣ тасаллӣ буд ин қарғи Туғрал ва ӯро ба худ оварданд.

— Наҳод Худованд танҳо моро бинад? — сар набардошта гуфт Бурҳон ва донист, ки беҳуда гуфт эшонро. Сонӣ сар бардошта ба ӯ нигарист ва сар афшонд: «Ҳамин ҳел».

— Чанд гуфти лашқари ӯро? — ин пурси Шатенин буд.

— Панҷоҳа... Боз ба ҳар деҳа, ки тохт овард, беҳтарин ҷавонро яккачин қарда мебарад. Ба пирону кӯдакон қор надорад. Сарбозонаш ба қорат мебароянд...

— Ин чӣ? — ҳолати модару сари ҷудову тани ҷудоро ишора қарда пурсид Шатенин.

Бурҳон қизе гуфта натавониста сар афшонд ва қизе гулӯяшро саҳт гирифт. Зӯр мезад, ки туғи хушқро аз гулӯ фуру диҳад, аммо

он чу харчанг дар гулӯяш часпида буд. Зӯр зада-зӯр зада ва бо панча молида чизе гуфтани шуд натавонист.

— Об диҳедаш! – садойи Туғрал омад. Сархангро нафорид.

Об доданд. Қулт карду роҳи нафасаш тоза шуд ва забонаш гашт ба сухан:

— Ин баччамард – тағоям Ёрмуҳаммад муқобилат кард ба Ҳомид-кӯрбошӣ. Уро ин рафтор нафорида, сарбозонашро ишора кард, то аз пас омада дастгир кунанд. Чунон шуд. Сонӣ бо фитрок ба пордуми асп баста то ин ҷо кашида овард. Хоҳараш, ана ин кас аз пас савора омада хеле зориву тавалло кард, озодаш кунанд. Гӯш надод. Модар дуойи бад кард босмачиро. Қӯрбошӣ фармуд ҷаллодро. У шамшер зад пеши чашми хоҳар. Ҳомид сарашро ба найза гирифт. Аскаронаш аз ду пойи тағо дошта буз кашиданд. Ин гоҳе рух дод, ки хабари омадани шуморо дониста буданд...

— Отряд! Омода бош!

Дили Туғрал мегирифт. Қомати баланду химчааш хамида, замингир менамуд: «Эй фалак дод аз ҷафоят...» такрор мекард раҳорах, ки «муноҷот»-ро то манзил расонад. «Ман ҷаро ҳама ғаму ҷабру ситамро аз ёр донаму нолам, ки аз замона, аз агёри, аз аҷнабиву бегона ва қатлаш ба дасти худихойи беҳуд будааст? Худованд аҷал диҳад, раво бувад. Аммо беаҷал мурдан марги сағона асту бас. Чунон мурдари ҳарому макрӯх дониста аз пойи шахшудааш бо латтае, шолпорае ё барги қарам дошта, вазза карда, бурда паси деворе, даҳонайи ғоре, кунҷу камаре андозанд, ки ҷанде баъд деҳаву музофотро бӯй гиронад; дар фазо қарғасрез шавад. Худоё, насиб нагардон! Амон деҳ аз тири адӯ! Аз тири оташину ҷонгудоzi душмани дӯст. Дар хоб мебинам, ки тир мезананд, теғ мекашанд, шамшеру ханҷар мезананд. Хунам мечӯшад, дилам месӯзад, бедор мешавам. Танам дар ларза. Дар обу арақ ғӯтидаам. Дар пинаку ғанаби сари зин ҳам ғинг-ғинг садойи тир мебарояд, бедор мегардам, ки боди шадид хуштак мекашад. Дар азобам. Дар миёни оташу обам.

*«...Озурдаи шиқи туам, н-озору зорири бубин,
Зоре чу ман кам бошадат, бисёр озорам макун!
...Ман Туғрали зори туам, ёрам, на агёри туам,
Эй ёр, агар ёри манӣ, дар силки агёрам макун!»*

Оё дар рӯйи Замин бадбахттар аз ман касеро офаридӣ, ки душманро раҳнамо бошад? Душманеро, ки мардуми мулки маро нобуд созад! Киштаҳоро поймол кунад! Сохтаҳоро бисӯзад?! Пас беҳуда бувад ҳама гуфтаҳоям, ҳама сӯхтанҳоям, ҳама қардаҳоям! Илмам! Омӯхтаам! Пасованди силсилаи бузургон буданам... Мани ноогоҳ ҳама хубиро, ҳама орзуву армони халқро сурудам,

ки пештар ҳам суруда буданд. Гуфтанд аз нангу номус, орият, чавонмардӣ, некиву накӯкорӣ; бо ҳазор зуъму ситез хешро дор кашидан, оташ задан, аз чару бора афкандан, шоҳраг буридан, ба наҳру гирдобҳо афкандан, тег бар синаву дил задан. На! Ибрат нашуд ҳеч яке! Зеро чабру ситам тавонотар аз раҳму шафқат. Золиме, қотиле, сардори мулке, сардори бесаре, ҳокиме, шоҳе, миру амире парво накард. Тӯй донист, базм донист, дастовард донист; пирӯзӣ пиндошт. Зеро ӯ ҳеч гуфтаре ё навиштаро нахонда буд. Ёро меоварданд ва ба муроди вай меҳонданд. Хулоса мебаровард ӯ: «Хас каму ҷаҳон пок!»

Беҳуда! Ҳама рафтору кирдору гуфторҳо барбеҳуда! Бояд ҳама-ро оташ бизад ва ҷисми хешро бар он андохт, чунон ки Муқаннаъи шучоъ бар хуми сирко... Лек ҳамон ҳам дарс нашуд. Ва ҳеч чиз дарс нахоҳад шуд. Баракс аз чунин зуъму худфарсойиҳо санги сари роҳи душман бартараф хоҳад гашт. Қуфли дарвозаву дижи ору нанг кушода хоҳад шуд ва адӯи тезнайзаву фурӯзонмашъал пирӯзу музаффар, бе пӯшт-пӯшт ба кӯшку ҳарам хоҳад даромад; чун Искандар, чу араб, мисоли Темури ланг, ҳамчун қатаған, ҳам-онанди балучиву масагетӣ... Поянда бош, кӯҳистонӣ, ки фарҳангу тамаддуни шахрҳои азимро то миёнаи шахҳои сӯхта овардӣ! Вагарна чӣ зарурате буд, ки мани Аҳроринасаби Самарқандӣ ғахворайи тамаддуни ориёиву сомониро, ҳатто ранчу ситами мангитӣ ва боздошти сесадолаи фарҳанги тоҷиконро ба ҳоли худ вогузошта чу мурғи ҳулол миёни кӯҳҳо ҳуштак кашам ва ё ҷузғвор дуойи бад кунам: «Чуг! Чуг! Чуг!!!»

Ай Бедор! Пас ман нагирям, кӣ гирияд? Гар хуни дил нахӯрам, чӣ хӯрам? Ҳаст магар ҷуз чанд тан мадрасахондаи аз ду ҷаҳон огоҳ боз касе, ки ҳамсухан шавӣ? Шубони ба таври худ доное низ ҳаст, ки миёни ин сангҳои саҳт дунёро мешиносаду дар он дунё бихишту дӯзахро тасаввур мекунад.

Худоё! Лабдӯхтаам ман! Чизе гуфта натавонам! Гарчи дилам пур аст; тарки сарам майли таркидан дорад ва хуруши хун сараму танамро ба ҳаво мебардорад, ноилоҷ хештанро ба замин меандозам, то вазнинтар бошам. Ман донаму худат ё ту дониву ман! Дӯхта будани лабонам ва лол гаштани забонам авлотар аст аз он, ки забони сурх сари сабзро диҳад барбод. Лек мебинам, ки ҳар қадар заминсо гардӣ, он қадар лагадкӯб шавӣ:

*«Охир, эй гардун, задӣ санги маломат бар сарам,
Зери пойи бешуурон поймолам кардаӣ!»*

Тири замона хунрез аст. «Гап занам, мезананд. Гап назанам, деги мазорро мебаранд». Лабдӯхтаву хомӯш будан авлотар аст. Рӯзе хоҳанд фаҳмид ё донист, ки чаро ин қадар забон мегазидаам. Аз он ки бурранд, худ газида ниғаҳ дорӣ хубтар аст.

Чахон месӯзад. Касе баройи боздоштани оташ худро бар он намеандозад. «Чахон бисӯзад, лек ман монам!» гӯяд. Чӣ густохист? Касе пойдор намонад. Чуз он ки аршнишин бувад. Найрангу сарват касеро аз чунин забонайи гиро нараҳонад... Ин чизро ба ӯ бояд гуфт; ба Шатенин баринҳо: «Меоеду чафо мекунеду меравед... Мардуми кӯхистон чонсахт! Сахтҷонтар аз кӯхҳояш!»

Худовандо! Офариниву миронӣ. Офаридан баройи чиву миронидан чаро? Магар намиранд, бадтар аз саг ё беҳурматтар аз хук гарданд? Намурида ҳам, он ҳурмате, ки инсонро бояд, надоранд. Чу кирми замин ҷӯлидаву пӯйида ғизо мекобанду меёбанд, то аз гуруснагӣ намиранд. Мубориза низ аз ин рӯст; маънии якдигархӯриашон низ чунин аст. Вақте ки ба танг омада лӯкма ё ризку рӯйи меҷӯянд, онҳо аз мурдан андеша надоранд. Балки зистан ва намурданро фикр мекунанд. Аммо касе гумон надорад, ки марги беачал ҳам ҳаст. Гоҳе ки нафс боло мегирад, баднафсон фаромӯшат кунанд. Чун ба танг оянд ва дона дар гулӯяшон дар монад ё қабз шаванд, номи ту дар забонашон, вале пеши ононе даванд, ки бо даму нафас аз аҷал раҳо мекарда бошанд. Пеши онҳое даванд, ки чуз фиребу найранг илочи дигаре надоранд. Бо вучуди он рӯйи ниёз оранд ба ӯ; сачда оранд, тавозӯ кунанд, сар пеши пояш гузоранд, зорӣ кунанду хорӣ кашанд... Аммо чун мушкилот пеш ояд, гирифтору мубтало гарданд, сарашон ба девор занад; аз дасту пой, аз забон монанд; аз бинойиву шунавойӣ махрум шаванд, туро ёд кунанд, Офаридгор... Гоҳе ки забун гарданд, парастии мазорхоро кунанд, пояйи марқаду мақбарахоро бўсанд, санги гӯрро ламс кунанд; мадад аз мурдаву аз гӯр ҷӯянд. Ҳол он ки зинда мадад карда натавонад мурдаро. Мадади мурда ин аст, ки дар хоб омада аз дасташ дошта ҳамроҳ барад, ки дар ин дунёйи фонӣ зиёд ранҷ кашидӣ, инак биё биравем, тафреҳ кунем. Ва бедор гашта, аз нодонӣ назди муаббир биравад, то донад, ки хобаш чӣ маънӣ дорад?

Эй борхудо! Аввалу анҷом надорад ин ҳама, чунон ки олам. Ҳамин қадар дарёфтам, ки бе меъморе биное бунёд нагардад. Бе Офаридгор ҳам ин дунё сохта нашудааст. Зеро чизе ноҷо нест чуз бадӣ. Шояд он ҳам ҷой дошта бошад, ба назари мо чунин тобад? Зеро сиёҳӣ ҳама рангхоро хурад. Аз арзу само, офтобу моҳу ахтарон, нахру дарёҳо; ҳавову оташу обу хок то хурдтарин ҳашара, ҷонвар ва мӯр ҷойи худро дорам. Танҳо моем, ки ҷойи нишастии худро намедонем ва ба ҷойи якдигар бо зӯриву нодонӣ нишаста, мувозинати Замиро ҳалалдор мекунем. Баъд гуноҳро ба дӯши Офаридгор бор мекунем, ки моро ноҷо ба олами рӯшан овардааст, чаро модар моро чунин зойид? Зеро андар гетӣ доно андак офарида шудааст ва коно фаровон. Лек коно нодониву нофаҳмӣи ҳешро аз фазилати доно бартар гузорад. Ба ҳоли доно хандад, ки гарра ба ақл, роҳи зиндагиро гум кардааст...

Ман низ аз қабилӣ ҳамон дармондагон. Ноилоҷҳо. Вағарна сари ин чавонмардро кайҳо ба танаш мечаспонидам. Бо хосту мадади худат – Худованд, чоначро низ бармегардонидам. Пузиш... То бигӯяд, ки чӣ армону орзу дошт дар дил.

Бубин, ки Шатенин чӣ чонканӣ фармояд ҳарбпизишкро, то чони ин зани шучоъро баргардонад. Вале ҳоло рӯшан нест, ки рамаке аз чон дорад ё на? Гуфтам, ки бе хосту мадади ту коре нашавад. Ва ту донӣ, ки дар тани ӯ равоне ҳаст ё на. Ё қарими боқарам! Дигар ҳама беҳуда. Туйӣ ҳамадон, ҳамабин, ҳамашунав... ва тақдирсоз. Тавонӣ. Лек зинда нагардонӣ. Зеро дилмондаӣ аз бандагонат. Баумед меофарӣ, ки хубтар шаванд, беҳтар гарданд, вале «қулли явмин батар». Пок меоянду нопок мегарданд. Чунки ибрат аз пешиниён мегиранд. «Имрӯзӣи ин дунё бе дина намебошад».¹ Магар ман аҳд карда будам, ё ният доштам, ки омехта бо ғайр ин сабзаву хокро зерӣ суми аспӣ ағёр гузорам? Намефаҳмам! Намедонам! Шояд ин чизҳо аз худӣ кас вобаста набошад? Шояд муҳит, вазъ ва ё хоҳишу тақозойи замон касро ба ҳар кӯрроҳа барад? Шояд! Аз сар зада, аз пой гузарад ҳам, тири ноҳақ касро ба сӯйи бадқорӣ ва пастигарӣ роҳ менамояд. Дороро Искандар накушт, худӣҳо куштанд. Ардашери аввал ва писарони ӯро душман накушт, худӣҳо куштанд; Бардияӣи Қурушро ағёр накушт, балки Камбучаӣи бародар фармуда кушт... Эээ... Қадамашро гӯям? Ҳамин ҳел замон расида, ки писар ва падар ва бародар ба бародар теғ кашад... Худӣ ман чӣ? Ҳама қиссаҳои бадӣ бадтолиро доништа, қиссайи «Юсуфу бародаронаш»-ро хонда ва дидаву доништа, ҳам-рикоби аҷнабиҳо шудаам, ки зоро бо кӯмаки эшон зулму ситам аз ин қадоба бардорам ва дунёӣи озод созам...»

Беихтиёр гардани Туғрал тоб хӯрда, чашмони ӯ ҳама чизро ба навор сабт кард ва бар ҳасади бародар қарор гирифт. Бо амр ё хоҳиши қомандир сарро ба дӯши Ёр оварда часпониданӣ мешуданд, ки сар сари дигар қасу тан тани дигар аст, ё ҳарду як сару тан?

«Ҳама миранда: ҳар кас ба ҳар ранг миранд, мурдаӣи яке бо-ифтиҳор, мурдаӣи дигаре нанговар – ҳаром ё ҳалол. Ҳамон қар-ғасхойи фазо ҳам, ки ҳешро дар баландӣҳо мебинанду чашм аз замин намеқананд низ миранда. Аммо бо чунон болонишинӣ, то мурдан қорашон ҳаромхӯрӣ. Хоб мебинанд, бӯӣ мегиранд ва бо ҳазор нияти бад ба сари лоша мерасанд, то нахуст чашмонашро нӯл зананд».

Чашми шоир афтод бо онҳо. Ба чизе монанд карда натавонист. Парвозу гирд гаштанашон ҳам чизеро ифода накард. Дида ба ҳок дӯхт: «Ҳаромхор. Мурда нахӯрад, мемирад». Ва зуд аз зехнаш

1. Бедил.

рафт, ки будан ё набудани ин ҳаромхор аҳамияте надорад, лекин оламо аз ҳаромиҳо пок мегардонад. Дар як маврид ба гумҷӯ суд мекунад: гоҳе ки ягон кӯҳистонӣ дар ҷарӣ ё вартае фитода мираду ҷӯяндагон онро пайдо карда натавонанд, сӯйи осмон нигариста каргасрез мечӯянд.

Беихтиёр Туғрал нигарист сӯйи фазо, ки ду паррандаи ҳамчинс ба умеди лоша, бим аз одамон накарда ором ва якмаром чувозак мегарданд дар осмон. Баъд нигоҳашро лағзонда заминӣ гардонд то қомати ростойи ҳайрони командир. Командир Шатенин рост ба ӯ менигарист ва гӯйӣ рафтору ҳаракатҳои шоирро наззора мекард.

— Шиохтӣ, шоир?

Аммо Туғрал фарқ накард, ки ӯ киро мепурсад? Мурдагонро ё мурдахоронро? Ӯ посухе надода китфон дар ҳам кашид. Ба ҳар ҳол аз дил гузаронд: «Тани сарбуридаро кӣ шинохтааст, ки ман шиносам?»

— Дӯст? Душман?

Туғрал ба чунин пурси Шатенин боз китфон дарҳам кашид.

— Ҳама дар чӣ ғаму ту дар чӣ ғам?

— Ғами ман ғами шумост, рафиқ сардор!

— Ҳааа...

«Чунбид! Миҷааш чунбид!»

Ҳама ҳам шуда ба ҷашмони ӯ нигаристанд, чунон ки ташна сӯйи ҷоҳи об. Танҳо Туғрал дуртар, гирифтори андешаи дунё ва зиндагӣ буд: «Дар омаду рафти ин роҳ бисёр чизҳоро дидааму шунидаам. Аммо чунинашро ҳаргиз надида будам. Марги мармузи афсонавиро, ки занро то сина гӯр карда сағбаччаҳоро маконида бошанд, шунидаам. Аммо... вале... лекин...

Шатенин канор хонд Бурҳонро. Аммо Бурҳони гулӯгир наметавонист ҳикоят кунад дostonро. Канда-канда ва бо ишораву ҳаракот хамин қадар фаҳмонида тавонист: «Ёрмуҳаммад сардаста буд... Диёрро, одамонро ҳимоя кардани шуда, ба муқобили Ҳомид-кӯрбошӣ...»

— Гуфта будӣ! – сухани ӯро бурид Шатенин ва рӯ овард ба Туғрал:

— Шоир, чӣ роҳи раҳойӣ ҳаст?

— Агар ҳарбизии шумо надонад, ақлу дониши ман ба ин чиз намерасад. Расми мо, агар кас аз хуш равад, ба рӯяш об мезананд...

— Занед оби сард!

Ва заданд оби сард. Мурда ба назари баъзеҳо чунбид ё ларзид.

— Чаро пештар накардӣ чунин?

Туграли доно «хааа» гуфту монд. Зеро чандин бор гуфта буд, онҳо ба инобат нагирифтанд. Аз бағалкиса пари шоҳинро бароварда буд, ки ба дами нафасаш доранд, пар мечунбад ё на. Напазируфтанд, балки шоирро беақл шумориданд. Ҳоло бо як «Хааа»-йи кинояомез хомӯширо авло донист. Тундхӯйиву тундзабониرو бойгонӣ кард. Ҳол он ки дар ҳама ҳолат тундӣ дошт; бо дунону пастон ва нобакорон муросо накарда буд. Сиёхро сиёҳ мегуфт, сафедро сафед. Ҳозирчавобу ростгӯ буд. Ҳарфи касеро намехӯрд. Аммо дар пеши таппончаву тире камон ва теғу найзаву синон забони тез ҳам кунд мегаштааст. Гарчи мағзи сар аз тир ҳам тезтар кор кунад. Ё аз муколамаи рамузгири Шатенин гурез кардани шуд, то ба доми тазвири ин мармузандеша наафтад, ба рӯйи зани парешонмӯй сар ҳамида «Хоҳар! Хоҳар! Мешунавӣ?» гуфт. Ба чашмаш тофт, ки зан зӯру нерӯ чамъ карда, ҳаёле чашми чапи пилкҳояш ба ҳам часпидаро нимкоф кард. Баъд сурати хираи одамиро дида, дар дилаш фараҳи пуралам дамид; хориаш омада, ба қойи ҳама гуна посух аз қойи шукуфтаи чашмаш об таровид.

Касе алам нагирифт аз чунин ашк. Балки шодмон шуданд. Аз дарду алами тағо ё чон дамидан ба тани модар сиришк шуст рухсори Бурҳонро. Лек сӯйи модар табассум кард, то шодмониашро бубинад. Аммо модар фарқ намекард, ки миёни хандаву гирия чист? Аз сар ва дили писар чӣ мегузашт ва дар чунин ҳолат чӣ бояд бикунад, ҳудаш медонист; коре карда натавонист.

Шарифа чизеро фарқ карда натавониста боз чашм пӯшид. Табассуми Бурҳонро надид; ҳатто пай набурд, ки писар чӣ андоза шод шуд аз чашм нимкоф кардани ӯ. Ё надиду ба маъниаш сарфаҳм нарафт ва ё хушаш наомад.

«Ё бедор мешавад. Ё хона равшан мекунад...» аз дил гузаронд шоир. Сонӣ охиста чашм чаронд то дуртар ва чашмаш ба Гули Бодом афтод, ки ҷонвари сармозада барин сукут варзида, сарҳам андешае дорад одамона. Аммо бораш гарон метобад. Ба назари шоир дар чашми хӯрчин чизи вазнин бор кардаанд. Қуттии тири туфангро монад. Ё хайрон монда бомулоҳиза зехн монд ва ба чашмонаш бовар накарда, охиста сари по шуд, то дурусттар бинад, ки чашмаш фиреб намедихад? «Ин корро кӣ карда бошад? Ман зинда-ку? Касе напурсид. Ба хотири чӣ?» Дида давонд бо пурс ва Шатенин нигоҳашро гурезонд.

«Ташаккур!»

Паст бошад ҳам, ин садо Тугралро ба худ овард. Вале нафаҳмид, ки чаро Бурҳон аз Шатенин миннатдорӣ мекунад? Даст пеши бар гирифта тасаддуқ мехонад. Шатенин маккорона табассум карда андаке шапкаро пушти сар тела медихад бо нӯки ангушт ба маънии таъзим ва ба саҳроии кушод менигарад, ки боз кӣ дораду

чӣ дорад ин дашт. Вале чизе аҳамият надорад барои ӯ ва ишора ба сарбозон мекунад. Онҳо дастак бардошта меоранд.

Бурҳон низ ҳайрон монда ба сахро нигарист, ки чӣ аломате бошад. Ин вақт дасте ба китфаш расид. Воқеан дасти гарону кушода буд, дасти командир: «Аз сари фарзанди одам ҳар чӣ ояд, бигзарад...»

— Ҳа, хамин хел... — илочи дигар намонда буд чуз тасдиқ кардан.

Оварданд дастаки харбиро, ки ҳар мурдаву маҷрӯхро бар он бор карда, аз ҷаҳор дасташ бардошта мебурданд. Ҳоло сарбозон чунин карданд. Аз гурӯҳи соқа, ки ҳӯроквориву лавозимоти ҳарбӣ мекашониданд, чанде ин корро ӯҳдадор шуданд.

Аз сӯйи Амондара монанд ба кӯҳрафтагон гурӯҳе меояд, ки чуз дасти тӣҳӣ чизе надорад. Аз рафтор ва тарзи омаданашон пайдост, ки хабари осудагӣ шунида пеш меоянд, вале ҳанӯз ҳам кебида; гоҳ истодаву гоҳ рафта, даст рӯйи чашмон лапар карда, сӯйи Дашти Махрӯ ва Хонайи сафеди Ёрӣ нигариста меоянд. Онҳо то ҳол аз омадан ба ин ҷониб меҳаросиданд ва инак аз майли рафтан кардани фавчи русӣ дарак ёфта на бо аробароҳа, балки аз паҳлӯйи Боғи Гарон ва Ҳавзак меоянд. Чун омода ба сафар будани русхоро دیدанд, бозистоданд дар миёндашгӣ.

Шатенин пушти зин пой гардониди рӯ ба Бурҳон овард: «Фарёдашон бикун, омада ёрӣ диҳанд. Зеро ба мо саҳт дер шуд. Ҳоло танбех ҳам мешунавем... Дар бозгашт хабар хоҳем гирифт».

Фавчи хаста, роҳкӯфта ва гарди роҳ бардошта ба рустойи Ёрӣ на чун дастайи ғартуту абгор, чафодида, шикастхӯрда ё вомондаӣ лашкари парокандаву мағлуб ворид шуд, балки ҳаммонанди отряди ҷангӣ, пирӯз ва ҷирадаст даромад, ки аспони то ин ҷо шалпару хобидагӯш хеле хушёр, гӯшчур, зиндаҷашм ва сумзан миёни деҳаро убур мекунанд. Даста бо қадоба мерафт болорӯ. Чинорҳойи сабз ва сояфкани лаби сой ва канори роҳ ба назар аз дил ё беҳи сангу харсангҳойи сиёҳу абрранг рустанд. Онҳо ҳаловат мебахшиданд роҳгузарро, аммо забон надоштанд, ки гӯянд: «Марҳабо, даме биоромед дар сояйи серун». Чунин меҳмоннавозиро барғони ғуборгирифта чун панча чунбида-чунбида ба ҷо овардани мешуданд.

Шатенин эътиборе намедод ба ин чизҳо, балки махуф медонист; пой бар рикоб тира карда, рост сари зин мешуд, то дуртарро бинад. Зеро саҳт хавфovar буд ин мавзё. Паси ҳар дарахти чинору чормағзу сафедор ва деворҳойи шикаставу харсангҳойи азимро аз назар мегузаронд, гарчи талоя мерафт пешопеш. Дурбин монда роҳро тоза мекард, ки душман камин нагирифта бошад. Зеро ҷангу найранги кӯҳистонӣ дар паси санг мешавад. Сайёду

мерганҳойи кӯҳистон сипар аз санг доранд. Камингоҳашон низ паси санг бувад.

Шикори Туғрал пас-паси буттахову паси сангҳо воқеъ мегардад. Охуву мурғи ҳулолу кабк сайд мекунад. Ҳар боре ки бо дара меравад, дар беҳи шах як ё чанд пари шохинро пайдо мекунад, ки аз баландӣ ба зер афтодааст. Дар беҳ ё қабати санге мегузорад ва дар бозгашт гирифта меорад, ки килки адаб аз он дорад. Пари рах-рах сиёҳу зардчаву нимҳоли сафед ва беҳи пар монанд ба қалами пайзада. Шикори ӯ барор гирад-нагирад, дар бозгашт бо ин парҳо дил хуш медорад. Ва чун аз зери шахи баланд убур кунад, баргашта ба ошёнӣ боло менигарад, ки дӯсту ҳамномаш – шохин дар лонааш ҳаст ё на, чӯчаҳояш сари лона баромадаанд ё на; худаш дар фазо бол мезанад ё на? Гоҳи рафтан ҳам, гоҳи омадан ҳам нигоҳ ва мушоҳида мекунад ин чизро. Ва ҳар чо, ки равад, аз параш ҳамроҳ дорад ва дар зерлагандайи чома ё яктаҳ мехалонад ҳамчун рамзи илҳом ё баландпарвозӣ... Шоир аз шикор бармегардад арақшор ва ҳамон зайл сари хонтахта нишаста пар ба давом зада, он чӣ имрӯз гоҳи шикор андешида ба сар чо карда буд, рӯйи коғаз меорад. Худ ба худ завқ карда зарбулмасал меғӯяд: «Оханро дар гармиаш бояд кӯфт».

Дар ин деҳа касе пеш намеояд, то пурсанд, ки босмачиҳо дар ин макон тохт овардаанд ё ин чоро гузашта ба кадом самт рафтаанд? На, касе нест. Гӯйӣ одамони деҳа кӯчида ба миёни кӯҳҳо рафтаанд ва ё ба мулки дигар рахти сафар бастаанд.

Аз мӯрие дуд намебарояд. Сарбанди оби тангӣ зада, валангор шудааст. Оби ҷӯйборҳо низ намешоранд. Балки оби сой ба рӯди Зарафшон мерезад.

Саге ак намеғӯяд, ҳаре ханг намезанад, гове бонг надорад, хурӯсе фарёд намезанад, аспе сайха намекашад. Ороми ором. Дар тангнойи серунхаво, ки дар чунин айём ҳазордастон чаҳ-чаҳ мезад, «чу»-е намебарояд... Танҳо гурбае сиёҳ сар-сари сангҳо чаҳида, пешу роҳи аспхоро бурида, бо сангпар он сӯйи об гузашт ва оне бозистод. Гардан тофта ба фавчи савор нигариста таачҷуб кард. Сонӣ бо чӣ нияте дум баланд карда нописандонаву бепарво аз обмӯрие паси девори боғ гузашт.

«Бадбахт... Бадфол. Аз ин роҳ бояд баргашт». Аз дил гузаронд шоир. Ў пурсиданӣ буд, ки роҳи Масчоҳ дигар аст, бо ин тавилдара чаро раванд? Аммо чуръат накард, чурми раҳгум заданашонро ба гардани вай бор мекунад. Зеро ўро ба ном раҳнамо номидаанд.

Шатенин гирифтори андешаҳои хеш. Ба бадкирдори азоби Шарифаву қотили Ёр кина гирифтааст ё на, рӯшан нест. Ба ҳар тақдир бар асари босмачиҳо ҷониби Масчоҳ рафтанист. Ё бар зидди ҷанги босмачӣ.

Касе аз паҳлӯ садо кард:

«Кадомӣ?»

Шатенин инони асп кашид. Дигарон ҳам.

«Бубинед!»

Ин садойи пирмарди нобиност, ки даставу гурӯҳҳои пештар омадаро дар сари роҳи Қалъача дучор мешуд ва ононро ба роҳи рост ҳидоят мекард.

«Садойи суми аспонро шунидам, ки болорӯ мегузаштанд. Гуфтам чӣ воқеа шуда бошад? Аммо надидам ва надонистам, ки кистанд? Замонҳое буд, ки аблаҳон раҳнамоии кӯрон мешуданд. Ҳоло ҳамин хидматро ҳам раво намебинанд. Ва мегӯянд, ки дар тангдастиву дармондагӣ кӯрон сипоҳро раҳнамо мешаванд...»

Шатенин ҷониби Ғайбулин нигарист. Ӯ тарҷума кард:

— «Кӯрон чиро мебинанд?» мегӯяд.

— Бигӯй, ки кӯрон чашми дил доранд.

Боз хомӯшӣ шуд. Нобино фармуд:

— Бигӯй, ки кӯр бошад ҳам, мешунавад.

Туграл таачҷуб кард аз ҳарфи Шатенин, ки чашми сару чашми дилро фарқ карда тавонад. Аммо дигар чиз пурсид:

— Рафиқ командир! Ман нафаҳмидам, ки чаро маро ба дастайи шумо ҳамроҳ карда фиристоданд?

— Баъд мефаҳмӣ. – гӯё ба сӯҳбат лағад задани шоир ўро нафорида бошад, фармуд кинаварона.

— Ҳамин қадар фаҳмидам, ки шумо аз рӯйи харитайи топографӣ хубтар аз ман медонед мефаҳмед роҳу мавзёро.

Шатенин чизе нагуфт. Балки аз рӯйи раҳгум заданашон ӯ қасдан ба тангно роҳ пеш гирифтанишон киноя пиндошт ҳарфи шоирро:

— Талоя ба роҳи қадобайи Зарафшон гардад!

ОТАШИ ОБЗАДА

Хамиву баландиҳо, паси теппахойи миёни деҳоти Ёриву Мингдона, Вешисту Рӯзи Обнок ва Дашти Қозӣ он қадар камингоҳе дошт, ки отряд аз биму ҳарос роҳи тӯлониву дури Самарқанду Панҷакатро зудтар ва озодтар паймуда буд аз ин кӯрроҳаву қачроҳаҳои махуфи доманайи қаторкӯҳи Туркистон. На танҳо сарбозону сардорон, балки сутурон ҳусидаву тӯрида ва қадам шумурда аз як теппа паси теппайи дигар ӯ камингоҳе мегузаштанд ӯ аз сойча ба сое, ӯ аз такобе ба чаркан меомаданд. Ҳар ҷо, ки баландие пеш ояд, сарбозе аз талоя синамол, дилғеч ӯ чорғов адирро рост шуда то буни санге ӯ беҳи буттае рафта, паси теппа, обқанда, варта ӯ то ҷое ки чашмаш медид, аз назар мегузaronд ва пайғому ишора мекард, ки фавҷ ба роҳ дарояд ӯ боз андаке сабр кунад. Чун даста кӯрроҳаро убур кунад, аз сари теппа нишеб шуда аспӣ лачомкашро савор мешуд. Сусту тарсу ва бечуръатона,

дурбин монда, роҳ тоза карда то Вешист расиданд, ки пардаи сиёҳи гулдӯз аз ситора тори сар чодар кашид. Дар ягон хонадон шунаҳи чароғе ё шайшаёву забонайи оташе аён набуд. Балки ҳама шамъу пилтаҳои чароғи сиёҳ ё лампаву давраро пуф кардаанд ё об бар оташ задаанд, ки бӯйи оташи обзада ва бӯйи дуди ғализи дурдаву лойи равғани зағир меомад. Бӯйи сӯхтаи саргини хар ҳам меомад, ки бар рафъи хомӯшак дуд андохтаанд. Бӯйи ғализу димоғхораш машоми меҳмононро бегона, бад ва нофор мерасид. Сурфайи баъзе сарбозони аз зарурат ба чунин сафари номатлуб баромадаро меовард. Гоҳе ки бод ҷониби Фарғар медамид, бӯйи ғализу нафасгардон гум шуда, насими хушу гуворо мерасид, ки мусофирон дар тӯли роҳ чунин ҳавойи хуши кӯхистонро нав дар сару рӯй ва тан эҳсос карданд.

Чунин ҳол хомӯшийи пеш аз тӯфонро дарак диҳад ё хавфиро пешгӯйӣ кунад. Фавҷро ба таҳлука овард. Зеро касе дар пешорӯ пайдо набуд ва ё касе таҳлукайи ватандорӣ намекард.

Аспон, ки истода-истода, дам рост карда, қадамшумор то ба ин ҷо сум зада буданд; ба рағми музтарибҳолии саворонашон бепарво, аз гуруснагӣ хасу хошоки канори роҳи аз чорвойи дех боқимондаро кан-кан карда якҷоя бо даҳона хойиданӣ мешуданд. Онҳо ҳавасу ҳавсалайи шиҳа кашидан надоштанд ва гӯш чур карда ба қадом хавфу хатар диққат намедоданд; ё аз ҳўсае, сиёҳие, хай-бату суробе, шарфаю сарире намерамиданд. Садои ба кӯрсангҳо бархӯрдану шарора пошидани наълҳо меомад. Бинӣ афшондани сутурон ҳувайдо месохт, ки аҷнабийи роҳгуме ё агёр дар остонайи рустойи деворхояш аз санг инони фарас кашидааст.

Аз вазъу ҳол Шатенин ва мушовирону тарҷумонҳо тахминдоранд, ки панҷоҳайи Ҳомид-кӯрбошӣ аз ин деҳа дур нарафтааст. Шояд камин гирифта бошад. Лек тахмин буд ин ҳама. Касе чизе пеш оварда наметавонист. Фақат андаке Туғрал беқарорӣ дошт. Ба Шатенин дида медӯхту чизе гуфтани мешуд; ба тарҷумон менигаристу безобита мегашт. Аммо мақсаду муродро ифода карда наметавонист. Оқибат аспашро пошна зада ба аспи командир наздик овард ва кафид:

— Рафиқ командир!

— Чӣ мефармойӣ?

— Ман дар ин деҳа дӯсте дорам...

— Хайр?

— Агар рухсат диҳед, ҳамроҳи ягон сарбоз ба хонаи ӯ рафта вазъро фаҳмида биёям.

— Чанги душманон бозии кӯдакон нест.

— Медонам...

— Агар донӣ, худро ба оташ назан, эшон.

Туғрал як қад парид, на, ҳудаш на: балки дилаш як қад парид. Сонӣ ҷӯшида ўро тафсонд. Вале касе дар торикӣ ранги рӯйи

ӯро надид, ки то чӣ андоза тағйир ёфт. Аз гуфта пушаймон. Гап харид ба худ. Дар дил бурру дӯз кард, андешид, мулоҳиза кард. Лек сарфаҳм нарафт, ки чаро «эшон» гуфта таъкид кард. Ва ӯ ин чизро аз кучо донистааст. «Бояд зери коса нимкосае бошад». Лаб фуру бааст.

Шатенин низ Тугралро санчиданӣ буд, ки хомӯши хомӯш монд. Баройи Туграл хомӯш монд. Аммо дар сар маънии пешниҳоди шоирро ба таври хеш таҳлил мекард: «Ин кӯҳистонӣ бо ҳамин роҳ рӯ панаҳ карданист».

— Кист он дӯстат?

Туграл гумон накард, ки чунин мепурсад Шатенин. Аввал посух гуфтани нашуд. Сонӣ «бо душманон мадоро» гуфт:

— Азизбеки мадрасадида; адабдӯст ва хеле...

— Адабдӯст ё ватандӯст?

— Ватандӯст ҳам ҳаст. Зеро ҳама адабдӯстон ватандӯст бошанд.

— Ҳммм... Ва ту бовар дорӣ, ки адабдӯсту ватандӯст хешу таборро монда, бегонаҳоро меҳмоннавозӣ кунад?

— Ҳамин тавр, рафиқ командир: мардуми мо меҳмоннавоз, бегонапарвар. Бо ҳамсояш дойим чангӣ; пойи омадаро мебӯсад...

— Чунин рӯбоҳӣ дар ҳама ҷо ҳаст.

— Шояд бошад, лекин ба зайли мо нест.

— Сахт нагир чунин.

— На, ин дар омади гап, шуморо гӯям. Мардуми Кӯҳистон дар азоб: ранчу шиканҷайи чандтарафа дорад. Бочу хироч, андози замину об онҳоро ба ҷон расонидааст. Онҳо беку амиру амалдорро ҳимоя накунад. «Аз қабру зулми мирон гардида мулк вайрон» гӯянд. Болорӯка биравем, ҳамаашро хоҳед дид. Мардум тарсу шудаанд; чун сангпушти санг бар санги пушташ зада сар фуру кашад.

— Ҳммм... Нав забон баровардӣ, шоир. Чунки ба лонаат расидӣ. Рӯбоҳ дар хафолӣ хеш шер аст.

— На. Чунин мапиндоред. Ман донистаамро пешниҳод кардам. Феъли саг ба сохибаш маълум. Одати кӯҳистонихоро хуб медонам. Тезхун. Хун дар сараш занад, оламро фаромӯш кунад.

— Ҳммм...

— Камингоҳи кӯҳистонӣ – кӯҳ ва сипараш – харсанг, гулӯлааш – санг.

— Тамоми роҳ гунгу хомӯш будӣ, инак булбул шудӣ?

— Манзарайи Дашти Маҳрӯ сахт аламангез буд... Шояд аз Русия то ин ҷо шумо низ чунин манзарайи мудҳишро бори аввал дида бошед?

— Бисёр дидаам, гуфти худат, аз бегонагон... Аз худӣ аввалин бор.

— Нагуфтам... Шояд даҳшатзояш дар пеш бошад?

— Ман ҳам чунин гумон дорам.

— Шумо, ки чунин гумон кунед, ман чӣ гӯям? То ин вақт гумон доштам, ки Ҳомид-қӯрбошӣ Ватанро ғимоя мекунад; сарпарастии ҳалойиқ мешавад. На. Ин ҳел набудааст. Мебинам, ки ҷафо пеша кардааст. Бадтар аз қуффор шудааст. Достони «Ҳунин» бувад он манзара. Аз пешии ҷашмам дур намешавад. Рафтору кирдори шумову гурӯҳатон сазовори ситойиш.

— Мон, лозим не ин гапҳо. Мо дар назди вичдони худ қарздорем. Дастур гирифтаем. Чӣ қор қарданамонро медонем.

— Бале-бале! Арз кунам, ки бекигарии Султонбеки Исфонӣ, ки дар Палорак қӯра фӯрӯзон қардааст, на ватанро ғимоя қарда тавонад, на мардумро ҳомӣ шуда. Балки ба бенишон гаштани тухмаву дудмони қӯхистониёни сӯғднаҷод сабаб гардад.

— Ҳмм... Ҳамааш равшантар аз рӯз... Шоир ҳам ба наъл меҳ қӯбад, ҳам ба пошна.

Музтарибҳол монд Туғрал. Гӯйӣ тире аз даҳон зада аз паси сар баромад. Ба ҳаёлаш ҷисм, фикру андеша ва дилаш аз ин дойираи тор бурун омада, пас-пас рафт ба дуриҳо; паси тепаҳо, пушти қӯхҳо, паси қуллаҳо ва он сӯйи қӯҳи Қоф: «Манзили ман бояд ҳамоно ҷо бошад: қасеро набинам, садоеро нашунавам, бо қасе қордор набошам... Қар, қӯр ва безабон бошам. Ба ҷунинон ҷизе набояд гуфт. Ин баддилу бадпиндорҳоро роҳнамо ва роҳсоз набояд буд. Аслан маро қӣ мондааст ба роҳбаладӣ, ки лашқари ағёрро марговари ҳешони ҳеш қардонам?»

— Булбулақат аз қондан монд, шоир?

Туғрал ба худ омад, ки андешаҳояшро баланд гуфта бошад, аз даҳонаш меқарронанд.

— Қӯхистониҳо мақоле доранд: «Қабқ аз даҳони худ тир хурад».

— Ҳааа... Хуб фаҳмидаӣ, шоир. Ту моро аблаҳ пиндоштӣ: «Қӯр ҳам тавонад моро роҳбалад бошад».

— Астағфируллоҳ, рафиқ қомандир! Намефаҳмам андешаҳои шуморо. Маро хоҳиш қарданд, ки роҳҳои душворғузар ва махуфи Қӯхистонро илоҷӣ бошам, шуморо хушёр хушдор қардонам. То манзил расонам. Лекин шумо ба қар гуфтаӣ ман бо шубҳа гӯш меҷиҳед. Мағар қасе бадгӯйӣ қарда нисбати ман? Ё қон фармойише ҳаст?

— Қаллапӯши дузд сӯхт, гӯйӣ, нахуст дузд даст ба сар барад. Мағар суст аст иродаат?

— Маро бубаҳшед, қомандир. Ман, илоҷи воқеа пеш аз вуқӯъ, пешниҳод қардам, ки аз дӯсти озодфикру беғаразам ахбор қирам. Беҳуда он ҷо қартанам маъние надорад. Ин амалро қар қас ме-тавонад ба ҷо орад.

— Шоирӣ бачафеъл, сода... Мо донем чӣ қор қарданро!

Шоир чу кабки тирхӯрда аз даҳон хомӯш монд. Аммо андеша, фикр ва мағзи сараш он қадар галаён дошт ва хуни гармаш то ҷое ҷӯшид, ки оби офтобایی ҷӯпонӣ аз ҳарорати оташи лаҳҷаӣ хорчаву бодомча он қадар аз даҳону бинӣ об намепартофт. Шатенин тир дорад, шоир фикр дорад. Дар шаройити имрӯза нерӯӣ ин ду чиз баробар нест. Тири командир ҷонсӯзу ҷонгудоз. Фикри шоир гарчӣ дурпарвоз аст, аз кирдорҳои командир чизе намефаҳмад ӯ.

*Шарар ба азми таманнои ҷастани аз санг,
Дар ин ситамкада умрест хуфта бо дили танг.
Ба боғи даҳр, ки андар гулаш намебошад,
На эътибор ба бӯю на эътибор ба ранг!
Бақо ба талхӣ заҳри аҷал намеарзад,
Махур фиреби таманнои рангу бӯи шаранг!
Хаёли роҳат аз ин ҷодари фусун манмо,
Ҷаҳон, ки ҷои фиреб асту хонаи найранг!
... Маҷӯ зи вазъи ҷаҳон қадру эътибори маро,
Шудам ба сафҳаи имкон мисоли мисраъ лаг.
Сиришки ғам ба раҳаш баски рехтам, Туграл,
Зи ҷӯши ашқи надомат равам ба коми наҳанг!*

Кӯҳистони ҳақиқӣ сангинҳаёт аз ҳамин ҷо сар мешавад. Замини тангу заранг, хоки камшираи регӣ, шахҳои баланд, тангноҳо, кӯрроҳо, шаршар, ҷару ҷӯй, вартаи канорайи рӯд, бо-раҳӣ харкушу сагкуш, камингоҳҳои гулӯгир, роҳи пуроврингу пурхатар меравад то Фарғару Масҷох. Бо чунин роҳпаймоӣ кадамшумор ва рафтори командири муғамбир дили шоири ҳассос ва ҳақиқатпарвар чун шишайи тафсидаи сардобрасида пакқаду пора шавад, харчанд беҳисоб рафтааст. Омадшудӣ ӯ ихтиёрӣ буд; раҳорах дар ҳар мавзё дӯстону муридонашро хабар гирифта, ҳолу аҳвол мепурсид ва нафас рост карда, ё шабро дар сӯхбат гузаронида, боз озими роҳ мегардид. Аммо ин сафар чун бардаи кироя ба қадаму даҳони командир нигоҳ карда роҳ меравад ва ҳаққи берухсат халочо рафтаи надорад. Хайрон. Аммо андеша дорад, ки хуб аст дар зиндагӣ чунин тазодҳоро дидану доништан. Ба пиндори шоир сарханг Шатенин аз ин хусус гумон ҳам намекунад. Аммо аз андешаи зиёд мағзи сари Туграл ҷӯшида, ҷаҳаҳои сараш ба дард омада, дилаш фишор меҳӯрад, ба касе намегӯяд ё гуфта наметавонад. «Дар хонаи худат-а? Дар сарзамини аҷлодиат-а? Чӣ беҳуқуқӣ, чӣ беадолатӣ, ки даҳон кушода фикратро гуфта натавонӣ. Ё аз азал чунин буд? Дунё аз онӣ зӯр буд? Агар чунин набуд, аз зӯрии омадаҳову аз нотаवонӣ мо таърих он қадар ғаний нашуда буд. Дунё зеру забар дорад; зердасту забардаст ҳам.

«Эй забардасти зердастозор! То ба кай гарм бимонад ин бозор?!»¹
Надонам, ки то корзори Масчоҳ расидан ҳолам чӣ шавад?»

Вешист дар хоб аст. Орому саҳт хобида, ки сараш ба сангҳои саҳти сурху сафеди тор ва пояш ба замини қорами канори рӯд мерасад. Роҳ русторо бурида мегузарад, чунон ки бисёр деҳоти водиро аз ҷабри камзаминӣ ва тангии мавзеъ.

Баракси оромии дилгири Вешист Зарафшон нола дорад. Нолаву шеванаш монанд ба мӯйи модаре, ки писараш ба куштан ҳукм шуда бошад. Туғрал бори нахуст мешунавад чунин мӯяву гӯяро. Вақтҳои хунталаб буданаш ҳам ин зайл садо намебаровард рӯд. Шоир гӯшонашро бо кафи даст ва ангуштон мепӯшаду раҳо мекунад. Фарқияти овозҳо ва акси садоро меҷӯяд. Гӯё Зарафшон таҳти баландии зери пойи онҳост. Аз ин рӯ пурталотум, пурвоҳима ва гирён метобад. Туғрал сар меафшонад, андаке садоҳо мӯътадил мегарданд, боз шӯру шар пайдо мегардад ва аз байни ҳама талотумҳои шевани модаре меояд, ки касе надонад кист?

На! На шеван! Шӯри Зарафшон аст, ки чун хирси хуфта бедор гашта, кадом ракиби мунофиқро дида наъра мезанад.

Обхеи ангурало² аз зуби пирчу пиряхҳои саргаҳ ва барфи шиббахӯрдаи зимистонаи дараву хамгаштҳои кӯҳҳо дамида, киштаву баъзе манзилҳои сари раҳро шуста мебарад; беморони саръиву рӯхӣ ба ин фалокат дучор омадари ҳам; бачонрасидаҳоро низ, ки аз ҷафои рӯзгор ҳалосӣ чуста хештан ба амвоҷ задаанд. Кундаҳои нимсӯхта, дарахтони решакан, гову харони фитодабаоб, сангу реги сохилро ҳамчунон барад, ки лашу лушро. Ва баробари он бӯи сел барояд, ки аз ҳазору як гулу гиёҳ ё ҳамагуна будаҳои сохил таркиб ёфтааст. Рабояду андозад обхез он ҳамаро, баъд андар оғар боқӣ гузорад.

Бӯи замин низ меояд аз пастӣ дар ин ғояти шаб; бӯи гил, бӯи лойоба, бӯи моҳӣ, бӯи сабза низ. Аммо шоир дар димоғи гирифтааш бӯи дигареро дорад. Бӯи хунро. Сонӣ бӯи гандидаро, ки баъдтар ҳаворо олуда ва вайрон гардонад. Он вақт сағони носипос ва қарғасҳои ҳаромхӯр ин бӯро шунавад, барои лошайи ҳароммурда тохт оваранд. Аммо аз ҷониби кӯҳ бӯи адири сӯхта ва хошоку хок ояд. Вале чун боз аз сӯи Фарғар ояд, бӯи дуди саргини ҳар ҳама бӯйхоро пахш кунад.

Гумон надошт шоир, ки бо ҳазор умеди озодӣ ва некрӯзӣ ба ин дастайи мадад ҳамроҳ шуда, аз як фарди ноошно ва нобалад саҳту сақат мешунавад ва рафтору кирдору гуфтори мармузи ӯ як фарди суҳанвару рамузгир ва донову раҳнаморо ба чунин ҳол меорад. То ҳанӯз намефаҳмад, ки сабаби ба ин дастайи раҳгум ва

1. Саъдӣ.

2. Ангур ало шуд, дарё бало шуд.

сафарсиёҳ шарик шуданаш чӣ маънӣ дорад? Мурод хидоят кардан ва машварату маслиҳат додан бошад, полковник Шатенин, гӯё, ба ин чиз ниёз надорад. Худаш шоҳ ва донишу бинишаш – лаш-каркаш... Аммо аз кибру гурур ё қайсарӣ бошад, ки чун рамайи бесаркаш роҳи чапғалати кушишхонаро гум кардааст.

— Боз ягон кас дар ин деҳа ошно дорад?

Баъди фурсати зиёд, ки гӯё пешоварди Туғралро фаромӯш карда буданд, Шатенин чӣ масъаларо дар худ ҳаллу фасл кард, ки пурсид. Зеро ӯ медонист, ки дар ин ҷавҳ одами таҳҷойӣ танҳо шоир аст. Ба ҳар маъние пурсида бошад – киноя ё ростин, Туғралро нафорида.

— Яъне нест?

Боз касе посух нагуфт ба пурси сардор. Низ хомӯш монд.

Сарбозон пой ба пойи аспон ё даст ба лигоми онон баста ғунуданианд. Аммо бедорхобӣ мекашанд чун қабилае, ки аз тохти бадавӣҳо ҳавф дошта бошанд.

— Ба шоир иҷозат... Рафта ошнояшро хабар гирад. Малаховро ҳамроҳаш гирад!

Онҳо бо роҳи миёни деҳа мерафтанд дуздона. Туғрал дар бо-райи ҳамроҳи сияҳмӯйи монанд ба кӯхистониҳо андеша дошт, ки чӣ касе бошад? Дар тӯли роҳ шунида буд ҳарфашро, ки тоҷикӣ мегуфт паҳн-паҳн. Тотор буданашро хувайдо месохт.

Туғрал дудила буд, ки ҳамроҳи чунин кас ба даркӯбӣи дӯсташ равад ё на? Зеро чунин ҳамроҳи бисёрзабондон тавонад бойи-си марғи беаҷали ӯ гардад. Шоир, ки аз тухмаву дудмони Хоча Аҳрори Валӣ медонист хешро, як шингил пешдонӣ низ дошт ва чизеро пай бурда гирифтори андешаҳои хеш мегашт, аммо об ба даҳон гирифта буд. Буд-набуд Шатенинро баҳона лозим буд баройи бадном кардани Туғрал. Ҳамин ҳел як чизро пай бурда буд шоир.

«Кабк аз даҳони худ тир хӯрад. Худам пешниҳод кардам ин фикрро. Пасгардӣ баробар ба номардӣ. Наравам, таънабор хоҳам шуд».

Рафтанд. Аммо дуздона мерафтанд: бун-буни сангдеворҳо, пас-паси дарахтони туту беда лаби ҷӯйбор, паҳлӯйи хонаҳои гиливу сангийи паст ва бомаш ҳамвори гилпӯш. Тарсону ларзон. Туғралро на тарси ҷони хеш. Тарсаш аз ҳамроҳи ғайр, ки кӯхистониҳои чунин касонро надида «куффор» пиндошта, ғазаб карданашон аз эътимол дур нест. Худи ӯро медонанд, бинанд ҳам, чизе нагӯянд. Вешистҳо медонанд, ки ҳар бори роҳгузар шудан шоир ба хонайи дӯсташ Азизбек сар меҳалонад.

Лек дар кӯчаву паскӯчаҳои қачу килеби Вешист одамизоде набуд. Рӯбоҳ буд ё сағи думдароз, ки аз раҳнаи сангдевор ҷахида гузашт ва ғайб зад. Моҳи ҳут кайҳо гузашта бошад ҳам, аз дур

гаши гурбае меомад, ки шояд ба ошиқаш ноз мекард ё ситез. Оқибат он ғаш сагеро бедор кард, садои ак-акаш омад.

Чун ба дарвозайи шинос наздик омада онро аз дарун занҷир-банд диданд, дук-дуки дили шоир кӯба ба дарвоза мезад. Ў каме ором истода гӯш ба дарун дод, то чӣ садое ё шарфае ояд. Ё саг бӯй гирифта, ситезад. Пайдо набуд чизе. Ў даст ба ҳалқа бурд, то дошта ба дарвоза занад. Аммо бим кард, ки саги ошно баробари садо додани дарвоза ғиғон қашида паси дар меояд ва мардуми хуфтаро бедор мегардонад; ба тахлукаву воҳима меандозад. Ҳамин хел шуд: Чун тарсу паст-паст ҳалқа ба дарвоза зад, саги хушёр ё аз чизе олугда ғиғон бардошта пурғазаб хешро ба дарвоза зад.

«Чорчашм! Ин ман, ошно! Нашинохтӣ?» – гуфт.

Саг дум ликконад ҳам, аламангез ва бо ситез панча ба дарвоза мезад ва худ аз худ тарсида пас мегурехт ва боз хучумовар мешуд.

Магар Туғрал хавф қашид ва ё ягон чиз пай бурд ё тахмин кард, ки баргашта ба ҳамроҳ нигарист. Чун ҳамроҳ дар торикӣ аз нигоҳу вачоҳати шоир чизе дарёфт накард, хомӯширо авло до-нист. Туғрал низ чизе нагуфта гӯш ба дарун дод: саг тохта ба дари хона рафт ва оне садоаш гирифта боз ба дарвоза давид. Туғрал пиндошт, ки дӯсташ Азизбек паси дар омада «кист?» мегӯяд ва шоир ошноӣ медиҳад.

Аммо чунин нашуд. Балки садои ғиғони Чорчашм ҳама саго-ни дехаро бедор карду ангехт. Туғрал ҳайрон монд: «Аз чафойи Ҳомид-кӯрбошӣ одамон тарсу шуда бошанд?» Ҳамроҳ китфон дарҳам қашид; ё пурси Туғралро нафаҳмид ё муғамбирӣ карда ягон чизро ба гардан гирифтани намеҳоҳад. Балки ҳайрон аст аз рафтори чунин ошно, ки дарро ба рӯи кас накушояд. Ў фақат аз сагро «Чорчашм» ном гирифтани Туғрал ҳаёле бовар дорад, ки ӯ бо ин хонадон ошноӣ дорад. Ва шоири донандаи одат ва расму русуми кӯҳистониҳо фармуд: «Одаташон ҳамин: шабҳо ба рӯи омадаҳо дар намекушоянд».

— Шумо омада не-ку, рафиқ шоир?

— Ҳамтуя таомул ҳамин. Баъд ягон гап ҳаст. Шояд мардумро тарсонда бошанд.

Ва ҳайрон аст, ки чаро ин деҳа ин қадар орому хамӯш? Ин мардум шабу рӯз надоранд, чун мӯр дона гун меоранд; дар тамузи тобистон ғами чиллаи зимистонро меҳӯранд. Аҷаб. Аҷаб, ки дар ин вақт харсавор кӯҳ баройи хезум мераванд ё аз кӯҳ хари хезум пешандоз меоранд, ки дар ин ғоят кӯҳбон дар хонааш бароҳат хоб мекунад. Аммо мӯрони донакаш, пири пиёдаву хари хезумкаш ғайб задаанд. Саворе, пиёдае азми бозор надорад. Зеро субҳ дар он соҳили Зарафшон чумбабозор мешавад.

Он қадар ки ҳалқа ба дар зад, дарвоза кушода нашуд. Чуз садойи сағ садо неамад. Ниҳоят аз дарвозайи рӯ ба рӯи он тарафи роҳ садойи сурфайи пасти каси нимчон омад:

«Қадомай?»

«Манам! Эшони Туграл!»

«Дар қадамтон чонам, дар ин ғояти шаб читон мебод?»

Ин ҳамон пирмарди масчоҳӣ, ки Туграл борҳо дар хонайи Азизбек ё беруни дарвозайи ӯ дучор омадааст. Аммо дами дарвоза ҳамроҳи Туграл даст аз таппонча дур намегирад.

«Аз роҳи дур омадам. Дӯстам Азизбекро диданиам».

«Дар қадамтон чонам, эшон, даруни дарвоза дароед, – ҳалқаи фашанги паси дарро бардошта сурфид пирмард. Бо чунин ишорааш зери сурфа ҷи асрореро пинҳон медошт. – Имрӯз ки дар ин ҷо машҳар шуд. Азизбекро бурданд».

«Кӣ? Кучо?»

«Ҳомид-қӯрбошӣ аз ҳамон пасрӯ (ҷониби Панҷакатро нишон дода) дуд карда омад. Ин ҷо расида, дар гирифт... Дар деҳа одам намонд, дар қадамтон чонам. Кӣ болорӯ тохту кӣ пасрӯ. Кӣ ҷон ба саломат бурду кӣ натавонист. Қиёмат шуд. Йигитҳоро ҳамчун аскаро ҳамроҳаш бурд. Азизбекро ҳам».

— Ҳоҳ?

— Бурд, тӯрем. Мегӯянд, ки сарбоз ҷамъ карда, бо кофирон ҷангиданист.

— Оббо...

— Пиёдаедо?

— Не. Аспро беруни деҳа қантар кардем, то садойи сумаш мардумро безобита нагардонад.

— Рӯмо сиёҳ! Мардум нестанд, дар қадамтон чонам. Ҳама кӯчиданд ба кӯҳу камар. Ба назарам, як мани ғариб (ба масчоҳӣ буданаш ишора карда) мондаам аз нимчонҳо. Мо баринҳоро кушанд чиву накушанд ҷӣ?

— Инту нагӯед. Шумоҳо пири қор.

— Ҳамтую, дар қадамтон чонам, надаромада, даҳани хушк мераведо?

— Иншооллоҳ, сафари дигар...

— Худо хоҳад...

Вале ин замон аз пас садойи гуфтугӯи ду кас омад:

«Шунидам, ки эшони Туграл бо лашкари сурх ҳамроҳ шуда, ба нобудии мардуми мо омадааст»

«Ин хел нагӯед, ҳамсоя. Эшони Туграл аз он қасон нестанд. Сар медиҳанду чунин қорро намекунанд. Ин бадгӯйии душманон будагист?»

«Не охир, ман аз забони қасони мӯътамад шунидам, ҳамсоя. Бо ҳамин гӯшҳои худам».

«О шумо қару?»

«Ман дар ҳама ҷо кар не. Дар ҷое, ки лозим шавад, кар мегардам... Ман медонам, ки аз болоӣ эшони Туғрал фичу кучҳойи зиёд хаст: гӯё тарафдори сурхҳо; гӯё тарафдори сафедҳо; гӯё зидди масҷойҳо; гӯё зиди таҳҷойҳо...»

«Ин ҳама «гӯё»-хоро монед! Дар ҳафт кабати осмону ҳафт кабати Замин мисли Туғрал одами поку ҳалолро намеёбед. Ҳамин қадар, ки ҳақгӯ, ростгӯ. Дар гулӯяш корд монед, аз қавлаш намегардад. Дар ҳаққи ҳамин хел инсон бадгӯйҳо мекунад-а?»

«Ҳеҷ кас дар борайи муши мурда гап намезанад. Зиндагӣ аввал онеро аз миён бардоштанӣ мешавад, ки чашмони зиндаву зирак дорад. Эшони Туғрал дониши худодод ва истеъдоди баланд дорад. Шоирӣ зӯр...»

«Ҳамин-дия, душмани Туғрал ана ҳамин сифатҳои хубашон. Лекин гапҳое ки гуфтед, кӣ бофта бошад?»

«Шамол овардагӣ даҳон ба даҳон. Касе аслашро намедонад.»

«Бад. Бисёр бад, ҳамсоя. Ин бадгӯйҳо метавонад сари шоирӣ моро ҳӯрад. Ман аз ягон масҷоҳӣ чунин гапҳоро нашунидам...»

«Нее... Ин гапҳои масҷоҳӣ не. Кирм аз бадани худ меҳезад».

Дар қанори деҳ Шатенин пой мекуфт; ғавҷро дар ҳолати ҳозирбош медошт, то балое аз даруни русто барнаояд. Зеро ҳам аз дер омадани фиристодаҳо парешон буд ва ҳам Туғралро хуб намедонист; чӣ кас, чӣ гуна ва ҷонибдори қадом тараф будани ӯро хуб намедонист. Аммо чизақҳое ба бадӣ шунда буд. Сад дар сад ба шоир бовар надошт. На танҳо ба шоир Туғрал, балки ба ҳамагуна шоир бовар надошт, ки ангезандаи балвою балойи ҳама давру замонҳо онҳо бошанд. Онҳо суҳандонанд ва мардумро бо суҳан гумроҳ қардан осонтар аст. Аз Дунёи Қадим омадааст чунин гумон. Зеро аз қадим чизе ки боқӣ мондааст суҳан аст. Бештараш ба шакли афсона. Вағарна касе надонад, ки пеш аз мо кӣ буду чӣ буд?

Чун сагон бедор аз ҳоби амонат гашта безобитатар ва ангехтаву парешон шуданд ва аз қадом ҳавф дарак ба якдигар дода, деҳайи хуфтаре бедор ва сардари гардониданд, сарҳанг безобитатар, парешонтар ва пуртахлука аз деҳу аз ҷонварон шуд. Ғалаён ва радду бадали фикраш фузунтар аз андешаҳои мармузи Туғрал буд. Агар Туғрал огоҳ аз сирру савдо гашта ба кӯчаҳои чағалати фикру ҳаёл рафта бошад, Шатенин бо тахмину гумон сари ҳешро пур аз танайи анқабуд гардонида буд; чизеро сарфаҳм намерафт. Ҳар ду ҳам сарғич аз гумонҳои норавшан буданд. Вале Туғрал ҳама пиндор дур аз сар андохта, қисмати дӯсти ҷавону бовафо, шоирмаоб ва равшанфикру равшанзамирашро меандешид.

- Ғайбулин!
- Гӯш мекунам.
- Ҳама гапро ту ба командир мегӯӣ, ошно.
- Чаро?
- Зеро ӯ ба суҳанҳои ман бовар намекунад.
- Ин хел набудагист. Балки шуморо чун шоир ва донишманд эҳтиром дорад.
- Бояд чунин бошад. Аммо ӯ нисбат ба шоирон назари дигар дорад.
- Намедонам...
- Охир ман мефаҳмам-ку...
- Ба назари ман эшон ё тӯра, гуфта, андаке мекебад...
- Ман ҳам чунин андеша дорам. Аммо аз одами рости рост-кор кебидан хубие надорад. Ва набояд кебид. Балки ӯро бояд кадр кард, бо ӯ наздик шуд ва аз кирдори некаш истифода бояд бурд.
- Рост. Инро ман ҳам мефаҳмам... Ба ӯ чӣ бояд гуфт?
- Гум кардам фикрамро... Ҳа... ӯро бояд гуфт: «Чун ба дарвозаи ошноӣ шоир расидем, дарвозаро аз дарун баста дарёфтем, кӯба ба дар задем, саге ғиғон бардошта омад. Шоир номи сагро «Чорчашм» гирифта садо кард. Лек хомӯш намешуд саг. Як навъ тарсу ларз хувайдо мегашт дар овозаш»...
- Ман ин хел шумо барин ҳикоя карда наметавонам
- Ин хел бошад, он чӣ дидем ба таври худат ҳикоят мекунӣ. Бо садойи саг дами дарвоза омадани пирмарди масчоҳиро. Номаш Амирхон. Чӣ хел ба деҳа тохт овардани Ҳомид-кӯрбошӣ ва Азизбекро чун сарбоз дастгир карда бурданаширо... Вале ҳоло маълум нест, ки дастаи ғоратгари (ҳамин хел мегӯӣ) Ҳомид-кӯрбошӣ дар кучост. Ҳа...Боз одам чамъ кардану ӣигитхоро бурданаш, ба итоат дароварданширо ҳам мегӯӣ. Ин зарур.
- Ман намефаҳмам ин ҳамаро!
- Чун ӯ маро тарафдори босмачӣ мепиндорад, ҳама харфамро баръакс мефаҳмад ё найранг. Боз ту хубтар мегӯӣ ба русӣ. Ман канда-канда мефаҳмонам, гумон мекунад, ки ҳилла мекунам.
- Не-не, ин хел не, чаноби шоир... Пештар ишора кардам-ку, ҳама айб дар ҳамдиёриҳои худатон: онҳо ҳам менавиштаанд ба уезди Самарқанд ва ҳам баъзеашон хабаркашӣ мерафтаанд; шояд ягон бадбинатон бинӣ халонда бошад.
- Ин хелинҳо кам нестанд. Шоиршавҳову саллабандҳо бисёр. Лекин ҳама бадӣ аз дасти бекҳо, мансабхоҳон. То дунё ҳаст, нафси бад ҳам ҳаст. Охир онҳо ҳам бояд овоз бароранд, то мардум шиносаданон. Овозаӣ Рустам беҳ аз Рустам, мегӯянд. Чунинон овоза бароранд ҳам, ба бадӣ мебароранд, ки бадтар аз ин рӯзи сиёҳе нест. Шумо медонед, ки Раҳмону Шайтон аз як шикам ба дунё омадагӣ?

— Шундаам, лекин хуб намедонам.

— Ҳааа... Ин чизи муҳим аст. Дар китоби Зардуштӣ ин афсона, хоҳ бофта бошад, хоҳ рост, ин чиз ҳаст. Гӯё Ҳурмузд – худойи некӣ ва Аҳриман – худойи бадӣ аз як шикам ба дунё омадаанд. Худованд аҳд кардааст, ки кадоме пеш рӯшаниро бинад, сарварии олам ўро диҳам. Чун Аҳриман – Шайтон дар пас будааст, ин ҳарфро шунда, шикамро дарида пештар рӯшаниро дидааст, Худованд сарвариро ба ў додааст. Дар нахуст олам дар итоати худойи Бадӣ шудааст ва девон оламгир будаанд. Сиёҳӣ бар сапедӣ чира будааст. Сонӣ Худованд сарварӣ Ҳурмуздро бахшидааст. Аҳриман боз чолокӣ карда бар дӯши Ҳурмузд нишастааст ва ҳар яки мо агар шайтон набошем, шайтон бар дӯш дорем...

— Ман ба полковник Шатенин ҳамаро мӯ ба мӯ мерасонам ва меғям, ки чаноби Туғрал чӣ марде бузург аст.

— Ташаккур, мӯхтарам Ғайбулин. Ҳамин ҳоло – шаби бисту якум ба бисту дуввуми июн шабу рӯз баробар мегардад, шояд корҳо ҳам дуруст шавад ва Шӯроҳо пирӯз оянд.

— Меғям, – меғям, чаноби шоир...

— Шоир чӣ мефармояд.

— Чизе рӯшан нест, рафиқ полковник. Ба ҳар тақдир бояд то субҳ сабр кард.

— Тақдир... тақдир! Дар Масчоҳ хунхӯрӣ. Мо ин ҷо сабр кунем? Агар мурод сабру дамгирист, дар Русия, дар Самарқанд ялло карда мегаштем.

— Рой шуморо, чаноби полковник! Мо сарбоз.

— Инро ман медонам. Лекин нияти шоирро намедонам.

— Нияти шоирро? Нияти шоирро? Шоир чӣ ният дорад? Он чӣ шумо ният доред... Давлати Шӯро пирӯз шавад. Мардум аз ҷабру зулми амиру бекҳо раҳо ёбад ва олам гулистон гардад... Шоирон аз рӯзи азал ин чизро меғянд.

Сарханг Шатенин гӯё ба ин чиз аҳамият надод ва амр кард:

— Отряяд! Бедорхоб бош!

...ва афзуд: «Шоир як чизро надонад, намеғянд.»

Сапедадамон боз бо амри Шатенин пой бар рикоб карданд.

Мардуми рӯҳафтода андар гирдсанги зери садаи азим ғун омада, туғи сафед бардошта буданд сари асоҳии пирӣ. Чун ба чашми талоя ва ҳуди сарфавчу сарбозон рост омаданд, полковник Шатенин дасти «бозист!» бардошт; кафи даст чониби анбӯхи мардум ва пушти даст ба сипоҳ, инони аспашро кашид ва аспони дигар аз канору паси он бозистоданд. Гӯйӣ ду лашкари ноогоҳ аз ҳамдигар рӯбарӯ, вале андаке дуртар аз масофайи ҷангии маъмулӣ сафу радда кашида буданд. Яке парчами сурхи ситорадор дошт, дигаре туғи сапед ва ягон-ягон сабз, ки саллаву дастор пора карда

ба сари чӯбу асои пирӣ бардошта буданд. Ба гумон ва андешайи хеш байрақи ошtii афрошта буданд. Аммо дирафши эшон латтапораҳои дарахти чинор, тут ё туғи чилламазорро мемонд, ки аз либоси тифлони дардманд ба шоҳаҳои он кашол мекарданд. Он латтапораҳо ҳарранга, аммо туғи вешистихо барои меҳмоннавозӣ ва ҳамфикрӣ тасма-тасма алвонч меҳӯрд. Шатенин ду тан савори мусаллаҳ фиристод. Аз он чониб пирмарди монанд ба Рӯдакӣ, на салла, балки пешонабанди сабз гирди сар баста, сари асо низ дирафши ошноӣ бардошта пеш омад. Ҳамроҳи ӯ як писараки тақрибан шаш-ҳафтсола буд, ки ба ҷойи ливо як пархомайи уқоб ё тазаввро боло дошта меомад.

Туғрал шинохт ин ду танро; пирмард – Амирхон ва кӯдак писари Азизбеки дӯсти ӯ буд. Танашро фарошо гирифт, ба пушташ мурғак давид. Сӯи фармондеҳ Шатенин нигарист, ки ӯ низ ба шоир менигарад. Надонист чӣ фармояд ва ё чӣ ишора кунад. Ба ҳар ҳол таъзимнамо кард Туғрал. Аммо Шатенин сар андохтани ӯро ба таври хеш фаҳмид ва зуъмдор рӯ гардонд.

Дар миёнаи ба ном ду лашкар ҷаҳор тан дар гуфтугузор буданд. Туғрал чашм аз онҳо намеканд ва чун ин ду тани омадаро мешинохту медонист, дилпур буд, ки аз эшон бадие рух надиҳад. Зиёдтар аз пирмард писарак дида ба ӯ дӯхта буд. Шоир яқин мекард, ки пирмард воқеаи шабинаро ба вай гуфтааст.

Сари аспон гардониданд фиристодаҳои сурҳо. Шатенин баёноти ононро шунида табассум кард ва ҷилав зад, ки пеш раванд. Чун пирмарду писарак қойидаи лашкардориву лашкаркашӣ ва одоби пазиройиро хуб намедонистанд, аз рӯи софдилиии кӯдаконаву пирона аз рӯи роҳ канор нашуданд. Чун саворон наздик омаданд, ҳарду даст пеши бар гирифта тоҷикона бесадо «хуш омадед» гуфтанд. Пирмард ҷилав кашид аспи Шатенинро пирона ва кӯдак тохта назди аспи Туғрал гузашт ва рӯй ба мӯкии сурхи ӯ расонда дудада аз рикоби ӯ дошт. Туғралро бугзе гулӯгир кард. Пиеда шуда баччаро ба танг кашида рӯи роҳ ништастанӣ буд. Аммо одоби сипоҳдорӣ иҷозат надод ва ҳам аз амри сардор берун буд. Дилаш мегирист, ки ҳамин хел як нармадилуву озурдадилӣ; раҳимиву ғамхорӣ дошт. Бо вучуди ғурури баланд, як навъ дуруштӣ доштаниш (нисбат ба касони баду бадкор) аллақай сиришки чашми дилаш равон гашта буд. Аз ақлу тамиз рафтор кард: килкпарӣ дасти ӯро гирифта ба дастор халонд ва худӣ писаракро бардошта ба пеши зин нишонд.

Теги офтоб лашкари хурд ба пойи пирмард то назди мардуми дӯстхоҳ омад. Мардум на чандон зиёд буданд; пирон ва кӯдаконе, ки дар ҷунин синну сол ё падарашонро бурдаанд ва ё ҷафо аз замона кашида дар орзуйи кадом рӯзи сафед ҳастанд. Аз тухми зан касе набуд. Зеро ҳангомаҳо ва ғӯйишҳои даҳон ба даҳони баъзе бефаровездаҳонҳо занонро аз дучор омадан бо «кофирон» гурезон

медошт ва заифони Кӯхистон аз марди бегона рӯ панаҳ мекарданд. Аз ин рӯ халқ башумор баромааст. Нону намак доштанд. Дар суфайи зери сада дар корсонҳо чурғот, дар сабатҳо зардолу гузошта буданд ва ду ғусфанди кандапӯст дар шохи сада кашол буд, ки ғурсати пухтан накарда чунин амалро пеш овардаанд, ки меҳмонон ғурсат дошта бошанд, мепазанд; ғурсат надошта бошанд, ҳамроҳ баранд.

Аммо ғавҷи камшумор ҳам пиёда нашуд. Шатенин бодикқат аз назар гузаронд мардумро ва ачабаш омад аз пазиرويӣ онҳо. Лек чизе нагуфта пиёда шуд, лаби нон шикаста ба намак тар кард ва ба даҳон гирифта, аз рӯи таомулашон, каллапӯши ситорадор аз сар гирифта ба онон салом дод. Пасон мардум ба алайк ҷониби онҳо омада ба пойи Туғрал рехтанд. Шатенин ҳайратзада нигарист, ки ин ҳама на ба пазиرويӣ сипоҳи рус, балки ба эҳтироми Эшони Тӯра будааст. Зеро бонавбат пеши ӯ ҳам шуда, мӯкиашро дастмол карда, ба чашм мемолиданд; «пеши потон мурам» гуфта канор мерафтанд. Шатенинро бад расид. Ҳарчанд мешунид, ки мардум «Пеши потон мурам, Эшони Тӯра, ҳамроҳи инҳо озодӣ меоред!» мегуфтанд, Шатенин чизи дигар медонист муомилаи халқро.

— Ман не, инҳо бо сарварии полковник Шатенин шуморо аз ҷабру зулм озод хоҳанд кард, – мегуфт.

Лаби полковник намешукуфт. Кина гирифт. Ва аз фикр гузаронд: «Чунин будаед, ки қўрбошӣ адабатонро додааст.» Ва ба ҳеч чиз нигоҳ накарда «Мо дер мондем. Дар Масҷох моро нигарон!» гуфта зуд ба асп савор шуд ва миёни одамони кўчабоғи зинда кушодаро гузашт.

Туғрал аз пари туғрал тоҷ гирифта буд. Хеле шинаму зебо менамуд ва ба феълу атвор ва қиёфайи ӯ мувофиқ афтода буд. Ба хусус, ки биниаш минқори шоҳинро мемонд. Туғрал таҳаллус гирифтани ӯ муҳаббате ба устодаш Шоҳин буд. Ҳарчанд медонист, ки туғрал шакли туркийи «шоҳин» аст, хубтар аз ин чизе пайдо накард, то ба устодаш бахшад:

*Бӯалӣ бувад пешам дар сулуки маҷнунӣ,
Донишам қунад акнун аз Арасту афзунӣ,
Синайи Балиносаш Туғралам қунад хунӣ,
Ғашт ҳосили Шоҳин шавкати Фалотунӣ,
Баъд аз ин ба Хатлон ҳам ғирудори Юнон шуд!*

Чунин зебоии мурғонаии шоир Шатенинро нафорид, ки нафорид. Зеро зебоии шарқиена, гурури шоирона, донишмандии пирона ва ин қадар эҳтироми мардум ғашӣ полковники кинаварро меафзуд, ҳарчанд, ки Туғрал ҷуз эҳтиром ба ӯ коре ё хидмати ночое накардааст. Аз рамузи кор полковник Шатенин дар борайи шоири чу шоҳин зираку баландпарвоз бисёр чизҳо медонист; хон-

да ва ё шунида буд. Зеро бисёр мегуфтанд дар борайи шоириву доноииаш ва бисёр менавиштанд аз «бадиву душманиаш» ба уезди Самарқанд.¹ Туғрал медонист дасисаву ғаммозиҳои душманонаро, ҳасуди шоиртарошонро, ки аз фурсат истифода бурда, калами кунд ба шикоятнависӣ тез карда буданд. Зеро ошкоргӯӣ ва тундӣи Туғрал онҳоро ба танг меовард. Боз шаройити саҳти кӯҳистон, камзаминиву беманзилӣ тӯҳмат ба сари ӯ бор меовард, ки ҳамчун райиси кумитаӣ ислоҳоти обу замини кенти Фарғар ба халқ замини зист намедиханд. Дар ин боб кинаӣ ба Мансурхон² дошташонро ҳам ба сари шоир зада шикоятҳо менавиштанд ва аз ҳама бадтараш он буд, ки Туғрал худро дӯсти Шӯро вонамуд мекунад дар асл чун эшонзода, тӯра ва миллатчиву ватанпараст душмани Шӯроист. Ҳамин чизро Шатенин чун сурб ба гӯшаи рехта буд.

Аммо касе намедонист, ки Шатенин кист? Аз рӯи вазифа ҷоннисори артиши рус; ба кӯмаки ҷанговарони сурх ба ҷанги Масҷох дастаӣ ёрирасон мебарад, то ватандорон ва меҳанпарастони масҷохро торумор кунанд. Лекин сӯҳбат аз сурхҳо равад, сафед мешавад; сӯҳбат аз сафедҳо равад, сурх мешавад. Касе чунин ранг гирифтани пӯсти нафису беранги ӯро рамуз намегирад. Фақат ранг дигар мекунад ӯ; баракси ранг гирифтани бӯқаламун. Лек ба сӯҳбат шарик намегардад. Саҳт диққат ва гӯш медиҳад.

Дигар кас мешуд, дар ин сафар бо Туғрал хуб сӯҳбат карда, бисёр чизҳоро пурсида, маънӣ мекашид. Аммо ӯ хомӯш аст ва гӯё Туғрал дар ин роҳпаймоӣ нест; дастуру нақше ҳам надорад. Зеро ӯ кӣ будани Туғралро, ба таври хеш, беҳтар аз худӣ ӯ медонад.

Туғрал дар борайи Шатенин чизе намедонад; ҳатто шарҳи ҳолашро. Ҳамин қадар, ки ба ёриӣ аскарони руси ба муқобили ба ном босмачиёни таҳҷойӣ ҷанганда меравад чун ёвар. Лек дилаш гувоҳӣ диҳад, ки росткор нест; нодӯст тобад.

«Ман дар борайи чунин касон, баҳусус дар борайи Шатенин, ки аслу насаб ва шаҷарааш рӯшан нест, набояд фикру андеша кунам. Лекин ин девсурат ҳоло лозим нашавад ҳам, рӯзе симояш ба қор ояд. Зеро дар як роҳ ду ранг: сапеду сиёҳ тор кашиданаш хуб нест. Лек чӣ метавон кард, ки Ҳурмузду Аҳриман аз як шикам рӯйидаанд. Аз Мароқанд то Масҷоҳҳо ҳафта мешавад, ки пушти зинем. Аз дари аввали ин саройи дудар ворид гашта аз дари дигар баромаданро касе намедонад. Ва ё аз дари яқум баромада рӯшанӣ бинад кас ва ба дари рӯ ба рӯ баранд, ки ҷуз зулмот чизе нест. Аз зулмот ба зулмот. Лек нашудааст, ки аз ду дар рӯ ба рӯ омада бошанд. Ин Офтоб аст, ки меояду равшан мекунад меравад ва

1. Идораи ҷойҳои дахлдори уезд.

2. Ҳокими кенти Фарғар; бародари Накибхон Туғрал.

боз меояд... Зеро кори ӯ барҳам задани Зулмот аст, абад-уд-дахр таъкиб мекунад... Лек хайҳот!

«Қасидайи бузургон»-ро аз нав бояд навишт. Зеро ман машк карда будам. Ин роҳу ин сафар маро бедор кард, ки пеш аз ман чӣ қадар бузургон азобу азият кашида, мубтало ба балоҳо гашта буданд; луқмаи оташу обу неши тиру найзаву дашна ва сари дору бораву чарӣ шудаанд. Дар он қасида ҷойи ман низ бояд бошад. Он яроку аслиҳаву заҳру зақумҳои «бузургкуш» кӯҳна шуданд. Тири сӯзон баромадаст. Тарси ман аз он. Ба назарам менамояд ва хоб мебинам, ки ҷони ман аз он месӯзад... Ҷони ширини ман. Дар роҳи ҳақ кӯшидан ва халқ сӯйи озодӣ ҳидоят кардан бадӣ бошад, неки чист?

Шояд баъзе кӯмаку мададро мардум аз тангдастӣ, ноилоҷӣ ва зориву забунӣ неки пиндошта бошанд? Аммо бадӣ ин кори шайтон аст. Шайтон дар хуни инсон аст, бар гардани ӯ бор мешавад, акли ӯро мегирад, ҷилавашро ба ҳар сӯ мегардонад ва кас бадӣ мекунад. Агар Аҳриман аз аввал дунёро сарварӣ намекард, одам барра барин орому бегуноҳ чарида мегашт. Зиёнаш ба касе намерасид. Ҳарчанд баччайи одам аз ибтидо орзу мекунад, ки шайтонро дастгир карда, лачом зада савор шуда гардад, наметавонад. Баракс одам шайтонро бар дӯш бардошта мегардад.

Аз афти қор шайтон бисёр. Вагарна як шайтон бар гардани ин миқдор ҷондори рӯи Замин намерасид. Мазмун: ҳама шайтон ё андаку бисёр шайтонӣ доранд».

Сахт парешон аст Туғрал. Аз андешаҳои мағшуш ё аз тундӣи сардори даста, ё худ ёд кардааст наздиконро. «Дар Самарқанд ором нишинӣ, хуб набуд, шоир? Туро кӣ монда ба ҳар қор ҳамроҳ шуданро. Муллошарифро гум кардам; дӯстамро. Аз пас меояд. Аз Тӯтӣ хабар меорад. Ё барнагашта бошад ба хавлиӣи Тӯтӣ? Зеро аз Сияҳоб то он ҷо рафта боз омадан вақти зиёд мегирад. Дилам гувоҳӣ диҳад, ки дунболагир меояд. Хӯӯӯ ҳамон саворайи ба чашми ҳама ноаён Муллошариф бояд бошад. Соя ба соя меояд ӯ. Зеро ба ин даста ҳамроҳ шуданаш аз рӯйи одоб ва қонун набувад. Лекин пайгир меояд, ки якдигарро гум накунем. Ҳар кас дар ҳаёт бояд ҷунин дилсӯзу қонгараве дошта бошад. Шояд аз азал монда ин расм, ки одамро танҳо гузоштан хуб нест. Балоғир мешавад. Умуман одами танҳоро бало мезанад. Дар ҳама ҷой; ҳатто шох бошад ҳам. Аз ин рӯ ғахворайи кӯдакро ҳам танҳо намегузоранд. Ў бояд биёяд».

Туғрал ҳис мекунад ё ҳаёле касеро мебинад, ки шебу фарози роҳро савора меояд; гоҳ-гоҳ саре менамояд ва боз дар хамиҳо гум мешавад. Агар ӯ ва савори ҳаёлиӣи пас баробар ба сари баландӣи роҳ бароянд, назаре якдигарро мебинанд. Вагарна яке дар баландӣ, дигаре дар пастӣ бошанд, якдигарро дида наметавонанд.

Дар миёни низомипӯшон ҳам Туғралро фарқ кардан имкон дорад. Сабзчомаи болобаланд ва дастораш кабуд. Ҳарчанд Тӯтӣ «Шумо ҳоло чавон, набандед ин салларо» мегӯяд, Туғрал розӣ намешавад: «Ба эшонзода меҳанданд». «Майлаш, дар Кӯҳистон бандед, шаҳр, ки омадед, гиред». «Ҳой Тӯтичон, маро дар шаҳр он қадар мешиносанд, ки дар Кӯҳистон намешиносанд».

Ва ҳоло Тӯтиро ёд мекунад. Нозҳои ӯро пеши назар меорад: «Муллошариф мегӯяд ҳамаашро, ки Тӯтӣ чӣ гуфту чӣ фармуд?»

Сонӣ муқойиса мекунад ӯро бо Муқаддам:

Боре Туғрал савори тавсанаш миёни деҳро мегузашт, ки гулдухтараконро дид, ки дами дарвоза бозӣ мекарданд; «Ҳабобичон» бозӣ мекарданд:

*«Ҳабобичон, ҳабобӣ,
Дастам гули сабобӣ...»*

Гӯён даст ба даст дошта аргушт мерафтанд. Аргушти ачиб, таронаи ачиб, бозии ачиб. Шоир инони тавсан кашид, то диққат диҳад ба бозии духтарчаҳо. Ду тан дастон сӯи ҳам ёзида, панҷаҳо кашшак карда – ба ҳам андохта вазн ба пушт майл дода, гирд мегаштанд сурудхонон. Гоҳи гирду чарх задан пойҳо пеш мерафт ва сарҳо пас. Чамолаку пӯпаки дар мӯй андохта аз тахтапушт дур гашта чу боли шохин ба парвоз меомад; рӯймолҳо ё афтида ё ба гардан лағзида, духтаракони чуфт-чуфт бодрэфтаро сурхрӯ ва зебо нишон меод. Яке нав бо чурғот сар шушта бошад, дигареро мӯй фаҳха буд. Инак нӯки пойҳо ба ҳам наздик омада тез мегарданд. Дастагул мешаванд.

*«Ҳабобичон, ҳабобӣ,
Дастам гули сабобӣ...»*

Чуфти дигар сар мекунад ва тез чарх мезананд. Тарона ҳам тез хонда мешавад; бо суръате ки мегарданд. Аввал ором, пасон суръат мегирад. Туғрал сари зин хешро фаромӯш карда, майл ба пеш додааст, гардан ёзида дорад чунон ки паланг ҷониби ғизол. Духтарики кокулонаш чилбофти ба назари шоир «расида» диққати ӯро сахт ҷалб кард: «Духтари кӣ бошад? Мешиносам ҳама сангистониҳоро. Духтари Муллоҳасан бошад?» Духтар ғизолсурат буд. Нафиси қоматаш аз ҳамбозиҳояш болотар. Чашмонаш ғусфандии ҷаззоб. Кокулонаш аз паси рӯймоли рангпарида кашол ёфта то хамаи пой расидааст. «Солашро гирад, замин рӯбад».

*«...Чӣ ҳол дорад чамандӣ,
Фӯта дорад чишмбандӣ.*

*Мачит¹ ба мачит-а,
Ду кӯрпайи чит-а.
Яктеша гирем-а,
Яктеша монем-а.
Ҳа, ҳуу дугона!
Ҳа, ҳуу дугона!»*

— Э, бале, бале, бале! – баъди тамошойи зиёд завқ кард Туғрал.
– Ин суруду ин бозиро ба шумо кӣ ёд дод?

— Аз Амондара як духтарак омада буд. Номаш Анор. Ҳамон Анор ёд дод.

— Ёдаш ба хайр, ачаб бозие омӯхтааст.

— Бай-бай! Чӣ номе? Номи худат чист?

— Номи ман? Номи ман? Ошхӯру нонхӯри чомадаррон.

— Бай-бай, чӣ номе?!

— Номаш Мукаддам!

— Номи худат – Девона! – қаҳр омад духтарро. – Корат чӣ ба номи ман? Номи худата гӯй! Ту номгирак?

— Рост мегӯяд. Мукаддам Рост мегӯяд... Духтари кӣ мешавӣ?

— Духтари додом.

— Бале-бале! Ҳама духтарон духтари додошон мешаванд. Ягон духтар духтари амакаш нест... Ман бозии шуморо дуру дароз тамошо кардам, гӯш ба таронаатон додам. Воқеан ҳунари баланд доред. Агар шумо, духтарҳои ширин, малол нагиред, ман ба ҳунари шумо озмун эълон кардам. – Туғрал аз кисабағал рӯймол баровард. – Дар дил гуфтам, ки ҳар кас беҳтар ҳунар намояд, ана ин рӯймол мукофоташ. Ба назари ман Мукаддам мукаддамтар буд. Ин рӯймол ҳалолаш бод!

Духтарҳо завқ карданд. Аз шарму ҳаё кафи даст ба даҳон мекурданд, ки ягон чиз нагӯянд. Мукаддам сурх шуд. Рӯймоли ба сӯяш дароз шударо намегирифт ва ҷониби савор намерафт.

— Бигир, духтар... Эшонӣ Туғрал ба ҳар кас рӯймол намедиҳад.

Ҷасро пошна зад ва баробар бо духтар омада, лигом кашида боздошт.

— Шарм нақун, бигир! Туро насиб карда будааст.

Духтар, ки ин расмро наредонист, аз шунидани номи Эшонӣ Туғрал ифтихор карда дар куртааш нагунҷид ва гӯшаи рӯймоли хеш зери дандон гирифта, ба савор нгоҳе накарда, гӯё кӯркӯрона рӯймолро дошт.

— Боракалло! Насиб карда будааст.

1. Масҷид.

Чун савор бирафт, Муқаддам шодон ва тозон ба ҳавлӣ даромад. Модараш, ки нон аз танӯр меканд, шодии духтарро ва рӯймоли сари дасташро дида хайрон монд.

— Чӣ гап шуд, Муқаддам?

— Эшони Туғрал ба ман рӯймолча дод!

— Рӯмолча дод?

— Чаро гирифтӣ?

— Ман дар мусобиқа аз ҳама хуб бозӣ кардам, тӯхфа гӯён...

— Уффф... – пушт дар пояии танӯри барқад така гузошта нишаст: – Оббооо!

Сӯҳбати модару духтарро шунида падар аз сайисхона, ки асп кашав мекард, бурун омад:

— Чӣ кор шуд?

— Ба дасти ӯ нигаред, мардак. Эшони Туғрал рӯймолча додааст.

— Оббоо-е! Эшони Тӯра корашро кард.

Вале духтар аз ин ҳарфҳо чизе намефаҳмид. Шояд солаш намерасид?

— Духтар! Ҳазор бор гуфтам, ки аз дарвоза берун набаро! Туро чӣ мондаст ба «ҳабобичон»? Ана акнун «ҳабобичон» гуфта гард.

— Аз кучо ёфта омадед, мардак, ҳамон амондарағихоро?

— Занак! Амондарағӣ айб надорад! Айб дар туву духтарат! Кӣ мондаст ўро ба бозӣ! Чаро гирифтӣ рӯмолчаро?

— Тӯхфа гуфт. Голиб омадӣ дар озмун, гуфт.

Падар ҷаҳл накард. Балки ба андеша рафт: «Аз чанги эшони Тӯра баромадан осон нест...»

Ва ҳамон беғоҳ хостгорҳо омаданд. Падар аз сайисхона наба-ромада занро фармуд, гӯяд, ки онҳоро қабул карда наметавонад; мардак Масчоҳ рафтааст. Завҷиҳо ноумед баргаштанд. Аммо Туғрал ноумед нагашта боз мефиристод хостгорҳоро. Оқибат падари духтарро боре дар сари кӯча дучор омаданд ва ӯ ночор па-зируфт фиристодахоро...

Аммо зери чодари арӯсӣ коре шуд ношуданӣ. Гоҳе ки шарбати висол меҳӯронданд, янга аз дасти шаҳ косаи шарбатро гирифта беруни чодар бурданӣ шуд, ки коса ба лаби чодар бархӯрд ва шарбат рехт. Туғрали нишону аломатдон ва расму ойндонро хуш наомад чунин номади кор. Хиҷолат кашид. Ва ҳоло ҳамон лаҳзаро ёд меорад, ки бояд таъвил дошта бошад. Ва чизи дигаре, ки саҳт таъсираш кардааст, сӯҳбати падару духтар буд:

— Муқаддамчон, то аз Самарқанд бозомадани ман ба модарат гӯш деҳ ва ҳудаю беҳуда ба кӯча набаро.

— Наравед дадачон, ман метарсам.

— Аз чӣ метарсӣ, духтарам?

— Аз каргас. Вай дойим болойи деҳа давр мегардад. Мегӯянд, ки баччабарак аст.

— Ҳар кӣ гуфтааст, дурӯғ гуфтааст. Каргас бачча намебарад. Вай мурдахӯр аст. Сағу хару молҳойи ҳароммурдари ба чариҳи афканда бошанд, ҳамонҳоро меҳӯрад. Натарс!

— Не! Наравед! Баччабарак омада маро мебарад.

— Ин хел парранда нест, духтарам.

— Худатон афсона мегӯед-ку? Симурғ Золи Зарро бурда дар лонайи чӯчаҳояш калон кард.

— Э вай дигар, духтарам. Золи Зар сафедмӯй ба дунё омад. Падараш аз ӯ рӯй тофта, аломати нохушӣ дониста, фармуд, ки паси кӯҳи Қоф бурда партоянд. Бурда партофтад. Симурғ ӯро ёфта, ба лонайи чӯчаҳояш оварда, бузург кард...

— Ҳарчӣ бошад-набошад, наравед, дада. Баъд ин зоғи сиёҳ шох ба шоҳи дарахтон гашта, дар чиллаи тобистон «каrrp!» мегӯяд. Ин ҳам ҳосият надорад мегӯянд.

— Хуб, духтарам. Ман аз Самарқанд тиру дору меорам. Ин зоғи даҳансиёҳи бадниятро мепарронам. Ту парешон нашав.

— Наравед, дада!

— Ман бояд равам, духтарам. Ба дӯстон ваъда дода будам. Онҳо нигарон мешаванд. Бобойи Тамҳид мадад мекунад, китоби нави маро мебарорем. Ана хо он китоби тоғдон барин. Се сол шуд ба наشري ин китоб. Навашро бояд барорем. Ту осуда бош. Ман ки омадам, худо хоҳад, ҳама корҳо нағз мешавад.

— Набошад, аввал ин зоғи даҳансиёҳро парронед, баъд равед. То омадани шумо гӯши маро кар мекунад.

— Тир тамои шудагӣ, духтарам. Ана ин парро гир, – пари ба салла задари гирифта ба духтар дароз мекунад. – Медонӣ-а, ин пари чӣ?

— Пари туғрал.

— Офарин духтарам! Пари туғрал – пари шоҳин. Ҳамин, ки ягон ноомади кор шуд, худо нишон надиҳад, ин парро дуд мекуни ва Туғрал расида омада, ҳама корҳоро сомон мекунад.

— Симурғ барин-а, дада?

— Медонӣ-а, духтарам? Акнун рухсат деҳ, бо дили кушод ман ба сафар бароям.

— Хайр! Худо ёратон, дадаҷон!

Сахт гирифтори андешаҳои радду бадал аст. Худ ба худ ситеза бо кихое кунад:

«Давлатро, ки хифзу ҳимо карда натавонӣ, туро кӣ мондаст ба подшоҳӣ, амири? Аробайи худатро кашӣ, чӣ шавад? Чаро ба аспӣ тезтаки дигарон савор шудӣ? Ба умеди зӯру тавони давлати ҳамсои давлатдорӣ қардан аблаҳист. Дар тангдастиву гирифтори ҳамсои тамошобин шавад. Пасон ҳамон ҳамсоии зӯру ҳолдон

кабратро канад. Агар зӯр будӣ, ачнабиён, бегонагон ба хоки ту талоя наомада буданд ва чун табибу ҳакиму сайёҳ ҷосус наоварда буданд. Соҳиби кӯр! Давлатдорӣ аз ҳӯрдану ридан иборат нест! Буну марзро ҷимоя бояд кард, мардумро бояд кор бурду нон дод. Чанг карда наметавонӣ! Ақаллан марзу бунро хифзу дифоъ бикун! Эй Худо, чаро инхоро андар рӯйи замин сояйи хеш хондӣ, ки бо ту сухан гуфта шаведу бо онон на!? Гӯё ту Худойи Худованд ба онҳо фармудайи ва акнун қозиву муфтиву асас дар паҳлӯйи ҳоким рост истода давлату ҳукуматро ба по доранд. Ай Яздони пок! Магар надонистӣ, ки онҳо гургу ҳуку рӯбоҳ дар пӯстӣ одаи хастанд, ки то омадани шеру хирсу паланг ҳамаро нобуд созанд. Ва мардум ғизолу моҳӣ бувад, ки ҳама зӯрон сайдаш кунанд. Мо ба онҳо бовар надорем, вале чун сояйи Худо ном бардоштаанд, мачбур мешавем сар андозем. Агар ман ростро гӯям, шаккок ном мебарорам ва бо фатвойи гургу ҳуку рӯбоҳ ба асфаласофилин меравам. Чӣ бояд кард? Аз даҳони баста ҳам суде нест. Бисёр мувофиқ ояд, пӯсти худатро ҷимоя кунӣ. Вагарна сарбозӣ бад нест: то «хучум!» нагӯянд, оби шикаматро намечунбонӣ...»

Туғрал даст ба ҳалкайи салла бурд, ки пари шохин дар ҷояш. Ин паре, ки писари Азизбек дар вохӯриӣ Вешист баҳшида буд. Ҳоло шоир андешаи онро ҳам дорад, ки ўро пайдо карда, албатта ин парро нишон медиҳад ва мегӯяд: «Писарат баҳшид. Зинҳор кард, ки падарамро ёфта, кӯмак кунед, гашта биёянд». Лекин аз дасти Ҳомид зинда бозгаштан амрест муҳол. Ман ин чизро ба писарак нагуфтам. Гуфта ҳам намешавад. Аммо Ҳомид аз худ рафтааст: аз рӯйи миш-мишҳо ба касе сар намефурорад ва лашкар чамъ карда сипоҳашро аз сипоҳи Асрорхону Нусратшоҳу Холбӯтта зиёдтар карданист ва ҳамаи онҳоро шикаст дода, мири Масҷох шуданист. Аз рӯйи гапҳо Ҳомид на Сурху на Сафед. Осиповро ҳам бад мебинад, Мадаминбеку Кӯри Шермату Ёргашро¹ ҳам. Аскарони Сурхро ҳам. Мақсаду мароми ўро ҷуз ҳудаи касе намефаҳмад. Ба торочгар монанд нест. Аммо баъзе кирдору рафтораш ўро торочгар, хунхор, роҳзан нишон медиҳад. Ба ҳусус гоҳе ки ба ҳадукаш расанд; муқобилаш хезанд; пеши роҳашро гиранд ва ўро «номусулмон» гӯянд. Фочияи Дашти Маҳрӯ ҳам аз он сар зад, ки Ёрмуҳаммад вақти дар боғи қозӣ ҷошт ҳӯрдан дастайи ўро бо як гурӯҳи калтакдор муҳосира карда, нобуд сохтани шуд. Дигар гӯё тарафдори халқ; ватанашро ҷимоя мекунад. «Аз ҳеҷ кадоми ин омадаҳо суде нест. Фарғонагиву Ўротеппағӣ ҳам метозаду месӯзад, ачнабиаш ҳам метозаду месӯзад. Мо мисли донаем, ки

1. Қӯрбошӣ. Бо 700 нафар баъди шикасти чанги Фарғона ба Оббурдон назди мири Масҷох меояд.

пири бедандон дар ӯғур андохта, кӯфта, талкон карда меҳӯрад». Ақл доштагӣ барин Ҳомидаш. Лекин маъқади худро бо шохи гов чанг андохтан... Шояд хунаш гарм бошаду фаҳмаш ба бисёр чизҳо нарасад. Оташро хомӯш мекунам, гуфта, аз нодониву камтаҷрибагӣ миёни оташ сӯхтан ҳам кори доно нест.

КАНОРИ РҶД

Кушоду фарохтарин деҳаи Фарғар Урметан бувад. Аз балан-дийи роҳи рӯ ба рӯ шаҳрак метобад Урметан ва хонаҳои сангиву гилиаш то даруни дара меравад, ки дарахтони сабзи қадоба гувоҳи зиндагидонии ин мардум аст. Хонаҳои ба назар бар якдигар сохта ва дарахтони зардолуву чормағзу сафедор, беду сада на-мунаи дар канори рӯд деҳадорӣ кардани мардум аст. Оби деҳ аз кӯҳ меояд. Домони русторо рӯди Зарафшон пуршаст бурида мегузарад. Рӯи бомҳо, сари марзаҳо ва бораҳо, қад рӯд ва рӯи роҳҳо пур аз мардум, ки ба маросиме омада бошанд. Аммо ҳама хомӯш, қарахт, дамбадарун. Баробари аз роҳи калон сар задани дастаи ёрирасони русӣ ҳама чун суғурҳо даруни хонаҳо ҷо шу-данд. Ҷо-ҷо рӯи бомҳо пирон ё мардони бағурда монданд. Аммо касони сари роҳ баромада ҷо ба ҷо меистоданд. Гӯё ба пешвози отряд баромада бошанд, ноумед ва дилгир метофтанд. Меҳмонро ҳеҷ гоҳ чунин пешвоз нагирифтаанд урметаниҳо. Аз он сӯи рӯд омадани садойи гираву нола ва шеван фавҷиёро парешон кард ва Шатенин Туғралу Ғайбулинро пеш андохт, то бо мардуми сари роҳ баромада сӯхбат карда ҷӣ шудани қору ҷӣ будани ҳолро бифаҳманд.

«Ҳомид-қӯрбошӣ тохт оварда буд. Ҳама ягитҳоро чинда бурд!»

Як пирмарди бедандон, ки базӯр ба асо истиҳ буд, вораҳойи дандон намуда посух дод.

Масъала рӯшан шуд, аммо сабаби чунин тохт овардани қӯр-боширо намедонистанд.

— Аз ҷӣ рӯ тохт овард Ҳомид? – пурсид Туғрал.

— Душман наздик омада будааст, Ҳомид саллот чамъ мекар-дааст, то омадаҳо оби Зарафшонро ҳаром накунанд.

— Не-не! Гап ин хел не! Амаки Ризо, шумо дар ҳама қор пеш-хезӣ накунед...

— Волло гап ҳамин хел, шумо пешхезӣ накунед, Киромҷон. Шумо ҳоло ҷӯча. Ин чизҳоро намефаҳмед. Гумонатон, ки ду хурусҷӯча баройи як моқӣ чанг мекунанд. Не, ин хел не. Ҳар чанг мақсад дорад.

— Майлаш, шумо пири қор, ҳурмататон мекунем. Лекин Ҳо-мид баройи ҳимоя кардани ватан ё нест кардани душман сарбоз чамъ намекунад. Вай қувва меғундорад, ки зӯр шавад. Ҳоло бо

чанг кордор ҳам намешавад. Як тамошобин. Шумо мана пеши командир баред, ҳама асрорро гӯям.

— Гуфтан гиред, мо мерасонем, – ба сӯхбат ҳамроҳ шуд Ғайбулин-тарҷумон.

— Гап хамин, ки Ҳомид холо ба чанг намедарояд. Аз дур тамошо мекунад, ки мири Масҷох Султонбек бо урус чӣ хел мечангад ва аз дасташ чӣ меояд. Чангу нерӯи аскарони Сурхро ҳам мебинанд. Ёриҳои Сафедхоро ҳам мушоҳида мекунад. Ҳар кадомашро ба паллаҳои тарозу монда бар мекашад. Чун ин қувваҳо чанг карда хароб гарданд ва бемадор шаванд, ба майдон меояд ва, ба гумони ҳудаш, ҳамаро зеру забар карда, мири Масҷох мешавад. Сонӣ бар зидди балчабекҳо мебарояд. Чунин барномаи ӯро як ҳолдон ба ман аниқ карда гуфт.

Пирмард даҳон кушода ба Туғралу Ғайбулин менигарист. Гӯё нигарон буд, ки аз даҳони онҳо чӣ суҳан меояд, ки на бо гӯшҳо, балки бо даҳони кушода ва вораҳои бедандон шунавад.

Туғрал нигарист сӯи Ғайбулин. Ӯ китф дарҳам кашид:

— Ин ҳарфро командир қабул мекарда бошад?

— Ин хел не. Дурӯғ! – сахл монда буд, ки аз гиребони Киром гирад пирмард.

— Амак, хархаша накунед, хамин хел. Зинда монем, мебинед!

— Ман хархаша намекунам. Ба ягон чиз талош ҳам надорам. Инаш ҳам бошад, унаш ҳам бошад, монад орому осуда зиндагӣ кунем. Ин чӣ гап аст, ки инаш аз дар набаромада унаш мебарояд, ки лашкар хӯрдани надорад, аспон гушна. Ғамата хӯрда биё буддӣ! Дар ин сангзор ба ту беда кошта мондаанд, ки...

Ишора шуд, ки фиристодаҳо ба назди командир баргарданд. Чун ҳамеша Туғрал пас истод ва тарҷумон Ғайбулиро пеш гузошт, то ҳама шунидаро ба командир расонад:

«Кори Ҳомид-кӯрбошӣ будааст, рафиқ командир! Солдат чамъ кардааст. Ба муқобили ҳама як-як чанг мекардааст».

— Курбаши? Хорошо!

Онҳо мушоҳида карданд, ки командир Шатенин дар дил шодмонӣ дорад. Вале надонистанд, ки ин шодмонӣ аз чист?

— Отряд, ба пеш!

«Рӯхи муқаддас! Ба умеди авом нашав. Онҳо як рама гӯсфанд. Аз дасташон чизе наояд. Ба чое асо андозӣ, ба дигар сӯй гарданд. Гап баровардаанд: «Подшоҳ касе шавад, фарқе надорад. Шоҳ бошад ҳам, гадо бошад ҳам; худӣ ё бегона бошад ҳам фарқ намекунад. Ҳар кӣ бошад, шиками моро сер кунад». Худат доно! Ягон подшоҳ шиками халқро сер кардааст? Инашро ҳам, монем: ягон подшоҳ оби шикамашро чунбонида кор кардааст? Ба дасти ягон маҳдум порайи ноне дода, фармудааст: «Ин нонро бурда ба

Абдучалили бистарӣ бидех, ки вай чилла нишастааст. Аз гулӯяш чуз об чизе намегузарад». Асли воқеа дигар: Абдучалили дардманд аз бенавойӣ гӯшанишинӣ ва гуруснанишинӣ кардааст. Дар суфрааш тирак занӣ, гарде нахезад. Дар ҳаммааш муш бозӣ кунад. Ба касе дасти ниёз намеёзад, ки додааш ҳамин қадар. Аз азал насиба чунин будааст. Вагарна метавонист маро чоплюс офарад, беору номус офарад, харомхӯр офарад ва ман бо чунин дода ифтихор карда, лаганбардор, косалес, хушомадгӯй шуда, ишкам корсон карда гардам? Мардуми мо ҳамин хел симоҳоро хуш дорад; ҳар қадар шикамаш бузург бошад, бообрӯӣ, боэътибор, доно, кордон, сарвар ва худодода ба шумор меравад. Каси хароб гӯё аз нодорӣ таги пӯшташ нам намегирад. Бочӯрабойро гирем: пойи лучу сари луч дар зимистони қаҳратун, дар маърақаҳои базмороён яхи сойро бо табар шикаста дусатила об мекашонад. Мехӯрдагиаш саркут. Агар он ҳам дар табаки кадом сер гашта бошад ва пеш аз ӯ касе надидаву нахӯрда бошад. Нест касе, ки кавши кӯҳна диҳад ва ӯ пойи кафидаву сармозадаро пинҳон кунад. Гоҳи аз рӯйи барфу ях ба дами оташ доштан сих задани сӯзанҳои пояшро танҳо худаш пай мебаряду эҳсос мекунад ва гум задани дилашро худаш медонаду Худо. Номи ҳамин ҳам одам. Оне, ки базм меорояд, низ одам. Бочӯрабой гирияро намедонад. Ба ҳама чиз меҳандад. Аз ҳар чиз завқ мебарад. «Бочӯрабой, поят ях кард» гӯӣ, «Било ҳа!» мегӯяду меҳандад. Гӯё сармо бардоштани пойи ӯро худаш не, дигарон мефаҳманд. Доро парвое надорад. Ҳатто намедонад, ки шаби хидматгори ройгон чун гузашт. Ҳамин қадарашро медонад, ки бемузд кор кард ба суди доро.

Охир мо ҳам инсоф кунем; бипурсем, ки кадом шоҳ халқро сер кард? Кадом бой хидматгараширо баробари фарзанд донист? Дур наравем: мирони Масчоҳро гирем: ҳоло ҳам халқро ғорат мекунад. Хӯроку пӯшоки лашкар ва йему хошоки аспонашон аз рӯйи халқ. Яроку аслиҳаашон шамшеру шоф ва корду тегҳои чойдорӣ; милтиқҳои шикорийи шахрисабзӣ. Онҳоро ҳам бо зӯрӣ аз дасти мардум гирифтанд. Аслиҳаи харидаашон милтиқҳои кӯҳнаи Осипову Эргаш фурухта. Пас, осмон агар фуру ояд, ба сари бечора меафтад...»

ШОХОБ

Он замон ин шохоби дурдасти Зарафшон, ки аз пешгаҳи рӯдбор, аз зери пирчи ғорсурат ҷорӣ мешуд, хеле сард, шаффофу ширин буд ва лаззати тармаро дошт. Рафта-рафта хеле хинг ва хокистарзада мегашт. Лаззату маззайи барфу тарма ва сардиашро, гуворойиашро гум мекард ва бо регу гил меомехт, ки хӯрдани кас намеомад. Аз он баландиҳо чаро ин қадар ба пастихо мешитобид, касе пайҳас намекард ва сарфаҳм ҳам намерафт. Магар аз гармо

пирч зуб гашта, ҳачму вазнашро рӯдбор нагунчонидаву набардошта, ҳама бандхоро раҳо карда буд, ки мешорид шитобзада. Ба харсангҳойи миёни рӯдбор ва каронаҳо сар кӯфта, қатраҳо ва чангаш сару рӯйи сохилнишинон ва сангҳои девора гаштаро тар мекард ва гоҳ-гоҳ сӯйи осмон мечаҳид. Аз рӯйи таҷрибаҳо хунталаб мешуд ва ҳар сарзада ё дасту дил аз зиндагӣ шуста чунин бозӣ ва нагмаи хуши Зарафшонро дида, беҳушона худро миёни мавҷу тӯфони он меандохт, то ҳамроҳи лашу лушҳо поён ҳамида аз ҳамагуна тавиши рӯзгор ё ранчу азоби сангӣ раҳо ёбад. Вале имрӯзҳо масъала ранги дигар гирифта буд: баъзе касон мачбуран хешро ба оғӯши сарди об меандохтанд. Зеро агар аз шахр фирор кунанд, ба кӯҳистон мерафтанд. Аз кӯҳистон ба шахр рафтан имконе надошт, чунки бо ҳама роҳҳо душман пеш меомад.

Зарафшон бехтарин гӯрхонаи сарди аламзадаҳо ба шумор мерафт.

Масчоҳ куному хафоли гургу рӯбоҳ ва дигар даррандагони хунҳор гашта буд.

Баҳори соли ҳазору нӯҳсаду ҳаждаҳ. Гоҳе ки кӯҳу пушта ва дашту даман қабойи сабз дар бар мегирифт ва ҷо-ҷо гулу шукуфа ин матоъи минҷиву нилҷиро рангину нақшин гардонида буд, аз ҷониби Фарғона, Уротеппа ва Панҷакат меҳмонони хондаву ноҳонда ба ин ҳавзайи миёни кӯҳҳои баланд ва пуртақобу талок ва дараҳои тангу тавила «қадам ранча карда» бойиси носозӣ, ҷангу пархош; душманиву хусумат; бародаркушӣ; бадбинӣ, кинаву адоват; зинокорӣ ва хуни ноҳақ мешуданд. Аз Русия то Масчоҳ ҳамин чиз ба расмият даромад ва рангҳои сафеду сиёҳ ба Сафеду Сурх табдил ёфт. Ранги бадӣ сиёҳ ба Сурх гашт ва агар Сурхҳо ё Сафедҳо мегуфтанд, мардум мефаҳмид, ки киро дар назар доранд. Сурх сиёҳро хӯрд. Ин ранги инкилобӣ ба сангистони Масчоҳ ҳам расида, замин, об, шаху санг ва либоси мардуми онро чунин гардонид. Ғайр аз даставу фавҷҳо ва отрядҳо аз ҷониби Уротеппа ҷаҳор тан марди эътимодноқ ба ин марзу бум омада Ҳокимияти нави Шӯро бунёд кардани шуданд. Яке Мирҳошими уротеппагӣ, дигаре Ғафур – оқсақоли қалъачагӣ ном доштанд ва боз ду нафари дигар – Валихўҷаву Бобочон. Аз кадом деҳа буданашонро халқ намедонист, уротеппагӣ мегуфтанд.

Онҳо дар деҳаи мирнишини Палорак хайма зада, ба тарғибу ташвиқи созандагони дунёи нав пардохтанд. Касони аз зиндагӣ ба сахти Кӯҳистон ба танг омадаро ба халқайи хеш кашиданд. Бавижа тиҳипойҳо, бепадарҳо ва یتимони бекасро. Касони зудбовари аз миригарӣ ё бекигарии Масчоҳ ранҷидаро.

Кӯҳи Нидо ҳар садоро бозмегардонд ва шахи Ойина акси ҳар шаклу суммотро нишон медод.

Онҳо гарчи андар қалъаи Ботурхўҷа ҷойгир шуданд, на шаб ором доштанду на рӯз. Дару дарвозайи масчоҳӣ кулфу маданг

надошта бошад ҳам, калъа қуфлу маданг дошт ва онҳо ин чизро истифода бурда, дарбаства маскан гирифта буданд. Дар паси дару тирезаҳо чанд тан масчоҳии ҷонфидову озодихоҳ шабзиндадорӣ мекарданд.

— Мирзоҳошим, бо масчоҳии ҷонсахту боору номус танҳо мадуро кардан мумкин.

— Дуруст мегӯед, Ғафур-оқсақол. Инҳо аз мардуми мо ҳам сахттар. Дар орият мардуми мо кордбадасту лекин инҳо гузаро.

— Одам ба муҳит мутеъ мегардад. Аз миёни шахҳои сахт марди ҷонсахт мерӯяд. Инҳо дуо кунанд: «сарат аз санг шавад» мегуфтаанд. Дар пеши инҳо як даҳан аз зан ё духтар гап занӣ, дар бало мемонӣ. Ба чигари кас корд мезананд. Хӯй, мана бенид, Мирзоҳошим: омадан-ба омадему кора саришта кардан осон не.

— Нағз фаҳмидед, оқсақол. Мардонагии соҳиби ҳамин калъа Ботурхӯчаро он қадар таъриф мекунад, ки... Мардонагиашро албатта.

— Золим ҳам будааст... Лекин «Масчоҳ!» гуфта мурдааст. Кӯрайи аслиҳасозиашро ҳам дидем.

— Инҳо ҳамин хел ба дилу гурда набошанд, зидди як мамлакати бузург мебароянд. Худамон шохид. Лашкари Сурхро писанд накарда, лашкар чамъ мекунад.

— Дар ҷоҳии мо инро «масҳарабозӣ» меноманд, Мирзо. Қойида мушт ба дарафш задан аз рӯи ақл аст?

— Мо ин хел андеша дорем. Лекин онҳо гумон мекунад, ки фарғонагӣ натавонист, уротеппагӣ натавонист, бухориву самарқандӣ натавонист, мо метавонем. Ба назари ман панҷоҳу панҷ сол пештар Осиёи Миёна раҳна шуда буд. Шундагистед ҷангҳои Чимкенту Чочро?

— Медонам, Мирзо. Вай ҷанги забткорӣ буд. Ин ҷанги озодихоҳӣ...

— Мутлақо дуруст. Фарқаш аз замин то осмон.

— Лекин инҳо мегӯянд, ки мо аз одамони оддӣ нестем. Хунамон ба Спитаону Деваштичу Муқананъ мерасад. Ба ҳаёлам, уротеппагиҳои худамон ҳам ҳамин хел мегуфтанд.

— Ҳамин хел, оқсақол: ҳамаамон аз як хун. Лекин инҳо дигарча. «Мо аз хуни тозаааш» мегӯянд. Шояд ягон фарқ дошта бошанд? Мо андак-андак муросову мадуро мекунем. Лекин инҳо ҷўртгў. «Мо палораки! Чун теғамон ҷавҳардор!» мегӯянд. Ман ҷўраҳои масчоҳӣ дорам. Гапашон ҳамин: «Аввалаш хато макун. Хато, ки кардӣ, узр мапурс. Узрпурсӣ – бадтар аз гуноҳ!»

— Ҳамин хелу мо ба ҷӣ гуна кас будани инҳо кор надорем. Шумо калон, ман хурд, мо бояд вазифаи худро фаромӯш накунем.

— Ҳамин хел, оқсақол.

— Масчоҳӣ моро душман ҳисоб мекунад. Ҳол он ки мо ба ғойдаи кор ин ҷо омадаем.

— Ҳамааш не, оқсақол. Мефаҳмидагиш ҳай.

— Ҳай албатта...

— Оқсақол, ин халқ анойӣ не. Ҳама чизро ба тарзу маънийи аслиаш мефаҳмад. Пахлӯҳои дигарашро ҳам андеша мекунад. Гуфт-ку: «Чаро бо ман як шуда ба муқобили кофир наметангиву насиҳат мекунӣ, ки бо онҳо як шавем?! Аз ҷабру зулми мирон раҳо ёбем, мегӯӣ?» Ҷавоб надорад ин савол.

— Дард мекунад-дия, Мирзочон! Ҷони ману шумо ҳам месӯзад. Дидаву доништа худамонро ба оташ мезанем, ки зоро насӯхта бароем.

— Сиёвуш барин-а?

— Ниғаҳдоранда ҳай. Хоҳад, ниғаҳ медорад...

Шаби тор. Шамъу чароғе нест. Дар берун сари шахчаҳо ё зери дарахтони чормағз гавҳари шабчароғ нур мепошид. Лекин ҷуз думи ҳеш ҷосро равшан карда наметавонад. Оташу алоб ҳам нест. Хоб ҳам нест. Танашон дам ба дам меларзад. Ду нафари дигар Валихӯчаву Бобоҷонро ҳам ба наздашон даъват карданд аз хонаи шафат. Дар ториқӣ якдигарро намедиданд. Аз нафаскашӣ ё садо ҳамдигарро тахмин мекарданд, ки дар фулон ҷойи хона қарор дорад.

— Ҳоли сағ беҳ аз ҳоли мо. — Овози Валихӯча баромад.

Аммо касе ба зудӣ пурсу посух накарда ба андеша рафтанд ва мулоҳиза доштанд, ки ҷӣ маънӣ дорад фармудайи ҳамроҳашон. Муддате баъд садойи Бобоҷон баромад:

— Гуфт-ку! Борайи сағкуш дорад ин ҷо. Сағҳойи ғартуту ғаргинро аз сари ҷарийи бетағ ба зер меафкананд. Одамони бадро ҳам. Одами бад ин ҷо қадри сағ эҳтиром доштааст.

— Ношукрӣ накунад, Валихӯча! Шумо ҳам, Бобоҷон! Ба назарам, мо ҳама чизро маслиҳат карда ба қароре омадем, сонӣ ба ин тараф ҷунӣ кардем... Дунёро дигар карда наметавонем, албатта. Ақаллан ягон кори нек кунем. Зоро бо ҳамин қору рафтори мо халқи бечора аз ҷабру ситам ё бочу хироч озод гардад.

— Мақсаду муроди Шӯроҳо ҳам ҳамин, Мирзочон. — Тасдиқ кард Ғафур-оқсақол.

— Лекин бо собуни масчоҳӣ ҷомашӯӣ накардаем. — ғурунгид Бобоҷон.

— Инро ҳама медонад. Лекин ман фикр накарда будам, ки сояӣ Бобоҷон ин қадар тунук! — фармуд оқсақол.

— Ҳааа...Ба китиқи паланги хуфта расидӣ, халосӣ нест. Аз гулӯят мегирад. Зинда-зинда хунатро мемакад.

— Мирзочон, ман ҳеҷ чизро намефаҳмам. Қойида, розӣ шуда, ҳамроҳ омада, дар ин ториқӣ ба китиқи якдигар расидан ҷӣ маънӣ дорад?

— Оқсақол, гапи шумо дуруст. Лекин мо дар он хона то ҳол ҳамин масъаларо муҳокима мекардем, ки як қавми ҷонсаҳти кӯҳистонӣ ба ҳарфи ҳукумати оламгири Шӯро гӯш надода, гапи моро мегирад? Ақлам намегирад.

— Медонам, ки ақлатон намегирад, уқо! Ин масъала дар Уро-теппа ҳал шуда буд. Дар Палорак омада дудила мешавед. Яктанимтаӣ мо набошем ҳам, ҳеҷ қисса не. Аммо мо ба душман даста медиҳем. Онҳоро шерак мекунем. Шӯрош ҳам ҳеҷ чиз набудааст, меғунд.

Оромӣ ҳукмфармо гашт. Ё ҳар кадом ба тарзи хеш андеша карда хулоса баровардан меҳост ё гӯш ба берун меод, ки чӣ ҳодисае рух дод. Садое набуд. Ғафур-оқсақол ҳарфи дар гулӯаш бозмондари бурун овард:

— Медонам, ки осон нест.

— Дуруст меғӯед, оқсақол. Мушкилӣ ба сар афтодаст. Илоҷи корро бояд ёфт. Дина дидед, ки одамон чӣ хел дудила. Мекалаванд. Аз шаройит, аз муҳит бим доранд. Дар чунин шаройит ба онҳо фаҳмонидан лозим, ки дигаргунӣ ҳаёт чӣ маънӣ дорад.

Боз хомӯшӣ ба миён омад. Онҳо фаҳмониданӣ буданд, ки саҳт мушкил аст мардуми Масҷохро ба гап даровардан. Ба назар саҳт монда шуда буданд ё хулоса бароварданд, ки суде надорад чунин баҳс. Ба ҳар ҳол равшанӣ кири ми шабҷароғ барин аён гашт, ки ҳамроҳон ҷандон омода нестанд ба кори дастзадашон. Хомӯширо авло донистанд.

«Аааа!»

Фарёд зад ними шаб Бобочони камгап.

— Ёй! Чӣ шуд ту-ва?

— А?

— Хоб дидӣ?

— Ҳа.

— Чӣ хоб дидӣ?

— Хоб дидам, ки ба ҷари Сағқуш андохтандам. Хайрият, ду мурғи азимбол, симурғ буд ё уқоб, омада доштандам.

— Гуфтам, хоб нарав... Бахтат омад кардааст.

— Ба хоб монанд набуд, Валихӯҷа. Ғанаф кардам. Чашмам пӯшидаву дилам бедор буд...

— Ё Бӯҳовиддин! – гирибон гирифт Валихӯҷа. Аммо қасе надид дар ториқӣ гирибондорӣ ӯро. – Ё уволак, мана бин...

— Ҳамааш маълум шуд, – сухани Валихӯҷаро бурида, – кафанамон дӯхтагӣ. Пагоҳ мана бурда аз ағбайи Оббурдон усун накунад, мурдама мебаред.

— Мурда бурдан осонтар аст аз зинда бурдан, – ҳамроҳ шуд ба сӯҳбат Мирзохӯҷа.

— Ҳамааш ҳамин, Бобочон? Бо чунин ғайрат ба Масҷох омадӣ, ки онҳоро ба гап дарорӣ, тарафдори Шӯроҳо шаванд?

— Мо ба чанг наомадаем-ку, оқсақол. Тарафдори мо ё Шӯро нашаванд, боз харамонро хала карда рафта мегирем.

— Не-не! Ҳамон гапи аввалаат дуруст: мурдета мебаранд. Кафанат ҳам дӯхтагӣ...

— Воҳ! – Мирзохошим сухан тамом накарда, воҳима кард Валихӯча.

— Э-э-э! Инаша бин! Валихӯча! Туро ҳам аз чар андохтанд?

— Не, Оқсақол! Мана саг газид! Саги чинӣ!... Берун мағал.

— Чӣ хел мағал? Мағал-пағал нест!

— Ҳамон касоне, ки дина тарафдори мо буданд, куллуқ карда мебаранд.

— Чинӣ шудай, Валихӯча. Ё валигӣ ҳам дорӣ?

— Шумо ҳама пунба задаед ба гӯш. Масҷидро ғазо кардаанд.

— Бояд ғазо кунанд. Аз мо барин тарғиботчиҳо ҳамин қадар ғайбӣ мерасад. – Оқибат қабил Мирзохӯча. – Шумо тушберо ҳам шумурдаед! Пағоҳ ман дархост менависам. Тройка судатон кунед, бедор мешавед.

— Ба умеди Парпӣ-Ато¹ нашавед, ки мераведу дар оби чашмааш ғул карда сикат мешавед. – Озурдадил ва ранҷида ва кинояомез сухан гуфт Оқсақол: – Акнун мурдаи чиниатро бурда дар оби Парпӣ-Ато тар мекунад, то мурдаҳои гӯро ҳам чинӣ нагардонӣ! Қойида, мо бо чунин умед, ҷонбағарав ин ҷо омадем?

— Монед, оқсақол. Як даҳан хушгӯй кардем, ки шаби тира зуд гузарад, шумо рост бовар мекунад. Ана-ана! Ин садойи чӣ?

— О ин садойи Зарафшон-ку! Бод меорад.

— Ё шумоён кар, ё ман девона.

— Ё ҳарду. Паси деворҳо пур аз босмаҷӣ. Девонаю дурӯғгӯро пӯст мекананд.

— Аз даҳонатон шамол барад, оқсақол, ин ту нагӯед!

— То бад нагӯй, неқ наояд.

Дар ториқӣ якдигарро намедиданд. Намедонистанд, ки ранги рӯй, вазъи ҳол ва ҳаракату имову ишорайи узвҳои сару рӯй ва ангуштон чӣ гуна мешавад ва чиро ифода мекунад? Кӣ ларзидаву тарсида сухан мегӯяд; кӣ сохтакорӣ мекунад; кӣ масҳарабозӣ дорад ё ба ҳадуки яке расиданӣ шуда мегӯяд; қадоме аз чунин қору бор шод ҳасту қадоме ғамӣ? Ҳар кас ҳудаш медонад. Ҳудованд ин замон дар осмон қароғак мезад, як назар меиданд ҳолу маҳолӣ якдигарро.

«Сахар шуд, як чирим хоб кунем!»

1. Чашмаест дар тарафи булунгури Ўзбекистон, ки саги чинӣ газидаҳо рафта дар оби он чашма ғул карда, дилпур мегарданд, ки чинӣ намешаванд.

Амри Ғафур-оқсақол буд. Магар ҳамин амрро нигарон буданд, ки дамбадарун шуданд. Акнун нафаскашийи якдигарро мешуниданд. Аз дами дар хур-хури хобидае баромад. Ҷойи нишастии Вали буд. Таъя ба девор зада, хур-хури дуруғин мекард, то ёрон чӣ гуянд дар ҳаққаш. Касе чизе намегуфт. Шояд аз он ки хобпар нашавад ва ё гирифтори маломати ёрон нагардад. Лек чунин ҳол дер давом накард:

«Ин ғариб ба ҳеҷ чиз чида намекунад...»

Валихўҷаи бедор шунид ҳарфи Мирзохўҷаро. Аммо хур-хурро катъ накард.

«Ором шавед, зоро хобамон барад». – Паст баромад садойи оқсақол.

Танҳо Бобочон нафас намебаровард. Гўё нафас барорад, хона метаркида бошад. Нафасро андарун дер медошту сонӣ фис-фис – дошта-дошта мебаровард ва даҳон кушода боз нафас мегирифт.

Мирзову Ғафур-оқсақол ҳам орому хомӯш шуданд.

Валихўҷа ноором буд. Аз хур-хур монда, гўё ба худ омад. Ё аз хурроқкашиаш шарм карда, дам ба дарун гирифт. Дар асл меларзид. Тамоми устухонҳои шахшудааш ба ҳам бархўрда, садо мебароварданд ва дандон ба дандон мезад. Дар чиллаи зимистон ҳам чунин нашуда буд. Мазмун, саҳт тарсидааст. Чунин ҳолат ва садоҳоро танҳо ҳудаи дарку эҳсос мекунад ва гўшҳои ӯ мешунаванд. Дар назараш пайвандҳо аз ҳам ҷудо гашта, боз ба ҳам омада – бархўрда садо медиҳанд. Танаи аз зарбу зарбон ба ларза меояд. Танҳо фарёд заданаи монда. Валихўҷа чунин нозукиро хуб медонист, ки уротеппағ набояд ин корро бикунад. Дар Масҷид ҳам роҳ намедиҳанд, дар Уротеппа ҳам, дар хонаиаш низ ҳам. Дар назди масҷидиён чун меҳмон чунин кунад, «рав, ки баҳор!» мешавад. Масҷиди даҳанкалон меҳандад ба ҳоли уротеппагии гапкалон. Ҳар ду қавм ҳам паст намеоянд аз якдигар. Лекин агар чунин ҳолро донанд, ки Валихўҷа аз тарс тар кардааст, калака мекунад. Меларзад.

«Валихўҷа!»

Паст садо карда ва бо даст чунбонида, чизе пурсидани мешавад Бобочон.

Мирзохўҷаву Ғафур-оқсақол орому хомӯш.

«Валихўҷа! Чизе шуд?»

Валихўҷа посух гуфта наметавонад. Зеро ларзиши вучудаи боздошта наметавонад.

Бобочон даст бар тани ӯ мерасонад. Бозмегирад. Ба огоҳ гардонидани ҳамроҳон гулӯ равшан мекунад. Аммо онҳо лом намебароранд, ки як нафас ором бошанд, субҳ наздик аст. Фардо соҳиби дам чӣ хоҳад.

«Валихӯча! «Чизе гап!» мегӯям? Қойида, шумо ба чанг омадед ё дар кунчи ғарибӣ чон супурдан? Ўй! Ўй! Ман шумоя мадакча гӯям, ғариб будаед-ку?»

— Ором! Ором! Чизе гап? Бобочон? Ғанаф мекунем, гуфтем-ку?!

— Ин уволака бенид, оқсақол! Барги бед бойин меларзад.

— Пурсед-чӣ, тарсидагеш не-мӣ?

— Ўй, натарсидӣ-мӣ, уволак? О ин гап намезанад-ку, оқсақол!? Қойида, ҳамин хел касро ба чанг меоранд?

— Мо ба чанг омадагемо не, уқо! Гапатона дониста занед. Мо ба тарғибу ташвиқи ояндаи неки Ҳукумати Советӣ омадем. Фаҳмад, мефаҳмад. Нафаҳмад, сарашу равғанаши!

— Ин одам чанга дидагеш не, оқсақол. Тарсид.

— О чанг нест-ку?

— Несту мешад-дия. Ин кас гумон кардагӣ, ки мо намоян-даҳои Ҳукумати Советӣ дар қасри Ботурхӯча ҷой гирифта, по болои пой гузошта мешинем. Хизматгорон ҳама чизро муҳайё месозанд. Мо майишат мекунем. Хестӣ, ки ҳобат.

«Валихӯча! Хоб дидед? Ё мурдед, ки ҷавоб намедихед?!»

«Мурам, беҳтар буд.» – Базӯр овоз баровард.

— Э ғарибе-э! Қойида мардак ҳамин хел мешавад? Фаҳманд, меҳанданд ба ҳоли мо!

— Кордор нашавед! – садойи Мирзохӯча буд. – Пагоҳ ба трибунали ҳарбӣ месупорем, ҳудашон ҳушёр мегардонанд.

Валихӯча чунон ларзид, ки он ларзишҳои пинҳонӣ баччайи ин тарсу ларз намешаванд.

— Савор шав ўро, Бобочон! Вазн андоз, ларзааш мемонад!

Амри қатъӣ буд ё масҳара, Бобочон анг монд. Дар торикӣ намедид, ки сардор воқеан қатъӣ мегӯяд ё имову ишора ҳам дорад. Ба ҳар ҳол ларзиши бадани Валихӯча тақӣ монд. Нерӯйи барқ задаро монад. Касро ҷон барояд, ҳамин хел ором мегардад. Шояд ларзиши танаши аз тарс буда, боз тарс бурида бошад. Зеро сангро санг шиканад.

Гарчи сӯҳбати пинҳонӣ буд ва онҳо ба мурод нойил нагашта буданд, рафтору кирдори фиристодаҳои Ҳукумати Шӯро масҷойихоро хуш наомад.

Ҳамдами Ярмӣ чашми рӯз накафида ба дари хобгоҳи фиристодаҳои Ҳукумати Шӯро ҳозир шуд ва то аз хона баромадани онҳо назди чанд тани ба ном посбон нишаста аз вазъи кенти Масҷоҳ гуфту шунид ва донист, ки даруни дар ва беруни он будагон аз чизе огоҳ нестанд. Нафаре ишора кард, ки Ҳамдам ба назди меҳмонон дарояд. Мазмун, ҳамон кас назди онҳо даромада, киву чӣ будани омадаро фаҳмонида баромадааст, ки баробари аз дар ворид гаштан.

— Биёед, Мирзоҳамдам! – гӯён оқсақол истикбол кард ўро.
– Биёед, хуш омадед! – баъди рӯйи кўрпачайи рангпарида нишас-
тан давом дод ў.

Ҳамдам даст ба сари сина ба миннатдорӣ гузошт ва як-як ба
ҳамаи онҳо нигариста «Шумоён ҳам имшаб бад хоб кардагӣ
барин?» гуфт.

— Магар шумо бад хоб кардед имшаб? – ба ҷойи ҷавоб пурсид
Мирзохўча.

— Ман неву... Имшаб сағони деҳа саҳт нороҳат буданд.

— Ба ҳар ҳол аз мо нороҳаттар набудагистанд? – Мирзохўча
худдорӣ карда наметавонист. Агар илоч меёфт, ҳама қиссаҳоро
сар ба сар мегуфт. Аммо аз маломати ҳамроҳон ибто мекард.

— Бовар кунед, саҳт буд. Гӯё сайде наомааст. Аммо сағ ҷон-
вари зирак аст. Магар ягон бӯй шуниданд, ки шаби дароз ҷакиду
гурғона уллос кашид.

— Магар балое омадааст аз осмон?

— Инашро намедонам. Миш-миш ҳаст, ки омадани шумоён
мардуми Масҷохро ба ташвиш андохтаст. Эшонӣ Бузургхўча
қозӣ Саидшариф ба гурӯҳи ақсулинкилобӣ сардорӣ карда, мар-
думро ангеҳтаанд. Рӯхонӣён, бойҳо, амалдорони пешин, соҳибони
замин ва қачқалмон ба ҳар сухани онҳо гӯш дода, шамшер тез
кардаанд.

— Ба мардуми Масҷох мо ягон бадӣ кардаем?

— Ҳоло бадие нашудааст. Аммо гурӯҳҳои номбар кардаам
овоза паҳн кардаанд, ки болшевикҳо ба сари қудрат оянд, зану
духтаронро умумӣ мекардаанд. Дар ин кор шайхону муллоён пеш-
коранд ва дар масҷиду меҳмонхонаҳо, сари гирдсангҳо ташвиқот
ва тўҳмати саҳти ақсулинкилобӣ мебаранд. Мана, хонед!

Ҳамдам як варақчаи бо хуруфи форсӣ навиштаро дароз кард
ба Мирзохўча. Ў варақро аз назар гузаронд ва сўйи Ғафур-оқ-
сақол ёзанд:

— Шумо хушсаводтар.

Ғафур-оқсақол аввал пушту рӯйи қоғазро аз назар гузаронд
ва зеҳн монда, ҳичча карда хонд:

«Болчабекон бо ҳукумати соҳташон замини аҷдодӣ ва покбум-
ро поймол карда, ҳоки ҳалоли моро бо хун оғиштанианд. Дини
исломи пок ва урфу одати хуби мусулмонӣ мусулмонро аз
байн бурданианд. Мусулмонони саркашро ва ватанхоҳонро ба
қатл расониданианд ва зану духтаронро мӯй бурида, ба ному-
сашон таҷовуз карданианд. Онҳоро зани русӣ гардониданианд.
Чунин кор дар Фарғона рӯй дод, ки мардум ба дод омада, Эргаш
пахлавонро сарлашкар эълон карданд. Бар зидди болчабекҳо...
Рӯзе ғазо хоҳад шуд».

Ҳайрон-хайрон ба якдигар нигаристанд онҳо. Худи Ҳамдам
низ ҳайрон буд.

— Ин коғазро шумо аз кучо гирифтед?

— Ин хел коғаз дар хама чо ҳаст.

Фиристодаҳо аз хона баромадан ё набаромаданашонро на-медонистанд. Ва касе надонист, ки онҳо чӣ гуна ғайб заданд аз ин қаср.

Чунон ки ба лонайи мӯрчагон об рехта бошанд, масҷоҳиён косақучомонам шуданд. Ягон касро қарор дидан имкон надошт. Ҳар кас ё паст мерафт ё боло; ё чиз меовард ё чиз мебурд. Боз ҳамон мӯронро ёд меоварданд, ки дараки борон дониста, дон ба хона гузоранду сӯку лиф берун андозанд. Лек кори як кас ба каси дигар рӯшан набуд, ки барои чӣ чунин мекунад. Танҳо аз рафтори хеш пай мебурд, ки бо ӯ низ коре шуда ё аз чизе ранҷида. Омада якбора ғайб задани фиристодаҳои Ҳукумати Шӯравӣ ва боз омадани дигарон масҷоҳиёро водор намуд, ки мулк бесарвар намешавад. Накибхон Туғрал низ ба ҳамин маънӣ фармудааст: «Сардори мулки бесарам, сардори сардорам макун!» Масҷоҳиён маънӣ кашиданд, ки бемарҳабо омадани фиристодаҳо аз бесардор будани мулк аст. Вағардна барои ба хоки Масҷоҳ қадам ниҳодан руҳсатнома ва ё даъватномаи махсус лозим мешуд. Аз ин рӯ баъди маслиҳату машварати зиёд ба ҳулосае омаданд, ки нафареро сарвар эълон кунанд ва ӯ кори мулкро пеш барад. Лекин ин кор машаққати зиёд дошт. Аввал бо ҳар роҳе, ки бошад, омадаҳо ва фиристодаҳои ноҳондари аз сарзамин бояд ронд, сонӣ инони давлатдориро ба даст бояд гирифт.

Аввал овоза шуд, ки ду уротеппағӣ яке раис, дигаре муовини кумитайи иҷроияи волост таъйин шуда омадаанд. Сонӣ рост баромад. Исо Ҳалимов – раис, Маъруфхӯча ном – муовин. Дар Палорак идора сохтанд. Чанд рӯз гузашт. Фармонҳои Ҳукумати Шӯравиро ба чо меоварданд. Сонӣ ба андозчинӣ ва дигар нағмаҳо пардохтанд. Лекин дар чунин шароит, ки ҳоло Ҳукумати Советӣ сохта нашуда бочу хироч гун меовард, ғазаби мардумро овард. Тадбир чустанд. Тарху реча кашиданд ва кас фиристоданд. Фиристодаҳо Султонбеку Тӯрабек омаданд ба назди онҳо. Ҳамчун дӯст ва ташвиқотгари ғояҳои болшевикии Шӯроҳо.

— Ин чӣ хел дӯстигарӣ? Дӯстони уротеппағиӣ мо омадаанд. Ба хонайи дӯстон нарафта, ҳабар ҳам надода, ғарибҳо барин дар ҳисори душманони халқ чой гирифтаанд. – Гӯё хушгӯй қард Султонбек ҳешро ниҳоят шахси наздик гирифта.

— Мешад, ҳамин чо ҳам барои мо ғарибон бехтарин чо, дӯстам, – низ паст наомада дар боби ғарибиву дӯстӣ гуфт Ғафур-оқсақол.

— Авлоди мо, авлоди ин кас – Тӯрабек як умр аз дасти миру бекҳои Масҷоҳ дар азобу шиканҷа буд.

— Султонбек рост мегӯянд, бовар кунед. — Шерак шуда ба сухан пардохт Тӯрабек. — Инаш ҳам майлашу ба мо гуфтанд, ки дӯстони уротеппағӣ азоби сахт доранд, омадаанду дар ин муҳити тангу гирифта ҳеҷ кор карда наметавонанд.

— Не-не. Корамон нағз. Масчоихо меҳмоннавоз. Ёрӣ ме-диханд. Роҳ нишон медиханд. Ҳамроҳамон мераванд. — пӯкид Маъруфхӯча.

— Бар падарашон раҳмат. Ба мо дигар чиз гуфтанд. Гуё шумо маҳбусҳо барин аз хона берун омада наметавонед. Ба тарғиботу ташвиқотатон ҳалал мерасонанд. Ин як тарафи масъала. Дарафи дигараш ин ки шумо бочу хироч ҳам чамъ мекардаед...

— Андоз. Андози давлатӣ. Аз замину обу мол...

— Ҳамин хел-ҳамин хел...

— Мазмуни гапи Тӯрабек ҳамин ки мардум ҳоло ба чизҳои нав кам бовар мекунанд, ба сухани ҳолӣ бовар надоранд. Чунки ваъдаву войиз ба дилашон задагӣ. Андозсупор ҳам. Аз рӯзе, ки ман худама мешиносам, ҳамин чиз ҳаст. Мардум надоранд. Боччиҳо охири моли мардумро гирифта мебаранд. Бетартибиҳо аз ҳамин ҷо сар мезанад. Посӯхта ба лаби об метозад.

— Ҳамин хел...

— Гапҳои Султонбек як китоб гап. Бо ҳалқи Масчоҳ ниҳоят оҳиста муомила кардан лозим. Баъзеаш ваҳшӣ. Кӯҳистонӣ-дия, санги сахт ҳам ба одам таъсир мекунад. Хӯи одамай аз хоки ҷойи зисти ӯст. Мақсади омадани мо ҳамин ки ба шумо ёрӣ расонем. Чӣ ёрӣ расонем?

Ба пурси Тӯрабек чӣ гуфтанро надониста Исову Маъруфхӯча нобоварона ба якдигар нигаристанд ва шона чамъ оварданд:

— Намедонем...

— Масалан, одамон андоз месупоранд?

— Ҳисоб не.

— Дидед, Тӯрабек, — ба ҳамроҳаш рӯ овард Султонбек. — Мардум зада шудагӣ. Морғазид аз ресмони ало метарсад. Ба шумо, дӯстони уротеппағӣ, масчоихӣи ҳузарб бояд ҳамроҳ бошанд, ки гапашонро ба ин мардуми қайсар гузаронанд.

— Шумо ташвиш нақашед, мулло Султонбек. Худамон як бало мекардагистем. Ҳоло боз ёрдамчиҳо меоянд.

— То табар омадан кунда осудааст. То онҳо меоянд, ки мо андозро чинда тамом мекунем.

— Андозчинӣ адошавӣ надорад...

— Ҳамин хелу шумо дӯсти мо бошеду мо дӯсти шумо, сухани моро гӯш кунед. Аз хонашӣи суде нест. Андози мардуми палорақӣ ва дехоти атрофи онро ба мо месупоред. Зеро ин ҳалқон аз охури баланд йем хӯрдагӣ ба ҳар кас сар намефуроранд. Мирнишин-дия. Мардумони болорӯ, масалан: Ланглифу Дехисору Дехавз соданамо, зудбавар, камтар тарсончак ҳам ҳастанд. Барои ҳамин дар

пешгах чой гирифтаанд, ки то душман ба ин чо расидан гурехта болойи пирч раванд...

— Ба гап чома мепӯшонед-дия, Мулло Султонбек. Шаф-шаф нагуфта, шафтолу гӯед монед-дия!

— Ҳозир-ҳозир. Шумо дӯстон ба он чо рафта андоз чамъ карда оред. Мо андози ин ҳавзаро чинда ба шумо месупорем.

Фиристодаҳо боз ба якдигар нигариста ҳайрон монданд. Исо гуфт:

— Агар ин хел ёриӣ дӯстонаву бегаразона бошад, қабул кардан мумкин.

— Дӯстам Исоҷон! Мо ба шумо чӣ гараз дорем?

— Нею... Гуфтем-дия.

Ва хӯрчинҳо пушти зини аспон андохта ҷониби болооби Зарафшон рафтагор шуданд фиристодаҳо. Воқеан онҳо дар ин дехоти дурдаст одамгарии масчоҳиро ҳис карданд. Пазиройи ва меҳмондорӣ хуш буд ва намояндаҳо дар ба дар нагашта худӣ онҳо андоз-супорӣ меомаданд ва ҳатто ному насабро нагуфта, пул партофта мерафтанд. Баъзеҳо «пул надорем» гуфта буз ё гӯсфанд оварда, аз дарвозаи Рачаб дарун карда мерафтанд. Вале фиристодаҳо чизе сарфаҳм намерафтанд. Танҳо як нафар букқача овард ва «шуморо Султонбек фиристодагист, албатта?» гуфта, даст сари сина пас-пас аз дарвоза бурун рафт. Чун одат боз ду уротепнагӣ ҳайратзада ба якдигар нигаришанд. Аммо чизеро сарфаҳм нарафтанд.

— Ҳо. Султонбек моро дар Палорак нигарон.

Гуфта бархестанд. Чизеро пай бурда буданд магар, ки хӯрчини пулро гирифтани нашеданд. Аммо Рачаб исрор кард:

— Масчоҳ одамони баду кунҷқоб ҳам дорад. Шумо ба Палорак нарасида ба Ҳукумататон мерасонанд, ки фиристодаҳоятон аз пули андоз рӯй гардонда як хӯрчин пури пулро дар Деҳавз партофта рафтанд.

Фиристодаҳо боз ба якдигар нигаришанд, ки ҷуз худашон маънии ҷунин нигоҳро каси дигар намефаҳмид: «Ин қадар пул аз кучо дар ин кӯхистони дур?» мепурсид нигоҳи яке ва дигаре посух меод: «Ин ҳамон пулҳое, ки Сафедҳо гоҳи аз ин роҳ гузар карданишон аз сари паноҳдорон барҷош карда буданд!» Ба ҳар ҳол хӯрчини пул пушти асп партофтанд, аммо букқачаю гӯсфанду бузҳо дар оғили Рачаб монданд.

— То ғалаба ман ин молҳоро бонӣ мекунам. Қурбонӣ мекунам...

Ва он рӯз дар яке аз палҳои фароҳи Палорак рӯйи юнучкаву себарга мардони (ба қавли худашон) бодилу гурдаи масчоҳӣ чамъ омада, сарнавишт ва тақдирӣ ояндаи Масчоҳро ҳал кардани буданд. Инҳо дар асл гурӯҳи музофотии ақсулинкилобӣ буданд. Султонбеку Тӯрабек, ки ба фиристодаҳо маслиҳати ба болооби

Зарафшон андозгунорӣ рафтанро дода буданд, дар ин маҷлис ширкат доштанд. Сухан аз нооромихоӣ дунё, бетартибӣҳо ва охирзамон шудани олам мерафт. Ҳама номаду бебарорӣ ва ба охир расидани гетиро аз ношукрӣ ва номусулмонӣ халойиқ медонистанд. Султонбек буғзи дил кафондани шуд:

— Ман бисёр гапи оламу одамро медонаму мешунавам ба маъниҳояш сарфаҳм меравам. Аммо ба тағи як масъала намера-сам...

— Ба тағи ун масъала касе нарасидааст, ки шумо расед. — ба тавраш ҳазл кард Тӯрабек.

— Не. Ин масъала ун масъалаи шумо мегуфтагӣ не. Бисёр майна об мекунам, ки чаро мо кӯҳистониҳо, як бор сангу чӯба-монро бардошта ба сари шаҳриҳо ё мулки дигар намеравам? Дигарон дойим ба сари мо тохт меоранд. Кӯҳистон шакарак дорад магар?

— Ҳамон сангу чӯби гуфтаатон ҳудаш — шакарак.

«Уху-уху!» гулӯ равшан кард эшони Бузургхӯча.

— Ягон гуфтани доред, эшон?

— Шумо моро кӯҳистонӣ хушк мапиндоред. Аслу насаби масҷиди ҳамон шаҳришинҳои ба ору наганд, ки аз тохту този аҷнабиён, бегонаву омадаҳо ор карда ва даст ба хун назада ба ин мулк кӯч бастаанд. Аз азал то имрӯз. Ин хел халқ ҳеҷ гоҳ даст хуни намекунад; ба мулки касе тохт намеорад.

— Бале, эшон! Маънии нафаҳмидани ман ҳам дар ҳамин буд. Мо тавонем, ватанамонро ҳифзу дифоъ мекунем. Аммо ҷанг намекунем. Пеш аз ин ҳам чунин маънӣ ба миён омада буд, баъзеҳо кӯрхона сохтани Ботурбекро далели даъво меоварданд, ки тиру аслиҳа мебаровард, теғу шамшери ҷангӣ тез мекард. Ҳазор гӯйӣ, ки барои ҳифзу ҳимоя, қонеъ намешуд.

— Ҳамин хел, Султонбек. Худо шуморо ба мартабаҳои баланд расонад...

— Ташаккур, эшон!

— Худо шуморо сарвари мо хонад, ҳеҷ вақт ба сари қавме тохт нахоҳед овард.

— Ҳамин тавр, эшон.

— Ҳамон бегонаҳо ҳамчун меҳмон биён, хӯранд, раванд. Мо иззаташонро ба ҷо меорем. Аммо бари куштан оянд, ҳуди Худо нишонашон медиҳад, ки ин мулки азизу покро ҳаром кардан неки наорад.

— Пешмаргатон шавам, эшон! Гап гапи шумо! Шумо гӯед, халқон гӯш мекунанд. Мо гӯем, девона мепиндоранд. Чикӯшон кунем?

— Гапи шумо ҳам гап, мулло. Фақат фаши салларо роста монед.

— Аз гӯши рост фурорам, дар қадамотон ҷонам?

— Аз гӯши чап. Аз паси сар не!

— Ҳо пешмаргатон шавам, аз пушти сар омадаст-о? Аз болойи гӯши чап фуруварда будаму?

— Шоҳй-дия, лағжидааст.

— Воло рост мегӯед, ин дастори шоҳйи ман аз моҳйи Зарафшон ҳам лағҷонактар.

— Гапотон қофиядор, ҳамнишини Юсуф шудед, мегӯм.

— Воло рост мегӯед, эшон. Ҳамнишин шуда будам.

Ин ҳарфҳо гӯё барои аз ташвишу ғам андаке фориг гаштани онон буд. Сонӣ ба сари масъала омаданд.

— Биён, хӯранду раванд, гуфтед-о, Султонбек?

— Ҳо, эшон!

— Дили одаткарда – балойи ҷон, онҳо ҳамту омада рафта наметунанд. Ҳатман бояд, тозанд, сӯзанд, кушанд, баранд. Вагарна омаданашон ба ҷанг хоб намеравад.

— Нобудашон!

— Онҳо ману шумо барин ҷӯбдаст нестанд. Аввал машку таълим мебинанд, чорафзор мегарданд, мусаллаҳ мешаванд, сонӣ амру фармон мегиранд.

— Кори Ботурбек дуруст: мо ҳам бояд яроку аслиҳа созем... – Фармуд Тӯрабек.

— Тӯрабек, шумо мушоҳида кардед? Ҳамун ду уротеппағӣ ҳам доштанд ягон аслиҳа?

— Доштанд, Султонбек. Исо ҳаргоҳ даст ба кисабағал мебурд. Ман гумон мекардам, ки яроқ-пароқ дорад, асоро мазбут мекапидам.

Аз чунин сӯҳбат ду нафаре, ки аз ду паҳлӯйи санги ғӯт тақя зада менишастанд, ба баҳс даромаданд:

«Надорад!»

«Дорад!»

«Надорад!»

«Дорад. Гапи Тӯрабек дуруст!»

«Оҳй, надорад! Аз рафторашон маълум, ки онҳо таппончаро дошта наметунанд. Милашро ба тарафи худ рост карда, мепарронанд!»

«Уротеппағӣ-я? Обаша пуф карда меҳӯрад!»

«Биё, гарав, ки надорад!»

«Биё, гарав, ки дорад!»

«Аз ту чӣ?»

«Аз ман – як гӯсфанд!»

«Аз ман – як буз!»

«Дидӣ, ғимматат паст! Гумон кардам, барзагов мегӯй!»

«Барзагова барои Шӯроҳо мемонем. Заминхоро ҷуфт карданианд.»

— Аз даҳонатон шамол барад, нияти бад накунед!

«Гапатон дуруст, эшонбобо! Лекин гӯед, ки кӣ мефаҳмад наган доштан ё надоштани онҳоро?»

— Ҳамин ки ба дом афтоданд, худашон бароварда нишон медиҳанд.

«Вааа, гаравро бурдам! Яъне, Эшон тасдиқ мекунам, ки онҳо яроқ доранд. «Худашон бароварда нишон медиҳанд» мегӯянд!»

Султонбек басанда карданӣ шуд хангомаро:

— Шуд. Худатон дониста-надониста, ба сари мақсад омадед. Раису муовини худноми кумитайи иҷроияи Масчоҳ Исо ва Маъруфхӯча болорӯ андозчинӣ рафтанд. Хӯрчинҳо пури пул меоянд. Мо бояд онҳоро пешвоз гирем.

— Воло рост мегӯед, Султонбек. Мақсади гирд омаданамон ҳам ҳамин буд. Ба Самҷон меоянд-о?

— Ҳо, Ғурабек! Ба Самҷон. Лекин мо бояд байни Самҷону Ярм ё дар тангно ё дар кӯҳи шикоф онҳоро дастгир карда...

— Воло рост мегӯед, Султонбек. Ҳамин хел кардан даркор, ки ба дигарон дарс шавад. Дигар ягон душман ёди Масчоҳ накунад.

— Худо хоҳад, ҳамин хел мешавад, эшон. Аз шумо як фотиҳа!

«Илоҳо омин! Худоё Худовандо! Дӯстон тоҷи сар, душманон зерӣ по! Қасдкардари паст гардонӣ! Ба хуни ҳудаш хобонӣ! Таърих ёд надорад ва дар саҳифае дарҷ нагардидааст, ки масчоҳиёи болоназар, баландмақом, хушгӯву хушшунав, хушнавоз, хушфеъл, хушқирдор, неққору неқният, нақӯном, марду ҷавонмард, бочавҳар ва бодилу гурда, аз хок нарму аз санг ҷонсаҳт, аз рағғани зард мулоӣму аз теғ гузаро, боӣнсофу бофаросат ва соҳиби ҳамагуна ҳислатҳои нағзи инсонӣ ва ғайра... ба касе зиён расонида бошад, ба номуси духтари касе, зани касе дасти зӯрӣ карда бошад, хуни ноҳақ рехта бошад; хоки муқаддаси мулкери поймол карда бошад; ба сари қавме миллате тохт оварда бошад, хонаӣи касери оташ зада бошад, моли касери дуздаи ё бурда бошад ва ҳоказо... Худоё Худовандойи ҳаждаҳ ҳазори олам! Пойи номуборақро бишканӣ, дасти барандари кӯтоҳ гардонӣ! Мустабидро, торочгарро кӯр, кару гунг гардонӣ! Шаллаш кунӣ!

— Илоҳо омин!!! – дароз шудани дуойи эшонро дида, садо баровард Ғурабек. Эшон идома дод:

... Шаққокро ба дӯзах андоз! Илоҳо омин! Боқӣ: ҳар балову ҳар қазову ҳар вабову ҳар хатое пеш ояд, дафъ бикун, Парвардигор!!!»

— Илоҳо омин!

— Мустаҷоб гардонӣ!

Андаке оромӣ ба миён омад. Яқин баройи он буд, то эшон нафас рост кунад. Эшон ришак кашид ва оғуғ дод. Чунин хӯ мартабаву рутбадоронро хос буд. Эшон баройи аз дигарон фарқ кар-

дан, ба атрофиён форад-нафорад, ҳамин гуна одати хунукашонро зохир мекарданд. Ин кор бештар дар сари дастархон мешуд. Шояд даруни эшон бод гирифта бошад, ки онро аз дахон баровард ба таманноӣ кушойиши додааш.

Султонбекро нафорида, ки рӯй турш кард. Тӯрабек дид ҳоли ӯро ва ба сухан дармад:

— Инак мо бояд вазифаи ҳар касро муайян кунем.

«Агар бемалол бошад ва бовар дошта бошед, кори фиристо-даҳои Ҳукумати Шӯро ба мо супоред» – Таъзимнамо кард Бобо.

— Шумо кихо?

— Ману Муҳаммадназар.

— Муҳаммадназар-пахлавон? – сӯйи ӯ нигариста гуфт Султонбек. – Худам ҳам чунин ният доштам. Лекин нияти маро шумо аз кучо фаҳмидед, Бобочон?

— Дилро ба дил раҳест.

— Офарин! Ба ҳар дуӣ шумо рухсат. Шаб аз натиҷаи коратон хабар медихед.

— Хуб шудааст!

— Пулҳо ночно наштаванд!

— Хуб шудааст!

Чун эшон дар дуояш сифатҳои хуби масҷидро зикр кард, дигар сухан аз мардонагӣ, ҷавонмардӣ, меҳмоннавозӣ ва ватандориву ватанпарастӣ онон ҳарфе нашуд. Балки ҳозирбин гашта аз пайи муроду мақсад шуданд ва Бобову Муҳаммадназарро ба шикори Исову Маъруфхӯча фиристоданд. Бо сардорӣ ин ду марди бебоку саҳтҷон расиданд ба роҳи маҳуфи миёни Ярму Самчон. Дастаи аксулинкилобчиёро низ ба ду гурӯҳ ҷудо карданд. Ниме бо сардорӣ Муҳаммадназар дар деҳаи Самчон маъво гирифт, ними дигар зери назари Бобо поёнтар қарор истод. Доме буд тангҳои кӯроҳа, ки нақбе одамгузар ва молгузар дошт. Аз он сӯи Зарафшон, аз Деҳманора ва Палорак дидани роҳ ва рустоӣ офтобруйи водӣ осон ва возеху рӯшан буд. Аммо чун шом наздик буд ва офтоб паси кӯҳҳои баланди ҳалқагирӣтаи ҳавза мерафт, рӯйи рӯдборро як пардаи бунафшаранги маҳин пӯшида буд ва аз паси он аз мӯриҳо ва оташдонҳои рӯи ҳавлӣ боло шудани дуди сиёҳи ба меғ мубаддалгарданда ба ҷарпӯши асронигаҳдор ба рӯйи деги дарвешон фуру омада буд. Гарчи дар ин деҳа ҳама ҷиз маҳлут меҷӯшид, аз гаронии сарпӯш бӯй, буг ё меғ будани он аён намегашт. Аммо дар паси ҳарсангҳо, деворҳо, буни ҷаркану обкандҳо дилҳои ба чунин домандозӣ одатнакарда дар тапиш буданд ва баъзе дилҳои аксулинкилобчиёни дудила ва ё зуран

ба ин роҳ омада истода-истода мезад; соҳибонашонро зери обу арақ гузошта буд.

Ба ҳар зарабони дили онҳо аспони Исову Маъруфхӯча сум зада аз рустойи Ланглиф сӯйи Самчон мерафтанд ва баъд убургоҳи Зарафшонро гузашта ба Палорак мерасиданд... Чун шаб фаро меомад, пошна ба аспон мезаданд, то тезтак шаванд, аммо дар роҳи танги пурсанг, пурпечутобу шебу фароз чаҳорнаъл он сӯ, резачорпо ҳам гашта наметавонистанд. Лӯк-лӯки харонайи аспон хӯрдаи имрӯзайи онҳоро чӯшонда то гулӯ меовард. Хавфи дермондан чандон безобитаашон намекард, зеро гуфтаи Рустамбеку Тӯрабек рост баромад; онҳо пули зиёд чамъ оварданд. Ҳоло, пул – қуввати миён, дилпур мераванд. Ба ҳар ҳол Исо таппонча ва Маъруфхӯча милтики русиро аз даст наmemонанд.

«Исохӯча, то рафта расидан чиқ намегӯем, ки паси ҳар харсанг хуке ё рӯбоҳест».

«Ман ҳам чунин фикр дорам, Маъруфхӯча. Ба ман дар худи Уротеппа гуфта буданд: «Шумо ҳоло бо собуни масчоҳӣ чомашӯйӣ накардаед». Лекин одамони бад набудагӣ барин».

«Чизе намефаҳмам. Баду некашон ба ҳудашон. Одамони болорӯ ҳам бад набудаанд. Худи ташкил кардагӣ бойин пул оварданд-а!»

«Молҳоя намегӯед?»

«Гуфт-ку! Рӯзи фирӯзӣ қурбонӣ мекунем...»

«Истед!»

Ин чунон амре буд, ки хуш аз сари фиристодаҳо парронд. Суханашонро бурид. Аспонашон боздошт. Онҳо натавонистанд камон ё таппончаро кор фармоянд. Зеро роҳзанҳо зиёд буданд. Баъди садойи амри савор пиёдаҳо камонҳои шахрисабзӣ сӯйи эшон рост карда ва баъзе шофу шамшеру теғ кашида пеш омаданд, вале ба ном душманон имкони тирпарронӣ ё гурез надоштанд. Ба ҳар тақдир сари аспон пас гардонида болорӯ рафтани шуданд. Аз он сӯ низ чунин садо омад:

«Истед! Вагарна, кушта мешавед!»

Фиристодаҳо дарёфтанд, ки зидият суде надорад. Зеро халқа танг омада буд. Сарафзори аспон кашиданд.

Таҳҷойиҳо аз ду тараф халқа гирифтанд, то аспони сур рамида, ононро лағад зада нагурезанд. Ҳеч гуна зидият ва ё тохту гурез суде надошт. Ҳардуро дил фуру рафт ва аз поҷома лағзида ба рӯйи роҳи сангҷол афтид. Арақи сард пахш кард сару рӯяшонро ва як ҳисси ногувор аз тан гузашта, олам пеши назарашон тираву тор гардонд. Афсонаҳо ёдашон омад, ки охири дунё зулмот аст. Онҳо ба чунин қарона расидаанд. Вале сухани гӯянда онҳоро андаке ба хуш овард:

«Э виж-виж карда мегардед, хез кунед аз шохи моҳ доред, савор шавед, Бобочон, шумо чакқон-ку! Ресмона дар шохи моҳ кашол кунед. Мо ҳалқа ба гардани ин дӯстон меандозем. Шумо аз он чо мекашед...»

«Ҳазлатонро монед, Муҳаммадназар!»

«Чойи ҳазл не, воло! Инҳо аз ҳад баланд рафтани. Аз ин баландтар доре намешавад. Шумо хез кунед, ба дигараш коратон набошад!»

«Шумо аз ман чобуктаред? Хез кунед худатон! Шумо хондагӣ. Аз шох ё думи гов доштанро медонед».

«Ман бо шумо маниша кардани нестам. Мақсади ман ҳамин ки мо ин касонро дар шохи моҳ овезон кунем. Моҳ бодбараквор инхоро дар як шаб дар тамоми олам сайр мекунонад. Дидаҳо хайрон мешаванд, ки чаро имшаб моҳ дум баровардаи? Дар олам чор меандозанд. Ва ҷавоб меёбанд, ки тоҷики уротеппагӣ»...

«Уротеппагӣ ҳаян-о?...»

«Ҳо, уротеппагӣ!... Дар олам чор меандозанд, ки тоҷики уротеппагӣ худро урус сохта, ба сари тоҷикони масҷоҳӣ омадаи, ки динатро фурӯш ва ба дини кофир гард. Тавба!»

«Ҷӣ! Уротеппагӣ! Ту номус-помус дорӣ? Кофир хонаву хонаводаатро тозад, ту гап назада, даст пеши бар ғулом шавӣ, ба фармони ӯ гӯш дода, ба сари мо оӣ, ки низ ғулом шавем, боҷу хироч диҳем ва динамонро фурӯшем. Чаро? Магар ватан надорӣ, зану фарзанд надорӣ, хоки бобойиро дӯст надорӣ? А!? Ҷӣ, уротеппагӣ! Бо кадом рӯ? А? Муслмонӣ ё... Ба чойи ин ки ба назди мо омада, мегуфтӣ, ки биёед, якдил шавем, сарҷамъ гардем, сарвар интиҳоб кунем ва ба муқобили кофир ғазо кунем! Баракс ҷосус омадӣ! Инак рӯзатро бубин!»

«Ҳафту ҳашт карда мешинед? Кашедаш ба шохи моҳ!»

Моҳи панҷрӯза дар гӯшайи осмон овезон буд чу кашшак ва гӯйи нигарони тори дор. Вале рӯйи саворони уротеппагӣ ҷониби сароб буд ва паси сарашон намедид моҳро ва маҷоли баргашта дидан ҳам надоштанд. Танҳо пай мебурданд, ки масҷоҳӣҳои зираку адофаҳм ононро масҳара медоранд.

Роғиёни назди мочаро садо, мағал ва ягон-ягон сайҳа кашидани аспонро шунида рӯйи бому сахни хавлиҳи буромада ва баъзе домани деҳа фууромада ҳама қору бори роҳзанҳоро медиданд. Онҳо ҷилави аспони Исову Маъруфхӯчаро дошта, саворон фуруварданд аз сари зин. Дастонашон баста ба пушт пешандоз ҷониби деҳайи офтобрӯяйи Ярм бурданд. Камону таппонча, хӯрчини пулро гирифтанд ва аспҳоро ҷилав кашида сӯйи Палорак рафтанд Бобову Муҳаммадназар.

Деҳайи Ярм дар соҳили рости рӯди Масҷоҳ рӯ ба рӯйи Деҳманор дар офтобрӯя ҷойгир аст. Хонаҳои кӯҳнасохт дорад ва

чо-чо биноҳойи кандакорӣ ва қабзафурӯмон дорад. Девор ва оғилу тавилаҳо сангианд. Дарахтони зардолу, чормағз, туту себ ва беду сафедор дорад. Болотар боғоти зардолу ва замини кишт мавҷуд буда, сари воту миёни замин сангу шағали аз палҳойи дандона чидашуда талу пеппа гаштаанд. Дар яке аз чунин оғилҳойи деворсанг ақсулинкилобиён фиристодахоро қава карда, дари онро қуфл заданӣ шуданд.

— Сабр кунед, – дасти қуфлдорро дошта гуфт Мирзо Одина, ки соҳиби оғил буд.

— Чӣ хел сабр?

— Ман хару говора бурорам...

— Монед истад, Мирзо Одина. Ин ватанфурӯшора қатори ҳайвонҳо ҷой додан лозим. Ҳайвон ҷою манзили худро аз душман ғимоя карда метавонаду ишон не. Ишон аз ҳайвон ҳам батар. Наход одам хонаву зану бачаашро ба душман гузошта, аз тарафи ӯ вакил шуда пеши мо ояд, ки шумо ҳам очаву зану духтарора ба омадаҳо бахшед. Молора набуроред, Мирзо Одина. Ҳамаашонро бо ишон гардан ба гардан бандед.

— Шумо нафаҳмидед ҳаёли мора. Ман меҳоҳам, молора гирам аз пеши онҳо. Акнун фаҳмидед?

— Не!

— Шумо аз ҳайвон ҳам нофаҳмтар-ку!? Намеҳоҳам пати онҳо ба молҳойи ман занад! Акнун фаҳмидед?!

— Волло фаҳмидам... Шумо ҳамин қадар доноед-о?

— Ҳо! Ман доно набошам, ҷуба меҳмонхоро ба оғили худатон набурда ба оғили ман овардед?

— Оғили шумо дигар хел. Оғили мо дару занҷир надорад.

— Худораҳматии додугун ҳам ҳамин хел бепарво буданд.

Халифайи Самҷонӣ қуфл зад дари оғилро.

Исову Маъруфхӯча ҳама суҳанхоро возех мешуниданд. Таачҷуб мекарданд, ки гоҳи омаданашон ҳатто дари оғил пӯшида набуд; мол ҳам дар зери дарахтон бастагӣ буданд. Онҳоро кушода ба оғил дароварданд. Акнун намоиши саҳнавий меғузaronанд баройи уротеппағихоро сарзаниш кардан. Онҳо дар торикӣ ҳамдигарро набинанд ҳам, нафаскашийи якдигарро мешунаванд. Зарабони дилро низ. Аммо сӯҳбат намекунанд, ки дар паси дар мешунаванд ҳарфашонро.

«Исохӯча!»

Исо даст ёзида даҳони Маъруфхӯчаро доштани шуд, аммо дасташ нарасид. Каме ғечид ҷониби овоз. Гӯшаки кард:

«Сағро аҷал расад, дар меҳроби масҷид мемезад...»

«Ана ҳамон сағ – мо, Исохӯча! Мани аҷалрасидаро чӣ лозим буд, ки манзили охиратам оғил шавад».

«Ин дарди бахайр... Аз Борайи Сағкуш бояд бим кард».

«Ачал, ки расид, пешпаррон карда меовардааст. Шумо намеомадед, ман ҳам намеомадам, Исохўча. Пул гуфта, одам ба роххое меравад, ки хук намегардад».

«Ҳамин хел, Маъруфхўча. Нафси бад – балойи чон. Хуб боб карданд. Уротепагии дида ҳоло ҳам кўдакиҳо дорад. Коко меҳўрем, гуфта, ба ҳавзи ҳалоҳил афтодем».

«Зану баччаҳо бекас мемонанд. Ман чӣ ваъдаҳо карда, аз онҳо чудо шудам. Писари калониам ҳам омадани шуд. Очаш намонд. «Пул сару каллаатро хўрад!» гуфт. Пеш ин хел гапхоро намегуфт...»

«Ғами чонро хўред, ғами пулро нахўред. Ин чирки даст аз сари хама мемонад. Ва он хўрчин сари ҳамаро меҳўрад».

Як нафаси дароз баромад. Мазмун гов вазн ба замин андохта хобид. Аламаш зиёд барин. Сонӣ ба кавша даромад. Орук ҳам дод, ки бӯии бад омад. Баробари ба оғил даровардан бӯии бади оғилро шунида буданд. Мол овардан сарборӣ. Чаҳаннам бад бошад, ҳамин қадар будагист. Ҳанг зада баробари садо бод шикастани хар бадтар аз ҳама. Ҳавойи нафаскашӣ нест. Ҳама ин корҳо барқасд. Қазое бадтар аз лаби борайи Сағкуш бурда як лағат задан.

Берун орому хамӯш. Ягон кас паси дар ё сахни ҳавлӣ намегардад. Ҳама мушвор дар кадом сўроҳиҳо ҷой шуда, аз омадани кадом гурба метарсанд. Гов кавша мекунад. Садои гириҷоси дандонаш меояд ва бӯии даҳонаш. Бӯии шоша ва саргини молҳо ҳавойи оғили бадбӯро бадбӯитар мегардонад. Араки тарс хушк гашта, танро араки алам пахш мекунад.

«Аз чунин рафтор мурдан авлотар, Исохўча...»

Исохўча посух нагуфта аз паси девори оғил садойи гаштани хайвоне ё шарфайи дуздонаи пойи одамӣ омад. Ҳарду шуниданд. Аммо ҳаяҷону нигоҳи ҳамдигарро намедиданд. Дастони баста ҳам имкони ба ҳам расиданро намедод.

«Ачал...»

Ҳамин қадар пичиррос зад Маъруфхўча.

«Шояд. Лекин тағи дили ман як рўшноӣ дорад».

Аз кунчи девори паси оғил садойи ба санг хўрдани санг омад. Саги ҳамсоя ак гуфту хомӯш монд. Чанд ҳавлӣ он тараф хурӯсе бонг зад. Мурғони дигар ҳамовоз шуданд. Садои гирияи субҳонаии мурдадорро мемонд.

«Мешунавед?»

«Ҳооо. Ба назарам бом меларзад. Ё касе пушти бом мегардад».

Боз бархўрд санге ба санг. Зери пўсти онҳо мурғак давид. Сонӣ гириҷӣ садо баровард сойиши оҳану санг. Ҳамин хел, ки касе бо мисрон санг меканад. Вале хеле бечуръатона. Акнун тап-тап ба замин бархўрдани санг шунида мешуд ва садойи хиш-хиши одамӣ меомад.

Асирон оҳиста-оҳиста наздик омаданд ба кунчи оғил ва гӯш доданд, то аз рафти кирдор огоҳ гарданд. Аз диққати зиёд ӯ шунида натавонистани гӯйиши пасти онон бори саввум арак бароварданд. Дӯстӣ ӯ душманийи беруниҳо маълум набуд. Лек хомӯшона даст ба кор заданашон гувоҳӣ неки буд. Зеро калиди қуфли дар ба дасти аксулинкилобиён буд, баду некро ба воситаи дари кушода бояд меоварданд. Охистакорӣ касони паси девор умедбахш метофт.

Зайле ки корашон ба оҳистагӣ мерафт ва тақрибан садойи ба санг бархӯрдани санг намеомад, гӯйиш низ паст буд. Ба фаҳмиши онҳо санг дастӣ мегирифтанд аз девор, ки садояш намеомад. Вале якбора девори сангӣ гашт; аз садойи сангҳо бармеомад. Он чониб рӯшантар аз торикийи оғил буд; рӯшанийи нури ситораҳо. Зеро моҳи нав кайҳо паси кӯҳҳои Фарғар хамида буд. Ҳавойи тозаӣ рӯдбор ҳучум овард ба оғил. Гови хобида хест. Хар ҳиқ-ҳиқ кард.

«Кучод, фиристодаҳо?»

Онҳо аз тарс ғунча шуданд. Бовар надоштанд, ки касе аз пайи суроғашон шуда бошад.

«Исохӯча! Маъруфхӯча!?»

«Уху!»

Дигар гапу калоча нашуд. Шинохтанд ӯ нашинохтанд асирон, сари пой сӯйи сӯроҳӣ равон шуданд. Синамол баромаданд аз сӯроҳӣ. Ва ҳамон замон бе пурсу посух банди дастанашон кушода, бар зини аспон нишонданд ва инон ба дасташон дода, пеш ронданд.

«Мо роғиёнем. Паноҳатон ба худо!»

Ин замон дар Палорак, андар меҳмонхонаи Султонбек ханда ба содагии уротеппагиҳо зада, ба хӯрчини пур аз пул менигаристанд ва аз ояндаи нобоби зиндагӣ гуфта, ханда андар хами лабҳояшон мешикаст.

Эшони Бузургхӯча, қозӣ Сайид Шариф, Мулло Туроб, Султонбеку Тӯрабек ва чанде дигар, ба ҳар ҳол, омадани фиристодахойи Ҳукумати Шӯро фоида донистанд ва аз хандаи ноҷо шармашон омад.

— Қорамон маънӣ надорад. — рафти сӯҳбатро ба чараёни дигар гардонд эшон: - Шундаед, ки қавму миллати бесардор ба ҷое расида бошад ва ӯ бароре дида бошад?

— Гапатон ҷон дорад, эшон. — садойи қозӣ буд. — Ҳама дар чунин андеша, ки мо бояд як сардори бодилу гурда, ғаюр, мусулмони тоза ва хеле одилу боинсофро пайдо кунем.

— Ман аз Султонбек каси мувофиктареро намебинам. — фармуд Тӯрабек.

Магар нияти эшону козӣ дигар буд, ки хомӯш монданд ва баъди муддатҳо козӣ сурфид, то эшон чӣ гӯяд. Ӯ мадд кашид: «Ҳммм...» Ва боз меҳмонхонаи дару тирезаҳояш кушодаро хомӯшӣ ҳукмрон шуд...

...вале ғалоғулайи берун онҳоро водор кард, то бурун аз меҳмонхона оянд.

«Гурезонданд!»

Ҳамин қадар гуфт каси омада, ки ҳама дар чунин ҳаёл бошанд, ки аз як ҳарф ҳама чизро мефаҳмида бошанд. Чун дид, ки ҳама хайронанд аз беҳабарӣ, афзуд:

«Асиронро гурезониданд!»

Пештар омад ӯ ва ба ҳавлӣ нарасида бозпас гурехт. Зеро феълу ҳӯи палоракиҳоро медонист, ки балоро ба сараш бор мекунанд. Ҳамон замон фармуданд, ки ба сари ярмиҳо тозанд. Тӯрабек як даста шербаҷчаҳоро ҳамроҳ гирифта то Ярм рафт ва девори шикастайи оғилро дида, наъра кашид:

— Кучо будӣ, Ҳамдам?! Ё худат ба дасти адаб гуселашон кардӣ?!

— Аз мурдани худ хабар дораму аз рафтани онҳо не!

— Дурӯғ мегӯӣ! Агар онҳо бо дастони баста ҳам ин корро мекарданд, сангро даруни оғил мегузоштанд, на беруни оғил!

— Ман ҳам хайрон, Тӯрабек. Ақаллан сағ чик нагуфт.

— Бароӣ он ки сағ соҳибашро мешиносад!

— Шумо гумони бад набаред. Агар ин корро карда бошам ё донам, дастонам аз беҳ хушк шавад!

— Тӯрабек, аз Ҳамдам гумонбар нашавед. Ман ҳамсояи дур бошам ҳам, роҳгузар будам. Вақти рафтани аспон як садо ба гӯшам расид: «Мо роғиёнем!»

— Ҳааа, фаҳмидам: ту меҳомӣ ярмӣ бадном нашавад! Гуноҳро ба сари роғӣ бор мекунӣ. Зеро донӣ, ки ин мочаро чӣ балое ба сар орад?

— Волло-билло, бо ҳамин ду гӯши худам шунидам! Наход ман ба шумо дурӯғ гӯям?!

— Дурӯғ мегӯӣ.

— Ба шумо дурӯғ, ба худо рост! Агар дурӯғ гӯям, бурда, аз сари чари Сағкуш ба қаҳаннам партоед!

— Ҳукми хуб. Рачабӣ?

— Ҳо!

— Мункир намешавӣ?

— Ба шумо мункир шавам, ба худо чӣ мегӯям?

— Соҳиби овозро мешиносӣ?

— Не, волло! Дуртар будам! Пушти хоо он бом!

— Забони дурӯғгӯяшро аз пушти сараш кашед!

— Астағфируллоҳ, гӯед, Тӯрабек! Мо як одамам – масҷоҳием!

Пойи тобути маро шумо мегиред, пойи тобути шуморо ман мегир-

рам. Кӣ пеш, худо донад. Бе ҳамин ҳам кам ҳастем! Якдигарро ба тӯҳмату хусумат кушем, Масчоҳро кӣ муҳофизат мекунад?

— Ғами худатро хӯр, мардак!

— Ана дидед?! Шумо ғами худатонро меҳӯред. Меҳоҳед, ки ман ҳам танҳо ғами худамро хӯрам. Ман агар ғами худамро меҳӯрдаму сир зери забон пинҳон медоштам, аз хона берун намеомадам! Намегуфтам! Шумо ба синни писарам: Маро «ту» меғӯед! Аз мурдан метарсонед! Ман мураам ҳам, аз дасти шумо наметурам. Худо муайян мекунад ачали маро. Рост гуфта пеши шумо гунаҳгор шудам?

— Бас кун!

— Чаро бас кунам? Ту бас кун! Аз дасти ту баринҳо Масчоҳ вайрон мешавад! Ту барин тиррончакҳо нархи сабзиву пиёзро напурсида Масчоҳро ба душман пешкаш мекунанд! Шаттоҳиҳоят ҳама бозианд. Хок ба чашми мардум мезанӣ! Дӯғмастӣ мекуний!

— Бузро шох хорад, кӯши чӯпон тит мекунад! Бардоред!

— Неее... Ту маро бардошта наметавонӣ! Ҳоло ҳеч саге нестӣ! Аз пеши худ сарварӣ маталаб! Мо туро сарвар нахондаем. Ба роҳат бирав! Агар роғиён он намояндохоро озод карда бошанд, ягон гапро медонанд!

— Ҳоло ту бо собуни мо чомашӯйӣ накардаӣ! – кина гирифт Тӯрабек ва шӯрид ба сари Ҳамдам: – Ба ҳамаи ин ту ҷавоб меғӯйӣ! Мо ба худат бовар кардем, дӯсти Шӯроҳо будайӣ.

— Ин дағдаға баройӣ чӣ? Калид дар банди эзори дӯстат Солеҳ! Девори оғилро вайрон карда бурдаанд, ман аз кучо донам!?

— Ба умеди пирхарҳо нашавед! Ҳаққи инҳо сари бора! Ковед! Пайдо кунед! Онҳо пиёда дур рафта наметавонанд!

Ба ҳазор ҷустану кофтан Исову Маъруфхӯчаро дар соҳати Масчоҳ пайдо карда натавонишанд. Овоза шуд, ки онҳо то Уротеппа расида, ба Ҳукумати Советӣ арз кардаанд ҳама рафтору кирдори масчоҳиёни аксулинкилобиро ва аскар гун карда лашкар ба Масчоҳ мекашидаанд. Зери чакмани душманони Шӯро кайк даромад. Дар аксари деҳаҳои болооб омодаи ғазо гаштанд. Зеро овоза шуд, ки Ҳукумати Шӯро ҳама чизро умумию миёна мегардонад; аз ҷумла зану духтаронро.

Ва рӯзи дигар дар Пастигав аксулинкилобчиён аз ҳар деҳа намоянда хонда маҷлис орошанд ва Султонбекро мир интиҳоб карданд. Ҳофиз Ҳасан ва Аҳмадхӯҷаву Тӯрабек ва чанде дигар дар аморати мирӣ ворид гаштанд. Гӯё Масчоҳ соҳибдор шуд.

Баробари он овоза паҳн шуд, ки Исо бо дастайи пурзӯру размида ба Оббурдон расида, он ҷо лона меғузорад, нафас рост карда, ба қасосгирӣ мепардозад. Гурӯҳу дастаҳояшро ба деҳот фиристода сар аз тани сарбозони мирӣ ҷудо месозад. Сонӣ сари Султонбеку Тӯрабекро сари найза бардошта, ба ҳукумати дар Уротеппа сох-

таашон мебарад. Пирону кӯдакон ва занону духтарон бе хомиву бемуттако монда, худ аз худ таслим мегарданд ба русҳо.

Аз ин рӯ мири тозаҷулуси Масчоҳ Султонбек муваққатан дар Палорак сесад марди ҷангӣ фаро хонда, онҳоро бо милтиқҳои шаҳрисабзӣ ва теғу шамшери масчоҳӣ мусаллаҳ гардонид. Бо ин қаноат накарда боз дусад сарбози дигар гирифт. Султонпонсад ном бардошта омода ба набард шуд, то Исоии гурезаву кинагирро ба даст орад. Чун ба даст оварад, ду сафедори Самҷонро ба ҳам кашида сар ба сар гардонад. Як линги Исоро дар нӯги як сафедор, линги дуввумро дар нӯги сафедори дигар баста, якбора ду дарахтро раҳо кунанд, то душманро дулаҳт гардонад. Чашми душман тарсонад.

Лек оббурдонихо оварданд, ки лашкари Исо сенздаҳнафара буда, сипоҳи асосии русӣ аз дунбол меояд. Исо баройи он пештоз шуда, то хӯрчини пул ба даст орад; ба зӯрӣ ӯ ба зарр сари Султонбеку Тӯрабекро аз тан чудо созад. Афзори ҷангиашон русӣ, зину банди аспонашон ҳам русӣ. Зинҳои муқаррарии масҷойихо барин кӯҳаву муттако ӯ қош надорад, балки оҳаниву ҷармӣ буда, пордуму пешбанд ҳам дорад, то дар шебу фарозҳо пешу пушт налагзад.

Исо аҳд кард дар дил, ки ба Ярм расида, ҳавлиии Ҳамдамро пайдо карда, девори шикастайи оғилро дар равшанӣ мебинад ва он марди шучои роғиро дучор омада, ба дасташ ҳамроҳ мегардонад ва ҳама некии аз дасташ омадаро мекунад... Аммо аз Оббурдон набаромада гуфтанд, ки мири Масчоҳ Султонбек роғиро дастгир карда, Палорак бурда, зинда-зинда аз сари борайи Сағкуш ба ҷаҳаннам ҳаво додааст.

Ӯ аввал ғамӣ гашт, сонӣ хашмӣ. Ларзида ваҳшӣ шуд ва лашкар сӯйи Палорак кашид.

Масҷойихо аз Мадрушкат сар карда то наздикиҳои Оббурдон дар ҳар деҳа дастайи ҷангӣ гузоштанд ва усули набардашонро муайян сохтанд:

— Саросема нашавед. Кордор ҳам набошед. Лекин хеле бо-эҳтиёт ҷой гиред ва гузоред Исо бо дасташ то Палорак озод ва бечанг равад. Сонӣ чу шикори сайд ихота гиред. Дар тангно ӯ кӯрроҳаҳо ҳучумовар шуда, зинда дастгираш кунед. Сари сафедор мегардонем.

Ин маслиҳати мир Султонбек буд, ки монанд ба амири Бухор саллаву дастор баста буд ва амр сарбозонро мекард.

Чунон шуд: дастайи хурди Исоро гузарониданд болорӯ. Аммо то Палорак расидан тоқаташон намонд. Сар карданд ба ҷанг. Чун онҳо тангиву сою варта ва кӯрроҳаҳоро ишғол карда буданд, баробари якбора ҳамлавар шуданашон дастайи Исо, косақучомонам, ҳар сӯе рост ояд, ҳешро ба он тараф заданд. Ҷанг на, ҷон ба саломат бурдан чизи асосӣ шуд. Бо вучуди он дар убургоҳҳои

танг нисфи чанговаронро талаф доданд. Чахор рус ва ду уротеп-пағй чон супурданд ба чонофарин. Дар сари пули Ҳотамон, назди осиеби Мадрушкат, андар рустойи Ревомутк кушта шуданд онҳо. Ва Исо ним лашкар – шаш нафари боқимондари ҳамроҳ аз ҳоку марзи Масчоҳ бозпас бурд.

Султонбек пойгахро ҳолӣ доништа аз Палорак кӯч баст ба Оббурдон. Ва ин деҳаи нисбатан аз дигар рустоҳо фарохтару ҳамвортару сернуфусро пойтахти давлату салтанати хеш хонд. Оббурдон наздиктар буд ба ағбаи миёни Уротепшаву ин диёр ва ҳар меҳмони хондаву ноҳонда аз ин кӯхи нисбатан пасттар гузар карда, зудтар ба мақсаду мурод расидан меҳост. Инчунин ҳар сипоҳу ғавҷу дастае, ки нияти ба даст овардани Масчоҳро дорад, аз ин роҳ убр мекунад. Оббурдон даҳана ё дарвозаи Масчоҳ ба шумор меравад. Ҳар кӣ бошад, ҳуқроҳаву рӯбоҳроҳа ва бузроҳаву чайраҳонахоро гузашта, пиёдароҳаҳои сангрёзу овринг ва вартаву чару зовҳои жарфро паси сар карда, аз Фарғар ба ин манзил мегузарад ва дар Оббурдон нафас рост мекунад ё чанде хайма зада боду об, гармову сармои водиро месанҷад. Чун ба зехнаш нишаст ва ба рӯҳаш мувофиқ афтод, амалиётро сар мекунад.

Зимистони соли 1919 камбарф омад. Дар сояру андак-андак барф чанде пояд ҳам, андар офтобруя наменойид. Гарчи хуршед ба ҷануб ҳамида буд, бо андак нураш барфи танайи шаҳҳо ва рӯи сангҷолу резхоро зуб мегардонд. Меҳмонҳои ноҳондари хуш омада буд.

Аксулинқилогчийи туркистонӣ Осипов рӯ ба Масчоҳ овард. Насаби ҳоназотиаш Юсупов буд. Чун Осипов бо замон созгор меафтод, ба ин тариқ гардонд: Осипов. Зеро ҳама гумон мекарданд, ки ӯ аз ҳукумати Русия омада ва дасти қавию пуштбони муқтадир дорад. Мири Масчоҳ Султонбек бо ҳамин ният ўро пазируфт дар Оббурдон. Ҳамон замон дар саросари мулк даҳон ба даҳон пахн шуд, ки Осипови туркистонӣ ба ҷимояи аксулинқилобиюни Масчоҳ омадааст. Рӯи даст бардоштанд ўро. Зеро овоза шуд, ки ӯ авлиёву назаркарда буда, дар Фарғона дастаи Мадаминбек-қӯрбоширо ташкилу тарбият кардааст ва Кӯри Шермату Эргаш-қӯрбошӣ аз дастпарварони эшонанд.

Пайи қадам ва пойи ўро мебӯсидагиро низ пайдо шуданд. Осипов ба содаву лода будани кӯхистониён меҳандид ва аз фурсат истифода бурда роҳату фароғат мекард. Чунин овоза ҳам шуд, ки эшони Юсуф ҷанг намекунад, вале ба ҷанговарон рӯҳу нерӯ мебахшанд.

Дере нагузашта мӯй ҷудо шуд аз хамир:

Баҳорон буд. На танҳо замин нам кашида сабза мерӯйид, балки сангҳо низ нам кашида, дар баъзе гузаргоҳҳо варақ-варақ ҷудо гашта, рӯи роҳ меафтоданд; омадшудӣ роҳиёро мушқил мегар-

дониданд. Сангхойи ғелида ба сари рохгузарон ғам бор мекарданд. Дар чунин айём, ки Осипов андар Оббурдон бо ҳар гуна нақшаву тахминҳо ва ҳаёлҳои «ояндаи дурахшон» сари мири Масчоҳ Султонбекро гич мекард, хабари дар Фарғона шикаст хӯрдани сипоҳи ҳафтсаднафараи Эргаш-қўрбошӣ пахн шуд. Лек Осипов андарз мегуфт, ки дастаҳои таълимиддаи Фарғона ба ҳеҷ ваҷҳ таслим намешаванд, зеро халқон ононро дастгирӣ мекунанд. Овозаҳо басанда нагашта Эргаш сипоҳашро ба Оббурдон овард. Чун лашкари бонуфуси Эргаш дар деҳаи Оббурдон намегунҷид, бо маслиҳату машварат дар қўшхонаҳои деҳоти Масчоҳ сарбозони ўро тақсим карданд ва фармуданд: «ҳар кас тавонаду рӯз гузаронад». Онҳо ба аскарони шикастхӯрдаву фирорӣ монанд буданд. Харобу лоғар, даридалибос, тixипой; ғамзадаву кўфта ва пирона миёнашон ҳамида буд. Сару рӯяшон на ба размиҳо, балки ҳолати ситамдидагонро мемонд: ғуборгирифта, пўсти рўву лабҳо карахшбаста, чанги хокистар бардошта буд. Кўлворашон тixӣ ва шикамашон ба пушт часпида буд. «Гушна ба шер задаст» мегуфтанд кўхистониҳо. Ҳоло мебинанд, ки чун ба талаву торочи деҳоти чойгирифтаашон пардохтанд. Зеро халқ аз бими онон аз дар бурун намеомад ва шабҳо дарбаста меҳобид ва молу ҳолашро ба кўх фиристода буд. Ҳути ҳамбарўби ғўсолакуш дар таги суфраи мардум гарди орд ҳам намонда буд. Меҳмонони ноҳонда сарборӣ шуданд. Ба аспони лоғару гуруснаашон йему хошок намерасид. Мардум донистанд, ки дар тирдону тиркаши сарбозон тире намонда, осуда нафас мекашиданд, ки дар ҳолати дастбагиребон шудан зўри як деҳа мардон ба даҳ нафар ғурегазони нимҷон мерасад.

Аммо гуруснагон ба ғорат ва талаву торочи мардум пардохта, ба сўи Фарғар ҳам нишеб шуда, курут аз сабади бевазан ва ҳаво аз ҳаммаи нодор мебурданд. Ҳар чӣ пеш омад, хуш омад, гуфта, чакманҳои дар сари меҳҳо овехта, бўғчаи дар тахмон гузошта, равғани шикамбайи аз овул оварда, сиринҷӣ ё қавурдоқи дар хуму шикамбаҳо чойкарда ва ҳама чизе дар чашмашон меҳўрду ба дасташон меомад, ғанимат медонистанд. Ин қабру ситае буд бар замми бочу хироч, андози мириву ҳукумати Шўро ва ғорати дутарафа.

Халқи бачонрасидаро шишайи сабр шикаста буд, шўр бардоштанду исён карданд. Вале зўрашон ба сипоҳи аморати мири нарасида, умед ба лашкари нисбатан одилу халқпарвари Шўроҳо бастанд.

Эргаш чун донист, ки ба умеди ғорати Масчоҳу Фарғар бокимондаи сипоҳаш нобуд мегардад, боз ёди Фарғона кард; пойи кашолашро базўр-базўр пеш монда, бо роҳи ҳамвори дашти Сабағ сўи музофоти Лайлаки Қирғиз роҳ сипард.

Баъди ғоратгарихо сарбозони мири Масчоҳ бо талаву тороч ҳам чизе пайдо накарданд, то рӯз гузаронанд. Ба назар чунин мерасид, ки аз ин водӣ малах гузашта, ҳама гулу гиёҳро то решааш лесида, лайс кардааст ва дубора сабздани он амрест муҳол. На чорво хошок меёбаду на одам гизо. Онҳо низ ба баҳонайи пеши роҳи лашкари сурххоро гирифтанд ва сарзамини сугдиёро ҳимоя кардан сӯйи Фарғару Панҷакат сарзери шуданд...

... Дар ин айём чун лашкари Султонбеки масчоҳӣ ба мурдаи ҳеш меғирист, ғавҷи ёрирасони сарҳанг Шатенин то Варзи Мунор расид.

Туғрал шод буд, ки ба мулкаш расид ва фардо дар зодгоҳаш Зосун мешавад; ба ҳамраҳонаш ҳоку соҳати ҷойи хуни ноғаш рехтаре хол ба хол мешиносонад ва табору пайвандонашро нишон медиҳад ва албатта, духтарчаашро, ки дар муддати сафар ҷӣ андоза пазмонаш шудааст. Гум занад дилаш барои ӯ. Тамоми роҳ ин андеша дар сараш буд. Инак хоҳиши дидор аст. «Шояд ӯро пеш аз ба хона расидан сари даст бардошта оранд?»

Миёни андешаҳои шоириву хонадорӣ пора-пора воқеаҳои Масчоҳ, ночӯрийи рӯзгор ва дӯсту душмандорӣ дар мағзи сараш мегаштанд ва шоир аз ҳама нооромӣ ва макони шогирдони гвардиячиёни сафед гаштани болообро давр мегардонд дар сар ва оқибати онро пайдо карда наметавонист. Худ аз худ мағзаш гич шуда, пеши чашмаш тира мегашт ва ҳама чиз чун зарраҳои нури дар майна ҷойгашта ба фазо мерафтанд; на калимаеро ёд оварда метавонист ва на сатре сохта. Гуфтани зиёд буд. Ният дошт, ки воқеаҳо дар дoston нагунҷад, наср менависад. Зеро беҳтар аз ӯ касе ҳубтар дарки адабӣ карда наметавонад ин ҳамаро. Танҳо офаридани симои сарҳанг Шатенин: гиреҳи миёни абрӯ, нигоҳҳои рамузгир ва ранги ботинии ба рӯй задаш зиёдтар аз як китоб мешавад. Аммо худ аз худ, бе ҳеҷ сабаб ба шоир сахту киноя гуфтаниш парвози суҳанварии ӯро неру мебахшад. Аммо ӯ намехоҳад, ки дар бораи кас бад гӯяд. Бигзор ӯ нокас бошад! Чун бо ҳазор ният ба озодиву ободии ин мулку мардум неқпиндор омадааст, эҳтиромаш бояд кард. Леҳ даҳони бадгӯи мардумро бо ҳеҷ даҳанбанд ва зару зевар пур карда нашавад, то бад гуфта натавонанд. Даҳонбандро ҳойида, зарро туф карда, албатта ягон ҳарфи нобоб хоҳанд гуфт.

Чуни андеша нав ба сараш зад, ки шояд касе аз натавонбинону ҳасудон ё беҳунарон чизе расонда ба сарҳанги мармузҳаёл, ки шоир дар гӯяд, ӯ девор мефаҳмад. ӯ медонад, ки бадбинон зиёданд: барои як навбат об нарасидан, барои як порча замин нағирифтанд, барои шеърӣ ҳуб навишта натавоништан, мисли Туғрал миёни мардум шӯҳрат надоштани шеър гуфта натавонист.

тан ўро бад мебинанд. Агар яке аз адўвон бадгўйй карда бошад, ҳама масъалахоро якҷоя карда гуфтааст. Агар ин ҳарф фармуда бошад, командирро хуш меояд. Ин чиз албатта рўзе аён хоҳад гашт; худӣ фармудаву ташкил карда сархуш шуда, лоф мезанад, ки ҳамон қаҳрамони даврон манам.

Тира ва гич аст сари Туғрал. Симойи Тўтихон пеши назараш меояд ва кунчи майдони нонфурушии Регистон:

Боре савора омаду аз асп нафаромада занҳо гирди тавсанаширо гирифтанд: «айини мана гиред!» гўён сўяш нонҳои сурху сафедро ёзиданд. Вале арўсаке паҳлўйи он зани ғафс меистод ва чеҳрааш шинос тофт. Накибхон ҳама чизро фаромўш кард ва ба ғаवғойи занони дигар эътибор надода ду чашм аз арўспўш намеканд. Зани ғафс фармуд ба арўс: «Ҳамин мардак шумову бийетона пурсида буд.»

Арўсак сар чунбонд ва китфон дарҳам кашид, ки чунин савори босалобатро намешиносад.

Накибхон аз асп фуромад ва ҷилави онро раҳо карда сўйи арўс гом зад. Вале диққати арўси ҷодарбасари чашмбанд пушт задаро бештар аспӣ Гули Бодоми дар танааш нақши танга-тангаӣи хокистарранг афтода ҷалб мекард.

Ҳарду ба якдигар нигаристанд хомўш. Накибхон пул дароз карду чизе нагуфт, ки шояд ҷавонмарди ришдори кўхистонишударо аз ҳамин одаташ шиносад. Вале арўс ҳайрон буд.

«Модаратон сикҳат-саломат?»

Арўсак сар чунбонду аз дил гузаронд: «Садойи шинос.»

«Салом расонед.»

«Хуб.»

Накибхон дар тавсифи ҳусну ҷамоли арўс сухан пайдо карда наметавонад. Ҳамин қадар хондааш як пул. Вале бо чашми сар дида, бо чашми дил аксашро дар замиранш ҷой кард, ки ҳочат ба сухан нест. «Э худо! Э худо! Э худо!» ҳамин қадар гуфта тавонист гоҳе ки роҳи ҳонайи усто Раҳмонқули дарздўзро пеш мегирифт. Зеро баробари ба Бухоро хондан рафтани ӯ падари шоир ҳавлиро фуруҳта, боз ба Кўхистон кўчида буд.

Ў лигоми Гули Бодоми раҳо карда гаштро ба ихтиёраш мондааст, то кучо равад. Баъзан ҳайвонҳои зирак хубтар аз инсон ба кас кўмаку мадад кунанд ва соҳибро ба мурод расонанд. Вале ӯ дар ин ҳусус ҳам андеша надорад: «Бояд ҳама сурудаву навиштаҳои ишқиро оташ зад ва аз сар навишт. Навишт-навишту хубашро сара кард ва бурда ба ин арўс доду «Манам Туғрал!» гуфт. То ҳонаду дондад, ки оташу шўре дорад дили ман.

*Баъд аз ин килки адаб аз ҷўби сунбул мекунам,
Зулфи ӯ то гашт сармашқи парешонӣ маро.*

Сабру қарор гум кард. Сӯхбати хонаии Раҳмонкули урметанӣ чандон фарахбахш наметофт. Дар сӯхбатҳои пешин ҳар чӣ мусоҳибон меғуфтанд, бадикқат гӯш медод ва суҳан мекард бо фазлу одобу адаб ва ифтиҳор дошт, ки ҳамнишинон аз омӯхтаву андӯхтаи шоири мадрасадида заррае баҳра хоҳанд бардошт. Вале ҳолиё хушу ёдаш ба арӯсак, ки чизе дар борааш наметоднад ва агар хонадор шуда бошад, чаро арӯс нафурӯшӣ кунад? «Бояд асрор хувайдо гардад».

*Ба ҳок орам ба зӯри панҷаии ғуфтор агёрат,
Агар дар шиқи ту бо ман кунад зӯрозмоӣҳо.*

«Ман тифли шумо, навозишам кунед, Тӯтихон!»
Ин ҳарфро низ ёд меорад, ки Тӯтихон ғамбурораш шуд.

«Ман ҳамроҳи шумо меравам, худо накарда бо шумо коре шавад, дар Кӯҳистон як ҷон наметоданд...»

Ин мададгори низ ёд овард Туграл, ки Тӯтихон ё хоб дида, нагуфт ва ё пешгӯӣ дорад. «Чаро ман «Осуда бошед, Тӯтихон! Бо ман коре нахоҳад шуд...» гуфтаму хоби дидаашро напурсидам?»

*Эй сипеҳри бемурувват, ин кадомин шева аст?
Нола месозам зи дастат то, чу нолам кардаӣ!
Дар ҳавои мӯшикофӣ Тугралам пар мезанам,
Охир, эй гардун, маро дур аз висолам кардаӣ!*

ОБДАСТАИИ ҲАЙРОН

«Худоё! Ба тавсани ман кӣ қуттиҳои тир бор карда бошад? Бечора бе ин ҳам вазни маро базӯр мебардошт. Аз пайваста рафтани бе ӣему беда мондан лоғар шуд; мадораш ҳам намонд. Айб буд маро, ки ба ҳазор дар сар ҳалонда «ба аспони отряди русӣ ӣему хошок диҳед... илтимос!» гӯям. Рӯям дуд мекард. Зеро медонистам, ки аз дасти ғоратгарони болооб чизе намонда: на хӯроквории ҳайвон, на хӯрдани одамӣ. Ин чӣ маънӣ дошта бошад, ки напурсида маро бар ин ҷонвари ҳаставу нимҷонгашта тир бор мекунанд, то ҳешону пайвандонро бо ин тирҳо сина сӯзонанд. Чаро ин кӯҳҳои баланду устувор, ҳастиро ифода мекунад, абадиятро, беэволиро мефаҳмонад, ба сари бадхоҳон нагардад? Тир пештар ба оне расад, ки гуноҳе надорад; ғами миллатро меҳӯрад».

ӯ ҳаёлан дида буд ҷунин ҳолатро; ба тавсанаш қуттиҳои тир бор карданд. Баргашта нигарист, чашми хӯрчин паст, дар он ҷуз китобу дафтар ва як-ду либосвории барои зану фарзанд харида ва ҷаҳор нони осиеғии самарқандии Тӯтихон барои роҳ гузоштан ҷизи дигар нест, хотираш ҷамъ шуд, ки ҳама ҷиз ба назараш

менамоёд бад. Корхойи ношуданӣ пеш меоянд. Ё ба дилаш меандозанд ё огоҳаш мекунанд... Ҳоло ҳама чизро аз пояи хӯрчин афканда, ба ҷойи он куттии тир гузоштаанд... «Оқибаташро Худо донад...»

Поён аз дасти рост Зарафшон нола дорад. Ҳеҷ гоҳ чунин садо намекард. Балки менавохт касрову торхойи асабашро, то хастагиҳои роҳ ё фишори гаронии рӯзгор аз танаш рафъ шавад. Ҳоло касро хушдор медиҳад. Аммо рохгузари гирифтори ғами хеш, ё бо асари кӯфти роҳ шалпар гашта чандон ба ин чиз эътибор намедиҳад, ки хислати рӯд чунин бошад. Баррас зада сар ба сангу сохил кӯфтан одати ӯст. Лек нолидани Зарафшон бебало нест... Бод ба ҳар нағма мегардонад садойи обро. Ҷуз Туғрал касе намефаҳмад қиссахониҳои онро.

«Мӯҳтарам Ғайбулин, ба командир фаҳмонед, ки Зосун зодгоҳи шоир аст. Касе дар ин ҷо меҳмон нашуда, нагузаштааст...»

«Мурдари монда, тутхӯрӣ!»

Ҳанӯз ҳама гуфтаи шоирро ба русӣ тарҷума накарда, посух дод Шатенин.

«Қадам мурда?» – аз дил гузаронд Туғрал, гарчӣ маънийи зарбулмасалро хуб медонист. Танаш вараҷа карда, зери пӯшташ мурғак давид.

— Рафиқ командир! Шумо худатонро бегона нагиред. Мардуми мо мегӯянд, бо як дидан ошно, бо ду дидан хеш. Мову шумо аз Самарқанд то ин ҷо ҳамроҳ меоем. Шабу рӯзамон як. Азобу роҳатамон якҷоя. Ҳамроҳ нону намак хӯрем. Як бор намак хӯрда бошӣ, чил сол андеша мекунӣ.

— Друруст, рафиқ шоир! Вале ҳоло вақти чунин ҳарфҳо не!

— Медонам, дӯстам. Одатӣ мо чунин: меҳмоне аз дари хонаат гузарад, бояд нону намак бикунӣ. Ҳеҷ набошад, дар чунин гармо як коса чурғот.

— Ташаккур!

— Охир омадани шумо русҳо ба Қӯҳистон фоли нек аст. Шумо ҳамчун намоёндаи аскарони Сурх омадед, ки моро аз асорати амирӣ, аз бочу хирочи мирӣ ва тохтутози босмачиҳо халос кунед. Рафиқ командир! Шумо ҳам, мо ҳам умед дорем, ки Сурхҳо пирӯз меоянд...

Шатенин як қад паррид ба назар ва ғамбода саҳт гирифтагӣ барин гулӯ равшан кард: «Уҳху!»

Ва Туғрал қасдан ё баройи рамузгирӣ идома дод суханашро:

— Бовар кунед, шумо ба ман маъқул шудед. Ҳукумати Советӣ ғалаба кунед, мо рафту омади бародари ро давом медиҳем; шумо ба хонаи мо меҳмон мешавед; мо ба хонаи шумо меравем...

— Рафиқ шоир, «буз дар ғами ҷону қассоб дар ғами чарбу». Ин сухани аз шумо омӯхтаам. Ҳозир вақти чунин ҳарфҳо? Ба

манзил расем. Корзорро бинем. Ғалаба ба даст орем, сонӣ... сонӣ мебинем.

— Ташаккур, рафиқ командир. Умед чунин.

Сарболо мерафтанд. Туғрал ба аспаш раҳм карда, пиёда шуд ва инон мекашид. Қомати баландаш дар фарози рост дол гашта, бо эҳтиёт пой мегузошт. Ин аз рӯи озодагӣ буд, ки мӯкии сурхаш гард нагирад, қабои мисқолиаш чанг набардорад, дастори нимҳоли осмонирангаш ва токии сабзи кулоҳшаклаш губор начинад, тораҳои риши риндонааш ноҷо набошад. Ҳар гоҳ пари шоҳини тоҷвору дирафшосояшро даст расонда, осуда мегардад, ки боди бало наафканда бошад. Ду қабат фӯта бастааст; яке саччода, дигаре миёнбанд. Дар қабати миёнбанд дастрӯймоли Тӯтихон тӯхфакарда печонида шудааст. Ягон-ягон гашта ба чашми офтоб менигарад, ки гоҳ дар паси кӯҳҳои баланд метобад гоҳ на. Ў мурғи дӯстдошташро мечӯяд, ки гоҳи дар фазои баланд пайдо шуда, тори сари сайёд гирд гаштан, дарак аз барору нобарории шикор медод. Ҳоло намебинад онро. Мазмун: рамида ё аз тири зиёди гуруснагони роҳ бим дорад. Ба назари шоир ҷонвар сари кӯҳи баланд, паси кадом санг ё буттае ҷой шуда наззора мекунад рафтору кирдори ононро ва фурсати боб пайдо карда парвозкунон омада сари китфаш мешинад. Ба баҳонаи чашми офтоб боз менигарад сӯи «фалаки бемурувват», аммо шоҳинашро намебинад.

Сангчаҳои рӯи роҳ аз таги мӯкӣ халиданд ба пояш. Ҳайрон шуд, ки мӯкипӯш бисёр мегашт дар кӯҳсор, аммо чунин ҳолатро эҳсос намекард. Ё пир шудааст ё нозук ва ё торҳои нозуки асабаш дигар бори чунин роҳпаймойиро бардошта наметавонанд.

Садойи оби Зарафшон гоҳ боло мешаваду гоҳ паст.

Шоҳин пайдо шуд дар ғушайи чашмаш. Нигарист. На! Ҳаёл будааст.

Ба назараш Шатенин тозиёна мезанад аспашро ва пошна, то дар роҳи тангу фароз ҳам тез гардад. Он ки тамоми роҳ чунин амалро надошт, дар ин роҳи нобоб ва пешрӯ пур аз хавфу хатар чунин рафтор мекунад. Қасдан метобад.

Дар тегаи баланд ангорайи мурғак метобад сари шах: «Уқоб бошад? Туғрал бошад? Ё ҷуғз бошад? На! Бум, ки ҳеҷ чиз ва ҳеҷ касро набинад дар рӯзи равшан».

Гаштаву баргашта менигарад Туғрал ба он ҷонвари сари санг: «Ё ягон шубоне, кӯхнаварде қайкали шоҳинро сохта бошад ё санге гузошта, ки ба чашми ман намояд?» Асроре ҳаст. Туғрал яқин ва муайян карда наметавонад. Борҳо гузаштааст ин роҳро, ба шикор ҳам рафтааст, аммо чунин хайракт хомӯшу мармузро надидааст. Кӯҳҳо ҳам чунин баланду қавӣ набуданд. Ҳамааш аз онӣ буд. Касе ин ҷойҳоро рабуда наметавонист. Аз ин рӯ шоир ба ин чизҳо эътиборе намедод, танҳо ғами мардум ва андешаи шеърро дошт.

Аммо имрӯз якеро ҳимоя карда наметавонад; мадораш намондааст. Дигаре ба касе лозим нест. На офарандааш, на ҳудаш.

*«Не ҳубби муҳиби дилнишин мемонад,
Не тири адӯи кинагин мемонад.
Инсон ба муқобили исобат, аҳсан!
Дунё гузарон аст, ҳамин мемонад!»*

Ин хел намехонд шеърро: чунин паст, шикастадил, ноумед, ғамӣ намехонд. Бал шӯрида, фарёд зада, дилу чону устухонаш сӯхта меҳонд, то шунаванда аз он ягон маънӣ, ё армони ҳешро дарёбад. Ҳоло баройи ҳеш меҳонад, то тасаллӣ ёбад, ки аз азал чунин сохта шудааст дунё: кӯҳҳо пойдору қавиву бузургу бофарру шукӯҳ; одам ночизу хурдакаку ҳақиру нотавон. Чун пеш меравӣ, аз ду паҳлӯ шахҳойи баланд метобанд ва яки дигар пешгир; қуфлу калиданд чун дари диҷҳойи қадим. Гӯйи охири роҳ. Дар ҳамин ҷо дунё ба охир мерасад. Чун пештар меравӣ, кӯҳи пешгир паҳлӯ монда, шахи атласнусае пешорӯ мебарояд ва боз пешбаства мегардад дар назар. Сахт, урён ва сӯхта ин шахҳо. Ҷо-ҷо буттае ҷонсахттар аз санг ягон ковокийи шахро ёфта неш зада баромадааст ва хунукзадаро монда, ки бузург шудан надорад.

Дастае батар аз лашкари мағлубгаштаву шикастхӯрда миёни ин шахҳойи бузургро чун мӯрон қадам мезанад кашолу шалпар. Ливойи сурх, ки дар кӯҳайи зини аспӣ чирани пешонасафед устувор карда шудааст, пешопеш меравад. Хӯрчини ало бор ба пушти Гули Бодом тири ҷонкоҳ мебарад. Туғрал ҳам аз раҳимӣ аспро ҷилав кашида қатори корвон пиёда меравад.

Ўро нагузоштанд дарояд ба хонааш, то Муқаддари хурдакакро бинад. Ҳам надаромаданд ба меҳмонӣ. Шоир ба пойи корвон убур кард деҳаашро. Омад то наздикийи Лангар.

Гули Бодом магар хавфиро пай бурд, ки пеш нарафт. Ба кашола кардани лачом ҳам пеш нарафт: «Чу-е, ҷовар! Ба ту чӣ шуд? Чунин одат надоштӣ-ку?» дастонашро ба роҳи фароз тира карда, майли рафтан накард. Дигарон пиндоштанд, ки шоири донову рӯзгордида аспашро рамузгир кардаанд, чӣ коре мекунад, ки тавсанаш «куш, лек пеш намеравам» мегӯяд. Мазмун: ҳама асрор дар тарзи лачом афшондани соҳиб. Силтав медиҳад соҳиб. Аспӣ пеш майлкарда ҳам равон намешавад. Яке лигом аз дасти Туғрал гирифтӣ пеш кашид. Асп қадам назад. Дигаре аз пас тозиёна зад. Гули Бодом мурдаосо лату зарби тозиёнаро ба тан намегирифт. Сахттар зад сарбози варзида. Аспро ҷон дард кард, ки лағад андохт: ба сари синайи сарбоз бархӯрд. Ў пушт париду ғелон шуд. Шояд аввалин бор лағади аспро дида бошад, ки тарсону ҳаросон хестанӣ шуд, натавонист. Нафасаш гашта чизе гуфта наметавонист. Ҳамраҳон тохта бардоштанд ўро. Аз паҳлӯ омада боз зад аспро тозиёна.

Ҷонвар начунбид. Ҳучумовар шуданд сарбозон ва ҳар кадом, ки тозиёна ё ҷўбе дар даст дошт, сўйи асп меандохту мезад. Ҳатто санг аз замин бардошта мезаданд. Ҷонвар гўш хобонда газиданӣ шуд ва ҷуфтак зад. Гурехтанд. Яке камон рост кард, ки парронад. Туғрал фарёд кашид: «Напаррон!!»

Шатенин такрор кард: «Бе фармон напаррон!»

Асп ба ҷойи пеш рафта пас-пас рафт.

— Бадомўхт будааст аспат!

Туғрал ношунида гирифт. Алами сарҳангро овард:

— Пагоҳ дар равшанӣ ин аспи зеборо кушта, лашкарро меҳуронӣ...

Амр буд ё маслиҳат касе нафаҳмид. Ва боз маълум нагашт, ки ба кӣ равона шуд ин ҳарф? Ҷони Туғрал ба ларза даромад: «Шўҳӣ мекунад ё чиддӣ меғўяд? Наход одам бо ҳайвон баробар шавад?!» Туғрале, ки аз касе ё чизе наметарсид; гапи касеро намехўрд, ин лаҳза ноилоҷ монд: «Аз пашша фил месозанд инҳо. Бузургтарин пирўзӣ сабр аст». Ба гўшаш садое мерасад, ки аз даруни шах меояд. Касе путк зада шикастанист онро. Вале зарбон сари синایی ўро меларзонад. Таранг шудааст даруни синایی чапаш. Кафам-кафам меғўяд. «Осуда бош! Меғузарад. Ман надонам, ки ин ҳайвони беэзабон чаро чунин рафтор кард? Музтарибҳол гардонидам. Сарамро дар мағал гузошт... Чӣ рўз аст?»

Ҳазору як ҳаёлу андеша дар сари шоир буд, ки бо шеър ифода карда наметавонист. Чизе ҳам гуфта наметавонист. Агар гўяд, касе бовар ҳам намекард, бе ҳеҷ сабаб, бе ҳеҷ гуна дастак, бе ҳеҷ баҳона... якбора гўсола чаппа омад аз шиками оча. «Ба ў ҳамин чиз лозим буд. Баҳона намерасид. Кӣ ҷоду кард ҷонварро? Намедонам».

Шаб шуд. Қарор гирифтанд. Дар дили Туғрал чизе намегунҷид. Хобаш ҳам намебурд. Лекин дилаш ба Гули Бодом месўхт. Ҷонвар ҳоло ҳам ҷаҳор сум рўйи роҳ тира карда, зуъм дорад. Қадам наметавонад. Туғрал то замоне назди ў истод, ки рағи гардани ҷонвар мулоҷим шуд. «Дили раҳмин – ҳамеша ғамгин». Туғрал хўрчин аз пушти зин нақанда, аспро раҳо кард, то дар ҷойҳои шиносӯ одаткарда бичарад. Зеро чандин рўз аст, ки ӯму хошоки ҳалол нахўрдааст. Аз об гузаронида, дар ҳасалафи паси ҳарсанги азим гузошт ва даҳона аз даҳон бароварда сархуй кард.

Аз кўфти роҳ ва ҳастагӣ саҳт ба ҳоб рафта буданд; ҳатто посбонҳо. Тавсан сер шуд ё нашуд, ёди Зосун кард. Обро гузашта, ба роҳ афтод. Аспони бедори фавҷ паст-паст фиркида бошанд ҳам, касе огоҳ нагашт. Ва роҳ, ки аз тарси омадани лашкари рус беодам гашта буд ва роҳраву шабгардҳо хешро канор қашида буданд ва тарсуҳо хештан ба кўҳҳо зада буданд, роҳ бекас буд. Гули Бодом яккаш то ҳона омад ва паси дарвоза сайҳа қашид.

Мукаддам духтарча сари даст баромада дарвозаро кушод. Асп рост ба сайисхона рафта, сари охур боз сайха кашид. Мукаддам дергоҳ дарвоза напӯшид, ки савораш аз пас меояд. Ӯ рӯз шуду наомад. Мукаддам парешон шуд. Ба хусус вақте ки хӯрчини бордорро дид ва дастак зада, замин канда сайха кашидани тавсанро низ, саҳт парешон шуд. Аммо ин хабару ходисаро ба касе гуфта наметавонист. Кӯдак дар бағал турми дарвоза шабро рӯз кард, ки ана-ана эшони Туғрал қомати ниҳол баланд дошта чун ҳарвақта бовиқор, вале хеле ботамкин ришак кашида аз дар мебарояд. Духтарчаи дӯстдоштаро сари даст гирифта дер навозиш мекунад, шеър меҳонад, месарояд... сонӣ ба хучрайи шоириаш даромада либос бадал мекунад.

Мукаддам баройи ӯ дар обдастайи мисийи пурнақш ва сарпӯшаш гунбаддор оби таҳорат ё дастшӯйи ниғаҳ мебарояд, то кай эшон аз хона барояд. Эшон баъзан дер мебарояд. Ба хусус вақтҳое ки аз шикор арақшор омада бошад, фикраш ҷӯш зада, имрӯз чанд мисраъ ё шеъре дар сар пазонда бошад, пари шохин ба давом зада рӯйи сафха меорад. Сипас хандону осуда, рухсорахоёш суп-сурх аз гардиши тези хуну ҳаракати зиёд, обдаста аз дасти зани ҷавон мегирад, ки дергоҳ ниғаҳ медошт... Вале ин бор обдаста сари марза аз бод най менавозад. Аз ҳар кучо садои тириқӣ барояд, Мукаддам он сӯ менигирад. Ва касеро надида дилаш ваҳм мекашад. «Ягон бор савор беаспу асп бесавор наомада буданд». Аз дил мегузаронад Мукаддам ва Мукаддари хурдакро бағал бардошта беруни дарвоза мебарояд. Касе наметобад.

Дар ин ҷо ҳам бедор шуданд. Дар миёни шахҳойи азим. Имшаб тамоми шаб Зарафшон навохт оҳанги ҷовидонаашро. Хоби афсарон бурд. Аммо ду танро хоб паррид. Шоир, ки дар орзуи дoston хоб надошт. Командир Шатенин, ки фарҷоми чунин лашкаркаширо дарёфта наметавонист. Ба таври худ амреро дар сар мепазонд; аз рӯйи донишу фаҳмиш амр ё ҳукмномаро ҳам меҳонд. Лек ин ҳама бо ҷӣ меанҷомад, намедонист. Ба ҳар тақдир, бисёр оварданд, ки Туғрал вонамуд мекунад, ки дӯсти аскарони сурх аст, дар асл душман аст. Аз аксулинқилобчиён то замину обхоҳон ва шоирмаобҳойи беҳунар дасисаву ғаммозӣ доштанд ва пинҳону ниҳон ба сарфавчи русӣ мерасониданд, ки Туғрал душмани шӯрост, бо шумо морбозӣ мекунад. Аммо кифоя набуд ин ҳама даҳону забонбозиҳо...

Туғрал аз миёни шахҳойи баланд ситораеро мечуст. Осмон танг метофт чунон ки аз ҷоҳ ба фалак нигарад; ситораҳо пайдо набуданд, ӯ вақтро гум карда буд; зеро одат карда буд, ки вақтро аз рӯйи дар кадом гӯша қарор доштани ситораҳо муайян кунад; ситораи Корвонкаш наметофт, ситораи Корвонкуш ҳам. Безобитагаш аз он буд, ки зудтар чашми рӯзро бинад. Вале насими рӯд бўйи хулбӯву сабзайи лаби ҷӯйро овард. Бӯйи доруйи камон

хам омад аранге, вале боз зуд пароканд. Бӯйи хулбӯ, бӯйи саб-
заву омехтаи дара меомад; бӯйи шахҳойи тамоми рӯз аз офтоб
тафсида, бӯйи хасҳойи сӯхтаи танайи шах ва ҳамагуна бӯе, ки
кӯхистон дошт, бод меовард. Ва ӯ аз рӯйи ҳамин бод, ки пештар
аз бомдод мевазад, вақтро муайян кард. Насим хоб овард. Зиндагӣ
ва дунё зери сарпӯши чашмонаш ғанава кард; сар бар сари зону,
такия ба санг зада хобаши бурд ва хоб дид: Гули Бодомро хоб дид,
ки зину банд ва хӯрчин аз пушт андохта соҳибашро савор кард ва
ба Фалак бурд, ки шоир тамоми умр меҳост чунин парвозро; ба
баландӣ расиданро. Аммо хостанҳояш дигаргуна буд. Ҳоло тав-
сан, ӯ хоҳад-нахоҳад, дар пушти лучаш бор карда мебарад, аммо
Туғрал завқе надорад аз чунин парвозу саёҳат ва саҳт аз ёли асп
доштааст, то наафтад; зеро ӯ фарҷоми аз баландӣ афтиданро медо-
над. Гули Бодом бартар рафтан меҳост, вале мадораш суғст гашта
фуру омад; чунон фуру омад, ки паррандаи дар фазо тирхӯрда
худо дошта натавонад. Асп чу парранда гоҳи парвоз пойҳояшро
ба зер кашида натавониста, кашол медошт ва шоир ғами онро
мехӯрд, ки ба замин бархӯрда, чаҳор дасту пояш хоҳад шикаст
ва чашм пӯшид, то набинад рӯзи сиёҳи бораро... ва бархӯрд асп
ба чизи сахте. Туғрал ҳам аз пушти он афтод. Пойҳои фарасро
дид, ки ба тахтасанги сафеди лаби об чу фӯлод фуру рафтааст ва
Гули Бодом ҳайкал гаштааст...

Туғрал аз зарби ба замин задани асп ва аз пушти ҷонвар аф-
тидани хеш бедор гашт. Дилаш танг ва сараш гирифта буд ва ҳеҷ
чизро сарфаҳм намерафт. Гирифтори хобу бедорӣ - ҳайратзада
пойи дар зераш хоб рафтaro ҷунбонида наметавонист. Ва ҳарчанд
зӯр мезад, ки ягон чизи равшанро бинад, ҳама ҷо торик меофт;
танҳо садойи бекарори рӯд меомад; аз боло – аз сари шахи баланд
садойи уқоб ба гӯш мерасид: «Чууу!!!» Агар як вақти дигар буд,
шоир аз садойи уқоб маъниҳойи дигар мекашид ва саҳт аҳамият
дода тақрор кардани садоро нигарон мешуд, ҳолиё эътибор ҳам
намедихад, зеро ба таъбири хоб намерасид: «Он қадар баланд
рафта, ин қадар саҳт ба замин хӯрдан чӣ маънӣ дошта бошад?»
Аранге мефаҳмад; ба аспи безину банд савор шудан ва аз пушти
он афтиданро мефаҳмад, аммо намехоҳад доништан: «Худовандо,
агар хобам бад аст, нек бигардон, агар нек аст, нектар бисоз...»
Ӯ ба по шуда натавонист ва мисоли пири барҷомонда дунбамол
фуру лағзид сӯйи руд, то хоб ба об гӯяд. Зеро чунин амал таскин
орад ба дил. Чун ҳолиё чизе рух надодааст, илоҷи воқеа пеш аз
вуқӯ бояд кард. Аммо зери дил сиёҳӣ дорад; аз тақдиру сарна-
вишт гузаре нест. Оби серун ба дасту рӯяш хуш расид; ўро ҳаёле
ба худ овард, лек гиреҳи ғамбода кушода нашуд. Ё оби сард маҳ-
кам дошт ё панҷайи иблис. Гуфт хоб ба об. Сабук нагашт. Фӯта
кушода сачҷода кард ва моноии пирони барҷомонда нишаста
намоз гузорид; зеро зӯри ба по истода хаму рост шудан надошт.

Ва ҳам биме дошт аз сарҳанг Шатенин, то ба чашмаш наафтад, ки ба чодугарӣ муттаҳам мекард. Ҳарчанд ҷаҳд дошт, ки ҷуз ному ёди худо дар намоз чизи дигар пеш наояд, хоби нобаҳангом осуда намегузошт; кӯшиш дошт, то намозро набурад; шайтон ба дилу сару забонаш чизи беҳуда наандозад.

Баъди ин ҳама Туғрал аспи паси харсангро ҷӯё шуд, пайдо накард. Оби сард реҳт аз сараш. Ба харсанги гарону қавӣ, ки аз замин рӯйида буд, тақя аз бемадорӣ зада, аз миёни шахҳои баланд ба осмони ранги бунафшча гирифта нигарист ва андешае аз сараш гузашт: «Ҷуз Худо касе чунин офаридгорӣ карда натавонад». Лек мадораш намонд. Гӯйӣ нерӯе, ки дар вучудаш буд, бо арақ яқоя аз зери пӯст зада баромад ва шоири бо бедодиҳо номуросоро нимҷон кард. «Ман ба гапу калочаи бадгӯён аҳамияту эътибор намедодам. Лек баъд аз ин калака мекунам маро... Ин кори дӯст аст ё душман ва ё душмани дӯст? Намефаҳмам». Ба сараш ҳазору як ҳаёл, савол ва андешаи муҳокимаву натиҷа меомад, аммо ҳеҷ кадомро дошта наметавонист, то сабабгори гайб задани тавсанаш гардад: «Шояд назди модииёне рафта бошад ҷу Раҳш?» Рафтани шуд ин сӯву он сӯ. Мадораш нарасид. Тахтапушт ба харсанг сойида, нишаст.

Дидбонҳо бедор шуданд. Аспе сайха кашид. Парешон ба ду ҷониб нигаристанд онҳо, ки мабод душман омада бошад. Ҳама баробар ҷаста хестанд. Ҷойи хуфтаи Туғрал ҳолӣ буд.

Шатенин чун шағоли сайд аз даст дода дандон сойид ва аз ғазаб ангушт мушт карда ситезид, ки душман аз даст додааст.

«Аспаш кучост?»

Чунин пурси Шатенинро Туғрал шунид. Аммо барои аз ҷой рост шудан ё посух гуфтан мадор надошт.

«Аспаш ҳам нест!»

Посух омад. Командири ба ғазаб омада гуррид гургона:

«Аз таги замин бошад ҳам, пайдо мекунед!»

Туғрал ҳарчанд намефаҳмид сабаби ғазаб кардани ўро, фоли бад донист: «Бозиест бо қисмати ман...» Овоз баровардани шуд, натавонист. Сурфид. Сурфааш паст буд ва садойи шохоби Масҷох имкон намедод садояш ба он сохил гузарад. Худ ба худ нам мекашид ва такрор мекард дар сар, ки сохтанд: «Сохтанд, ҳамаашро сохтанд; аз аввал то охир. Ҳамон ки маро бе ягон огоҳӣ ба ин даста ҳамроҳ карданд, балое дошт. Зеро тарҷумонҳои беҳтар ва роҳбалади хубтаре доштаанд. Худи сарҳанг аз рӯйи ҳарита ҳол ба ҳол медонад ҷою шару ҷӯйро. Ба асп тир бор кардану аспро гурезонидан ё дуздондан ҳам аз рӯйи нақша аст. Беҳтар аз ин баҳонае нахоҳад буд. Ман ҳастаму асп нест. Бало ба дӯши банда бор мегардад. Намедонам, Шатенин бо ман чӣ чизи ҳисса накарда дорад ва ўро чӣ бадие кардаам? Ба ҳар сурат меҳандад ба ҳоли ман... Худовандо! Худат мададгорам! Он қадар ба авҷи фалак

баровардану ин қадар ба замин задан беҳуда набошад. Ё паймона пур шудааст ё балое дар пеш...»

Даст боло қардани Туғрал дами рӯз ба чашми касе расид ва ӯ лаби об омада хуб зехн монд ва як тани буни харсанг дароз кашидари дида, фарёд зад:

— Рафиқ командир! Рафиқ командир! Ба назарам касе буни харсанг мурда ё хобида! Либосаш пӯшоки шоирро монад!

Ҳама баробар он сӯ нигаристанд. Пасон бо ишорайи сардор сарбозе сангпархоро ҷаҳида-ҷаҳида гузашт, ки Туғрал гузашта буд. Туғрал саччода рӯйи зонӯҳо, гӯйӣ, ки тобаки шикам гирифта бошад, пахш карда меистод. Сараш ҳам ҳам. Ҷондору бечон буданаш рӯшан нест. Вале сарбоз нарасида ба ӯ андаке сар бардошта атса зад ва сӯйи ӯ, ки тӯли роҳ шинос гашта буд, нигариста, фармуд:

— Гули Бодом нест...

Сарбоз чизе нагуфта, аз он сӯйи об командир чашм мечаро-нидааст, ки фармуд:

— Чӣ мегӯяд?

— «Гули Бодом нест» мегӯяд!

— Муғамбир аст ӯ! – нархи сабзиву пиёзро напурсида фармуд сарҳанг. – Ин давоми консерти шабина.

Ин ҳарф саҳт расид Туғралро. Бори дигар атса дода гӯйӣ ба худ омад ва така ба харсанг карда қомат рост гирифт.

«Ў чаро ин хел мегӯяд?»

«Намедонам.»

«Ҳааа... Гули Бодом нест, албатта ягон андеша дорад?»

«Намедонам...»

— Ман мадори аз об гузаштан надорам...

— Чӣ мегӯяд?

— Ман мадори аз об гузаштан надорам, мегӯяд!

— Мадораш кучо рафтаст?

— Худам намедонам...

— Худаш намедонад!

— Дар назди трибунали ҳарбӣ ҷавоб диҳад, ба ёдаш меояд!

«Чӣ гуфтагиаш?»

«Аспу тирҳо гум шудааст... Шояд ба ҳамин маънӣ гӯяд. Ин фикри ман. Ту аҳамият надех, шоир.»

«Ман ҳамаашро мефаҳмам. Аммо Худо шохид, аз мурдани худ хабар дораму аз ғайб задани асп не!»

«Ин гапхоро ба ман гуфтан суде надорад. Аз об гузарем, ба худаш мегӯйӣ.»

«Аз об гузашта наметавонам.»

— Чӣ мегӯяд?

— Аз об гузашта наметавонам, мегӯяд!

— Аз ин тараф чӣ хел гузашт?

«Мегӯяд, ки аз он тараф чӣ хел гузаштӣ?»

«Он вақт мадорам буд. Аспро, ки наёфтам, мадорам хушк шуд».

— Чӣ мегӯяд?

— Он вақт мадорам буд, мегӯяд. Аспро, ки надидам, мадорам хушк шуд, мегӯяд!

— Ҳоло ки рамаке дар чон дорад, бад не! Маккорӣ накарда, гузарад! Вагарна... бо ҳамон аспӣ рамуз омӯзондааш...

— Аспро ёфтан лозим, аспро. Аспӣ емхӯр буд, шояд хона рафта бошад.

— Чӣ мегӯяд?

— Аспӣ емхӯр буд, шояд хона рафта бошад, мегӯяд!

— Баҳона! Аспро худаш ба ҷое фиристодааст... Аз нағмааш маълум буд. Медонад асп дар кучо... Гапро кам карда, ин тараф гузарад!

«Омад ба сарам аз он чӣ метарсидам...»

— Сардор мегӯяд, ки ба нағзӣ гузарад!

Муқаддам дарвозаро занҷир андохта, кӯдак сари даст, роҳи хонаи бародари Туғрал Мансурхонро пеш гирифт. Рӯймол то сари абрӯ кашида буд, то нашиносандаш ва ҳам ранги паридаву парешониашро пай набаранд. Саҳари баланд хама дар хона буданд. Мансурхон ҳам.

— Аспашон омад, аз эшон дарак нест, ако!

— Чӣ хел?

— Намедонам. Асп шиҳа мекашаду дастак мезанад. Ман чизе намефаҳмам. Пушти зин хӯрчин. Ду қуттӣ. Намедонам, чӣ дорад?

Мансурхон воҳ гуфтанаширо медонад. Кавш дар пой, касеро чизе нагуфта, парвоз кард сӯйи хонаи Туғрал... чизе дар сар набуд ҷуз «кори душман» пиндоштан.

Чун занҷири дарвозаро кушода даромад, асп фиркид гӯш сик карда. Мансурхон аз аломатҳои дар қуттӣ буда донист, ки тир доранд онҳо. Ҳажадаш ба замин зад: «Сохта. Кори душман». Аз дил гузаронд ва аспро даҳана ба даҳон андохта, савор шуда, ҷониби Лангар ронд. Зеро шунида буд, ки лашкар гузаштааст. Аммо чаро волиӣ Фарғарро огоҳ накарданд? Ҳайрон буд...

Туғрал чунон ки меҳост, гузашта натавонист. Зеро сайёди кӯҳгард чунин сангпарҳоро ҷаставу парида мегузафт ва мӯкиаш санграбо барин медошт. Ҳолиё зӯри гузаштан надошт ва ҳам мӯкӣ мелағҷонд. Сарбозон дошта-дошта гузарониданд ва рӯйи тобасанги монанд ба тахти сангӣ нишонданд; рӯ ба рӯйи сарҳанг Шатенин. Шатенин бори нахуст тамоку дуд кард. Туғрал хост бигӯяд: «Ҳавоӣ тозаро вайрон кардӣ!» Аммо шасте, ки гоҳи озодагӣ ва озодфикрӣ дошт, ҳоло надошт. Дар ибтидо аз чунин

сафар як навъ шодмонӣ дошт, ки ӯ ба сарҳанг бисёр чиҳо мегӯяду мефаҳмонад; шояд сарҳанг ҳам ба ӯ бисёр чизҳоро гӯяду фаҳмонад. Ҳеч чиз нагӯяд ҳам (аз боби ҳарбиву сиёсат), чанд китоби аз нависандагони рус хондаашро нақл мекунад; Туғрал баройи ӯ то ба дилаш задан аз адабиёти форсӣ қиссаҳо мекунад, то роҳ кӯтоҳ шавад; худӣ ҳикояҳои «Ҳазору як шаб»-ро бозгӯ кардан умри одамиро талаб дорад. Вале низомӣ ба чунин чизҳо ҳавас надорад; як навъ бадбинӣ ҳам дорад нисбати чунин чизҳо. Баракси чашмдошти шоир Шатенин бо ниятҳои нохушаш роҳро чунон тӯлонӣ гардонд, ки Туғрал пиндошт: ҳаргиз ба манзил намерасад. Ва бо чунин ҳамсафар шодиву фараҳро фаромӯш кард, завқи шоирӣ низ намонда буд. Махлуке метобад сарҳанг, ки на завқ дораду на ҳаваси зиндагӣ. Лекин хунҳор метобад. Баддил, бадкина. «Воқеан ин кас аз тарафи сурххост ё ҷосуси сафедхост?» дар дил мепурсад аз худ. Лек аз дигар кас ин чизро пурсида наметавонад, ки чун кабк аз даҳон тир нахӯрад. «Киро забон на ба банд аст, пой дар банд аст».¹ Менигарад ба сарбозон, ки зоро ягон ишора кунанд, огоҳ гардонанд ва ё чӣ муомила карданро гӯянд.

— Нағмаи шабинایی аспат чон доштааст, шоир!

Аммо Туғрал чизе нагуфт. Донист, ки Шатенин ўро тез карданист. Сонӣ ё ба дилаш тир зада, халос хўрданист ва ё назди ононе, ки ваъдаву войиз кардааст, ҳештанро қаҳрамон нишон доданист.

— Ақли худату ақли аспат як будааст, шоир.

Ин ҳарф саҳт расид Туғралро: «Ақли сеямон - як...»

— Забон доштайи-ку?! Гумон кардам, ақлатро хўрдаӣ.

— Қадом вақте ки ту ақлатро хўрдӣ, ман ҳам меҳўрам, коман-дир. — «Забони сурх диҳад сари сабз барбод»-ро фаромӯш карда, гурури шоирӣ ва одати кўхистонӣ боло гирифта худдорӣ карда натавонист Туғрал, ки дар умраш сухани касеро нахўрдааст ва пешӣ касу нокас сар андохтанро наастӣ донад.

— Ҳааа... Рост будааст! Ба ман мегуфтанд, ки душмани Ҳукумати Советӣ ҳастӣ! Лекин морбозӣ мекунӣ; зери пўстини калоншавандаҳо чой шуда вазифа мегириӣ, китоб чоп мекунӣ. Аксулинки-лобчӣ ҳастӣ! Зеро аз эшонзодаҳо будайӣ. Ман ба ту нагуфтам: даста-даста аризаву шикоят ҳаст. Ҳама ахбори рости дурўғро ба уезди Самарқанд ту менавиштаӣ.

— Ҳамааш дурўғ! Тўҳмат! Аз росткориву покдилӣ душмани зиёд пайдо кардаам... Ҳоло бо собуни фарғариҳо чома намуштаӣ. Ҳамон рӯз, ки онҳоро шинохтӣ, маро ба ёд ор.

— Маро ақл нашав, ақлак! Худ чӣ кор карданро медонам... Ба душман тир доданат ҳам дурўғ-а?

1. Рўдакӣ.

— Дурӯғ! Дурӯғи маҳз! Бӯхтон! Ман ба касе тир надодаам. Аспамро гум кардам. Шояд бадхоҳе ба нобудийи ман ин корро карда бошад... Огоҳӣ надорам.

— Охир ҳама диданд, ки бо аспат чӣ сирк нишон додӣ! Моро маҷбур кардӣ, ки ба ягон манзил нарасида дар ин талок шабро гушна гузаронем. Гушна ба шер задааст. Мо ҳақ дорем, ки бо чунин душмани бадкор дигаргуна рафтор кунем!

Туғрал донист, ки бо думи шер бозӣ кардан нашояд. Хомӯш монд. Сари баландашро андохт. На аз он ки мутеъ гашт ё ба ин ноошно сар фурувард. Балки чора меандешид. Аз Самарқанд то ин ҷо фикру андеша карда, симойи ин хуқрангро дар байте ҷой додани шуд, натавонист: «Шеърро ҳаром мекунад ин касофат...» Нафаси сабуку ноаён баровард зери лаб ва сар бардошта ба шахҳойи сахту азим, ки то имрӯз ба ҳазорон омадахойи мустабиду хунхор сар наандохтаанд, нигарист. Андаке ба худ омад. Боз сар баландтар гирифт, ки амр аз боло шавад ва аз дил гузаронд: «Мурдан вочиб. Имрӯз ё фардо амонатро бояд супурд. Лек ба чунин тўҳмат тан додан баробар аст ба ҳаром мурдан... Ҳолӣ наметавонам исбот кардан, ки бегуноҳам ва ҷойи рафти аспро ҳам намедонам...» Ғурури туғралонааш, ки мудом дар авчи фалак парвоз дошт боло гирифт, ки бо шамшери сухан зиди тири ҷонситони ӯ бошад, вале донист, ки сухан ба тири ҳашми ӯ сипар ҳам намешавад, «тани ману тақдири ҳақ» донист. Зеро ба чунин касон, ки зиндагиро аз ғараз, кина ва хунхорӣ бунд гузоштаанд, сухан асаре надорад. Пеши чунинон хомӯш бояд: «Ҷавоби аблаҳ – сукут». Ин ҳама аз мушоҳида ва андешаи ӯст. Вагарна Шатенин ҳешро ҳокими мутлақ медонид дар ин тангно; гарчи ҳоло рӯ ба рӯ наомадааст бо душман. Ҳолиё душман ҳамин шоир бувад, ки сайдаш кабку хулолу ғизол будааст гоҳ-гоҳе; аз баройи вақтхушӣ ё ҳешро намоиш додан на, танҳо баройи ҳаракати хун ва ҳам аз он ки дар танҳойиҳо ва сахтиҳойи замини кӯҳистон зери ғалаёни хун шеъраш пухта гардад. Инсон баду бадкор, аммо ӯ алам аз «фалак», «сипехри бемурувват», «гардун» ситонидан мецоҳад. Зеро бо ин махлуки дупо кори нек кардан имкон надорад. Зеро аз дасти ӯ чун куштани сўхтани бурдан коре наояд. Қасд ситонидан пешайи наҷодийи ӯст. Худованд аз ин хубтар меросе барояш нагузоштааст. Аз бинӣ боло ҳеҷ чизро набинад; ҳатто ҷашми ҳеш, гӯши ҳеш, мижгону абрӯи ҳеш, пешонӣ ва мӯву тори сари ҳеш. Лекин каси рӯ ба рӯро бинад ҳам, нашиносад; дар ҳолатҳое падару модар ё табори ҳеш: «Кӣ бошад ин сўроб? Дар кучое дидаам, дар ёдам нест... Ҳатман ҷосус ё қотили ман аст». Чунки дар сари ӯ ҷуз ин ҳаёл андешае нест.

Теги офтоб сар-сари кӯҳҳойи баланд мурғаке парвоз мекард хеле ботамкин. Дида ба қаъри дараҳо медўхт; рўдборро менигарист; паси тега мешуд, боз меомад. Ба ҷашми Туғрал қарғас тофт.

Ҳама андешаҳои шоирро пароканд. Бо таассуф сар афшонд, ки Гули Бодомро сайде аз сари бора ё шахе паррондааст ва аллакай каргас пайдо гашта, ҳамин замон каргасрез мешавад. Ба сарҳанги якраву баддил нишон медиҳад, ки дар зерӣ чархболи ҳамон парранда бувад асп. Аммо парвозу гардишаш ба каргаси лошахӯр монанд нест. Туғрал – бозро монад. «Ин ҳамон аст, бегоҳ сари шах нишаста буд. Аз хатаре дарак доду мо пайхас накардем... Шабхангом шум омад овозаш; чуғзона...» Вале Туғрал бовар накард, ки қазо ин қадар танг омааст.

«Котииб!!!»

Садойи баланду пуризтиробӣ Шатенин риштаи хаёли Туғралро бурид.

Котиби дар лаби об дастурӯйшуста, бо сойиду бозу оби рӯйро пок карда пеш омад.

— Қарори «Тройка»-ро барор!

Туғрал як қад парид. Лек дар лабаш табассуми ҷонбаромад буд:

*«Қазо ба рӯйи мани мустаманд басту кушод
Дари ҳузуру ҳаловат, дари ғаму озор!»*

Нерӯе дар танаши омад, ки кӯхро чаппа кунад. Аммо аз ҷой начунбид, ки марғ беҳтар бувад аз он ки ба ғӯши харон азон гӯйӣ. Чизи дигар гуфтани шуд:

*«Раҳм намо, зомини хунам машав,
Туграли моро, ки ҷаҳон хунбаҳост!
Кӯҳ бувад гарчи ба Туграл ватан,
Дар ҷабали¹ назм шигарф² аждаҳост.»*

Худ аз худ хориаш омад, ки чаро ин қадар омӯхтаасту андӯхтааст. Ба кӣ лозим будааст ин ҳама? Сари дилаш пур шуд. Меҳост пеш аз ҳукм баровардани онҳо дилаш ҷунон таркад, то кӯхро ҳамроҳ тарконида ба сари номусулмонҳои худобехабар резонад, ки бе ҳеҷ гуноҳ, бо тӯҳмату дасисаву игво хуни ӯ рехтан меҳоханд:

*«...Васияти мани дилхастаро қабул оред:
Рақам қунед ба лавҳам, ки «анта ошиқи зор!»
Кучо зи хоки мазорам дамад ба ҷуз лола?
Зи баски доғи дили ман бувад бурун зи шумор!
...Аз он ки толеъи бад ҳамраҳи ман аст ҳар ҷо,*

1. Кӯҳ.

2. Зӯр, ачиби шавқовар.

*Ҳамеша ҳосили иқболи ман бувад идбор.¹
Мақун шиқоят аз ин чархи нилгун, Туғрал,
Ки нест гайри тазаллум бар ин сипеҳр мадор!»*

«Эй туғрали осмонӣ! Як пар аз фалак андоз, то тар карда ба хуни дил, «Ҳолнома» нависам! Вагарна касе надонад, ки Туғрали доно «чӣ поймол шудааст зери пойи бешуурон!»

*«Эй фохта, аз баҳри худо, баъди вафотам,
Як бор ба сарманзили ман омада гӯ: «Ку?!»*

«Ку?» бигӯ! «Кучо рафт?» Бигӯ! Туғрали баландпарвозро кӣ тир зад, ки шикастабол дар хуни хеш оғишта гаштааст? Бигӯ! Бигӯй, ки Туғрал мурданӣ надорад, чойи ӯ болойи сари мост. Баланд парвоз мекунад. Моро хушдор месозад. Ниғаҳбонӣ мекунад; мабод, ки балое аз Осмон борад; аз зери Замин барояд, кӯхистониёбро забун созад! Мабод ки адӯе то сарғаҳ расад, шаранг ба об резад; ҳалоҳил хӯрда, аз тухмаи Спитамену Рӯдакиву Донишу мо тухме намонад! Мабод! Агар бо куштани ман дунё ором шавад, кину ҳасаду хусумат, ғаммозиву дасисабозӣ, бадгӯйиву бадқирдориву бадҳоҳӣ поён пазирад; бадсириштон ва зиштрӯён хубрӯй гарданд... ва бад нек шавад, зудтар бикӯш маро!!! Ҳайҳот: «қулли явмин батар!» Бо мурдани ман замин сер нагардад. Рӯшан ҳам нест, ки маро ба хок супоранд ё ба рег? Рӯйи тобасангҳо? Ва ё афкананд аз сари шаҳу бора ба зову варта ё чаҳаннам?.. Зоғу заған хӯрад? Ё шояд ин бедиёнатон сӯзонанд. Ба ҳар тақдир ман ба қаъри замин намеравам... Бисёр ҳиммат кунанд, шомӣ меғӯронандам. Баройи ин маро озор додан ҳочат надорад. Бисёр озор қашидаам: «Эй ёр, агар ёри манӣ, дар силки ағёрам макун... Бисёр озорам макун!»

Чунин низ ҳаст, ки тирро ба мурғи баландпарвоз меандозанд, то дургир будани чену қолашонро донанд. Мурғи ҳонагиву қафсандро ҳочат ба тир набувад. Бо даст ҳам доштан имкон дорад. Лек туғрали самоғардро на баройи хӯрдан мезананд; баройи парвози баланди рашковараш мепарронанд, ки чаро дигарон чун ӯ самогир боло рафта наметавонанд. Боз баройи чанголи гирояш, пиҳи саҳту тези устухон гаштааш, то андар рави гаҳвораи кӯдак рӯ ба рӯи чашмаш кашол кунанд, ки аз болоҳо ниғаҳ дорад. Чавонро бозубанд мекунад, то қавибозуву шохинчангол гарданд... Эээй! Ту мурғи осмонӣ! Баландтар баро! Шохини ман! Устои ман! Чаро мо тезгир мешавем? Аз он ки худогир шавем, балогир ё бўҳтонгир мегардем! Ё шояд, ҳар оташе, ки тез вағғад, зуд хомӯш гардад?

1. Бадбахтӣ.

Бо ин қадар болоравиҳо ақлу фаросотам нарасид, ки дори баланд куръаи фоли бади маро миёни ин лашкар андохтааст. Чаро? Фаҳм накардам. Лек Мулло Раҷаб лаби оби ороми Сияҳоб гуфта буд: «Бебало набувад якпоя истода мачбуран ба ғавҷи ношинос ҳамроҳ қардани шумо». Гӯё ман ҳама чизро медонам, ҳама қасро мешиносам ва ақсулинқилогчиён ба ҳарфи ман гӯш медиҳанд. Ҳол он ки бо онҳо рӯ ба рӯ нашуда қамон рост мекунам ба дилам...

Гӯйи шоир ҳукм ва ҳавфи қатро фаромӯш қард ва андешааш бар он рафт, ки аз устод Рӯдакӣ то Шохину ӯ некиву наққори-ро тарғиб мекунам, аммо ҳама чиз баракс мешавад. Ва якбора ҷунбишу ташвиши аскарони сурх инони андешаи ӯро дигаргуна қард: «Тройка» ба инҳо чӣ дахл дорад? Як даста аскарӣ фиристода. Ҳукм баровардан ба ҷазоӣ ман на қори ўст. Дигар ин ки ман сарбози ӯ нестам. Ҳамроҳ. Ҳудашон талаб қарданд. Пас чӣ гуна ӯ тавонад ҳукми зиндаву мурдаи маро барорад? Ба кӣ гӯям? Як нафар роҳгузар ҳам нест, ки ба ҳокими Фарғар расонад аҳволи маро... Худоё! Чаро дунё чунин сохта шудааст? Монанд ба иморатсозии кӯҳистониён: парер бобо сохта буд, ҳароб шуд; дина падар сохта буд, вайронаш қарданд; имрӯз ман бино қардам, шикастанд; ояндагон созанд, месӯзанд. Аз ин рӯ ин биноӣ азим – Гетӣ чунин сохта шудааст: то устоҳо, созандагон, меъмрон ва бошандагон ҳама умр қарсонӣ овера ё машғулу банд ба қор бошанд. Қасрҳои қаёниву шоханшоҳиву шохӣ ва амириву бекиву мири низ ҳароб гаштанд; аз баъзе ном мондааст, аз бархе пайчо. Болшевиқаш чӣ гуна мешуда бошад? Албатта чунин будагист – монанди қору рафторҳои Шатенин. Неее... Ин қас ё ҷосус аст ё хойин! Аммо ман инро ба кӣ гӯям. Одами рости руси тоза ин хел намешавад. Аз нияти бадаш рӯиш ҷанги ҳокистар гирифтааст. Нигоҳаш дуздона. Андешааш бегона... ва бисёр ҷизҳои номатлуб, ки ҳоси инсонӣ ҳуб нест... Қиро гӯям? Аз ман ҳавф дорад, ки қаси зирак аз ранги рӯишу нигоҳаш пай мебарам, ки ҳубиву ҳубқори надорад. Агар маро нобуд насозад, бояд нобуд шавад. Гӯё ман мефаҳмонам ба дигарон, ки чӣ қасест. Баъди сари ман ҳам худ аз худ маълум мебардад. Лек дер мешавад.

Инак мани гунаҳгори беғуноҳро ба душманӣ айбдор қарданӣ. Душмани эълоннашудаам ҳукм мебарорад. Инаш маълум: «Тройка» чӣ ҳукм мебарорад ҳама медонанд. На! Бояд ҳукмиро худам барорам. Онҳо душманӣ доранду маро душман меҳонанд. Агар ман душманам, хойнам, бо ҷунон нияти поку дили софе, ки ба ояндаи нек дорам, ҳукми қатламо бояд худам барорам. Аз қучо пайдо қард ин ҷосус чунин тӯҳматро? Агар ман одами нобоб будам, Ҳукумати Советӣ маро барои басандаву сулҳу салоҳ қардани балвоӣ Оббурдон намоянда намефиристод. Миёни ақсулинқилогчиёни Масҷоҳ рафта мақсаду маром ва ҳубиҳои ҳукумати тозабунёдро шарҳу эзоҳ намедодам. Имрӯз рафтори қомандиро

дида умедамро кандам, ки пешомад хубие надорад. Бояд ба онҳо бо садойи баланд гӯям: «Камони маро тир пур карда оред, ман сазойи рафторҳоямро медонам!» Онҳо шунидан намехоҳанд. Ситеза ба кайк карда пӯстинро сӯхтан суде надорад. Аммо илочи дигар ҳам нест...

Онҳо ҳоло машварат доранд. Магар яке нодурустии қарорро гуфт, ки аз даруни хаймаи сайёр наърайи командир баромад:

«Ту сардор ё ман? Ту медонӣ ё ман?!»

Туғрал умедканда шуд. Дасту пояш аз осмону замин канда шуд.

Онҳо баромаданд. Пеш аз ҳама коғазӣ дасти котиб ба чигари Туғрал халид. Онҳо рӯ ба рӯи Туғрали бастадаст ва бе тоҷи шохинӣ саф истоданд ва котиб арза кард:

«Ба Нақибхон Туғрали Аҳрорӣ чун душман ва хойини Ҳукумати Советӣ ҳукми қатл раво дониста шуд!»

Кӯҳҳо гирд гаштанд ба сари шоир; худӣ ӯ низ дар ҷойи истодааш давр мегашт ё сараш ҷарх мезад; кару кӯру лол гашт. Танҳо пай бурд, ки оташи дили шоириаш як даста аланга шуда аз даҳонаш баромад. То Шохини баланпарвоз расида онро заррин гардонд, сонӣ ба порайи абр мубаддал гашта, печида-печида баланд рафт ва ба тарҳи Туғрали шоир табдил ёфт. Ба назари ӯ тофт ё ҳама чунин мӯъҷизаро диданд, Туғрал фарқ карда натавонист.

Сипас кӯҳҳо аз замин сар кашиданд. Баланди баланд рафтанд, ки осмонро ниғаҳ медошта бошанд. Ба назари шоир Осмон фуру мерафт. Лекин чандон гаронвазн наметофт; чунон ки ҳаст – як қабат шиша. Вале чунон оҳиставу сабук сари куллаҳо нишаст, ки ягон ҷояш дарз наовард...

«Сухани вопасин!»

Аз ҷониби фармонравоён буд. Туғрал сари бараҳнаашро дастмол кард, нигарист ба пойи тихӣ. Сар бардошта ба Осмони пасомада дида дӯхт, гулгула ба кӯҳи Нидо андохт. «Ман...» мегуфт кӯҳҳо силсилагӯ мешуданд. Воҳимаангез буд:

«Ман ҳама пай бурдаву шинохта ва донистаамро ба Худованд арз кардам! Баъди сари ман ҳамааш ба сари ту бор хоҳад шуд, командир!»

Командир Шатенин як қад парид ва наъра зад:

«Парронед!»

Аммо садойи ўро кӯҳҳо такрор накарданд. Худаш такрор кард:

«Парронед!!!»

Ҳеч кас даст ба зеҳи камон набурд, ки ҳоло ба қатлгоҳ нарасида буданд. Қатлгоҳ лаби руд, рӯи тобасанги сафед; ҳамон ҷое ки пойҳойи аспӣ хобдидааш ба тахтасанг фуру рафта буд; ҷоест, ки шоир бояд «Санго ҳама лаъл басту дарё ҳама хун!» гӯяд. Аммо

геч-гечон пойи барахнааш сангкӯб гашта дар сари нишебӣ байти дигар гуфт:

*«Шамъ баъди қуштани парвона қасди хун қунад,
Хуни ноҳақ шӯълайи домони ноҳақ мешавад».*

«Чӣ мегӯяд?»

Тарчумон айнан тарчума карда натавонист ва харос дошт, ки ўро ҳам қатори Туғрал гузорад.

«Тарчума намешавад, командир?»

«Дашном? Таҳқир?!»

«На. Умуман маънояш дар як калима ҷой шудааст...»

«Қадам?»

«Ноҳақ...»

«Чӣ хел ноҳақ?! Шумо кӯред?! Шабона хоб накарда, тирхоро ҳамроҳи аспаш бурда ба душман диҳад, ки сурххоро парронед! Чӣ ҷойи ноҳақӣ?! Чӣ ҷойи тўҳмат?! Ту низ аз ҳамонҳойи?!»

«Маъзур? командир... Ман аз рӯйи хоҳиши шумо мағзи байтро тарчума кардам...»

«Парронед!!!»

Аён набуд, ки ин фармон ба кӣ равона карда шудааст.

Ва ӯ миёни панҷ нафар камондор бастадаст, сари барахнаву вале баланд, пойи луч, лек қавию устувор пайроҳайи аллакай аз бурофурои сарбозон шиббахӯрдари нишеб шуда лаби рӯд омад. Магар дар саргаҳ тори халқи Зарафшон борон боридааст ва ё пирч аз қисмати шоири борҳо ин ҷойҳоро зиёраткарда, аз қатраҳойи гирёни он хӯрдаву сару рӯй шуста огоҳ гаштааст, ки шохоб гилолуд меояд. Шояд аз задухӯрди аскарони сурх ва аксулинқилобчиёни масҷоҳӣ хуну хок омехта бо шохоб чунин хинг гашта бошад.

Ду нафар аз дӯстони Накибхон Туғрал – Шарифу Рачаб аз миёни издиҳоми боҳабар аз кирдор ва роҳгузарони аз пасту боло омада, ки чанде пеш аз ин роҳ убур карданашон амри муҳол буд, ҳолиё тамошобин шудаанд; онҳо аз байни қасон сар ҳалонда ё бархеро беҳушона тела дода, ба худ роҳ кушода девонавор пеш мераванд, то чашмашон ба чашми бародарашон афтад. Сарбозони аскарӣ сурхро ба ин чиз коре нест ва ҳатто фаромӯш кардаанд, ки хавфи аз тарафи Масҷоҳ омадани душман ҳаст; инчунин шиносони гирёну нолон аз тарси сиёсати ҷангии аскарон даҳони ҳайрат кушода, ҳамоно даст ба даҳан мебаранд, то фарёдашон набарояд. Зеро ҳолати рӯзгор дӯстуши душманпарварро мемонд. Мулло Рачаб, ки аз худ лаби ҷӯйбори Сияҳоб чунин рафтори ноҳуб ва ноомадери пай бурда буд, дигар тоқат карда натавониста, душмани рӯёрӯро рафиқ ном гирифт:

— Рафиқ командир! Ман ҳамроҳи ӯ будам дар Самарқанд. Мо хайрон будем, ки чаро шумо ба роҳбаладиву тарҷумонии шоир рӯи ниёз овардаед. Ҳол он ки тарҷумонҳои бехтар доред, ки гуфтаҳои Тугралро ба шумо мефаҳмонанд. Ман дунболагир омадам. Агар ӯ гуноҳ карда бошад, гуноҳи ман аст. Кафолат диҳед то се рӯз, бигузор дар ҳамин лаби об бошад, то аз боло ҷавоб омадан...

— Ту кистӣ, ки маро ёд медиҳӣ?

— Гуфтам-ку, ҳамроҳи ӯ дар Самарқанд будам. Вақте шумо ӯро зӯран ё маҷбуран ба дастаатон гирифтед, ман аз ӯ ҷудо шудам.

— Ту низ меҳаҳӣ, ки...

— Ба ин пойлучони одамкушӣ омӯхта сухан накунад, Мулло Раҷаб. Хоҳ - нохоҳ ман ҳеч замонату кафолатро напазирам. Зеро он ҳама таънаи пешониам шавад. Бе ин ҳам дар зиндагиам маро афсона карданд. Ҳуқми маргамро худам бояд барорам! Ин ҳақ надорад ба ҳуқм кардани ман. Ман сарбоз ё бардаи ӯ нестам!

«Чӣ мегӯяд?»

«Боз ҳама гап ва андаке илова.»

«Чӣ?!»

«Шумо ҳаққи ҳуқм баровардан надоред».

«Пас кӣ ҳақ дорад?!»

«Худи ӯ».

«Худи ӯ? Худи ӯ кист?!»

— Одами озод! Агар ман душмани Ҳукумати Советӣ бошам, камонамро биоваред, то ҳештан аз даҳон парронам!

— Мо ҳам метавонем аз даҳонат парронем, лекин мо чун ту ноинсоф нестем! Он чӣ қонун мефармояду мебардорад, ҳамонро иҷро мекунем!

— Хай-хай! Наход ман надонам, ки шумо кистед?! Банда дар муросоқории задухӯрдҳои миёни аскарони сурху аксулинкилобион борҳо дидаам чанобашон барин касонро. Лекин онҳо ҳудашонро рӯйирост «Сафед» мегуфтанд; дар рӯяшон ҳеч гуна ниқоб набуд... Шуморо ҳам баъди қатли ман ниқоб аз рӯй барафтад, мардум бишиносанд.

— Парронед ин иғвогарро!!!

Вале боз садойи тир набаромад. Туграл дигар ба командир Шатенин эътиборе надода рӯ ба шарикӣ дерсолааш овард:

«Мулло Раҷаб! Бародарам! Шумо худатонро беҳуда гаравгон намонед! Дар вучуди инҳо бӯйи одамгарӣ нест... Ман зинда монам ҳам... нанги ин борро қашида наметавонам:

*«Борҳо будам зи шиқи хубрӯён чун камон,
Қотиле дӯшам ба тир афканд, к-ин бори дигар».*

Дўстам! Ман худамро гаравгон мгузорам. Коре шаваду маро кушанд, шумо зинда мемонед. Боз шеър мегӯед. Достони ин рӯзҳои мудхширо менависад. Ин кор аз дасти дигаре намеояд».

Суде надорад, Мулло Рачаб! Достон, шеър ба касе лозим набудааст; донистам. «Қасидайи бузургон» навишта ба ин чиз сарфаҳм нарафта будаам. Кунун донистам, ки аз чафойи рӯзгор оҳ мекашидаанд бузургон. Дунё ислохнопазир аст. Он ки некиву озодӣ меҳаҳад, зудгир мегаштааст. Агар зинда монам, қасидаро дигаргуна хоҳам навишт. Бузургон ҳамаро як сӯ гузошта ба шеърғӯйи дил бастаанд; онҳо сипар донистаанд; дунё дигар кардани шудаанд: «Фалакро сақф бишкофему тарҳи нав дарандозем!» Бехуда. Ҳеҷ чиз дигар нагардад. Ҳатто нияти он хунхор... Замони хунхӯрӣ, замони хунрезӣ; чашии офтоб ҳам хунин; замона хунрез! Бехуда бувад ба ғӯши хар азон гуфтан! Хирадманд, марди оқилу доноро зарурате нест ба ин дунёи дун омадан; зеро нахуст тири ноҳақ эшонро гулчин бикунад; бегуноҳонро: Рӯдакӣ чӣ чурме дошт, ки кӯраш карданд? Аз замонаву Оли Сомон сипосгузор буд: «Киро бузургиву неъмат зи ину он будӣ, Варо бузургиву неъмат зи Оли Сомон буд...» Фирдавсӣ чӣ гуноҳе дошт, ки зери пойи филон афканданд? «Шоҳнома» навишт, шоҳони каёниву шоҳаншаҳон бисутуд. Вале касе нагуфт, ки ман Анӯшервони Одилам. Ё Рустами Дастином. Аммо хар шоҳ пиндошт, ки Заҳҳоки Морон ё Афросиёб аст ва хашм гирифт ба Фирдавсиву рӯҳи ӯ: «Маро навиштааст Абулқосим...» Абӯалӣ муттаҳам бар чӣ буд, ки кӯй ба кӯй гашт? Ҳилолиро сангсор карданд, Салмонро ба зиндон андохтанд... ва лак андар лак чунин ҳукму қатлҳои худобехабарона! Магар моро рӯз диҳанд? Тавба, ки чунин ҳукмхоро Худованд нафармудааст, балки баччайи Одам бофтааст. Чунон ки гуфтам: «Қасидайи бузургон»-ро дигаргуна бояд набишт; Рӯдакивор. Ва фочиъайи инсонро аз он бояд сар кард: «Биё инак ниғаҳ кун Рӯдакиро, Агар бечон равон хоҳӣ танеро!» Дўстам Мулло Рачаб, сухан аз ин болотар шавад? Мо ба ҳамин хотир буду шудамонро ба пойи бузургон рехтаем. Лекин бубинед, ки харкаллаҳо чӣ корҳо кунанд бо алломаҳо?! Ҳанӯз ҳам ба марғи Шоҳин мегирям. Лек марғи беачали худам ба чашмам намеояд. Шояд аз ҷониби Худованд лутфе шаваду амон диҳад, рангҳои хуни бузургони оламро рӯйи сафҳайи сапед резам ва пас ҳукми марғи хешро барорам чунон ки Сукрот. Шумо ин чизро медонед аз рӯйи достони Фалотун. Мо чӣ меандешему онҳо чӣ ҳаёл мекунанд... Чунин будасту хоҳад буд ин ҷаҳон! Ва мо ҳама гуноҳро ба гардини гетӣ бор мекунем, то гарданаш бишканад. Бо ҳамин айби ҷаҳондоронро рӯпӯш мегардонем; зеро бо онҳо панча ба панча шудан имкон надорад; сояйи Худо дар рӯйи заминанд. Беадабу «номусулмон»-ро ҷой нест дар сахни ҳаёт, худ аз худ – ноҳост аз рӯйи замин бардошта мегардад. Аён, ки душмани хирадманд ақлу хиради ўст. Ҳеҷ сарвар нахоҳад,

ки зердасташ донотар аз ӯ бошад. Агар ҳаст, сараш бояд гирифт. Чилойи ватан кардани бисёр бузургони мо аз ин чост... Хубаш, ман намоз гузорам; намози ҷанозайи хешро».

Ӯ як қабат миёнбанди саччодаро кушода рӯйи тобасанги сафеди тоза густурд, ки дар хобаш Гули Бодом аз авчи фалак поён омада, бар ҳамин тахтасанги мрамрӣ бархӯрда, ҷаҳор дасту пояш фуру ба қаъри санг рафта, ҳайкал гашта буд ва шоир аз пушти лучи асп афтида ба ҳамин тахтасанги монанд ба тобут парчин шуда буд; «он хобу ин таъбир...» ва салот кашид: «Салоти ҷаноза!... Салоти ҷаноза!... Салоти ҷаноза!!!»

Мардуми Кӯхистон, ки баробари ба намоз даъват карданро шунидан сӯйи садо метохтанд, ҳама қарахт буданд мисоли кӯҳҳои гарону сангӣ. Касе майли бо Туғрал дар намоз саф кашидан надошт; ё агар майл дошт, аз тарс қадаме пеш намегузошт; шиғбаст девора гирифта буданд сари бора. Моно касеро аз фирор бозмедоштанд; монанд ба он ки шикорчиёни ҷамъияти ибтидоӣ аз беяроқиву аслиҳаи шикор надоштан сайдро пешандоз ба бунбасте оварда чунин ихота мегиританд, то раҳо наёбад. Вале ҳолиё беҳушона ва ноогоҳ гирд гирифтаанд нодонҳо ва ноилоҷҳо ва ду саф сайёдони хунхору одамкуш – сафе пешу сафе пушти издиҳом, силаҳдор қарор доранд, ки мор роҳи гурез наёбад. Ҷуз ҳуди шоир мусулмоне нест, ки ҷанозаашро ҳонад: «Тарс чунин, ваҳм чунин: шояд аз он бошад, ки кӯхистониён донанд, ки кофирон душмани мусулмонро гоҳи намоз кушанд, зеро дар намоз рағи гардани онон нарма гардад ва танҳо аз паси гардан шамшергир шавад. Чаро издиҳоми сангӣ шӯр намебардорад? Аз мурдан тарсанд онҳо; ҷони хеш ҳимоя кунанд, «Пас чаро омадед?!» (Онҳо аз садойи шоир ба худ омаданд ва акси садоро аз кӯҳи Нидо шуниданд. Вале ба маънии он сарфаҳм нарафтанд.) Хислати одам чунин: касе баройи касе ҷон фидо накунад, вале ҳама умр зӯри беҳуда занад, ки ҷойи дигареро гирад. Ҳамааш беҳуда... лек одам аз кӯтоҳакливу нодонӣ ба ин чиз сарфаҳм намеравад. Садойи ҷоҳилону нодонон, ки баландтар асту ҳама зӯр ба гулӯдарронӣ сарф мекунанд, ақли гӯлақонро медуздад. Зеро онҳо ба чизҳои надидаашон, ба суҳанҳои нашунидаашон бовар мекунанд...» Шоири нозуктабӯ тундмичоз ҳашму вачоҳати сарҳанги баднияти «кӯр» ва камони сари дасти тирандозонро дида тарзи мурдани сайдҳояшро пеши назар овард, ки ҷӣ бо ранчу азоб ҷон канда-ҷон канда, то нафаси вопасин аз сайёд гурехтани шуда мемурданд; боли шикаста, пойи маҷрӯху маъюб ва тани тирзадаро кашола карда аз ҷашми одам ғайб задан меҳостанд: кабки тир ба ҷашм хӯрда рост ба авчи фалак бар шуда, ҷонаш мебаромад ва мисоли каллаи бурида мӯйҳо парешон, чаппаву роста зер меомад ва бо вазне, ки дошт, бар санг бархӯрда устухонҳояш пора мегашт; мурғи ҳулол баробари тир хӯрдан аз сари шахча чун мунда сарозер мешуд;

гизоли гурезон каллапо мерафт ва чанд ғел гашта ба чонбозӣ медаромад ва чонканийи сайдҳойи бегуноҳ... «Ҳолиё чунин бояд шавад... Чашми маро бубанданд, то ҳеҷ чизро набинам. Аз ҳама чиз сер шудаам, ҳатто аз дидори норавшани одам, ки онҳо ба дифоём омадаанд ё ба тамошо? Ана баъд сар мешавад: «Ба чойи ту ман мемурдам, намешуд? Чаро моро партофта равӣ? Маро низ бубар ҳамроҳат. Бе ту ин дунё моро ҳаром!!!» Чун सदояш касе нашунид, фӯтаи дуввум аз миён кушода ба чашмонаш баст. Пари бозро аз пешкисса бароварда зери камарчайи яктаҳ халонд: «Дил дар ин чо. Тир ин чо бизан, то озор набинад... Шумо маро не, Туғралро мекушед; Шохини баландпарвозро...» Ин замон аз фалак садойи «Чу!» баромад. «Ин уқоб... ҳамон уқоби нишон гирифта лек напаррондаам... Кадршиносӣ кардани. Лек зӯраш нарасад. Гарчи чангол гиро дорад, маро чу харгӯш ё кабке бардошта бурда натавонад; овони тифлиам гузашта, вазнамро танҳо пойҳойи худам бардорад; аммо душман маро аз пой андохтани. «Чу!» Ҳай чонвар, баландтар баро. Зеро ман аз миёни ин ҳисори сангӣ дунёро дида натавонистам. Чӣ андоза дар орзуи дидану шинохтани он будам... Аз он баландӣ бубин, ки ман ҷиғуна бо чашмони баста чанозайи сарҳанги душман - Шатенинро меҳонам! Гарчи ӯ кофир аст, ман чанозаашро меҳонам Зеро ӯ дар ҳолате бимирад, ки кас рӯяш набинад!»

Сайҳаи Гули Бодом баромад. Туғрал як қад паррид, ки чонвари рамузфаҳм омад. Аз тӯҳмати ноҳақ озодаш мекунад. Ҳама гуфтаву кардаҳойи хойин ба рӯяш мемонад. Оҳиста даст сӯйи фӯтаи баста бурд, то кушода пеши чашм рӯшан гардонад; дасташ ба фӯта расиду бозмонд: «На, дидам ин дунё чист? Бори дигар дидан ҳочат надорад; зеро ҳеҷ мурда зинда гашта дунёро дубора наомӯхтааст; кори беҳуда; ин дунё ҳамон аст, ки буд. Як рӯз. Дигар ҳама тақрори он рӯз. Умри одамай ҳам як рӯз; ҳамон рӯзе, ки ба дунё омадӣ; мурда будӣ ҳамон рӯз. Лекин гирд мегашт гунбади даввор ва дар ойинаҳойи зиёди он ҳамон як рӯзро ранга медидӣ... Дубора набинам хубтар. Аммо чонвар сайҳа мекашад мисли уқоб. Хӯрчинаш бошад ё рабуда бошанд? Саҳнаи мазҳака сохта, фоҷиа бунёд кардани бошанд, ҳочат ба чашм кушодан нест...» Шайтон васвос кард ё буғзи дилаш гирифт, ки фӯтаро дамонд ва андаке суст гашта паст лағзид. Дар сари бора шиғ баста буданд одамон ва сари Гули Бодом метофт.

— Парронед! Оташ!!! – садойи амри сарҳанг буд.

Шиллики камон ва садойи тир ҳам баромад.

Туғрал даст бар сари сина пахш карда калавид. Як бор ба фазо нигарист, ки шохин сарозер меравад. Мурғи тирхӯрда харчанд кӯшиш кунад, ки мувозинатро дар фазо ниғаҳ дорад, наметавонад:

гал гашта, пару болаш омехтаву якчоя чигилу печида, ворунa мeрaвaд. Тaнхo бoд пaру бoлaшpo чўлидa мeгaрдoнaд. Сoнй бa сaнгe мубaддaл гaштa, пoёнтaр бa қaъpe фyрў рaфт, ки дaстнoрaс бoд... «Шoхин пeш аз мaн мyрд... Дaрeғ!»

Гyли Бoдoм тaмoшoбинoнpo фўк зaдa вa сaйхaйи тaлх кaшидa сaри чaрй oмaд. Aз дидaгoнaш aшк мeрeхт: «Гyнaхгoр мaнaм!»

Чyнин фaхмид Тyғрaл aшки чaшми ўpo вa сaр aфшoнд: «Нa! Хyдрo oзop мaдeх, гyнaхгoр мaълyм мeгaрдaд! Мyй аз хaмир чyдo мeшaвaд».

Гyли Бoдoм хaмлaйи хyдрo аз сaри чaрй бa зep aфкaндaн кaрд. Мaнсyрхoн чилaви oнpo сaхт кaшид. Хўрчини aлo пушти зин бoд. Кyтгixойи тир хўрчинpo тaрaнг кaрдa, тaрхaшoн aён мeгaшт. Дидaгoн дaст бa дaхoни вoз бyрдa, хaйрaти хeшpo бoздoштaнй мeшyдaнд.

Тyғрaл хирa-хирa дид, ки як сyрoби мyшрaнг дaруни чoдaр шyд... Нaшинoхт: «Шaтeнин бoшaд?» Сaри бoрa Гyли Бoдoмpo хaм дид. Як нaфaри дигaрpo дид, ки мaйли пoён фyрoмaдaн дoрaд, сaрбoзoн нaмeгyзoрaнд: «Мaнсyрхoн?.. Дeр кaрдй!»

Вa як чoнвaри бoлдop аз тoри сaри сaрбoзoни мoнeъгaрдидa чaхидa сўйи рўдбoр oмaд. Гyли Бoдoм мoнaнд бa тyғрaли aзими aфсoнaвй, чaхoр дaстy пoяш aндaкe кaт гaштa вa хўрчин бoлсyрaт кyшoдa шyдa, фyрў мeрaфт. Нaълaш бa сaнгxo бaрхўрдa, шaрoрa aфкaнд вa ў мyргoнa нишaстa нaтaвoнистa бo вaзин гaрoнaш рўйи сaнгxo бaрхўрд вa кyтгixo шикaстa, тирхoйи хўрчин пaрeшoн шyдaнд. Гyли Бoдoм тaлвoсaйи хeстaн кaрд, нaтaвoнист. Гaрдaн ёзидa сaйхa кaшид.

Тyғрaл дaст бaр сaри синa, ки аз бaйни пaнчaхo хyн мeзaхид, мaйли бa чoнвaр рaсидaн кaрд, нaгyзoштaнд...

Тoбaсaнги сaфeд лaългyн гaштa бoд вa пoйи бaрaхнaйи шoир хинo гирифтa.

Чoнвaрpo пaру бoл хaм нигaх дoштa нaтaвoнистa, шикaст дaс-тoнaш. Дaр чyнoн хoл хaмлaвy тaхлyкaйи хeстaн мeкaрд, дaстoни шикaстaaш дaст нaмeдoд. Бa зoнy истoдa сaчдaвy тaвoзў мeкaрд шoирpo. Вa аз дy сaрчaшмa aшки хyнин мeрaфт.

Шoир низ чyнин тaхлyкa дoшт. Лeк бa якдигaр рaсидa нaмeтa-вoнистaнд. Тaнхo хaмин вaкт чaшми Тyғрaл oб гирифт. Вa хaмa чиз зepи пaрдaйи aшк нixoн гaшт.

Имрўз 28 июни соли 1919. Чaсaди хyнoлyди Нaкибхoн Тyғрaли Aхрoрй бaр тaхтaсaнги сaфeди аз хyни шoир рaнги пaрчaми сyрххoрo гирифтa рўй бa Oсмoн хoбидa бoд. Кacе ёрoйи фyрoмaдa хaбaр гирифтaн нaдoшт вa ё чaнoзaйи ўpo бaрдoштa тo хoнaaш ё гўристoн бyрдaн дилёб нaмeшyд. Гyли Бoдoм хaм бa ў нaрaсидa чoн дoд. Тaнхo шoхини oзoд, ки дaр чaшми шoири пaрeшoнy дaст aндaр сaри синa хyнин дaр фaзo мyрдa, чўлидaпaр вoрунa рaфтa бoд, рўйи шишaйи нилгyн дaвр гaштa, бa қaъри жaрфнo дидa

давонда, ҳолу рӯзи ҳамномашро медид ва дарак аз бемаргӣи Туғрал медод. Аммо чун бо ҳасади шахид рост омад, дар фазо як пари боли росташ канда шуд ва дар ҳаво муаллақу пуртахлука ва бемуғтако лаппида-лаппида чун заврак дар об фуру меомад; ба пахлӯҳо мерафт. Тамошо мекарданд, ки боли сафед кучо меравад. Чувозак гашта, лаппида, оқибат ором шуд ва чун паррандаи нозуку озод паст-паст омада, сабук нишаст рӯи сари барахнаи ҳасад; чунон ки Туғрал дар зиндагиаш тоҷ аз пари туғрал дошт.

Колбади ӯ, ки худи сарбозон бо сачҷодаи хунолуд рӯяш пӯшида буданд, зери офтобу бод ва равшании рӯзону торикийи шабон монда буд. Насими рӯҳбахшро эҳсос намекард. Ҳамин ҷо дунё тамом шуд. Дигар вучуд надошт зиндагӣ; маънӣ ҳам надошт. Гетӣ танҳо чунин фано пазирад ҳар касро. Аммо бозӣ анҷом на-пазируфтааст; ҳанӯз бо мурдаи ӯ бозӣ доранд: рӯзи саввум аст, ки колбади ӯ рӯи тахтасанги мармарӣ рӯзҳо дар офтоб месӯзадӯ шабҳо нам мекашад. Сачҷодаи ба рӯяш густурдари боди рӯд бурдааст. Чашмони кушода сӯи само нигарон; гӯё носеранд аз дунё, аммо чизро намебинанд ва ифода намеkunанд. Ҷро торикиву рӯшноӣ, гармову сармо, шӯру шаафи сукуту оромӣ яке буд; Вакт аз ҳаракат монда буд; ҳатто фано пазируфта гетӣ. Дар ёди ӯ ҳамин қадар монд: «Наврӯз бо рӯзи шанбе рост омад, бузургмури шавад!» Танҳо осмони нилгун дар ойнаи чашмони сокиту оромаш мето-банд; ҳасади ӯ низ дар шишайи қадоме аз қабатҳои самовӣ нақш бастааст, вале аён нест. Замоне бояд ошкор гарданд кирдорҳо бо ҳама гуноҳу бегуноҳӣ. Вале андар замини зери пой касе чуръат надорад лаби рӯд фурумада рӯи ӯро аз нав бипӯшонад; фӯтайи бод афкандари ба рӯяш кашад; чунон саҳт буд муҳиту шаройит, ки метавонист наздик омадари низ бубарад боди шӯрида. Зеро фавҷи сарҳам ва сарҳанги «сарбаланд»-и дар ҷанги нобаробар ва номардона пирӯз омада аз ин манзил бор баста сӯи Вешаб ба ҷанги ноодилона рафта бошанд ҳам, ҷанд тани силоҳбадастро мурдабон гузоштаанд, ки аз тарси тири ҷонсӯзашон касе ёройи ба назди лошайи шоир рафта надорад; на худиву на бегона. Ва ба ҷое арза қарда намешавад дар ин дунёи бесоҳиб. Гарчи бародари бузург Мансурхон ҳокими кенти Фарғар бувад, касе ба долаш нарасад...

Баъди се шаборӯз, ки табиат мотам гирифта фӯта – сачҷодаи шоири пешгӯ ба рӯи офтоб кашид ба буд, ҷодари сиёҳ гашт ва абр бигирит бар гардун. Сарҳанг Шатенин, ки хайма дар қадобайи Оббурдон зада буд ва бо Осипови «сафедгвардия» қалла ба қалла монда баногӯшӣ мекард, аз сарғаҳи Зарафшон селе фуру омад ва пешбодайи он «хаймаи ғалатзада» сарнагун сохта, сарҳанг фуру ғелонд ва аз санг ба санг зада сару дасту пой ва гардану

кабурға шикаста як халта гӯшт гардонд ва оварда ба соҳил андохт, ки ҳамагӣ аз манзили хоби Туғрал се қадам поёнтар буд ва касе намешинохт, ки чӣ кас аст ӯ? Ҳама сару либос аз тан рабуда, ба шакли сағобӣ гардонида буд ва посбонҳо низ нашинохтанд, ки ӯ аз кадом қавм аст. Ҳамон замон лошахӯрон пайдо гаштанд дар фазо ва рехтанд ба лошайи селоварда, вале се газ он тарафтар шохин ништа ба сари колбади Туғрал; нагузорад лошахӯреро наздик омадан. Дар чанд лаҳза склети шикастайи сарҳанг боқӣ монд аз лошахӯрон, ки сари сангҳо баднамову ҳаромхор гарданҳойи бебезабашонро фуру каша ба ҳар сӯ менигаристанд, ки оламро тозаву пок гардониданд аз ҳароммурда... Дар чунин ҳолату аҳвол пайке савора даррасид, коғазӣ сафед гирди сар гардонида фарёд мезад: «Бииситед!!! Иҷроӣ ҳукми ноодилона боздошта шавад!» Дареғу фарёд, ки дер шуда буд... Баъди он дӯстон имкон ёфтанд, ки лаби рӯде фуриянд, ки дами бод аз забони шоир меҳонд: «Ай Фалак, дод аз ҷафоят, бар чӣ ҳолам кардайӣ!» Ва инак оби дидаи дар косахона аз ҳайрату ҳарос бастайи одамӣ мисоли гирияи абри гардун рехт, оби Зарафшонро дамидатар гардонд. Ҷасади ба назар мумиёйиғаштайи ӯро аз маснади сангӣ бардошта, оварда дар доманайи деҳа, сари бора ба хок супориданд.

25 ноябри соли 2006

Ривоят мекунанд, ки сари бора паҳлӯӣ гӯри шоир гулбуни садбарг рӯид; онро ҳамроҳи ҷасад ба боғи шоир оварданд. Дар буни мақбара шинонданд. Сабз мегардаду мешукуфад ҳар баҳор. Валек қаламчааш дар дигар макон сабз намегардад, зеро гулбун аз ҷасади шоир обу ғизо мегирифааст...

Илова аз китоби Туғрал «Гиёҳи меҳр» - 1986: «Баъдҳо қонуни адолатгустару ҳукумати ҳақиқатпарвари советӣ Шитининро барои чунин худсариву гунаҳкорихояш одилона ба ҳабс маҳкум мекунанд ва ӯ дар маҳбас ҳалок мешавад» (саҳ.18).

МУНДАРИЧА

Шарифа 5

Туграл.....245

СОРБОН

КУЛЛИЁТ

Чилди VI

Ғалатгир: *Бӯриш Сармад*
Муҳаррири
техникӣ: *А. Мираҳмадов*
Тарроҳ: *Ф. Раҳимов*
Хуруфчинон: *Комёр ва Ардашед*

Ба матбаа 01.10.2009 супорида шуд. Ба чоп 04.01.2010
имзо шуд. Коғози офсетии №1. Хуруфи адабӣ. Чопи
офсет. Андозаи 84x108^{1/32}. Чузъи нашрию ҳисобӣ 27,0.
Адади нашр 200 нусха. Супориши №128/09.

Нашриёти «*Эҷод*».
734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 36.
Тел.: 221-95-43. E-mail: ejodfir@mail.ru.

ISBN 978-99947-39-83-7

